

HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK

TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT VÁRMEGYÉKNEK

LEIRÁSA.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK EGERBEN

1868-dik ÉVBEN TARTOTT

XIII. NAGYGYÜLÉSÜK ALKALMÁBÓL

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL MEGIRVA.

SZERKESZTÉ

Montedégói ALBERT FERENCZ,

SZÉPMŰVÉSZETEK ÉS BÖLCSESZET TUDORA, AZ EGRI ÉRSEK-LYCEUMI CSILLAGDA IGAZGATÓJA, UGYANAZON LYCEUMBAN A CSILLAGÁSZAT, A NÉMET NYELV ÉS IRODALMÁNAK TANÁRA, AZ EGRI EGYHÁZ-FŐMEGYEI KÖNYVTÁR KÖNYVTÁRNOKA, A MAGYAR KIRÁLYI TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS A TÖRTÉNELMI TÁRSULATOK RENDES TAGJA, NEMKÜLÖNBEN A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XIII-İK NAGYGYÜLÉSÉNEK TITKÁRA.

KIADVA

A MAGY. ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XIII. NAGYGYÜLÉSÉNEK ELNÖKE,

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

KIS-APPONYI BARTAKOVICS BÉLA,

EGRI ÉRSEK, HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK T. E. VÁRMEGYÉK ÖRÖKSŐ FŐISPÁNJA, VAL. B. T. TANÁCSOS, SZ. ISTVÁN RENDJÉNEK NAGYKERESZTESE, S A MAGY. TUD. AKADEMIA IGAZGATÓ TAGJA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS KÖLTSÉGÉN.

EGY ARCZKÉPPÉL ÉS A FÖNNEVEZETT KETTŐS MEGYE TÉRKÉPÉVEL.

EGER.

NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUM KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBAN.

1868.

Bartalovic Albert
praga
Cz. 2

HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK T. E. VÁRMEGYÉK

LEÍRÁSA.

ELŐSZÓ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek főczélja, hogy a mai korban bámulandó módon fejlődött és épen azért a nemzetek anyagi jólétének egyik leg-hatalmasabb emeltyűjévé vált természettudományokat édes hazánkban és életrevaló derék nemzetünk közt is honosítsák, terjeszszék és számukra minél több tehetséges munkást nyerjenek.

És ha megfontoljuk, mily idegenszerű növényül tekintettek még néhány évtized előtt is a természettudományok hazánkban, mily ki nem elégítőleg tanítottak azok iskoláinkban, mily kevésbé ismertetett fel nálunk azok roppant hordereje és gyakorlati nagy hasznuk a haladás dicső mivében — és ezen nem épen rég múlttal a nevezett tudományoknak jelenlegi állapotát hasonlítjuk össze, a mint ezt hazánkban tapasztaljuk: örömmel kell meggyőződünk, miként nemzetünk e téren is nagyot haladott és csak az elfogultság tagadhatná meg, hogy a természettudományok hazánkban is már-már meggyökereznek és örvendetes sikerület felé fejlődnek, mit nagy részben a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek lehet köszönni.

Egy másik, nem kevésbbé üdvös célja e vándorgyűléseknek az, hogy hazánk természettudományi bővebb megismertetését az által segíti elő, hogy mindenkor azon megyének természettudományi leírását eszközli, melynek keblében a nagygyűlés tartatik, úgy hogy ez által idővel egész hazának részletes leírásait nyerendjük, melyeknek anyagi kiállítását e hazának vagyonnal megáldott nagy fiainak köszönheti a nemzet, kik magas állpontukon a tudományok iránt rokonszenvvel viseltetvén és belátván, miként csak mivel és vagyonos nemzet lehet erős és szabad, a vándorgyűlések elnökségét elfogadni, azok céljait anyagi áldozatokkal is előmozdítani kegyeskednek.

A XIII-dik nagygyűlés, Eger városa képviselő testületének szíves meghívása következtében, e folyó 1868-ik évben Egerben tartatván meg, ez idén Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék helyrajza volt megirandó. A műnek anyagi kiállítását e XIII-dik nagygyűlés országszerte tisztelt elnöke, nmlgu és főtitiztelendő Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek és kettős megyénk örökös főispánya kegyeskedett nagylelkű készsèggel magára vállalni. A szellemi munkára többen egyesültünk, kik részint a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten székelő központi választmányára, részint pedig a XIII-dik nagygyűlésnek kellő előkészítésére Egerben alakult rendező bizottmány részéről lettünk azon felkérèssel megtisztelve, hogy a leírás egyes szakaszainak szerzését sziveskednénk magunkra vállalni.

Igy keletkezett e mű, melyet most a XIII-dik nagygyűlésre egybegyűlt t. cz. magyar orvosok és természetvizsgálóknak átadni szerencsénk vagyon.

Tekintvén az idő rövidségét, miután a szerző urak csak múlt évi deczember havában lőnek munkáik átvállalására felkérve és tekintvén azt, hogy Heves és Külső-Szolnok t. e. egyesült vármegyék természettudományi leírása némely részeit illetőleg, előmunkálatok vagy épen nem, vagy csak gyé-

ren léteznek s ezek történetét kivéve, melyre nézve eddig szintén csak alig néhányan, mint Gorové László, Ipolyi Arnold, Vahot Imre és még egy ketten csupán egyes elődolgozataikkal gazdagíták helytörténeti irodalmát — a kettős megye ismertetésére nézve Bartholomeideszkekkel, Szirmayakkal eddig nem igen dicsekedhetett: igen természetes, hogy e mű teljességet, tökéletességet és mindenre terjedő részletességet tekintve még több kívánnivalót fog hátra hagyni; de mint úttörő ez irányban reméljük, hogy a t. olvasók igényeit részben ki fogja elégíteni, részben pedig azok szíves méltányosságára bizton számíthat.

Az egész mű hét főszakaszra oszlik. Az elsőt, mely a kettős megye földrajzi viszonyait tárgyalja, alulírott szerzé, ki egyszersmind az egész mű szerkesztésével megbízatni szerencsés volt. Igyekeztem kettős megyénknek a lehetségig áttekintőleges képét adni. Azt lehetne hinni, hogy földrajzi tekintetben eléggé gazdag kútforrásokkal rendelkezünk már a hazai és külföldi irodalomban s egy megye földrajzi leírása mi nehezséggel sem jár: pedig máskép van a dolog, ha általánosságokkal meg nem elégedvén, a részletekbe bocsátkozni és csak biztos adatok nyomán haladni akarunk. A kettős megye domborzati, valamint vízirati viszonyainak előadásában Hunfalvy Pálnak „a magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ című jeles munkája s általam személyesen végrehajtott magasságmérések voltak vezetőim, a többi tárgyakat illetőleg hivatalos és évek hosszú során általam gyűjtött biztos adatok alapján dolgoztam, az éghajlati viszonyok kifejtése 17 éven át Egerben folytatott saját észleleteimen s az azokból hánylás útján le származtatott eredményeken alapszik és szeretném hinni, miként épen ez azon része dolgozatomnak, mely a t. olvasókban leginkább fog érdeket kelteni. A Tiszajárást illetőleg Bécsi János orvostudor és kettős megyénk Szolnokon

lakó másod főorvosa volt szíves, ott intézett légtünnettani észleleteit rendelkezésem alá bocsátani.

A II-dik főrésze e munkának három külön alosztályra oszlik. Ezek elseje, vagyis a kettős megye földtani ismeretése Dr. Szabó József pesti egyetemi tanár és magyar akadémiai tag tollából folyt, oly férfinéből, ki az egész hazában e szakban tekintélyül el van ismerve. A kettős megye növénytani viszonyait Vrabélyi Márton úr írta le, ki a természettudományok ezen szép ágának nem csak kedvelője, hanem szakavatottja és majdnem egy emberéletet töltvén a Mátra érdekes vidékein, ezek virányát szeretettel, szakismerettel és ernyedetlen szorgalommal tanulmányozta. A kettős megye állattani leírását kis magyarai Kempelen Radó úr, magy. kir. pénzügyi titkár volt szíves megírni, kinek mint szenvedélyes buvárnak és gyűjtőnek elég alkalma volt, a megyéink területén találtató állatokkal megismerkedni és ki a természetrajznak és jelesen a rovarászat- és lepészetnek szakavatottja.

E munka III-dik főrésze, vagyis a kettős megye néprajzi, népmozgalmi, továbbá a kórtani és közorvosi viszonyainak leírása Dr. Frantz Alajos egri jogakadémiai tanár és Heves és Külső-Szolnok megye főorvosától származik, ki mint e megyék szülöttje, mint gyakorló orvos és különösen hivatalos állásánál fogva is e viszonyokat alaposan ismeri és azok leírására leginkább hivatva volt.

A IV-dik főrész : megyéink területén találtató három legjelesebb fürdő leírása ugyancsak nevezett Frantz Alajos tr. és a parádi fürdőt illetőleg Dr. Losteiner Károly parádi fürdő-orvos urak műve.

Az V-dik főrészt, vagyis a kettős megye gazdasági, erdészeti és ipar viszonyainak leírását Martonffy Károly úr, megyéink érdemült főmérnöke szerző, ki kiterjedt ismeretei, gazdag tapasztalásai és azon körülménynél fogva, hogy maga földbirtokos, gondos szőlősz és gyümölcsész, az általa

leirt tárgyakat tökéletesen ismeri. Ezen szakaszhoz rendezettek még gróf Károlyi György hevesmegyei és az egri érsekség uradalmainak leírása ezen uradalmak igazgatóitól Schikk Ignác és Boroviczényi Gyula uraktól, továbbá a kettős megye erdészeti viszonyainak leírása Ligety Hugó gróf Károlyi György féle uradalmi erdőmester és Langhammer Gyula egri érsekség-uradalmi főerdész uraktól, tehát szakférfiaktól írva; vegre a kettős megye dohánytermesztésének és fogyasztásának vázlatos leírása Saáry Ferencz úrtól, oly fiataltól, ki a statistikát szaktudományául választá és a legszebb reményekre jogosít.

A VI-dik főszakaszban Uxa József úr az egri érsekség, főkáptalan és papnövelde uradalminak bányafelügyelője, a kettős megyénk bányászati viszonyait ismerteti meg vázlatosan.

A munkának VII-dik főszakaszát, mely a kettős megye régészeti és helytörténeti viszonyait ecseteli, Ipolyi Arnold egri kanonok úr, akadémiai tag, hírneves műrégiség és történetirónk és Balássy Ferencz egri főmegyei plébános, m. történelmi társulat vál. tagja és több jeles dolgozatóról ismert történetész szerzők s úgy hiszem, hogy e két férfiú neve eléggé kezekedik már dolgozataik jelessége iránt.

Végre még Lipkos József úr, kettős megyénknek érdemült s jelenleg az egri mlgs. főkáptalan főmérnöke, e műnek becsét a kettős megyénknek általa készített és könyomatban e munkához csatolt térképével emelni szíves volt.

Midőn ezen tisztelt férfiaknak szíves közreműködésükért a tudomány nevében hálás köszönetemet kifejezném, s e művet a t. olvasók szíves figyelmébe ajánlanám, azon édes reménynek engedek helyt, hogy hazánk tudományos szellemű megismertetéséhez mindnyájan tehetségünk szerint járultunk. Valamint pedig az anyagi világ, még a nagy mindenség is csak roppant számu parányokból áll, úgy a szel-

lemi haladás is csak úgy alakul és halad véges fejlődésének elérhető legmagasb fokáig, ha kiki annyival járul hozzá, mennyit tehetsége enged. S úgy hiszszük mindnyájan, kik e mű kiállításához hozzájárultunk, hogy hazánk megismertetéséhez hozzájárulván, egyszersmind nemzetünk szellemi haladását is előmozdítottuk: mert valamint a szellemi világban a „nosce-teipsum“ — ismerd tenmagad — minden tökélyesbülésnek alapja, úgy az anyagi világban is első követelmény az, hogy azon földet ismerjük és tanulmányozzuk, melyen működni, hatni hivatva vagyunk. És ha hazánkat már általában szeretjük, szeretetünk azon mértékben fog fokozódni, melyben hazánk ismerete tudományosabb, szélesb alapot nyer; a hazaszeretet pedig azon vágyat is fog mindenkiben hatványozni, hogy ez alaposan ismert hazában élő nemzet anyagi és szellemi jóléte gyarapításához minden erejéből közreműködjék. Éljen a haza, boldoguljon nemzetünk.

Eger 1868 július 29-én.

Dr. Albert Ferencz.

I. RÉSZ.

HEVES ÉS K. SZOLNOK TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT
VÁRMEGYÉK FÖLDRAJZI VISZONYAI

Dr. MONTEDÉGOI ALBERT FERENCZTŐL.

I. RÉSZ.

Az egyesült két vármegyének földrajzi viszonyai.

Dr. monte d'égóí Albert Ferencz

egri csillagda-igazgató és tanártól.

I. A kettős megyének elnevezése, alkotórészei, fekvése, alakja.

Heves vármegye (Comitatus Hevesiensis, Hewescher Gespanschaft) nevét Heves mezővárosától vette. Windisch szerint (Geographie des Königreichs Ungarn, Pressburg 1780 II. rész 114 lapon) e megye hajdan különböző nagyságu két vármegyéből állott, melyek közül a nagyobbik a mostani Hevesmegye felső, a kisebbik annak alsó részét foglalá magában. Jelenleg is két vármegyéből áll, t. i. a tulajdonképi Heves- és Külső Szolnok vármegyéből, mely utóbbi az egyesült megyének tisztai járását képezi.

Szolnok vármegyének elneveztetése felől különbözők a nézetek (v. össze Palugyai Imre „Magyarország legújabb leírása című munkája III. kötetének 299-dik lapját). Vannak kik e nevet a Szolnok-vár építőjétől származtatják, azzal támogatván állításukat, hogy hazánkban számos vármegye a váraikat építők neveiről neveztettek el. Tudjuk pedig régi iratokból, hogy a hét ösvézér egyikének Uozubunak első hadnagya Zolok, vagy Zolouk-avagy Zoloucu volt, s a régi okiratokban Szolnok vármegye hajdan, még a XIII-dik században is, „Z o u n u k“-nak neveztetett, mely névből később az *l* betű *n* betűvel fölcseréltetvén, Zounuc lett volna; úgy hogy Szolnok vármegye e szerint az említett Zolouc, vagy Zoloucu hadnagytól nyerte volna Zonouci elnevezését. Mások

ellenben azt állítják, hogy a hely, melyen Szolnok fekszik, Árpád-nak ideérkezése előtt, bolgárok birtokában volt, kiknek nyelvén a Za-unuch vagy Za unuk szó annyit tesz, mint unokának unokája, Zo-unuk pedig bolgárul szinte annyit tesz, mint connepos és miután a legrégebbi oklevelekben Szolnok vármegye legelsőbbben Zaunuch vármegyének neveztetik, az ezen nézet mellett vitatkozók igen lehetőknek hiszik: hogy a z betű sz-el cseréltetett fel; mire nézve például szolgálhat a „szent“ szó, mely a régi imakönyvekben „zent“-nek iratott. Bármikép legyen is a dolog, annyit minden esetre állithatunk, miként Szolnok vármegye Szolnok várától nyerte nevét.

A mi neveztetéséhez adott „Külső“ előnevét illeti, tudjuk, hogy Szolnok vármegye főispánjai másfél századon át folytonosan egyszersmind erdélyi vajdák is voltak, kik mint ilyenek Erdélyország beljében lakván, a tőlök messzebb esett magyarországi Szolnok vármegyét már azért is Külső Szolnok vármegyének nevezék el, hogy azt az Erdélyben s a Szilágyságban fekvő más két Szolnok vármegyétől megkülönböztessék, míg az erdélyi belső s az e kettő között helyezett szilágysági Szolnok megye közép Szolnok vármegyének lőn elnevezve. Volt azonban a középkorban még más megkülönböztetés is szokásban a hasonló nevű három vármegye közt, mert a XV-ik századból származó minden okmányban az erdélyi két vármegyét Zolnoknak, a magyarországit pedig Szolnoknak szokták volt írni.

Külső Szolnok vármegye 1569-ik évben csatoltatott Hevesmegyéhez, még pedig az említett évben tartatott országgyűlésen hozott LII-ik törvényczikk által, mely következőképen szól: „Quoniam Comitatus Szolnok exterior et Albensis sedis Soldt, a Turcis occupati, carent Vice-Comite et Judicibus Nobilium; variae vero causae in eisdem Comitatibus revidendae, decretum est: §. 1. Ut in posterum Comitatus Szolnok exteriori per Hevesiensem, Albensis vero sedis Soldt, per Pestiensem judicia administrentur.“ Vagyis a Külső Szolnok vármegyét illető része e törvényczikknek magyarul: „Miután a törökök által elfoglalt Külső Szolnok vármegyének sem alispánja sem szolgabírái nincsenek és több elintézendő ügy fordul elő, határozottatott: §. 1. hogy ezentúl Külső Szolnok vármegyének Heves vármegye szolgáltatson igazságot.“

E két vármegyének akkint törvényesen kimondott egyesülését csak a szomorú emlékeztető Bach rendszer szakasztá meg, mely hatalmi szó rendelte elválasztás azonban már 1861-ben megszüntetett

és a két megye azóta ismét a régi kapcsolatban áll egymással, megint azonagy törvényhatóságra egyesült területet képez, és ismét régi nevét viseli, t. i. „Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék.”

Földrajzi fekvését illetőleg Heves vármegyére nézve is áll az, mit hazánknak sok vidékéről elmondhatunk, t. i. hogy csak kevés pontot találunk területén, melynek földrajzi helye csillagászati pontos mérések által szabatosan meghatározva volna. Ha hazánk földiratának történetét akarnám megírni, megemlíthetném, miként talán Ackner György protestans lelkész volt az első, ki Magyarországon, illetőleg Erdélyben, földrajzi hosszúságot és szélességet mért és ez 1726-ban történt. Későbbben, még pedig 1769-ben, Liesganig jezsuita atya hasonló méréseket hajtott végre miután feladata az volt, Magyarországon egy délkörnek bizonyos ívét kimérni, mely foglalkozása azonban részint eszközei, részint pedig eljárása hibássága miatt nem jól sikerült. Ugyan csak a mult század utolsó tizedeiben Mikovinyi mérnök foglalkozott hazánkban földrajzi helyhatározásokkal, és hasonló munkát hajtott végre 1776-ban Hell Miksa szinte jezsuita atya és a bécsi egyetemi csillagdának akkori hirneves igazgatója, valamint utódja Triesnecker Ferencz is. De ezen földrajzi helyhatározásokat és észleleteket annál inkább mellőzhetem el, mivel az említett tudósok közt, az egy Hell Miksát kivéve, ki Egervárosának földrajzi fekvését első határozta meg, Hevesmegyével egyik sem foglalkozott.

Az első, ki Magyarországon nagyobb számú csillagászati észleletekre alapított, földrajzi helyhatározásokat tett és gyűjtött Lipszky ezredes volt. Magyarországnak szabatos térképét akarván kiadni — mely szándokát példás kitartással és vas szorgalommal teljesítette is — neki mindenek előtt pontos földrajzi helyhatározásokra volt szüksége, melyekre háromszögtani méréseit fektethette. Ez okból részint maga hajtott végre ily helyhatározásokat, részint és jobbadán azokat Bogdanich Dániel Imre, a budai egyetemi csillagdának akkori érdemes és szakképzett jeles segédcsillagásza által végeztette. Bogdanichnak ezen méréseket tartalmazó eredeti naplója egész 1849-ig a budai sz. Gellérthegy csillagda levéltárában őriztetett, hol azt magam is több ízben átnéztem, mire nekem 24 év alatt, melyet a nevezett hegyen mint egyetemi segédcsillagász töltöttem, elég alkalmam volt; de a budai várnak ostromlása alatt, melynek folytán a csillagda rommá lővetett, a csillag dai könyv- és levéltárnak nagyobb részével, ezen napló is semmivé tétetett. A Lip-

szky által eszközölt, mintegy negyven földrajzi helyhatározások közt, néhány Hevesmegye területén fekvő helységekre is vonatkozott. Azóta, és jelesen 1806-tól kezdve, a cs. kir. tábornok és 1860 óta „a cs. k. katonai földírói testület“ is foglalkozott és foglalkozik földrajzi szabatos helyhatározásokkal mind az ausztriai birodalom örökös tartományaiban, mind Magyarországon, csak hogy az ezen testületek által végrehajtott földrajzi helyhatározások eredményeihez igen nehéz volt hozzájutni; főleg az előtt, míg az ezen határozatokra alapított térképek vagy még elkészítve, vagy legalább a közforgalomnak átadva nem voltak. Mióta Albrecht főherceg ö cs. k. fensége rendeletére az „Administrations und Generalkarte des Königreichs Ungarn“ című térkép megszerezhető lön és Scheda kapitány a „Generalkarte der oestereichischen Monarchie“ című tépkéket kiadja, melynél az eddig tett minden pontos földrajzi helyhatározat gondosan fölhasználtatik, azóta e helyhatározatok is a tudós közönség közbirtokává lőnek. A főnnállott magyar királyi helytartótanács rendeletére, a magyar királyi „építészeti igazgatóság“ közvetlen felügyelete alatt, 1823-ban a Duna folyamnak és árterének fölvétele is megkezdett és 23 éven keresztül folytattott, mely hosszas és pontos munka alkalmából számosabb háromszögtani mérés hajtattott végre és a budai délkörre állapított háromszögtani hálózat lassankint az országnak nagyobb részére kiterjesztett, jelesen a Tisza vidékére s így kettős megyénknek egy részére is; mi épen oka annak, hogy e méréseket is itt főlemlítem. De egyes szaktudósok is végeztek, Lipszky ideje óta, földrajzi helyhatározásokat és jelesen nevezhetem a Dalmátországi Zengg városában született Pasquich Jánost, a budai csillagdnak sok jeles matematikai munkáról nevezetes egykori igazgatóját, ki 1803-ban megyénk székvárosának, Egernek, földrajzi szélességét szinte meghatározta.

A Hevesmegyét ábrázoló térképek közül, a már főnnemlített két általános térképen kívül, megérintem még a Görög Demeter által a mult század végén, vagyis tüzetesebben szólva 1793-tól 1800-ig, kiadott megyei térképek gyűjteményét, továbbá a Schedius és Blaschnek által kiadott és a Lipszkyfélénél pontosabb, mert már sokkal több szabatos földrajzi helyhatározásra alapított általános térképét Magyarországnak, nem különben ugyancsak ezen országnak szendrői Aszalay József által kiadott tépképet, melynek becséről azonban mit sem mondhatok, mivel nem bírom, tehát nem is tanulmányozhattam, és végre melléklelesen még Ko-

rabinszky János Mátyás térképgyűjteményét is, mely 6 általános és 54 megyei térképet foglalván magában, következő czim alatt jelent meg Bécsben Schaumburnál: „Atlas Regni Hungariae portabilis, neue, vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf 60 Tafeln“ mely gyűjtemény azonban pontosságra nézve az igényeknek kellőleg meg nem felel és tekintve az akkori időket, nem is fel lehet meg.

Áttérvén már a Hevesmegyére vonatkozó földrajzi helyhatározásokra kijelentem, hogy mindenütt csak olyakat fogok felhozni, melyek megbízható észleletek eredményei. A térképek közül pedig, melyekből egyes helységek földirati fekvését itt ott szinte kölcsönözni fogom, főleg a Scheda-féle térképet fogom használni és csak kivételképen, összehasonlítás kedvéért, a Schedius és Blaschnek-féle térképből merített adatokat is mellétni; teszem pedig ezt azért: mert a Scheda-féle térkép csakugyan érdemel bizalmat, mivel szerzője, mint cs. k. tábornokari kapitány, az e testületnél található földrajzi helyhatározati számos adatokhoz, állásánál fogva, könnyen hozzáférhetvén, ezeket gondosan fel is használta és ügyességét, mint térképrajzoló, más jeles művek által is bebizonyítá, melyek közt csak Európának ugyanazon szerző által 25 táblán kiadott nagy térképét hozom fel.

Heves és Külső Szolnok t. e. vármegyék területe fekszik Scheda térképe szerint a Ferrotól számított keleti hosszúságnak $37^{\circ} 17'$ és $38^{\circ} 42'$ és az északi szélességnek $46^{\circ} 45\frac{1}{2}'$ és $48^{\circ} 8'$ közt. A Schedius féle térkép szerint pedig e határok a hosszúságot illetőleg $37^{\circ} 17'$ és $38^{\circ} 41'$ és a szélességre nézve $46^{\circ} 45'$ és $48^{\circ} 8'$. Kiterjedése e kettős megyének tehát hosszúságban Scheda szerint: $1^{\circ} 25'$, Schedius szerint: $1^{\circ} 24'$, szélességben pedig a Scheda-féle térkép nyomán: $1^{\circ} 22\frac{1}{2}'$ s a Schedius-féle térkép alapján: $1^{\circ} 23'$. Ausztriai mértföldekben kifejezve terjed a kettős megye hosszúságban a Scheda-féle térkép szerint 14.₁₇, szélességben 20.₁, Schedius térképe szerint pedig hosszúságban 14.₀ és szélességben 20.₂ mértföldre.

A kettős vármegye legszélsőbb helyeinek földirati fekvése a következő:

		Scheda-féle térkép szerint		Schedius térk. szer.	
		k. hosszúság	ész. szélesség	kel. hossz.	ész. szél.
Hatvan	. .	$37^{\circ} 20\frac{1}{5}'$	$47^{\circ} 40\frac{1}{4}'$	$37^{\circ} 21\frac{1}{8}'$	$47^{\circ} 40\frac{1}{10}'$
Dévaványa	. .	$38^{\circ} 38\frac{0}{10}'$	$47^{\circ} 1\frac{8}{10}'$	$38^{\circ} 37\frac{7}{10}'$	$47^{\circ} 2\frac{1}{10}'$
p. Szederkény	. .	$37^{\circ} 44\frac{5}{10}'$	$48^{\circ} 7\frac{3}{10}'$	$38^{\circ} 48\frac{6}{10}'$	$48^{\circ} 6\frac{8}{10}'$
Csépa	. . .	$37^{\circ} 48\frac{0}{10}'$	$46^{\circ} 48\frac{0}{10}'$	$37^{\circ} 48\frac{8}{10}'$	$46^{\circ} 48\frac{5}{10}'$

E táblázatból kitűnik, miként a Schedius-féle térkép eltér ugyan az igen pontos Scheda-félétől, de hogy ezen eltérések, Szederkényt kivéve, hol a különbség a hosszúságban 4,1 perczre rúg, még eléggé tűrhető. A legszélsőbb helységek közti egyenes távolság Scheda kapitány térképe szerint: Hatvan és Dévaványa közt $16\frac{1}{8}$, Szederkény és Csépa közt $19\frac{3}{4}$ mértföldet tesz. A Schedius-féle térkép szerint a távolság Hatvan és Dévaványa közt $15\frac{3}{4}$, pusztá Szederkény és Csépa közt $19\frac{1}{2}$ mértföld.

Ide iktatom most a megyénkbe kebelezett helységekre vonatkozó azon földrajzi helyhatározatokat, melyeket összegyűjthettem.

Helység neve	keleti hossz.	ész. széless.	meghatározó.
1. Apeç	37° 22'.0	47° 47'.56	Lipszky
2. Boczonád . .	37 51 22.10	47 38 54.45	táborkar
3. Csány	37 47 4.57	46 35 57.87	"
4. Csépa (torony)	37 47 59.1	46 8 8.33	"
5. Czibakhaza .	37 52 6.83	46 57 56.10	"
6. Dévaványa . .	38 37 26	47 2 14	Lipszky
"	38 37 19.3	47 2 45.47	ipítész. igazg.
7. Eger	38 2 30	47 53 54	Hell
"	28 2 33	47 53 56	Lipszky
"	38 2 53	47 54 3.2	"
" csillagda .	—	47 53 56.3	Pasquich
" "	38 2 35.05	47 54 5.98	táborkar
" "	38 2 36.21	47 53 54.46	Albert
" érsekilak .	38 3 9	47 53 30	Kreil
mellettikert			
8. Füred (Tisza) .	38 25 46.67	47 37.06	táborkar
9. Gyöngyös . .	37 36 40	47 47.47	Lipszky
"	37 36 45	47 47 28	"
"	—	47 43 9	Hell
10. Heves	37 58 6	47 36 8	Lipszky
11. Kenderes . .	38 20 34.58	47 14 59.05	táborkar
12. Kömlő (tor.) .	38 6 29.49	47 36 8.38	"
13. Maklár	38 5 21	47 48 35	Lipszky
14. Mező-Túr . .	38 16 35	47 0 47	"
" (ref. tor.)	38 17 47	47 0 5.17	táborkar
"	38 17 31.48	47 0 44.15	építész igazg.
15. Nagy-Iván . .	38 36 42.58	47 30 8.17	"
16. Pata	37° 38 2'	47° 48' 46"	Lipszky
17. Pásztó	37 22.14	47 55 15	"

Helység neve	keleti hossz.	ész.	széless.	meghatározó.
18. Pétervásár . . .	37 46 56	48	0 54	Lipszky
19. Poroszló . . .	38 19 2	47	38 55	"
" kat. tor.	38 19 21. ³⁶	47	38 43. ⁹⁶	táborkar
20. Püspöki (Tisza)	37 29 7. ⁰⁵	47	13 1. ⁵⁴	"
21. Sass (torony) .	37 44 54. ²³	46	49 15. ⁴⁹	"
22. Szajol (torony) .	37 58 12. ⁴²	47	11 1. ⁵⁸	"
23. Sz. Miklós (tör.)	38 4 56. ¹⁶	47	10 50. ⁸⁴	"
24. Szolnok . . .	37 52 2	47	10 32	Lipszky
" Fer. kertje	37 54 48	47	10 0. ³	} Kreil
		47	10 11. ⁹	
" kath. tor. . .	37 51 31. ¹⁴	47	10 52. ¹	táborkar
25. Várkony . . .	37 51 7. ⁹³	47	4 2. ⁵⁴	"
26. Verpeléth . . .	37 54 30	47	53 56	Lipszky
28. Vezseny (r. tor.)	37 53 16. ⁸⁸	47	2 6. ⁹³	táborkar
" " . . .	37 53 2. ⁷⁰	47	2 23. ³²	épít. igazg.

A kettős megyének szélén fekvő helységek a következők északra: puszta Szederkény, sz. Domonkos, keletre: Felnémet, Eger, Maklár, Abony, Ivánka, Tisza-Füred, Nagy-Iván, Kenderes, Dévaványa; délre: Szelevény, Sass, Adács, Vámos-Györk, Csány; dél-nyugatra: Ugh, Kürth, Inoka, Nagy-Rév; nyugatra: Várkony, Szolnok, Bessenszög, Szent-Iván, Pély, Heves, puszta Fogacs, Tarna-Eörs, Visznek, Hatvan, Apcz, Szurdok-Püspöki, Szent-Jakab, Pásztó, Tar, Maczonka, Dorogháza; északkeletre: Erdő-Kövesd, Nád-Újfalu. Magát a legszélsőbb határt képezik északra a Mátra és Cserhát közt terjedő hegyek, délre a Tisza; délkeletre: a Körös, Berettyó, Dévaványa határa és jelesen a varsánytó; kelet- és északkeletre az Eger folyó és völgye, nyugatfelé pedig a Zagyva és völgye le egész Hatvan mezővárosa határáig. Ha pedig a kettős megyéhez, jelesen annak tiszai járásához tartozó és mindenfelől Békésmegye által körülfogott azon rekesztvényt (enclave) is hozzávesszük, melyen Cséfa puszta fekszik, akkor ez teszi a megyének legszélsőbb határát keletre.

A határszélhez közel eső helységek közül, esik a határtól: sz. Domonkos 1 mföldnyire nyugatra, Füzes-Abony $\frac{7}{8}$ mföldnyire nyugatra, Tisza-Várkony 1 mföldnyire keletre, Sz.-Iván $1\frac{3}{8}$ mföldnyire keletre, Tarna-Eörs $\frac{5}{8}$ mföldnyire keletre, Csány $\frac{3}{4}$ mföldnyire északra, a többi helység pedig, melyet fönnebb elősoroltam, mind egészen a határszélén fekszik.

A kettős megye nagysága Lipszky szerint: 120.⁷⁰ földrajzi négyszögmértföldet tesz, a magyar akadémia által megindított „statistikai közlemények“ czimű folyóirat 2-dik kötetében e terület épen 120 mértföldre van téve, Ficker statistikájában 119.⁷⁸ mértföldnyinek írja, a főnállott magy. kir. helytartónács rendeletéből, 1865-ben, hivatalos adatok szerint kiadatott „Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövédelmé“ czimű munkában pedig kettős megyénk területe 1171041.⁸⁴¹ katastralis holdra vagyis 117.¹⁰⁴² négyszögmértföldre van téve, mely utóbbi adatot én, mint határméréseken alapulót a legmegbízhatóbbnak tartom, azon megjegyzéssel azonban, hogy e számban a puszta Cséfaí terület nem foglaltatik benne. A most említett mű szerint a kettős megye területéből esik:

	katastr. hold		□ mértföld.
a tarna - járásra :	237184. ³⁴⁶¹	vagyis	23. ⁷¹⁸⁴
„ gyöngyösi-jár. :	148524	„	14. ⁸⁵²⁴
„ mátra - járásra :	131953	„	13. ¹⁹⁵³
„ tiszai- „	656565. ⁴⁷⁶	„	65. ⁶⁵⁶⁵

Összeadván a járások területeit az egész megye területe 3184.⁹⁸¹⁴ katastralis holddal, vagyis 0.3185 földrajzi □ mértfölddel nagyobbnek derül ki annál, mely az említett könyvben ki van téve és annak oka csak két körülményben kereshető, t. i. vagy sajtóhiba csúszott be az egyes helységek határait kifejező számokba, vagy pedig tévedés követtetett el az említett könyv szerzője által az egyes adatok összeadásában. Elöttem azonban inkább az első eset tűnik fel hihetőbbnek s azért én a könyvben közlött számot tartom meg megyénk területének szabatos adatul.

Összehasonlítván most kettős megyénknek területét hazánk többi vármegyei területével, a következő táblázat eredményez, melyből azonnal kiderül, mennyivel különbözik ezen terület a többiektől.

kettős megyénk területe	nagyobb földrajzi	kisebb négyszögmértfölddel
Abaujmegeénél	66. ⁷⁶³	—
Arad „	27. ²⁰⁸	—
Árva „	83. ¹⁴⁶	—
Bács-Bodrog-megy.	—	44. ¹⁴⁰
Baranya-megyeénél	29. ⁵⁹⁸	—
Bars „	69. ⁸¹¹	—
Békés „	53. ⁶⁰⁵	—

kettős megyénk területe	nagyobb földrajzi	kisebb négyyszögmfölddel
Bereg-megyeénél	52.253	—
Bihar „	—	71.637
Borsod „	53.278	—
Csanád „	88.152	—
Csongrád „	57.168	—
Esztergom-megyeénél	98.932	—
Fehér „	46.959	—
Gömör „	46.382	—
Győr „	89.791	—
Honth „	73.962	—
Komárom „	67.655	—
Középszolnok „	79.764	—
Krassó „	21.163	—
Kraszna „	96.195	—
Liptó „	79.103	—
Mármaros „	—	51.185
Mosony „	86.950	—
Nógrád „	42.392	—
Nyitra „	13.455	—
Pest „	—	65.137
Pozsony „	41.327	—
Sáros „	54.938	—
Somogy „	7.186	—
Sopron „	64.721	—
Szabolcs „	17.240	—
Szathmár „	15.802	—
Szepes „	62.574	—
Temes „	16.226	—
Tolna „	53.844	—
Torna „	106.278	—
Torontál „	—	5.042
Trencsén „	45.442	—
Turócz „	97.645	—
Ugocsa „	96.418	—
Ungh „	61.628	—
Vas „	24.147	—
Veszprém „	49.167	—
Zala „	19.626	—

kettős megyénk területe	nagyobb földrajzi	kisebb négyyszögmfölddel
Zaránd-megyeénél	92. ⁵⁰⁶	—
Zemplén „	12. ⁸¹⁵	—
Zólyom „	70. ⁰⁷⁸	—
Jászkúnkerületnél :	31. ¹⁶⁵	—
Kövár vidékénél	99. ⁵³⁶	—
Szepesi 16 város. } területénél }	108. ²⁹⁹	—
Hajdúkerületénél	97. ⁵³⁹	—

Látjuk, miszerint hazánkban csak öt megye van, melynek területe nagyobb Hevesmegyeénél és hogy ezen megye hazánk megyéi közt a hatodik helyet foglalja el.

Alakjára vagyis külszabására nézve kettős megyénk szabálytalan sokszög, melynek, eltekintve a csekélyebb kanyarulatoktól, összesen 45. s ezek közt 27 kiálló és 18 beálló szöge vagyon. A megye legészakibb helységétől kezdvén a számlálást és keletre haladván a 26 kiálló szögnek csúcsai a következő helységek határaiba, vagy azok szomszédságába esnek. Az 1-sőnek csúcsa a p.-szederkényi, a 2-iknek a bekölcezi, a 3-iknek az ivánkai, a 4-iknek a tiszafüredi határba esik T.-Bábolna felé. Az 5-dik szög csúcsa esik a p.-koócsi határba Egyek felé, a 6-iké a nagy-iványi határba, a 7-iké nagy-kunsági Madaras városa szomszédságába, a 8-iké a p.-tomai, a 9-diké a kenderesi, a 10-diké a p.-szakállasi határba. A 11-diké a p.-túrpásztói határba, a 12-diké a Körös-folyótól délre, a 13-diké a p.-mesterszállási, a 14-iké a csépai, a 15-diké az ughi, a 16-iké az inokai, a 17-iké a nagy-révi határba esik. A 18-diké p.-Jenő, a 19-diké T.-Várkonytól nyugatra, a 20-iké Szolnok és p.-Fokoru közé, a 21-iké a p.-szászbereki, a 22-iké a p.-kürti, a 23-diké a pélyi a 24-diké a tarna-örsi, a 25-diké a csányi, a 26-diké a hatvani határba, végre a 27-diké Tar és Maczonka közé esik.

A beálló szögek csúcsai a következő helységek vagy vidékekre esnek, hol megint a megye legészakibb helységétől indulva, keletre haladunk: az elsőnek Nagy-Tályára, a 2-diknek pusztá Szárazbőre, 3-dik a kóczi pusztára, a 4-ik a sz. Györgyi pusztára, az 5-dik délkeletre a Mirhogáttól, a 6-dik a gyandai pusztára, a 7-dik Bartahalomtól északkeletre, a 8-ik Mező-Túr határába, a 9-dik pusztá Zsigerre, a 10-ik a Sídóhalomtól nyugatra, a 11-dik Jenő és Nagy-Rév közé, a 12-dik Varsányra, a 13-dik Bessenszögre, a 14-dik Sz.-Ivántól északra,

a 15-dik Sülytől és Burától nyugatra, a 16-dik puszta Fogacsra, a 17-dik Adácsra, a 18-dik Vámos-Györkre.

Ezen sökszög oldalai mérnek : Szederkénytől Bekölczeig : $2\frac{3}{8}$, Bekölczétől N.-Tályáig $4\frac{7}{8}$, N.-Tályától Szárazbőig $2\frac{5}{8}$, Szárazbőtől Tisza-Füredig $3\frac{5}{8}$, T.-Füredtől a kocsi puszta keleti határáig 2, innen Nagy-Ivánig $1\frac{1}{2}$, Nagy-Ivántól puszta Tomáig 3, innen puszta Gyandáig $1\frac{3}{4}$, puszta Gyandától Kenderesig : $2\frac{7}{8}$ innen a Bartahalomig : $2\frac{1}{8}$, innen a Berettyóig Mező Túrnál : $3\frac{3}{4}$, innen puszta Zsigerig : $2\frac{1}{2}$, a zsigeri pusztától Csépáig : $3\frac{7}{8}$, Csépától Ughig : 1., innen Inokáig : $1\frac{1}{4}$, Inokától Nagy-Révig : $\frac{5}{8}$, innen Várkonyig : $1\frac{7}{8}$, Várkonytól Varsányig : 1., Varsánytól Szolnokig : $1\frac{1}{2}$, Szolnoktól Bessenszögig : 2., innen puszta Szászberekig : $1\frac{5}{8}$, Szászberektől Sz. Ivánig : $1\frac{3}{8}$, Sz. Ivántól Pélyig : 3, innen puszta Fogacsig : $2\frac{5}{8}$, innen Tarna-Eörsig : $1\frac{15}{16}$, Tarna-Eörstől Adácsig : $1\frac{9}{16}$, Adácstól Vámos-Györkig : $\frac{1}{2}$, innen a Csányi határ déli széléig : $1\frac{5}{8}$, innen Hatvanig : $1\frac{5}{8}$, Hatvantól Tarig : $4\frac{1}{8}$, Tartól Maczonkáig : $1\frac{1}{8}$, Maczonkától Nád-Ujfaluig : $1\frac{3}{8}$ és innen puszta Szederkényig : $1\frac{3}{4}$ ausztriai mértföldet.

Nagyobb kanyarodásai a megye határainak a következő helyeken vannak, még pedig kiállók : Tisza-Füreden Bábolna felé, Pusztakocsnál Csege felé, puszta sz. Györgynél Madaras felé, puszta Tomainál Kunhegyes felé, a kakati puszta és Kenderesnél, puszta Mesterszálásnál sz. András felé, a Körösfolyótól délnyugat felé, Dévaványánál délfelé, Kürthnél északkeletre Új-Kecske felé, Várkonynál, puszta Szárazbőnél, puszta Kürthnél, Tarna Eörstől délkeletre, Csánytól délre, Hatvannál nyugotfelé és Szederkénynél. Beálló nagyobb kanyarodások pedig vannak : Vámos Györknél, Adácsnál, puszta Fogacsnál, Kötelektől nyugatra, Szolnoknál, a Zsidóhalomtól északnyugatra, Inokánál, Ughnál délkeletre, Sassnál, a Gyalui pusztánál, puszta Zsigernél, a mezőtúri határ déli szélén, puszta Pásztónál, puszta Hegesbornál, Fegyvernektől délre, és a Mirhogáttól délkeletre.

Ha kettős megyénk alakját egészben tekintjük, azt egy meghajlott emberi lábbal is lehetne összehasonlítani, melynek czombja Hatvan és puszta Szederkény közt kezdődik, térdét pedig puszta Kocs képezi ; vagy baltához, melynek vasa Hatvan, puszta Szederkény, Pély és Nagy-Ivány közt terjed el, nyele pedig innen Tisza-Ugh és Csépáig nyúlik.

A Scheda féle térkép szerint tesz a megyei határok egymástóli távolsága északfelől délre véve : Hatvan és Tar közt

$4\frac{7}{16}$, Maczonka és Csány közt $5\frac{1}{2}$, Nád-Újfalu és Adács közt $5\frac{1}{8}$, Szederkény és p. Fogacs közt $4\frac{7}{8}$, Bekölcze és p. Istvánháza közt 18, Eger és p. Istvánháza közt $14\frac{11}{16}$, Maklár és Tatárszállás közt 12, p. Szárazbeőttől délre $7\frac{5}{16}$, p. Szöghatár és a paphalmi tanya közt $4\frac{1}{8}$, a Bábolnán innen fekvő határtól p. Görbeházig $3\frac{7}{8}$, p. Kocs és Nagy-Iván közt $1\frac{7}{8}$, Kenderestől keletre $\frac{1}{4}$, a Szemerén innen fekvő határtól a kúnsági mesterszállási puszta északi határáig $11\frac{1}{8}$, Dévaványa vidékén $2\frac{3}{8}$, Maklártól a déli határig 12, Csépa és Inoka közt $2\frac{1}{8}$, Bessenszög és Szelevény közt $7\frac{3}{16}$, és Nagy-Révnél $\frac{3}{8}$ ausztriai mértföldet.

Nyugotról keletre véve pedig a megyei határok egymástóli távolsága a következő: a nyugati határtól Bekölczeig $2\frac{3}{16}$, Tartól Fel-németig $6\frac{3}{4}$, Sz. Jakab és Eger közt 7, Apcz és Maklár közt $7\frac{1}{4}$, Hatvan és Poroszló közt $9\frac{1}{16}$, Adács és Poroszló közt $7\frac{3}{4}$, p. Fogacs és Tisza-Füred közt $6\frac{7}{16}$, Pély és Nagy-Iván közt $6\frac{3}{4}$, Bessenszög és p. Kolbászi közt $5\frac{1}{8}$, Roff vidékén $2\frac{13}{16}$, Szolnok és Török sz. Miklós közt: $3\frac{1}{2}$, Várkony és p. Kurta közt $5\frac{7}{8}$, p. Tatárszállás és Mező-Túr közt 3, Inokától a délkeleti határig $2\frac{1}{4}$, Tisza-Ugh és Szelevény közt $1\frac{7}{8}$, Csépanál $1\frac{7}{16}$, és Dévaványánál 1 ausztriai mértföld.

Kettős megyénk északfelől Nógrád, Gömör, Borsod; keletről Borsod, Szabolcs vármegye, a nagy Kúnság, Bekés vármegye; délfelől Békés, Csongrád; nyugatról Pestvármegye, a Jászkerület és Nógrád vármegyék által környeztetik. Dévaványa Békésvármegye és a nagy Kúnság közt fekszik, puszta Cséfánt egészen Békésvármegye fogja körül, puszta Hégesbor keskeny ék gyanánt a nagy Kúnságba szögellik be, Monostort, puszta Kerekudvart, és Alatyánt a Jászság veszi körül. Mostani határait következőleg lehet kijelölni: Északra azon hegyhát képezi a határt, mely a cserháttól a bikkhegység felé húzódik, onnan északnyugatra fordul a határ Nád-újfaluig, innen nyugatra hajlik Maczonkáig, Maczonkától Tarig, hol a tulajdonképi Mátrahegyláncz a megye területét éri, egész Hatvanig egyenesen délnek tart a határ, a pestmegyei Boldog helységen innen keletre és délkeletre fordul, a Csányi határ szélén északkeletre és északra kanyarodik egész Györkig, honnan Adácsig kelet-észak-keleti és északkeleti irányt követ, Adácsnál délkeletre fordul Visznekig, és onnan Dózsa felé délnek tart, innen egy darabig délkeleti irányt követ, azután előbb északkeletre, utóbb északnyugatra, végre ismét északkeletre fordul egész a Fogacsi pusztáig. Innen a határ néhány csekélyebb kanyarodással délkeletre hajlik, Pély helységen alul pedig déldélnyugatra és p. Kürtnél egész nyugatészaknyugatra

fordúl, hol hosszú keskeny csúcs gyanánt a Jászságba beszögellik. Jász-Ladánytól nyugatra déli irányt követ, azután hirtelen nyugatra kanyarodik és pusztá Szászbereknél először délkeletre, azután Bes-senszög irányában és a Fokorú pusztaán túlig délnyugati, onnan Szolnokig pedig délkeleti irányban húzódik. Szolnoknál beálló szögöt képezvén, egy darabig déldélnyugati azután déldélkeleti és Varsánytól Várkonyig délnyugati irányban terjed. Várkonytól délnek tart, azután délkeletre fordul és Nagy-Réven felül a Tiszát éri el, mely azután terkevényes medrével egész Csépáig a megye határát, még pedig Tisza-Ughig a délnyugotit, innen Csépáig pedig a délit képezi. Csépától Szelevényig. sőt egész a gyágér vagy zsigéri pusztáig a hármas Körösfolyam képezi szinte igen kigyózdó futásával a megye délkeleti határát, a zsigéri pusztánál a határ keletre és a mesterszállási pusztá nyugati szélén északra hajlik s ugyanezen pusztá-északi szélén délkeletre és azután délre kanyarodik. A mesterszállási pusztá déli szélétől a határ rövid darabon keletre, azután északra és megint délkeletre s egy kanyarodással északkeletre és egészen északra hajlik, hol pusztá Pásztó mint négyszög a nagy Kunság területébe nyúlik. E pusztának nyugati szélén a határ délnyugatra, azután északnyugatra fordul, a Bartahalom irányában északkeleti irányt vesz fel és ezt egészen Kenderes vidékeig megtartja, míg pusztá Szakálással szemben egy kiálló csúcsot képez. Kenderestől keletre $\frac{3}{4}$ mértföldnyire a határ északra hajlik, de ezen irányt csak $\frac{3}{8}$ mértföldnyire tartván meg, hirtelen északnyugatra fordul s $\frac{5}{4}$ mértföldig ezen irányt követi, azután nyugatfelé húzódik a Bánhalmi pusztáig, honnan pusztá Gyandáig északnyugati irányt követ, melyet ott elhagyván ismét északfelé kigyózdik, $\frac{5}{8}$ mértföldnyire a Mirhógáttól délkeletfelé fordul s ott egy nagy kanyarodást képez, melynek csúcsa Kúnhegyestől $\frac{7}{8}$ mértföldnyire esik keletre. Azután ismét északra hajolván a határ és kis darabon keletre kidomborodván, $\frac{3}{4}$ mértföldnyire pusztá sz. Györgytől északkeleti irányt vesz fel és $\frac{3}{8}$ mértföldnyire Madaras városától keletre egy kiálló szöget képez. Nagy Ivánon alul a határ keletre hajlik és innen egy kis kanyarodással először északkeletre; azután nyugatra, végre északnak tart, pusztá Kocsnál nyugotdéllyugatra hajlik és egy kanyarodással északészakkeletre fordul. Borsodmegyei Bábolna helységen innen a határ kigyózdó vonallal nyugat felé húzódik, Ivánkától egy kissé délre hajlik és azután Maklárig északnyugati irányt követ, mely Eger és Felnémetig kissé jobban északfelé hajlik és az utóbb nevezett helytől Borsodmegyei Mikófalváig észak és északkeletnek tart. Mi-

kőfalvánál a határ északnyugatra fordul Bekölce helységig, hol hirtelen nyugatra fordulván szöget képez és nyugati irányát $\frac{5}{4}$ mértföldnyire megtartja, azután pedig északkeletre hajlik és pusztá Szederkénynél egy kis domborodást képez, melynek legfelsőbb része nyugatra terjed.

Hevesmegye felső részének természetes határai vannak, azaz olyanok, melyeket hegységek, vagy folyók és völgyek által maga a természet jelölt ki; jelesen észak felé a Cserhát kinyulványai, keletre az Eger-folyó völgye s az általa a tulajdonképi Mátrától elválasztott Bükkhegységnek délnek tartó kiágazatai, északnyugatra részint a Cserhátról kinyuló hegyágak, részint a tulajdonképi Mátrához tartozó hegyvonalak emelkednek a határon, nyugatra pedig a Mátrától délre terjedő kinyulványok és Terenyétől kezdve részben a Zagyva folyó völgye, sőt maga a Zagyva medre képezi a határt. Külső-Szolnok megyének is vannak helyütt helyütt természeti határai, így például nyugatra Szolnoknál és délnyugatra N. Révtől Ughig, azután délre Ughtól Csépaig a Tisza, úgy Szelevénynél keletre és azután délre is egy darabon a Körös, mely még keletre is egy darabig a határt képezi, de a jóval nagyobb része a Tiszajárás határainak mégis mesterseges, azaz országlati intézkedéseken alapul. Kettős vármegyénknak egész határvonalának hosszúsága $90\frac{1}{4}$ mérföldet tesz, melyből az északi határra $7\frac{3}{4}$, a délire $4\frac{3}{4}$, a nyugatira $35\frac{1}{2}$, a keletire pedig $42\frac{1}{2}$ mértföld esik. De ezen összefüggő határvonalán kívül még a kettős vármegyéhez tartozó rekesztvények (enclave) határvonalai is járulnak, még pedig, a dévaványai $12\frac{3}{4}$, a pusztá hegesbori 3, a pusztá csépai $1\frac{3}{4}$, az alattányi $3\frac{1}{8}$ a p. kerekudvari $1\frac{1}{2}$, a monostori $2\frac{1}{2}$, összesen $24\frac{5}{8}$ mértföld, úgy hogy tehát az egész határvonal hosszúsága $114\frac{7}{8}$ mértföldre rúg.

II. Heves- és külső Szolnok t. e. vármegyéknek domborzati viszonyai.

(Hegyrájz vagyis Orographia).

Hevesvármegyének egyik oldalán, még pedig észak nyugatra, északra és keletre, magas hegyláncz emelkedik, a Mátrahegység, mely a Cserhát hegyág által a Korpona felől lenyúló bércezzvonallal összefüggvén, Tar helységnél éri el a megye területét s annak keleti szélén a Bükkhegységhez csatlakozik. Hevesvármegyének déli és délkeleti része pedig, valamint az egész külső Szolnok vármegye csupa rónaföldből áll, mely nagy termékenység által tűnik ki.

A Mátrahegység a Zagyva és Eger völgyei között emelkedik és Hevesmegye északnyugoti részét foglalja el. Északi határát

a Pétervásártól Nagy-Terenyeig terjedő völgy képezi. Az egész hegy-lánc hosszúsága nyugatról keletre Tartól Egerig $7\frac{1}{8}$, szélessége északról délre 3—4 mértföld. Főgerince Sirok délnyugati oldaláról Kőkút pusztától délnyugatra, azután északnyugatra Hasznosfelé húzódik. Ezen főhegyhát északi oldalán egy gyönyörű völgy terül el, a parád-recski, melynek iránya nyugatról keletre tart és Siroknál a Tarna völgyébe nyílik. E kies völgy a hegylánc keleti felét északi és déli részre osztja; mindkét oldalán pedig sok völgy nyílik északnyugatra és délnyugatfelé. A hegység főgerince a parádi völgy déli oldalán vonul el és rajta emelkedik az egész hegység legmagasb pontja, a Kékes, Gyöngyöstől északra, keletre pedig a Kékestől az alacsonyabb Sas-kő áll. A parádi völgybe Gyöngyöstől egy gyalogösvény vezet, még pedig a benei völgyön fölfelé a főgerinczen át. A Kékesig terjedő főhegyhát mind északra a parádi völgy felé, mind délre rövid oldalágakat ereszt; a déli ágak Sólomos, Veresmart, Markaz, Domoszló és Verpeléig terjedve, csak a legújabb időkben megritkult tölgy-, cser- és bikkfa erdőkkel vannak fedve és végnyulványaik mint alacsony dombhátak a gyöngyösi völgy mentén Gyöngyösig, a bene-visontai völgymentén Karácsondig és Ludasig, a felsőnáni völgy mentén pusztá Tarnóczáig, a tarnai völgy mentén Kompoltig tartanak. Ezen dombhátak jeles bort termő szőlőkkel vannak beültetve, mely tekintetben különösen a visontai hegy híresült el.

A főgerincz tetői: a Csonka- és Muzslai hegy a Kékestől északnyugatra, a Nagy Galya, az Ácsvár. A Nagy Galyától délnyugatra terjedelmes hegylapos van, melyet Győrhegynek neveznek. E hegylapos nyugati oldalán a mélyen bevágott hasznosi völgy hasítja a hegységet keletről nyugatra, a parádi völgygel egyazon szélességben a Pásztónál a Zagyva völgyébe nyílik.

A hasznosi völgy felső része két főágra szakad; északi ága észak felől, déli ága pedig délfelől kerüli meg a győrhegyi lapost. A Győrhegy, Nagy Galya és Csonkahegy oldalágai délfelé Gyöngyösön-túl terjednek. Ezen oldalágakból emelkednek: a Világoshegy Gyöngyös-Tarjától északra, a Havas Patától északra, stb. A hasznosi s a széles patai völgyek közt a pásztói szagztatott s éles körvonalu hegyek emelkednek, melyek délfelé a Zagyva keleti oldalán Hatvanig vonulnak le. Ezen délfelé irányzott ágakból emelkednek: a Kövesút Szurdok-Püspökitől északkeletre, a Nagy Hársas Patától északnyugatra, az apczi Nagyhegy Apcztól északkeletre, a Strázsahegy Hatvantól északra. Szücsitől kezdve a déli szőlős dombsort a Szarvági völgy szeldeli, melynek mentén a

dombozatok Hortig, a patai völgy mentén pedig Atkárig terjednek. Ecsédtől északkeletre a m o g y o r ó s i hegy emelkedik.

A Mátra északi oldalágai általában rövidebbek, alacsonyabbak mint déli ágai és nyugati felében jobbra északra, keleti felében pedig a parádi völgy északi oldalán északnyugatra csapnak. Ezen északi oldalágakból emelkednek: a M e s z e s-hegy Hasznostól északkeletre, a R ó k a-hegy Szuhától délnyugatra, a K ő hegy Parádtól északnyugatra, a D e á k hegy Ballától délnyugatra.

A B ü k k hegy s é g a Sajó-, Bán- és Eger vizek völgyei között elterjedvén, legnagyobb részben Borsodmegyébe esik, de mivel főgerince Borsodmegyébe kebelezett Alsó Huta vidékéről délnyugatra Szarvaskőfelé vonul és déli ágait egész Egerig ereszti le, itt szinte főlemlítendő annnyival inkább, mivel ezen ágak is még tekintélyes magasságu hegyekkel vannak tetézve. Ilyen egy például a szarvaskői V á r hegy és Eger vidékén az E g e d hegy, mely a Bükk-hegységnek végcsúcsául tekinthető. Ezen hegy három részre osztatik, és ezek az egyenesen Eger városa fölött emelkedő n a g y E g e d, melynek déli és délnyugati oldala szőlőkkel van beültetve, az ettől északkeletfelé terjedő h o s s z ú E g e d, melynek déli lejtője szinte szőlőhegyekkel diszlik és a k i s E g e d, mely a nagy Eged délnyugati tövénél emelkedik és melynek déli oldalán szinte szőlők terülnek el. Az Egedtől északnyugatra emelkednek a k i s és n a g y T i b a, erdős hegyek, melyeket a felsőtárkányi nagyobb erdőtől a M i k l ó s völgye választ el.

Az Eger vidékén emelkedő alacsonyabb hegyek és dombok közül emlitem itten még a C z i g l é d e t, az A l m a g y a r t, melyből a V á r d o m b kiágazik és az egri vár északi oldalával szemben álló úgynevezett T e t e m v á r lapos dombot. Ugyanezen, t. i. keleti oldalán az Egervízének, fekszik az úgynevezett s z ő l ő s k e i erdő az Egedtől északkeletre. Azután következnek egymásután, még pedig a szőlőskei erdőtől délnyugatra az A f r i k a, M é h-hegy, N y e r g e s, V i d r a, N á d a s, S i k hegy, mindnyájan szőlőtőkékkel beültetve. A városhoz közelebb, a Sikhegyi völgy jobb oldalán, emelkednek a F e l s ő - G a l a g o n y á s, B i r k a, B a j u s z és C z i g l é d szőlőhegyek, mely utóbbit már fönnebb említettem volt. A már szinte említett Almagyaron alól fekszenek a szinte szőlőkkel beültetett K ö p o r o s, T i h a m é r és M a r i n k a hegyek, melyek mind a Bükkhegység kinyulványainak tekinthetők.

Szinte ezen hegységhez számíthatók még azon szőlőhegyei is Egernek, melyek az Egervize nyugati oldalán elterülnek, úgy mint: a

Ráczhegy, a Keeskedellés, a Szarkás, melytől dél-nyugatra a várostól húzódik el a Hajduhegy s ettől délre a Nagy és Kis-Kocs, Nyúzó, Pohárszáritó vagy Agárdi, Lőrinczvár, Rózsás, Paphegy, Gyilkos, Kolompos, továbbá a Nagy-Galagonyás és Maklánhegy, mely két utóbbi az előbb megnevezett hegyektől keletre húzódik.

A rónaság kettős megyénkben a Mátra és Bükkhegységtől délre, délkeletre s délnyugatra terjed és Hevesmegyének déli részét s az egész Tisza-járást, vagyis külső Szolnok vármegyét foglalja magában.

Az említett természeti nagy hegyeken kívül vannak a tiszai járásban a rónából kiemelkedő kisebb magaslatok ésombok is, melyeket a nép különféle néven különböztet meg. Ilyenek például a Nagyhalom Kömlőtől északra, a Sájhalom Mező-Tárkánytól délkeletre, a Kenderhalom Tisza-Nánától nyugatdélnyugatra, az Örvényhalom Rofftól délkeletre, a Garahalom a gandai pusztától délre, a Ketteshalom Kenderestől nyugatdélnyugatra, a Bartahalom Török sz. Miklóstól délkeletre és a Földvárihalom ugyan e várostól délre, az Eperjes-halom T-Várkonytól délnyugatra, az Egyes-halom Czibakházától délre, a Zsidóhalom Inokától délkeletre, és a Kenyérváró-halom Ughtól keletre. Vannak azonkívül még magaslatok, vagyis halmok Örvénytől délre, pusztá sz. Györgyön, Pusztá Szakálastól délnyugatra kettő, pusztá Kengyelen egy, és Varsánytól délkeletre egy, de ezeknek neveit egy térképen sem találhattam meg.

Van továbbá a kettős megyében még három hossza terjedő nevezetes földhányás is. Az első Csörsz-Árkának nevezik, s ez Aroktő helységnél Tiszán innen Borsodmegyében kezdődik, igen változó irányban és különböző mélységgel Füzes-Abony, Dormánd, Erdőtelek, Kál, Átány, Bod, Zsadány között terjed el, és Arokszállás alatt Csány helysége határában egy halommal végződik. A második, ugyan rövidebb, de sok helyen mélyebb és szélesebb földhányás neveztetik Kis-Árkának, ez Kis-Köre helységnél és Akolhát pusztánál kezdődik, Heves-Ivány, Apáti, Dósa, Jász Berény, Pusztá-Monostor határán Fényszaru városáig húzódik, és onnan Vácvárosa felé egész a Dunáig vannak nyomai. A harmadik földhányás neve Ördögárka, ez kezdődik Békésmegyében Szeghalom falunál és Sass, Csépa helységek közt nyúlik által Kis-Kunságba Halasvárosa felé, onnan Bácsmegyébe húzódik és ott Baja mezővárosánál végződik.

A Mátra és Bükkhegység közt elterülő nagyobb völgyek közt a már megemlített Recsk-Parádi és Hasznosi két nagy völgyön kívül még említendők: a Zagyva-völgye, mely Nád-Újfalutól kezdve Hatvanig a megyének északnyugati és nyugati határát képezi; az Ágó-Éri völgy, a Patai völgy, a Tarnócza-völgy, Bene völgye, a Mérgesvölgye, a Gyöngyös völgye, a Réde völgye, a Tarna völgye, a Laskó völgye, az Eger völgye. Továbbá az Eger vidékén nyíló völgyek, úgymint a szőlőskei erdőnél: a Burbolya-völgy, Czakó-völgy és a Királyrét. A Sikhegy alatt húzódik végig az egész egri határon észak-nyugat felől délkeletnek az Ostoros-, vagy Sikhegy-völgye, a Czepléd délnyugati lejtője mellett északról délre területén fekszik a Vécseivölgy; a Ráczhegy délkeleti oldala alatt húzódik el a Szalavölgy, délnyugati lejtője alatt a Töviskes-völgy. A hajduhegy és Agárdi hegyek közt a Koháry-völgy, melynek mintegy folytatása a Szépasszonyvölgye és Farkasvölgy.

A magassági viszonyokat illetőleg, ide írom mindazon adatokat, melyek részint saját magam, részint pedig más észlelők méréseinek eredményei, kezdem pedig a sort először a lakhelyeken és folytatom a hegyeken, dombokon és magaslatokon.

A) Lakhelyek tenger színe feletti magasságai bécsi lábokban.

Hely neve	magassága	meghatározó
Bakta (fogadó)	551	Wolf
Bátöny Baloghy alátya mellett	669	"
Bánhalmi puszta	271	Szabó József
Csány	396	cs. k. tábornok
Dorogháza paplak	751	Wolf
Eger érseki házikert	571	Kreil
" érseki nagy kert	555	"
" Lyceum töve	536. ₂	Albert
Gyöngyös paplak udvara	534	"
" angyalos korcsma	527. ₄	"
" a város	570	S.
" magyar király vendéglő	503	Wolf
" angyal fogadó	505	Kreil
" fogadó földszint	534	Hauer

Hely neve	magassága	meghatározó.
Gyöngyös fogadó	531	"
Gyöngyös Oroszi templom	746	"
Hasznos	682	Wolf
Hatvan	366	cs. kir. tábornok
"	298. ₆	Hauer
"	371	Wolf
Hort	344	Hauer
Istenmezeje, kántorlak	507. ₈	Albert
Kápolna	450	Hauer
Kengyeli puszta földvári országut	332	Szabó
" " Almási Zsiga úr háza	381. ₃	"
Kerecsend	454. ₈	Hauer
Maczonka, Baloghy háza	689	Wolf
Mesterszállási csárda előtt	197. ₁	Szabó
Nád-Újfalu Halasy Edéné kertje	692. ₃	Albert
Nagy Mezői puszta	1494	Wolf
Parád templom	688	"
" tisztartó lak	644. ₉	Albert
" cseviceze fürdő	934	Wolf
Pásztó Plathy háza	482. ₃	Albert
Pata plébánia udvara	625	"
Pétervásár gr. Keglevich kertje	521. ₄	"
Recsk Fejér úr kertje	491. ₂	"
Sirok jegyzőlak	490	Wolf
Szikszó puszta	384. ₆	Hauer
Szolnok tiszafürdő	253. ₀	Szabó
" régi indóház	287. ₈	"
" barátok kertje	290. ₈	"
Tárkány (Mező)	401. ₂	"
Ugh (Tisza) Luby kertje	322. ₈	Albert
Vámos Györk Kovách L. kertje	373	"
Verpelét, paplak	365	"

B) Hegyek, dombok, magaslatok magassága.

Hegy neve	magassága	határozó.
Avashegy Pata mellett	1944. ₈	Albert
Bábalom (T: Ugh)	283	Szabó
Baktai tó	984. ₉	Albert

Hegy neve	magassága	határozó.
Bánhalom szőlőhegy	371. ₄	Szabó
p. Bene erdőszlak	1022. ₈	Albert
Deméndi kőbánya	788. ₂	"
Egedhegy nagy (Eger)	1358. ₆	"
" hosszú (Eger)	1449. ₉	"
" gula	1736	Wolf
Erdőszlak (Solymos)	706. ₈	Albert
Egerszegi bánya (Parád)	717	Wolf
Fekete halom (Mesterszálás)	286. ₄	Szabó József
Felső György tárnaszáda (Parád)	770	Wolf
Galyahegy teteje (Gyöngyös)	3020	"
" " "	3048	táborkar
Hajduhegy teteje (Eger) (Bajzáth Józs. kunyhója)	761. ₆	Albert
Havashegy (Pata)	1944. ₈	"
Homokdomb (T. Ugh) (p. Sággy)	347. ₁	Szabó
Istenadománya bánya (Mátra)	620	Wolf
Istenmezeje kőfele teteje	1147. ₅	Albert
János és Vezetlen bánya (Mátra)	587	Wolf
Jánostárna száda (Mátra)	741	"
Jó szomszéd tárna nyílása (Mátra)	568	"
Kanászvár	678. ₁	Albert
Katalin tárna száda (Mátra)	615	Wolf
Kékeshegy teteje (Mátra)	3066	táborkar
" "	3141	m. k. épít. igazg.
" "	3500	Beud.
" "	3186. ₆	Albert
Kishegy (Solymos)	1201. ₅	"
Kőfele (Istenmezeje)	1147. ₅	"
Középső György tárna száda (Mátra)	698	Wolf
Legmagasb pont az Eged hegyen való úton F.-Tárkány és Noszvaj közt	1643	"
Magaslat Gyöngyöstől D-Ny-ra	433. ₃	Hauer
" Hort előtt	562. ₅	"
" Hort és Hatvan közt	409. ₂	"
" Gyöngyös és Halmaj közt	898. ₂	"
" a Bal-Püspöki völgyön túl	581. ₁	"
" Kápolna és Kerecsend közt	592. ₂	"
" Mogyorósi hegy (Ecséd)	732	cs. kir. táborkar

Hegy neve	magassága	határozó.
Nagy Köhegy (Recsk)	646. ₄	Albert
Nyereg a Csonkahegy keleti oldalán		
Gyöngyöstől északra.	1987	Wolf
Oroszi bánya Gyöngyöstől ENyE.-ra	1502	"
" Károly bánya	1384	"
Sárhegy (Gyöngyös)	1601. ₅	Albert
Saskötető (Mátra)	2879	Beud.
" " "	2926. ₄	Albert
Siroki várhegy teleje	969. ₁	"
" " " "	951	Beud.
Sz. Mária darlakúp teteje	515. ₇	Albert
Szalóki part a kápolna és torony közt	503. ₉	"
Szurdok-püspöki forrás	518. ₉	"
Strázsahegy Hatvannál	546	táborkar
Timkóbánya Parádnál	605	Wolf
Timsótó az Egerszegi bányánál	803	"
Út magassága Siroktó Ek.-re	882	"
Várhegy (Pata)	856. ₂	Albert
" (Siroki)	969. ₁	"
Vízválasztó Sirok és Pétervásár közt	1043. ₂	"
Völgy Hort előtt	307. ₂	Hauer
Völgy Halmaj mellett	388. ₂	"
Völgy Balpüspöki mellett	417	"

Pontosság okáért megemlíteném még, hogy a tiszai járás általában tekintve, mint már főnebb említém róla, északi része kevésbé dombos. A felső részét egy gerincz-hát metszi át, mely alsó Szász-berektől kezdve, alig észrevehetőleg eredvén, Szanda, Varsány, Derzs, Martfű, Kun Sz. Mártonnak folytatólág kisebb nagyobb emelkedésekkel, itt ott megszakadva és homokos talajjal van ellátva. Más gerinczhát T.-Eörsztől kezdve áthágja T. Füred rónáját és északi irányban másnemű halmozódásokkal a Mátrahegységbe olvad.

Vége közlöm itt a solymosi Mátra némely csúcsainak neveit: Kishegy, Tarnatető, Eremen, Nyerges, Kis és Nagy tölgyes bércz, Görgő bikk, Csórhegy, N. Bükk, Körösnyak és Harmados Pizskér tető, Által-kövek, Kis Bikk, Veres Fertő, Malomkö bércz, Cseternástető.

Jegyzék. A hegyrajz előadásában főleg Hunfalvy János urat követtem, több helyen szóról szóra, mert megyénk földirati helyzetét illetőleg még igen kevés a forrás és magamnak idő és alkalom hiányzott arra, hogy minden hegyünket saját megtekintés által tanulmányozhattam volna.

III. Vizek: források, patakok, folyók, lápok, mocsárok és fürdők.

Általánvéve kettős megyénk forrásokban nem épen gazdag, mert Hevesmegyének alsó róna vidékein s a tiszai járást képező, egészen sík külső Szolnokmegyében csak gyéren fordulnak elő. A Mátra és Bükk vidéke is szegényebb forrásokban mint más hegyes országok és tartományok, mint például az alpesek vidéke: mert jóllehet sok csergedező eret és forrást számlál, azok nyáron többnyire kiapadnak, vagy legalább csak csekély vízmennyiséget szolgáltatnak, mivel egy részt a kőzet, melyből a kettős megye hegységei állanak, és azoknak alakzata nem kedveznek annyira a forrásképzésnek, mint az alpesek óriási tömegei, és másrészt azon körülmény is kevesbiti s apasztja a forrásokat, hogy fájdalom! a sok helyen még meglehetősen gondatlan erdészeti gazdálkodásnál fogva több bércz és hegylejtő, mely még néhány évtized előtt sűrű erdővel volt benöve, ezen díztól már egészen, vagy legalább nagy mértékben megfosztatván, a kopárság kietlen képében tűnik fel, hol már csak hitvány legelők, több helyen pedig már azok sem, hanem csak pusztá kopár sziklák láthatók. Tavasszal megindúlnak ugyan a források, sőt a patakok akkor, vagy nyári nagy záporok után, gyakran hirtelen áradnak s a szomszéd földeket elöntvén, sok pusztítást és kárt okoznak; de mérgük csak hamar csilapul és több forrás és patak a nyári forró időszakban rendesen vagy igen csekély vizet tartalmaz, vagy épen egészen is kiszárad.

Ivó vizet szolgáltató forrásokban a megye hegyes vidékei bővelkednek, sőt sík részén is találhatik elegendő szamu kút, csakhogy ezek vize jóságát illetőleg ritka helyen egészen kielégítő és száraz nyarakban igen megfogy, sőt, ha a szárazság tartós, mint például 1861-től 1866-ig volt, egészen is kiapad. A Tiszamentén lakó nép rendesen e folyóból meríti ivóvizét és azt, a hosszú szokás következtében, jónak is tartja, mely véleményt azonban a hegyes vidéken lakó s az ottani üde és jó vízhez szokott ember ugyan nem igen osztja.

A források hőmérséke a környező földtalaj évi közepes melegétől többnyire nem igen üt el. Vannak azonban oly források is, melyek hőmérséke mindig melegebb mint a környező levegő. Ezek vize a föld belsejében megmelegedvén, meleg forrásoknak tekintendők és ezen néven neveztetnek is. A források hőmérsékében egyébiránt nagy különbségekkel találkozunk s e tekintetben külön-

böztetünk hideg forrásokat, melyeknek hőmérséke 12 Reaumur-foknál nem nagyobb, hűs forrásokat, melyek hőmérséke 16 fokon, langymeleg forrásokat, melyek hőmérséke 24 fokon és végre hévvizeket, melyek hőmérséke 24 fokon túlhalad. E tekintetből megvizsgálván kettős megyénk ismeretes forrásait, területén hévvizre nem találunk, de langyosmelegre igen is, még pedig Egerben, hol sok és bő olyan forrás vagyon, melyek igen kellemes fürdőkre és egy szép uszodára is használatnak fel. Hideg és hűs források a Mátra és Bükk hegységben meglehetősen számmal találhatók, melyek közül csak egyet említek meg, mely a Nagy-Galyának déli oldalán, még pedig jó magasságban az úgy nevezett Károly-vágásnál, fakad ki.

A források vize teljesen soha sem tiszta, hanem mindig több kevesebb anyagokat tartalmaz, melyeket vagy felolvaszt, vagy oldatlan állapotban is magával visz, midőn a földrétegeken átnyomul. A legtisztább vízzel rendesen azon források bírnak, melyek mészhégysegekből erednek. A mely forrásokban jelentékeny mennyiségű különböző vegyrészek találtnak, ásványos vizeknek szoktak nevezetni és rendesen gyógycélokra fölhasználatni.

A források ezen neméből, t. i. ásványos vizeket kettős megyénkben a következőket ismerjük.

I. Savanyú vagy borvizek.

Pusztá Benén, Csevicze (Parádon égvényes, kénes) Recskén (vasas, égvényes), Széken (gyantás, vasas, égvényes), Tarna (vasas, égvényes), Terpesen (vasas, égvényes).

II. Vasas, rézgáliczos, timsós vizek.

Gyöngyösön (kénsavas, főszes, gáliczos, timsós), Óhután (2 forrás vasas), Parádon (szénsavas és kénsavas főszes, gáliczos timsós).

III. Gyantás forrás.

Széken Pétervásár közelében.

IV. Semleges, és ismeretlen minőségű hideg források.

Egerben, Gyöngyös Püspökiben, Kérszigeten, Nagy-Iványon, Patán, Poroszlón, Szurdok-Püspökiben, Szolnokon és Tisza-Füreden.

A tengerszín fölötti magasságot illetőleg ez csak három ásvány-

vívről ismeretes megyénkben, t. i. a parádi csevicze-forrásról, és az egri és gyöngyösi gyógyvizekről. Az első 934, az egri 505 és a gyöngyösi 500 lábnyi magasságban van a tenger színe fölött.

Fürdők vannak a kettős megyében: Parádon, hol háromféle gyógyfürdő létezik, az első a Csevicze, mely a parádi völgynek majdnem legszélsőbb nyugati határán fekszik, a második a timsósfürdő Parád falutól keletre mintegy fél mértföldnyi távolságban a helységtől, részint csendesen emelkedő magaslaton, részint magában a völgyben feküdven, harmadik a vasas, melynek forrásai a falutól délre, az egyik közülök Ó Huta falun túl hegyből, a másik pedig az ugynevezett Ilonavölgyben mérsékelt magaslatból buzog ki.

Továbbá van fürdő Gyöngyösön is, melynek vize timsós kénsavas főszes gáliczos. Azután Szurdok Püspökiben, melynek vize a semlegesek közé tartozik, valamint a patai fürdő is ide számlálható. Végre bir Eger városa is két jól berendezett fürdővel, melyeknek egyike már a törökök által nagyra volt becsülve, s az egri érsekségé, másikat pedig ez előtt néhány évvel Simkovich Imre úr, az egri főkáptalan uradalmának felügyelője, saját költségén állított föl és meglehetősen kényelmesen rendezett be. Egy harmadik, még a törökök által épített fürdő még ezelőtt 15—16 évvel mosó-intézetül szolgált, de birtokosa, a mi szeretett érsek urunk önmaga, a régi török épületet lehordatván, ott gyönyörű uszodát alapított, mely az egriek által nagy örömmel és gyakran használtatik.

Hevesmegye folyói közt legnevezetesebb a Tisza; ezen kívül vannak itt még más apróbb folyók is, úgymint a Zagyva, Tarna, Berettyó, Körös és az Eger, melyekről most egyenkint el fogom mondani, mit rájuk nézve érdekessé gyűjthettem, vagy saját tapasztalásom után tudok.

A Tisza borsodmegyei Péli pusztától kezdve az ugyanczen megyebeli Valkhelységig Borsodmegyét Hevesmegyétől választja el és Tisza Bábolna felől előbb nyugati azután déli irányban folyván, Poroszlótól északnyugatra lépi át kettős megyénk határát. Eltekintve kisebb kanyarulataitól, melyeket a Tiszaszabályozási munkálatok, mint alább tüzetesebben ki fogom mutatni, úgylis kevesbítettek, pusztá Cseröközig délre, innen egy délkeletfelé domboruló hirtelen kanyarodással elsőben délnyugatra s azután T. Abádig délre fordul, honnan két nagy kanyarodással K. Köreig majd nyugatra tart. Itt délre fordul, s ez irányt Buráig megtartja, e helység és Roff közt pedig nyugatra domboruló kanyarulatot tesz. Rofftól Köteltig először déli irányt

követ, puszta Gyanda táján hegyes kanyarulatot tesz nyugatra, dél-déli irányába visszafordulván, nyugatratartó kis kihajlással Kőtelek alá foly, honnan Tisza Beőig délkeleti, onnan pedig déli irányt követvén, a nevezett helység alatt keletre kiálló kanyarulattal Nagy-Kürü alá kerül, honnan keletre kiugró nagy kanyarulattal elsőbb délre, azután északnyugatra fordul és végre nyugati irányban puszta Balla mellett foly el; Bessenszög irányában délre fordul és T. Püspökin alul keletre domboruló kanyarulattal Szajolhoz ér, hol nyugatra változtatja irányát és azután délre kiugró nagy kanyarulattal Szolnok alá foly. Szolnoktól T. Várkonyig délre tart, ott keletre változtatja irányát Alsó-Varsányig, hol hirtelen megfordulván egy darabig nyugati, majd délnyugati és keletnyugati irányban Czibakháza alá foly, hol három nagy kanyarulattal N.-Rév és onnan délkeleti és utóbb délnyugati irányban folyván Inoka határát mossa. Inokától Ughig délnyugatra tart, Ughnál nyugatra fordul, azután délkeletre, majd kelet és hirtelen fordulattal délre kigyózik és délkeletre kiugró kanyarulással Sassig délkeletre tart, mely irányt egészen Csépán alulig megtartja, azután hirtelen nyugatra, majd északra fordul, és Csépától kezdve délkeleti irányban a megyét elhagyja.

Folyásának hossza a megyében tesz: a határtól puszta Domaházáig 1.₈₉, innen T. Abádig: 4., T. Abádtól Buráig: 3¹/₂, innen Roffig: 1.₈₉, Rofftól Kőtelekig: 2.₁₀, innen Nagy-Kürüig 1.₇₈, N. Kürütől puszta Balláig: 2.₈₉, innen Szajolig: 2.₇₈, Szajoltól p. Tenyőig: 1.₁₁, innen Szolnokig 2.₃₃, Szolnoktól Tisza Várkonyig: 1.₈₉, innen Alsó Várkonyig: 1.₄₄, Alsó Varsánytól Jenőig: 1.₄₄, Jenőtől Czibakházáig: 0.₇₈, innen Nagy Révig: 2.₆₇. Nagy-Révtől Inokáig: 0.₆₇, innen T. Kürthig 0.₇₈, T. Kürthtől Ughig: 0.₈₉, innen Sassig: 3.₁₁, Sasstól Csépáig: 0.₄₄, Csépától a megye déli határáig 1.₆₇ és úgy összesen 38.₃₅ mértföldet, még a Tiszavölgye hossza a mi megyénkben csak 14⁵/₈ mértföldre rúg; míg ugyan ezen hossz nem egyenes irányban, hanem helyről helyre haladván, 2.₁₂ mértfölddel hosszabbnak derül ki. Mert a távolság tudniillik: A megye határától p. Domaházáig 1.₂₅, innen T. Abádig 1.₇₅, Abádtól Buráig: 1.₀₅, Burától Roffig: 0.₇₅, Rofftól Kőtelekig: 0.₉₄, Kőtelektől N. Kürüig: 0.₈₉, N. Kürütől p. Balláig: 0.₆₃, p. Ballától Szajolig: 1., Szajoltól p. Tenyőig 0.₅₆, p. Tenyőtől Szolnokig 0.₅₆, Szolnoktól T. Várkonyig: 1.₅, T. Várkonytól Czibakházáig: 2.₈₁, Czibakházától Nagy Révig: 0.₆₂, N. Révtől Inokáig: 0.₄₄, Inokától T. Kürthig: 0.₄₄, T. Kürthtől T. Ughig: 0.₈₁, T. Ughtól Sassig: 0.₅₀, T. Sasstól Csépáig: 0.₄₄, Csépától a megye határáig: 0.₂₅.

Régen mondják már, hogy alig van folyam, melynek, oly nagy és sok kanyarulatai volnának mint a Tiszának, mely állítás alapos-sága az általam elősorolt számokból is kitűnik.

A Tisza esete a nagy síkságban felette csekély, és a folyó-nak 1846-dik évben megindított szabályoztatása előtt Tisza Ujlaktól egész a torkolatáig Titelig, mely két pont közt a folyó 159 mértföldet irt le, csak 23 bécsi ölet 8 hüvelyket, vagyis $138\frac{2}{3}$ bécsi lábat, tehát 100 ölenkint egyremásra csak 3 vonalt tett. Hevesmegyét illetőleg volt az esése 100 ölenkint Tisza-Fürednél: 4.₃₂, Szolnoknál: 2.₀₄, Czi-bakházánál: 1.₂₁ és Csongrádnál: 2.₀₅ vonal, tehát Szolnoktól Cibak-házáig legkisebb.

A folyó szabályoztatására tervezett és sok helyütt már ki is ástott átmetszések által a folyót Tisza Ujlaktól kezdve torkolatáig 65 mértfölddel és 1136 öllel lehet megrövidíteni. De a tiszaszabályozás-nak jelen fővezetője Herrich úr azon véleményben volt, miként még egy pár kanyarulat átmetszése és némely más megrövidítések által a Tisza $75\frac{1}{4}$ mértfölddel lesz megrövidíthető, úgy hogy terve végrehajtása után, a folyó megigazitott hossza egészben csak 84 mfdet tenne, mi által esése jóval nagyobbá válnék, jelesen Tokajtól Szolnokig 4.₆, Szolnoktól Szegedig 2.₆ vonalt tenne.

A következő táblázatban adom (Hunfalvy Jánosnak „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ czimű munkájában köz-
lött adatok szerint) a volt és mostani esetet nagy és kis vízállás mellett, a mennyire a kettős megyét illeti:

	A folyó szakasza volt 100 ölenkinti		mostani 100 ölenkinti	
	eset		eset	
	nagy víz	legkisebb	nagy víz	legkisebb
Borsodm. Kézi és Ör- vény közt	4. ₈ vonal	4. ₂₇ vonal	6. ₄ vonal	6. ₃ vonal
Órvény-Szolnok közt	2. ₇ „	1. ₉₆ „	3. ₆ „	3. ₀₆ „
Szolnok-Csongrád közt	3. ₂₄ „	1. ₆₇ „	3. ₂₁ „	2. ₅ „

A Tisza medre, mely a pesti medenczén majdnem kellő köze-pén áthúzódik, annak főmélyedménye és átalán véve elég mélyen van bevágódva, úgy hogy rendesen még télen és a legkisebb vízállás mel-lett is természetes partjai alatt 14—18, sőt helyütt 15—25 lábnyira van és vizének közepes mélysége T. Ujlaktól kezdve mindenütt meg-haladja a 4 lábat, több helyen pedig 20—26, sőt nagy vízálláskor 40—44 lábnyira rüg.

A következő összeállításból a Tisza legkisebb és legnagyobb vízének mélysége s partjainak a meder fenéke fölötti közepes magassága fog kiderülni:

Helyek nevei	Legkisebb			Legnagyobb			A partok közepes magassága a fenék fölött
	víz mélysége						
Abád	12'	11"	2'''	33'	2"	6'''	30' 0" 0"
Roff	16	3	10	37	9	3	35 7 0
Szajol	21	0	0	43	8	6	39 4 1
Szolnok	14	1	5	35	9	0	31 6 5
Vezseny	19	1	0	40	11	0	38 0 0
Czibakháza	13	3	4	33	9	6	31 3 8
Alpár (Pestm.)	13	6	8	31	9	11	38 0 4
Csongrád	19	6	0	37	2	0	34 1 0

Hevesmegyei szakaszának alsó részében, a Zagyva és Körös torkolatai közt, a Tiszavízének közepes mélysége volt: az 1830-ban nagy víz melletti mérések szerint, 25' 7" 5" és az 1842-dik évben kis víz mellett végrehajtott mérések szerint: 10' 9" 3."₅; felső részében pedig 1830-ban 24' 10" 7"', 1842-ben 9' 11" 9"' nyinak találtatott.

A folyó medre megyénkben többnyire finom iszapból áll, partjait pedig jobbadán áradmány, hordalék föld képezi, mely a meder fenekénél sűrűbb. Ott hol partjai porhanyos földrétegekből állanak medre kiszélesedik és szigeteket is alkot, mint például Bura, Roff és Sass vidékein, mely szigetek azonban többnyire kicsinyek.

Közepes szélessége a Tiszának megyénkbeli szakaszának felső részében, a Sajó és Zagyva torkolatai közt végrehajtott mérések nyomán az 1830-ki nagy vízállás mellett: 99° 2' 5", az 1842-ki kis víz mellett tett mérések szerint pedig: 68° 0' 0"-nyinak eredményezett. Az alsó részében a Zagyva és Körös torkolatai közt a közepes szélessége a folyónak 1830-ban nagy vízállás mellett: 109° 2' 7" 1842-ben pedig kis vízállás mellett: 88° 0' 9"-nyinak derült ki.

Vízének mennyisége, a Tiszaszabályozási hivatal jegyzetei szerint, a Szolnoki hídon alul 93 öltre, 3' 6" 9"-nyi vízállás és 2° 2' 2"-nyi vízmélység mellett, 3424.₃₇ köbláb és sebessége 5.₀₂₂ bécsi láb volt.

A Tisza áradásai felette nagyok; legnagyobb és legkisebb vízállásai között 1830—1853-ig a következő különbségeket észlelték:

Tisza-Fürednél 19' 11" 8", Szolnoknál 21' 7", 7", Czibakházánál 20' 5" 11", Csongrádnál *) 20' 11" 5".

Hogy a Tiszának a 0-pont feletti évi átlagos vízállásait is kimutassam, Hunfalvy Jánosnak fönnemlített munkája szerint, ide írom a Tisza földváron e tekintetben tett és 26 éves időszakra terjedő észleleteknek eredményeit.

év	évi átlagos vízállás	év	évi átlagos vízállás	év	évi átlag. vízállás
1825	14' 9" 8"	1834	10' 7" 6"	1843	17' 5" 0"
1826	12' 1' 5"	1835	8' 5' 7"	1844	17' 3' 8"
1827	12' 9' 8"	1836	9' 1' 11"	1845	18' 2' 9"
1828	14' 6' 4"	1837	15' 0' 10"	1846	15' 4' 11"
1829	15' 2' 0"	1838	15' 3' 7"	1847	15' 5' 3"
1830	13' 5' 4"	1839	13' 5' 10"	1852	15' 11' 8"
1831	15' 6' 2"	1840	14' 6' 9"	1853	16' 0' 1"
1832	11' 5' 6"	1841	12' 10' 2"	1854	13' 3' 0"
1833	11' 4' 5"	1842	11' 9' 10"		

Tízévi közép 1825—1834-ig: 13' 2" 2.", 1835—1844-ig: 13' 6" 6", 2, hatévi közép 1845—1847- és 1852—1854-ig: 15' 8" 7 $\frac{1}{3}$ ". A főnebbi kimutatásból kitűnik, hogy a legkisebb évi közepes vízállás 1835 és 1836-ban, a legnagyobb pedig 1843 és 1845-ben volt.

Megyénkbe kebelezett más helyekre nézve a Tisza különböző vízállásairól még a következő adatokat találtam: Szolnokon volt a legnagyobb vízállás 1854-ben: 16' 6", 1855-ben: 23' 4", 1856-ban: 17' 11", 1857-ben: 18' 8", 1858-ban: 15' 0", 1859-ben: 16' 1", 1860-ban 21' 4". — Tisza-Füreden: 1855-ben 21' 4", 1856-ban: 19' 9", 1857-ben: 19' 9". — A legkisebb vízállás volt Szolnokon 1854-ben 1' 10", 1855-ben: 0' 8", 1856-ben: 0' 7" 1857-ben: — 1' 3", 1858-ban: — 1' 11", 1859-ben: — 0' 4", 1860-ban: 3' 6"; — T. Füreden 1855-ben: 2' 9", 1856-ban: 2' 6", 1857-ben: 0' 6". — Az átlagos vízállás volt Szolnokon 1854-ben: 10' 3", 1855-ben: 11' 0", 1856-ban: 9' 7", 1857-ben: 7' 9", 1858-ben: 6' 6", 1859-ben: 7' 2", 1860-ban: 13' 11"; — T. Füreden: 1855-ben: 11' 11", 1856-ban 11' 5", 1857-ben: 9' 5".

Ezen összeállításból kitűnik, hogy 1852-től 1866-ig Szolnokon az átlagos legmagasb vízállás 12' 5", a legki-

*) Csongrádot azért veszem fel a kimutatásba, mivel ez nem messze esvén Csepától, az e helység vidékén előfordult áradás mennyiségére is enged következtetést.

sebb: 6' 6"; T. Füreden pedig az átlagos legnagyobb vízállás 1855-től 1857-ig, 20' 3 $\frac{1}{3}$ ", a legkisebb 1' 11", a legkisebb közepes vízállás pedig T. Füreden 1857-ben, Szolnokon 1858-ban volt. Bizonyos, hogy Tisza-Füreden is 1858-ban találatnék legkisebbnek az évi közepes vízállás, ha ez évről észleletekkel rendelkezhetnénk.

A Szolnokon intézett észleletekből továbbá kiderül, miként e helyen volt:

a legnagyobb víz			a legkisebb víz			közepes víz		
1854 jul. 28.	16'	4"	okt. 19	1' 10"		9' 1"	0"	
1855 apr. 8.	23	4 $\frac{1}{2}$	decz. 10	0 8		12	0	3
1856 marc. 9	17	11	decz. 4	0 7		9	2	6
1857 máj. 9	18	8	decz. 30	—1 3		8	8	6
1858 apr. 24	15	0 $\frac{1}{2}$	nov. 3	—1 11 $\frac{1}{4}$		6	6	7
1859 nov. 21	16	1' 1"	febr. 8	—0 4 $\frac{1}{2}$		7	10	4
1860 apr. 17	21	4	nov. 12	3 6		12	5	0

Miután az 1863-ik év oly rendkívül száraz volt, hogy e körülmény következtében megyénk lakossága szegényebb osztályai inséggel küzdeni és a jobb módúak és az állam segélyét voltak kénytelenek igénybe venni, érdekes lesz még az 1861—1864-diki vízállást is kimutatni, mely kimutatás szinte Szolnokra vonatkozik. Volt pedig itt a legnagyobb vízállás 1861-ben: 19' 10" marc. 16., 1862-ben: 19' 5" 3" apr. 15., 1863-ban: 9' 2" 3" máj. 16., 1864-ben: 17' 3" april. 18.; a legkisebb vízállás volt: 1861-ben: 0' 4" 6" nov. 8., 1862-ben: — 2' 6" 6" decz. 19.; 1863-ban: — 1' 11" 9" szept. 20., 1864-ben: — 1' 8" 3" febr. 5. — az évi közepes vízállás: 1861-ben: 10' 3" 3", 1862-ben 3' 10" 7", 1863-ban: 1' 8", 1864-ben: 8' 10" 3". 1862-ben és 1863-ban tehát Szolnoknál az évi közepes vízállás jóval kisebb volt mint az előtte való évtizedben.

Az 1863-dik évnek ezen szomorú nevezetessége, melynek oka éppen az akkori nagy szárazságban rejlett, s melynek természetesen éppen a vízállásra is nagy befolyással kellett lennie, indít engem arra, hogy ide iktassam még a nevezett év egyes havaiban Szolnokon észlelt közepes állását is a Tisza vizének. Volt pedig e közepes állás januárban: — 1' 6", februárban: — 0' 7" 8", márciusban: 5' 3" 5", áprilisben: 5' 5" 3", májusban: 6' 6" 10", júniusban: 5' 1" 8", júliusban: 2' 5" 5", augusztusban: — 1' 1", szeptemberben: — 1' 3" 6", októberben: — 1' 6" 7", novemberben: 2' 0" 7" és decemberben: — 0' 10" 2".

A Tisza és mellékvizei tavasszal, midőn a mármarosai hegye-

ken a hó olvad, kivált ha ez hirtelen történik, de akkor is ha a tavasz és nyár eleje nedvesek, annyira megszokott áradni, hogy vizállása sok helyen meghaladván a partok magasságát, nagy területeket elönt. De a kiáradt víznek mélysége a Tiszánál egyre másra 3—5 láb közt váltakozik és a Tisza mellékfolyóinál sem haladja meg e határokat a kiöntött víz. Mielőtt még a szabályoztatásukhoz fogtak volna, a Tisza és mellékfolyóinak árterei kettős megyénkben 225567 katasztrális holdra, vagyis: 22. négyszögmértőföldre és 5567 holdra rúgott, mely árternek egy részét nádas lápok, mocsáros ingoványok, és zsombékos posványok, másik, még pedig kisebb részét legelők, kaszálók és szántóföldek képezték, melyek azonban csak kedvező esztendőkből, t. i. akkor voltak használhatók, ha a telek hőszegevények, a tavasz és nyár pedig kevesebb esősek voltak.

A Tiszaszabályozás e tekintetben nagy javulást okozott és bár drága pénzen és sok ügygyel bajjal, szép területű termékeny földet az elöntéstől megmentett, a folyónak egyenesebb és sebesebb futást adott, és a partjain vagy azoktól nem messze eső helységek határait védgátak által a víz árjaitól megszabadította. De lássuk a szabályozásnak eddigi eredményeit megyénk területén.

A szabályozást 1846-ban kezdték meg és 1849 ig megyénk területén a következő munkálatok hajtottak végre

	öl	költsége
a szalók-taskonyi töltés hossza	3565	48559 frt.
„ roffi töltés	1475	23372 „
„ gyanda-tiszabői	3804	46272 „
„ szelevényi	670	8219 „
„ füredi átmetszés	403	2850 „
„ kűrűi felső átmetszés	640	5571 „
„ kűrűi alsó átmetszés	1000	306 „
„ fokorú átmetszés	340	2173 „
„ bőkeny-teési	1903	22529 „
„ körösi átmetszés	329	2245 „
Összesen:	14129	162096 „

Az 1850-dik év elején a szabályozási munkálatok egészen megakadtak, de ugyanazon évi jan. 16-án kelt legfelsőbb elhatározás által újra megindítottak, és két hónappal később, jul. 18-án, kezelési szabályok is bocsátattak ki. Az átmetszési munkálatokra s a folyó medrének tulajdonképi igazítására szükséges költségeket, úgy szinte a központi igazgatási és technikai személyzet fizetését maga az állam vállalta magára, még a védgátak költségeinek s az osztályi hivatal-

nokok és mérnökök fizetésének terhe a társulatokra háromlott. A kormány némi előlegezéseket ajánlott ugyan, de ezeknek visszafizetése azon birtokosoknak lön kötelességükül téve, kik a szabályozás által földet nyertek, és e célra a mentesített ártérnek egy-egy holdjától évenként egy forintot köteleztettek befizetni. Az egész vállalatnak ezen új megindulása után 1860-ig megyénkben a következő munkálatok hajtottak végre:

A Tisza jobb partján Sarudtól és a bal partján Tiszafüredtől kezdve le egészen Szolnokig folytattatott a töltések építése, csak a bal parton Fegyvernek mellett maradtak némi hézagok, minthogy itt a töltések építésére szükségelt költségek a remélt haszonhoz kellő arányban nem állanak. A két parton 1308000 forintnyi költséggel összesen 73720 öl gát rakatott, és ez által 145237 $\frac{1}{2}$ katastralis hold területű ártér lön mentesítve. Átvágás Tisza-Füredtől Csongrádig tizenkettő van; azoknak összes hossza 9390 öl, a rájuk fordított költség 560000 forint, a kiemelt föld köbtartalma: 153470 köböl.

Ezen átvágások által a Tisza folyó kettős megyénk területén 56100 öllel rövidített meg, úgy hogy igazított hossza jelenleg 99400, a völgy hossza pedig 67000 ölet tesz. A folyó igazított hosszának aránya a völgy hosszához tehát 1.117 és a folyórövidülése az eredeti hosszának 0.343 vagyis valamivel többet tesz egy harmadrésznél.

Az 1864 dik évi július hó végeig engedélyezett átvágások s az általuk eszközölt és eszközözlendő folyó rövidülések kimutatására ide iktatom Hunfalvy János úrnak már említett jeles munkájából az ott közlött áttekintést!

Átvágás neve és hossza	kanyarulat folyó öl	rövidítés folyó öl	a rövidítés aránya a folyó eredeti hosszához
Tisza-Füred 414	2800	2386	1: 6.76 mélyed
Poroszló 577	2400	1823	1: 4.15 munka alatt van
Domaháza 372	2472	2100	1: 6.64 „ „ „
Csertőkőz 974	6000	5026	1: 6.16 „ „ „
Nána 1019	6300	5281	1: 6.18 „ „ „
Bura 1310	6000	4690	1: 4.58 mélyed
Kötelek 300	3920	3620	1: 13.07 „
„ 1100	4196	3096	1: 3.81 munka alatt van
N. Kürü 637	3200	2563	1: 5.62 „ „ „
„ „ 1000	8700	7700	1: 8.70 nagy. szélesedik
Püspöki 1119	3000	1890	1: 2.70 jól mélyed
Fokoru 330	4050	3720	1: 12.27 munka alatt van
Tenyő 800	3050	2250	1: 3.81 keveset képződ.

Átvágás neve és hossza	kanyarulat folyó öl	rövidítés folyó öl	a rövidítés aránya a folyó eredeti hosszához
Szolnok 1137	8300	7163	1: 7. ₂₈ kev. szélesedik
Jenő 721	10140	9412	1: 14 „ „
Ugh 1346	5580	4234	1: 4. ₁₄ „ „
„ 449	6300	5857	1: 14. ₀₁ „ „

A védgátvonal T. Eörvénynél szakad be a megyébe és 30½ mtföld hosszú vonallal terjed Tisza Sassig, hol Csongrádmegyébe átmegy. Ezen töltések a Tisza két partján 300—400 ölnyre állnak egymástól, magasságuk a környező földterületet 7—15 lábbal, az 1830-dik és 1855-diki legnagyobb vizállást pedig legalább 3 lábbal haladja meg, tetejök 1½—2 öl széles, lejtőjök a vízi oldalon úgy aránylik mint 2 vagy 3:1, a száraz oldalon mint 2:1. A folyam medre s a gátak közti területet, melyet minden árvíz előtt, fűzfákkal ültetik be.

„Mig ezen gátak meg nem rakattak írja B é c s i J á n o s orvos-tudor és Hevesmegyének Szolnokon lakó egyik főorvosa, magas víz-áradásoknál 15—20 négyszögmföldet borított el a víz, mely előtött földterületek azután tömérdek vad szárnyasok nyári hazája lön, a beláthatlan szélü kiöntésekben dúsan tenyészett a hal, úgy hogy gyakran volt eset, midőn egy hálövetéssel 300—400 font mennyiségű halat fogtak, a két három mázsás vizák, tokok, harsák, midőn ívás-kor a nagyobb folyamokból átusztak, kivált melegebb hónapokban épen nem voltak ritkaságok, s ha ilyenkor az ár apadásnak esett, a káka, szittyó, sás, csáté, nád, gyékény felverte a lápos ingoványokat, a fertőket, olykor nagy mértékben, gyakran dőglött a fellangyúlt pangó patakokban a hal, különösen a keszeg, dévér, durbancs, a lég, a víz kiállhatlan büzt terjesztett, undor nélkül képtelenség volt használni, míg azt csakugyan vagy megszürték, vagy jéggel vegyítették, vagy mandola héjjal, sőt timsóval is tisztították.“

Áttérvén most kettős megyénk többi folyóira, első helyen említem a Z a g y á t, mely Nográd megyében Zagyva helységénél a Mátrából (vagyis tüzetesebben szólva a Medves hegy déli oldalából) ered és nevét is e helységtől nyeré. Nád-Újfalutól kezdve, hol az e helység déli oldalán elfolyó patakot fölveszi, határt képez Nográdmegye felé. Folyása kettős megyénk területén a következő: Nádújfalutól elsőbb délnyugatra, majd nyugatra tart, Kis-Terenyénél délre, azután nyugatra fordul Verebéllyénél pedig délfelé kanyarodik és ezen irányt egész Hatvanon alulig a megye határáig megtartja, egyetlen kanyarodást kivéve, melyet Tar és Pásztó közt tesz és melynek dom-

borulása északnyugatra irányul. Utjában a Mátra északi oldaláról lecsörgedező mindszei, szuhai, dorogháza és maczónkai patakokat veszi fel, míg észak, vagyis Nógrádmegye felől a kozári és kisterenyei csermelyek ömlenek belé. Terenyénél a jelentékenyebb tarjányi csermelyt is felveszi. K. Terenye és Pásztó közt a bátonyi és tari csermelyek folynak bele. Hatvantól délre elhagyja megyénk területét és délkeleti irányban Pestmegyében folytatja útját, sz. Lőrinczkátánál keletre fordul a Jászságba, melynek területén a Hevesmegyéhez tartozó kerekudvari pusztán keresztül foly, azután Jászberénynek megy, hol a Tarnát fölveszi, Mihály Teleknél déldélkeletre kigyózik és Hevesmegyéhez tartozó Alattyán mellett foly el, különben mindig Jászföldön és részben Pestmegyében folytatván útját, puszta Szász Bereken ismét Hevesmegye területére lép, de itt csak rövid futást végezván, csak hamar Pest megye határára csap át, míg végre Rékás helységtől délre ismét Hevesmegye területére hömpölygeti árait és Szolnoknál a Tiszába ömlik. Folyásában a kettős megyében, mely összesen 22 mföldig tart, megyénk területén Szent Jakab, Szurdok-Püspöki, Jobbágyi, Apcz, Hatvan mellett folyik és puszta Kerekudvar és Alattyán határai közelében vonul el, a szászberekai pusztát locsolja és Szolnok területén a Tisza vizével egyesülván megszűnik. Legjelentékenyebb mellékfolyója a Tarna, mely Bodony és Parád helységek közt a Mátrából ered és balfelől szakad a Zagyvába. E folyó főiránya délkeleti, és szinte több kisebb csermelylyel egyesül, jelesen jobb felől az ivádi patakkal Pétervásáránál, Siroktól délre a bodonyi, derceskei és a sok apróbb vizeket magába felvevő parádi vízzel. A Mátrának déli lejtőiről lefolyó csermelyek is a Tarnába ömlenek, mint Zsadánynál a vécsi, Nagy Füged alatt a benei, Visznek alatt a Gyöngyös nevű patakok. Jákóhalma mellett a Jász-földön még az Ágóért is felveszi. A Tarna, mely elütvé főfolyója, a lassan folyó Zagyvától, sebes folyásu, futásában a következő irányokat követi: Istenmezejeig majdnem délnek, azután Pétervásáráig déldélkeletnek tart. Ez irány Terpesig délkeletre változik, melyet Sirokig megtart. Sirokon alul nyugatra kanyarodik, azután hirtelen keletre és végre ismét délkeletre fordul. Verpeléttől Bodig inkább délre folyik, a most nevezett helységnél nyugatdélnyugatra fordul s futását ez irányban Visznekig folytatja, hol déldélkeleti irányban Tarna Eörsig halad, itt pedig déldélnyugatra fordulván Dózsa felé foly s csak hamar a Jászföldre csap át. A Tarna következő helységek határait locsolja: az istenmezeit, erdőkövesdit, pétervásárit, füzesit, terpe-

sit, sirokit, verpelétit, felső és alsó debröit, tófaluit, kápolnait, kompolit, bodit, zsadányit, visznekit és tarna-eörsit.

A Tarnának szinte vannak mellékvizei, melyekkel a ketős megye területén egyesül, de valami jelentékeny folyó nincs közöttök; azok közül, melyek jobbfelől ömlenek a Tarnába, legnevezetesebb a következő három:

A Gyöngyös, mely a Nagy Galya hegy déli lejtőjén ered és Solymos és Gyöngyösnek tart még pedig déli irányban, az utóbbi városnál délnyugatra, de csak hamar délkeletre kanyarodik, Halász mellett és Vámos Györk közelében elfoly, a Jászkerületi Árokszállás mezővárosánál keletre fordul és Viszneknél a Tarnába szakad. A Gyöngyösbe folynak még a tarjányi és a patai patakok is. Az utóbbi csermely Hasznostól délre ered és Pata, Nagy Rhéde, Atkár és Vámos-Györk mellett foly el.

A Tarnócza, mely Sz. Mária felől keletre domboruló kanyarulattal, de egészen véve déli főirányban Véc, Bal-Püspöki, Tarnócza, Nagyút felé foly és Zsadánytól délnyugatra a Tarnával egyesül.

Az Ágó-ér mely a jobbágyi vidéken eredvén, Apcz felől délkeleti irányban Fancsal és innen kissé délre fordulván Ecséd alá foly, e helységtől délre és nyugatra kigyózdzó kanyarulást tesz, azután délkeleti irányban Csány mellett folytatja útját s ott elsőbb délre, azután délkeletre fordulván, a Jászföldre lép át, melyen Jákóhalma mellett, a Tarnával egyesül.

A Tarna egyébb apróbb mellékvizei közül emlitem még: az ivádi, bodonyi, derecskei és a sok más apró forrásokat és csermelyeket magába fölvevő parádi patakot. Mind ezek, mind a Mátra déli oldaláról lefolyó véczyi, benei és a Mérgecs nevű patakok jobb felől ömlenek a Tarnába, még pedig az ivádi csermely Pétervásáránál, a bodonyi, derecskei és parádi patakok Sirok alatt, a véczyi csermely Zsadánynál, a benei patak, mellyel a vörösmarti, visontai, markaszi és több más jelentéktelen patak vize egyesül Nagy Füged alatt. Baloldal felől csak apró csermelyecskek folynak a Tarnába, ilyenek a váraszo, sz. erzsébeti, fedémesi, széki és siroki vizek.

Van a Tarnának még egy ága is, mely Zsadány fölött szakad ki a főfolyóból. Ezen ág általán véve nyugati irányt követ, holt Tarnának neveztetik és Méra, Erk és Eörs keleti oldalán folyik el, azután pedig a Jászföldre csap át, hol a Kis-Éri mocsárookban elenyészik.

A Berettyó, mely Krasznamegyében ered és kettős megyénk területét Pusztá Ecseg határán éri legelőször, számos kanyarulattal a nagy kunsági Tur-Keve mezőváros határát locsolja, azután nagy kigyózdásokkal a Túr-Pásztói határt mossa és folytonos kanyarulatokkal Mező Túr városa mellett folyván el, ezen várostól délre a hármás Körösbe szakad. Ez volt folyása mielőtt e folyó szabályozásához fogtak volna. De a szabályozási munkálatoknál fogva vize két új csatornába vezetett, melynek egyike, a felső és nagyobb biharmegyei Szalárd és Kis Marja helységek közt ásatott és 1864 végén már egészen kész volt, az alsó kisebbik pedig, mely biharmegyei Bakonyszeg és békésmegyei Szeghalom helységek közt ásatott, akkor már majdnem egészen kész volt. Ezen munkálatok következtében a Berettyónak 10 mértföld hosszú régi medre, bár nincs még elzárva, mégis többnyire száraz s a mező túri hid már most is feleslegessé vált, miután a folyó vize a pusztá Ecseg körül elterülő mocsáros és zsombékos vidéken eloszol és elpárolog. Egyébiránt a szabályozás terve szerint a régi meder a Berettyó-mocsárok kezdetétől Mező Túron alulig úgyis elhagyandó lesz. Az 1864-dik év végén a Berettyó szabályozására, nem ugyan Heves, hanem Bihar és Békés megyék határán már a következő munkálatok voltak befejezve: Az átvágásoknál volt már kiásva 283411 köböl, kiásandó volt még: 123860 köböl. A Berettyó egyébiránt csak mellék folyója a hármás Körösnek. Ezen folyó a Sebes, Fekete és Fehér Körös egyesüléséből keletkezik, és északnak tartván, békésmegyei pusztá Sima határát locsolja, egyszersmint a most említett és Hevesmegye közt határt szabván. Útja igen tekervényes, az északi irányt, melyben megyénk területét éri, csak hamar délnyugatira és nyugatira változtatja és Mező-Túron alul a Berettyó vizét fogja fel magába. Azután délre Szarvasnak fordulván megyénket elhagyja, melynek területét csak Csígér (Zsigér vagy Gyágér a térképeken e név különbözésképen iratik) pusztánál érinti újra, honnan felette gyakran kanyaruló, tekervényes folyását délnyugati főirányban folytatván, a Csigéri pusztától le Szelevényen alulig megyénk Tisza járásának délkeleti határát képezi, azután Csongrád megyébe lép át és délnyugati, déli és végre nyugati irányban tovább kigyódzván Csongrád városon alul a Tiszába szakad. E folyónak vízmennyisége közepes vízállás mellett 852, legnagyobb vízálláskor 22000 köbláb.

A Körös is szabályozás alatt volt és van, még pedig ennek s a Berettyó folyónak vidéke az első volt hazánkban, mely vízszabályozási tekintetben fölmértet és térképeztetett. E munkához 1820 ban,

tehát ezelőtt 48 évvel fogtak és némely szabályozási munkálatokat már végre is hajtottak 1820 és 1830 közt, de a voltaképeni munkálatok csak 1853 ban és illetőleg 1854-ben kezdettek meg nagyban. 1864-dik év végeig megyénk tiszai járásának területén, a hármas Körös szabályozását illető munkálatokból a következők voltak már befejezve: a) **Átvágások**: Szelevény mellett a jobb parton egy, melynek hossza 460 folyó öl, egész tömege 6258 köből, melyből 4264 köből már ki volt ásva, 1994 köből pedig még hátra van. Egy az Istvánházi pusztán a jobb parton, melynek hossza 330 folyó öl, kiásandó egész földtömeg 4515 köből, abból már kiásva 3437, hátra volt még 1078 köből; egy ugyanott, de a bal parton Kun sz. Márton mellett, hossza 547 folyó öl, kiásandó egész földtömeg 9602, abból már kiásva 7628, hátralékban volt még 1974 köből; egy a gyalui pusztán a jobb parton, hossza 540 folyó öl, kiásandó egész földtömeg 9720, abból már kiásva volt 1192, hátralékban maradt 8528 köből; a Mesterszállási átmetszés a jobb parton hossza 630 öl, kiásandó egész földtömeg 8511 köből, mely teljesen ki is van már ásva. b) **Töltések**: a jobb parton a mező túri határban a Berettyó régi beömléséig, hossza 7200 f. öl, a megrakandó egész földtömeg 30000 köből, már egészen kész. A jobb parton a Berettyó régi beömlésétől Öcsödig építendőik: 9000 f. öl, a megrakandó egész földtömeg 35000 köből, melyből még mi sem készült el. A jobb part mellett Öcsödön alól egyes szakadékokon épült régi, de kiegészítendő töltések Szelevényig 2500 f. öl, az építendő töltés egész földtömege 10000 köb-öl, melyből 1864-ik év végén kész volt 4500, hátra volt még 5500 köből.

Az **Eger folyó**, ered a Mátrában 3 forrásból, melyek Bátöny felett egyesülnek. Délirányban foly Mikófalva alá, hol délre fordul és Szarvaskőfelé tart. Ezen helységtől nyugatészaknyugatra a folyó kdk-re kanyarodik Szarvaskőt elhagyja és délre fordulván Felnémetet éri, itt kissé jobban keletre tér és Egervárosán keresztül foly. Innen dkeleti irányban folytatja útját Kis Tállya, Andornak Nagy Tállya helységek és Maklár mvárosa felé, melyek mellett elmegy; az utóbb megnevezett mvárostól délkeleti irányban kigyózdik Sósrév alá, honnan dél-nyugatra fordul és Füzes Abony alá foly, itt hirtelen keletre kanyarodván Eger Farmos felé és mellette folytatja útját Lövőnek, melytől délre marad, és délkeletre fordulván Ivánkát locsolja. Ivánkán alól nagy kanyarodást tesz északnyugatra, azután ismét az előbbi délkeleti irányba visszatérve Négyes mellett foly el, mely alatt ismét a kettős megye határát eléri és egy darabig délkeletre tartván, azután dél-nyugatra fordulván a Tisza felé siet, mellyel Valk alatt, e helység-

től délkeletre egyesül. Nagy Tályánál egy ág szakad ki az Egerből, mely Rima név alatt délkeletre tart, Szihalmot és Szemerét érinti és Eger-Farmostól keletre a főággal egyesül. E folyónak egész hossza mintegy 9 mértföld, melyből a kettős megye területére Bekölcztől a megyének Farmostól nyugatra eső határáig $6\frac{1}{8}$ és a Négyestől délre eső határától az Eger torkolatáig $1\frac{1}{4}$, összesen tehát $7\frac{3}{8}$ mértföld esik, míg folyásának többi részét Borsodmegyének területén végzi. E kis folyócska, mely azonban rögtönös hó-olvadás, vagy nagy záporosók következtében néha nagyon megárad és iszonyú károkat tesz, ezen kis folyócska mondom, Mikófalvától kezdve le Eger-Farmosig a megye keleti határát képezi Borsodmegye felé, még pedig Felnémetig a szó szoros értelmében, azon alól azonban Sósrévig és azontúl Eger-Farmosig a megye keleti határához közel eső helységek határait mossa. Esete a folyónak Egervárosától torkolatáig 180, egész hosszában 930 láb. Vannak mellékvizei is, még pedig ömlik beléje balfelől: a t á r k á n y i csermely, mely Apátfalvától északkeletre ered, sok forrást fölvesz és Egernél egyesül a folyóval. Az o s t o r o s i patak, mely az Egedhegy délnyugati oldaláról jöven, vele egyenközűleg foly és Szemerén alul szakad beléje. A K á n y a patak, mely a Bikkhegységből ered, déli irányban borsodmegyei Zsércz, Cserépfalva, Bogács, Mező Kövesd és Tilaj mellett foly el és Lövönél, Borsodmegyében, az Egerbe szakad. A Kányapatak maga Bogácsnál az apró bogácsi és Mezőkövesdnél, tulajdonképen azon alól, a jelentékenyebb s z o m o l y a i vízzel egyesül.

A L a s k ó, vagy L a k s ó Csehi falu környékén ered a Bikkhegységben és déli irányban indul meg. Bocson alul a b o c s i, Bátoron alól az a r a n y o s i vizet veszi fel, azután délkeleti irányban folytatja útját, Baktát, Eger-Szalókot, és jobban délre fordulván, Deméndet érinti, azután majdnem egészen délnek tartván Kerecsendtől nyugatra foly el, itt a Szóláthról lecsörgedező patakot veszi fel és délkeletre fordul, mely irányban folytatván útját a pusztaszikszói határt szeldeli s Mező Tárkány alá kerül; p. Szökénél elsőbb délre, azután délkeletre kanyarodik s ezen irányt megtartván, pusztas Magyarát és pusztas Hídvég mellett foly el s a kis Tiszába siet, mellyel Sarudhoz közel, attól délkeletre egyesül.

Az úgy nevezett kis T i s z a tulajdonképen a C s e r ő p a t a k ből keletkezik, mely Négyes és Valk közt ered és Poroszló felé tart, melynek keleti oldalán, a várostól mintegy 300 ölnyi távolságban halad el, ott először délkeletre, azután déldélnyugatra kanyarul, a Tisza-

ereivel öregbedik és Tisza Cserköztől déldélnyugatra, Derzssel szemközt az anya-Tiszával egyesül.

Ezek kettős megyénknek nevezetesebb folyói, de melyek nyári időben, a Tiszát kivéve, mely hajózható és melyen kedvező vízálláskor gőzhajók is járnak, annyira kiapadnak, hogy átlábalhatók, sőt néha szárazon is járhatók, mint például a Kánya és Laskó. De vannak még a tiszajárásban más apróbb csermelyek is, melyek a vízszabályozási munkálatok és a több évi szárazság következtében annyira elenyésztek, hogy medreik felszántatván, a legnehezebb gabona neműeket termik, olykor azonban az eső és hóvízzel újra megtelnek. Ilyen apróbb vizek a Mélyér, Méhésztó, Kengyel, Palotás, Kigyós és Bessen.

Természeti tó Hevesmegye felső részén tudtomra csak kettő van, t. i. a baktai tavak, melyek egymás mellett csekély területre terjedvén hegycsúcson vannak és 984. méter síknyi magasságban fekszenek a tengerszín fölött. Heves megye alsó részében a Tisza mentében és ahhoz közel több láp van, melyeket annyiból számitok a tavak közé, a mennyiben tisztább vizet tartalmaznak mint a sajátképi mocsárok. Ilyen apróbb tavak vannak Poroszlótól északra és keletre, Kömlőtől keletre, északra és nyugatra, Tisza Nánától északnyugatra, és délkeletre a Tisza mellett, Vezekénytől keletre, a császi pusztától délnyugatra; Tarna Sz. Miklóstól délnyugatra van a Fejértó, azután apróbbak délre és délkeletre, Kis Körétől északkeletre, és a Tiszán innen Derzsnél a Morotva, Vakvár, Kengyel és Tökös, Szajoltól délnyugatra az Istentó, Czibakházánál a Sulymos és Székestó, Csépánál a Nagytó, Kerektó van. De mind ezen apróbb tavak, vagy inkább vízállások, az 1860 óta eltartott szárazság következtében részint igen megfogytak, részint egészen kiszáradtak, és a vízszabályozási munkálatok ezeknek lassankint egészen véget fognak vetni, vagy legalább számukat és területüket a lehető legkisebbre korlátozni.

Túl a Tiszán van a v a r s á n y i tó Dévaványától délre, mely azonban szinte inkább a mocsárok közé számítható.

Tulajdonképeni mocsárok már nagyobb számmal vannak, nem ugyan a kettős megye felső, hegyes vidéken, de igen is az alsó részében a Tisza mentében és túl rajta. Jelesen vannak mocsárok Poroszló vidékén, Sarud, Tisza Halász környékén e helységekől keletre és délkeletre, továbbá Tisza Nánától keletre, délkeletre és délre, Kis Köré körül, Tarna Sz. Miklóstól nyugatra és délre, Pélytől északnyugatra, nyugatra, délkeletre, délre és keletre. Túl a Tiszán van az

inokai mocsár mely 883 holdat borít el, a Boda, a Homorszegi lapály, a Gyöngy-ere, Gondér, továbbá az igari, derzsi, sz. imrei, szöllősi, T. füredi, burai, roffi, Tisza beői, kürüi, végre a Tisza püspöki, szandai, felső varsányi, Tisza földvári, czibakházai, T. kürthi, T. ughi, T. sassi, csépai, szelevényi, istvánházai és gyulai lapályok, melyekre nézve azonban épen az áll, mit a tavakat illetőleg mondtam volt; hogy t. i. azok csak úgy, mint már sok más, mely még Görög Demeter hevesmegyei térképén látható, a vízszabályozási munkálatok és a birtokosok saját igyekezete által meg fognak szüntetni, a mint több közölők a többévi szárazság által már is kiszáradt és mezőgazdaszátilag használatba vétetett.

IV. Hevesmegyének éghajlati viszonyai.

A kettős megye éghajlati viszonyait illetőleg különböztetnünk kell mindenen előtt a tulajdonképeni Hevesmegyének felső, hegyes vidékeit, annak alsó része, és az egyesült megyék tiszai járását képző külső Szolnok megyének sík és több helyen mocsáros vidékeitől.

Felette sajnos, hogy Eger városát kivéve, hol én magam már 17 év óta lebtani pontos észleleteket intézek, megyénk más vidékéről és jelesen a Mátrahegység közt elhúzódó érdekes és sok helyen regényes völgyeiből nem rendelkezhetek időjárásai pontos jegyzetekről, melyek alapján adhatnám e vidék éghajlatának hű képét. De még a tiszai és tiszántúli nagy rónáról is hiányzanak ily észleletek: mert azok, melyeket Bécsi János tudor úr, megyénknek Szolnokon lakó másod főorvosa, használatra nekem átengedni szives volt, ki nem elégíthetők, mivel először csak Szolnokvárosára szorítkoznak, másodszor nem teljeseek, mert a légnyomás mennyiségét figyelmen kívül hagyják és harmadszor mivel csak két évre terjeszkedvén, sokkal kisebb időszakot tüntetnek elő, hogysem az éghajlati viszonyok megítélésére és azok hű előadására biztos alapul szolgálhatnának.

Igy állván a dolog kénytelen vagyok, Eger- és néhány adatra nézve Szolnokvárosát kivéve, a megye jóval nagyobb, sőt legnagyobb részének éghajlati viszonyait nem lebtani pontos észleletek alapján, tehát tudományos szigorral és rendszerességgel, hanem csak egész általánosságban, legfőlebb tekintettel azon gabonanemekre és növényekre, melyek egyes vidéken még természetnek, vagy vadon tenyésznek, leírni.

Természetes, hogy a Mátra és Bikk vidéke általán és egészben véve zordonabb, mint a megyének sík része. Mert a lég hőmérséke nem csak valamely helynek az egyenlítői távolsága, vagyis földrajzi fekvésétől, hanem eltekintve sok helyi viszonyoktól, melyek a hőmérsékre gyakran döntő befolyással vannak, főleg a helynek a tengerszín fölötti magasságától függ és Dove szerint minden 100 ölnyi emelkedés a lég hőmérsékét egy fokkal kevesbbíti. Hiszen ha a tengerszín fölötti magassága valamely helynek annak hőmérsékére nem gyakorolna oly döntő befolyást, akkor a terméketlen Arvamegyének, hol zab és burgonya képezik a nyárnak és ősznek csaknem egyedüli ajándékait, jó bort kellene teremnie, és Mármarosmegye, hol a korai hó nem ritkán a nyári vetéseket még lábon betakarja, a lég hőmérsékére és az időjárásra nézve Pozsonynyal, Béccsel és Franciaországnak Champagne tartományával állana párhuzamban. De ha az épen most kifejtett oknál fogva zordonabb is a Mátravidék éghajlata, még sem olyan, hogy azt épen szigorúan zordnak mondhatnók. Mert először sem a Mátra, sem a Bükkhegység nem emelkedik az örökös hó határáig, hanem legmagasbb csúcsa is csak 3186 lábnyira emelkedvén a tengerszín fölé, a hegység egész hosszú gerincze messze marad a hóvonalától és az egész hegylánc csak a középhegység osztályához tartozik. Kedvez az éghajlat mérsékeltségének másodszor még az említett két hegység főiránya is, mely nyugatról keletre tartván, az egyes hegyvonalai közt elnyúló völgyeket egyik leghidegebb, az északi szélnek teljes hatásától megóvjá, sőt e szelet még a megye alsó sík vidékeitől is visszatartóztatja, vagy legalább pusztító dühét télen, késő ősszel és kora tavasszal pedig fagyasztó hatását némileg enyhíti.

Igaz ugyan, hogy a Mátra- és Bikkhegységnek gerinczén és magasabb helyein a hó 2—3 héttel későbbben olvad mint lenn a rónán, az is igaz, hogy a magasra nyúló hegytömegek közé szorított, zárkózottabb némely völgyeken a telek hidegebbek és tartósabbak, hogy korai fagyok és nyáron gyakori jégesők a növényzetet csigázzák sőt néha megsemmisítik, és helyütt helyütt tiszta buza és árpa talán épen nem, vagy legalább nem dúsan teremnek: de az is áll, hogy nincs a Mátrában oly helység, melynek határa a gabonanemek vagy gyümölcs termését egészen megtagadná és a lakosságot, föltéven hogy a munkától nem fázik és fáradságot nem kimél, oly mostoha életmódra szorítaná, mint azt a Kárpátvidéknek sok helyén, sőt már a szomszéd Gömörmegyének felső részén, és még a borok királyát, a tokai folyó

aranyat termő Zemplén megyének Gallicziával határos felső zord vidékein is találjuk.

Állításom bizonyosságául szolgál, hogy mind a Mátra, mind a Bikkhegység csupa lombos erdőket birnak és itt a zordabb éghajlat alatt legszebben díszlő fenyő erdőknek híre sincsen, továbbá, hogy mind a két hegység déli, délnyugati és délkeleti lejtői és kinyulványai bort, még pedig sok hegy mint például az egri, visontai, gyöngyösi, apczi, hatvani, patai, pásztói, felnémeti hegyek jeles bort termenek; végre hogy az egész Mátrai járásban egyetlen helység sincs, melynek határában szántóföldek ne volnának, tehát a mezőgazdaság az éghajlat mostohasága miatt teljesen ki volna zárva, vagy egyedül kapás növényekre volna szorítkozva s így teljes joggal elmondhatjuk, hogy megyénknek még hegyes vidéke is aránylag szelíd, egészszséges éghajlattal bír, melyet a „zord“ jelnév csak összehasonlítva a rónaság éghajlatával illet meg; s ez áll még a Mátrahegység északra lejtő részéről és annak északi tövén elnyúló völgyeiről is, habár ezek éghajlata már fekvésüknél fogva, ott hol nagyobb hegyvonalak közé szorítvák, megint zordonabbak a hegység déli oldalán elterjedő vidékénél.

A megyének alsó részében és a tiszai járásban az éghajlat enyhe szelíd, sőt nyáron nagyon is meleg, a lég tiszta és egészséges, mivel e róna vidékeken a szelek szabadon járhatván a levegőt gyakran és könnyen tisztítják. Csak ott, hol a vidék mocsáros, hol lápok és posványok nagyobb számmal vannak, rontja meg azok kipárolgása, kivált a forró nyári időben, a levegő tisztaságát és teszi azt sűrűbbé, bűzösé.

A tiszai járás éghajlati viszonyairól Bécsi János tudor úr következőket irt: „A tiszaszabályozások által igen nagy területű használható föld nyertett, a szelíd ég alj még szelídebb, egészségesebb lett, üdőbb a természet, de a befásítás és ültetvényezés a legprimitívebb állapotban sínlik, nincs a légnedvesség szaporításának hatánya, nem mérsékelte a tavaszi szárító szelek ereje, nem közömbösítette a szélsőségeken csapkodó hőmérsék. Nem vélek tévedni, ha állítom, miszerint a befásításnak, országút melléki kiültetéseknek, apróbb ligetek, — remisek — rendszeresítésének megkellendett vala előzni a védgátak vonását, mert az ma egyedül rendkívüli jó időjárás mellett lesz foganatosítható, mire igen vékony remény lehet, míg Anderson csatornázási terve nem létesítették: mert az esőmennyei táblázat szerint is kiderül, hogy évenként 200 párizsi vonal mennyiséget alig halad meg az esőzés, ezen alól pedig jó termés és dús

vegetatio nem remélhető, mint az 1864. 1865 és 1866-ban volt; ellenben 1867-ben midőn 256 $\frac{1}{2}$ párizsi vonal esőmennyiség hullott, bő termésnek is örvendett a termelő. Innen következik még az is, hogy a nedvességi csapadék már kora tavasszal nagyobb mennyiségben — tehát akkor történik, midőn arra nem csak égető szükség nincs, hanem gyakran akadály is, például a szorgos tavaszi mezei munka havában, így 1865-ben márcziusban 24.₇₈, 1866-ban szinte márcziusban 26.₁₆ pár. vonal eső esett; míg az elvetett magra ugyancsak 1865-ben áprilisben 2.₇₇, 1866-ban pedig 7.₈₂ pár. von. esőzés történt, bővebb termésű években már, mint 1864 és 1867-ben márcziusban volt ugyan 25, 26 pár. von. csapadék, de ugyanezen években áprilisben 1864-ben 23.₀₆, 1867-ben 40.₅₄ pár. vonalt tett ki a nedvesség. Így mutatható ki a termési táblázatból is, mert ugyanezen területnek közép számításu termése volt:

	1865		1866		1867-ben	
holdankint	mérő	itcze	mérő	itcze	mérő	itcze
őszi búza	6 $\frac{1}{2}$	—	5	—	12	40
tavaszi búza	7	40	2	30	9	„
kétszeres	2	19	—	—	—	„
rozs	7	60	—	—	—	„
árpa	5	4	4	30	18	„
					kopasz	11
zab	1	70	1	40	17	„
bükköny	—	—	—	—	12	10
dohány	—	—	—	—	8 mázsa 30 font.	

„Súlyra az 1866-ki búza 88, az 1867-ki pedig, a köd okozta rozsda miatt 86 $\frac{1}{2}$ font súlyu volt. A dohány, repce, szőlő, répa termelés viszonylagos.“

„Ezen tételekkel szükségképen fordított arányban áll a hőmérsék kifejlődése, mert ha a magasabbra hajló nap melegét jótékony esőzések nem mérséklék, elvesz az arányosság, áldozatul esik a célzatos remény. Rendkívüli időjárások mindig fordultak elő, melyek alapokainak igazságára emberi elme sem el nem juthatott, sem arra eljutni nem törekedett, mert az 1863-ki szerencsétlen száraz év alterego-ja meg volt gyakran ezelőtt is nálunk, különösen 1749-ben, midőn a szolnoki zárdaház történetkönyve szerint, a folyamatok általában annyira kiapadtak, hogy azoknak szélein ásott árkokból kényszerültek a barmokat itatni. Sőt utóbbi évtizedekben rendszeres esemény volt a kemény tél minden decenniumban, így 1838, 1848, 1858, 1868-ban.“

„Nem lehet tehát a szárazabb éveket feltétlenül a kiöntések korlátozásának tulajdonítani, de a rendszeres folyamú nedves éveket igen is; a folyók természetszerű kiöntései és kiáradásainak jótékony-sága mindenkor hatalmas lökést adott az egész évi termés befolyá-sára. Így míg egyrészt nagy földtér és föld egészséges éghajlat nyeretett, más részről a föld termő ereje, általános termékenységében vesztett, és a közös áldott rendeltetést, a természet által kijelölt hi-vatást nem is foghatjuk előbb élvezhetni, míg faizás és csatornázás nem létesítették.“

„Összefüggésben vannak az előadottakkal a meteorologiai viszonyok és azok nem eltérők az égalji rendszertől, csupán azon változa-tosságnak vetvük alá, melyek a kigőzölgés és csapadék korlátozásai folytán, szükségképeni eredményük. Ha marcziushó nedves, április természetesen hideg, hidegben pedig mérsékelt fok alatt csekély a csapadék, ellenben marcziushó nem lévén túlmedves, ideje jut az áprilisi 14 órai napnak rendszeres hőségét kifejezni s ez által arány-lagos nedvessége s a lég villamossága kifejlik. Most már a nyári hónapok csak a tavaszi megelőző hónapok törvényeit követik, s igen kivételes esetekben látszanak eltérni. Tavaszi kora nedvességét a föld elbocsátván, a legkevesebb gőzképződés szélre fordul, mert nincs megkötő hatánya s villamossággal épen nem bír, mi az esőzés egyik feltétele, az őszi hónapokban pedig, midőn a természet téli álmát kezdi, midőn a mező hervadásnak indul, a fák levelei hullanak, a túlhőség enyhült, megszoktak eredni az esőzések, bár csekélyeb-ben mint évtizedek előtt, s ezen esőzések után, nem veszett el még a nap hevítő telyes ereje, meghonosul a nedves + 4, 5, 10, 12° me-leg, s a szokott tél olykor januárhavában, néha februárban is szelid alakban meg van, hanem erős, kemény teleknek — mint az 1816, 1848-ki volt — csak hírét ismerjük. Az északi zordon szelek vannak némi befolyással vidékünkre, s a légvilág megrázkodtatása hoz némi változást elő. E pontnál fogva esik számításunk kivétel alá, és a szélsőségek fölmerülésének ezek olykor tényezői. Két évi jegyzetet voltam képes csak összeállítani, mely nem elegendő, belőle követ-keztetést vonhatni, hanem az eddigi állításaimat magán jegyzetek alapján idéztem.“ *)

---

*) Fölvettem tisztelt tudor úrnak közlését a hogy kaptam s a nélkül, hogy rajta változást tettem volna, ámbár nézeteit sokban nem osztom. Véli-e tisztelt tudósító úr, hogy néhány ezer fa, melyet kétfelől az országutak mellé ültetnek, vagy néhány kis liget a Tiszavidék éghajlati viszonyaira döntő befolyással le-

Hevesmegye alsó részének és a tiszai járásnak tehát, mint már fenteb is érintém, en y h e é g h a j l a t a van, mely a gazdaszat minden ágának nagyon kedvez, de mely mind a mellett nyáron sokszor, kivált ott, hol tágas legelők területnek el, vagy a vidék mocsáros, lakasztó hőség és hervasztó szárazság, télen pedig fagyasztó kemény hideg által válik alkalmatlanná. Így fagyott meg például Fegyverneken 1816. évi január 29-én 155 tehén egy rakáson a nagy szél által még inkább fokozott kemény hidegtől. Mert egyik jellemző tulajdona a rónavidék égaljának épen a gyakran és hirtelen támadó, nem ritkán viharra fokozódó szelek is, melyek sokszor nagy pusztításokat okoznak, mint például a most említett 1816 ik évben a gyalui pusztán történt, hol a szélvész 3482 darab juhot a Körösbe sodort. Feltűnök továbbá a hirtelen ugrások a hőfokban, melyek leginkább a nap és éj hőmérséke közti nagykülönbségben mutatkoznak és mely ugrások oly hirtelenek és nagyok, hogy a tikkasztó forró nyári napot rendesen igen érezhetőleg hűs éj szokta követni, mely az éjt a szabadban eltöltő pásztort, s ez éjjeli utast kényszeríti magát bundájába vagy köpényébe burkolni. Nem kevésbbé említésre méltók sokszor csendes esővel felérő gyakori nagy harmatok és végre a délibáb tündéri látványa, mely tavaszi és nyári szél csendes napokon tűnik fel legszebben. A délibáb távol habzó tó vagy tenger képében mutatkozik kelet és délfele, melyből tornyok, fák, házak és más épületek látszanak ki. Némely utazó, ki azt még soha sem látta, ezen látszatos víztömeg által nem ritkán annyira megcsalatik, hogy valóságos nagy tónak tartja és csalódását csak akkor veszi észre, midőn vagy hirtelen támadó szél az egész tüneménynek véget vet, vagy tapasztalja, hogy a tónak vélt nagy területet soha be nem érheti. Végre nevezetesek még a l i d é r c z e k is, melyek a tapasztalatlan embert a nagy rónának posványos helyein igen gyakran ámitgatják.

És most az általam Egerben intézett lebtani észleleteket és azok eredményeit fogom közleni, kezdem pedig a sort :

hetne? Én nem hiszem. Igenis ha helyütt helyütt néhány ezer holdra terjedő erdők létesíttetnének, azok már jó nedvesség-eszközök volnának s a Tisza-vidék évi esőmennyiségére bizonynyal gyakorolnának befolyást. A csatornázás minden esetre üdvös intézkedés volna s ebben tudósító úrral egyet értek, de annak, hogy éghajlatunk általában, de kivált a rónán szárazabb lett egyik főokát abban hiszem találhatni, hogy az erdős nagy hegytömegek és hegylánczatok nemcsak minálunk, hanem a szomszédországokban is, bár csekélyebb mértékben, e diszoktól mindinkább megfosztatnak. A többi állításaira is volnának némely észrevételeim, melyeket azonban más alkalomra tartok fel, hálás köszönetet mondván ezúttal a t. tudósító úr szives közléseért.

Dr. Albert Ferencz.

a légnyomáson volt a légsúlymérőnek				legnagyobb különbség
évi közép év állása	legmagasb állása	legmélyebb állása		
p á r i s i v o n a l a k				
1852 330. ₈₂₉	339. ₆₇₂ (marcz. 6.)	320. ₇₃₆ (febr. 18.)		18. ₉₃₆
1853 330. ₅₅₅	336. ₉₉₆ (nov. 30.)	320. ₃₁₆ (feb. 10.)		16. ₆₈₀
1854 331. ₂₂₃	339. ₇₅₆ (marcz. 2.)	321. ₆₃₆ (jan. 5.)		18. ₁₂₀
1855 330. ₆₈₀	339. ₄₂₀ (decz. 19.)	319. ₁₁₆ (febr. 14.)		20. ₃₀₄
1856 331. ₁₂₄	342. ₂₄₈ (jan. 14.)	319. ₂₂₄ (decz. 26.)		21. ₀₂₄
1857 331. ₈₂₁	340. ₁₆₄ (decz. 9.)	323. ₃₇₃ (jan. 12.)		16. ₇₉₁
1858 331. ₇₉₅	338. ₇₄₈ (jan. 25.)	323. ₃₁₆ (máj. 3.)		15. ₄₃₂
1859 331. ₃₈₇	339. ₂₀₈ (jan. 9.)	323. ₂₉₂ (ápril. 12.)		15. ₉₁₆
1860 330. ₇₀₈	337. ₅₁₅ (jan. 16.)	322. ₇₀₁ (január 5.)		14. ₆₁₄
1861 331. ₇₂₁	337. ₇₄₂ (decz. 31.)	322. ₀₄₆ (marcz. 12.)		15. ₀₁₉
1862 331. ₄₃₂	339. ₄₅₀ (decz. 17.)	323. ₉₄₄ (decz. 20.)		15. ₅₁₅
1863 331. ₇₅₅	338. ₈₀₆ (febr. 21.)	324. ₄₁₄ (marcz. 29.)		14. ₃₉₂
1864 331. ₃₁₇	340. ₃₅₉ (jan. 17.)	322. ₇₇₂ (marcz. 29.)		17. ₅₈₇
1865 331. ₄₆₉	339. ₄₉₂ (decz. 8.)	323. ₆₇₀ (marcz. 23.)		15. ₆₂₂
1866 331. ₂₁₅	337. ₃₀₅ (decz. 18.)	323. ₅₂₀ (január 10.)		13. ₇₈₇
1867 331. ₁₆₅	338. ₈₅₄ (febr. 19.)	322. ₀₃₇ (decz. 12.)		16. ₈₁₇

16 évet magában foglaló ezen észleletekből következik mint a légsúlymérőnek évi középállása: 331.₃₁₉ p. vonal és ezen értékhez közel áll az Aradon, Nagy Szombaton, Nyitrán és Pécsen észlelt; a légsúlymérőnek legnagyobb és legkisebb állása közti különbség tesz Egerben átlagosan 16.₆₇ p. vonalt és ehhez közel áll azon különbség, mely Olaszfalván és Rosnyón észleltetett. A légsúlymérő legmagasban állt a 16 év alatt 1856. jan. 14-én, midőn 342.₂₄₈ vonalig emelkedett, és legmélyebben állott 1855 február 14-én, hol a higanyoszlop csak 319.₁₁₆ p. vonalt mért. Az egréhez hasonló volt a légsúlymérőnek legmagasbb állása: Budán, Debreczenben, Orsován és a legkisebb állása: Nagy Szombaton, Sopronban.

Tekintsük most meg az Egerben észlelt középtértékét a légnyomásnak az egyes évszakokra nézve:

év	Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz
p á r i s i v o n a l				
1852	—	331. ₂₇₀	329. ₈₈₃	330. ₈₃₈
1853	330. ₀₇₆	329. ₇₄₇	330. ₁₂₈	332. ₂₇₄
1854	331. ₉₈₄	331. ₇₁₅	330. ₄₈₈	331. ₃₆₄
1855	330. ₄₄₄	329. ₃₂₀	330. ₈₁₉	331. ₃₈₄

év	Tél	Tavas	Nyár	Ősz
1856	331. ³⁵²	330. ⁵²⁰	331. ⁹⁷⁶	331. ⁹⁹²
1857	331. ⁶¹²	330. ⁴²⁴	331. ¹¹⁶	332. ⁴⁶⁸
1858	335. ³²⁴	330. ⁴²²	330. ⁶⁰⁸	332. ⁰¹⁶
1859	330. ²³⁵	330. ⁸²³	332. ⁰⁰⁷	332. ⁸⁹⁴
1860	330. ⁸⁰⁸	330. ³⁹⁵	330. ²⁸⁷	331. ⁸⁹⁴
1861	332. ⁰⁴²	330. ⁷³²	330. ⁷¹⁵	332. ⁰⁰⁵
1862	332. ³⁴⁸	330. ⁸⁸⁹	330. ⁵⁴⁶	332. ¹³⁹
1863	333. ²⁸⁰	330. ²³⁷	330. ⁹⁵⁰	332. ³⁶²
1864	333. ³⁸³	330. ¹⁰⁹	330. ³⁸⁹	335. ⁶⁶⁴
1865	331. ¹⁰⁷	331. ³⁰⁵	330. ⁸⁵³	332. ¹¹³
1866	333. ¹⁴⁵	330. ²¹⁶	330. ³⁴³	331. ⁹²¹
1867	331. ⁹⁷¹	330. ⁰⁹⁸	330. ⁷⁹⁰	332. ¹⁵⁶

Ezen 16 évi észleletekből következik az átlagos légnyomás: télen 331.⁹⁴⁰, tavaszon 330.⁵¹³, nyáron 330.⁷⁴⁴ és ősszel 332.²²⁴ és ezen értéket összehasonlítva az egész évi közép légnyomás mennyiségével kitűnik, hogy a légsúlymérő közép állása ősszel és télen az egész évi középállást túlhaladja, a tavaszi és nyári pedig kisebb annál, de a különbség az évi és évszaki középállás közt egy vonalra sem rúg. Hazánk más városaival egybeahasonlítva találjuk, hogy a légsúlymérőnek Egerben télen észlelt közép állásához közel áll a Pozsonyban, Nyitrán és Nagyszombatban, a tavaszon Egerben észlelt középállás a Zágrábban, Pécssett, Aradon, Nyitrán, Nagy Szombatban és Árvában, a nyáron Egerben észlelt középállás a Varasdon, Nyitrán és Árvában, végre az Egerben ősszel észlelt középállása a légsúlymérőnek a Zágrábban, Pécssett Debreczenben, Pozsonyban, Edelényben, és Nagy-Szombatban észlelt középállásához hasonló.

Most a havi közép légnyomást is adom elő a hogy azt Egerben magam észleltem:

Év	január	február	márczius	aprilis	május	junius
	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''
1852	33. ¹⁸⁰	28. ⁷²⁹	32. ⁴¹²	30. ⁹⁴⁴	30. ⁴⁵⁶	29. ⁵⁹²
1853	30. ⁸⁸⁸	27. ⁶⁸⁴	30. ⁷⁰⁸	29. ¹⁹⁶	29. ³⁴⁰	28. ⁹⁵⁶
1854	31. ⁶²⁰	32. ⁸³²	34. ³²⁰	31. ⁵¹²	29. ³¹³	29. ⁸⁸⁰
1855	33. ⁰⁹⁶	28. ⁵⁷²	28. ¹²⁸	30. ⁹⁴⁸	28. ⁸⁸⁴	30. ⁶⁴⁶
1856	29. ⁸⁰⁸	32. ²³²	33. ²⁶⁴	29. ²⁸⁰	29. ⁰¹⁵	31. ²²⁴
1857	29. ⁵²⁰	34. ³³²	31. ³⁰⁸	29. ⁶⁸⁰	30. ³⁸⁴	31. ¹¹⁶
1858	35. ²²⁰	34. ⁶³²	30. ³²⁴	30. ⁶⁴⁸	30. ²⁸⁸	31. ⁶²⁰
1859	34. ⁸²⁴	31. ⁴⁴⁰	31. ⁹²⁰	29. ⁰⁷⁰	29. ⁷⁸⁴	29. ⁹⁰⁴

Év	január	február	márczius	aprilis	május	június
	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''
1860	31. ⁶⁰⁶	29. ⁷⁰¹	30. ⁴⁵²	30. ³⁹⁴	30. ³³⁹	30. ¹⁶²
1861	33. ⁴⁶⁵	33. ²⁰³	30. ³¹⁹	31. ²⁸⁵	30. ⁵⁹²	30. ⁴⁷⁶
1862	31. ²⁶⁴	32. ¹⁴⁷	30. ²⁸²	31. ²⁴⁷	31. ¹³⁷	29. ⁹⁸⁶
1863	32. ⁵⁶⁵	34. ²⁰⁶	30. ⁰⁷¹	30. ⁹⁹³	30. ⁶⁴⁸	30. ⁵⁹⁹
1864	35. ⁹⁷⁵	31. ⁵³⁵	29. ²⁰⁵	30. ⁵¹³	30. ⁶⁰⁸	29. ⁹⁷³
1865	29. ³⁹¹	30. ¹⁹⁰	39. ²⁴⁸	32. ⁸⁰⁹	31. ⁸⁵⁸	31. ¹⁶³
1866	33. ⁴⁸⁷	30. ⁷¹²	28. ⁵³¹	31. ³⁶³	30. ⁷⁵²	30. ⁹⁴⁸
1867	29. ⁹²⁶	33. ²⁵⁹	30. ⁵⁰⁶	29. ⁴¹⁵	30. ³⁷³	30. ⁴⁴²
Év	Julius	Augustus	Septemb.	Oktob.	Novemb.	Deczemb.
	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''	300'''
1852	30. ¹⁰⁴	29. ⁹⁵⁴	31. ³³²	31. ⁴⁴⁸	30. ⁰⁷²	31. ⁶⁵⁶
1853	30. ⁹³⁶	30. ⁴⁹²	31. ⁴¹⁶	32. ³⁴⁰	33. ¹³²	31. ⁵⁰⁰
1854	30. ⁵⁷⁶	31. ⁰⁰⁸	32. ⁷³⁶	32. ⁰⁶⁴	29. ²⁹²	29. ⁶⁶⁴
1855	30. ¹⁰⁵	31. ⁷⁰⁴	32. ⁴⁹⁶	29. ⁷²⁴	31. ⁹³²	32. ⁰¹⁶
1856	31. ¹⁸⁸	30. ⁵¹⁶	30. ³⁰⁰	34. ⁴⁴⁰	31. ²³⁶	30. ⁹⁸⁴
1857	31. ⁰⁵⁶	31. ¹⁷⁶	32. ¹⁶⁰	31. ⁴¹⁶	33. ⁸²⁸	36. ¹²⁰
1858	29. ⁹⁵²	30. ²⁵²	32. ⁷⁹⁶	32. ¹⁰⁰	31. ²³⁶	32. ⁴¹⁶
1859	31. ⁴⁷⁶	31. ⁰⁸⁹	31. ¹¹⁷	31. ⁰⁹²	33. ⁸¹²	41. ¹¹⁶
1860	30. ⁰⁵¹	30. ⁶⁴⁹	31. ³⁸⁸	32. ⁹⁹⁷	31. ²⁹⁶	29. ⁴⁶¹
1861	30. ⁰⁹⁵	31. ⁵⁷³	31. ⁰⁴¹	33. ⁶⁸¹	31. ²⁹³	33. ⁶³²
1862	31. ⁰⁷⁹	30. ⁵⁵⁴	31. ⁸⁷¹	32. ⁵²⁸	32. ⁰¹⁸	33. ⁰⁶⁸
1863	31. ¹⁹⁹	31. ⁰⁵³	31. ⁴⁰⁹	31. ²²⁷	33. ⁴⁴⁹	32. ⁶⁴⁰
1864	30. ²⁸³	30. ⁹¹²	31. ⁵⁹⁴	30. ³⁷⁴	31. ⁰⁹⁶	33. ⁷⁴⁰
1865	31. ⁰⁹⁶	30. ²⁹⁹	33. ⁴⁷³	30. ²¹⁹	32. ⁶⁴⁷	33. ²³⁵
1866	29. ⁸²⁷	30. ²⁵⁵	31. ²⁸⁸	43. ⁴³³	31. ⁰⁴¹	32. ⁷²⁸
1867	30. ⁴⁷⁹	31. ⁴⁴⁹	32. ⁴⁷²	31. ⁸⁵⁵	32. ¹⁴¹	29. ¹¹³

E táblázatból következik, hogy Egerben 16 évi észleletek nyomán a légsúlymérőnek átlagos középállása januárhóban: 332.^{'''}₂₄, februárban: 331.^{'''}₆₅, márcziusban: 330.^{'''}₆₉, áprilishóban: 330.^{'''}₅₇, májusban: 330.^{'''}₂₅, júniusban: 330.^{'''}₄₂, júliusban: 330.^{'''}₈₉, augusztusban: 330.^{'''}₈₁, szeptemberben: 331.^{'''}₈₀, októberben: 332.^{'''}₀₀, novemberben: 331.^{'''}₈₄ és decemberhóban: 332.^{'''}₁₉. Egerben tehát a légsúlymérőnek havi középállása január, február, szeptember, október, november és december havakban az évi középállásánál nagyobb, a többi hónapokban pedig kisebb. Az egrivel hasonló havi közép állása a légsúlymérőnek észleltetett januárhóban: Nagy Szombatban, februárban: Nyitrán, Árvavárallján; márcziusban: Zágrábban, Varasdon, Budán, Pozsonyban,

N. Szombatban, Árvavárallján; aprilisben: Zágrábban, Pécssett, Aradon, Nyitrán, Nagy Szombatban, Árvavárallján; májusban: Pécssett, Pozsonyban, Nyitrán, Nagy Szombatban, Árvavárallján; juniusban: Nyitrán, Árvavárallján; juliusban: Varasdon, Nyitrán; augusztusban: ugyan azon városokban; szeptemberben: Edelényben, Nyitrán, Árvavárallján; októberben: Zágrábban, Pécssett, Pozsonyban; novemberben: Aradon; deczemberben: Nyitrán.

A középlegnyomás havi menete Egerben a következő: januárban legnagyobb, azután folyton fogy májushóig, mely hóban legkisebb, juniustól kezdve ismét nő deczemberig, de egy kis félbeszakítással, a mennyiben novemberben a légnyomás kisebb mint október és deczember havakban.

Most a szabad lég hőmérséki viszonyainak taglalására megyek át, kezdem pedig a sort az évi közép hőmérséken és az egy év folytán észlelt legnagyobb és legkisebb hőfokon, még az ezek közti különbségen; előre kijelentvén, miszerint itt a hőfokok alatt mindenütt Reaumurféléket kell érteni és hol a hőfok jel nélkül áll, mindig fagypont feletti, a — előjellel álló pedig fagyponton alóli hőmérséket jelent.

Év	hőmérsék évi közepe	legnagyobb hőfok	legkisebb hőfok	legnagyobb különbség
1851	7. ₄₀	23. ₅ (auguszt. 24.)	— 9. ₉ (marcz. 3.)	33. ₄
1852	7. ₈₈	25. ₁ (julius 28.)	— 8. ₈ (marcz. 14.)	34. ₅
1853	7. ₁₂	28. ₁ (julius 10.)	—14. ₁ (decz. 26.)	42. ₃
1854	7. ₆₀	24. ₈ (august. 2.)	—12. ₈ (január 1.)	37. ₆
1855	7. ₂₄	28. ₀ (aug. 26. 27.)	—16. ₀ (dec.9.13.14.)	44. ₁
1856	7. ₇₄	28. ₀ (julius 26.)	—14. ₂ (decz. 5.)	42. ₂
1857	8. ₂₁	27. ₃ (julius 28.)	—13. ₀ (febr. 11.)	40. ₃
1858	7. ₂₇	24. ₅ (julius 9.)	—13. ₀ (február 5.)	37. ₅
1859	8. ₄₉	30. ₀ (julius 3.)	—12. ₅ (január 10.)	42. ₅
1860	8. ₉₉	26. ₀ (junius. 17.)	— 9. ₅ (decz. 24.)	35. ₅
1861	8. ₇₉	26. ₇ (aug. 3.)	—15. ₀ (január 3.)	41. ₇
1862	9. ₃₅	28. ₀ (septemb. 6.)	—13. ₅ (január 7.)	41. ₅
1863	9. ₄₉	28. ₀ (august. 11.)	— 9. ₀ (decz. 31.)	37. ₀
1864	7. ₃₀	24. ₅ (august. 7.)	—16. ₃ (január 20.)	40. ₈
1865	8. ₉₂	27. ₃ (julius 9.)	—12. ₃ (február 6.)	39. ₆
1866	9. ₂₇	27. ₅ (julius 16.)	— 8. ₀ (jan. 14.)	35. ₅
1867	9. ₆₅	29. ₉ (julius 26.)	—11. ₀ (nov. 25.)	40. ₉

Ezen 17 évre terjeszkedő táblázatból kiderül, miszerint Egerben az átlagos évi középhőmérsék: 8.₃₄ az átlagos

legmagosb hőfok: 26.₉₃ és az átlagos legkisebb hőfok: —12.₂₉ az átlagos legnagyobb különbség a kettő között: 36°.₈₇. A legmagosb hőfok leginkább július vagy augusztus hónapján és többnyire délutáni 3 óra körül, a legkisebb hőfok leginkább december vagy január hónapján és mindig nap keltekor észleltetett.

Az Egerben észlelt évi középhőmérsékkel hasonló az Orsován, Károlyfehérvárott, Budán, Debreczenben és Pozsonyban észlelt évi középhőmérsék.

Szolnokon Bécsi János tudor úr a következő évi közép hőmérséket, továbbá legnagyobb és legkisebb hőfokokat, valamint azok közt a következő legnagyobb különbségeket észlelte:

év	évi közép hőmérsék	legnagyobb hőfok	legkisebb hőfok	legnagyobb különbség
1866	11. ₈₁	28. ₀ (junius 12.)	—5. ₀ (decz. 14.)	33. ₉
1867	11. ₀₆	28. ₀ (július 28.)	—8. ₀ (jan. 15. 16.)	36. ₀

Miután Bécsi úr a hőfokot csak egyszer jegyzette meg napjában, t. i. délben az itt adott középállás nem az évnek általános, hanem egyedül a délnek megfelelő középhőmérséke.

Áttérvén az évszakok közép hőmérsékére, ez Egerben következőnek találtatott:

év	tél	tavas	nyár	ősz
1851	—	6. ₉₁	15. ₇₆	7. ₇₇
1852	—0. ₃₄	6. ₁₃	16. ₀₅	9. ₁₃
1853	—0. ₁₂	5. ₆₅	17. ₀₄	8. ₃₃
1854	—3. ₀₅	7. ₁₇	15. ₃₀	7. ₂₃
1855	—0. ₈₁	7. ₀₁	16. ₆₆	8. ₈₁
1856	—1. ₀₄	7. ₉₇	15. ₄₇	7. ₁₄
1857	—0. ₃₆	8. ₅₂	16. ₄₂	8. ₇₇
1858	—3. ₃₈	7. ₁₂	16. ₀₂	8. ₆₇
1859	1. ₃₇	8. ₈₅	17. ₂₇	6. ₃₃
1860	0. ₃₄	8. ₅₇	17. ₀₂	8. ₉₃
1861	0. ₂₇	7. ₈₃	18. ₂₁	9. ₆₂
1862	—1. ₁₂	10. ₃₃	18. ₁₂	10. ₄₉
1863	0. ₀₈	9. ₄₈	17. ₁₄	10. ₃₅
1864	—2. ₀₄	7. ₁₄	18. ₇₈	8. ₅₄
1865	—0. ₃₅	8. ₆₁	16. ₄₇	9. ₆₉
1866	1. ₁₈	9. ₅₇	17. ₁₉	9. ₂₁
1867	1. ₆₅	9. ₃₄	18. ₅₉	9. ₁₄

A most elősorolt eredményekből kiderül, miként Egerben átlagosan a középhőmérséke a télnek: — 0°.₄₈, a tavasz-

nak: 8.04 , a nyárnak: 16.74 és az ősznek: 8.71 tesz ki, hogy tehát a tavasznak közép hőmérséke az egész évinél 0.3 -kal kisebb, ellenben az ősz közép hőmérséke az egész évinél 0.37 -el nagyobb. Az egréhez hasonló középhőmérsék észleltetett: télen: Zimonyban, Veszprémben, Bakonybélben, Pannonhalmán, Pozsonyban; tavaszon: Orsován, Megyesen, Sopronyban, Esztergomban, Nyitrán, Csetneken; nyárbán: Varasdon, Esztergomban, Pozsonyban, Edelényben, Nagy Szombatban; ősszel: Zavaljében, Ó Gradiskán, Károlyvárosban, Pozsonyban, Nyitrán.

A hőmérséki különbség tesz Egerben a 17 év óta intézett, saját észleleteim alapján átlagosan: a tél és tavasz közt: 8.52 , a tavasz és nyár közt: 8.70 , a nyár és tél közt 17.44 , a leghidegebb és legmelegebb hónap közt: 19.94 . E különbségeket egybehasonlítván hazánk más helyein tapasztaltakkal kiderül, hogy az egréhez hasonló különbséget észlelték és pedig a tél és tavasz közt: Ó Gradiskán, Károlyvárosban, Károlyfehérvárott, Pannonhalmán, Pozsonyban, Sáros Patakon; a tavasz és nyár közt: Zavaljében, Fiumében, Szegeden, Olasz-falván, Esztergomban; a nyár és tél közt: Szabadkán, Holicson; a leghidegebb és legmelegebb hónapok közt: Kassán, Segesvárott. Nálunk Egerben a tél és tavasz közti különbség átlagosan csak igen kevéssel, 0.18 -al, kisebb mint a tavasz és nyár közötti.

Azon döntő befolyásnál fogva, melyet a hőmérsék az égalj minőségére és az időjárásnak egész menetére bir, érdekesnek tartom még az egyes hónapoknak Egerben észlelt középhőmérsékét is közölni mint következők:

Év	január	február	márczius	aprilis	május	junius
1851	—2.08	—0.25	3.38	7.93	9.43	15.36
1852	—0.44	1.01	1.39	4.91	12.16	15.04
1853	0.42	—1.09	0.59	5.14	11.32	16.46
1854	—2.30	0.12	2.28	6.82	12.41	14.40
1855	—3.11	—2.87	2.92	6.95	11.15	16.63
1856	0.20	1.29	1.62	9.87	12.42	16.24
1857	0.19	—1.19	2.40	10.08	13.07	15.27
1858	—4.12	—4.74	1.63	6.95	12.78	16.76
1859	—2.33	2.18	3.89	9.14	13.53	15.02
1860	1.34	0.67	3.22	9.04	13.46	17.77
1861	—3.45	3.47	5.27	7.24	10.99	17.76
1862	—1.84	0.03	5.62	11.11	14.85	17.39
1863	1.89	1.73	6.11	7.31	15.02	16.04

Év	január	február	márczius	aprilis	május	junius
1864	—6. ₁₃	0. ₆₈	5. ₄₂	6. ₁₂	9. ₈₉	16. ₄₃
1865	0. ₅₅	—0. ₂₄	2. ₀₇	9. ₂₄	15. ₁₃	14. ₇₆
1866	0. ₂₅	2. ₉₅	6. ₀₇	10. ₆₇	11. ₉₆	18. ₀₄
1867	1. ₁₉	3. ₅₉	3. ₂₈	9. ₈₃	14. ₉₁	17. ₄₈
Év	Julius	Augustus	Septemb.	Oktob.	Novemb.	Deczemb.
1851	15. ₇₀	16. ₂₁	11. ₃₉	9. ₉₈	1. ₉₃	— 1. ₅₈
1852	17. ₅₈	15. ₅₄	14. ₁₅	7. ₅₁	5. ₇₆	0. ₀₅
1853	17. ₅₇	17. ₀₈	13. ₃₂	8. ₆₇	3. ₀₀	— 6. ₉₈
1854	17. ₀₅	14. ₄₄	11. ₀₈	7. ₆₇	2. ₉₃	3. ₅₅
1855	17. ₀₇	16. ₂₉	11. ₆₉	10. ₃₉	4. ₃₅	— 4. ₆₀
1856	14. ₃₅	15. ₈₂	11. ₀₇	9. ₆₂	0. ₇₄	— 0. ₀₈
1857	17. ₀₉	16. ₉₀	13. ₁₃	10. ₆₄	2. ₅₃	— 1. ₂₇
1858	16. ₀₈	15. ₂₂	14. ₅₀	11. ₀₄	0. ₄₇	— 0. ₄₀
1859	19. ₀₁	17. ₇₈	12. ₂₆	10. ₀₃	2. ₃₂	— 1. ₀₀
1860	16. ₃₄	17. ₉₅	15. ₀₆	7. ₉₇	3. ₇₅	0. ₈₀
1861	18. ₃₇	18. ₅₁	14. ₄₀	9. ₈₆	4. ₅₈	— 1. ₅₆
1862	18. ₆₅	18. ₃₃	15. ₆₅	10. ₈₂	5. ₀₁	— 3. ₃₆
1863	17. ₁₅	18. ₂₃	15. ₅₂	10. ₉₁	4. ₆₂	— 0. ₆₈
1864	15. ₆₇	15. ₂₅	14. ₂₄	7. ₃₅	4. ₀₃	— 1. ₃₆
1865	19. ₆₃	16. ₄₀	13. ₃₇	10. ₂₇	5. ₄₃	0. ₃₅
1866	17. ₉₁	15. ₆₃	16. ₂₇	7. ₉₂	3. ₄₃	0. ₁₅
1867	18. ₉₁	19. ₃₇	15. ₅₂	9. ₉₅	1. ₉₆	— 0. ₂₅

E táblázatból következik, miszerint Egerben az átlagos havi középhőmérséke januárnak: — 1°.₁₈, februárnak: 0.₄₃; márcziusnak: 3.₃₆; aprilisnek: 8.₁₄; májusnak 12.₆₂; juniusnak: 16.₂₈; juliusnak: 17.₃₀; augusztusnak: 16.₇₆; szeptembernek; 13.₆₈; októbernek: 9.₄₅; novembernek: 3.₃₄; deczembernek: — 1°.₀₇.

Hazánk más helyein intézett észleletekkel egybe hasonlítva az egri észleleteimet kiderül, hogy az egrivel hasonló havi középhőmérsékekkel bírnak, januárban: Nagy Szombat, Soprony, Pannonhalma, Szabadka, Arad, Csetnek, Károlyfejevárvár; februárban: Pozsony, Lugos, Kolozsvár; márcziusban: Pozsony, Komárom, Esztergom, Orsova, Pécs; aprilisban: Pozsony, Esztergom, Buda; májusban: Pozsony, Sáros Patak, Csetnek, Kassa; juniusban: Esztergom, Edelény, Csetnek; juliusban: Pécs; augusztusban: egy helység sem honnan észleleteket bírok; szeptemberben: Pest; októberben: Nyitra, Pannonhalma, Veszprém, Károlyváros; novemberben: Komárom, Veszprém, Buda, Pest, Ó Gradiska; deczemberben: Bakonybél, Debreczen, Zágráb.

A középhőmérsék havi menete Egerben a következő: januárhóban legkisebb a középhőmérsék, erre növekedő gyorsasággal emelkedik aprilisig, azután is folyton nő ugyan, de már nem oly gyorsan; juliushóban éri el a legnagyobb értékét; mire növekedő sebességgel fogyni kezd (legtöbbet novemberben) és fogy egész az év végeig.

És most tekintsük még meg a középhőmérséknek napi menetét is Egerben. Az évi középhőmérséknek napi menete pedig a következő volt:

év	nap keltek.	regg. 9 óra	déli 12 óra	délutáni 3 óraker	nap lelent.	esti 9 óraker
1851	4. ⁶⁶	—	9. ⁷⁴	—	7. ⁸⁰	—
1852	3. ⁹¹	—	10. ⁷⁷	—	8. ⁹⁶	—
1853	3. ⁶¹	—	9. ⁸⁵	—	7. ⁹⁰	—
1854	4. ⁸²	—	9. ⁸⁷	—	8. ¹²	—
1855	3. ⁵¹	—	9. ⁹⁷	—	8. ²⁴	—
1856	3. ²²	—	10. ⁶⁵	—	9. ³⁴	—
1857	5. ³⁶	—	10. ⁷⁵	—	8. ⁵³	—
1858	3. ⁹⁷	—	10. ⁵⁸	—	7. ²⁷	—
1859	5. ⁸⁶	—	11. ¹⁴	—	8. ⁴⁵	—
1860	5. ⁶¹	8. ⁸⁷	10. ⁵⁰	11. ¹⁹	8. ⁸⁸	9. ⁵¹
1861	4. ⁸¹	8. ⁶⁷	10. ⁶⁵	11. ⁶⁵	8. ¹⁹	8. ⁵⁴
1862	4. ⁷⁴	9. ³⁹	11. ³⁸	12. ⁵⁰	9. ³⁵	8. ⁸⁴
1863	4. ⁸¹	9. ⁴⁹	12. ¹¹	12. ⁸⁰	9. ⁹³	8. ⁰⁰
1864	2. ⁷⁰	7. ²⁰	9. ⁷³	10. ¹⁰	7. ⁷⁹	7. ¹⁷
1865	5. ⁹⁶	8. ⁴⁴	10. ⁸⁶	11. ⁴³	9. ⁰⁸	7. ⁷³
1866	6. ⁶³	9. ⁰⁶	11. ⁰²	11. ⁷⁷	9. ²⁸	7. ⁸⁷
1867	6. ⁷⁴	9. ⁶⁰	10. ⁶⁰	12. ²⁹	10. ⁰⁶	8. ⁴⁴

Ebből következik, hogy a hőmérséknek átlagos évi közepe Egerben napkeltakor: 4^{0.64}, reggeli 9 óraker 8^{0.84}, déli 12 óraker 10^{0.60}, délutáni 3 óraker 11^{0.72}, naplementekor: 8.⁷¹ és esti 9 óraker: 8^{0.26}.

Bécsi János tudor úr 1866 és 1867-ben a hőfokot Szolnokon naponta déli 12 óraker észlelvén, a kétévi észleleteiből kiderül, hogy Szolnokon az évi közép hőmérsék délben volt 11^{0.48} s így 0^{0.88}-al nagyobb mint Egerben.

A havi hőmérsék napi menetének kimutatására a havi közép hőmérsék szolgál, mely az egyes napok különböző óráiban észleltetett. Ezen észleletek 1851-től 1860-ig háromszor napjában, t. i. napkelte, déli 12 óra és naplementekor, 1860-tól kezdve pedig hatszor

napjában, t. i. a most jelzett órákon kívül még délelőtti 9, délutáni 3 és esti 9 órákor is intéztettek és intéztetnek; e 17- és illetőleg 8 évi észleletekből, Egerre nézve, a következő átlagos havi középhőmérsék derült ki a kitett órákért, ugymint:

Hó	napkelte	regg. 9	déli 12 órak.	dut. 3 ór.	naplem.	esti 9 óra
Jan.	— 2. ₉₂	— 1. ₀₇	— 0. ₁₂	0. ₈₅	— 1. ₀₉	— 1. ₂₆
Febr.	— 2. ₀₉	0. ₉₅	1. ₉₇	3. ₈₃	1. ₃₃	1. ₂₀
Marcz.	0. ₃₅	4. ₀₁	5. ₆₅	7. ₂₆	3. ₆₉	4. ₁₀
Ápril.	3. ₇₈	8. ₀₂	10. ₉₆	12. ₀₈	8. ₄₀	6. ₄₀
Május	8. ₀₅	13. ₈₅	15. ₈₀	16. ₇₉	12. ₃₉	12. ₂₃
Junius	12. ₀₂	17. ₁₉	19. ₂₈	20. ₀₄	16. ₅₄	15. ₆₇
Julius	13. ₆₉	18. ₀₉	20. ₁₉	21. ₂₄	17. ₄₂	16. ₇₃
Augustus	12. ₂₂	16. ₇₉	19. ₇₈	20. ₈₀	17. ₄₄	16. ₆₀
Szeptemb.	9. ₀₂	14. ₈₉	16. ₇₀	18. ₂₇	14. ₄₀	13. ₇₇
Október	5. ₃₆	9. ₀₉	11. ₉₇	12. ₁₃	10. ₂₃	8. ₄₄
Novemb.	1. ₀₈	4. ₁₀	5. ₁₉	5. ₆₈	3. ₃₉	3. ₃₅
Deczem.	— 2. ₉₂	— 0. ₈₆	0. ₁₇	0. ₈₂	— 1. ₁₉	— 1. ₁₈

Ezen adatokból az tűnik ki, hogy minden hónapban a közép hőmérsék nap keltekor legkisebb és délutáni 3 órákor legnagyobb, továbbá hogy a lég melegsége napkeltétől délelőtti 9 óráig igen gyorsan, innentől délutáni 3 óráig lassabban növekszik, ellenben délutáni 3 órától a nap lementéig sebesen, innentől esti 9 óráig pedig lassabban fogy.

Szolnokon Bécsi János úrnak két évi észleletei folytán a havi közép hőmérsék déli 12 órákor a következő volt:

jan.	febr.	marcz.	apr.	május	jun.	julius	aug.	sept.	okt.	nov.	decz
0. ₅₆	4. ₆₀	7. ₀₁	12. ₈₄	16. ₃₂	20. ₉₅	21. ₀₈	20. ₂₄	19. ₂₅	11. ₀₃	4. ₂₀	0. ₂₉

Egerben pedig

0. ₁₂	1. ₉₇	5. ₆₅	10. ₉₆	15. ₈₀	19. ₂₈	20. ₁₉	19. ₇₈	16. ₇₀	11. ₈₉	5. ₁₉	0. ₁₇
------------------	------------------	------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	------------------	------------------

Ennélfogva Egerben a középhőmérsék január, október és november havakban melegebb mint Szolnokon, a többi hónapokban pedig jóval és szeptemberben feltűnőleg hidegebb mint ott; de a szolnoki észleletek az összehasonlításnál biztos alapul már csak azért sem szolgálhatnak, mivel csak két évi időszakra terjeszkednek s a hőmérő, melyen a hőmérsék foka Szolnokon észleltetik, nincsen összehasonlítva az egrivel. E szerint tehát ezen összehasonlításból csak az tűnik ki biztos eredményül, hogy Szolnokon a déli óra középhőmérséke a téli hónapokban általán véve az egrinél kisebb, a többi hónapokban pedig nagyobb, mi a természeti viszonyok-

nak is megfelel, mert a hőmérséknek a jobban délre és rónán fekvő Szolnokon nyáron bizonyosan nagyobbak, télen pedig, midőn a szelek a mindenfelé nyílt és tágas síkon akadály nélkül dühönghetnek, kisebbnek kell lennie mint a habár jobban északra, de északra, nyugatra a keletre zárkozott és csak délre nyíló völgyben fekvő Egerben.

Gazdászati tekintetből igen érdekes tudni azt is: mennyi a fagy napok átlagos száma és mikor szokott nálunk ősszel az első és tavasszal az utolsó fagy vagy dér beállani? Egerre nézve saját észleleteim erre következő számokkal felelnek: Volt fagy nap:

év	jan.	febr.	márcz.	apr.	máj.	sept.	okt.	nov.	decz.
1851	26	14	14	3	—	—	—	15	23
1852	25	27	25	12	—	—	5	4	22
1853	24	23	24	13	—	—	—	12	30
1854	31	17	15	4	—	—	—	11	4
1855	23	26	16	3	—	—	—	8	28
1856	15	14	18	—	—	—	—	13	26
1857	20	26	13	—	—	1	—	14	28
1858	30	28	24	2	—	—	1	18	29
1859	28	17	9	2	—	—	—	14	22
1860	22	22	17	—	—	—	—	12	18
1861	30	10	3	3	3	—	2	8	26
1862	31	19	8	1	—	—	—	6	30
1863	10	25	3	3	—	—	2	5	29
1864	30	12	2	6	2	—	9	8	25
1865	20	21	13	1	—	—	—	6	21
1866	18	11	1	—	—	—	10	11	21
1867	12	8	16	1	—	1	1	14	19

17 évi időszakra terjedő ezen vizsgálatokból kiderül, hogy a fagy napok közepes száma Egerben januárhóban: 23, februárban: 18, márcziusban: 13, aprilisben: 3, októberben: 2, novemberben: 11, és deczemberben: 23; májusban 17 év folytán összesen csak öt, Szeptemberben pedig csak két fagy nap volt.

Hogy mikor állott be Egerben ősszel az első és tavasszal az utolsó fagy vagy dér, mutatja a következő táblázat:

év	első fagy	utolsó fagy	év	első fagy	utolsó fagy
	vagy dér	vagy dér		vagy dér	vagy dér
1851	oktob. 30 f.	april. 7 f.	1860	nov. 1 f.	márcz. 24. f.
1852	novemb. 11 f.	april. 23 f.	1861	okt. 26. f.	május 1. f.

év	első fagy vagy dér	utolsó fagy vagy dér	év	első fagy vagy dér	utolsó fagy vagy dér
1853	oktob. 30 f.	april. 20 f.	1862	nov. 16. f.	marcz. 18. f.
1854	novemb. 20 f.	april. 25. f.	1863	okt. 25. d.	april. 2. f.
1855	novemb. 7. f.	april. 25. f.	1864	sept. 29. d.	május 6. f.
1856	septb. 25 f.	marcz. 31. f.	1865	okt. 27 f.	april. 7. f.
1857	oktob. 31 f.	marcz. 22. f.	1866	okt. 18. f.	máj. 24. dér
1858	oktob. 29 d.	april. 15. f.	1867	sept. 27. f.	april. 6. f.
1859	novemb. 1 f.	april. 3. f.			

Szolnokon Dr. Bécsi János észleletei szerint volt fagy déli 12 órakor:

év	január	november	deczember-ben
1866	21	3	22 napon
1867	20	6	12 „

tehát átlagosan januárban 20 szor, novemberben 4 szer és deczemberben 17 szer. De miután a szolnoki hőmérséket csak egyetlen órától t. i. déli 12 órától ismerjük, sem azt nem határozhatjuk meg, hogy melyik hónapra hány fagy nap esik, sem azt, hogy mikor állnak ott be átlagosan az évben az első és utolsó fagy vagy dér és Dr. Bécsi ur nagy érdemet szerezhetne magának a leltan körül és igen háláraméltó dolgot tenne, ha szives volna, ezentúl a hőmérséket a délen kívül még kétszer t. i. reggeli 6 és esti 6 órakor, vagy legalább még egyszer t. i. reggeli 6 órakor, vagy mi még jobb volna nap keltekor följegyezni.

És most, miután a hőmérséki viszonyokat sok oldalról átvizsgáltuk volna, térjünk át a légáramlásoknak mint oly jelenségeknek nyomozására, melyek a hőmérsékkel nem csak a legszorosabb összeköttetésben állnak, hanem egymásra döntő befolyást is gyakorolnak, úgy hogy a légáramlások a hőmérsék változásából erednek s ez utóbbi megint a légáramlások minéműsége által módosittatik.

Az első kérdés pedig, melyet itt nyomoznunk kell az: miképen oszlanak fel a szélirányok Egerben? Ezen kérdésre három nézpontra szerint akarok észleleteim nyomán felelni, t. i. hogyan osztatnak fel a szélirányok 1) az egész évet általában 2) hogyan az egyes évszakokat és végre 3 szor: hogyan az egyes hónapokat tekintve?

Mi az első kérdést illeti, következik az észleleteimből, melyeket naponta 3 szor, tehát az év folytán 1095-ször intézek, hogy a szél-

irányok feloszlása a szélrózsának csak nyolcz főirányát*) és az egész évet tekintve, a következő volt. Észleltetett ugyanis hogy a szél az alább jelzett irányok felől fútt:

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1861	383	56	91	44	124	132	175	90-szer
1862	298	59	142	110	177	112	99	97 „
1863	386	60	115	75	143	64	128	123 „
1864	393	73	146	62	129	69	97	117 „
1865	415	35	181	32	156	58	106	87 „
1866	335	32	150	45	146	76	158	147 „
1867	337	14	145	25	159	64	155	177 „

Átlagosan véve fú tehát Egerben egy év folytán a szél észak felől 361-szer, északkelet felől 47-szer, keletfelől 138-szor, délkelet felől 56-szor, dél felől 147-szer, dél-nyugat felől 82-szer, nyugat felől 131-szer és észak-nyugat felől 133-szor. Egerben tehát az északi szél uralkodik, utána pedig következésképen következik a többi szélirány: D., K., ENy., Nn., DNy., DK., ÉK.

A mi most a szélirányok feloszlását az egyes évszakokban illeti, e tekintetben a dolog Egerben következőleg áll:

a) a téli évszakban.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1862	80	9	25	31	49	30	29	30
1863	101	8	43	19	41	10	29	23
1864	97	18	30	12	44	15	29	28
1865	104	6	33	7	59	16	5	23
1866	63	5	43	11	45	21	43	42
1867	70	—	34	7	48	20	47	47

A téli évszakban tehát Egerben esik átlagosan északi szél: 86, északkeleti: 7, keleti: 34, délkeleti: 14, déli: 47, délnyugati: 19, nyugati: 30 és északnyugati: 35-szor. Uralkodó az északi szél, a többi szélirány pedig következésképen sorakozik utána: D., ENy., K., Ny., DNy. DK. ÉK.

b) Tavaszi évszak.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1861	92	19	21	4	24	45	36	35
1862	76	13	34	22	43	36	30	21
1863	87	17	38	23	36	10	48	27

---

*) Egerben a szélrózsának 16 iránya szerint jegyeztetik ugyan fel a szél, de rövidség kedvéért itt azokat 8-ra vontam össze.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	PNy.
1864	104	19	36	11	24	22	30	36
1865	102	11	56	8	47	15	23	14
1866	76	11	48	11	43	21	45	31
1867	85	7	39	8	55	21	52	47

Tavasszal tehát Egerben esik az egész évszakra átlagosan északi szél: 85, északkeleti: 13, keleti: 39, délkeleti: 12, déli: 39, délnyugati: 24, nyugati: 37 és északnyugati: 30-szor. Ennél fogva tavaszon is az északi szél uralkodik Egerben, a többi irány pedig következő sorrendben sorakozik utána: D., K., DK., ÉNy., DNy., ÉK. és DK.

c) Nyári évszak.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1861	111	6	33	18	32	11	60	5
1862	87	26	15	34	34	30	17	33
1863	123	16	12	6	41	12	22	44
1864	120	18	29	8	27	18	40	36
1865	131	10	40	10	18	10	33	24
1866	99	9	31	11	27	16	32	45
1867	113	3	34	4	26	13	27	53

E szerint nyáron Egerben átlagosan véve észlelhető: északi szél: 112, északkeleti: 13, keleti: 27, délkeleti: 15, déli: 29, délnyugati: 17, nyugati: 33, és északnyugati: 34 szer. Egerben nyáron is az északi szél uralkodik, a többi pedig következőleg sorakozik utána: ÉK., Ny., D., K., DNy., DK., ÉK.

d) Őszi évszak.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1861	90	22	29	17	38	38	35	4
1862	59	15	49	34	55	24	24	13
1863	80	17	40	31	34	25	19	27
1864	76	18	36	28	47	21	19	18
1865	114	10	55	8	37	14	18	34
1866	89	11	45	15	30	20	32	31
1867	89	3	28	8	41	16	45	41

Átlagosan véve észleltetik Egerben ősszel: északi szél: 85, északkeleti: 14, keleti 40, délkeleti: 20, déli: 40, délnyugati: 22, nyugati 27 és északnyugati: 24. E szerint Egerben ősszel is az északi szél uralkodik, melyre azután a többi következőleg sorakozik: D., K., Ny., ÉNy., DNy., DK., ÉK.

Könnyebb áttekintés végett a következő táblázatban állítom

össze a szélirányokat, a hogy ezek Egerben az egyes évszakokban és az egész évben átlagosan véve sorakoznak:

Télen	tavaszzsal	nyáron	ősszel	egész évben
É.	É.	É.	É.	É.
D.	D.	ÉNy.	D.	D.
ÉNy.	K.	Ny.	K.	K.
K.	Ny.	D.	Ny.	ÉNy.
Ny.	ÉNy.	K.	ÉNy.	Ny.
DNy.	DNy.	DNy.	DNy.	DNy.
DK.	ÉK.	DK.	DK.	DK.
ÉK.	DK.	ÉK.	ÉNy.	ÉK.

A szélirányok feloszlását, tekintve az év egyes hónapjait, Egerben következőleg észleltem:

Januárhóban.									
év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.	
1861	27	3	2	—	3	13	18	27	
1862	28	2	6	7	20	11	7	12	
1863	28	3	15	13	15	2	8	9	
1864	41	8	12	1	17	2	4	5	
1865	26	2	9	3	29	4	9	6	
1866	25	—	9	4	19	8	19	9	
1867	26	—	13	2	22	8	8	14	

Februárhóban:									
1861	25	2	2	1	13	15	15	11	
1862	18	2	14	9	14	8	10	9	
1863	42	4	3	2	14	5	9	5	
1864	29	7	9	11	13	3	3	12	
1865	32	1	10	1	20	9	9	2	
1866	13	4	14	5	12	7	11	18	
1867	20	—	12	2	9	4	17	20	

Márcziushóban.									
1861	28	4	3	1	6	24	14	13	
1862	23	4	18	13	21	6	6	2	
1863	24	3	16	9	6	3	24	8	
1864	30	9	15	5	7	8	10	9	
1865	29	5	20	2	20	5	5	7	
1866	19	3	21	3	12	8	15	13	
1867	15	4	25	5	21	7	8	8	

Aprilisban.

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1861	43	9	4	—	3	7	11	13
1862	30	2	12	4	13	7	14	8
1863	36	7	21	5	8	3	11	9
1864	34	6	8	4	7	3	11	17
1865	34	2	16	3	5	3	12	4
1866	25	3	10	5	19	8	10	10
1867	20	—	4	2	9	6	23	26

Májushóban.

1861	21	6	14	3	15	14	11	9
1862	23	7	14	5	9	13	10	11
1863	27	7	11	9	12	4	13	10
1864	38	4	13	2	10	11	9	10
1865	39	4	20	3	12	7	5	3
1866	32	5	18	3	12	5	10	8
1867	23	3	10	1	14	8	21	13

Juniushóban.

1861	27	5	9	16	14	7	14	1
1862	26	8	8	9	10	10	5	14
1863	34	7	2	3	14	3	9	18
1864	28	4	16	2	8	11	7	4
1865	41	5	14	1	3	2	9	8
1866	39	2	14	2	8	6	13	6
1867	49	2	7	2	7	3	10	10

Juliushóban.

1861	38	1	13	2	12	2	25	1
1862	31	4	2	9	15	8	8	16
1863	50	6	4	1	12	4	6	10
1864	38	6	6	3	2	4	11	23
1865	37	2	21	2	8	3	8	8
1866	32	1	5	1	6	4	18	17
1867	29	—	5	1	13	5	10	30

Augusztushóban.

1861	46	—	19	—	6	2	21	3
1862	29	14	6	16	9	12	4	3
1863	39	3	6	2	15	5	7	16
1864	44	8	7	3	7	3	12	9

év	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
1865	47	2	21	2	8	3	4	6
1866	29	3	7	4	12	2	8	22
1867	35	1	22	1	6	5	8	14

Septemberhóban.

1861	30	7	7	—	13	9	24	—
1862	21	5	14	7	8	14	15	6
1863	32	5	6	6	11	11	7	12
1864	25	5	12	5	17	12	10	4
1865	39	3	15	1	8	2	7	12
1866	29	5	19	6	9	10	6	6
1867	44	1	7	3	5	5	10	15

Oktoberhóban.

1861	29	15	17	4	10	13	4	1
1862	24	3	7	11	35	3	6	4
1863	18	8	20	15	14	4	1	3
1864	32	3	10	11	18	9	8	7
1865	22	4	17	3	15	8	8	16
1866	36	6	18	5	9	5	11	3
1867	25	1	9	3	24	6	14	9

Novemberben.

1861	31	—	5	13	15	16	7	3
1862	14	7	28	16	12	7	3	2
1863	20	4	14	10	9	10	11	12
1864	24	10	24	12	12	—	1	7
1865	32	3	23	4	14	4	3	7
1866	24	1	7	4	12	5	15	22
1867	20	1	12	2	12	5	21	17

Deczeberben.

1861	38	4	4	4	14	10	11	8
1862	30	1	24	4	11	3	11	9
1863	26	3	8	—	13	10	22	11
1864	39	3	13	3	11	3	11	10
1865	26	1	11	2	15	6	14	16
1866	23	—	8	3	16	8	22	13
1867	32	1	19	1	17	5	5	11

Ezen észleletekből következik, miszerint Egerben a szél-
irányok az év egyes hónapjaira átlagosan következőleg osz-
lanak:

Hó.	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.
Január	29	3	9	4	18	7	11	12
Február	26	3	9	4	15	7	12	11
Márczius	24	4	18	5	15	9	9	9
Április	32	4	11	3	10	6	13	12
Május	29	5	14	3	12	9	12	9
Junius	36	5	10	5	9	6	10	9
Julius	37	3	8	2	9	4	14	16
Augusztus	38	4	12	4	9	5	9	12
Szeptember	32	4	12	4	10	9	11	8
Október	27	6	15	7	18	7	7	6
November	24	3	16	9	12	7	9	10
Deczember	31	2	12	3	14	6	14	11

Szo l n o k o n, hol mint látszik, a szélirány csak akkor jegyez-
tetett fel, ha a légáramlás jól érezhető volt, esett átlagosan az e g é s z
é v r e: északi szél: 24, északkeleti: 9, keleti: 13, délkeleti: 2, déli:
11, délnyugati: 4, nyugati: 13 és északnyugati: 5. — Az e g y e s
é v s z a k o k a t tekintve esett télen: északi szél: 7, északkeleti:
4, keleti: 1, délkeleti: 1, déli: 3, délnyugati: 1, nyugati: 3, észak-
nyugati: 3. T a v a s z a l esett: északi szél: 5, északkeleti 4, keleti:
2, délkeleti: 1, déli 4, délnyugati: 2, nyugati: 2, északnyugati: 2. —
N y á r o n esett: északi szél: 2, északkeleti: 1, keleti 3, délkeleti:
0, déli: 4, délnyugati: 1, nyugati: 5, északnyugati: 1. — Ő s s z e l
esett: északi szél 7, északkeleti: 2, keleti: 6, délkeleti 0, déli: 0,
délnyugati: 1, nyugati: 1, északnyugati: 3.

A m i a s z é l i r á n y o k n a k egymáshoz i a r á n y á t illeti, ez
az egri észleletek szerint következőleg állott.

I. Az északi szelek úgy aránylottak a déli szelekhez mint 1:

év	télen	tavasszal	nyáron	ősszel	egész évben
1861	—	0.26	0.29	0.42	0.43
1862	0.65	0.57	0.39	0.93	0.62
1863	0.40	0.41	0.33	0.42	0.36
1864	0.45	0.22	0.22	0.62	0.38
1865	0.65	0.48	0.14	0.44	0.44
1866	0.75	0.46	0.28	0.35	0.50
1867	0.45	0.78	0.24	0.56	0.55

Átlagosan véve az északi szelek úgy aránylottak a déli szelek-
hez: télen mint 1: 0.56, t a v a s s z a l mint 1: 0.45, n y á r o n mint
1: 0.27, ő s s z e l mint 1: 0.53 s a z e g é s z é v b e n mint 1: 0.47,

vagyis esett 100 északi szélre télen: 56, tavasszal: 45, nyáron: 27, ősszel: 53 és egész évben: 47 déli szél:

II. A keleti szelek úgy aránylottak a nyugatiakhoz mint 1:

év	télen	tavasszal	nyáron	ősszel	egész évben
1861	—	2.64	1.33	1.13	2.08
1862	1.88	1.13	1.07	0.62	1.15
1863	0.88	1.09	2.29	0.81	1.63
1864	1.20	1.35	1.53	0.71	1.20
1865	1.28	0.75	1.27	0.97	1.20
1866	2.30	0.81	2.86	1.63	2.18
1867	2.11	4.28	3.57	2.61	3.11

Átlagosan véve a keleti szelek úgy aránylottak a nyugatiakhoz, télen mint 1: 1.61, tavasszal mint 1: 1.72, nyáron mint 1: 1.99, ősszel mint 1: 1.22 az egész évben mint 1: 1.79, az az 100 keleti szélre esik télen: 161, tavasszal 172, nyáron 199, ősszel 122 s egész évben 179 nyugati szél.

Tekintve az egyes hónapokat következik az egri észleletekből miszerint esik átlagosan:

100 északi szélre és 100 keleti szélre		
Januárban	73 déli	154 nyugati
Februárban	62 "	281 "
Marcziusban	60 "	174 "
Áprilisben	37 "	269 "
Májusban	45 "	140 "
Juniusban	29 "	154 "
Juliusban	27 "	314 "
Augusztusban	23 "	179 "
Szeptemberben	35 "	150 "
Októberben	70 "	91 "
Novemberben	55 "	142 "
Deczemberben	41 "	227 "

Tekintsük most a szélnek Egerben észlelt erejét. Szélerőmérőt nélkülözvén, a szélerőt csak érzet után határozzuk meg, még pedig úgy, hogy teljes szélcsendet 0-sal, gyenge szelet 1-el, közepeszerű szelet 2-vel, nagy szelet 3-al és vihart 4-el jelzünk. Ezen jelekkel kifejezve találtatott a szélnek közép ereje mint következik:

év	télen	tavasszal	nyáron	ősszel	egész évben
1861	—	1.06	1.02	0.87	0.85
1862	0.86	0.96	0.66	0.35	0.66
1863	1.08	1	0.85	0.57	0.83

év	télen	tavaszon	nyáron	ősszel	egész évben
1864	0.59	1.12	1.04	0.59	0.83
1865	0.42	0.62	0.83	0.78	0.66
1866	0.55	1.01	0.92	0.59	0.75
1867	0.66	0.95	0.78	0.67	0.81

A szél közép ereje tehát átlagosan véve: télen: 0.69, tavaszon: 0.96, nyáron: 0.87, ősszel: 0.63 s az egész évben: 0.77. A szélnek közepes ereje tehát Egerben tavasszal legnagyobb, ősszel legkisebb és nyáron nagyobb mint télen.

Tekintve az egyes hónapokat, az egri észleletekből a következő átlagos eredmény derül ki a szél közepes erejeül: januárban: 0.58, februárban: 0.76, marcziusban: 0.85, áprilisben: 1.05, májusban: 0.97, júniusban: 0.80, júliusban: 0.89, augusztusban: 0.89, szeptemberben: 0.75, októberben: 0.86, novemberben: 0.59 és deczemberben: 0.53. A szélnek közepes erejére nézve a hónapok tehát Egerben következőleg sorakoznak: április, melyben a szelek legerősebbek, azután május, július, augusztus, marczius, június, februarius, szeptember, november, januarius, október, deczember.

Arra nézve hogy hány szeles nap volt az egész évben, az egyes évszakokban és az egyes hónapokban? az egri észleletek a következő felvilágosítást adnak, van t. i. átlagosan *) (17 évi észleletek alapján).

	télen	tavassz.	nyár.	ősszel	az évben
szélcsendes nap	35	8	15	38	96
majd szélcsend	9	8	17	14	48 napon
kis szél	21	34	31	26	112 „
középszerű szél	12	20	19	13	62 „
nagy szél	5	7	6	4	23 „
vihar	1	2	1	1	6 „

Látni e táblázatból, hogy a legtöbb szélcsendes nap ősszel, a legkevesebb tavasszal van, a tavasz a legszelesebb évszak, ősszel legkevesebb a szeles nap, télen pedig megint több a szeles nap mint nyáron.

Nem csekély fontosságu és minden esetre érdekes mozzanat az éghajlati viszonyok alakulásában még a befellegzés (Bewölkung) is, vagyis azon mód és fok, mely szerint az ég valamely helyen fel-

---

*) Elhagyom az egyes éveket, mert tért akarok nyerni, miután az éghajlatról szóló czikk úgy is igen hosszúra nyúlt.

hőkkel van rendesen bevonulva, vagy inkább derűtségnak örvend. E jelenség fontosságának felismerésére elég lesz e helyen csak arra figyelmeztetni, hogy a tenger-, folyók- és általában a földből gőzalakban emelkedő nedvesség felhőkre gyűl, hogy ezek a napnak hatását mind fényre mind hőfejlesztésre nézve módosítják és gyengítik és hogy felhők nélkül esőt és havat nem nyernénk, t. i. azon jótékony csapadékokat a levegőből, melyek a talajnak termelési fögékonyosságát elősegítik, növesztik, sőt nagy részben lehetővé teszik.

Ezen oknál fogva lényegesnek tartám, megyénk éghajlati viszonyainak előadásában közölni azon eredményeket is, melyeket saját abbéli észleleteim legalább a megye fővárosára, Egerre, nézve szolgáltatnak. A befellegzés fokának jelzésére pedig a következő számokkal élek. A teljesen derült eget 0 sal, a felhőkkel teljesen bevontat 4-el jelzem. Az 1-szám jelenti, hogy az égboltozatnak egy negyede, 2 hogy fele és 3 hogy három negyede be van borulva.

Kiderül pedig észleleteimből, hogy Egerben a közép befellegzés volt.

év	téli	tavaszzal	nyáron	összöl	egész évben
1851	—	2.55	1.87	2.40	2.34
1852	2.64	2.19	1.95	2.82	2.42
1853	3.08	2.47	1.88	2.39	2.44
1854	2.85	1.89	2.34	2.18	2.27
1855	2.84	2.61	2.18	2.85	2.71
1856	3.43	2.69	2.34	2.68	2.77
1857	3.36	2.73	2.73	2.72	2.87
1858	2.88	2.91	3.07	3.11	2.95
1859	2.58	2.65	1.85	2.69	2.51
1860	2.71	3.48	2.81	2.52	2.85
1861	3.10	2.73	2.02	1.95	2.39
1862	2.81	3.29	1.94	2.16	2.31
1863	2.41	2.47	1.97	1.87	2.35
1864	2.83	2.68	2.45	2.74	2.64
1865	3.12	2.31	2.10	2.18	2.47
1866	3.14	2.62	1.98	1.89	2.47
1867	3.12	2.52	2.17	2.43	2.51

Kitűnik ezen észleletekből, hogy az átlagos közepes befellegzés Egerben télen: 2.93, tavaszzal: 2.63, nyáron: 2.22, összöl: 2.45, és az egész évben: 2.57.

Átlagosan véve tehát Egerben mind az egész évet mind az egyes

évszakokat tekintve mindig több felénél van felhőkkel bevonva az égboltozatnak; aránylag legborultabb az ég télen, legderültebb nyáron, ősszel pedig az ég derültebb mint tavasszal.

De tekintsük most a befellegzést illetőleg az egyes hónapokat is. Itt térkimélet végett a 17 évre terjedő észleleteimnek csak átlagos eredményét fogom közölni. Volt pedig az átlagos közepes befellegzés Egerben:

Januáriusban:	3. ⁰⁵	Juliusban:	2. ⁰⁷
Februáriusban:	2. ⁷⁶	Augusztusban:	2. ⁰³
Marcziusban:	2. ⁷¹	Septemberben:	2. ⁰⁸
Áprilisben:	2. ⁴⁹	Oktoberban:	2. ³⁶
Májusban:	2. ⁵⁰	Novemberben:	2. ⁹⁹
Juniusban:	2. ³²	Deczemberben:	3. ⁰¹

E táblázatból az tűnik ki, hogy Egerben 17 évi átlag szerint januárhó a legborultabb, augusztus a legderültebb égű. A többi hónapokra nézve a befellegzés november és deczember havakban majdnem egyenlő és közel áll a januárhóéhoz; februárhó csak kevesssel borultabb mint marczius, április és májushavakban a befellegzés majdnem egyenlő és épen úgy áll a dolog juniús és október-, július és szeptemberhavakra nézve, csak hogy ez utóbbi hónapokban az ég derültebb mint juniusban és októberben és ezekben ismét derültebb mint április- és májusban. Befellegzésre nézve t. i. a hónapok, a legderültebbtől kezdve, következőleg sorakoznak: augusztus, július, szeptember, juniús, október, április, május, marczius, februárius, november, deczember, januarius.

Kimutatom továbbá észleleteimből átlagos módon azon napok számát is, melyeken az ég egészen vagy majdnem egészen derült vagy borult, vagy kisebb nagyobb részben derült vagy borult volt.

Számláltatott ugyanis 17 éves átlag szerint:

	tél	nyár	ősz	tavasz	évsz.
Teljesen derült nap:	2	1	1	3	7
Majd teljesen der. nap	3	4	6	5	18
Inkább „ „	9	16	25	19	69
Teljesen borult nap:	26	13	5	14	58
Majd telj. „ „	18	17	13	17	65
Inkább „ „	20	28	28	24	100

Legtöbb a teljesen derült nap ősszel, legkevesebb tavasszal és nyáron, majdnem teljesen derült nap legtöbb nyáron, legkevesebb télen, a teljesen beborult nap télen legtöbb, nyáron legkevesebb és

épen úgy vagyunk a majd teljesen beborult napokkal is. Az egész évet tekintve az inkább derült napok 26, az inkább borultak 61, és azok, melyeken az ég befellegzése annak felére terjed 13 száztólit tesznek ki.

Az egyes hónapokat illetőleg 17 évi átlagos száma:

	a telj.	derült	derült	derült	borult	borult	borult
				napoknak			
Januárban	0	1	3	10	7	7	
Februárban	—	1	5	8	5	9	
Marcziusban	1	1	4	7	7	9	
Áprilisban	—	1	6	3	4	10	
Májusban	—	1	5	3	5	12	
Juniusban	—	1	8	2	3	11	
Juliusban	1	2	9	1	3	10	
Augusztusban	1	2	8	2	4	9	
Szeptemberben	2	2	8	2	3	9	
Októberben	1	1	7	4	5	9	
Novemberben	—	1	3	9	7	7	
Deczemberben	1	1	3	11	7	7	

E táblázatból kitétnik, hogy a derült napok számára nézve — összefoglalván itt a teljesen, majdnem teljesen és inkább derült napokat — az év hónapjai, kezdve a legderültebb égű hónaptól a következő sorban rendezkednek: július, szeptember, augusztus, június, november, április, május, marczius, januarius, februarius és deczember.

Meg ne ütközzék senki azon ellenmondáson, mely a hónapoknak ezen s a fönnebb adott sorrende közt létezik, mert ezen ellentét csak látszatos. A fönnebbi sorrendben t. i. melyben augusztus áll mint legderültebb égű hónap első helyen, a hónapok befellegzésének közepes értékét adtuk, az utóbbi sorrend pedig azon napok számát tünteti elő, melyeken az ég vagy teljesen, vagy majdnem teljesen tiszta, vagy legalább felénél kevesebb volt felhőkkel bevonva.

Az éghajlati viszonyok teljes kimutatására már csak egy tényező van hátra, melyről mint felette fontosról még szólnom kell s ez azon csapadékok mennyisége, melyeket megýénk a légkörből nyer és melyeknek befolyása az egész állati és növényzeti életre, ennek tenyészetére vagy pangására döntő. A légköri csapadékok mennyisége két helyen észleltetik megýénkben, t. i. Egerben általam és Szolnokon Bécsi János tudor ur által, s habár

sajnálni lehet, hogy ez megyénk területén több helyen nem történik, mégis örvendek és hálát mondok Bécsi urnak szives közléseért, mert észleletei által a Tiszavidékre is kiterjeszthettem nyomozásaimat, legalább annyiban, a mennyiben Szolnok városát illetik.

Egerben 1861 óta történnek a csapadékok mennyiségének gondos mérései, volt az mérve 1851 óta is, de a készüllet, melylyel ezen mérések végrehajtottak oly kezdetleges szerkezetű volt, hogy az azzal nyert eredményeket, mint melyekben bizni nem lehet, ki-zárni kénytelen voltam.

Az 1861-től tett méréseknek az egyes évszakokra s az egész évre vonatkozó eredményeit a következő táblázatban állí-tom össze.

Volt t. i. Egerben a légcsapadékok mennyisége, eső- és hóvizet együvé véve, a következő:

év	télén	tavaszon	nyáron	összel	egész évben
1861	—	42. ₅₂	65. ₆₆	63. ₁₆	194. ₀₇
1862	21. ₇₆	40. ₀₆	57. ₅₈	16. ₇₇	133. ₆₆
1863	23. ₃₉	45. ₁₈	70. ₂₆	48. ₅₅	186. ₆₅
1864	28. ₄₇	46. ₉₂	60. ₈₅	51. ₂₇	193. ₅₀
1865	23. ₆₈	26. ₀₆	33. ₁₃	21. ₆₄	103. ₇₁
1866	12. ₃₁	47. ₀₉	95. ₀₁	22. ₇₅	181. ₈₅
1867	45. ₈₉	29. ₅₂	93. ₁₀	61. ₂₉	239. ₂₆

A csapadékok mennyiségei párisi vonalokban vannak kifejezve, az évszakok úgy vannak számítva, hogy tél alatt: deczember, janu-arius, és februarius, tavasz alatt: marcius aprilis és május, nyár alatt: junius, julius és augusztus, ősz alatt pedig: szeptember, októ-ber és november hónapok értetnek, az utolsó rovatban pedig azon mennyiség foglaltatik, mely egy nap- év folytán, t. i. januártól de-czember végeig, a légkörből hullott alá.

A közlött eredményekből következik, hogy átlagosan véve a csapadékok mennyisége Egerben télén: 25.₉₂, tava-szon: 40.₄₈, nyáron: 69.₂₃, ősszel: 40.₇₈ és egész esztendőben 176.₁₃ párisi vonalt tesz ki, vagyis 14 hüvelyket, 7 vonalt és 1.₉ pontot. De ez nem azon csapadék-mennyiség, mely Eger földrajzi fekvésének és tengerszín fölötti magasságának felel meg, mert ki ne tudná, hogy az 1861-től egész 1866 végig lefolyt évek nálunk rendkívül szárazak voltak, és a ki a táblázatnak utolsó rovatát megtekinti, azonnal meg-győződik róla, hogy a megelőzőtt hat év kellőnél szárazabbak voltak, mert míg 1861-től 1866-ig az évi csapadék legnagyobb mennyisége is csak 194 vonalt tett ki, mi 1861-ben történt, a rendesebb időjá-

rásu 1867-dik évben már 239 vonalra rúgott, vagyis 19 hüvelykre és 11 vonalra, mi e vidék rendes átlagos csapadék mennyiségét, mely 18 hüvelykre vagyis 216 vonalra tehető, 23 vonallal, vagyis 1 hüvelykkel és 11 vonallal haladja fölül.

Az egyes hónapokban következő volt Egerben a csapadékok mennyisége

hó	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867-évben
Január	10. ₂₅	5. ₂₇	11. ₂₂	2. ₂₆	15. ₉₉	5. ₅₃	30. ₇₉
Február	6. ₆₇	10. ₆₈	4. ₆₇	19. ₄₄	3. ₉₂	3. ₈₁	7. ₄₄
Marczius	14. ₈₄	5. ₈₈	18. ₄₃	25. ₈₀	10. ₆₇	29. ₇₉	9. ₆₃
Április	10. ₆₂	22. ₆₈	61. ₉₂	5. ₁₂	1. ₃₆	4. ₇₅	10. ₂₀
Május	17. ₅₆	17. ₅₀	14. ₈₃	16. ₀₀	14. ₀₈	12. ₅₅	9. ₆₉
Junius	28. ₀₈	22. ₇₀	48. ₁₂	31. ₄₃	23. ₈₄	17. ₃₃	47. ₁₅
Julius	23. ₅₁	10. ₆₈	14. ₇₇	21. ₆₅	5. ₂₁	15. ₇₀	39. ₉₃
Augusztus	14. ₀₇	24. ₂₀	7. ₃₇	16. ₇₇	4. ₀₈	61. ₉₈	6. ₀₂
Szeptemb.	19. ₁₆	7. ₄₀	17. ₃₃	17. ₇₂	2. ₇₃	8. ₁₃	16. ₂₉
Október	17. ₀₀	2. ₂₁	10. ₄₁	13. ₄₄	13. ₂₇	4. ₇₂	36. ₅₁
November	27. ₀₀	7. ₁₆	20. ₈₁	20. ₁₁	5. ₆₄	9. ₉₀	8. ₄₉
Deczemb.	5. ₈₁	7. ₅₀	6. ₇₇	3. ₇₆	2. ₉₇	17. ₆₆	17. ₁₂

Az e táblában foglalt észleletekből kitűnik, miszerint 7 éves átlagban a csapadékmennyiség az egyes hónapokban volt :

Januárban:	11. ₆₂ ,	februárban:	8. ₀₉ ,	marciusban:	17. ₇₂ ,
áprilisban:	9. ₅₉ ,	májusban:	14. ₃₁ ,	juniusban:	31. ₂₃ ,
juliusban:	18. ₇₈ ,	augusztusb.:	19. ₂₁ ,	szeptemberben:	12. ₆₇ ,
októberben:	13. ₉₄ ,	novemberb.:	14. ₁₇ ,	decemberben:	8. ₈₀ .

E szerint tehát a legkevesebb légsapadék van február, a legtöbb juniushóban, e két hó közé pedig következőleg sorakozik a többi a légsapadék-mennyiségre nézve: deczember, április, januárus, szeptember, október, május, november, marczius, julius és augusztus.

Lássuk most, hogy hány napon észleltetett csapadék az év folytán és miképen oszlanak ezen napok az egyes évszakokra? Az egri csillagda naplója szerint Egerben volt nap, a melyen eső vagy hó esett:

év	télén		tavaszon		nyáron	ősszel		egész évben	
	eső	hó	eső	hó		eső	hó	eső	hó
1851	—	—	33	6	36	23	9	105	36
1852	17	11	7	1	16	32	—	82	14
1853	15	21	23	10	12	20	6	67	41

év	télén		tavaszon		nyáron	ősszel		egész évben	
	eső	hó	eső	hó		eső	hó	eső	hó
1854	7	21	16	3	26	19	5	71	25
1855	11	25	30	5	14	10	3	62	31
1856	11	3	12	—	9	9	3	45	7
1857	8	7	16	1	12	10	1	43	9
1858	2	5	19	4	21	18	4	60	12
1859	24	7	15	3	17	25	2	87	20
1860	11	25	25	5	28	16	4	78	31
1861	11	12	14	3	21	20	1	73	18
1862	9	22	25	2	20	24	1	67	23
1863	9	13	28	1	18	20	1	75	15
1864	11	16	34	7	28	18	9	93	27
1865	15	24	19	9	30	17	3	80	34
1866	15	12	35	4	38	10	5	92	21
1867	21	12	32	6	26	24	8	106	30

Ezen adatokból következik, hogy átlagosan véve Egerben télen 12 napon eső és 15 napon hó, tavaszon: 24 napon eső és 4 napon hó, nyáron: 22 napon eső, ősszel: 18 napon eső és 3 napon hó, az egész évben pedig: 76 napon eső és 23 napon hó esik.

Most az egyes hónapokat tekintve az egri észleletek nyomán kitűnik, hogy 17 évi átlag szerint esik Egerben:

hónap	eső	hó	hónap	eső	hó
Januárius:	5	5	Julius:	7	—
Februárius:	3	5	Augusztus:	7	—
Marczius:	7	4	Szeptember:	5	—
Április:	6	1	Október	7	—
Május:	8	0.2	November	6	3
Junius:	8	—	Deczember	4	5

Kiderül ebből, hogy marcziushóban a legtöbb napot számlálhatunk csapadékkal, szeptemberhóban pedig a legkevesebbet; és e két hó közé sorakozik azután a többi mint következik: január, november, deczember, május, februárius, junius, április, julius, augusztus és október.

Szolnokon következő esőmennyiségek észleltettek párizsi vonalokban kifejezve:

hó	1864	1865	1866 és 1867-évben
Januárban	—	29.80	12.96 29.47
Februárban	—	24.26	7.09 19.86

hó	1864	1865	1866 és	1867-évben
Marcziusban :	—	24. ₇₈	26. ₁₆	25. ₂₆
Áprilisban :	23. ₀₆	2. ₇₇	7. ₈₂	40. ₅₄
Májusban :	19. ₂₇	9. ₂₄	9. ₉₅	8. ₀₅
Juniusban :	48. ₀₆	24. ₉₈	6. ₀₇	36. ₂₀
Juliusban :	23. ₆₀	20. ₄₅	24. ₄₈	19. ₀₄
Augusztusban :	21. ₀₉	39. ₀₃	30. ₆₉	6. ₆₄
Szeptemberben :	18. ₇₀	3. ₀₆	10. ₈₉	6. ₂₄
Októberben :	6. ₁₆	13. ₄₂	7. ₁₀	28. ₂₃
Novemberben :	15. ₁₄	3. ₆₇	17. ₈₀	7. ₅₀
Deczemberben :	3. ₅₀	1. ₅₆	9. ₀₄	29. ₅₃

Ezen mérésekből következik, hogy csapadékmennyiség volt Szolnokon:

év	téli	tavaszzal	nyáron	ősszel	egész évben
1864	—	—	92. ₇₅	40. ₀₀	178. ₅₈
1865	57. ₅₆	36. ₇₉	84. ₄₆	20. ₁₅	197. ₀₂
1866	21. ₆₃	43. ₉₃	61. ₂₄	35. ₇₉	170. ₀₆
1867	58. ₃₇	73. ₈₅	61. ₈₈	41. ₉₇	256. ₈₆

e szerint a csapadékok átlagos mennyisége Szolnokon télen: 45^{'''}_{.85}, tavaszon: 51^{'''}_{.52}, nyáron: 75^{'''}_{.08}, ősszel: 34^{'''}_{.48}, egész évben: 200^{'''}_{.55}. Összehasonlítván ezen csapadékmennyiségeket az Egerben észleltekkel kitűnik, hogy télen, tavaszzal, nyáron és az egész évben Szolnok több vizet nyer a légkörből mint Eger, ellenben ősszel kevesebbet.

Az egyes hónapokat illetőleg volt a légköri csapadékmennyiség Szolnokon átlagosan

hónap	csapadék mennyiség	hónap	csapadék mennyiség
Január :	24. ₀₈	Julius :	21. ₈₉
Február :	17. ₀₇	Augustus :	24. ₃₈
Marczius :	25. ₄₀	Szeptember :	9. ₉₆
Április :	18. ₅₅	Október :	13. ₇₃
Május :	11. ₆₃	November :	11. ₀₃
Junius :	28. ₈₃	Deczember :	10. ₉₁

Ezen mennyiségeket az Egerben észleltekkel összehasonlítván kiderül, hogy Szolnok január, február, marczius, április, augusztus és deczember havakban több, ellenben május, junius, szeptember, október és november havakban kevesebb vizet nyer a légkörből, mint Eger. Azonban megjegyzendő itt, hogy eltekintve

az 1861. 1862. 1863. 1864. 1865 és 1866. évek rendkívüli szárazságától, sem Egerben, sem Szolnokon a csapadékmennyiségek megmértetése nem terjed még annyi évre, hogy annak eredményeit végeredményekül lehetne tekinteni.

Lássuk most azon napok számát, melyeken Szolnokon légköri csapadékok észleltettek. Bécsi tudor ur jegyzetei szerint volt ezen napok száma :

év	télen	tavaszon	nyáron	ősszel	egész évben
1864	—	—	31	24	—
1865	26	18	26	10	81
1866	10	27	16	16	27
1867	30	27	25	21	117

tehát négy évi átlag szerint télen : 22, tavaszon : 24, nyáron $24\frac{1}{2}$, ősszel $17\frac{3}{4}$ s az egész évben : $68\frac{1}{2}$ nap, melyeket ha az egri észleletekkel összehasonlítunk kiséül, hogy Egerben télen, tavaszon, ősszel s az egész évben több, ellenben nyáron kevesebb nap számláltatott, a melyen légköri csapadék észleltetett mint Szolnokon.

Az egyes hónapokat ha tekintjük, észleltetett átlagosan légköri csapadék Szolnokon :

hó	napon	hó	napon	hó	napon
Januárban :	10	Májusban :	7	Szeptemberben :	4
Februárban :	8	Juniusban :	9	Októberben :	5
Márcziusban :	11	Juliusban :	8	Novemberben :	8
Áprilisban :	7	Augusztusban :	7	Deczem berben :	6

mely eredményeket az egriekkel összehasonlítva kiséül, hogy január, február, márczius, április és augusztus havakban ugyanannyi napon észleltetett légköri csapadék Szolnokon mint Egerben, május, szeptember, október, november és deczem berben Egerben több, ellenben junius és julius havakban kevesebb nap számláltatott, mint Szolnokon, melyeken légköri csapadékok észleltettek.

Végül nézzük meg már most azon napok számát is, melyeken Egerben villamos és másféle légtűnemények észleltettek. Az egri csillagda naplója szerint volt átlagosan 17 évi észleletekből leszármaztatva :

tűnemény	télen	tavsz.	nyáron	ősszel	egész evben
Förgeteg	—	1.3	5	1	9 napon
Mennydörgés	—	1.5	4	—	7 „
Villámlás	—	—	2.5	—	4 „
Jégeső	—	—	—	—	1.3 „
Sűrű köd	14	1	—	5	24 „
Ködös lég	18	3	—	8	34 „

J é g e s ő észleltetett 17 év alatt tavaszon: 12-szer, még pedig: 1852-ben 1-szer, 1853-ban 2-szer, 1859-ben 1-szer, 1860-ban 3-szor, 1861-ben 1-szer, 1863-ban 1-szer, 1864-ben 1-szer, 1866-ban 1-szer, 1867-ben 1-szer. Továbbá nyáron 9-szer ugyan is: 1859-ben 1-szer, 1860-ban 2-szer, 1861-ben 2-szer, 1862-ben 1-szer, 1863-ban 1-szer, 1865-ben 1-szer, 1867-ben 1-szer; végre ö s s z e l e g y s z e r, még pedig 1862-ben. Villámlás tavaszon észleltetett 9-szer 17 év alatt, még pedig: 1852-ben 1-szer, 1853-ban 1-szer, 1854-ben 3-szor, 1855-ben 1-szer, 1862-ben 2-szer, 1863-ban 1-szer és 1867-ben egyszer; ö s s z e l e g y s z e r, t. i. 1851-ben 1-szer, 1853-ban 2-szer, 1859-ben 2-szer, 1862-ben 1-szer és 1864-ben 3-szor.

Ime befejezem megyénk éghajlati viszonyainak előadását, melyben csak azt sajnálom, hogy több megyénkbeli helyekről nem rendelkezhettem pontos leltani észleletekkel. Okát annak, hogy e tárgyat oly részletesen leirtam, méltóztassék a t. olvasónak azon nagy fontosságban keresni, melylyel az időjárás minősége nem csak tudományos, hanem gazdasági, gyakorlati tekintetben is bír.

V. Népesség, a lakosok különbsége nemzetiségre, nyelvre, vallásra nézve, lakhelyek.

Minthogy megyénk népesedési viszonyairól annak főorvosa, Francz Alajos tudor ur, alább külön cikkekben tüzetesen és részletesen értekezik, én itt csak a legfőbb vonásokra szorítkozom.

Általános népszáma kettős megyénknek annak tettes hatóságától nyert hivatalos legújabb adatok szerint 321537 főt tesz ki, mely népesség a megye négy járására akkint oszlik fel, hogy belőle a Mátrajáráásra 29003, a gyöngyösire 58855, a Tarnajáráásra 90995 s a tiszaira 142684 fő jut. Ezen általános népszám oly jelentékeny, hogy hazánkban csak hat megye van, mely nágyobbal dicsekedhetik s e hat megye a következő: Bács, Bihar, Nyitra, Pest, Temes és Torontál.

A viszonylagos vagyis a területhez viszonyított népesség, azaz a lakosoknak azon száma, mely egyegy négyszögmértőföldre esik, az egész megyére nézve: 2738, a Mátrajárársban: 2198, a gyöngyösi járásban: 3963, a Tarnajárársban: 3737 s a Tiszajárársban: 2173 főre rúg. E szerint a népsűrűség a gyöngyösi járásban legnagyobb, a tiszaiakban legkisebb. Minthogy Magyarországsban a viszonylagos népesség átlagosan véve 2541, kiderül, miként Hevesmegye egészben véve néptömöttség tekintetében az ország közepes

viszonylagos népességét túlhaladja, sőt a népsűrűség a gyöngyösi és Tarna-járásban még a haza legnépesebb vármegyéiével is, milyenek például Nyitra, Győr, Soprony, Vas, Zala és tul a Tiszán Békés, Csongrád Torontál stb. vetélkedik, sőt azokat túl is haladja. Megyénknek általános népsűrűsége fölülmulja a következő vármegyékét: Árva, Bereg, Bihar, Fejér, Gömör, Hont, Komárom, Liptó, Mármaros, Nógrád, Sáros, Somogy, Szabolcs, Szathmár, Szepes, Torna, Turóc, Zemplén és Zólyomét.

Nemzetiség tekintetében bátran állíthatni, miszerint a Jász-Kunkerületen kívül nincs magyarabb, azaz oly megye széles e hazában, a hol a magyar faj oly kevés más nemzetiséggel volna keverve mint Hevesmegyében, minthogy lakosságának zöme és mondhatni majdnem egész tömege tiszta magyarokból áll. Van ugyan e megye területét lakó nép közt német, tót és szerb is, de eltekintve attól, hogy ezen más nemzetiségű lakosok kivétel nélkül értik, beszélnek és szeretik a magyar nyelvet, számra nézve is oly kevesen vannak, hogy egybehasonlítva a megyei lakosság teljes számával, ennek csak elenyésző kis töredékét képzik. Ez kitűnik onnan is, hogy kettős megyénkben csak néhány plébánia van, hol az isteni szolgálat, vagy a szentségek kiosztása a rendes magyar nyelven kívül még más nyelveken is végeztetik, így például négy plébániában, jelesen a fegyverneki, kápolnai, maklári és török sz. miklósiban a magyar nyelven kívül a német, négy plébániában pedig, ugymint a bátonyi, domoszlói, felső nánai és markaziban a magyar nyelv mellett a tót, végre egy plébániában jelesen a bodonyiban a magyaron kívül még a tót és német nyelv is használatba jő, holott a többi plébániában mindenütt kizárólag a magyar nyelv dívik. De még az is, hogy Bodonyban a magyar nyelven kívül még a német és tót is föl vannak egyházi nyelvekül jegyezve, csak annak tulajdonítandó, hogy e plébániához több mátrai bányá, jelesen a parádiak és az ottani üveghuta is, mint fiók községek tartoznak, melyeknek munkásai jobbadán oda költözködött tótok és németekből állanak. A kápolnai plébániában a német nyelv a kompolti, a makláriban a nagy tállyai, a fegyvernekiben pedig azou német lakosok miatt használtatik, kiket ott, az egykori pusztá fegyverneki határban, gróf Szapáry Józsefné, született báró Orczi Anna úrhölgy ö mlga ujjab korban letelepesített. Igaz, hogy ezelőtt több város és helység létezett a megyében, melyeknek lakossága néhol teljesen, néhol részben német gyarmatosokból állott, mint például Aldebrő, Eger-Szalók, Kerecsend, sőt magában Eger-városában is az iparűző tisztas polgárságnak jelentékeny része német

telepesekből állott, de ezen helységek már annyira megmagyarosodtak, hogy csak tudatlanság, vagy makacs elfogultság számíthatná az elősorolt helységek mai lakosait a németek közé. Hasonlólag áll a dolog a tótokra nézve is. Valaha Gyöngyös, Pásztó, és több helység lakosai részben tót nemzetiségűek voltak, de ezek is már régóta teljesen megmagyarosodtak és alkalmasint kevés hálával viseltetnének azon ember iránt, ki őket most is a tótok közé sorozná, mint az mai nap csakugyan igazságtalanság is volna. Még az egri főegyházmegyei névtár 1827-dik évi folyamában is az egri plébániában a magyar és német, a gyöngyösiben a magyar, német és tót, az aldebrőiben a magyar és német, a sirokiiban a magyar és tót, a szurdok-püspökiben a magyar és tót nyelvek vannak elősorolva mint olyanok, melyek a nevezett plébániákban a lelkipásztorkodásban szokásban voltak, minnek most már régen vége van. Valaha a megye városaiban és nagyobb községeiben a szerbek, sőt eredeti görögök is voltak majdnem kizárólag a kereskedelmi üzlet birtokában és például Egerben és Gyöngyösön plébániákat alapítottak, mely plébániák még jelenleg is főnnállanak ugyan, de úgy, hogy a gyöngyösi lelkész nélkül van, az egri pedig az egri főegyházmegyei névtár 1868-ik évi folyama szerint, már csak 56 hivat számlál. A szerbek a kereskedelmi üzletből a zsidók által szorítottak ki, kiknek száma felette gyorsan növekedett és alig van néhány helység megyénk területén, melynek lakosai közt e mozgalmas, vállalkozó nép nem volna képviselve. Dicséretökre válik azonban a zsidóknak, hogy — kivéven a szomszéd ausztriai tartományokból bevándorlott új jövevényeket — a megyénkben letelepedett zsidóság magyarnak vallá magát és hazánk szép nyelvét szereté és beszélé már akkor is, midőn még a polgári jogok élvezetéből ki volt zárva, és bizton várható, hogy hazafias érzelmek most, midőn a törvény ez ázsiai népet az ország többi fiaival egyenjogositotta, még fokozódni fog. Czigány is lakik megyénkben, de ha ezen Indiából eredő népnek száma az egész országban aránylag csekély, úgy Hevesmegyében sem tesz ki sokat s megyénkbeli cigányokról bátran elmondhatjuk, hogy a magyarral rokonszenveznek, örömeiben, bajaiban osztozkodnak, őt tisztelik és szeretik.

Az egri főegyházmegyei névtár 1868-ik évi folyama szerint 127 szerb és 8590 zsidó lakik a megyében, de van a megye területén több város, helység és pusztá, mely más püspöki hatóság alá tartozván a hivatolt névtárban elő nem fordul. Ily városok és helységek például Hatvan, Mező-Tur, Czibakháza, T.-Földvár, Csépa, Szélevény, Sass, Ugh, Inoka, Nagy-Rév, T.-Kürth, Vezseny stb. s mint-

hogy az ezen helységekben lakó más nemzetiségűekről újabb adatokat szerezni képes nem voltam, azt hiszem, hogy nem sokat fogok hibázni, ha a zsidók számát 10000-re kikerekitem, a szerbekét pedig érintetlenül hagyom, mivel ez iránt semmi megbízható adatom nincsen.

Nyelvre nézve igen természetes, hogy a magyar nyelv bir megyénkben tulsúlylyal, miután lakosságának jóval nagyobb része tiszta magyar fajú. De a nyelvjárás a kettős megye területén lényegesen különböző. A tulajdonképeni Hevesmegye Mátrajárását és részben a tarnait is palóczok lakják, míg Hevesmegye sík részén és egész Külső-Szolnok megyében alföldi magyar lakik. A palóczok származását a történet, — nyelvük elemzését a nyelvbufároknek engedvén át, — én itt csak arra szoritkozom, hogy a fönnálló különbséget a palócz és alföldi nyelvjárás közt constatálom, s hogy ezt annál jobban feltüntessem ide iktatom Fényes Elek „Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben“ czimű munkája II-dik kötetéből egy kis próbát a palóczok magyarságából, melyet én saját tapasztalásom szerint még inkább megyénkbeli palóczaink nyelvjárásához alkalmaztam :

Esteok bá Ila néneemveő szomorú hirt hozott Nyeekreő Jakabeek Matyiröü, hogy eepen mikou ott leszaálak a szekerreő, akkou huzták meg neki a csenditeőt, ees izébe meg is haut a peteőcsbe. Most keserűseőgeebe mind a ketteőt fogja a hideg. Pegyig minek rínak eerette, hisz meeg eet, csak ett itt, paskorteőskodott, ees a szentegyhaozba a szoros Miseen ees a könyörgeesen biczkeőt, aziee szentsoága eőt a kaledeauba is zoáratta, pegy vendeőgseegkor stb. mi közönséges magyarsággal annyit tesz mint :

István bácsi Ilona nénémmel szomorú hirt hozott Nyékről Jakabék Mátyásról, hogy épen mikor ott leszálltak a szekérről, akkor húzták meg neki a lélekharangot, és iziben meg is halt a petécsben. Pedig minek sírnak érte, hiszem még élt, csak evett, ivott, nyalánkodott, s a szentegyházban az öreg misén és könyörgésen szundikált, azért szentsége őtet a kalodába is záratta, pedig vendégségkor stb. Látni hogy e nyelvjárást más magyar ember, ki nincs hozzá szokva csak nehezen érti, annyival is inkább, mivel a palócz nem csak egyes szótagokat szokott elnyelni, mint p. bá-t mond bátya, me meg helyett, hanem bizonyos dolgokat egészen másképen nevez el mint azt a tiszta magyarság szokta megnevezni, úgy a farkast például feeregnek (féreg) nevezi. A megye többi vidékein tiszta magyarsággal élnek,

ugyan, de azt is különféleképen ejtik ki. A gyöngyösi köznép például az „a” hangot nagyon húzza és hangsúlyozza, oalmát mond például alma helyett, az egri köznép csupa ikes igét csinál a nem ikes igékből, míg az ikéseket iktelenekül használja, azt mondja például jőjjék már, vegyék nó, és ellenben eszek, iszok, alszok, tesszen. A Tiszán inneni róna vidéken a bihari, a Tiszán túl a békési kiejtéshez hasonlóval él a nép, itt idest mond édes helyett szómát, ómát, szalma alma helyett, Füzes-Abonyban a létrát réklának, a hegedűt hedegűnek, nedvest medvesnek mondják, a hoz-hez, nál-nél helyett nyi-vel élnek p. kántornyi megyek, papnyi voltam és némely szót egészen átídomítanak, például mikor nekem egy abonyi ember mondá: haunap temik el a fiamat, értsd temetik el. De ezek mind csak apró sajátosságok, melyektől a mivelt osztály ment és azért mindig állithatjuk, hogy kettős megyénk róna vidékein a tiszta magyarság divik. A kevés német közöl, ki megyénkben lakik, a Nagy-Tállyaiak és Fegyvernekiek a német nyelv württembergi, a Kompoltiak annak elszászi nyelvjárásával élnek, a néhány községben, hol a tót nyelv még családi körben divik, a nógrádi nyelvjárás látszik használatban lenni, a kevés szerb a szláv nyelvcsalád déli ágához tartozó szerb nyelven beszél, a zsidó azon romlott német nyelvjárást használja, mely zsidónémetség neve alatt ismeretes, a cigány saját örömeit és bajait a rajkóinak és rokonainak alkalmasint cigány nyelven panaszoja el, mely azonban nagy mértékben magyar szavakkal van vegyülve, mint Némethonban megint alkalmam volt tapasztalni, hogy az ott kóborló cigányok nyelve közé nagy számú német szó vegyült, a mint az nem is lehet másképp oly népnél és nyelvvel, melynek nincs irodalma.

Vallás tekintetében kettős megyénkben a római katolikus valláson kívül a görög katolikussal, a keleti göröggel, az evangélikus és reformált hitfelekezetekkel és a mozaizmussal találkozunk. Megyénk lakosságának jóval nagyobb része, t. i. két harmadánál több a ker. kath. szentegyház hitét vallja, egy jelentékeny része azonban a lakosságnak a reformált hitfelekezethez ragaszkodik. Az evangélikus hitfelekezet hitágazatait csak néhány száz megyei lakos vallja és még kevesebb azok száma, kik a katolika szentegyházzal egyesült görög szertartású ághoz tartoznak. A katolika szentegyházzal nem egyesült keleti egyháznak több hive van ugyan megyénkben, de azok száma is csekély; Mózes vallását a zsidóság vallja, mely megyénkben tudtomra mind talmudistákból áll. Az egri főegyházmegyei névtár 1868-dik évi folyama bizonyossága szerint van ket-

tős megyénkben számszerint római katolikns: 215733, görög katolikus: 45, reformatus: 48602, evangélikus: 527, keleti egyház híve 127, Mózes vallásu 8590 lélek. De ezen számokból is kimaradtak, a római katolikusokat kivéve, a más hitfelekezetekhez tartozó lakosai azon községeknek, kik nem az egri főegyházmegye területéhez tartozván, annak névtárában nem említetnek. Ismervén azonban azon községek lakosságát úgy hiszem, hogy a megyénkben lakó reformatusok számát bátran 60000-re, a megyénkbeli zsidóságot pedig 10000-re kerekíthetem ki. A többi hitfelekezetűek számát kénytelen vagyok érintetlenül hagyni, mivel sem tudomásom, sem adatom nincs arról, ha vajjon laknak-e a tiszai járásnak azon néhány községében, melyek a váci püspökség hatósága alá tartoznak egyesült és nem egyesült görög vallásuak és evangélikusok s ha igenis laknak, hogy számra nézve hanyan vannak.

Lakhely van kettős megyénkben rendezett tanácsccsal ellátott város: 3, mezőváros: 13, falu: 134, pusztá: 108, eltekintve a számos csárdától mely már régen fönnáll és a sok majorság és tanyától, melyeknek száma a tagosítás befejeztével, kivált az alföldön gyorsan szaporodott és folyvást növekszik. Ezen lakhelyekből fekszik a Tarna-járásban; 1 város, 3 mezőváros, 41 falu, 22 pusztá; a gyöngyösi járásban: 1 város, 4 mezőváros, 21 falu, 12 pusztá; a Mátrajárásban: 1 mezőváros, 34 falu, 22 pusztá s a tiszai járásban: 1 város, 5 mezőváros, 38 falu, 52 pusztá.

VI. Termények, kézmű- és gyáripár, kereskedés és forgalom.

A kettős megye, melynek területe egyik részén a Mátra hatalmas heglánczolata emelkedik és húzódik, míg a másik részét meszsze terjedő tágas síkföld képezi, igen termékeny talajjal bir és a természetnek mind a három országából származó mindenféle terményekben bővelkedik; s én a nélkül hogy részletekbe bocsátkoznék, melyeket megyénknek ezen helyrajzában avatott tollak közölnek, e tárgyról csak annyit akarok és fogok előhozni, mennyi a megye földirati ismertetésére szükséges.

Az állatországból bir a megye minden házi állatot elég-séges, némelyiket nagy számmal is. Lovakat illetőleg nincs ugyan a megye területén tulajdonképi ménes, de uraknál, sőt a legújabb időkben némely község parasztjainál, például a maklári, kömlői, tiszánánai, sarudi népnél szép és jó lovak találhatók. A lóhoz hasonló, de nemtelenebb s így kevesbre böcsült állatfajt, a türelmes szamarat

megyénk róna vidékén a juhászok, hegyes vidékén a szegény ember kedveli és Eger, de kivált Gyöngyös környékén nem ritka. A szarvasmarhatenyésztés azelőtt a Tisza árterein s a tiszai járás meg a tulajdonképeni Hevesmegye róna vidékein találtatott buja legelőkön igen jelentékeny volt, de az újabb időkben főleg a tagosítások legelőkülönzés, továbbá a súlyos adórendszer s annak következtében is, hogy sok föld, mely ezelőtt tágas legelő volt feltöretett és szántófölddé átalakított, jóval csökkent. Nagy fontosságu azonban még most is a juhtenyésztés a megyében, hol több nagy birtokos ur juhászata mind a nyájak számára, mind a termelt gyapju finomságára nézve kitünő, példakul itt csak gr. Károlyi György ur önmaga, továbbá az egri érsekség és főkáptalan juhnyájait emlitem. Kecskeket a hegyes vidéken, de Egerben is tartanak s annak tenyésztésével leginkább a szegényebb ember foglalkozik. Sertést is sokat tenyésznek megyénk területén, még pedig mind a Mátra erdős, mind a megye alsóbb róna vidékein s a nagyobb uradalmaknál a faj nemesítésére is fordítanak gondot, az egri érsekség uradalmain például leginkább a híres kisjenői faj tenyésztetik, míg a Mátravidek népe inkább a magasabb lábu fekete vagy vörös sertéjü fajt kedveli.

A vademlős állatok közül találhatók a Mátra rengeteg erdeiben a farkas, vadmacska, róka, borz, szarvas, őz és nyúl; farkasok, rókák és nyulak a rónavidéken is fordulnak elő, vad disznókat csak vadas kertekben tartanak. Továbbá találhatók még a nyest, görény, hörcsök, menyétke, mókus, ürge, sün, stb.

A házi szárnyasak tenyésztése derék asszonyainknak egyik kedvencz foglalkozása, és tyúkok, kacsák, pulykák, ludak mindenütt, több helyen gyöngytyúkok is neveltetnek, a lúdentenyésztésre azonban a tagosítások, a legelők elkülönzése s feltöretése csökkentőleg hatottak. Ragadozó vad szárnyasak közül a Mátra a kövi sast, több nagy kánya-, ölyv-, héja-, karvaly-, bagoly- és sólyom fajakat rejt, melyek azután a síkföldre is elszélyednek, és tarka varju, szarka és csóka mindenütt, holló is több helyen található. A vadászati szárnyasok osztályából a fáczány több nagy birtokos földén tenyésztetik, fogoly, fürj, vadgalamb, karics, haris és seregély nem ritka, a Mátra bikkes erdeiben a császármadár sem hiányzik, valamint a szalonkának, e kedves vándormadárnak több faja is minket évenként megszokott látogatni. Azonkívül találhatók a rónán tűzokok s a Tisza és lápok környékén daruk, gólyák, a különbözőféle gémfajok, sőt a nemes kócsag is, de azon sokféle vad lúd és

kacsa fajok, melyek valaha megyénk lápait s a Tisza kiöntéseit iszonyu számmal ellepték, már igen gyéren jelentkeznek, minnek oka részint a Tisza szabályozásában, részint pedig a több évig tartó nagy szárazságban rejlik. Halat még most is sokat szolgáltat a Tisza, közülök az izletes kecsegett, tokot, süllőt stb. de a halak mennyisége is megfogyott, mi ugyan azon okoknak tulajdonítandó, melyeket a vad szárnyasak gyérülésére nézve felhoztam. A méhtenyésztéssel megyénkben nem igen nagy mértékben, a selyembogártenyésztéssel pedig tudtommal épen nem foglalkoznak.

A növényországi termények közül a gabona nemek állnak első helyen, melyek megyénkben nagy mennyiségben és a síkfeldön kitünő minőségben is termesztetnek. A tiszánánai kömlői, sarudi stb. tiszta búza a bántággal vetélkedik, kétszerest a köznép szeret termesztetni, árpa mezőgazdasági használatra p. sertéshizlalás és szalmája végett is, mely takarmányul szolgál, nagyban termesztetik hol a talaj kedvez. Rozsot inkább a hegyesebb vidéken vetnek. Zab igen sok termesztetik a megyében, a felső részén több földön azért, mert mást nem termene, a rónán peig lótenyésztés és kereskedelem kedvéért. Kukoricát még a szegényebb ember is ültet, hol a talaj arra való, mint például a síkfeldön, de még a Mátra tövéen is, mert e gabbanem nem csak a házigazdaságban igen becses, hanem még a mezőgazdasági ipar egyik főágának is t. i. a szeszégetésnek teszi alapját.

Természetes rét és legelő a nagy birtokokon még most is sok van, de kis birtokokon és parasztgazdaságokban a tagosítás, legelőkülönbözés és feltöretés nagyon megkevesbítette azok számát. A helyett a takarmányfüvek termesztése, mely eddig csak úri birtokokon dívott, már a parasztgazdaságban is kezd lábra kapni, a mennyiben a telkes gazdák a luczernavetést már nagyon kezdik megkedvelni. A nagyobb birtokokon a luczerna mellett még búkköny, esparsette, burgundia-répa és több helyen muhar is szokott termesztetni. A kerti vetemények sorából termesztetnek megyénkben burgonyát, fejes káposztát, tökötsdinnyét, mely utóbbi növény termesztése több helyen, például Hevesen, Csányon stb. oly nagyban üzetik és oly jól sikerül, hogy a nevezett helyek jeles görög-dinnyeikről az egész országban elhiresedtek. Zöltséget főleg az egri sokat és jelest termeszt, úgy hogy a Tiszavidéket ő látja el e szükséges és egészséges ételmi czikkkel. A kereskedelmi növények sorából dohány, repce és kender termesztetnek nagy mennyiségben. A dohánytermesztésből több megyebeli

község mint például Kápolna, Kompolt, Al- és Feldebrő, Vepeléth, Kerecsend stb. szépen pénzél, repczét csak a nagy uri birtokokon termesztnek, a kendertermesztéssel pedig leginkább házi szükségre a falusi fehér nép mindenütt foglalkozik. Gyümölcs a tiszai járás és általában a rónán kevés van, sőt lehet mondani semmi sincs, de annál több és igen jeles termesztetik a Mátra hegység déli oldalán Gyöngyös és főleg Eger környékén s az egri határon, hol a cserezye, alma, körte, nyári és őszi baraczk, stb. oly nagy mennyiségben és jó minőségben terem, hogy az egri nők által az alföldre vitetvén, ott búzáért becseréltetik.

Azonkívül megyénk hegyes vidéke hazája a szőlő és bortermesztésnek is. A Mátra és Bükkhegységnek déli, délnyugati és délkeleti lejtői sok és több jeles bort is termenek, mire nézve elég lesz az egrit, visontait és apczít felemlíteni. De még a rónán is termesztnek sok helyen bort, az úgynevezett kerti bort, melyhez ugyan szokni kell, hogy azt valaki jónak találja.

Az ásványországból kevesebb terménynyel dicsekedhetik csak a kettős megye. A fémek termelése a mátrai bányákra szorul, hol leginkább rézre reménylenek nagy mennyiségben található s hol a bányászat legújabb korban a mátrai bányászati részvénytársaság által nagy lendületet nyert. A kövek közül a Solymosi határban tört malomkövek érdemelnek említést, meg a mészkőbányák, melyek a Mátrahegység némely helyén léteznek. A megye róna vidékén sziksó seperhető nagyobb mennyiségben. A Mátrahegységnek ez idő szerinti legérdekesebb kincse a kőszén, mely, habár csak barna kőszén, e hegylánczatlat beljében sok helyen található. Eddig csak Szarvaskőben, Bátorban, Dorogházán és Bátorban vannak a telepzetek feltárva, és most a termelés még csekély, mert előbb az iparnak kell nagyobb mérvben fejlődnie, mielőtt a megyénkben található kőszéneknek nagyobb kelendősége lehet.

Me gy én k ké z m ű é s gy á r i p a r a nem jelentékeny még, sőt az első régi időben jelentékenyebb volt mint mai nap, akkor t. i. midőn a Kassától Pestig és Debreczenig terjedő egész nagy vidék lakosságát az egri iparüző tisztos polgárság látta el műszorgalmának termeléseivel. És a kézműipar mainapság is a városokban pontosul össze, leginkább Egerben és Gyöngyösön, hol mindenféle mesterség szép számmal van képviselve, jelesen a következő mesterczéhek állanak még fenn: asztalos-üveges, ács-kőmives, bodnár, csiszmadia, fazekas, fésűs, gombkötő, kovács-kerékgyártó, késes, kalapos, kötelesrostás, lakatos, molnár, magyar szabó, magyar timár, magyar szűcs,

mészáros, mézeskalácsos, német szabó, német timár, német szücs, szűrszabó, suszter, szijgyártó, sütő, takács-czéh, de a cézhek nálunk is a jelenkornak az ipar felszabadítására czélzó törekvései által kezdenek háttérbe szoríttatni s a szabad ipar s ennek természetes következménye az iparüzők csoportosulása és közös célra társasulása nálunk is kezdi már jeleit mutatni; gyárilag a szoros értelmű kézműves-ségek közül egy sem kezelteik. A mi a kézműiparosság egyes ágait illeti van Egerben és Szolnokon még több festő, kik a gyolcsot kékre festik, továbbá világos, sötét, kék és tarka gyapott kelméket készítenek; Mező-Túr az egész alföldöt látja el közönséges fekete korszóival, a Mátravidék lakói sok lapátot, kanalat, villát, teknőt készítenek fából, a legjobb magyar nyergek Tisza-Füreden készülnek, közönséges szalma kalapokat Füzes-Abonyban fonnak, bőrt, különösen fénybőrt, valaha sokat készítettek Egerben, de ezen iparág most pang e városban. Ha azon mesterségeket tekintjük, melyek megyénkben legszámasabb egyén által vannak képviselve, úgy találjuk, hogy e tekintetben a csizmadiák, kovácsok, asztalosok, timárok, kerekgyártók, bodnárók, szücsök, szűrszabók és kalaposok érdemelnek főleg említést.

A gyáripar leginkább a gazdászatira szorítkozik megyénkben. Első helyen áll a malomipar, mely különösen Schwarz István urnak egri nagy gőzmalma s annak jeles termelése által már tekintélyre is vergődött. Ezen nagyszerű malom 19 kövel (malomjárattal) dolgozik. Azonkívül vannak a megyében gőzmal-mok: Verpeléthen kettő, az egyik Stern Salamon uré 5, a másik Szentkirályi uré 3 kövön dolgozik, továbbá Kápolnán 2 köre, Gyöngyösen 2, a Kohn, Weizskopf és Grünfeldféle 8, a másik Bogdánféle 1 köre, Hatvanban 1, 2 köre, Hevesen a Lipovnyiczkyféle 3 köre, Hidvégen a Hartlféle 2 köre, T.-Abádon a báró Orczyféle 7 köre, Tiribesen egy 4 köre, Pétervásáran a gróf Keglevich-féle 2 köre, Pósvárott a Práff-féle 4 köre, sz. Imrén a Schwarz Jakab és társá-féle 2 köre. Azután vannak műmalmak vízerőre Egerben 2, 8 köre, a város tulajdona, Szarvaskőn az egri érsekség birtokában egy 3 köre. Végre van a megyében még számos pataki, hajó és száraz, sőt néhány szélmalom is. Meglehetősen kezdődik fejlődni nálunk a k e-ményítő gyártás is, mely célra csak Egerben is legújabbán 3 gyár alapíttatott meg. A szesz- és pálinkafőzés is mind nagyban, mind kicsinyben üzetik; jelesen van Egerben nagyobb pálinkafőződe, Gyöngyösen szeszgyár, és hasonlólag vannak a nagy uradalmakon is több helyen nagyobb pálinkafőződek és szeszgyárak.

Szolnokon van egy fűrészmalom gözerőre és a Mátra vidékén is léteznek itt-ott közönséges fűrészmalmak. Üveghuta egy van a megyében Parádon, mely leginkább a parádi víz elszállítására szükségelt palaczkokat és más közönségesebb üvegcikkeket készít. Bőrgyár egy van Egerben; végre készítettett, legalább még kevés évvel ezelőtt, hamuzsír is a Mátrában, de úgy hiszem, hogy a növekedő forgalom és ipar annyira fogja emelni a fa árát, hogy az erdőnek ezen legsilányabb hasznosítása ha még meg nem szűnt volna, bizonyára meg fog szűnni.

Megyénk kereskedése legalább újabb időkben leginkább nyers terményekkel, mint búza, bor, gyapju, gyümölcs, dohány-, repce, szarvasmarha és hasonló czikkekkal foglalkozott, melyeket a megyéből ki vitt és iparczikkokkal, melyeket a megyébe behozott, vagy azon keresztül tovább szállított. A megye terményeinek főpiacza Pest volt és a kereskedés a hiányos közlekedési eszközök s a mostoha vámrendszer következtében nem emelkedhetett azon élénkségre és terjedelemre, melyre különben igenis képesítve lett volna. A legújabb idők azonban e téren is kedvező változást és öröndetes lendületet mutatkoznak, a mennyiben az országos utak jobb, sőt általában véve jó karba helyeztettek; hazánk a vaspályáknak nálunk is egyre terjeszkedő hálózata által a mivelt külfölddel a könnyű és gyors közlekedés lehetőségét és áldását nyerés a vámtörvények és szabályok megállapításában már nem kizárólag a pénzügyi, hanem főleg a nemzetgazdasági szempont győzött és vergődött tulsúlyra. Igaz, hogy megyénk a vaspályákat tnlajdonképen még most is nélkülözi, miután mind a Pest-Hatvani, mind a Pest-Szolnoki csak széleit érinti területének, az is igaz, hogy az elmúlt szomorú 20 évben mostohán fölöttünk uralkodó kormányok gondjukat csak is az úgynevezett államutakra összpontosítván, az országos és községi utakat egészen a hanyatlásnak engedték át; de más részről az is áll, hogy a Pest-Miskolczi vasút már biztosítva van, s a mellékutakról most magunk gondoskodhatunk és nem lehet tagadni, hogy a kereskedés a legközelebbi évek folytán megyénkben is nagy lendületet nyert, mire nem csak a forgalom könnyítése, hanem nagy részben a külföld több országaiban beállott rosz termés is segített. Főhelyei a kereskedésnek megyénkben: Szolnok, Hatvan, Gyöngyös, és általában minden népes hely, mely orsságút mentében és termékeny vidéken fekszik. A megye főszékhelye Eger az utóbbi előnyben részesül ugyan, de fájdalom! az elsőben nem, a mennyiben az országúttól félre esvén nem tartozik a nagy forgalmi helyek osztályába. És még sincs

ujabb adatom a megyebeli városok forgalmának jelen viszonyairól az egy Egervárosát kivéve, melynek érdemes polgármestere T. Tavaszy Antal úr a következő adatokat volt szives velem közölni.

Eger és vidéke 12000 holdon 150000 akó bort termeszt, melyből a belfogyasztás 25000 akót emészt, 125000 akó pedig forgalomba bocsájtható. Gyapjút termelnek az egri érseki, főkáptalani és szathmári püspökségi uradalmak és szednek össze az egri kereskedők a vidéken évenként mintegy 1500 mázsát; gabona szállítatik Egerből és vidékéről évenként egyre másra 17000 köből; fát a belfogyasztás 7000 ölet használ fel évenként; só fogy el 12000 mázsa; a bejegyzett 32 kereskedőnek évi forgalma főleg Pestről 46000 mázsa különféle termény és árucikk; rongy és avult tollu szállítatik 1334 mázsa; sör, ecet és szesz Egerből 7500 akó bocsájtatik forgalomba; zsír, szalonna, szappan évenként 1000 mázsa jön forgalomba; továbbá bocsájtatik Egerben forgalomba évenként nyers bőr 1000, fagygyú 500, turo 200 mázsa, az egri gőzmalom 50000 köből búzát őröl meg, elszállít évenként 50000 ezer mázsa lisztet és használ fel 30000 mázsa kőszén és 75 mázsa olajat, a bőrgyár elszállít készített bőrt s enyvnek használandó hulladékot 350 mázsát, és használ fel 2000 mázsa csert és gubacsot; a 25 egri tímár évi forgalma középszámitással 1000 mázsa nyers és készített bőr; az egri 4 országos s a hetenként 2-szer tartott heti vásárokon megfordul 20000 szekér, mely 12560 mázsa terhet hoz; az érseki nyomda s az egri két könyv- és papirkereskedő szállítmánya évenként 3000 mázsa. Látni, hogy e kimutatás a város forgalmát súly szerint adja, érdekes volna azt értéke szerint is tudni, de erre nincsen adatom.

VII. Szellemi művelődésre szolgáló intézetek.

Ezen fontos szakasz előadásában mindenképp fölött sajnálkozásomat kell kifejeznem, hogy a megyénk területén lévő tanintézeteket illetőleg csak a római katolikus iskolákról birtam helyes és biztos adatokat összegyűjteni, a más hitfelekezetűek iskoláira nézve, melyekről adataim nincsenek, úgy hittem biztosan következtethetni, hogy feltettem miszerint minden helységben, melyben az illető hitfelekezetnek temploma vagy, iskolával is bír.

Az egri főpásztorok és az egri főmegyei papság az oktatás elősegítő intézetek alapításában olhervadhatlan érdemeket szerze magának. Megemlítsem-e Foglár György néhai egri kanonokot, ki Egerben jogtudományi tanszéket alapított, mely alapítvány az

1741-dik évi országgyűlésen 44. t. cikk alatt a törvénykönyvbe is be-
lőn iktatva, gróf Barkóczy Ferencz püspököt, ki Egerben a
jogiskolát a hit- és bölcsészettani osztályokkal megszaportotta s az
ügy kiegészített tanintézetet 1754-ben megnyitotta, vagy a halhatat-
lan emlékü s nagy nevű gróf Eszterházy Károly egri püspö-
köt, ki saját s püspökségének jövedelmeit a többek közt arra fordítá,
hogy 2 millió forintnyi költséggel a tudománynak palotát épített
Egerben, mely a leggyönyörűbb tanépület nem csak a hazában, ha-
nem az egész ausztriai birodalomban, vagy mutassak b. Pyrkér J.
László patriarka érsekre, ki az egri tanintézeteket a falusi tanító-
képezdével s rajziskolával szaporítá, vagy említsem végre a mostani
egri érseket, Bartakovics Béla úr önmagát, ki sok más nemes
tette mellett, az annyira fontos nőnevelésről is gondoskodván, Eger-
ben az angol hölgyek intézetét s azzal az úri osztálybeli kisasszo-
nyok számára növelvét s az egész közönség részére nyilvános elemi
fő- leányiskolát alapított, s az előregedett falusi tanítók s azok
özvegyei s árvái számára nyugdíjintézetet léptetett életbe. Vagy
azon jelentékeny összeget hozzam-e fel, mely legnagyobb részben
az egri érsekmegyei fő- és alsóbb papságtól alapítva, az egri tanin-
tézetek tanulói közt osztatik ki és csak az egri főgymnasismnál éven-
kint 7500 a. é. forintot 17 kr. és 39 darab aranyat tesz ki évenként?
Nem! nem bocsátkozom mélyebben ezen ügy részleteibe, mert nem
történetét írom a hevesmegyei tanintézeteknek, hanem csak azok
statistikai rövid megismertetését, s az említettem s az emberiség leg-
nemesebb érdekeinek előmozdítására tett ezen nagylelkű alapítvá-
nyok sokkal fényesebben ragyognak az emberiség, a nemzet mive-
lődése történetének lapjain, hogysem dicséretemre szorulnának, s így
átmegyek tulajdonképi célomra, a megyei tanintézetek elősorolására.

Főtanintézet csak egy van megyénk területén t. i. az
egri érseki lyceum. Ez két főrésze oszlik, t. i. az érsekme-
gyei növendékpapság kiképzésére szánt hittudományi kar- és böl-
csészeti tanulmányra s a nyilvános jogakadémiákkal egyenjogu
jogtudományi karra. A hittudományi kar 4 osztályt, vagy évfolyamat
foglal magában, melynek az 1867/8-diki tanévben 42 hallgatója volt,
a bölcsészeti tanulmány áll 2 osztályból és 22 tanulót számlált. A
jogtudományi karban van 3 tanfolyam és ezekben 102 hallgató ké-
szült a jogi pályára. Összesen tehát az 1867/8-dik tanévben 166 ifju
nyeré oktatást az egri lyceumban. Tanulmányi segédintézetekül
van a lyceumban egy 45000 kötetből álló, jól rendezett könyvtár,
egy természetrajzi, természettani és érem és pénz-

gyűjtemény és egy csillagda, mely jelenleg az ogyetlen a hazában.

Középtanintézet három van a megye területén, t. i. Egerben 8 osztályu főgymnasium, Gyöngyösön 5 osztályu és Szolnokon 4 osztályu algymnasium. Az egri főgymnasiumban a cisztercei rend áldozárai tanítanak, Gyöngyösön és Szolnokon a sz. ferenczrendi atyák kezében van az oktatás, Egerben 622, Gyöngyösön mintegy 300 tanulót számlált a gymnasium, a szolnoki gymnasium tanulói számát nem tudhattam meg.

Az elemi iskolák sorából van fiúk részére a megye területén két 4 osztályú elemi főiskola az egyik Egerben 357, a második Gyöngyösön 209 tanulóval. Kétosztályu fieskola van a megyében 5, t. i. Adácsón 338, Gyöngyös-Tarjában 178, Hevesen 690, Patán 328 és Solymoson 222 tanulóval.

Ide való még az Egerben létező tanítóképezde, mely intézetben az elemi iskolák számára tanítók s egyszersmind kántorok képeztetnek, mely b. e. Pyrker J. L. érsek pártfogása alatt s több más jótévő, különösen főkáptalani tagok részvéte és adakozása útján 1828-ban jött létre és 1867/8-ban 58 tanulót számlált.

Közönséges népiskola, hol fiúk és leányok vegyest taníttatnak, van a megyében 137, melyekben 17485 tanuló nyer oktatást. Jelesen van népiskola 1) a Tarna-járásban 48, 6666 tanulóval, névszerint: Al-Debrön 210, Bessenyön 181, Boczonádon 148, Bodon 142, Deménden 92, Detken 122, Domoszlón 119, Dormándon 103, Erdőteleken 259, Egerben négy 648, Eger-Szalókon 112, Erken 139, Fel Debrön 210, Felső-Nánán 107, Füzes-Abonyban 193, Halmajon 58, Kaálban 194, Kápolnán 149, Karácsondon 236, Kerecsenden 160, Kömlön 185, Kompolton 125, Ludason 71, Maklárón 193, Markazon 158, Mező-Tárkányban 172, Nagy-Fügeden 170, Nagy-Tállyán 107, p. Nagy-Úton 35, Sz.-Mariában 81, Szóláthon 84, Tarna-Eörsön 160, Tarna-Mérán 118, Tarna-Sz.Miklóson 145, p. Tenken 107, Tófaluban 108, Ugrán 64, Vécsen 78, Verpeléthen 441, Vezekényen 42, Visontán 139, Viszneken 120, Zaránkon 115 és Zsádányon 115 tanulóval.

2. A gyöngyösi járásban 23 népiskola van 2822 tanulóval, jelesen: Apczon 165, Atkárón 94, Csányon 242, Ecséden 227, Fancsalon 106, Gyöngyösön három 229, Gyöngyös-Orosziban 75, Gyöngyös-Püspökiben 68, Hasznoson 76, Hatvanban 183, Horthon 235, Monostoron 49, Nagy-Rhédén 241, Pásztón 335, Saáron 139,

Szent-Jakabon 68, Szűcsiben 121, Szurdok-Püspökiben 106, Taron 170, Vámos-Györkőn 145 és Veres-Marthon 48 tanulóval.

3. A tiszai járásban van 29 népiskola 4488 tanulóval, jelesen: Alattyánban 111, Bessenszöghön 120, Csépán 347, Cibakházán 210, Dévaványán 166, Fegyverneken 177, Kenderesen 85, Kis-Körén 248, Kötélken 272, Mező-Túron 182, Nagy-Kürüben 283, Pélyen 196, Poroszlón 107, Roffon 18, Sarudon 230, Sülyön 234, Szent-Iványon 91, p. Taskonyban 67, Tisza-Beőn 80, T.-Füreden 96, Halászon 33, T.-Igaron 20, T.-Nánán 282, T.-Őrsön 231, T.-Örvényben 71, T. Püspökiben 177, T.-Szalókon 215, T.-Szajolon 94 és T.-Szöllősen 45 tanulóval.

4. A Mátra-jrásban van 37 népiskola 3509 tanulóval, ugymint: Aranyoson 70, Baktán 103, Ballán 113, Bátorban 150, Bátorban 82, Bekőlczen 52, Bocson 85, Bodonyban 163, Csehiben 50, Derecskén 139, Dorogházán 117, Erdő-Kövesden 56, Fedémesen 49, Felnémeten 128, Füzesen 26, Istenmezején 54, Ivádon 38, p. Kökúton 20, Leleszen 128, Maczonkán 70, Mikófalván 100, Mindszenten 58, Nádújfaluban 56, Ó-Hután 34, Parádon 144, Pétervásárán 130, Recskén 203, Sirokon 212, Szajlán 100, Szarvaskőn 30, Széken 94, Ssent-Domonkoson 69, Sz.-Erzsébeten 98, Szűcsön 30, Szuhán 67, Terpesen 60 és Várasszón 32 tanulóval.

Külön nyilvános leányiskola van a megye területén 11, melybe 1671 tanulóleány jár. Jelesen van Egerben egy 4 osztályú leány-elemi főiskola az angol hölgyeknél 266 tanulóval, továbbá leányiskola: Alattyánban 119, Bessenyőn 167, Füzes-Abonyban 177, Gyöngyösön 31, Kenderesen, 83, Kömlőn 108, Mező-Tárkányban 194, Patán 238, Pásztón 143 és Török-Sz. -Miklóson 145 tanulóval.

Vannak a megye területén magán-leányiskolák is, úgy Egerben a kisasszony-nővelde 52 tanulóval az angol hölgyeknél, azután Gruber József és Burchard asszonyságok leányiskolái. Gyöngyösön is van vagy két ily magán iskola és alkalmasint vannak oly magán iskolák még más népesebb községekben is a megyében, csak hogy nem tudtam biztos tudomást szerezni rólok.

Az egész megyét tekintve esik 107179 lakosra egy gymnasium, 160768 $\frac{1}{2}$ lakosra egy elemi főiskola, 1694.₇₆ lakosra egy népiskola. Egy-egy népiskolára esik 127.₇₈ tanuló és általában minden 12.₅₈ katolikus lakóra egy iskolás gyermek jut.

Nyilvános külön leányiskola minden 19997.₇₁ lakosra esik egy, egy-egy iskolára jut átlagosan 152 tanuló és minden

131.⁶⁵ lakos közt találhatik egy leányka, mely nyilvános külön leányiskolába jár.

Hogy miképen állanak ezen viszonyok az egyes járásokban az a következő két táblázatból fog kitünni.

a) fiiskolák.

Járás	egy iskola esik lakóra	egy iskolára esik tanuló	egy tanuló esik lakosra
Tarna	1694. ⁷⁶	138. ⁸⁸	12. ²⁵
Gyöngyös	2383. ⁵⁷	137	19. ⁴³
Mátra	766. ⁷⁷	94. ⁰⁸	8. ⁰⁸
Tisza	1601. ¹⁴	145. ⁷⁶	12. ²⁸

b) leányiskolák.

Járás	egy iskola esik lakóra	egy iskolára esik tanuló	egy tanuló esik lakosra
Tarna	16331	182. ⁴⁰	89. ⁵³
Gyöngyös	18273	137. ³³	133. ⁰⁷
Mátra	nincs külön	nyilvános	leányiskola
Tisza	18374. ³³	143. ⁶⁷	127. ⁹⁰

Egerben 305.³³ lakóra egy papnövendék, 191.⁷⁰ lakóra egy jogász, 31.⁴⁴ lakóra egy gymnasiumi, 337.¹⁴ lakosra egy képezdész, 54.⁷⁸ lakóra egy elemi főiskolai, 30.¹⁷ lakóra egy népiskolai tanuló és 73.⁵⁷ lakóra egy leányka esik, mely külön leányiskolába jár. Átlagosan esik egyegy osztályra: a gymnasiumban 77.⁷⁵, az elemi főiskolában 89.²⁵, a leány-főiskolában 66.⁵ és egyegy népiskolára 162 tanuló.

Gyöngyösön esik minden 3993.²⁵ lakosra egy gymnasiumi, minden 76.⁴³ lakosra egy elemi-főiskolai, minden 69.⁷⁸ lakosra egy népiskolai tanuló és minden 515.²⁶ lakosra egy leány-tanuló. Egy egy gymnasiumi osztályra jut 60, egy egy osztályra az elemi főiskolában 52.²⁵ tanuló, egy egy népiskolára pedig esik 76.³³ gyermek.

Szólunk róla az ily számításokra nincs megbízható adat.

Az előadottakból látni, miként általános számokban véve a Tarnajárásban legtöbb, a gyöngyösiben legkevesebb népiskola van. De viszonylagosan, azaz tekintettel a népszámra, a dolog másképen áll. Mert úgy tekintve a népiskolák ügyét az a Mátra-járásban áll legjobban és a gyöngyösiben legrosszabbul: mert kerekszámban véve ott már 767, itt pedig csak 2383 lakosra jut egy népiskola, a tiszai járásban pedig valamivel jobban áll mint a Tarnajárásban. A tanulók számára nézve, mely átlagosan egy-egy népis-

kolára jut, szinte a Mátrajárásban áll a dolog a legkedvezőbbben és a tisztaiban a legmostohábbban, mert kerekszámban véve ott 94, itt 155 tanuló esik minden iskolára, holott régi tapasztalás által bebizonyult igazság, hogy egy tanítóra 50—60 gyermeknél alig lehet többet bizni, ha azt akarjuk, hogy az oktatást siker koronázza s a gyermekek kellő felügyelét alatt legyenek. Még egyet kell megjegyeznem. Ha itt a „legjobb“ és „legrosszabb“ szavakkal éltem, e szavakat itt nem sajátlagos, hanem csak viszonylagos értelemben vettem, mert általán véve nagy optimismust árulna el, ha valaki azt akarná állítani, hogy a megyében teljesen kielégítő lábon áll a népiskolák ügye; egy részt a falusi községek szegénysége, más részt a régi időből származó szokatlansága a népnek, hogy most maga gondoskodjék olyasmiről, miről egykor a földesuraságokat és papságot látta gondoskodni, de leginkább a földmives osztálynak azon egykedvűsége és közönyössége, melylyel az iskolai s általában a nevelési ügy iránt viseltetik, gátolják e főfontosságú ügynek felvirágzását és szerencsés tenyészetét; a nőnevelésre és oktatásra nézve Eger városát kivéve, még mostohábbul áll a dolog. Tagadhatatlan egyébiránt az is, hogy még a miveltek osztályához számítható sok ember is az elemi iskolák ügyét kellőleg még fel nem fogja, a mennyiben azoknak csak alárendelt szerepet tulajdonít, holott ha azokat egyetemlegesen tekintjük azonnal kiderül, hogy a népiskola képezi azon biztos alapot, melyen az egész közmivelttség nagyszerű épülete nyugszik. Mert nem csak hogy az elemi oktatás azokban is kiképzésüknek első alapját képezi, kik magasabb tanulmányokra törekednek, hanem az egész szellemi kincsét s azzal egyszersmind polgári és társadalmi állásának minéműségét szerzi meg azon nagy tömegnek, a falusi népnek, mely szellemi kimivelését a népiskolában szerzi és azontúl nem menván, azzal beér, mit abban tanult. Ily szempontból tekintve a dolgot, a népiskolák felette nagy fontossága azonnal szembe ötlík. Örömmel tapasztalhatni egyébiránt, hogy az elemi oktatás ügye valamint általában az egész hazában, úgy nálunk, megyénkben is mindinkább lendületet nyer és meg vagyok győződve, hogy az anyagi jóllétnek s a szabadságnak hazai kormányunk alatti tovafejlődésével azon közönyösség is le fog lassankint győzetni, melylyel még sok földmivesnél az iskolai ügy iránt találkozunk. És hogy az elemi oktatás állásáról kettős megyénkben annál tisztább ismeretet szerezhessünk, a következő táblázatban állítom össze, Dr. Kautz Gyulától 1855-ben kiadott, „az ausztriai birodalom statistikája“ című munkája nyomán azon számokat, melyek az elemi tanügy mibenlétét az ausztriai-ma-

gyar birodalomnak Lajtántúli tartományaiban s Európának más államaiban előtűntetik.

Ország vagy tartomány	hány lakosra esik egy népiskola ?	hány tanuló esik 100 lakosra ?
Magyarországban	1051	7
Alsó Ausztriában	1120	14
Csehországban	1220	16
Dalmátországban	1800	2
Felső-Ausztriában	1270	15
Galicziában	2230	2
Karantán-Krajinában	2000	6
Morva-Sziléziában	1140	20
Partvidéken	2000	5
Steierhonban	1350	12
Tirolban	477	18
Belgiumban	720	12
Brittaniában	?	7
Franciaországban	600	11
Göröghonban	?	3
Helvéciában	400	18
Hollandiában	?	17
Német államokban	750	20
Olaszországban	?	2
Oroszbirodalomban	8000	0.63
Poroszországban	600	17
Skandináviában	1000	?
Spanyolországban	640?	5

Hasonlítsuk most össze a népiskolaügy azon állását mely kettős megýénkben van azon országokéval, melyeket a főnebbi táblázat előtűntet. A mi először a népiskolák viszonylagos számát illeti, kiderül a táblázatból, hogy az megýénkben általán véve kisebb annál, mely az egész hazát illetőleg eredményez, mig t. i. nálunk 1695 lakosra esik egy népiskola, az egész országban átlagosan már 1051 lakosra jut egy elemi tanoda. Megýénkben csak a Mátrajárás képez e tekintetben dicséretes kivételt, melyben már 767 lakosra jut egy népiskola. A táblázatban foglalt többi országokat illetőleg kiderül, hogy alsó és felső Ausztriában, Csehországban, Morva-Sziléziában Steierhonban, Francia-, Porosz-, Spanyol- Portugálországban, Belgiumban, a többi német államokban, Svaiczban és a skandináviai országokban a népiskolák viszonylagos száma kedvezőbb, ellenben Dalmátország-

ban, Galicziában, a partvidéken, Olaszországban és az orosz birodalomban sokkal kedvezőtlenebb mint Hevesmegyében.

A tanulók viszonylagos számát illetőleg az tűnik ki táblázatunkból, hogy e szám megyénkben kedvezőbb mint általában véve hazánkban, mert még nálunk $8\frac{1}{2}$ tanuló van 100 lakos közt, az egész országban csak $6\frac{3}{4}$ tanuló találtatik 100 lakos közt. Nagyobb nálunk továbbá a tanulók viszonylagos száma mint a következő országokban: Dalmátország- és Galicziában, a partvidéken, az orosz birodalomban, Britanniában, Spanyol-, Olasz- és Görögországban, kisebb azonban a következő országokban talált számnál: alsó és felső Ausztria-, Cseh-, Morva- Sziléz-, Steier-, Tirol-, Francia-, Poroszországban, a többi német államokban, Belgiumban, Helvecziában és Hollandiában.

Mit eddig kettős megyénkbeli iskolai ügyre vonatkozólag elmondottam, az mind csak a katolikus iskolákra nézve áll, melyekről hivatalos adataim vannak. A protestáns és más hitfelekezetű iskolákról fájdalom! nincsenek adataim és az idő rövidsége, mely alatt e munkámat ki kelle állitanom nem engedé, hogy adatok szerzése végett megkerestem volna az illető előljárókat, annyit mondhatok és köztudomásul is van, hogy a protestáns népnél a népiskolákra sok gond fordítottatik, számra és tanulóira nézve kielégítő, sőt több helyen jó lábon állnak. A zsidó iskolákról még kevesebbet tudok, Egerben van egy 4 osztályu elemi-főiskolájuk. Görög-katolikus és görög nem egyesült vallásu lakos sokkal kevesebb van a megyében, hogysen iskolákat tarthatna.

A protestánsokat illetőleg azon szempontból indulván ki, hogy ott hol templomuk van, bizonyosan iskolát is birnak, a következő községeket jegyeztem ki az egri érsekmegyei 1868-dik évi névtárból, hol bizonyosan protestáns iskolák léteznek.

A református hitfelekezetűek számára: Átányon, Déva Ványán, Fegyverneken, Gyöngyösön, Hevesen, Kenderesen, Makláron, Mező Túron, Nagy-Révén, Poroszlón, Roffon, Szent Imrén, Tisza Abádon, T. Burán, T. Derzsen, T. Földváron, T. Füreden, T. Igaron, T. Inokán, T. Kürthön, T. Püspökiben, T. Sasson, T. Szöllösön, T. Ughon, T. Várkonyban, Török sz. Miklóson és Vezsenyben tehát 27 községben.

Az evangélikusoknak Hevesmegye területén egyetlen helyen van templomuk, még pedig a tiszai járásban Tisza Földváron, hol alkalmasint iskolát is tartanak.

A zsidók Hevesmegye következő helyein birnak synagógák-

kal : Déva-Ványán, Egerben, Fegyverneken, Gyöngyösön, Hevesen, Kenderesen, Pásztón, Tisza Füreden, T. Igaron, T. Püspökiben, Török sz. Miklóson és Verpeléthen, de hogy tartanak-e minden synagoga mellett iskolát is fel, nem tudom.

VIII. A kettős megyék politikai felosztása, a nagy és kis birtokosok száma, községhatárainak kiterjedése és a községek népszáma.

Heves és Külső Szolnok t. e. vármegyékben a főispáni méltóság az egri érsekivel van örökösen összekötve. Közigazgatási szempontból négy járásra oszlik t. i. a tarnai, gyöngyösi, mátrai és tiszaira, minden járásban van egy főszolgabíró és a Tarnában még egy tiszteletbeli főszolgabíró is, ki a központban hivataloskodik. Szolgabíró van a Tarnajárásban: 3, a gyöngyösiben: 3, a Mátrajárásban 2 s a tiszaiiban 5. Igazságszolgáltatási vagy is törvénykezési tekintetben két törvényszéket bír a megye, melyeknek egyike Egerben székel és hatóságát 3 járásban gyakorolja, t. i. a tarnai-, gyöngyösi és mátraiiban, a másik törvényszék pedig Szolnokon hivataloskodik és hatósága a tiszai járásra terjeszkedik. Telekkönyvi hivatal is kettő van a megyében egyik Egerben, másik Szolnokon és mindegyiknek hatósága annyira terjed, mint a nevezett városokban székelő törvényszékeké. Egy házi szempontból a megye fővárosa egyszersmind az egri érsekség fő- és az egri érseknek székhelye, az érseki megyének négy fő-esperesi kerületéből esik egészen a megye területébe egy t. i. a hevesi, a többi 3-ból pedig a főegyházi és patainak egy része, s a szabolcsi kerület egészen megyénken kívül esik. A 24 alesperesi kerület közül, melyekre az érseki megye oszlik, 9 teljesen s 2-nek kisebb, nagyobb része esik a megye területére; a tiszai járás alsó részének néhány községei, valamint Hatvan mezővárosa a váci egyházi megyéhez tartoznak. A görög katolikus vallásnak a munkácsi, a nemegyesült, vagyis keleti egyház hívei a bácsi és budai püspöki, részben pedig a karloviczi érseki megyéhez tartoznak. Az ágostai hitvallást követők a bányavárosi egyházkerület superintendense, a helvét hitvallást követő hívek pedig a dunamelléki, tiszántúli és tiszán inneni egyházkerületekhez tartoznak. Pénzügyi tekintetben f. évi aug. 1-jéig Eger városa egy külön pénzügyi igazgatóság székhelye volt, melynek hatósága Heves és Borsodmegyékre terjedt, az említett napon azonban ezen igazgatóság megszüntetvén, most Hevesmegye a pesti pénzügyi igazgatóság alá

van rendelve. Tanügyi dolgokban kettős megyénk a kassai tanterületnek részét képezi. Katonai tekintetben két gyalogezrednek hadkiegészítő parancsnoksága székel kettős megyénkben még pedig a 60-dik és 68-dik számú ezredé, melyek ujonczaikat megyénk népéből szedik.

Megyénkbeli községek neveit, rangjukat, határukbán birtokló nagy és kis birtokosok számát, határuk kiterjedését, annak művelés alatt álló és használhatatlan részét, végre a község népességét összeál-lítom a t. olvasó szeme elé a következő

t á b l á z a t b a n

Helység neve	rangja	nagy birtokosok száma	kis birtokosok száma	határa kiter- jedése	haszon- vehetlen része	község népes- sége
T a r n a - j á r á s.						
Aldebrő	falu	2	63	1857	169	1580
Átány	"	9	446	8065.	456	3005
Balpüspöki	"	1	1	1751	42	—
Bessenyő	"	19	528	8632	635	2928
Boczonád	"	7	129	5144.	361	1286
Deménd	"	2	219	4460	248	778
Dormánd	"	5	131	2084	112	870
Domoszló és }	"	12	453	12013	891	1780
Markaz }	"	—	—	—	—	1036
Detk, Ugra és }	"	14	294	8941	333	1558
Ludas }	"	—	—	—	—	642
Eger-Szalók	"	1	309	3995	446	1459
Erdőtelek	"	16	470	11295	571	2963
Feldebrő	"	1	319	8702	404	2399
Füged, nagy	"	8	149	4766	145	1483
Füzes-Abony	"	1	449	7340	307	3315
Halmai	"	5	77	1784	63	544
Heves	mvár.	35	925	17276	1432	5653
Kaál	falu	2	389	5872	517	2912
Kápolna	"	1	291	3780	330	1879
Karácsond	"	10	259	5392	346	1844
Kerecsend	"	1	321	4234	182	1577
Kompolt	"	2	270	4012	170	1621
Kömlő	"	2	159	5839	295	2234

Helység neve	rangja	nagy birtokosok száma	kis	batára kiter- jedése	haszon- vehetlen része	község- népes- sége
				katestralis hold		
Kürth	falu	1	—	5196	527	—
Maklár és	} mvár.	1	561	7726	462	2187
N. Tállya		—	—	—	—	839
Nagy-út	"	1	—	3167	219	—
Nána-felső	"	5	218	3900	237	1242
Sz. Mária	"	1	126	1789	—	411
Szóláth	"	13	184	4532	379	1053
Tárkány, Mező	"	2	528	6774	661	2636
Tarna Bod	"	4	104	1804	102	797
" Eörs	"	1	209	5319	385	1541
" Erk	"	4	161	3756	228	1139
" Méra	"	6	102	4905	186	955
" Sz. Miklós	"	18	227	9516	1411	1100
Tófalú	"	2	313	2521	202	1390
Verpelét	mvár.	7	593	9492	555	3228
Vécs	falu	4	193	4367	189	1020
Visonta	"	8	426	4267	249	1007
Visznek	"	4	169	3791	192	1454
Zaránk	"	6	104	2499	131	848
Zsadány	"	8	150	4338	220	1334
G y ö n g y ö s i - j á r á s.						
Adács	"	2	347	6513	243	2070
Apez	mvár.	1	234	3523	268	1240
Atkár	falu	11	106	4625	202	1124
Csány	"	14	314	8429	370	2895
Ecséd	"	8	317	7076	266	2147
Encs	puszta	1	—	555	—	54
Fajzath	"	1	—	1091	109	79
Fancsal	falu	2	166	2931	182	1005
Gyöngyös	vár.	2	2627	7377	1156	17330
" Halász	falu	8	477	4363	190	1503
" Oroszi	"	—	617	3808	196	811
" Püspöki	"	1	260	1794	131	773
" Tarjány	"	5	597	7033	225	1711
Hatvan	mvár.	4	678	11109	778	3745
Hasznos	falu	15	259	7721	332	733

Helység neve	rangja	nagy birtokosok száma	kis	határa kiter- jedése	haszon- vehetlen része	község népes sége
				katasztralis hold		
Horth	falú	6	361	7528	307	2478
Kerek Udvar	puszta	5	454	2214	109	73
Monostor	falú	13	152	4291	220	991
Pásztó	mvár.	10	785	5649	558	4385
Pata	"	7	475	10206	341	2381
Rhéde nagy	falú	6	326	3939	181	1763
" kis	puszta	2	665	2012	60	19
Sár	falú	3	532	3820	228	2020
Solymos	"	1	547	11613	633	1734
Szent Jakab	"	5	143	2721	121	605
Szurdok Püspöki	"	1	141	2559	143	846
Szücsi	"	6	164	3085	140	998
Tar	"	7	253	4718	158	1579
Tass	puszta	1	—	1187	30	142
Vámos Györk	falú	4	188	4013	212	1359
Veresmart	"	1	119	1021	59	486
Mátra-járás.						
Aranyos	"	1	105	2780	—	709
Bakta	"	1	345	5412	—	1273
Balla	"	2	106	5583	—	971
Bátöny	"	2	132	6851	—	1351
Bátor	"	2	173	5277	—	651
Bekölcze	"	1	62	2306	—	528
Bocs	"	1	165	1615	—	785
Bodony	"	1	185	9743	—	1538
Csehi	"	2	51	2721	—	383
Derecske	"	2	140	3236	—	1150
Dorogháza	"	4	119	2990	—	892
Felnémet	"	2	354	5246	328	1309
Erdő-Kövesd	"	2	119	4093	—	949
Fedémes	"	1	39	1732	—	313
Füzes	"	1	31	809	—	239
Ivád	"	1	43	963	—	339
Istenmezeje	"	7	121	5200	—	805
Lelesz	"	3	288	5909	—	1260
Mikófalva	"	7	162	1983	—	910

Helység neve	rangja	nagy birtokosok száma	kis száma	határa kiter- jedése	haszon- vehetlen része	község népes- sége
katasztralis hold						
Maczonka	falu	1	61	762	—	540
Nádújfalu	"	2	75	1694	—	569
Parád	"	1	217	5153	—	1475
Pétervására	mvár.	3	221	8530	—	1350
Recsk	falu	6	229	5924	—	1695
Sirok	"	8	275	9816	—	1546
Szajla	"	1	99	1473	—	744
Szarvaskő	"	1	76	2209	84	366
Szék	"	7	86	2472	—	710
Szent-Erzsébet	"	10	201	3815	—	903
Szent-Domonkos	"	1	82	4030	—	566
Szuha	"	4	148	2829	—	586
Szűcs	"	2	30	1425	—	200
Terpes	"	—	40	340	—	330
Várasszó	"	9	137	4558	—	570
T i s z a - j á r á s.						
Abád	"	27	1037	12578	1265	3879
Szalók	"	—	—	—	—	—
Alattyán	"	5	320	7708	718	1938
Bessenszög	"	10	58	31823	1384	2347
Tisza-Beő	"	15	252	6089	766	1822
Bura	"	9	221	8940	1471	1700
Csépa	"	—	573	4992	744	2717
Czibakháza	mvár.	1	460	8304	1140	3119
Derzs	falu	5	194	3278	914	1162
Déva-Ványa	mvár.	36	1299	64123	1663	10002
Eörs	falu	1	222	6269	672	1761
Eörvény	"	2	39	—	—	501
Tisza-Füred	mvár.	38	884	27638	5286	7090
Roff	falu	26	380	19705	4843	4859
Tisza-Földvár	"	15	705	22026	2032	5182
Fegyvernek	"	13	307	16033	1364	3930
Tisza-Halász	"	5	61	6776	1916	1279
Igar	"	8	183	3983	123	1766
Nagy Iván	"	1	94	6101	—	1978
Tisza Inoka	"	3	168	4589	878	2445

Helység neve	rangja	nagy birtokosok száma	kis	határa kiter- jedése	haszon- vehetlen része	község népes- sége
				katasztralis hold		
Mindszent	falv.	5	60	2474	—	490
Kenderes	"	59	545	19995	1078	4430
Kőtelek	"	2	195	8748	679	1731
Kis Köre	"	4	204	11121	891	2070
Tisza Kürth	"	2	476	10053	445	1676
Nagy Kürü	"	5	95	9397	1214	2361
Mező Túr	mvár.	34	2540	75986	3475	18479
Tisza Nána	falv.	3	507	14973	2033	3513
Pély	"	10	220	11477	2090	1965
Poroszló	mvár.	6	542	20534	2122	4222
Tisza Püspöki	falv.	2	86	6347	894	1881
Nagy Rév	"	7	207	5097	1089	1002
Sarud	"	3	534	10325	1458	1728
Tisza Sass	"	2	289	4866	1173	937
Tisza Szajol	"	1	108	1181	186	920
Szelevény	"	32	178	16320	659	827
Szolnok	vár.	2	392	50219	5192	14628
Tisza Szöllős	falv.	11	97	5593	698	1512
Tisza sz. Imre	"	9	547	12287	3229	2014
Süly	"	33	11	15858	1478	2102
Török sz. Miklós	mvár.	21	399	56366	4386	11033
Tisza Ugh	falv.	2	121	4322	994	859
" Várkony	"	12	61	6291	497	1646
" Vezseny	"	2	67	4758	885	1455
Eger	város	3	3402	10288	1297	20789

A kis és nagy birtokosok számát, valamint a határok kiterjedését s azok haszonvehetlen részét a fennállott m. kir. helytartótanács által 1865-ben kiadott hivatalos adatok, a nép számát pedig a megye tettes. hatóságától nyert, tehát szinte hivatalos adatok szerint közltem.

Teljesség kedvéért közlöm az említett hivatalos adatok szerint még azt is, hogy kettős megyénk egyes községeinek határaiból, miképen oszlik fel a mivélés alatt álló föld:

Helység neve	szántó föld	rét	legelő	erdő	szőlő	nádas
k a t a s z t r á l i s h o l d						
Tarna-járás.						
Aldebrő	564	166	289	317	320	30
Átány	4005	1368	2228	—	—	6
Balpüspöki	1196	246	267	—	—	—
Besenyő	4708	1639	905	—	—	19
Boczonád	2783	1093	1629	—	—	—
Tisza Bod	1093	342	267	—	—	—
Deménd	1308	425	1358	1030	91	—
Dormánd	1259	247	466	—	—	—
Domoszló és	3329	869	821	5874	229	—
Markaz	—	—	—	—	—	—
Detk, Ugra és	6204	1209	1195	—	—	—
Ludas	—	—	—	—	—	—
Eger	1569	1130	755	1333	4204	—
Eger-Szalók	1529	431	1367	171	48	—
Tisza-Eörs	2589	1163	1133	23	26	—
„ Erk	1379	628	1405	66	48	—
Erdőtelek	6181	2167	2229	—	146	—
Füzes-Abony	4722	707	1340	264	—	—
Feldebrő	2302	877	916	195	8	—
Nagy Füged	2797	858	892	—	—	74
Halmaj	1354	160	207	—	—	—
Heves	10898	1431	2650	395	467	—
Kaál	3643	738	974	—	—	—
Kápolna	2430	190	756	—	74	—
Karácsond	4121	240	597	19	69	—
Kerecsend	2910	234	173	609	126	—
Kompolt	1849	792	1002	199	—	—
Kömlő	3020	874	1650	—	—	—
P. Kürth	1113	839	2717	—	—	—
T. Méra	2607	807	1244	59	—	—
Maklár és	4570	871	1340	—	483	—
N. Tállya	—	—	—	—	—	—
P. Nagyut	1408	393	1147	—	—	—
Felső Nána	1283	377	243	1622	138	—
Sz. Mária	435	217	4	951	39	143
Török Sz. Miklós	2632	940	4523	—	—	8
Szóláth	1816	479	1529	142	196	—

Helység neve	szántó föld	rét	legelő	erdő	szőlő	nádas
	k a t a s z t r a l i s h o l d					
Mező Tárkány	3650	743	1720	—	—	—
Tófalu	2610	165	493	—	51	—
Verpelét	4018	1123	1741	1807	248	—
Vécs	1755	490	601	1299	33	—
Visonta	2859	176	299	208	476	—
Visznek	1667	773	1158	—	—	—
Zaránk	1270	753	340	—	—	3
Zsadány	1925	1356	831	—	—	6

G y ö n g y ö s i j á r á s.

Adács	3541	733	1996	—	—	—
Apcz	1461	641	479	454	220	—
Atkár	3468	645	310	—	—	—
Csány	4977	956	2098	—	28	—
Ecséd	5388	352	331	520	219	—
P. Encs	485	70	—	—	—	—
P. Fajzat	189	62	181	550	—	—
Fancsal	1489	159	281	695	116	—
Gyöngyös	1157	125	611	3132	1196	—
„ Halász	2968	698	223	—	284	—
Hatvan	4975	2439	2129	222	499	67
Hasznos	598	644	185	5933	29	—
Horth	5106	851	1070	134	45	15
P. Kerekudvar	1471	169	3	—	306	156
Monostor	2844	524	567	48	72	19
Gyöngyös Oroszi	575	158	287	2230	362	—
Pásztó	2258	998	602	731	502	—
Pata	3250	660	1265	4235	455	—
Gyöngyös Püspöki	1174	177	196	—	143	—
Nagy Rhéde	2415	301	569	298	125	—
K. Rhéde	1079	318	12	—	544	—
Saár	1181	417	1405	58	531	—
Solymos	1480	96	998	8097	309	—
Sz. Jakab	1211	353	240	675	121	—
Szurdok Püspöki	800	246	191	1059	120	—
Szilicsi	1560	419	305	535	126	—
Tar	1727	494	199	1983	157	—
Gyöngyös Tarján	1997	485	1218	2632	476	—

Helység neve	szántó föld	rét	legelő	erdő	szőlő	nádas
	k a t a s z t r a l i s h o l d					
P. Tass	683	228	156	140	—	—
Vámos-Györk	1858	950	993	—	—	—
Veresmart	42	34	150	644	89	—

Mátrajárás.

Aranyos	978	263	957	582	—	—
Bakta	866	423	308	3632	183	—
Balla	2033	344	2308	898	—	—
Bátony	1539	400	447	4465	—	—
Bátor	1577	379	639	2533	—	—
Bekőlcze	856	201	477	772	—	—
Bocs	866	196	242	303	8	—
Bodony	2616	769	1168	5190	—	—
Csehi	1088	432	1204	—	—	—
Derecske	1913	391	818	114	—	—
Dorogháza	941	345	1256	448	—	—
Felnémet	1255	490	819	2189	165	—
Erdőkővesd	836	284	785	1774	414	—
Fedémes	538	95	28	1071	—	—
Füzes	344	158	250	57	—	—
Ivád	230	60	383	290	—	—
Istenmezeje	1701	277	277	2447	—	—
Lelesz	1470	391	958	3049	41	—
Mikófalva	734	165	999	30	—	—
Mindszent	464	229	627	1147	—	—
Maczonka	567	236	30	—	—	—
Nádújfalu	680	267	657	90	—	—
Parád	500	330	27	4296	—	—
Pétervásár	3864	1154	702	2538	272	—
Recsk	1533	685	693	3013	—	—
Sirok	1958	1121	199	6465	73	—
Szajla	887	317	269	—	—	—
Szarvaskő	357	141	100	1527	—	—
Szék	1169	334	220	749	—	—
Sz. Erzsébet	1460	288	223	1717	127	—
Sz. Domonkos	1058	288	750	1934	—	—
Szuha	631	155	210	1832	—	—
Szúcs	451	82	88	799	5	—

Helység neve	szántó föld	rét	legelő	erdő	szőlő	nádas
k a t a s z t r a l i s h o l d						
Terpes	203	81	56	—	—	—
Varasszó	616	264	513	3165	—	—

T i s z a i j á r á s.

Abád-Szalók	5929	3270	2281	116	460	157
Alattyán	3310	1091	2504	50	34	—
Bessenszög	4338	8175	17664	71	188	—
Tisza Beő	2159	1509	1640	15	—	—
Tisza Bura	2099	1673	3442	5	105	145
Csépa	1241	656	1816	12	297	224
Czibakháza	2708	728	3472	11	243	—
Tisza Derzs	61	995	1253	14	41	—
Déva Ványa	12765	13338	26846	—	118	9391
Tisza Eörs	3446	478	1564	—	66	43
Tisza Örvény	—	—	—	—	—	—
Tisza Füred	6178	3857	9799	130	2288	100
Roff	4532	2306	7707	194	123	—
Tisza Földvár	11600	1272	6376	75	290	378
Fegyvernek	6711	2564	5136	161	21	82
Tisza Halász	37	832	3530	143	—	15
Tisza Igar	1790	994	944	—	50	82
Nagy Ivány	2254	1895	1907	—	—	45
Tisza Inoka	801	1763	1051	—	65	28
Kenderes	10436	1605	6746	—	130	—
Kőtelek	2160	1723	4085	48	—	31
Kis Köre	1368	2298	6434	95	—	31
Tisza Kürth	2476	1029	5774	137	644	146
Nagy Kürü	1535	1279	5132	129	74	30
Mezőtúr	29841	9215	32519	25	908	—
Tisza Nána	3666	3971	4930	147	—	223
Pély	1555	3289	4273	—	—	268
Poroszló	4223	5427	8580	135	—	46
Püspöki	1454	1372	2620	6	—	—
Nagy Rév	1919	601	1354	31	37	64
Sarud	3428	1209	3962	—	—	266
Tisza Sass	655	536	2167	135	199	—
„ Szajol	689	17	281	26	—	—
„ Szelevény	6830	5208	3323	—	153	143

Helységneve	szántó föld	rét	legelő	erdő	szőlő	nádas
k a t a s z t r a l i s h o l d						
Szolnok	17972	9630	13649	67	3708	—
Tisza Szöllős	2351	646	1372	70	446	10
„ Sz. Imre	3950	2518	2280	26	238	46
Süly	1559	4618	8115	116	—	—
Török Sz. Miklós	24951	8779	17823	78	294	51
Tisza Ugh	533	840	1769	145	40	—
Tisza Várkony	3545	529	1445	—	276	—
Vezsen	1392	880	1406	14	—	178

Jegyzet. A területet jelentő számoknál rövidség okáért a tizedes törtöket elhagytam.

IX. A testvérmegyék főbb helyeinek helyrajzi rövid leírása.

Közigazgatási székhely Eger. Járások. 1) Tarna-járás. Hozzá tartozó város Eger, mezővárosok: Heves, Maklár, Verpelét; faluk: Al-Debrő, Átány, Bessenyő, Boczonád, Bod, Deménd, Detk, Domoszló, Dormánd, Erdőtelek, Eger-Szalók, Erk, Tarna Eörs, Fel-Debrő, Felső Nána, Füzes-Abony, Halmaj, Kaál, Kápolna, Karácsond, Kerecsend, Kömlő, Kompolt, Ludas, Markaz, Mező Tárkány, Nagy-Füged, Nagy Tállya, Sz. Mária, Szóláth, Tarna-Méra, Tarna Sz. Miklós, Tófalu, Ugra, Vécs, Vezekény, Visonta, Visznek Zaránk, Zsadány; puszták: Alatka, Báb, Balpüspöki, Bútelek, Csász, Felfalu, Felső Telek, Fogacs, Hanyi, Kis-Buda, Kis-Füged, Miske, Nagyút, Pázmánd, Szalók, Szárazbeő, Szikszó, Szóláth, Tarcsa, Tarnócza, Tenk, Tépely.

Nevezetesebb helyek: Eger rendezett tanácsossal ellátott érseki város, északnyugat, észak, északkelet, kelet és délkeletre szőlő-hegyekkel körülköszorúzva, délfele pedig az alföldi nagy síkra nyúló gyönyörű völgyben fekszik az Eger vize mellett, mely a városon keresztül folyván, azt két részre osztja. A város meglehetősen terjedt, mert 4400 házat számlál, melyek közé sok kert is vegyül. Utczái nem a mai izlés szerint vannak ugyan rendezve, hanem inkább keskenyek és csavargósak, de mind a mellett mondhatni, hogy Eger a magyar provinciális városok közt a legszebbekhez számítható. Utczái kövezettek s épületei közt több olyan van, mely bármely fővárosnak is díszére válnék. Templomai közül első helyen megemlítendő

az olasz modorban épült gyönyörű főegyház. Azt b. e. Pyrker János L. patriarka-érsek, a főkáptalan által is bőkezűleg gyámolítatva, öt év folytán 1832-től 1837-ig Hild József pesti híres építész által építtette fel. Nemes egyszerűsége által magasztos benyomást okozó ezen szép templom, az Eszterházy-féle pompás tanoda-épülettel szemközt, nem épen jelentékeny magaslaton emelkedik, melyre díszes, oldalt szakaszonként, alulról számítva, sz. István és László királyok, továbbá sz. Péter és Pál apostolainak homokkőből faragott óriási szobraival ékesített széles lépcsőzet vezet. A templom alakja patriarka kereszthez hasonló, a keresztmetszési ponton 120 láb magas és 54 láb átmérőjű kúp emelkedik, hátsó részét két, 169 láb magas torony, homlokzatát pedig hat darabból álló korintheta oszlop-sor s felül a hit, remény és szeretetnek, homokkőből faragott óriási jelképes szobrai ékesítik. Hosszasága 300, szélessége 120 és illetőleg 105 láb, nyolcz harangjának legnagyobbika 72, másika 47, harmadika 20 mázsát nyom. A bejárás a homlokzat alatt három roppant nagy kettős ajtón történik, melyek fölött helyes czélzatu sz. jeleneteket ábrázoló féldombor faragványok díszlenek. — Belül a boltozat, valamint a karzat is számos művakolatú (Stuckmarmor) oszlopon nyugszik s a kúpon s a boltozat alatti félkör ablakokon által a templom bő világosságot nyer. A szentély 69 láb hosszú 39 láb széles; mellette balról van a káptalan sekrestyéje s e fölött a nyilvános levéltár, jobbról pedig a bold. szűz kápolnája és ruhatár, fölötté oratorium. Legnagyobb ékességét teszi a templomnak 9 jeles oltárképe, úgymint a sz. János evangelista szenvedését ábrázoló nagy oltárkép, mely bold. Danhauser bécsi festész ecsetét örökíti, továbbá a sz. kereszt, ker. János, Mihály főangyal, József és Anna mellékoltárainak képei, melyek mindannyi nevezetes olasz festésznek, úgymint Schiavonni, Malatesti, Grigoletti s Busatonak művei; úgy szinte Casagrande Márk nagyszámu jeles féldombor faragványai. Ezen műkincsekhez járultak még legújabbban a mostani főt. érsek ur önmaga s a főkáptalan bőkezűsége által Casagrandetól carrarai márványból gyönyörűen faragott térdelő két angyal, mely kétfelől a főoltár szentségtartójától el van helyezve s a 74 változatu felséges hangu nagy orgona, mely több mint 21000 a. é. forintba került és Mooser Lajos szalczburgi híres orgonakészítőnek remek műve. A főtemplomon kívül van Egerben még hat templom t. i. a cziszterezi, minorita, sz. Ferencz, servita és irgalmas rendtársak egyházai s a kórház temploma, melyek közül a minorita atyáké csinos szerkezete, magas sugar 2 tornya s a benne található több jeles kép,

a sz. Ferenczrendi atyáké a b. szüz szeplőtlen fogantatását jelképező, ott díszlő igen sikerült főoltári festmény, a czisztercezi, hajdán jezsuita rendi templom pedig a jezsuiták sajátyszerű építési modorukat híven ábrázoló szerkezete miatt nevezetesek. A templomokon kívül van Egerben még 10 kápolna is t. i. az érseki lakban, a lyceumban, a papnöveldeben, a finöveldeben, az angol hölgyek intézetében, a várban, a vármegyei fogházban s a 3 temető mindegyikében egy-egy. E kápolnák közül az egészen felső-tárkányi szürke márvánnyal kirakott érseki lakbeli nemes egyszerűsége s a lyceumbeli a mennyezetén látható jeles freskó festménye által tűnik ki, mely az Europa szerte híres M a u l p e r t s c h festész műve, valamint az egri származású és mint a bécsi cs. k. képcsarnok igazgatója elhalt híres H e s z festész által remekül festett oltárkép által is, mely sz. István első királyunkat ábrázolja, a mint fia, Imre herczeg, jelenlétében országát a kis Jézust ölében tartó bold. szűznek felajánlja. A keleti egyház hívei szinte nagy és számos sikerült képei miatt igen csinos templomot birnak Egerben, a protestansoknak 1861-óta imaházuk, a zsidóknak pedig synagógájuk van.

Azon középületek közül, melyek nem isteni szolgálatra rendelvek, mindenek előtt az érseki l y c e u m érdemel megemlítést, mint oly tanépület, melyhez hasonló nem csak hazánkban nincsen s az egész osztrák-magyar birodalomban alig található, hanem Európában is ritkítja párját. Ezen első rangú, roppant palotát gróf E s z t e r h á z y K á r o l y utolsó egri püspök emelte fel ritka kitarással, 20 év lefolyta alatt (1765-től 1785-ig) több mint 2 millió pengő forint költséggel. E nagyszerű épület több rendbeli, remek fresko-festményekkel ékesített szép termével, csillagdájával, természettani s egyéb gyűjteményeivel valamint egy részről fényes bizonyossága annak, mily magasztosan fogta fel gr. Eszterházy Károly magas lelke a tudományok fönségét s a nevelészet nagy fontosságát: úgy más részről örök hálára kötelezi az utókort az áldott emlékü nagy püspök, hazafi és emberbarát iránt.

Minthogy e gyönyörű műve az építészetnek méretei szerint, még tudtomra, sehol sincs leirva, én e hiányt itt az eredeti tervek alapján ki akarom pótolni.

A francia renaissance modorban szerkezett épület szabadon álló tökéletes négyszög, melynek minden oldala az utczák felé 45, az udvar felé pedig 28 bécsi ölet tesz. A négy szögleten és minden oldal közepén nyuladéka (risolítje) van, melyek a szögleteken 6 öl 2 láb szélesség mellett 4 lábra, az épület nyugati, déli és északi oldalán 12

ölnyi szélesség mellett 2 öl 5 lábra, a keleti oldalon pedig 9 ölnyi szélesség mellett 2 ölre kiugranak a falból. Hasonló nyuladékaik vannak az épületnek az udvar felé is, még pedig a nyugatra és keletre néző oldalán. Az első 16 öl 2 lábnyi szélesség mellett 4 öl 1 lábra, a második 8 öl 5 lábnyi szélesség mellett 2 ölre ugrik ki a falból. Az épületnek magassága földszintől a tetőig $9\frac{1}{2}$, az oldalak közepén emelkedő nyuladékoké $10\frac{1}{4}$ öl. A főfalak vastagsága az alapban 8, földszint 6, első emeleten 5, 2-dikban 4 láb; a középső nyuladékok főfalainak vastagsága az alapban 13, földszint 11, első emeleten 10, második emeleten 9 láb; a négy szögleten emelkedő nyuladékok főfalainak vastagsága az alapban 9, földszint 6, első emeleten 5, második emeleten 4 láb. A főfalak ezen roppant vastagságához a mellék- és közfalak is kellő arányban állanak, mire nézve elég lesz csak annyit megjegyezni, miként földszint a folyosó-fala 5, a közfalak 3 lábnyi vastagságúak. A nyolczszögű csillagászati torony az épület keleti részének közepéből emelkedik. Magassága a földszintől kúpja tetejéig 27 öl 4 láb. 21 ölnyi magasságban a föld színe fölött foktér vagy rajta, melynek közepéből 7 öl 4 láb hosszú és 2 öl 5 láb széles épület emelkedik 6 öl magasságra, mely forgatható, rézzel fedett kúpban végződik. E toronynak külső szélessége 8 öl, hossza 13 öl 1 láb, belső nyílta az alapban 9, fönn a foktéren 11 öl 4 láb.

A fő- s az újabb időkben végrehajtott némi átídomítás után, most egyetlen bejárás a nyugatra néző főoldalon van három kapun át, melyeknek magassága $2\frac{1}{2}$ öl, szélessége pedig a középsőnek $1\frac{1}{2}$ a mellékkapuké 1 öl.

Bemenvén a kapun 12 szabadon álló, 16 láb hosszú 5 láb vastag gyámoszlopra támaszkodó 19 láb magas, 12 öl mélységű boltozott csarnokba lépünk, mely nagyszerű benyomást tesz a nézőre. E csarnok hátsó részében nyílik kétfelől a felső emeletre vezető 2 öl széles fölépcső, mely fedelmi palotába is beillenék s az első emeleten 5 öl 5 láb mély és 6 öl 2 láb széles előcsarnokra visz. A második fölépcső az épület keleti oldalán van, szélessége 9 láb; a déli és északi oldalán pedig van egy-egy 6 láb szélességű melléklépcső. Ezen nagyszerű épületben a következő helyiségek találhatók:

1.) Földszint: A nyugati oldalon a bejárástól balra: egy 10, egy 23, megint egy 10, azután egy 13 láb szélességű szoba, melyeknek közös hosszúsága 23 láb, végre a szögleti nyuladéokban egy teljes négyszöget képző szoba, melynek minden oldala 4 öl 2 lábat tesz, s ugyanannyi számú és méretű szoba van jobbra is a bejárástól. Az északi oldalán van: egy 11 láb hosszúságú szoba,

azután a melléklépcső, utána két helyiség, melynek szélessége egyenkint 10 láb, mellette egy 5 öl 1 láb hosszú, 11 láb széles szoba, melyre egy 7 öl hosszú, 5 öl 1 láb széles és erre egy 6 öl hosszú, 23 láb széles terem, e mellett pedig még két szoba következik, melyek egyike 10, másika pedig 17 láb széles. A keleti oldalon találtnak északról délre számítva: egy teljes négyszöget képző szoba, melynek minden oldala $4^0 1'$ mér, azután egy $1\frac{1}{2}^0$ széles helyiség, erre egy 5 öl $3'$ széles terem. E mellett a toronyallya terület azontúl van a második fölépcső, a mellett egy 2^0 széles helyiség, utána egy $3^0 5'$ széles szoba, a mellett egy 7 láb szélességű helyiség s végre a déli szögleten egy $4^0 2'$ hosszúságú és ugyanannyi szélességű szoba. A déli oldalon területnek el egymás mellett: egy 11 láb széles szoba, mellette 3 helyiség, melyeknek elseje 2^0 , másodika 5 öl, harmadika 2^0 széles s ez utóbbi 4 öl $1'$ hosszú. Erre következik egy 7 öl hosszú, $5^0 2'$ széles terem, mellette van egy $9'$ szélességű szoba, ennek szomszédja a melléklépcső s attól jobbra találunk még két szobát, melyek közül az egyiknek szélessége 8 láb, a másiknak $4^0 2'$.

Az első emeleten van, még pedig a nyugati oldala közepén a $9^0 4'$ hosszú, $5^0 4'$ széles és 8^0 magas, úgynevezett vitatkozási terem, mely nevét onnan nyeré, hogy előbb az ünnepélyes vizsgákat ott szokták volt megtartani; balra e teremtől van két 10 láb, egy 11 láb, egy 2 öl szélességű s az északi szögleten egy teljes négyszöget képző szoba, melynek minden oldala $4^0 3'$. Jobbra a teremtől van négy szoba, melyeknek szélessége sorban 11, 23, 26 és 28 láb; a déli szögletet képző ezen utóbbi szobának hossza 26'. A déli oldal közepén a könyvtári terem emelkedik, melynek méretei a vitatkozási teremével teljesen megegyeznek. E teremből kétfelől nyílik két szoba, melyeknek egyike 11, másika 10 láb szélességű és mind a kettő a könyvtárhoz tartozik. A déli sarkszoba mellett van egy $4^0 3'$, mellette egy $10'$ szélességű szoba s e mellett a melléklépcső. A könyvtár nagy terme mellett fekvő s abba nyíló szoba mellett balra van a $3^0 5'$ láb szélességű olvasó szoba, a mellett egy $2^0 1'$ szélességű helyiség s erre következik egy lakszoba, melynek szélessége 10 láb. A keleti oldal közepén van a toronyban egy $4^0 5'$ hosszú $3^0 2'$ széles szoba, mely tanteremül használtatik, jobbra a toronytól a déli sarokban van egy $10\frac{1}{2}$ öl hosszú $4^0 2'$ széles és 3^0 magas terem, mely a könyvtár folytatását képezi, mellette találunk $2^0 1'$ széles helyiséget, a mellett fekszik a torony mellé épített 2-dik fölépcső. Ettől balra két helyiség van, egy 10 öl 3 láb szélességű nagy terem, s egy 6 öl 2 láb széles hallgató terem. Az északi oldal közepén van a

kápolna, melynek méretei a vitató és könyvtári termekéivel egyenlők; jobbra a kápolnától van a 10 láb széles sekrestye, mely mellett egy 11', 4 öl és 2 öl szélességű, tehát három egymásba nyíló szoba fekszik, melyek jelenleg a lyceumi tanárok társalgó helyiségeül szolgálnak. Balra pedig a kápolnától van egy 3° 5' láb szélességű hallgató terem, mellette egy 10' széles helyiség, utána a melléklépcső s a mellett egy 11 láb szélességű lakszoba.

4. A második emeleten a nyugati oldalon van egymás mellett: egy 11 láb, egy 3° 5', s megint egy 11 láb, egy 2° 1' és egy 4° 3' szélességű lakszoba a vitatkozási teremtől jobbra, és balra tőle egy 11 láb, egy 4°, megint egy 11 láb, egy 2° 1' s egy 4° 3' szélességű lakszoba egymás mellett. Az északi oldalon van egymás mellett egy 2° 1' szélességű lakszoba, a melléklépcső, egy 11 láb szélességű helyiség s egy 4° szélességű lakszoba balra a kápolnától; azután ettől jobbra: egy 4°, egy 4° 1' és egy 2° szélességű szoba. A keleti oldalon van a csillagászati toronytól balra: egy 6° 3' szélességű hallgató-terem, s egy 10° 3' szélességű terem, továbbá a toronyban egy 4° 5' hosszáságú és 3 öl 2 láb szélességű hallgatóterem, és jobbra a toronytól egymás mellett: a második fölépcső, egy 2° 1' szélességű helyiség s egy 10½ öl szélességű terem, melyben a természetrajzi, természettani s a pénzügyi-temény el van helyezve. A déli oldalon a könyvtári nagy teremtől balra van egymás mellett egy 1° 5', egy 3° 5' szélességű lakszoba, egy 2° 1' szélességű helyiség s egy 10 láb szélességű lakszoba; és jobbra a könyvtári teremtől van egymás mellett egy 10 láb szélességű lakszoba, a melléklépcső, megint egy 10 láb s egy 4½ öl szélességű lakszoba.

A torony a föld színétől számítva összesen nyolcz emeletes. Az ötödik emeletén van 4 lakszoba, egy folyosó s egy más helyiség; a 6-dik emeleten az egyforma nagyságú ötszögű két észleleti terem terül el, melyek közül mindegyiknek legnagyobb hosszásága 6°, legnagyobb szélessége 3° 5' tesz ki. A két terem egy folyosó választja el s egy szoba, mely utóbbinak hossza 2° 2', szélessége 2°. A 7-dik emeleten van a lépcső, azonkívül egy 2° 1', hosszú s 11' széles csarnok, továbbá egy 2° 2' hosszáságú, 2° 1' szélességű szoba; s itt van a foktér, melynek kerülete 35° 4'. A 8-dik emeletben vagyon két szoba; az elsőnek hosszásága 2° 1' szélessége 11', a második, melyben a sötét kamra fel van állítva tökéletes négyszög, melynek egy egy oldala 2° 1' tesz ki. Végre egy forgatható kúppal fedett kis észleleti szoba emelkedik mindezek fölé, mely szinte tökéletes négyszög-alaku és melynek minden oldala 13' tesz.

Hol a szobák hosszúságát külön ki nem tettem, ott az mindenütt 3 ölre megy. Minden emeleten 10' szélességű 3° magasságu folyosó visz köröskörül a házban, kivéven a nyugati oldálnak második emeletét, hol a folyosót egy 15° 2' hosszú, 6° széles terem szakítja félbe, mely szélességének nagyobb, t. i. 4 ölnyi részével az udvar felé fordult nyuladéokban fekszik s ez előtt formaszerinti színháznak volt berendezve, most azonban más rendeltetést vár. Ablak van az utcákra földszint 71, az első emeleten ugyanannyi, a másodikban 74, tehát összesen 216; az udvar felé pedig földszint: 44, az első emeleten 46, a másodikban 50, összesen 140. Egy ablak magassága földszint 1½ öl, az emeleteken 8', szélessége mindenütt egyenlő 1 öl. A toronyban van az utcák felé 24 ablak s azokon kívül minden észleleti főtéremben 5, a falból kiugró kis erkélylyel ellátott nagy nyílás, melyek ónozott vaslemezekkel bevont fatáblákkal zárva s egyenkint 9 láb szélességűek és 11' magasságuk. A nyugati oldal első emelete 7° 2' hosszú, 4' széles erkélylyel van díszítve, melyre három egyenkint 2½^o magas, 1° széles ajtó visz ki és szintoly erkély van az udvarfelé fordult nyuladék első emeletén is. Az épület keleti oldalának első emelete szinte erkélylyel díszlik az udvar felé, melynek hosszúsága azonban csak 4° 1', szélessége mint a többinél 4 láb.

A könyvtári nagy terem mennyezetén a tridenti egyházi zsinat ülését ábrázoló gyönyörű freskó falfestménynyel díszlik, mely boldogult Kracker és Zach egykori híres német festészeknek remek műve. Kracker Egerben telepedett le, itt el is halt s ahatvani temetőben van eltemetve, hol sírhantját egyszerű, de csinos emlék jelzi, melyet b. e. Bezegh András egri kanonok kegyelete emelé számára. A vitakozási terem mennyezete szinte remek fresko-falfestménynyel van díszítve, mely boldogult Sigris hírneves német művész ecsetét örökíti, a tudományok különböző ágait s azok avatottjait állítja szemünk elé s a valódi felvilágosítást eszközölő tudományos működést ábrázolja. A Maulpertsch nevű nagy hírű német festész által a kápolna mennyezetére festett, a mennyországi boldogságot ábrázoló nagy és jeles freskó-festményről már fönnebb emlékeztem meg, mikor az Egerben létező kápolnákról szóltam.

Tanintézetek közül vannak a lyceumban elhelyezve: földszint a falusi tanító-képezde, a rajziskola, s az elemi fi-főiskolának 4 osztálya; az első emeleten a hittani kar 2 utolsó évfolyama, s a bölcsészeti tanulmányoknak 2 osztálya; a 2-dik emeleten pedig a hittudományi karnak két első évfolyama s a jogakademiának három osztálya.

Az épület keleti oldal földszinti osztályának nagyobb részét az érsek-lyceumi könyv- és könyomda műhelyei foglalják el, melyekben gyorsajtó is működik.

Eger városa többi középületei közül erdemlik még a megemlést a b. e. Telekessy István egri püspök által alapított papnövelde, 3 emeletes nagy és erős épület, melynél csak az kár, hogy nem a mögötte emelkedő szép Károlyterén, hanem úgy szólván gödörbe építettett. Továbbá az érseki lak, három szárnyu nagy épület, melynek főhomlokzata két emeletes. Belől igen kényelmesen van berendezve, de kívülről építészeti éket nem mutat. Ezen épület déli szárnyát b. e. Pyrker J. L. p. érsek egész négyszögge építteté ki, melynek erkélylyel diszített egy emeletes főhomlokzata a város legszebb piacának, az Eszterházy térnek, északi oldalát képezi; a finövelde, erős, kétemeletes épület; az angol hölgyek háza, melyet Bartakovics Béla úronmlga, jelenlegi egri érsek egy emelettel magasbított; a gr. Barkóczy Ferencz, egykori egri püspök által emelt vármegyeház; a czisztercziták rendháza, mely kivált csinos kertje s az előtte a templom előtt elterülő foktér által kedves hatást tesz; a minorita-atyák zárdája a főpiacon, nagy erős kétemeletes épület, a városháza, mely körülbelöl 1710 körül épült Ház Károly bírósága alatt, nagyobb részt oly funduson, mely valami Noszvai Ferencz nevű kikeresztelkedett török birtoka volt, s melyet ennek elhunytá után, Telekessy István, akkori egri püspök, mint háramlandóságot (caducitást) a városnak a végre odaajándékozott, hogy rajta városházat építsen, mi meg is történt; de az épület sem ízlés, sem kényelem tekintetében nem tűnik ki.

Magánépület is több csinos van Egerben. Én csak néhányat említek meg, úgymint mindenek előtt Schwarcz István úrnak tevékeny és vállalkozó szellemű héber vallásu tisztas egri lakosnak, gőzmalminagy épületét, továbbá a Steinhäuser, Gröber, Szalay József-féle házakat, a Casino-épületet, de főleg a kis préposti lakot, mely bár kis terjedelmű, de igen izletes szerkezetű házról mondják, hogy ezt azon jeles művész építette volna, ki a lyceum pompás épületét emelte és kinek nevét, minden igyekezetem mellett, fájdalom! még sem fürkézhettem ki. Még egy ritka épületről kell itt említést tennem s ez a minaret, vagy török torony, mely az irgalmasok terén mintegy 126 lábnyi magasságra emelkedik s emlékeül maradt fenn azon szomorú időnek, midőn a minden művelődést és haladást gyűlölő ozmanok hazánk nagy

része fölött uralkodván, Egerben is 90 éven túl ültek, melynek váráról a félhold barbárságot jelentő zászlója sokáig szomorítólag lobogott. A sok kert közül, mely a város területén található, különösen kiemelendő az érseki nagy kert, mely több mint 60 holdra terjed. Egy része annak gyümölcsösnek és konyhakertnek használatik és nevezetes orangeriával is bir, nagy része pedig a közönségnek át van engedve sétányul, mire vadgesztenye és hársfáktól képezett árnyékos, gyönyörű fasorok által nagyon is alkalmas: de fájdalom! még sem kedveltetik kellőleg, holott bármely főváros lakói boldogoknak éreznék magukat, ha oly közel, úgyszólván a város közepén, oly szép kertről rendelkezhetnének mulatságukra. Igen csinos, mert izletesen rendezett kiskert a Máriássy Gábor püspök úr őmlga házikertje is; megemlítendő továbbá még a papnöveldes a czisztercziták kertje és néhány kert az elővárosokban, melyek magánosok birtokai. Nyilvános hatóságok sorából székelnek itten még a 68-ik számú m. gyalogezred főtörzskara, a 60-dik számú m. gy. ezred hadkiegészítési kerületi főparancsnokságs egy katonai élelmi raktár igazgatósága. Tanintézetek közül vannak itt az érseki lyceum, hit- és jogtudományi karral s a papnövendékek részére szolgáló bölcsészeti tanfolyammal, továbbá katolikus főgymnasium, kath. és zsidó elemi főiskola fiúk számára és hasonló főiskola leányok számára, nemkülönben rajz-, gymnastikai és négy népiskola, uszoda és kisdedovoda. Tudományos segédintézetek köréből van csillagda, a 45000 kötetből álló érsekmegyei könyvtár, a lyceumi természetrajzi, természettani és pénz és érem gyűjtemény, és hasonlólag természetrajzi és természeti gyűjtemény a főgymnasium részére is. A nevelő intézetek sorából találtnak a városban finöveldé, melyben leginkább vegyes házasságból származott, de más szegényebb sorsú fiúk is tudományos pályára, vagy, ha erre nem alkalmasak, iparosoknak neveltetnek, továbbá nőnevelő intézet úri rendből származó leánykák részére, melyet a mostani kegyelmes érsekünk nagy lelkű bőkezűséggel megalapított s az angolhölgyek kezelnek és most legújabbán keletkezett két árvaház, melyeknek minden jóra való ember tiszta szívből a legjobb jövőt kívánja, de melyek kétség kívül biztosabban érnék el nemes célukat, ha a nemes lelkű hölgyek, kik ezen két intézetet megalapították, a kettőt egygyé egyesítenék. Más emberségi intézetek köréből van két jótékony nőegylet, az irgalmasrend kórháza férfiak számára s a szürke nénikék által

kezelt polgári kórház nők részére, hol mind kettőbe elmebeteg is vétetnek fel, továbbá szegények intézete, úgy szinte a szürke nénikék gondviselésére bízott ápoló intézet elszegényedett egri polgárok és polgárnők részére és végre egy kath. temetkezési egyesület. A forgalmat elősegítő s élénkítő hivatalok és vállalatok köréből van városunkban m. kir. posta- és m. k. távirda hivatal és két magán gyorskocsi vállalat. A posta Pest- és Miskolcz felől naponként 2-szer érkezik meg városunkban és indul a nevezett városok felé s utasokat is szállít, a két gyorskocsi magán-vállalat Eger- és Pest, meg Eger- és Hatvan közt eszközli a közlekedést. A hitel gyámolítására van városunkban az egyházi kegyeletos alapítványok igazgatósága és a hevesmegyei takarékpénztár. A társadalmi élet mivelt élvezeteiről a Casino- és lövészegylet gondoskodik. Egyházi és ajtatos célok előmozdítására törekednek városunkban a szent László- és oltáregylet itt alakult fiókosztályai s a Máriaegylet.

A város lakosai száma 1868-ban 20780 főre megy, kik közt vallásra nézve volt: 19554 római- 11 görög katolikus, 56 híve a keleti egyháznak. 59 helvét- 22 augszburgi hitvallásuk és 1078 zsidó. Polgári állásuk és keresetmódjuk szerint felosztva volt a lakosok közt: egyházi személy 200, úri-rendűek (honoratiorok) 823, bejegyzett kereskedő 122, iparos és kézműves 1800, földműves 16808. Az egriek életre való szorgalmas nép, mely kereskedésből, kézművességből, konyha- kertészet és gyümölcs-tenyésztésből, de főleg bortermesztésből él, és melynek anyagi sorsa biztos javulást ígér, a mint a város vaspálya és országos jó utak által közvetlenül a hazai és közvetve a külföldi forgalomba be fogott vonatni, mire most alapos kilátás van. Bort egyremásra 150,000 akót természetnek és ki ne ismerné az egri bornak hírét a hazában, csak azt lehet sajnálni, hogy e jeles bor a világ-forgalomban jelenleg még oly szerény szerepet visel. A gyári-ipar köréből leginkább a gőzmalom érdemli meg a megemlést, mely évenként több mint 100000 p. mérő búzát őröl és termelékei által hazánkban már igen jó hírre vergődött, mely már kifelé is kezd terjeszkedni. A gőzmalmon kívül van Egerben még három keményítő gyár, melyek közül kettő már működik, a harmadik pedig most keletkezik; továbbá van bőrgyár és néhány nagyobbserű pálinkafőződe és szeszgyár is. Mi Egerben az egészséges jó éghajlaton kívül még igen kedves és jótékony adománya az anyáskodó természetnek, az a két meleg fürdő, melylyel bir, s melynek

vize kristály tisztasága és kellemes hőmérséke (24—25° R.) miatt a fürdővendégnek valódi élvezre és üdülésre szolgál. A város keleti részén láthatni nem épen magas, de meredek dombon az egykor nagyhirű régi egri vár romjait, hol Dobó István vitézsége, gyámolítva az egri polgárok, sőt egri nők áldozókész elszántságától, 1552-ben a vad dühhel előrontó örvengő török sereg megrohanását hősileg visszaverte, hol azonban később, 1596-óta, a török még is igen sokáig fészkelte, mígnem 1687-ben az egyesült magyar-német hadsereg őt innen is végképen kiűzte. A várdombon b. e. Pyrker p. érsek szép Kalváriahegyet rendeztetett, melyen azonban jelenleg már a hanyatlás jelei kezdenek mutatkozni, de bizton reménylhető, hogy jeles és kegyes érsekünk hathatós pártolását e szent és szép helyre is kiterjesztendi s az idő pusztító hatása által okozott szükséges javításokat el fogja rendelni, minél csak az volna még ohajtandó, hogy egyszerűs mind az egri nép nagyobb kegyeletre tanítaná gyermekeit a fák, építmények, szobrok és festmények iránt, ne hogy durva kedély és otromba kéz rontsa, mit ajtatosság, kegyelet és jó akarat alapított. A várdomb északi részén látni azon nagy főegyháznak is néhány igen szép romjait, mely hajdan itt állott. E gyönyörű romokat részint még b. e. Pyrker patriarka, részint pedig a mostani ft. érsek úr ő nmga ásatta ki, érdekes volna, ha e romoknak még földben eltemetett többi részeit is lehetne kiásatni.

A Tarna-járás egyéb községei közül említem Heves mezővárost, egykor megerődített helység, melytől Hevesmegye nevét vette, most görög dinnyéiről híres, melyek itt nagy mennyiségben és kitűnő minőségben termesztetnek. Vercselét mváros, hol sok és kedvelt dohány termesztetik. Szinte dohányukról ismeretesek még Al-Debrő, Kompolt és Kápolna községek, mely utóbbi helység az 1849 évi február hó 26 és 27-én itt a császári és honvédsereg közt vívott véres csata miatt is nevezetessé lön. Visonta helység határában terem a jeles visontai vörös, úgy szinte terem igen jó bor Domoszló és Felső-Nána helységek határaiban is, különösen az utóbbi helység szőlőiben gr. Károlyi György ur részére a rizling szőlőfajból oly bor termesztetik, mely mind zamatra, mind szesztartalomra nézve az eredeti rénusi bort fölülmulja. A kerecsendi és Maklár mvárosi szőlőkben termesztett borok pedig az egrivel vetélkednek.

2. A gyöngyösi járáshoz tartoznak: Gyöngyös város, azután Pata, Pásztó, Hatvan és Apez mezővárosok, továbbá a következő faluk: Adács, Atkár, Csány, Ecséd, Fancsal, Gyöngyös-

Halász, Gy.-Oroszi, Gy.-Püspöki, Gy.-Tarján, Hasznos, Horth, Monostor, Nagy-Rhéde, Saár, Solymos, Sz.-Jakab, Szűcsi, Szurdok-Püspöki, Tar, Vámos-Györk és Veresmart; végre a következő puszták: Alsó-Huta, Bene, Encs, Felső-Huta, Filimes, Kerekudvar, Kis-Gombos, Kis-Jobbágyi, Kis-Rhéde, Muzsla, Nagy-Gombos és Tass.

Nevezetesebb helyek: Gyöngyös rendezett tanácsccsal ellátott város, a hasonló nevű folyócska mellett, a Mátra tövéen gyönyörű vidéken 17330 lakossal, kik közül jelenleg van római katolikus 15238, görög kath. 2, helvét hitvallású 425, ágostai hitvallású 59. keleti egyház híve 12, zsidó 1594. Temploma van 8, azok közt 6 katolikus, egy keleti-egyházi s egy reformatus, a zsidóknak is van synagógájuk. A katolikus templomok közt legszebb a sz. Bertalan tiszteletére szentelt főplébániai egyház, a ferenczrendi is csinos. Azonkívül van 3 kápolna is. Szerzetesház kettő van Gyöngyösön, a sz. Ferenczrendi atyáké és a paulai sz. Vincze által alapított szürkenéniké. A magánépületek közül említést érdemelnek a báró Orczy-féle szép úrilak, a gőzmalom, stb. A város forgalma igen élénk, mit leginkább azon előnyös körülménynek köszön, hogy a pest-miskolczi országút rajta visz keresztül. Nyilvános hatóságok és intézetek sorából székel itt rendesen egy lovas ezred parancsnoka törzskarával együtt, továbbá egy szolgabíró is, továbbá van m. k. posta és távirtda hivatal. Tanintézet van itt egy 5 osztályu kath. algymnasium, egy elemi főiskola fiúk részére, egy elemi leányiskola és 3 népiskola. A lakosok igen munkások és szorgalmasak, sok a mesterember, kik mindenféle iparczikkeket készítenek, de a pokrócz- és durva posztógyártás, mely ezelőtt itt igen nagyban üzetett, újabb időben nagyon megfogyott. Jelenleg a csizmadia czéh fejt ki legtöbb sürgeséget s a kostők, bőr és cipőkészítés nevezetes. Vásárai népek és híresek. Ezelőtt itt a számár- és öszvértenyésztés is nagyban ment, úgy hogy e tekintetben a város nagy forgalmat üzött, de újabb időben ez is alább hagyott. Itt is sok a szőlőhegy, melyeket a lakosság a legszorgalmasabban műveli, de a gyöngyösi bor nem kaphatott hírre s a jobb fajta borai, melyek Visonta határa mellett termenek visontai név alatt szerepelnek a forgalomban. Újabb időben azonban itt is nagyon kedveltetik a rizling-féle szőlő faj, melyet báró Brudern József, nagyemlékü hazafi hozott és honosított volt meg első a Mátra vidékén s az abból nyert magyar rénusi bor a legjelesebb borok közé méltán sorozható. Különben a gyöngyösiék a mezőgazdasággal és baromkereskedéssel is nagy mérvben és örömmel foglal-

koznak. Nehány év előtt vastartalmu forrást fedeztek itt fel, mely most kedvelt, látogatott fürdőkre használtatik. Hatvan m. város a Zagyva partján és szinte a Mátra tövén, m. k. postával, a Pest-Hatvan-Salgó-Tarjáni vasút egyik indóházával, igen termékeny vidéken, hol sok buza, nagy mennyiségű jeles görögdinnye természetlik s a forgalom napról napra jobban kezd élénkülni. Van itt egy nagy úrilak is, melyet valaha herczeg Grassalkovich Antal nyaralóul épített a maga részére, és most a hatvani uradalom egy részével más kézbe, ha jól tudom Deutsch úr kezébe ment át. E m. város az 1524-ben itt tartott zajos országgyűlésről híres. — P á s z t ó mezőváros a Zagyva mellett egy cziszterci rendi apátsággal, mely azonban a zircz-pilisivel van egyesítve. P a t a a Mátra tövén sok és jó bort természet és ásványforrása van. Cs á n y falu görög dinnyéiről híres. Jeles boraikról híresek e járásban : A p c z mezőváros, Gyöngyös-Tarján és S a á r helységek, mely utóbbi falu történelmi nevezetességgel is bír, mert itt van Aba Sámuel király sírboltja. — S o l y m o s falu, Gyöngyöshöz $\frac{1}{2}$ mfdnyire északra a Mátra tövén, melynek lakosai igen ügyes famunkások és sok lapátot, villát, gereblyét, teknyőt stb. készítenek. S z u r d o k - P ü s p ö k i falu Gyöngyöstől ny-é-nyugatra. Ennek szomszédjában van déldélkeletre a helységtől a szurdoki fürdő, melynek vize a semleges ásványvizek osztályához tartozik. V i s z n e k falu Gyöngyöstől déldélkeletre, arról nevezetes mert lakosai jelentékeny kereskedést űznek baromfival, melyet ezrenként összeszednek és Pestre visznek.

3. M á t r a j á r á s. Ennek főhelye Pétervásár egyetlen mezőváros az egész járásban. Ide tartoznak a következő faluk: Aranyos, Bakta, Balla, Bátöny, Bátor, Bekölceze, Bocs, Bodony, Csehi, Derecske, Dorogháza, Erdő-Kövesd, Fedémes, Felnémet, Füzes, Istenmezeje, Ivád, Lelesz, Maczonka, Mikófalva, Mindszent, Nádújfalu, Parád, Recsk, Sirok, Szajla, Szarvaskő, Szék, Sz.-Domonkos, sz. Erzsébet, Szücs, Szuha, Terpes és Várasszó. P u s z t á k közül tartoznak ide: Alsó-Iván, Alsó-Lengyend, Bolya, Buty, Dorog, Felső-Iván, Felső-Lengyend, Kis-Bátöny, Kis-Bátor, Kőkút, Lak, Ördögfalva, Ó Huta, Pósvár, Rozsnak, Szederkény, Szuhai-Huta, Tardona, Típaszó, Tiribes, Vezekény, és Villó.

Nevezetesebb helységek: Pétervásár mezőváros gróf Keglevich nagy és szép palotájával s egy két tornyos csinos templommal. Parád falu Egerhez nyugatra 4, Gyöngyöshöz északra 2 mértföldnyire a Mátra mögött gyönyörű völgyben, mely kedves regényessége által felette vonzó. E falut több nevezetességgel áldotta meg az anyáskodó

jótekmény természet. Van t. i. háromféle ásványos forrása timsós, kén-savas és vastartalmu és két fürdőintézet, a harmadikat t. i. a vasast most akarják felállítani. A timsós fürdő k-é-kre fekszik Parád falvától mintegy félóránnyira és ettől keletre szinte félóránnyira távolságra van egy szűkebb völgy, melyben három ásvány forrás fakad. Kettő közülök kőnkénés savanyuvíz, a harmadik pedig bővebb forrás, melyet melegítve fürdésre használnak. A két első forrás közül az egyik sokkal több szénsavat és kőnként tartalmaz, a kútnál gyógyvizül használtatik, és sok ezer palaczkkal szét is hordatik a vidéken, sőt az országban és borvizül használtatik, mert jól bedugazolt és beszurkolt üvegben erejét és záptojáshoz hasonló szagát sokáig megtartja és megszokván e szagát, gazdag szénsavtartalma végett, mint felfrissítő és üdítő víz borral vegyítve nagyon kedveltetik. De miután a parádi források és fürdők a parádi fürdői orvos *LoSteiner* tudor ur által alább tüzetesen és részletesen iratnak le, nem szükséges, hogy én itt részletekbe bocsátkozzam. — *Recsk* falu a Mátra tövében az Eger-parádi uton, Egertől ny-d-nyugatra vasas és égvényes ásványforrásokkal. *Szék* falu Egertől é-nyugatra gyantás, vasas, égvényes forrással és nevezetes kőbányával. *Terpes* falu é-nyugatra Egertől vasas, égvényes ásványvízzel. *Ó-Huta* pusztája, két vasas forrással. *Sírok*, falu Egertől ny-é-nyugatra egy kúpalaku magas sziklára épített régi várral, melynek romjai még most is regényes festői látványt nyújtanak. *Erdő-Kövesd* falu Pétervásárától északra, a b. *Orczy*-féle gyönyörű díszkertről nevezetes. — *Szarvaskő* kis falu a Bükkhegységben, meredek és magas kopár sziklára épített azon régi várról nevezetes, melyben egykor *Telekesy István* hírneves egri püspök mint belebbzett állam-fogoly lakott, de melynek romja már csak egyetlen pusztája falból áll; továbbá nevezetes még azon regényes és a *Stajerhoni* gyönyörű vidékekre emlékeztető útról is, mely Egertől oda visz. Itt köszén bányát is művelnek. *Bátor* falu Egertől északkeletre, hol szinte köszénbánya van. *Bakta* falu Egertől északnyugatra azon tóról nevezetes, mely határán egy 984 lábnyi magas hegytetőjén van és sokan azon véleményben vannak, hogy e tó töbört, azaz hajdani tüzokádó hegy nyílását tölti be.

4. *Tiszai járás*, főhelye *Szolnok* rendezett tanácsccsal ellátott város. Ide tartoznak a következő mezővárosok: *Czi-bakháza*, *Dévaványa*, *Mező-Túr*, *Poroszló*, *Tisza-Füred* és *Török sz. Miklós*; továbbá a következő faluk: *Abád*, *Alattyán*, *Bessen-szőgh*, *Bura*, *Csépa*, *Derzs*, *Fegyvernek*, *T.-Földvár*, *Halász*, *Igar*, *Inoka*, *Kenderes*, *Kis-Köre*, *Kötelek*, *Kürth*, *Nagy-Iván*, *Nagy-*

Kürü, Nagy-Rév, T.-Órs, Örvény, Pély, T.-Püspöki, Roff, Sarud, Sass, Süly, Szajol, T.-Szalók, Szelevény, Sz.-Imre, Sz.-Iván, Szőlős, Tisza-Beő, Tisza-Nána, Ugh, Várkony, Vezseny, végre a következő puszták: Alcsi, Akolhát, Balla, Bánhalma, Benő, Csampa, Csapóköz, Császlód, Cséfa, Cserőköz, Derzsigát, Domaháza, Ecseg, Fokorú, Gabonás, Gacsa, Gyalu, Gyenda, Gyüger, Hatrongyos, Hegyesbor, Hidvég, Homok, Istvánháza, Jenő, Kakat, Kengyel, Kétszigeth, Koócs, Kürth, Magyarát, Martfü, Mizse, Órsi, Poó, Sáp, Sárszög, Siger, Szakállas, Szanda, Szászberek, Szelevény, Sz.-György, Sz.-Tamás, Szög-sz.-Iván, Taskony, Tomajszög, Túr-Pásztó, Váczikáptalani pusztá, Várfenék és Varsány.

Nevezetesebb helyek: Szolnok rendezett tanácscsal ellátott város a Tisza és Zagyvavizek összefolyásánál, a Tisza jobb partján, melyen itt állandó fahíd visz keresztül, 14628 lakossal, Hevesmegye egyik törvényszékének székhelye s a Pest-szolnoki vasút s a Tokaj-szolnoki gőzhajózás központja. Van itt m. k. postahivatal, k. táviróhivatal, katolikus algymnasium, népiskola s a sz. Ferenczrendi atyáknak egy zárdája. A lakosok halászáttal és tekenyősbéka-fogással nagyban foglalkoznak s egyszersmind jelentékeny kereskedést üznek sóval, gyümölcsessel, szén- és épületfával, az áruszállítási üzlet is nagy jelentőségre emelkedett e városban, mióta Pesttel vasút és a Tiszaparti vidékkel gőzhajózás által lön összekötve, ámbár legujabban, mióta a Pest-szolnoki vaspálya Debreczen és Arad felé kiépített a város elesett azon előnyöktől, melyekkel akkor birt, midőn még a tiszai pályának egyik végpontját képezte. A lakosok közt egyébiránt a kézművesek is meglehetősen számmal találhatnák. Volt itt 1854-ben — újabb adatom nincs e tárgyról — 80 csizmadia, 13 halász, 13 kalapos, 53 szűcs, 20 köműves, ács és üveges, 54 molnár, 18 szijgyártó és cserző, 19 kovács, lakatos és kerekgyártó, 30 szabó, 17 takács. Nagyobb gyár van itt 3, ugyanis a jeles deszkafűrész és festőgyár és a repcőolajgyár, melyet Ullmann és Schulhof 1851-ben itt alapítottak, melyről azonban nem tudom, hogy jelenben mi állapotban vagyon. Mező-Túr régi mezőváros a Berettyó jobb partján nagy síkon. Határa igen terjedt és rajta jeles buza és minden gabonánem bőven terem, s azonkívül van a városnak még öt pusztája is t. i.: Nagy és Kis-Poó, Túr-Pásztó, Bán-rév és Gabonás. Lakosai mind magyarok és legnagyobb részben reformátusok, kik leginkább mezőgazdasáttal, de kézművességgel is foglalkoznak, jelesen megemléltendők a fazekasok, kik híres korsókat és más cserépedényeket készítenek. Az itteni elemi iskola dicsértetik. A sok

legelő és a gazdasággali foglalkozás okozzák, hogy itt a marhaállomány is jelentékeny. Ez 1857-ben 3687 ló-, 1138 ökör-, 1616 tehén- és 19798 juhból állott. A többi természetmenny mellett dohányt is sokat termesztene. Török-szent-Miklós mváros az úgynevezett Tintóka folyó partján, mely nem egyéb mint a $\frac{1}{2}$ órányira távol Tiszának egy kiszakadása. Határa nagy és még öt pusztát is tartozik hozzá ugyanis Kengyel, Szent-Tamás, Tenyő vagy Jenő, Szakállas és Balla. Földje igen jó és rajta minden gabonánem, különösen jeles búza és azonkívül még erős dohány is terem. Lakossága számos és kiválólag magyar; főfoglalkozása a földművelés és marhatenyésztés, az iparosok osztályából volt ott 1854-ben: 9 kereskedő, 37 csizmadia, 18 szűcs és takács, 8 molnár, 20 kovács, asztalos és kerekgyártó, 1 szappanos, 3 cipész és 8 szabó. Tanintézet egy van t. i. elemi fiiskola. Tisza-Füred mváros nem messze a Tisza bal partjától. Határa középserű, de a hozzá tartozó Koócs pusztával jelentékeny területet foglal el. Lakosai magyarok és legnagyobb részt reformátusok, főfoglalkozásuk a földművelés és marhatenyésztés, de van itt mesterember is, jelesen volt itt 1854-ben: 57 csizmadia, szűcs, szabó, 14 nyerges, 24 kovács, kerekgyártó és 9 más mesterséget űző kézműves. Különös említést érdemel a 14 nyerges, mert országszerte híres magyar nyergeket készítenek. Cibakháza mváros a Tisza bal partján, határához tartozik 3 pusztát t. i. Gyúger, Sárszőg és Jenő. A tiszta magyar lakosságnak főfoglalkozása földművelés és halászat, az iparüzlet csekély. Csépa falu a Tisza bal partján Csongrád vármegyével határos, történeti nevezetességgel bír, mert itt gyilkoltatott meg Aba Sámuel király. T. Abád falu a Tisza bal partján, melyet itt csak azért hozok fel, mert igen régi helység, miután azt már Béla királyunk névtelen jegyzője említi, jelenleg Tisza-Szalók helységgel van egyítve. Földe Abádnak fekete homok, legjobb rozs- és zab termesztésre; T. Szalók földén már minden gazdagon terem, mert jó fekete televényföld. Tisza-Eörs vagy Örs falu, hol régi sánczok maradványai láthatók. Fegyvernek pusztája, melynek határára gr. Szapáry József két sváb gyarmatot telepített t. i. Annaháza és Szapárfalva falukat; e pusztának határa az alföld leggazdagabb földjeinek egyike, mely mindent megterem. Mindinkább benépesítetik s már plébániája is van. Roff falu a Tisza bal partján, erős dohányról és szép buzájáról híres. Tisza-Nána falu szép sík földön, hol igen jeles búza termesztetik és kórház van, melyet néhai Eperjés József egykori t. nánai plébános és későbbben egri kanonok a

helység szegényeinek részére alapított. Sarud falu nem messze a Tiszától szinte híres búza- és szénatermő hely. Poroszló város a Tiszán innen fél mértföldnyire tőle, melynek e folyóban gazdag halászata van, vagy legalább volt, mielőtt a Tiszának halgazdagsága fogyott, minek némi okát már főnebb előadtam, midőn a Tisza folyót leirtam, egyik okát pedig most pótlólag említem meg, t. i. a tiszai gőzhajózást, mert általános tapasztalás, hogy a mely folyókon élénk gőzhajózás van, ott a hal kevesbül, mert csak csendes vizekben szeret ivni.

X. Az egri érsekmegyei könyvtár leírása.

Eger városa nevezetességei közt a gróf Eszterházy Károly halhatatlan emlékü egykori egri püspök által alapított egyházmegyei nagy könyvtár kitünő helyet foglal el. S azért azon reményben ringatom magamat, hogy e könyv, melynek rendeltetése Heves megyét természeti, művelődési és történeti szempontból leírni, illő helyet képez az általam czélzott közlésre is, s hogy t. olvasói szívesen veendik, ha egy intézetet velök és a haza tudósaival közelebből megismertetek, melyre nem csak az egri egyházmegye és Eger városa méltán büszkéek, hanem mely iránt az egész haza is érdeklél vi-seltetik.

A könyvtár eredetileg a pompás lyceum épület déli oldalának első emeletén lévő teremben és abba nyíló két mellékszobában volt felállítva, melyeknek méreteit főnebb, hol a lyceum épületet minden méretei szerint leirtam, tüzetesen előadtam. A mostani ft. érsek kisapponyi Bartakovics Béla úrnálma nagylelkü gondoskodása következtében ezen helyiségekhez még azon terem is csatoltatott, mely a lyceum első emelete keleti oldalának déli sarkán fekszik s melynek méretei szinte az előbb említett helyen találhatók. Szabadon már itt is megemlítenem, mi leírásom folyamából fényesen ki fog derülni, hogy a hazának e kitünő fia s a magyar egyház főpásztori testületének egyik legjelesebb tagja, könyvtárunk második alapítójául méltán tekinthető.

Belépvén a könyvtár főtermébe meglepi a látogatót a csinos belszerkezet, a remekül és művészi ízléssel készült könyvszekrények s a könyvek külső csínossága. Három öl 4 lábnyi magasságban a terem padozata fölött 3 láb széles és 3 láb magas, mellvéddel ellátott karzat visz a terem körül, mely karzatnak karvéde minden szeg nélkül, csupa szoros egymásba illesztés által van készítve. Egyébiránt

minden itt találtató asztalos munka gyönyörű tömör tölgyfából készült és természetes színében hagyatott. Kétfelől faragott kőből csinosan összerakott 40 lépcsűjű csigagarádcis vizs fel a karzatra.

A teremnek boltozott mennyezetét Kracker János Lukács és Zach József kitűnő német festészek remek műkezei által készült, meglepő szépségű falfestmény ékesíti. Ezen 1778-ik évben befejezett nagyszertű kép a római katolika szentegyháznak 1542-dik évben tirolországi Trient városában összegyűlt utolsó általános zsinatját történeti hűséggel tünteti elő, t. i. a B. Szűznek felajánlott trienti templom belsejét és benne a zsinatra egybegyűlt egyházi és világi méltóságokat azon remek olajfestményű kép nyomán, mely a zsinat emlékére akkoron készült s az említett templomban még mai nap látható. Falfestményünk összesen 132 életnagyságu alakot mutat fel, jelesen 4 bibornokot, 20 patriarkát és érseket, 20 főpapot, 9 egyházi rendfőnököt, 14 szerzetest, 1 egyházi főjegyzőt s 8 katolikus fejedelmi követet, még pedig részint a főképen, részint a mennyezet sarkain látható jelképeken.

A terem főajtaja fölött tanácskozik az elnöklő 4 bibornok, mellettük Salmeron hirdeti szószékéről indítványait, a szószék lábánál a tilisni püspök irogatja, mint a zsinat főjegyzője annak határozatait, amott szemközt vele rátartja magát V. Károly római császár és spanyol királynak követe, büszke, lenéző spanyol országnagy. Az elnöklő 4 bibornok alatt ül 8 érsek s 2 püspök, t. i. gr. Draskovics és Dudits Magyarországból. Balról a szószéktől ül a többi érsek és püspök és más egyházi méltóságok és követek oly rendben, hogy az első padot a világi követek fejedelmeik rangja szerint sorakozva, a két hátulsót pedig a főpapok foglalják el.

A mennyezet bal- vagy keleti szárnyát főpapok s a Jézusról nevezett társaság két fő-főnöke foglalják el három padra felosztva; a jobbik vagy nyugati szárnyának egyetlen padján a Bencze- és ciszterci rend apátai ülnek, míg szemközt a szószékkal, vagyis a mennyezet déli részén, a kolduló-szerzetek két-két képviselője figyel a tanácskozmányokra.

A mennyezet négy szögletén ugyanannyi egyházi jelkép díszlik. Nevezetesen balra a szószéktől a papavatás van előadva, még pedig azon jelenete, midőn az ujdón fölszentelt pap főpásztorának hűséget s engedelmességet fogad. A teljes főpásztori díszbe öltözött püspök gyönyörű ibolya színű mennyezet alatt ül, a fölavatandó térdel előtte s négy pap a püspök egyházi kíséretét teszi. Szemközt e képpel, a délkeleti szöglet az egyháznak birói hatalmát

tünteti elő. Zöld posztóval bevont asztal fején ül a zsinat jegyzője, annak határozait hirdetvén. Jobbra tőle ülnek Luther és Zwingli, s áll egy magyar süvegű, kezében dzsidát tartó harczos, valószínűleg a magyar elégedetlen protestánsok egyik vezérét ábrázolván; balra pedig a császári hírnök áll sisakkal fűdött fővel, kezében tartván a császári lobogót, alkalmasint jelképe annak, hogy a világi hatalom az egyházat bíraskodó jogában támogatja. Az asztal baloldalán földön heverő, felütött könyvek láthatók; a katolika hit ellen irt munkák, melyekbe a mennyezet közepe felől cikornyázó mennykő csap, meggyújtva azokat, míg a könyvekből kigyók tekerőznek ki. Nem tudom, helyesen fogom-e fel a festész eszméjét, de nekem úgy látszik, mintha ő az oda rajzolt alakok által ki akarta volna fejezni a tridenti zsinat főczélját, t. i. a reformatio által megtámadott katolika egyháznak szilárdítását s a protestantismus elleni védelmét. A két jezsuita közt lekigyozó villámban az egyház átkát s azon lényeges részt sejttem jelképezve, melyet a Jézusról nevezett rend a reformatio elleni harczban és terjedése meggátlásában vőn, végre a villámcsapott könyvekből tekerőző kigyók talán azon meghasonlásra és viszályra emlékeztetnek, mely a szeretet és szelídség magasztos tanait hirdetett Üdvözítőnk követői, a keresztények közt, minden igyekezet daczára fönmaradt. E jelképhez 6 alak tartozik.

Az északnyugati szögletben a Boldogságos Szüz s a szent ereklyék tisztelete van jelképezve. Oltáralaku alkotványon a kis Jézust ölében tartó és bájolólag mosolygó szent szüz van ábrázolva, fölötte pedig párkányon a keresztény hit egyik vértanujának holtteste fekszik. Bizalommal fordul ide a szűkölködő, törődött koldus, a megsebesült harczos, a vigasztalás után sovárgó özvegy és több elhagyatott árva-gyermek, összesen hét remekül festett alak. A délnyugati szögletet a halotti szentség kiszolgáltatásának előadása tölti be. Keresztényi odaadással fekszik ott kínágyán a haldokló; mellette áll, keresztény szeretettől s emberbaráti részvéttől ihletett arczczal az áldoztató pap; az ágy végén térdelnek a haldoklónak vigasztalhatlan neje és siránkozó gyermekei s áhitatteljes arczczal a harangozó és mise-szolga, összesen öt mesterileg ecsetelt alak.

A mennyezet felső részén, ott hol a festett boltozat ívei egyesülnek, balról V. Károly, jobbról I. Ferdinánd császárok mellpénzalakban festett arczképei látszanak, legfőül pedig a mennykő cikornyázik be az általa látszólag áttört boltozaton, a kárhoztatott könyvek felé tartván s ezeket szétszórva meggyújtván. A boltozatra

még a faltok is rá vannak természetihíven festve, melyeket a trienti templomon az idő viszontagságai okoztak, még pedig oly csábító hűséggel, hogy a könyvtár látogatói közül már sokan nyilatkoztatták ki sajnálkozásukat a felől, hogy miért nem viselték jobban gondját e remek festménynek, s miért nem őrizték azt jobban a nedvesség káros befolyásától; azt híven, miszerint a festett faltok valóságosan az idő viszontagságai által okozott faltok: a legszebb elismerése a jeles festő kitünő műügyességének.

A terem oldalai a legszebb építészeti festéssel díszlenek, a távlatban szabályai pedig oly mesterileg alkalmazvák, hogy a terem sima falaira és bolthajtására festett gót ívek, oszlopok, párkányzatok, fülkék, öblönyök és díszítmények oly természetesen s oly képlőleg tűnnek elő, mintha csak igazán kőfaragványok volnának.

De az emberi alakok is, bár azok elrendezését és arcaik kifezését, bár a színezetet tekintjük, remekül vannak kiállítva és noha Olasz- és Németország műszentelt földén a falfestészetnek sok kitünő példányát, világhírű műveit láttam és megbámultam, mégis és talán épen azért állithatom szerényselenség és túlzás nélkül, miként a mi falfestményünk egyike a legjelesebbeknek s a legjobb karban fentartottaknak. Elismerte azt maga Maupertsch, az európai híru egykori freskofestész is, ki Bécsből hivatván meg, a lyceumi kápolna mennyezetét festendő, midőn meglátta Kracker jeles művét, kezeit összezsapva fölkiálta: „annyit én nem tudok!“ Egyébiránt oly gondosan és kitünő tökélyvel végrehajtott festményt Krackernak is alig sikerült másutt kiállítani s ugyanazért ezt remekművének méltán tarthatjuk.

A terem tíz ablakon át nyer világosságot, öt alul van a teremben, öt pedig a karzatra szolgál. Minden alsó ablak magassága 2, szélessége 1 öl, minden felsőnek magassága 11, szélessége 6 láb. Azonkívül van a teremnek öt ajtaja, t. i. három 2 öl magasságu és 7 láb szélességű és két kisebb. A nagy ajtók közül az egyik kettős, a főbejárást képezi, a másik 2 a mellékszobákba nyílik, a 2 kisebb pedig a karzatra vezető két csigalépcsőt zárja. A lépcsők felső vége hasonló nagyságu két ajtóval zárható.

Lenn a teremben a falak mellett csinos faragmányokkal díszített s gazdagon megaranyozott főszből készült, természetes nagyságu mellképekkel ékesített, 16 tölgyfa-szekrény áll, melyek a főbejárattól balra számítva, sorban a latin nagybetűrend 16 első betűjével A-tól Q-ig jélelvék. E szekrények közt van négy fölül ívvel végződő, melyek magassága 2½ öl, szélessége 7 láb, nyolcz négyszögű, me-

lyek szélessége 1 öl és négy szintén négyszögű, melyek szélessége $5\frac{1}{2}$ láb, a magasság mindnyájoknál egyenlő. Minden szekrény fejét építészeti oszloprendi diszitmények ékesítik.

A 16 szekrény közül 12-nek homlokzatán mellképet találunk, melyek a főajtótól balra haladván egymást következő rendben követik: sz. Pál ap., sz. Jeromos, Antoninus érsek, XIV. Benedek pápa, Boetius Antal, Verböczy István, Istvánffy Miklós, Baronius Caesar, borrom. sz. Károly, nagy Gergely pápa, sz. Ágoston, sz. János ev. arczképe.

A karzaton összesen 19 hasonszerkezetű szekrény áll, közülök 7 darab ivben végződik és 12 darab négyszögű, magasságuk egyenlőleg 13', szélességük azonban különböző 5 lábtól 8-ig. E szekrények kettős latin betűkkel vannak jelölve Aa-tól Tt-ig és közülök 12 szinte egy-egy megaranyozott mellképet visel homlokzatán, mely a karzat ajtóitól balra haladván a következő sorrendet követik: szal. sz. Ferencz, sz. Jusztián vt., sz. Damáz pápa, Lipsius Jusztián, Mabillon János, Kopernikus Miklós, Galilaei Galileo, Kolumbusz Kristóf, Pázmán Péter bibornok, nazianzi sz. Gergely, sz. Lukács ev., és sz. Cyprián arczképe.

A teremtől kétfelé egy-egy mellékszoba van. A balra nyílóban a padolattól a mennyezetig érő, tehát 3 öl magas $1\frac{1}{4}$ lábnyi mélységű folyó szekrények állnak köröskörül a falak mellett. Ezek nagy latin betűkkel jelezvők R-től Z-ig. A jobbra nyíló mellékszobában hasonlóan $2\frac{1}{2}$ öl magas, $1\frac{1}{2}$ láb mélységű, kettős latin betűvel (U-tól Zz-ig) jelzett fenyőfából készült, hat egyszerű szekrény van felállítva. Minden mellékszobából 2 öl magas, 1 öl széles szárnyas ajtó visz ki a folyosóra.

Balra a könyvtártól, de ezzel fájdalom! nincs összekötve, van a $3^o\ 5'$ széles, két ablakos, teljes négyszöget képező olvasószoba. Itt is fenyőfából készült $8\frac{1}{2}'$ magas, $7\frac{1}{2}'$ széles egyszerű három könyvvállványt valék kénytelen felállítani, minthogy a könyvek folyton szaporodó száma a könyvtár helyiségeiben már többé meg nem fért, jöllehet a teremtől jobbra nyíló mellékszobában a könyvek kettős sorban állnak.

Ezek voltak a könyvtár eredeti helyiségei. De a tudományok, a mivelődésnek buzgó barátja, nmlgu és főt. Bartakovics Béla érsek ur nagylelkű pártolása és bőkezűsége folytán könyvtárunk irodalmi kincsei oly nagy számmal s oly gyorsan szaporodtak, hogy elkerülhetlenné vált, új helyiségről gondoskodni, még pedig annnyival is inkább, miután az 1860-ig külön felállított és kezelt egri főkápta-

lani könyvtár is a nagy könyvtárhoz csatoltatott. Hogy tehát a nagy könyvnövedék kellő kényelemmel és csinnal felállíttathassék, a könyvtárral azonegy emeleten annak keleti oldalán fekvő azon terem csatoltaték a könyvtárhoz, mely egykor a 7-ik osztály hallgató terme volt. E terem szélessége 4 öl 2 láb, hosszasága $10\frac{1}{2}$ öl, magassága 3 öl. Világosságát 7 nagy ablakon nyeri, a folyosó felől pedig egy 2^0 magas 1^0 széles szárnyas ajtó visz be. E terem csinosan kipadoztatott és kifestetett s benne a falak hosszant 19 darab szekrény állítatott fel, melyek fenyűfából igen csinosan vannak készítve és tölgyfaszínre festvék. A szekrények közös magassága 2^0 egynek-egynek szélessége 1^0 .

B e l s z e r k e z e t. Egy könyvtár szellemi éléskomra és két. séget nem szenved, miként még a legjelesebb ily intézetnek becse is egyedül használhatóságától függ, s ennek kisebb nagyobb könnyűségével egyenes arányban áll. Minél könnyebben használható, annál jobban felel meg rendeltetésének, annál gazdagabban érlel gyümölcsöket. E szükséges eredmény elérése céljából a könyvek elrendezésében a legszigorúbb pontosság és rendszeret kíváztatik s a mint e nélkülözhetlen kellékek egyike vagy másika hiányzik, meg. hiusúl egyszersmind a cél is, melyet a könyvtárak felállításával elérni akarunk s a könyvgyűjtemény tömkeleggé válik, melyet bámulni igen, de használni vagy épen nem, vagy csak nagy bajjal lehet.

A könyvtárak elrendezésében leginkább két elv szerint járnak el. A könyvek vagy rétnagyságuk vagy tartalmuk, s a. kuk szerint soroztatnak egymás mellé, úgy hogy az utóbbi esetben az egy szakhoz tartozó könyveket egymás mellett is leljük, holott az első módszerint e könyvek külseje dönt. Az első módszer a szemnek hizeleg ugyan, de nem célszerű; mert ezt követvén, az együvé való könyvek gyakran messzire szóratnak el egymástól s a gyűjtemény helyes használata hármass könyvjegyzéket tesz nélkülözhetlenné, t. i. sorrendit, betűrendit és szakrendit. A második módszer ok- és egyszerűbb, mert általa a könyvtár használhatósága könnyebbé válik, mivel az együvé való együtt is van, a könyvek fölkeresése fáradsággal nem jár, s a szakrendi könyvjegyzék akár el is maradhat. Sok olvasótól látogatott s használt könyvtárak okszerűen nem is lehetnek más elv szerint rendezve.

De a régibb könyvtárak a könyvek felállításában, külső csinosság kedvéért, még az első módszert követék s a mi könyvtárunknak eredeti része is ezen elv szerint van rendezve. Akartam ugyan

másképp rendezni az egészet, midőn 1852-ben a könyvtár kezelésével megbizattam, de szándékom kivitele abban maradt, mivel a szekrények alkotása, mely szerint a rekeszdeszkák mozdíthatlanok, azt lehetlenné tevő.

Könyvtárunk három főrészből áll, azon könyvekből t. i., melyek halhatatlan emlékü gr. Eszterházy Károly néhai egri püspök úrtól származnak, továbbá azokból, melyek e nagy férfiú halála után Fuchs, b. Fischer és Pyrker b. e. egri érsekek idejében a könyvtárhoz kerültek s végre azokból, melyeket a mostani főt. érsek ur ő nmlga bőkezűleg szereztetett. Az első rész a főteremben s az attól balra nyíló mellékszobában, a második rész, a főteremtől jobbra nyíló mellékszobában és részben az olvasószobában, a harmadik pedig az új teremben és az olvasószobában van felállítva. Az Eszterházy püspöktől származott könyvek jegyzéke hármassal t. i. sorrendi 8, betűrendi 2 és szakrendi 7 ívrétű kötetben. A rétnagyság szerinti felállítást, melynek hiányait fönnebb elősoroltam, kivéve, sem a rendezés, sem a lajstromozás ellen nem lehet kifogást tenni, sőt ez utóbbi maradandó emléke azon érdemes férfiaknak, kik a könyvtárt kezelték.

Azon számos könyvről — mennyiségük a 11000-et fölülhaladja — melyekkel a nagy Eszterházy püspök halála óta 1852-ig a könyvtár szaporodott vala, kevésbbé volt gondolkodva. Felállítasukban semmi elv nem volt követve, jegyzékük teljesen hiányzott. Kötelességem szerint hozzáfogtam e hiányok kipótlásához, a könyvek rendezésében a szakrendet, lajstromozásukban a régi és nálunk szokásba vett módszert követvén. Azonkívül készíték az egész könyvtárról még más különleges könyvjegyzékeket is, jelesen a csonka munkák, a több példányban meglevő, a könyvnyomtatás feltalálása utáni két első évszázad folytán megjelent könyvek jegyzékét, továbbá a kéziratok és végre a ritka könyveknek leiró és könyvészetileg megismertető jegyzéket, mely munkák által a könyvjegyzék kötetszáma 14 ívrétűvel szaporodott.

Az 1852-dik év beálltával könyvtárunkra nézve új korszak virult fel. Mert nem csak hogy nmlgu és főt. érsek urunk ő kegyelmessége könyvtárunkat magas figyelmére méltatni kegyes vala, hanem azonkívül még az egri mlgos főkáptalan addig külön kezelt saját könyvtárát a nagy könyvtárral egybekapcsolni engedé. A mindenért, mi az egyház, a tudomány, a haza javára szolgál, hön buzgólkodó nagy férfiú, ki az egri főpásztori széket jelenleg ékesíti,

ritka bőkezűséggel és pártoló szeretettel kegyeskedik könyvtárunk növekvéséről gondoskodni és miután ezen hatályos pártolás által könyvtárunk kötetszáma 1852 óta megkettőztetett s az egésznek könnyű használhatóságára, bővítésére és benső becsére nézve, egész új és örvendetes korszak hozatott be, főpásztorunk meggyéje ezen szellemi kincsének új alapítójául méltán tekinthető.

A könyveknek ezen gyors növekedése mellett, a lajstromozás folytonos folytatása elmulasztatlenné vált s én számot veték magammal, hogy a tetemes új növedék összeírásában a régi módszert kövesssem-e, vagy mást, különösen az újabb időkben annyira felkapott, ugynevezett czédulás jegyzéket hozzam-e be? és érett megfontolásom eredménye lőn, hogy a lajstromozás régi módszeréhez továbbá is ragaszkodtam.

Ha valaki, ismervén az újat, mégis a régi mellett marad, tartozik eljárását okadatolni. Ezt tevén magam is, megvallom, hogy előttem két érv döntő volt; ugyanis 1-ször a tekintet könyvtárunk jegyzékeinek egyöntetűségére és másodszor a czédulás könyvlajstromozás hiányosságára, mely utóbbi körülményt csak helykimélésből nem fejtem itt ki bővebben.

A néhai gróf Eszterházy Károly püspök ur idejéből származó könyvgyűjtemény 20293 kötetbe foglalt 13879 külön munkából áll. E könyvtömeg akkép van elrakva, hogy a főterem alsó részében 6182 kötetbe foglalt 2787 munka, a karzaton 6659 kötetbe foglalt 5375 munka, a balra nyíló mellékszobában 5118 kötetbe foglalt 3889 munka, a jobbra nyíló mellékszobában 2334 kötetbe foglalt 1828 munka, végre az olvasószobában 19 kötetbe foglalt 16 munka van felállítva.

Főszakra nézve e könyvek következőleg oszlanak,

van :	munka	kötet		munka	kötet
hittudományi	4148	5493	bölcsészeti	1426	1963
jogtani	2414	2957	nyelvészeti	2682	4042
orvostani	514	564	vegyes tartalmu	305	654
történelmi	2525	4804			

Ezek közt van kézirat: 115 munka 130 kötetben, ösnyomat: 43 munka 47 kötetben, ritkább nyelven írott könyv: 135 munka, 187 kötetben.

Nyelvileg tekintve e könyvtömeget, 30-féle nyelvvel találkozunk, ugyanis van: latin nyelven írva 8971 munka 11711 kötetben, német nyelven 2498-m. 3329 k., francia nyelven: 1238 m. 3498 k., olasz nyelven: 662 m. 1149 k., magyar nyelv-

ven: 224 m. 251. k., angol nyelven: 50 m. 52 k. Azonkívül vannak köztök aethiop, arab, cseh, dalmát, dán, flamhoni, gael, görög, gót, héber, izhoni, kaledon, lengyel, oláh, orosz, perzsa, portugál, spanyol, svéd, szerb, szyriai, török, tót és válezi nyelven írott könyvek is.

Megbocsát a t. olvasó, hogy néhai gr. Eszterházy püspök iránti kegyeletből a tőle származó könyvek elősorolásában részletekre bocsátkozom. Szembetűnő, mily csekély arányban van köztök képviselve a magyar irodalom, de tekintve állapotját a nagy püspök korában s azon körülményt, hogy hazánk tudósai akkor még nagyobb részben a latin nyelvvel éltek, a könyvgyűjteményt pedig jobbadán külföldről szerezte, a kiemelt tény kevesbbé feltűnővé válik és természetes magyarázatát nyeri.

Az alapító halála óta könyvtárunkhoz került növedék áll: 1-ször Fuchs Xav. Ferencz és báró Fischer István néhai egri érsekek könyvtáraiból, melyek összesen 3830 kötetbe foglalt 2435 munkából állnak. 2-szer: a b. e. néhai egri atyaérsek Pyrkér János Lászlónak 7140 kötetbe foglalt 4054 munkát számláló, nagy részben német és olasz remekművekből álló könyvtárából. 3-szor: A mlgos egri főkáptalannak 1860-ban a nagy könyvtárnak átengedett, 6523 kötetbe foglalt 4695 munkát számláló könyvtárából. 4-szer: a mostani főpásztor nmlgu és főtűdő Kisapponyi Bartakovics Béla érsek ur által ritka bőkezűséggel folytonosan beszerzett, nagyobb részben pedig saját könyvtárából átengedett könyvekből, melyeknek összes száma 1852 óta már 7644 kötetbe foglalt 6268 munkára megy s végre 5-ször: a néhai Naidhart Antal egri érsekségi nyug. jószág-igazgató könyvtárából, melyet fűdő érsek ur ő nmlga ezen ritka képzettségű öreg ur halála után 1866-ban hagyatékából a mi könyvtárunk részére megszerezni kegyes volt. De 6000 kötetbe foglalt 4200 munkából álló ezen könyvgyűjtemény a mi nagy könyvtárunk könyv- és kötetszámát meg nem változtatja, minthogy ugyanannyi többes példány a könyvtárból eladás végett kiszedve és elkülönítve lön.

E nagy és szép növedéknek helyes felállítása és kellő lajstromozása 9 évi folytonos munkámat vette igénybe és könyvtárunk czimtarainak számát 13 ívrétű vastag kötettel szaporítá, t. i. a sorrendit 1, a betűrendit 6, a szakrendit 6 kötetten, úgy hogy a czimtarak összes száma jelenleg 44 nagy kötetre rűg, melyek közül 28 kötet saját művem. A növedékekkel együtt

könyvtárunk állása 1867. deczemb. 31-én következő volt:

könyv	munka	kötet	könyv	munka	kötet
hittudományi	9345	12949	bölcsészeti	2831	3662
jogtudományi	5316	6229	nyelvészeti	7730	11616
orvostani	851	875	vegyes tartalmu	584	1729
történettudományi	4674	8371			

Könyvtárunk tehát a kitett napon 31331 munkát számlál, mely 45449 kötetbe van foglalva; ezek közt van kézirat: 372 munka 397 kötetben, ös nyomat: 95 m. 96 kötetben.

Nyelvileg osztályozva van könyvtárunkban: latin nyelven írott könyv: 16381 munka 19977 kötetben, magyar nyelven 4077 m. 5382 k., német nyelven: 7060 m. 12514 k., francia nyelven: 1741 m. 4046 k., olasz nyelven: 1496 m. 2188 k., angol nyelven: 154 m. 593 k., ó görög nyelven 133 m. 258 k., héber nyelven: 29 m. 43 k., orosz nyelven: 48 m. 62 k. Azon kívül van könyveink közt: aethiop, arab, cseh, dalmát, dán, flamhoni, gael, új görög, gót, hollandi, irhoni, iszhoni, kaldei, kaledon, lengyel, örmény, oláh, perzsa, portugali, sinai, spanyol, svéd, szanszkrit, szerb, syriai, török, tót, valez és zend nyelven írott is, s így könyvtárunkban 38 nyelv van képviselve, azonkívül birjuk a szent írást 25 és a miatyánkat 625 nyelven és tájnyelven kinyomtatva.

A mi már most a tudományok főszakait illeti, a katholika hittudomány, a bibliai tanulmányok, az ó és újabbbkori remekírók és nyelvészet, továbbá az egyházi és polgári leginkább régebbi jogirodalom, s a történelmi tudományok vannak legjobban képviselve s ezt természetesnek fogjuk találni, ha fontolóra vesszük, miszerint könyvtárunk rendeltetése főleg az, hogy az egri érsekmegyei papnövédeknek s az egri lyceumban tanuló ifjuságnak alapos kiképeztetését elősegítse, tehát főleg hittudományi iskolai czéloknak feleljen meg; de azonkívül a megyei lelkész, az Egerben lakó kanonok, egyházi és világi tanár uraknak s az egri értelmiségnek, mely jobbadán a jogi, történelmi és szépirodalmi tanulmányokat kedveli, szellemi tárházul szolgáljon. A természetrajz, a legujabbbkori földírat, az államisme és az ipartan kevesbbé vannak képviselve, leggyérebben pedig a természet- és mennyiségtannak számos szakai; azonban kétséget sem szenved, miként jelenlegi érsek urunk önműlégának a tudományok összeségére kiterjedő lelkes rokonszenve és bőkezűsége által e hiány is majd lassankint ki lesz pótolva. Annyi már mostanáig is történt, hogy az imént elősorolt tudományok főszakai is legalább egy két je-

lesebb új munka által vannak képviselve. Mi pedig a magyar könyvek számát illeti, főpásztor urunk ő nmlgának a hazai irodalom iránt táplált kitünő szeretete s annak nagylelkű pártolása könyvtárunk jelenlegi állásából is kiderül.

Valamint minden nagyobb könyvtárban, úgy a mienkben sem hiányoznak az azonagy kiadásnak több es példányai és ezekkel együtt könyvtárunk kötet száma az 50000-et felülhaladja, de ezek külön állítottak fel, elfognak adatni és azért a könyvtár állományába nincsennek is felvéve.

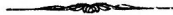
Csonka munkák is vannak. Számuk az egész könyvszámnak 2 száztőljára rúg. Vannak azok közt eredetileg csonka munkák, vagyis olyanok, melyek egészen soha meg nem jelentek, továbbá olyanok, melyeknek egyes kötetei vagy füzetei letűnt időkben, vi-gyázatlan kikölcsönzés, sőt fájdalom! lelkiismeretlen elidegenítés által is elvesztek: mert néhány évtized előtt a könyvtárnál oly szolgálta volt alkalmazva, ki az enyim és tiedrőlí fogalom iránt magával tisztában nem lévén, e könyvtárt tetemesen (majd 600 kötettel) megkárosította, mit annál könnyebben tehetett meg, mivel a könyvek jelentékeny része még lajstromozva nem volt.

Könyvtárunkban a régi nyomtatvány is meglehetősszámmal van meg. Régi nyomtatványok alatt azon könyveket értjük, melyek a könyvnyomtatás feltalálásától számítva a 16-dik évszázad végeig jelentek meg. Ezek közül megint azok, melyek 1440-től 1500-ig megjelentek, az úgynevezett ősnymatokat (ex incunabulis) képezik. Ezek száma könyvtárunkban aránylag nem nagy, a régi nyomtatványok száma azonban mégis elég jelentékeny, mert az egész könyvállománynak 6 száztőljára megy.

Könyveink nyelv szerint rendezett kimutatásából végre kiderül, hogy a latin könyvek száma a más nyelveken írottakét jóval túlhaladja, de e körülmény elveszti feltűnőségét, ha emlékezni akarunk, hogy a latin nyelv sok századon át mindenütt, hazánkban egészen a mostani század első negyedeig, a katholika szentegyházban pedig még most is a tudósok főnyelve.

Könyvtárunk egyik nagy hiánya az, hogy meghatározott, biztos évi jövedelmet nélkülöz, mely az új irodalom sokféle és gazdag termékeinek kellő aránybani megszerzésére fordítható volna; jelenleg e tekintetben egyedül nmlgu érsek úr kegyelmére van utalva és bár mennyire le vagyunk is kötelezve e nagy férfiu ritka nemeslelkűsége által, mégis nagyon, de igen nagyon kívánatos volna, hogy a könyvtár rendes évi jövedelemmel ellátatnék, kivált mióta

Egerben életbe lépett megint a jogakademia is, melynek mindtanárai mind tanuló ifjai sokszor a jog-, statisztika-, államtudomány stb. köréből a legújabb műveket szeretnék áttanulmányozni, vagy legalább átlapozni, sőt gyakran épen a jog- és államtani legújabb irodalomra szorúlnak a nélkül, hogy könyvtárunk abbeli ohajaikat kielégíteni képes volna, habár ezen tudományok régebbi irodalmuk termékeiben nincs hiány s úgy áll a dolog a mai nap oly nagy hatalomra vergődött mennyiség- és természettani legújabb irodalommal is. Adja az Isten, hogy kegyelmes érsek urunk őnmaga az e nagyszerű intézet iránt tanúsított nagylelkű kegyességét azzal koronázhassa meg, hogy alapot teremtsen, melynek évi rendes jövedelmeiből az újabb és legújabb irodalom jelesbb műveit rendszerint be lehetne szerezni.

II. RÉSZ.

HEVESMEGYE FÖLD-, NÖVÉNY- ÉS ÁLLATTANI LEIRÁSA

D. SZABÓ JÓZSEF, VRABÉLYI MÁRTON

ÉS

KEMPELEN RADÓTÓL.

II. RÉSZ.

Heves és K.-Szolnok t. egy. vármegyék föld-, növény- s állattani leírása.

I. Hevesmegye földtani leírása.

Szabó József
pesti egyetemi tanártól.

Földtani tekintetben Hevesmegye egyike a legnevezetesebb megyéinknek úgy a képletek változatosságára, mint az előjövési viszonyok érdekességére nézve.

Mintegy trónt képez a Mátra, melynek magaslatáról széttekintve látjuk északról a hullámos másod rangu hegycsoportot s délről a magyarhoni nagy medencze lapályát, mely a megyének lényegesen eltérő kinézetet ad itt mint az éjszaki részen.

ÉK.-ről a Tarnavölgy balparti vidékein alacsonyabb hegycsoport által elválasztva, emelkedik Heves második nagy hegysége a Bükk, melynek azonban csak kisebb része tartozik ide míg a nagyobb Borsod megyébe megy át.

Három tagban kísértem meg a megye földtani leírását adni. Egyik a Mátra az ő magas gerinczhegységével másod- s harmadrangu előhegyeivel; másik a Bükk, harmadik a Mátraalji alföld a Tiszáig s ennek mentében a megye déli végeig.

A. A Mátra.

Budapestről széttekintve a láthatáron ÉK. irányban a szem egy lapos dóm-alaku hegység részarányos idomán akad meg, ez a Mátra. Ezen alakot sokáig megtartja, ha délről közeledünk feléje, s a Bükk hegységre nézve úgy fekszik, hogy Pestről jöve azt nem látjuk, a Mátra egészen előtte áll, elfödi.

A Mátra egyike a legszebb hegycsoportjainknak, s Hevesmegye kiváló szépsége s érdekességének csaknem egyedüli okozója. Hegytani és földtani szempontból határu nyugatról a Zagyva, keletről a Tarna kinálkodik, két kis folyam, melyek a Mátra tövénél csaknem ÉD. irányban folynak el s a Tiszába szakadnak. A Mátra iránya kiválólag keletnyugati. Hosszasága vagy $4\frac{1}{2}$ mértföld, szélessége változó: a keleten alig 1 mértföld, a nyugat felé kivastagszik még egyszer annyira. Legmagasabb csúcsa a Kékes 534 bécsi öl (3204)*), s ezen pontot nem egy meredek szikla, hanem egy lankás lejtű hegy képezi, úgy annyira, hogy a Mátrának nagy területe van a tenger felett tetemesen felemelkedve.

A Mátrát harmadkori vulkáni kőzet s különösen a Trachyt képezi, ez alkotja annak legmagasabb csúcsait s gerinceit. A Trachyt család tagjai közül három van meg: az Andesit, a Zöldkőtrachyt és a Quarcztrachyt vagy Rhyolith; ezen eruptív kőzetek s azok törmelékképletei a brecciak, tuffok stb. alkotják a Mátra petrographiai mozaikját. A Trachytot mint Magyarhon összes területének képletét tekintve, azt lehet állítani, hogy az a Mátrában többé kevésbé szigetszerűen lép fel; sem a visegrádi sem a selmeczi sem az eperjes-tokaji trachyt csoporttal közvetlenül nem függvény össze, a Magyarország és Erdély területén előforduló Trachytok egy önálló tagja gyanánt tárgyalható.

A Trachyt egyes fajai között az Andesit játsza a főszerepet. Azon egész magaslát, melynek a Mátra távolról tekintve alakját köszöni, kizárólag ezen a Cordillerák Andes hegyláncaiban otthonos s onnét elnevezett Trachytfajból áll. Legfeltünőbb s legjobb tájékozást nyújtó lelhely gyanánt szabadjon említeni a Kékes vagy Kékkő, és a Saskő nevű két legmagasabb csúcsát a Mátra hegységnek csaknem közepén, hol az Andesit jellegesen fordul elő. Innét északra hirtelen végződik, de keletre a Bükk felé tart, s minden magasabb gerinczet csaknem kivétel nélkül képez. A Kékestől délre szintén erősen van kifejlődve s Gyöngyös mellett a Sárhegy a legdélibb pontja, hol nevezetes brecciaképleteivel találkozunk néhány kőbányában.

Leghosszabb vonalban követhetjük azonban a Kékestől nyugatra, hol ÉNy. felé kanyarodik s képezi először a Galya hegységet, továbbá újra megfordulván DNy-nak mint a Muzslató ismeretes, ez Pásztót s ott az egész Zagyvavölgyet uralja; onnét délre több

*) A katonai trianguláció szerint,

egyes feltűnő kúpokat alkot, melyek között említendő a Zagyva bal partján a jobbágyi hegy (N. Hársas), az apeczi hegy, s bellebb néhány hegy Fajzat pusztán s Gyöngyös-Pata körül. Végre legdélibben Lőrinczen a feltűnő tömörségű s egyöntetű csaknem bazaltszerű fekete kőzetet képezi, melynek nagy részét hordták már el a hatvan-gyöngyösi országot készítésére. Az Andesitet, midőn fekete színe, nagy keménysége s szívóssága még épségben van a nép Cserkőnek nevezi *).

A Mátra alkotásában második szerep jut a Zöldkőtrachyt-nak s két csoportban ismeretes, a nagyobb a Mátra Andesit gerinczének déli, a kisebb az északi részén van.

A déli csoport kezdődik Gyöngyös Tarján s Oroszínál, s feltart északnak a Gallya felé. Ebben több telér van, melyek ólom, ezüst, arany s réz bányászatra alkalmat szolgáltatnak, de csekély eredményyel.

A Zöldkőtrachyt északi csoportja területre kisebb, de élesebben van kiválva, s telérei is többet látszanak érni, azokat a mátrai unio jelenben is mivelteti. Ezen kőzet kezdődik Derecske s Recsknél, s innét északnak tart a Timsósig. Fő- s igen jellemző két kupot képez Recsk és Timsós között. Legnevezetesebb bányák a Lahocza és a Fehérkő hegyben vannak.

Végre a fiatalabb Quarcztrachyt vagy Rhyolith is előfordul ugy egyes eruptív-féleségeiben mint conglomerátjai s tuffjaiban, melyeket azonban a Quarcznak jelenléte (nem ritkán tisztán kivethető kristályokban) mindenkor jellemez. Ezen kőzet színe általában világos ugy kristályos mint törmelékes féleségeiben. Üledékes tagjai gyanánt veendők a menilittartalmu csiszpalák és hydroquarцитok, melyek szintén több ponton találhatók.

A Rhyolith a Mátra keleti oldalán erősebben van kifejlődve Eger felé, hol az uralkodó kőzetek egyike. Meg van itt a Tarna jobb és bal partján s egy nevezetes pontja Sirokon a Várhegy, hol sajátos alakokat képezve maradtak fenn a szilárdabb sziklarészek, az által, hogy a kevésbbé szilárdak elporlódtak s tova jutottak.

Innét indulva az Andesit képezte magas gerincztől északra is találjuk s egyik kitűnő pontja a Csevicze forrása szomszédságában levő

---

*) Így nevezi azonban a hasonló kinézésű Bazaltot is Nógrádban, Gömörben.

Széchenyi domb, mint a parádi ásványviz képződésének fészke. A Mátra déli részén jeles Rhyolith-lelhely Solymos falu mellett egy kis hegy, melyen ezen kőzetet nem kevesebb mint öt bányában fejtik. Ezen lelhelytől nyugatra Gyöngyös-Tarjánánál találkozunk vele a Gyöngyös patak bal partján, végre még tovább nyugatra Gyöngyös-Patán, hol ÉNy. irányában jó tova követhető egy részt, más részt Szurdok-Püspöki felé, hol a Menilit különös nagy táblákban fordul elő, úgy hogy a pinczebejárat fedezésére is használhatják.

Az északnugati részen Pásztó felett Hasznos helység határában ismeretes.

Ezen képlet leginkább Tajtköconglomerát által van képviselve, s azt a nép pinczekőnek nevezi, tekintve hogy a pinczék legnagyobb része abba van vájva. Sirokon emberlakok is vannak bele csinálva.

Másodrangu hegyei a Mátrának üledékes kőzetek, s ezek között legnagyobb területet foglal el egy homokképlet, melynek itt ott összeálló tagjai homokkővet, vagy quarczconglomerátot is képeznek. A nép az ezen képlet gyenge homokköveit szélteben „Apokának“ hívja*), s ezen képletből állván különösen a Mátra északi részén elterülő palócz föld, van némi ok a helyi geologia érthetőbbé tétele tekintetéből az ottani sajátosságával fellépő egész neogen-homokképletet a p o k a k é p l e t neve alatt foglalni egybe.

A Mátra északi másodrangu hegyei gyakran állanak ezen apokaképletből, s itt egy nevezetessége az, hogy olykor jó köszörtüköveket szolgáltat (Köszörüs patak Parádon), másik hogy olykor oly tiszta quarczból áll, hogy az üveggéskészítésnél használhatják. Mint talaj sovány s a vidéknek bizonyos kietlenséget kölcsönöz. Ezen szomorú szereplésben legkirivóbb Pétervásár felé s különösen attól északra a megye legészakibb végéig, hol a talaj a völgyben s a hegyen az apoka-képlet futó homokja, és mivel a hegyek felsikjáról az erdőt kiirtották, minden eső temérdek mennyiségű homokot sodor le magával a völgybe, itt betemetvén a növényzetet, a magaslaton pedig újat létrejönni nem engedvén. Az erdő végkipusztításának oly helyen, hol azt a hegytetőkön minden áron megtartani lett volna tanácsos, ezen következései Pogony s Zabar helységek határain oly sujtók, hogy azokból a nép kivándorolni kénytelen.

Másrészt az apoka-képlet egy oly kincset is rejt magában,

---

*) Apokának mondják a Rhyolithtuff gyenge összeállású kőzeteit is, mi azonban szintén neogenképlet.

mely Hevesnek a jövőben szép jövedelmi forrást tesz kilátásba, ez a Mátra körül találtató k ö s z é n t e l e p e k.

Az ezen korszaki kőszéntelepek legnagyobb része a Mátrától északra valamivel túl a megye határán van feltárva Borsodban (Monosbél, Nádasd, Arló, Csépan, Ozd, Várkony, Czenter, Királd sat.), és Nográsban (Nemti, Kis Terenye, Pálfalva, Salgó-Tarján, Zagyva sat.), de azért Hevesbe is esik elég, s azok között egynémely jó tulajdonságu is. Ismertebb lelhelyek Bátor, Szúcs, Csehi, N.-Bátöny, Selyp pusztá, Gyöngyös *) sat.

B. A B ü k k.

A Tokaj-Hegyaljáról dél-nyugotnak nézve a Bükk uralja a láthatárt s úgy fekszik, hogy a Mátrát elfödi; oly szép alakkal azonban mint ez, nem bír. Tekintve geológiai szerkezetét merő ellentéte a Mátrának, inkább az Alpokat tükrözi vissza, csakhogy ezek nagyszerű viszonyai eltörpülve ismétlődnek sőt végződnek rajta, a geológok ugyan is a Bükköt az Alpok szigetszerűleg fellépő EK. végnyulványának tekintvén. A mi azonban ismét egészen magyarhoni jellemet kölcsönöz neki, az a tövében DNy, D, és K-ről szerény magasságu előhegyeket alkotva fellépő Rhyolith, mely aztán feltart keletnek Miskolczig, s így összeköti a mátrai harmadkori vulkáni kőzeteket az eperjes-tokaji csoporttal, melynek végpontjai dél felé Miskolcshoz nem messze esnek.

A Bükk zöme tömött Juramész. Alakzatában megvannak azon festői szikla csoportozatok, melyeket a mészkő meredek szikla falak képezte szorosokban szokott feltüntetni. Tetején ámbár erdővel borítva van, többszerű horpadások feltünőleg gyakoriak, s ha növényzet nem koronázza, Agtelek vagy a Karst kietlensége mutatkoznék rajta.

Itt különösen a Bükkhegység azon DNy végéről lesz szó, mely Hevesmegyéhez tartozik, s ez épen Eger vidéke, s innét északról Szarvaskő, délről Eger völgye egész Andornakig vehető ide.

A Bükk hegycsoportjának legjellemzőbb kőzete a Juramész, s ezt bemutathatni az Eged hegyben, mely Eger városát oly kiválólag uralja; legközelebb a kis egedi kőbányában találjuk, hol azt fejtik s a város burkolására használják. További lelhelye a Nagy vagy helyesebben a Hosszu-Eged, hol az azonban e hegynek csak

---

*) Egy kútforrás alkalmával a gőzmalomnál Főkői ur közlése szerint, vastagsága 3 1/2 láb, de összeállása csekély.

egy részét képezi. Innét halad ÉK irányban, abból áll a Várhegy, tart Felső-Tárkánynak itt becsapván Borsodba s csak itt lép fel aztán uralkodólag.

A juramész után mindjárt a Nummulitmeszet kell említenem, ezt jellemzetesen kőszálban a város közelében találjuk, a Vécsey völgyben, s innét a Nagy Eged tetejéig követhetni, úgy hogy azon rész is, hol a triangulatioi pyramis állott, ezen kőzetből áll.

A harmadik kőzet, mely szorosan csatlakozik a Nummulitmész-hez, az oligocen és neogen agyag, mely a városban az u. n. Hohér parton észlelhető, de innét követhetni ÉK-re a Vécsey völgybe, s a Nummulitmészről DK-re esve hosszan tart ennek irányában.

Az egedi szőlők talaját nagyrészt ezen három képlet törmelke képezi.

Egy sajátos közete a Bükknek az agyagpala; földtani sorozatban ez a környék legrégibb képlete, a régi kőszén-képlethez tartozván. Nevével összhangzásban azonban nem tartalmaz kőszén, s így itt is valósulva találjuk azon sajátosságát a Magyarhon területén fellépő kőszén-csoportnak, hogy míg annak képletei Angliában, Észak-Amerikában a legkitünőbb széntelepekben bővelkednek, itt e részben meddők. Egy használható tagja ezen agyagpálának azonban mégis van, s ez a földpala, melyet borsodmegyei Felső-Tárkányon fejtenek, s melynek még szép jövője is lehet.

Ezen pala-képleten egy régibb eruptív kőzet, a Diabas tör keresztül s érdekesen van feltárva Szarvaskő vidékén, hol azon ormot is képezi, melyen a várrom áll; de nevezetes itt arról is, hogy benne jön elő Hevesmegye egy ásvány-unicuma, a Wehrli, mely mint vasércz valóban az ajánlást megérdemli nagyobb figyelemre, mint a mennyire eddig méltatott.

A fiatalabb vulkáni kőzetek közt a Rhyolith az, mely a Bükköt környezi; az Eger völgye úgy északra Eger városától Fel-Német felé, mint délre csaknem kizárólag Rhyolithból áll. Északra van a Ráczegegy az ő számos bányáival, honnét sok épületkő kerül ki. A Tajtkő-conglomerát ezen bányában Calcedonféle menilitet is tartalmaz. Legérdekesebb azonban Eger és Kerecsend között Deménd határában a Pünkösd-hegy, melynek kőbányáiban a valóságos eruptív Rhyolithól kezdve meg van a Tajtkő-conglomerát. meg vannak a menilitet s a legfinomabb szemű fehér tuffok, melyekben a mikroskopos vizsgálat diatomaceákat fedezett fel nagy mennyiségben.

C. A Mátra-alji alföld.

A Mátra déli részén egyes felsíkok vagy gerinczek huzódnak az alföld felé, abba végleg elmosódván. Ezek közt kiemelendő az, mely Gyöngyös-Patánál kezdődik s onnan délre Ecsédig tart, ott a 122 öl magas Mogyorósi hegyet képezvén. Ezen felsík legkeletibb részén fekszik Rhéde. Földtanilag e hullámos s itt ott mély bevágású felsík harmadkori, még pedig északról kis mennyiségben a Cerithiumrétegek lépnek fel, de legnagyobb részt a Congeriarétegek képezik, melyekben néha őssallatok csontjai találtattak (Ecséd, Rhéde a vizmosásokban).

A többi felsík vagy alacsonyabb gerincez a Mátra töve és az alföld síkja között Nyírok és Lősz. Az alföld pedig a különféle árvízi rakodmányokból áll, melyek annak talajnemeit képezik.

A Nyírok. A Nyírok egy erős képlékeny agyag, mely kövületeket nem tartalmaz, savval úgyszólván soha sem pezseg és erédését tekintve nem egyéb, mint a különféle Trachytok végelmállásának eredménye. Az Andesit és a Zöldkötrachyt azok, melyek a Mátrában a valódi Nyírkot szolgáltatják. Ezen közetek előbb darává lesznek; a Trachytdara képlékenységgel még nem bír, azt a szél és eső mint mozgó közetet tova hurezolja; de fokozatosan a hegyek oldalán egy része agyaggá lesz s ez az elmosásnak már némileg el-lentáll, végre a hegyek lejtjének még távolabbi részein az egész egyöntetű agyaggá lesz, s ez az mit a nép a Tokaj-Hegyalján s a Mátrában Nyíroknak nevez, s mi ott a felső réteget igen gyakran képezvén, a talajok közt is nagyban szerepel.

A Nyírok geologiai szempontból tehát egy önálló közet lévén, saját nevet igényel, s arra nézve jobb mint a népies név nem kínálkozván, ez alatt igyekeztem a tudományba bevezetni a Tokaj-Hegyalja földtani s talajtani viszonyainak leírásánál; de azt a Mátránál is különösen kiemelni indittatva érzem magam, mert a helyszínén igen tisztán meggyőződhetni annak képződése körülményeiről s elterjedéséről.

A Nyírok a magas Mátrában megvan s onnét lehuzódik a lejtén s tart le a Trachythegeyek tövének a felsíkon jó tova.

Korára nézve többféle. Mióta a Trachytok fölemelkedtek s mállásnak indultak, azóta Nyírok is képződik; nem lévén azonban biztos mód a Mátrában a különféle koru Nyírkot elválasztani, legtanácsosabb negyedkorinak jegyezni be, mert legnagyobb tömege a Lősznél öregebb, minthogy a hol a kettő összejön, ott ez utóbbi fő-

lötte van. Képződik azonban most is, s egy kis része fiatalabb, mint a Löss.

A Löss. A nép sárga földnek nevezi ezen ritkább s nem annyira képlékeny agyagot, a geológok azonban a rajnavideki nevet fogadták el, honnét t. i. először volt megismertetve. A Löss meszet is tartalmaz, tehát márgaféle földnem, s így savval mindig pezseg, innét a Nyiroktól már ez által is eltér; de még nagyobb az eltérés az által, hogy alig hiányzanak benne apró fehér csigák, sőt néha állatsontok.

A Löss eredetileg iszap volt, melyet egykori vizek hurczoltak be medrökbe, innen az egészen más természetű mint a Nyirok. Az anyagot a Löss képződésére azon vidék közei szolgáltattak, melyek környékét azon víz mosta, s így az akkori Nyirok is bele mosatott, melylyel a más vidéki homok és mészporladék keveredvén, jött ezen márgaközet létre. Helylyel a Nyirok nagyobb mennyiségben s tisztábban juthatván bele, a Lössben néha Nyirokréteget is találunk betelepülve.

A Mátra körül a jelleges Löss meg van a Zagyva völgyben, az a völgy oldalai alsó részét képezvén bizonyos magasságig, míg főlebb a Nyirok tart; meg van délre is a Mátrától, de úgy, hogy ennek tövétől indulva sokáig a Nyirok képezi a felületet, s csak aztán kezdődik a Löss. Például az országút Gyöngyöstől Kápolnáig csupa Nyirok talajon visz keresztül; Kápolnától keletre a Nyirok határát érjük el s kelet meg délnek a Löss kezdődik s tart az alluvial alsíkig.

A talajnemek. Növényéleti szempontból érdekes lévén a legfelső rétegeket mint talajnemeket különböztetni meg, Heves megye uralkodó talajnemeit sorolom fel.

1. Nyirok talaj. Kötött agyag, melynek színe rendesen veres s kitünő fokban bir azon tulajdonsággal, hogy a nedvességet megtartja. Ha kiszárad, erősen reped s oly kemény, hogy munkáztatni nehezen engedi magát; ha túl nedves, erősen ragad. Az Andesit nyirokja veresebb, a Zöldkötrachyté halaványabb. Az eredés helyéhez közel eredeti veres színével jön elő, ilyen Eger városa határában is, s különösen azon felsík, melyen a székesegyház mögött a vásártér van, ez egy nyirokfelsík; ilyent találni délkeletnek Maklárig, északnak Aranyos, Pétervásárig, ilyen például még Maczonkán is, mi előtt itt (a Zagyva felé) a Löss váltja fel; de távolabb az eredés helyétől korhanyos s mint ilyen a mostkori alsíkon is képez talajnemeket, hol

fekete agyagtalajnak mondható, s ezek között a Mátra déli részén a legkitünőbb talajok vannak. Ezen korhanyos agyagtalaj vastagsága helyenként 6—8 láb. sőt több is van.

Példák: Gyöngyös-Püspöki, Horth, Csány, (de csak EK. felé mind a kettő), Halász, Vámos-Györk, Adács, innen le Jászberényig; továbbá Karácsond, Visznek, Detk s innen keletre Kompolt-nál tart a Tarnáig, melynek jobb partja képezi ezen kitünő talajnemre nézve a határt.

Hevesmegyétől délre Szolnok megye egyes helyein is megvan a fekete korhanyos agyag, több kevesebb homok keverékkel. *) Főlelhelyek: Szolnok, Tisza-Beő és Bánhalom pusztá között a Finta halom körül, Kengyel pusztá a Kasznár halom körül, Tisza-Földvár (kivéve a szigetét, hol szék van), Kunszentmárton, Újkút és Tenyő puszták, Tisza-Szöllősen a határ legemeltebb része, Tas-kony egy része, Koócs pusztán a Fekete halom melléke, Igarnak kis része stb.

2. Sárgaföld vagy Lösztalaj előfordul kétségtelenül csak ott, hol mint földtani képlet ismerhető fel. Ilyenkor a feltalaj gyakran korhanyos s ekkor szintén jó talajnemet szolgáltat. Korántsem oly erőteljes, mint a nyiroktalaj, de azért még is a jobb talajokhoz veendő. Munkáltatása könnyebb, mint az előbbié s a mész, mely az előbbi talajban kovasavas vegyként fordul elő, itt szénsavhoz lévén kötve, némileg a márgatalajokhoz számítható. A Tarna bal partján Kápolna, Kaál, Erdőtelek stb., valamint a Zagyva-völgy némely részein; Maczonka, Csengerháza, Pásztó stb. példákat szolgáltatnak e talajnemre nézve.

3. Homoktalaj igen elterjedt, de kétféle: van korhanydús fekete homok, s ez kitünő talaj; van homoktalaj korhany nélkül, mi azonban szintén lehet fokozatosan jobb s rosszabb, a rosszát helyenként vadhomoknak nevezik. A jó fekete homoktalaj két csoportban jön elő; egyik van Hatvan, Hort és Csány határában a Zagyva bal parti vidéken s le tart délnek Jászberényig s azontul Pest megyéig. A másik csoport a Tarna bal partján kezdődik Kaálnál s huzódik Bod és Erdő-Telek között Heves felé **) egyrészt, másrészt Bodtól

---

*) A magát Heves és Szolnokba annyira beékelő Jászágót és Nagykún-ságot alig lehet kihagyni, azért ezekről is van említés téve.

**) Ugy Csányon mint Hevesen a híres görög dinnyék ezen talajban díszlenek.

Boczonád felé s innét a Tarna ugyanezen partján szintén Jászberény felé követhető.

A korhanyaszegényebb, tehát világos színű homoktalaj Szolnok megyének sok pontján jön elő kisebb nagyobb foltokban. Egyikét a nagyobb homokfoltoknak találjuk a Tisza bal partján Tisza-Füreden, itt a Tiszától kezdve DK. irányban Örs puszta felé követhető közel 3 mértföldnyi hosszúságban, míg szélessége átlagosan 1 mértföldre tehető. A másik nagyobb homokterület az előbbbitől délre esik s van Abád-Szalók, Derzs, Kun-Madaras, Kun-Hegyes és Tomaj puszta között. Tisza-Burától valamennyire keletre Taskonytól kezdve huzódik Roff felé egy vékony homokhát, mely a gyendai pusztán megszűnik. Bánhalmi pusztán a szőlőhalom körül, valamint Fegyverneken a kettős halom körül. A Tisza jobb partján csak egy helyen van homok, N.-Kürü határában az u. n. hosszú parton. Szolnokon ismét a balparton a szandai határ homok; van egy kevés Török-szent-Miklóstól délnek a földvári út jobb oldalán az ujkúti kettős halom környékén; végre a megye legdélibb végén Czibakháza határától kezdve Inoka Kürth Ugh Sas és Szelevény határában, hol nem csekély magasslatot képez. Ezen lelhelyek némelyikén szintén van ugyan csekély korhanyos feltalaj; de általában hiányzik.

A vadhomokot a Mátra északi részében találjuk, különösen Pétervásártól fel a megye északi csúcsa felé.

4. Székes talaj. A tiszai alföld a székes talajok egyik hazája, s Hevesmegye odáig nyúló része ennek hijával nincs.

Van Vakszék egyes foltokban, melyek felülete fehér, alább sötétszürke szárazon s fekete nedvesen, ezen misem terem (puszta Bánhalom), van használható szék, mi szerintem nem egyéb, mint jó korhanyos agyagtalaj össze iszapolódva vakszékkel.

A vakszék egy igen finom osztatu közetporladék, melynek nincs képlékenysége, nincs több oly vegy-eleme, mely a növény táplálkozásra szükségeltetnék, fekete színét valószínűleg finom osztatu szénenynek köszöni. A legnagyobb mélyedményben találjuk a mostani folyamrendszer árterein. Ezen szék a mostkori árvizi rétegek létrejötté alkalmával összekeveredhetett jóféle agyagtalajjal is s azzal adja a használható széket. Többnyire legelőnek használják s erre nem rossz, sok nedvesség kell neki s ha ez van, a gabonát is megtermi.

Hevesben székes föld csak a Tisza jobb partján van s itt Poroszló határa emelendő ki, hol a Vakszék (ott Monyasszék) több fol-

tot képez, úgy hogy összesen néhány száz holdra becsültetik; van azután az ott u. n. fekete szék, mely erős esztendőkből jó aczélos búzát terem. Sarud, Vezekény, Pély és Kis-Köre is székes.

Lejebb délnek a Hevessel egyesült Szolnok megye határában a szék szakadatlanul tart a Tisza jobb partján Jász-Kisértől délkeletre Kürth pusztán, Süly és Kötelek határában; itt a Tisza bal partjára is átmegy s Tisza-Beő meg Kun-Hegyes között Bánhalmán nagyban van kifejlődve, vakszék foltok sem hiányozván, nevezetesen a Kakat-ér, egy elhagyott folyammerer mentében. Kun-Hegyes határában is vagy 7000 hold székes. Lejebb délnek követhetni a székes talajt, kisebb nagyobb megszakadással Török-szent-Miklós és Szolnok vonaláig. Tovább haladva Kengyel pusztán találunk vagy 3000 holdat, Tisza-Földváron vagy 700 az u. n. szigeten. Az országban legszékesebb vidék azonban nem a Tisza, hanem a Hortobágy Berettyó és a Körös ártere, és az ezen folyók melletti része Heves s Szolnok megyéknek a legnagyobb székterületek közé számitandó.

A megye keleti határa kezdve Tisza-Füredtől DK-re a Koócs pusztán csaknem szakadatlanul megy délnek Nagy-Iván, Karczag, Kis-Ujszállás, Túr-Keve, Mező-Túr határában, itt a legroszabbat Monyok-széknek nevezik; ugyancsak Mező-Túr határában van szék oszlopos darabokban, melyek jobb talajban egyes kis oszlopok módjára helyezvők s szárazon oly kemények, hogy gyeptöréskor az eke hozzáértvén, bőleütődik s kiugrik (Szondazúgon).

Mező-Túrtól délre a Körös árterén a szék nagyobb része ugyan a bal parton van, de a jobb parton sem hiányzik, s itt követhetni a megye legdélibb pontjáig, hol Szelevénynél nevezetesen a megmentett árteren tapasztalják, hogy a határ évről évre jobban elszékesedik míg a lapályon annyira nem mutatkozik.

5. Fehér iszap-talaj. Hol fel-hol általajt képez és az első esetben vakszék gyanánt megy. Legroszabb Bessenyő határában, a Tepély pusztán, tart északnak Mező-Tárkányig, hol néhány dűlő ilyen, én mindjárt a helység mellett gyűjtöttem példányt; délre le tart Sarudig s a Tiszáig. Néhol gyenge televény borítja s ott az általajt képezi, s különösen a fákra nézve oly kedvezőtlen, hogy ezek, a mint bele ér gyökerök, kivesznek; a nép fagyos agyagnak nevezi. Nem képlékeny, a vizet nehezen veszi be, átázva szétterül. A hol színe tiszta fehér, ott a házak fehérítésére is használják.

Ezen fehér iszap-talaj a Laksó nevű patak mentében van, mely a Bükk és Mátra hegység között két oly völgyből kapja vizét, melynek környékében Rhyolith-tuffok bővelkednek; s alig szenved kétséget, hogy e rossz talajnem a Rhyolith-tuff legfinomabb iszapja, mely aztán a Tisza mentében a legnagyobb mélyedményben szétterjedt s a székes képződésnél főszerepet visel. Eger pataka hasonlóképp Rhyolithtörmeléken fut keresztül s alsó végén, hol folyása csekély, Poroszlótól keletre, szintén nagyszerű székképződésre szolgáltat alkalmat.

A Rhyolith-tuff iszapjának ily rossz tulajdonságát egyéb tájakon is észleltem.

II. Adatok Hevesmegye virány-isméjéhez.

Vrabélyi Mártontól.

Hevesmegye viránya szaktanilag ezideig csak igen hiányosan vizsgáltatott. Erre mutat, hogy nevezett megyénk növényzetét tárgyaló munkánk nem létezik, a mennyiben az ide vonatkozó iratok tudtomra csakis Kánitz A. Bécsben 186²/₃ megjelent ily című munkáskája: „Reliquiae Kitaibelianae“, melyben Kitaibel hármas útja ekkép érintetik: „Iter ad Parád, Gyöngyös et Szalatnya 1810. 1812. 1817.“ — továbbá: Neilreich A. szintén Bécsben 1866-ban kiadott „Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefäßpflanzen“ című irata. Ez okból a mintegy 6³/₄ □ mértföldre terjedő Mátrának a szakértők által leginkább utóbbi időkben vizsgált részbeni virányára szorítkozhatván az ezutáni buvárlatoknak a kitarató s hálás fáradozásra szint oly méltó mint gazdag anyagát hagyjuk fenn.“

A hevesmegyei Mátra erdőség túlnyomó álladéka: az erdei bikk (*Fagus sylvatica* L.), a fejér gyertyánfa (*Carpinus betulus* L.); — a kocsánytalan tölgy (*Quercus sessiliflora* Sm.), a kocsányos tölgy. (*Q. pedunculata* Ehrh.), és a csertölgy (*Q. Cerris* L.), melyek itt ott fejér

nyírf (Betula alba L.) csoportozattal tarkásvák. — Az említettek közzé kisebb számmal vegyül a sima szilfa (Ulmus campestris L.), — nagy és kislevelű hársfa (Tilia grandis et pravifolia Ehrh.), — bűdös kőrisfa (Fraxinus excelsior L.), és virágos kőrisfa (Fr. Ornus L.); barkócza berekenye (Sorbus torminalis Crtz.); veres berekenye (S. aucuparia L.), és csak ritkán a lisztes berekenye (S. Aria Crtz.). — A jávor fajok közül: a juhar jávor (Acer Pseudoplatanus L.), jókori jávor (A. platanoides) bővebben az előbbinél, a fodor jávor (A. campestre L.), és a feketegyűrű jávor (A. tataricum L.). — Továbbá a közönséges mogyorófa (Corylus Avellana L.), — a veresgyűrű somfa Cornus sanguinea L.), húsos somfa (C. mas L.); — kutya benge (Rhamnus Frangula L.), és varjutövis benge (Rh. cathartica L.) — Ide sorolandók még: az igen elterjedt kőkényszilva (Prunus spinosa L.), valamint a cseresznye meggy (Pr. avium L.), borizű meggy (Pr. Cerasus L.), és cseplesz meggy (Pr. Chamaecerasus Jeq.), a csíkos kecskerágó (Evonymus europaeus L.) és a bibircsos kecskerágó (Ev. verrucosus (Scop.), a fekete bodza (Sambucus nigra L.) és fürtös bodza (S. racemosa L.) — A mátrai erdőkben, s kivált azok szélein, előfordul még: a rezgő nyárfa (Populus tremula L.) és fejer nyárfa (P. alba L.) — A jegenye nyárfa (Populus pyramidalis Rozier) és gyöngysor nyárfa (P. monilifera Ait.), mint nem honiak, leginkább a lakok és utak mellé ültetve jönnek elé. — A toboztermők közül a hevesmegyei Mátrában csak a gyalogfenyű (Juniperus communis L.) tenyészik. — A csergedező patakokat sok helyütt szegélyzik: a mezés égerfa (Alnus glutinosa Grtn.) és csak ritkán a hamvas égerfa (A. incana D. C.), a csőrege fűz (Salix fragilis L.), csigolya fűz (S. purpurea L.), fejer fűz (S. alba L.), kötőfűz (S. viminalis L.); — nedves erdei helyeken: a terjedőfűz (Salix repens L.) ritkán; bőveben a hamvas és kecskefűz (Salix cinerea et caprea L.).

Az említetteken kívül elég legyen a hevesmegyei Mátra érdekesebb növényei közül következőket elősorolni.

Éplevelű bérce (Clematis integrifolia L.), Sirok és a kőkúti malom között; — lőtorma bérce (Cl. recta L.) Gyöngyös, Veronkárét; — iszalag bérce (Cl. vitalba L.) Markaz felett; — havasi bering (Atragene alpina L.) Parád, Kékeshegy; — ezámolylevelű virnánecz Thalictrum aquilegifolium β. L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — feketés virnánecz (Th. nigricans Icq.) Gyöngyös melletti Sárhegy; — bordamaglevelű virnánecz (Th. nigricans Icq.) Gyöngyös melletti Sárhegy; — bordamaglevelű virnánecz Th. laserpitiiifolium Willd) a parádi timfűrdő mellett; — egyszerű virnánecz (Th. simplex) Parád, a grófi lak mű-

gött; — Hackel kökörcsin (*Anemone Hackelii* Tsch.) Sóllymos, Nagy-Galya; — mezei kökörcsin (*Anemone pratensis* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — erdei kökörcsin (*A. sylvestris* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — lángszinü hérics (*Adonis flammea* Icq.) Parád felett; — nyári hérics (*A. aestivalis* L.) Recsk melletti Lak-pusztá; — tavaszi hérics (*A. vernalis* L.) Vörösmarth melletti Sárhegy; — piczi mizura (*Myosurus minimus* L.) Gyöngyös, Sásrét, — tavaszi szironták vf. (*Ranunculus aquatilis* L. γ . *terrestris* Neilr.) Gyöngyös, Sárhegy a kápolna melletti kiapadt tóban; — lángos szironták (*R. Flammula* L.) Bodony, Hosszubércz; — boglyos szironták (*R. polyphyllus* WK.) Sárhegy, a kiapadt tóban; — gólyahirlevelü szironták (*R. calthaefolius* Blff. s Tgh = *Ficaria calthaefolia* Rb.) a parádi savanyúvíz mellett; — vil-lás szironták (*R. pedatus* WK.) a parádi savanyúvíz mellett; — sely-mes szironták (*R. illyricus* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — változó szironták (*R. auricomus* L.) Balla mellett; — gyapjas szironták (*R. lanuginosus* L.) a parádi savanyúvíz közelében; — ligeti szironták (*R. nemorosus* D. C.) a parádi üveggyár felett; — sokvirágu szironták (*R. polyanthemus* L.) Bodony mellett; — boglárka szironták (*R. repens* L.) a parádi üveggyár mellett; — álgumós szironták (*R. Pseudobulbosus* Schur en p. 22. = *R. Sardous* Crtz.) Parád mellett; — tor-zsika szironták (*R. sceleratus* L.) Bodony, Áldozókút mellett; — me-zei szironták (*R. arvensis* L.) a parádi üveggyár közelében; — bibir-csos szironták (*R. tuberculatus* D. C.) Gyöngyös, Sárhegy; — mo-csári gólyahir (*Caltha palustris* L.) Bodony mellett; — virnánéz ga-lamó (*Isopyrum thalictroides* L.) a parádi savanyúvíz közelében; — mezei kandilla (*Nigella arvensis* L.) Parád alatti malomszurdok; — mezei sarkvirág (*Delphinium Consolida* L.) Parád-Hajkán a vetések közt; — ajaja sarkvirág (*D. Ajacis* L.) a parádi savanyúvíz mellett, valószínű kerti szökevény; — méregölő sisakvirág (*Aconitum Au-thora* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — farkasölő sisakvi-rág (*A. Vulparia* Rb.) Parád, Saskő; — füzéres takta (*Actara spicata* L.) Bodony, Gerliczepataka; — pipacsmák (*Papaver Rhocas* L.) Markaz mellett; — foltos mák (*P. maculosum* Schur.) Bodony mel-lett; — szarvas szarutók (*Glaucium corniculatum* Curt.) a parádi sa-vanyúvíz és Sirok mellett; — gumós likasir (*Corydalis cava* Schweig.) sötétpiros és fejr virágú a parádi savanyúvíz közelében; — kemény likasir (*C. solida* Sm.) Bodony, a Bagolykő alatt, — föld füstike (*Fu-maria officinalis* L.) Parád, Disznókő; — osztrák rézsuka (*Nastur-tium austriacum* Crtz.) Balla mellett; — berki rézsuka (*N. sylvestre* R. Br.) Parád felett; — földi rézsuka (*N. terrestre* Tsch.) a parádi

savanyúvíz mellett; — ivelt tormáncs (*Barbarea arcuata* Rb.) Parád alatt; — kopasz toronszáll (*Turritis glabra* L.) Parád felett; — nyilas ikrapikk (*Arabis sagittata* D. C.) Parád felett, az erdő szélén; — sziklás ikrapikk (*A. petrogena* Kerner.) a parádi savanyúvíz mellett; — tornyos ikrapikk (*A. Turrita* L.) Parád, Disznókő; — virág-rugó foszlár (*Cardamine impatiens* L.) a parádi cseviczefürdő mellett; — kakuk foszlár (*C. pratensis* L.) Balla melleti réteken; — keserű foszlár (*C. amara* L.) Bodony, a Bagolykő alatt; — gumótermő fogasir (*Dentaria bulbifera* L.) a parádi cseviczefürdő melletti erdő; — szomorú estike (*Hesperis tristis* L.) Gyöngyös melletti Sárhegy; — pompás estike (*H. matronalis*) domoszlai Mátrában; — merő zsombor (*Sisymbrium strictissimum* L.) a parádi Timfűrdő közelében; — gyomos zsombor (*S. Thalianum* Gaud.) Parád felett; — orvosi hagymár (*Alliaria officinalis* Andr.) a parádi savanyúvíz melletti erdőben; — krajni szegecs (*Erysimum carniolicum* Doll.) Parád, Somhegy; — fűrtös szegecs (*Er. repandum* L.) Bakta mellett; — szűke szegecs (*Er. canescens* Rth.) Erdő-Kövesd és Isten mezeje között; — vetési mustár (*Sinapis arvensis* L.) Recsk mellett; — Pollich nyulyga (*Erucastrum Pollichii* Schimp.) Pétervására melletti Vezekény-pusztán; — fejér hamuka (*Farsetia incana* R. Br.) Recsk melletti Lak-pusztá; — csészés ternye (*Allyssum calicinum* L.) Recsk és Parád között; — begyes lapicz (*Lunaria rediviva* L.) Bodony, Bagolykő; — ligeti daravirág (*Draba nemoralis* Ehrh. v. *permixta* = *Dr. ambigua* Schur. Fn. p. 68.) parádi savanyúvíz mellett; — köd daravirág (*D. verna* L.) ugyanott; — jókori daravirág (*D. praecox* Rb.) ugyanott; — magvas gomborka (*Camelina sativa* Crtz) Bodony, Gergelyháza: — kistermésű gomborka (*C. microcarpa* Andr.) parádi üveggyár mellett; — áltbuvó tarsóka (*Thlaspi perfoliatum* L.) Parád felett az erdő szélén; — Janka tarsóka (*Thl. Jankae* Kern.) Parád Disznókő; — borsika zsázsa (*Lepidium Drába* L.) Balla mellett; — mezei zsázsa (*L. campestre* R. Br.) Derecske mellett; — felemás zsázsa (*L. perfoliatum* L.) Bodony mellett; — pásztor társolyfű (*Capsella Bursa pastoris* L.) Recsk mellett; — éplevelű társolyfű (*C. Bursa pastoris* Mnh. α. *integrifolia*) parádi savanyúvíz mellett; — repcsin retég (*Raphanus Raphanistrum* L.) Markaz mellett; — közönséges tetemoldó (*Helianthemum vulgare* L.) Parád-Hajkán; — szőrös ibolya (*Viola hirta* L.) Gyöngyös remetefa tájékán; — tavaszi ibolya (*V. odorata* L.) parádi üveggyár mellett; — erdei ibolya (*V. sylvestris* Lam.) parádi savanyúvíz melletti erdőben; — sovány ibolya (*V. canina* L.) Gyöngyös, a remetefa környékén, — iszap ibolya (*V. stagnina* Sirok és

Kőkút p. között; — Rupp ibolya (*V. Ruppia* All.) parádi üveggyár közelében; — szirmatlan ibolya (*V. mirabilis* L.) Gyöngyös, remetefa táján; — három színű ibolya (*V. tricolor* L.) Gyöngyös, Veronkarét közelében; — repeze rezeda (*Reseda lutra* L.) parádi Timfördőnél; — gyönyörű boglárpót (*Parnassia palustris* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — murvátlan csészeszárny (*Polygala neglecta* Kern.) Gyöngyös melletti Sárhegyen; — pacsirta csészeszárny (*P. vulgaris* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — fali derczefű (*Gypsophila muralis* L.) parádi savanyúvíz mellett; — asszú szegfű (*Dianthus prolifer* L.) Hegyeshegy Parád mellett; — szeplős szegfű (*D. Armeria* L.) parádi savanyúvíz közelében; — gyászoló szegfű (*D. atrorubens* All.) Bodony melletti Gergelyházán; — dombi szegfű (*D. collinus* W. K.) Sólymos, Nagy-Galya; — klárizsos szegfű (*D. deltoides* L.) Derecske mellett; — vetési bögreszeg (*Saponaria Vaccaria* L.) Parád felett; — tajtékzó szappanfű (*Saponaria officinalis* L.) parádi Timfördő mellett; — bogyótermő kakuba (*Cucubalus baccifer* L.) Bodony felett; — kónya sziléne (*Silene nutans* L.) markazi Mátrában; — fodorszirmu szilene (*S. Otites* Pers.) Gyöngyös melletti Sárhegy alatt; — sokvirágu sziléne (*S. multiflora* Pers.) Sólymos és Nagy-Galya közt; — zöldvirágu sziléne (*S. viridiflora* L.) parádi savanyúvíz melletti erdőben; — szurkos mécsvirág (*Lychnis Viscaria* L.) Sirok mellett; — kakuk mécsvirág (*L. Floscuculi* L.) Erdő-Kövesd mellett; — rózsás mécsvirág (*L. coronaria* Lmk.) Bodony, Sóscesere, — vetési konkoly (*Agrostemma Githago* L.) Parád-Hajkán; — heverő szagján (*Sagina procumbens* L.) Parád felett; — pallagi csibehúr (*Spergula arvensis* Lin.) Parád mellett, Ilonavölgy; — vörös pikkelyhúr (*Lepigonum rubrum* Whlb.) parádi savanyúvíz és üveggyár között; — kaszás lúdhúr (*Alsine falcata* Griseb.) Gyöngyös-Oroszi, Világoshegy; — háromínű csitre (*Moehringia trinervia* Clrv.) parádi savanyúvíz közelében, kakuk homokhúr (*Arenaria serpillifolia* L.) Domoszló Saskő; — pázsitlevelű homokhúr (*A. graminifolia* Willd.) Gyöngyös melletti Benepusztá, ernyős olocsán (*Holosteum umbellatum* L.) Gyöngyös melletti benei erdőben; — gyenge csillaghúr (*Stellaria media* Vill.) parádi savanyúvíz és üveggyár között, — olocsán csillaghúr (*Stellaria Holostea* L.) Derecske mellett; — pázsit csillaghúr (*St. graminea* L.) Parád alatti réteken; — réti csillaghúr (*St. uliginosa* Murr.) Bodony, Bagolykő alatt, — elhanyagolt csillaghúr (*St. neglecta* Weihe) parádi savanyúvíz és üveggyár közt; — gumós madárhúr (*Cerastium glomeratum* Thuill) parádi savanyúvíz mellett; — pongyola madárhúr (*C. triviale* Link) Parád feletti erdő szélén, — herélt madárhúr (*C.*

semidecandrum L.) parádi cseviczefürdő mellett; — erdei madárhúr (*C. sylvaticum* W. K.) gyöngyösi Mátra, Hidas; — mátraí madárhúr (*Cerastium matrense* Kit.) Gyöngyös-Oroszi, Világoshegy; — sárga len (*Linum flavum* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdőben; — árlevelű len (*L. tenuifolium* L.) Pétervására és Vezekény-pusztá között; — borzas len (*L. hirsutum* L.) Gyöngyös melletti Sárhegyen, — béka len (*L. catharticum* L.) Sóllymos, Kis-Galya; — erdei mályva (*Malva sylvestris* L.) Parádon a házak körül; — kerek mályva (*M. vulgaris* Fr.) Parád-Hajkán; — nagyvirágu pajzssajt (*Lavatera thuringiaca* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — dinnye hibik (*Hibiscus Trionum* L.) Recsk és Sirok között; — nagylevelű szódokfa (*Tilia grandiflora* Ehrh.) Parád, Somhegy; aprólevelű szódokfa (*T. parvifolia* Ehrh.) Parád, Kékeshegy alatt; — hegyi linka (*Hypericum montanum* L.) Bodony, Boldogasszony-magasa; — borzas linka (*H. hirsutum* L.) parádi savanyúvíz mellett; — négyszögű linka (*Hipericum quadrangulum* L. parádi üveggyár felett; — atorna jávor (*Acer Negundo* L.) parádi savanyúvíz mellett mivelve; — gesztenye bokrétafa (*Aesculus Hippocastanum* L.) ugyanott, mivelve; — fodros gerely (*Geranium phaeum* L.) Sóllymos, Nagy-Galya déli oldalán; — rózsás gerely (*G. sanguineum* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — apró gerely (*G. pusillum* L.) Parád; — puha gerely (*G. molle* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — bürök árorr (*Erodium cicutarium* L' Herit.) Bodony mellett; — üvegszárú fájvirág (*Impatiens noli tangere* L.) parádi cseviczefürdő mellett; — madár sósdí (*Oxalis Acetosella* L.) ugyanott; — merev-sósdí *C. stricta* L.) Erdő-Kövesd; — mogyorós hályogfa (*Staphylea pinnata* L.) Parád feletti erdő szélén; — csikos kecskerágó (*Evonymus europaeus* L.) Tardonya p. mellett; — bibircsos kecskerágó (*E. verrucosus* Scop.) Parád, Kékeshegy a sorköben; — varjutövis benge (*Rhamnus cathartica*.) Bodony, Csórhegy alatt; — kutya benge (*Rh. Frangula* L.) a parádi cseviczefürdő mellett; — szőrös rekettye (*Genista pilosa* L.) markazi Mátrában; — szőrösödő rekettye (*G. pubescens* Lang.) Vörösmarth mellett; — feketéllő zanót (*Cytisus nigricans* L.) a parádi savanyúvíz közelében; — regensburgi zanót (*C. ratisbonensis* Schaeff.) gyöngyösi Mátrában, remetefa és Bene pusztá között; — tövises iglicz fejr virágú (*Ononis spinosa* L. fl. albo) Gyöngyös melletti Sárhegyen; — bűzös iglicz (*O. hircina* Icq.) Parád feletti réteken; — nyúl szapuka (*Anthyllis Vulneraria* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — kék csigacső (*Medicago sativa* L.) Bodony felett; közép csigacső (*M. media* Pers.) Recsk feletti bányatelep; — sárkerep csiga-

cső (*M. falcata* L.) Parádfelett; — cseplesz csigacső (*M. prostrata* Icq.) Gyöngyös, Sárhegy; — komlós csigacső (*M. lupulina* L.) Domoszló mellett; — somkóró mézkerep (*Melilotus officinalis* Desv.) Parád mellett; — ritka virágu mézkerep (*M. laxiflora* Friv.) Hatvan mellett; — közép lóhere (*Trifolium medium* L.) Bodony, Fényespuszta; — gacsibás lóhere (*T. flexuosum* Icq.) parádi savanyúvíz mellett; — bércei lóhere (*T. alpestre* L.) Bodony, Hosszúbércz; — piruló lóhere (*T. rubens* L.) Parád, alsó Sós-gödör; — dunamelléki lóhere (*T. pannonium* Icq.) Sóllymos, Kis-Galya; — háromfejú lóhere (*T. montanum* L.) Mindszent mellett; — körös lóhere (*T. hybridum* L.) Bodony Fényespuszta; — zörgő lóhere (*T. agrarium* L.) Parád felett; — fűnemű dornik (*Dorycnium herbaceum* Vill.) Bodony, Hosszúbércz; — elterjedt dornik (*D. diffusum* Janka) Parád, Ortás; — szarvaskerep (*Lotus corniculatus* L.) parádi Timfürdő mellett; — gatyás szárnyók (*Tetragonolobus siliquosus* Rth.) Hatvan mellett; — vitorlás bók (Astragalus Onobrychis L.) Lak pusztá, Recsk mellett; — bagócsa bók (A. Cicer L.) Parád felett; — édes levelű bók (A. glycyphyllos L.) Sóllymos, Nyesettvárállás; — tarka kornilla (*Coronilla varia* L.) parádi savanyúvíz mellett; — borsók (Vicia pisiformis) parádi üveggyár felett; — vitéz bók (V. cassubica L.) parádi savanyúvíz közelében; — csere bók (V. dumetorum L.) parádi üveggyár mellett; — szőrös bók (V. villosa Rth.) Parád-Hajkán; — gyepűi bók (V. sepium L.) parádi savanyúvíz közelében; — dunamelléki bók (V. pannonica Icq.) parádi üveggyár mellett; — keskenylevelű bók (V. angustifolia Rth.) Derecske mellett; — borzas lencse (*Ervum hirsutum* L.) parádi savanyúvíz mellett; — négy-magvú lencse (*E. tetraspermum* L.) ugyanott; — mogoró bükköny (*Lathyrus tuberosus* L.) Balla mellett; — pallagi bükköny (*L. pratensis* L.) Vécs mellett; — széles-levelű bükköny (*L. platyphyllos* Retz) Bodony, Gergelyháza; — tavaszi lednek (*Orobis vernus* L.) Gyöngyös, Hidas felett; — fekete lednek (*O. niger* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — fehér lednek (*O. albus* L.) Gyöngyös melletti Sárhegy; — hanga mandola (*Amygdalus nana* L.) Gyöngyös melletti Sárhegy; — kökény-szilva (*Prunus spinosa* L.) Parád felett; — borizü meggy (*P. Cerasus* L.) parádi savanyúvíz közelében — zelnice meggy (*P. Padus* L.) Parád-Hajkán ültetve; — cseplesz meggy (*P. Chamaecerasus* Icq.) Sóllymos, Nagy-Galya; — gamandor bajnócza (*Spiraea chamaedryfolia* L.) Bene pusztá feletti Mátrában; — legyező bajnócza (*Sp. Ulmaria* L.) Martalóczhegy és Nagy-Galya között; — koloncós bajnócza (*Sp. Filipendula* L.) Parád feletti Ortás;

— csipkés bajnócza (*Sp. crenata* Gouan) Gyöngyös, Sárhegy; — szegfűszagú ciklász (*Geum urbanum* L.) parádi savanyúvíz melletti erdőben.

Karélyos *Waldsteinia* (*Waldsteinia geoides* Willd.) Parád-Hajka feletti Vérczverés; — málna szeder (*Rubus idaeus* L.) Parád, Kékeshegy; — seregély szeder (*R. fruticosus* L.) Bodony, Sóstölgyes; — borzas szeder (*R. hirtus* W. K.) Bodony, Nagy-Lipót; — hamvas szeder (*R. caesius* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — egyenes pimpó (*Potentilla recta* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — felegyenesedő pimpó (*P. inclinata* Vill.) Bodony, Gergelyháza; — ezüstös pimpó (*P. argentea* L.) Vörösmarth mellett; — kiterült pimpó (*P. patula* W. K.) Gyöngyös, Veronkarét; — terjedő pimpó (*P. reptans* L.) parádi üveggyár mellett; timpó pimpó (*P. Tormentilla* Sibthorp.) Sólymos, Nagy-Galya; — kikeleti pimpó (*P. verna* L.) Bene pusztája és Büdöskút között; ezernás pimpó (*P. opaca* L.) parádi savanyúvíz mellett; — fejtő pimpó (*P. alba* L.) Gyöngyös, Veronkarét; — kis virágú pimpó (*P. mierantha* Rmnd.) a parádi savanyúvízhez közeli svajci istálló mellett; — bojtorjános párló (*Agrimonia Eupatorium* L.) Parád felett; — szagos párló (*A. odorata* Ait.) Sirok mellett, Darnó.

Tompalevelű rózsza (*Rosa pimpinellifolia* Dec. C.) Parád, Disznókő; — kökényes rózsza (*R. spinosissima* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — visszásfulánkú rózsza (*R. reversa* W. K.) Sólymos, Kis-Galya; — pirenei rózsza (*R. pyrenaica* Gouan) Sólymos, Károlyvágás; — csipke rózsza (*R. canina* L.) Ó-Huta mellett; — csipke-rózsza vf. (*R. canina* L. var. *viridis pilosula*) Bodony, Gergelyháza; — csere-rózsza (*Rosa dumetorum* Thuill.) parádi csevizetűfürdő mellett; — garádrózsza (*R. sepium* Thuill.) Bodony, Sóscsere; — Kluck rózsza (*R. Kluckii* Bess.) Gyöngyös, Veronkarét; — tarka rózsza (*R. gallica* L.) Parád, Ortás; — nős csábair (*Poterium polygamum* W. K.) Parád, Fejérkö; — vad körtefa (*Pyrus communis* L.) Bodony, Sóscsere; — vadalma körtefa (*P. Malus* L.) Parád felett; — veres berekenye (*Sorbus aucuparia* L.) Parád, Somhegy; — gyapjas berekenye (*S. lanuginosa* Kit.) markazi Mátrában; — barkócza berekenye (*S. torminalis* Crtz.) Bodony, Csórhegy alatt; lisztes berekenye (*S. Aria* Crtz.) Gyöngyös, Veronkarét mellett; — keskeny csővirics (*Epilobium angustifolium* Lmk.) parádi üveggyár mellett; — piros csővirics (*E. hirsutum* L.) Ó-Huta mellett; — hegyi csővirics (*E. montanum* L.) parádi csevizetűfürdő melletti erdőben; — deréce csővirics (*E. palustre* L.) Sólymos, Kis-Galya; — ligetke csé-

szekürt (*Oenothera biennis* L.) Istenmezeje mellett; — varázs szirompár (*Circaea lutetiana* L.) parádi cseviczefürdő melletti erdőben.

Posvány mocsárhur (*Callitriche stagnalis* Scop.) Parád felett; réti füzény (*Lytrum Salicaria* L.) Parád, a timföldi malom mellett; — vesszős füzény (*L. virgatum* L.) parádi savanyuvíz mellett; — alacsony füzény (*L. Hyssopifolia* L.) Parád alatt; — henyé locsahúr (*Peplis Portula* L.) Bodony, Bagolykő alatti tó szélén: — bűdös gönye (*Bryonia alba* L.) Derecskén; — egy nyári sziklás (*Seleranthus annuus* L.) parádi savanyuvíz mellett; — bablevelű szaka (*Sedum maximum* Sut.) parádi Timföld közelében; — hatszegű szaka (*S. sexangulare* L.) Parád, Saskő; — mátrai szaka (*S. matrense* Kitb.) Parád, Kékeshegy; — borzas fűfű (*Sempervivum hirtum* L.) Parád, Saskő; fias fűfű (*Semperv. soboliferum* Sims.) sólymosi Mátra; — pöszméte ribiszke (*Ribes Grossularia* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — fűrtös kötör (*Saxifraga Aizoon* Lc.) Parád, Saskő; — rügyes kötör (*S. bulbifera* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — arany veselke (*Chrysosplenium alternifolium* L.) parádi cseviczefürdő mellett; — európai gombernyő (*Sanicula europaea* L.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — mezei iringó (*Eryngium campestre* L.) Recsk felett; — kék iringó (*E. planum* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — közönséges trinia (*Trinia vulgaris* DC.) Gyöngyös, Sárhegy; — Kitaibel trinia (*T. Kitaibelii* M. B.) Parád, Fejérkő; — közönséges sarlófü (Falcaria Rivini Host.) Bodony, Gergelyháza; nagy pimpinella-Pimpinella-magna L.) Sólymos, Károlyvágás; mérges bolonyik (*Sium latifolium* L.) Sirok és Kőkút p. közti réteken; — hosszúlevelű szingallér (*Bupleurum longifolium* L.) Parád, Kékeshegy; — mérges adáz (*Aethusa Cynapium* L.) szuhai Huta mellett; — egynyári gurgulya (*Seseli annuum* L.) parádi savanyuvíz közelében; — színes gurgulya (*S. coloratum* Ehrh.) Sólymos, Nagy-Galya; — hegyi bibepár (*Libanotis montana* All.) Sólymos, Nagy-Galya; — köménylevelű derezle (*Selinum Carvifolia* L.) parádi üveggyár mellett; — hegyi angyélca (*Angelica montana* Schleich.) parádi cseviczefürdő alatt.

Kénköves kocsord (*Peucedanum officinale* L.) Verpelét és Vécs között, — szarvas kocsord (*P. Cervaria* Cuss.) Sólymos, Nagy-Galya; — szibériai tapsir (*Heracleum sibiricum* L.) parádi cseviczefürdő mellett; — durva magtaraj (*Tordylium maximum* L.) Parád; — széles-levelű bordamag (*Laserpitium latifolium* L.) Markaz, Kékeshegy alatt; vigály borzon (*Caucalis daucoides* L.) Parád feletti Ortás; — mezei tüskemag (*Torilis Anthriscus* Gmel.) parádi savanyuvíz mellett; — erdei ormánka (*Anthriscus sylvestris* Hoffm.)

Balla mellett; — bódító baraboly (*Chaerophyllum temulum* L.) parádi savanyuvíz mellett; — fűszeres baraboly (*Ch. aromaticum* L.) Gyöngyös, Kékeshegy jávorkút mellett; — bűdös bürök (*Conium maculatum* L.) Sirok mellett; — repkény borostyán (*Hedera Helix* L.) parádi savanyuvíz melletti erdő; — veresgyűrű somfa (*Cornus sanguinea* L.) domoszlai Mátrában; — húsos somfa (*C. mas* L.) Parád, Somhegy; — fűrtös bodza (*Sambucus racemosa* L.) Gyöngyös, Kékeshegy alatti vágás; — kánya bangita (*Viburnum Opulus* L.) Parád, Kékeshegy alatt; — ostormén bangita (*V. Lantana* L.) Gyöngyös, Kékeshegy oldala; — ükörke loncz (*Lonicera Xylosteum* L.) Gyöngyös, Hidas és Vargakút között; — veresfias müge (*Asperula cynanchica* L.) parádi Timfűrdő közelében; — szagos müge (*A. odorata* L.) parádi csevizefűrdő melletti erdő; — galaj müge (*A. galioides* M. B.) parádi savanyuvíz mellett; — keresztes galaj (*Galium Cruciata* Scop.) Parád felett; — szűrös galaj (*G. pedemontanum* All.) Sirok, Darnóhegy; — tóparti galaj (*G. palustre* L.) Bodony, Sóscesere; — északi galaj (*G. boreale* L.) Sirok és Kőkút p. között; — vajsziñű Galaj (*G. ochroleucum* Kitb.) Sirok, Darnó; — erdei galaj (*G. sylvaticum*) Bodony, Kís-Lápa; — közép galaj (*G. intermedium* Schult.) Sólomos, Nagy-Galya; — puha galaj vf. (*G. Mollugo* L. var. *glabrum serrulatum*) parádi üveggyár mellett; — puha galaj vf. aligszűrösödő (*G. Mollugo* L. var. *pilosulum*) a parádi üveggyár és savanyuvíz között; — puha galaj vf. keskenylevelű (*G. Mollugo* L. var. *angustifolium*) Parád felett; — dombi gyökönke (*Valeriana collina* Wallr.) Gyöngyös, Veronkarét közelében; — erdei mácsonya (*Dipsacus sylvestris* L.) Bodony, Gerliczepataka; — élgombos mácsonya (*D. pilosus* L. L.) Sólomos, Károly-vágás; — erdélyi fejvirág (*Cephalaria transsylvanica* Schrad.) Pétervására mellett; — sugár sikkantyú (*Scabiosa stricta* W. K.) domoszlai Máttra; — vajsziñű sikkantyú (*S. ochroleuca* L.) Bodony, Gergelyháza; — kender pakóca (*Eupatorium cannabinum* L.) Parád felett; — orvosi kalapfü (*Petasites officinalis* Mönch.) Parád-Hajka; — közönséges aranyfűrt (*Linosyris vulgaris* Cass.) Sólomos, Nagy-Galya; — bóbítás küllőrojt (*Erigeron acris* Weihe) Gyöngyös Bene felett; aranyos ritkaréj (*Solidago Virga aurea* L.) Sólomos, Nagy-Galya.

Szivesalju sertecsék (*Inula cordata* Boiss.) Gyöngyös, Sárhegy; borzas sertecsék (*I. hirta* L.) Gyöngyös, Veronkarét mellett; — lapály sertecsék (*I. britanica* L.) a parádi timfűrdő közelében; — berzedt kónizs (*Conyza squarrosa* L.) Sirok, Darnó; — közönséges balhafü (*Pulicaria vulgaris* Gaertn.) Parád-Hajka; — subás villamag

(*Bidens tripartita* L.) parádi savanyuvíz mellett; — bókoló villamag (*B. cernua* L.) Sirok és Kőkut puszta között; — kétkétágú pamár (*Filago germanica* L.) Bodony, Sóstölgyes; — pallagi pamár (*F. arvensis* L.) parádi timfűdő felett; — erdei gyopár (*Gnaphalium sylvaticum* L.) Bodony, Kis-Lápa; — iszap gyopár (*Gn. uliginosum* L.) Sirok és a Dallomesárda közt; — kétlaki gyopár (*Gn. divicum* L.) Bodony, Nagy-Lápa; — fejér üröm (*Artemisia Absinthium* L.) Bodony mellett; — bárány üröm (*A. pontica* L.) Parád felett; — selymes üröm (*A. austriaca* Icq.) Gyöngyös, Sárhegy; mezei üröm (*A. campestris* L.) Istenmezeje mellett; — giliszta varádics (*Tanacetum vulgare* L.) parádi üveggyár közelében; — porczogós cziczakóró (*Achillea crustata* Rochel) Gyöngyös, Sárhegy; — sertés cziczakóró (*A. setacea* W. K.) Gyöngyös, Sárhegy; — varádicslevelű cziczakóró (*A. tanacetifolia* All.) Bodony felett; — nemes cziczakóró (*A. nobilis* L.) parádi savanyuvíz és üveggyár között; — hegyközi cziczakóró (*A. crithmifolia* W. K.) Gyöngyös melletti dombokon; festő montika (*Anthemis tinctoria* L.) Gyöngyös Sárhegy; — szöszös montika (*A. austriaca* Icq.) Balla mellett; — pallagi montika (*A. arvensis* L.) parádi savanyuvíz mellett; — бүдös montika (*A. Cotula* L.) Sólýmos mellett; — orvosi szikfű (*Matricaria Chamomilla* L.) Bodony mellett.

Ökörszem aranyvirág (*Chrysanthemum Leucanthemum* L.) Sólýmos, Nagy-Galya; — sátoros aranyvirág (*Ch. corymbosum* L.) Parád felett; — szagtalan aranyvirág (*Ch. inodorum* L.) parádi savanyuvíz mellett; — magyar tarkóró (*Doronicum hungaricum* Rb.) Gyöngyös, Sástó közelében; — mezei dugacsor (*Cineraria campestris* Retz) Gyöngyös, Veronkarét; — lapiczka-levelű dugacsor (*C. spathulaefolia* Gmel.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — aggó üszögör (*Senecio vulgaris* L.) Sirok alatt; — enyves üszögör (*S. viscosus* L.) Recsk, Bányatelep; — berzedt üszögör (*S. Jacobaea* L.) Parád felett; — pongyola üszögör (*S. erraticus* Berrol.) Parád felett; — berki üszögör (*S. nemorensis* L.) parádi csevizefűdő mellett; Fuchs üszögör (*S. Fuchsii* Imel.) Sólýmos, Nagy-Galya; — fejér laptaborz (*Echinops sphaerocephalus* L.) Parád felett; — láncsás bárcs (*Cirsium ciliatum* Scop.) Vörösmarth mellett; — gyapot bárcs (*C. eriophorum* Scop.) Sólýmos, Károlyivágás; — szöke bárcs (*C. canum* M. B.) Recsk mellett; — zsoltina bárcs (*C. pannonicum* Gaud.) Parád felett; — aszotás bárcs (*C. arvensi* Scop.) Bodony mellett; — szemszörös bárcs (*C. ciliatum* M. B.) Parád felett; — akánt bogács (*Carduus acanthoides* L.) Sirok és Kőkut p. között; — fodros bo-

gács (*C. crispus* L.) Parád mellett; — patyolat bogács (*C. collinus* W. K.) recski Mátrában; — nagy bojtorján (*Lappa maior* Gaertn.) parádi üveggyár mellett; — kis bojtorján (*L. minor* D. C.) Derecske mellett; — pókhálós bojtorján (*L. tomentosa* Lam.) parádi savanyuvíz mellett; — bábakalács körfény (*Carlina acaulis* L.) Sólómos, Nagy-Galya; — közönséges körfény (*C. vulgaris* L.) parádi üveggyár közelében; — festő zsoltina (*Serratula tinctoria* L.) Sólómos, Károly-vágás; — gyapjas gordon (*Kentrophyllum lanatum* D. C.) Recsk melletti Lak-pusztán; — imola csükküllő (*Centaurea Jacca* L.) Bodony mellett; — barna csükküllő (*C. nigrescens* Willd.) Sirok és Kőkút p. között; — időérző csükküllő (*C. phrygia* L.) parádi üveggyár felett; — sugár csükküllő (*Centaurea stricta* W. K.) Gyöngyös, Veronkarét közelében; sikkantyús csükküllő (*C. Scabiosa* L.) Sólómos, Nagy-Galya; sikkantyús csükküllő vf. (*C. Scabiosa* L. var. *tenuisecta*) Bodony, Gergelyháza; — foltos csükküllő (*C. maculosa* Lmk.) Gyöngyös, Sárhegy; — bugás csükküllő (*C. paniculata* Lam.) Parád mellett; — közönséges bóbityagász (*Crupina vulgaris* Pers.) Gyöngyös, Sárhegy; — kinyíló vasvirág (*Xeranthemum annuum* L.) Erdő-Kövesd és Istenmezeje között; — hunyó vasvirág (*X. cylindricum* Spr.) Gyöngyös, Bábakő; — czérnaágu válupikk (*Lapsana communis* L.) Markaz mellett; — őszi arszlánfog (*Leontodon autumnalis* L.) Sólómos, Martalócz és Nagy-Galya között; — borzas arszlánfog (*L. hispidus* L.) Gyöngyös, Remetefa tájékán; — duna-melléki arszlánfog (*L. danubialis* Icq.) — ékes magvarótt (*Pieris hieracioides* L.) Parád mellett; — ékes magvarótt vf. (*P. hieracioides ruderalis* Koch.) parádi savanyuvíz és üveggyár között; — artifi pozdor (*Scorzonera hispanica* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — piros pozdor (*Sc. purpurea* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — Jacquin magpocok (*Podospermum Jacquinianum* Keh.) Parád alatt; — sallangos magpocok (*P. laciniatum* DC.) Parád felett; — kopasz polyvahordó (*Hypochoeris glabra* L.) Parád mellett; — foltos polyvahordó (*H. maculata* L.) Bodony, Gergelyháza; — réti kecskedisz *Tragopogon pratensis* L.) Balla mellett; — nagy kecskedisz (*T. maior* Icq.) Sólómos, Kis-Galya; — keleti kecskedisz (*T. orientalis* L.) Sólómos, Nagy-Galya; — pongyola pitypang (*Taraxacum officinale* Wigg.) parádi savanyuvíz mellett; — keszeg saláta (*Lactuca Scariola* L.) gyöngyösi Mátrában, a bűdöskút táján; — szálas saláta (*L. saligna* L.) Sirok és Recsk között; — sugár saláta (*L. stricta* W. K.) Parád mellett; — bugás saláta (*L. muralis* Fresen.) parádi csevizefürdő mögötti erdő; — dudva csorbóka (*Sonchus oleraceus* L.) Bodony

mellett; — mezei csorbóka (*S. arvensis* L.) Parád, Ilonavölgy; — csonka aszász (*Crepis praemorsa* Tausch.) Sólymos, Nagy-Galya; — kétnyári aszász (*C. biennis* L.) Parád felett; — kétnyári aszász vf. (*C. biennis* L. var. *scioflorens*.) parádi üveggyár mellett; — hamvas aszász (*C. tectorum* L.) Pétervására mellett; — egérfül holgyomál (*Hieracium Pilosella* L.) parádi savanyuvíz mellett; — villás holgyomál (*H. brachiatum* Bertol.) parádi savanyuvíz és üveggyár között; — karos holgyomál (*H. flagelliflorum* Schur) Bodony, Nagy-Lápa; — nyulfül holgyomál (*H. Auricula* L.) Bodony, Sóscsere; — Bauhin holgyomál (*H. Bauhini* Schult.) Gyöngyös, Sárhegy; — szürkénzőldellő holgyomál (*H. glaucescens* Bell.) Bodony, Gergelyháza; — Nestler holgyomál (*H. Nestleri* Vill.) Gyöngyös, Veronkarét mellett erdőben; — ligeti holgyomál (*H. lucorum* Schur) parádi cseviczefürdő megetti erdő; — közönséges holgyomál (*H. vulgatum* L.) ugyanott; — köfali holgyomál (*H. murorum* L.) Gyöngyös, Hidas; — olasz holgyomál (*H. sabaudum* L.) Bodony, Nagy-Lápa; — me-rev holgyomál (*H. rigidum* Hartm.) ugyanott; — ernyős holgyomál (*H. umbellatum* L.) parádi üveggyár közelében; — dombi holgyomál (*H. umbellatum* L. var. *collinum*) Sólymos, Nagy-Galya; — szúrós csimpaj (*Xanthium strumarium* L.) Bodony mellett; — disznótövis csimpaj (*X. spinosum* L.) Sirok és Bakta között; — erdei raponcz (*Phyteuma spicatum* L.) Parád, Somhegy; — leveles raponcz (*Ph. foliosum* Kit.) Gyöngyös, Sárhegy; — kereklevelű csengetyűke (*C. rotundifolia* L.) Markaz Saskő; — ökörfarku csengetyűke (*C. bononiensis* Sólymos, Kis-Galya; — ökörfarku csengetyűke vf. (*C. ruthenica* M. B.) parádi cseviczefürdő melletti erdőben; — füzött csengetyűke (*C. rapunculoides* L.) Parád mellett; — sziklás csengetyűke (*C. petraea* All.) Kőkúti p. mellett; — terepély csengetyűke (*C. patula* L.) Parád alatti réteken; — raponcz csengetyűke (*C. Rapunculus* L.) Parád, Fejérkö; — baracklevelű csengetyűke (*C. persicifolia* L.) parádi savanyuvíz közelében; — bunkós csengetyűke (*C. glomerata* L.) Bodony, Hosszúbércz; — vállas csengetyűke (*C. Cervicaria* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — pongyola csengetyűke (*Camp. sibirica* L.) Pétervására melletti Vezekénypusztán; — fekete affonya (*Vaccinium Myrtillus* L.) Bodony, Nagy-Lápa; — kis körtike (*Pyrola minor* L.) Gyöngyös, Hidas; — egyoldalú körtike (*P. secunda* L.) parádi üveggyár mellett; — élődi gazilát (*Monotropa Hypopitys*) Sólymos, Nagy-Galya; — vesszős fagyal (*Ligustrum vulgare* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — bűdös kőrísfa (*Fraxinus excelsior* L.) markazi Mátra; — virágos kőrísfa (*F. Ornus* L.)

Sirok mellett; — méregölő czinka (*Cynanchum Vincetoxum* L.) Parád, Somhegy; — tág czinka (*C. laxum* Bartl.) Pétervására melletti Vezekény-pusztá; — szász meténg (*Vinca herbacea* W. K.) Gyöngyös Sárhegy; — kornis tarnies (*Gentiana Pneumonanthe* L.) Sólmos, Nagy-Galya; — keresztis tarnies (*G. cruciata* L.) Sólmos, Nagy-Galya; — ezerjő földpe (*Erythraea Centaurium* Pers.) Sólmos, Martalócz és Nagy-Galya között; — csinos földpe (*E. pulchella* Fries) Bodony, Bagolykő alatt; — nagy szulák (*Convolvulus sepium* L.) parádi üveggyár mellett; — bojtorján sünnag (*Echinopspermum Lap-pula* Lehm.) Sirok mellett; — orvosi árnyó (*Cynoglossum officinale* L.) Bodony mellett; — nefelejts köldöncz (*Omphalodes scorpioides* Lehm) Parád felett; — mezei atraczel (*Anchusa officinalis* L.) Recsk mellett.

Festő alkanna (*Alcanna tinctoria* Tsch.) Recsk melletti laviölgy; — gyászoló apácza (*Nonnea pulla*) Istenmezeje mellett; — fekete nadálytő, sötétpiros és fehér virággal (*Symphytum officinale* L.) Parád környékén; — cseh nadálytő (*S. bohemicum* Schm.) parádi üveggyár mellett; — gumós nadálytő (*S. tuberosum* L.) parádi savanyúvíz melletti erdőben; — kis szeplén (*Cerinth minor* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — veres kigyószisz (*Echium rubrum* Jaq.) Gyöngyös, Sárhegy; — pettegetett gálna (*Pulmonaria officinalis* L.) parádi savanyúvíz mellett; — puha gálna (*P. mollis* Wolf.) Gyöngyös, Veronkárét melletti erdő; — változó kömag (*Lithospermum purpureo-coeruleum* L.) Gyöngyös, Sárhegy alatt; — mezei kömag (*L. arvense* L.) parádi savanyúvíz mellett; — mocsári nefelejts (*Myosotis palustris* With.) Parád felett; — erdei nefelejts (*M. sylvatica* Hoffm.) Recsk és Dallomesárda között; — közép nefelejts (*M. intermedia* Link.) parádi üveggyár közelében; — borzas nefelejts (*M. hispida* Schl. L.) parádi savanyúvíz melletti Szechenyi-dombon; — fekete csúcsor vf. (*Solanum nigrum* L. var. *humile*) Vörösmarth; — keserédes csúcsor (*S. Dulcamara* L.) parádi üveggyár felett; — piros páponya (*Physalis Alkekengi* L.) Parád felett; — maszlagos nadragulya (*Atropa Belladonna* L.) domoszlai Mátrában; — nadragulyaforma skopolina (*Scopolina atropoides* Schult.) Parád, Kékeshegy; — bolondító csalmatok (*Hyoscyamus niger* L.) Szajla mellett; — maszlagos redőszirm (*Datura Stramonium* L.) Sirok mellett; — ökör farkkoró (*Verbascum Thapsus* L.) Recsk és Sirok között; — szőszevő farkkoró (*V. phlomoides* L.) Domoszló mellett; — fekete farkkoró (*V. nigrum* L.) Sólmos, Károly-vágás; — osztrák farkkoró (*V. austriacum* MB.) parádi csevizetűrdő közelében; — violakék farkkoró (*V. phoeniceum*

L.) Bodony mellett; — bodza tákajak (*Scrophularia nodosa* L.) Tardonya p.; — vízi tákajak (*S. aquatica* L.) Parád felett; — réti csikor-ka (*Gratiola officinalis* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — nagyvirágu gyűszűvirág (*Digitalis grandiflora* Lm.) Parád felett az erdő szélén; — gunyás pintyő (*Antirrhinum Orontium* L.) Parád felett; — cseplesz gyujtovány (*Linaria Elatine* Mill.) Sirok és Recsk között; — reketyelevelű gyujtovány (*L. Kocianovichii* Aschers.) Gyöngyös, Sárhegy; — hajfűrtös szigorál (*Voronica scutellata* L.) Bodony, Bagolykő alatt; — póló szigorál (*V. Anagallis* L.) parádi üveggyár alatt; — deréce szigorál (*V. Baccabunga* L.) Parád felett; — cser szigorál (*V. Chamaedrys* L.) Balla és Tardonya p. között; — orvosi szigorál (*V. officinalis* L.) Parád, Gyökeres; — lecsepült szigorál (*V. prostrata* L.) parádi savanyuviz közelében; — fogas szigorál (*V. dentata* Schm.) Sólymós, Kis-Galya; — széleslevelű szigorál (*V. latifolia* L.) Parád alatt; — fattyú szigorál (*V. spuria* L.) Parád, dombos réteken; — leveles szigorál (*V. foliosa* W. K.) Verpelét és Vécis között; — macskafarkú szigorál (*V. spicata* L.) Parád, Disznókő; — kosbor szigorál (*V. orchidea* Crtz.) Sólymos, Nagy-Galya; — kakuk szigorál (*V. serpyllifolia* L.) Bodony mellett; — kakuk szigorál vf. (*V. neglecta* Schm.) parádi savanyuviz feletti Sóstölgyes árka; — gyenge szigorál (*V. tenella* All.) Gyöngyös, bűdöskút alatt; — ugar szigorál (*V. arvensis* L.) parádi savanyúvíz közelében; — tavaszi szigorál (*V. verna* L.) ugyanott; — ujjas szigorál (*V. triphyllos* L.) Bodony, Vérczverés; — mezei szigorál (*V. agrestis* L.) Parád alatt; — Buxbaum szigorál (*V. Buxbaumii* Ten.) Parád mellett; — borostyánlevelű szigorál (*V. hederifolia* L.) Balla mellett; — kónya vicsor (*Lathraea squamaria* L.) parádi csevizefürdő mellett; — taréjos fintor (*Melampyrum cristatum* L.) Parád, alsó sós gödör; — csormolya fintor (*M. arvense* L.) Sirok alatt; — csermely fintor (*M. barbatum* W. K.) Gyöngyös, Sárhegy; — gunyoló fintor (*M. pratense* L.) Bodony, Nagy-Lápa.

Csörgő lapór (*Rhinanthus maior* Ehrh.) Sólymos, Nyesettvárallás; szemvidító szálkacsék (*Euphrasia officinalis* L.) Parád-Hajka felett; — ligeti szálkacsék (*E. nemorosa* Pers.) Bodony, Hosszubércz; — fogáncs szálkacsék (*E. Odontites* L.) parádi savanyuviz közelében; — barzing ménta (*Mentha sylvestris* L.) Parád felett; — tarlói ménta (*M. arvensis* L.) Parád felett; — közönséges csombor (*Pulegium vulgare* Mill.) Parád felett; — vízi peszércz (*Lycopus europaeus* L.) parádi savanyuviz mellett; — enyves zsálya (*Salvia glutinosa* L.) Sólymos, Kis-Galya; — osztrák zsálya (*S. austriaca* Jacq.) Bodony alatt; — mezei zsálya (*S. pratensis* L.) Parád mellett; — erdei zsálya (*S. syl-*

vestris L.) Parád, Hagymás; — ló-zsálya (*S. verticillata* L.) Parád-Hajkán; — szurokszágú murvapik (*Origanum vulgare* L.) Parád felett; — kakuk demutka (*Thymus Serpyllum* L.) Szajla mellett; — keskenylevelű démutka (*Th. angustifolius* Pers.) Gyöngyös, Veronkárét mellett; — magyar démutka vf. (*Th. pannonicus* All. var *sublanuginosus*) parádi üveggyár felett; — hegyi démutka (*Th. montanus* W. K.) Parád felett; — mezei becse (*Calamintha Acanthos Clairv.*) Sóllymos, Nagy-Galya; — erdei becse (*C. sylvatica* Bromf.) Bodony, Kis-Lipót; — szöszös pereszlen (*Clinopodium vulgare* L.) Sóllymos, Kis-Galya; — kopasz csipkepitty (*Nepeta nuda* L.) Bodony, Gergelyháza; — magyar csipkepitty (*N. pannonica* Jacq.) Parád, Ortás; — borzas repkény (*Glechoma hirsuta* W. K.) parádi savanyúvíz melletti erdőben; — melisszalevelű mozsárvirág (*Melittis Melissophyllum* L.) Parád feletti erdő szélén; — szárölelő tátkanaf (*Lamium amplexicaule* L.) parádi savanyúvíz mellett; — piros tátkanaf (*L. purpureum* L.) Derecske mellett; — piros tátkanaf vf. fejeérvirágu (*L. purpureum* L. *albiflorum*) Gyöngyös, Sárhegy; — hódos tátkanaf (*L. maculatum* L.) parádi csevizcefürdő mellett; — verestorku mamó (*Galeobdolon luteum* Huds.) Ó-Huta mellett; — vörös foganótt (*Galeopsis Ladanum* L.) Recsk melletti Lak-pusztán; — tarka foganótt (*Galeopsis Tetrahit* L.) Bodony, Sóscsere; — többszínű foganótt (*G. versicolor* Curt.) Sóllymos, Nagy-Galya; — fejeé hunyász (*Stachys germanica* L.) Balla mellett; — erdei hunyász (*St. sylvatica* L.) parádi csevizcefürdő mellett; — süppedéki hunyász (*St. palustris* L.) Gyöngyös, sárhegyi tó szélén; — egynyári hunyász (*St. annua* L.) Parád felett; — tisztos hunyász (*St. recta* L.) Bodony, Gergelyháza; — orvosi bakfű (*Betonica officinalis* L.) Bodony, Sóscsere; — tisztos bibetyű (*Sideritis montana* L.) Recsk melletti Lak-pusztá; — fejeé pemet (*Marrubium peregrinum* L.) ugyanott; — orvosi pemet (*M. vulgare* L.) Sirok mellett; — szúrós gyöngyhím (*Leonurus Cardiacus* L.) Bodony mellett; — csicsókás bundi (*Phlomis tuberosa* L.) Recsk melletti Laki pusztán; — vizmelléki csukóka (*Scutellaria galericulata* L.) Parád felett; — kucsmás csukóka (*Sc. hastifolia* L.) Parád alatt; — torok villahim (*Prunella vulgaris* L.) parádi üveggyár mellett; — nagyvirágú villahim (*Pr. grandiflora* Jacq.) Sóllymos, Nagy-Galya; — fejeé villahim (*Pr. alba* Pall.) Gyöngyös, Sárhegy. — ostorindás kacskanyak (*Ajuga reptans* L.) parádi savanyúvíz mellett; — ostorindás kacskanyak vf. fejeérvirágu (*A. reptans* L. *albiflora*) parádi üveggyár környékén; — kalincza kacskanyak (*A. Chamaepitys* Schreb.) Bodony és Balla között; — gamandor tarorja (*Teucrium Chamaedrys* L.) Sóllymos, Nagy-

Galya ; — szapora galambócz (*Verbena officinalis* L.) Parád-Hajka ; —
füzén lizinka (*Lysimachia vulgaris* L.) Parád felett ; — fillér lizinka
(*L. Nummularia* L.) Ó-Huta mellett ; — piros ticszem (*Anagallis ar-
vensis* L.) Parád-Hajka ; — kék ticszem (*A. coerulea* Schrb.) parádi
savanyúvíz mellett ; — gőr müköcs (*Androsace elongata* L.) Gyön-
gyös mellett, a benei erdőben, — sűgár kankalin (*Primula elatior*
Icq.) Gyöngyös, Veronkarét mellett ; — orvosi kankalin (*P. officina-
lis* Icq.) Bodony, Fényes p. ; — széles útifű (*Plantago maior* L.) De-
recske mellett ; — keskeny útifű (*P. lanceolata* L.) parádi üveggyár
mellett ; — sziki útifű (*P. maritima* L.) Gyöngyös és Sashalom kö-
zött ; — homoki útifű (*P. arenaria* W. K.) Recsk, Bányatelep ; —
gyom amarant (*Amaranthus retroflexus* L.) parádi savanyúvíz mel-
lett ; — kamborz savar (*Salsola Kali* L.) Sashalom mellett ; — bibir-
ceses torzon (*Polycnemum arvense* L.) Parád alatt ; — pokolvar liba-
topp (*Chenopodium hybridum* L.) parádi üveggyárnál ; — telekes liba-
topp (*Ch. urbicum* L.) Bodonyban ; — fejeér libatopp (*Ch. album* L.)
Parád-Hajka ; — kerek libatopp (*Ch. opulifolium* Schrad) Balla mel-
lett ; — zöld libatopp (*Ch. viride* L.) Parád mellett ; — sokmagu liba-
topp (*Ch. polyspermum* L.) parádi savanyúvíz mellett ; — бүдös liba-
topp (*Ch. Vulvaria* L.) ugyanott ; — tatár maglapél (*Atriplex tatarica*
L.) Sólymos, Károly-vágás ; — úti maglapél (*A. patula* L.) parádi sa-
vanyúvíz mellett ; — keskeny maglapél (*A. angustifolia* Sm.) ugyan-
ott ; — karélyos maglapél (*A. laciniata* L.) parádi Timfűrdő mellett ; —
rózsás maglapél (*A. rosea* L.) ugyanott ; — gyűrűs lórom (*Rumex*
conglomeratus Murr.) Parád felett ; — véres lórom (*R. sanguineus* L.)
Bodony mellett ; — bodros lórom (*R. crispus* L.) Recsk alatt ; — kö-
zép lórom (*R. intermedius* DC.) parádi savanyúvíz mellett ; — madár
sóska vf. keskenylevelű (*R. Acetosella* L. var. *angustifolius*) ugyan-
ott, de csak egyszer ; — lórom cikkszár (*Polygonum lapathifolium*
L.) ugyanott ; — hódos cikkszár (*P. Persicaria* L.) Parád mellett ; —
borsos cikkszár (*P. Hydropiper* L.) Timfűrdő mellett ; — apró cikkk-
szár (*P. minus* Huds.) Csevicefűrdő alatt ; — szulák cikkszár (*P.*
Convolvulus L.) Parád felett ; — folyó cikkszár (*P. dumetorum* L.)
parádi üveggyár mellett ; — farkas boroszlán (*Daphne Mezereum* L.)
Gyöngyör, Hidas ; — közép bögre tok (*Thesium intermedium* Schrad.)
Bodony, Gergelyháza ; — hegyi bögre tok (*Thesium montanum* Ehrh.)
Sólymos, Nagy-Galya ; — farkasalma gégevirág (*Aristolochia Clema-
titis* L.) Parád melletti Ilonavölgy ; — kerek kopotnyak (*Asarum eu-
ropaeum* L.) Gyöngyös, Hidas ; — nagylevelű füte j (*Euphorbia platy-
phylla* L.) Parád, köszörűpatak ; — borzas füte j (*E. epithymoides* L.)

Parád, Somhegy; — gyapjas fűtej (*E. procera* M. B.) Bodony, Gergelyháza: — barackzelevelű fűtej (*E. amygdaloides* L.) parádi csevizetfürdő alatt; — kissár fűtej (*E. Esula* L.) Parád felett; — vesszős fűtej (*E. virgata* W. K.) Gyöngyös, Sárhegy alatt; — fűzlevelű fűtej (*E. salicifolia* Host.) Gyöngyös, sárhegyi tó mellett; — tartós szélfü (*Mercurialis perennis* L.) Parád, Disznókő; — egynyári szélfü (*M. annua* L.) Sirok mellett; — kétlaki csalán (*Urtica divica* L.) parádi üveggyárnál; — apró csalán (*U. urens* L.) Bodony mellett; — felfutó komló (*Humulus Lupulus* L.) parádi Timfürdő mellett; — sima szilfa (*Ulmus campestris* L.) Parád, kékeshegy alatt; — erdei bikk (*Fagus sylvatica* L.) Parád, Tatárok szállása; — kocsánytalan tölgy (*Quercus sessiliflora* Sm.) parádi Timfürdő környékén; — kocsányos tölgy (*Q. pedunculata* Ehrh.) recski erdőkben; — cser-tölgy (*Q. Cerris* L.) parádi savanyúvíz környékén; — közönséges mogyorófa (*Corylus Avellana* L.) parádi üveggyár környékén; — fejér gyertyánfa (*Carpinus Betulus* L.) Bodony, Gerlicze pataka; — csőrege fűz (*Salix fragilis* L.) Parád mellett; — fejér fűz (*S. alba* L.) Bodony mellett; — csigolya fűz (*S. purpurea* L.) Balla mellett; — kötő fűz (*S. viminalis* L.) Recsk alatt; — hamvas fűz (*S. cinerea* L.) parádi savanyúvíz mellett; — kecske fűz (*S. caprea* L.) Gyöngyös, Veronkarét; — terjedő fűz (*S. repens* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — fejér nyárfa (*Populus alba* L.) Sirok mellett; — rezgő nyárfa (*P. tremula* L.) Bodony, Sóscesere; — fejér nyírfa (*Betula alba* L.) Bodony, p. Fényes; — zöld égerfa (*Alnus viridis* D. C.) Sóllymos, Nagy-Galya alatt; — mezgés égerfa (*Alnus glutinosa* Gaertn.) Parád felett; — gyalogfenyű boróka (*Juniperus communis* L.) Eger-Bátor és Szék között; — vízi hídör (*Alisma Plantago* L.) Parád alatt; — lánecsás hídör (*A. lanceolatum* With.) Sirok és Kőkút között; — ernyős elecs (*Butomus umbellatus* L.) Recsk alatt; — savanyú hutsza (*Triglochin palustre* L.) Parád felett; — apró lepcse vf. (*Lemna minor* L. var. *minuta*) Parád felett; — bodnározó gyékény (*Typha latifolia* L.) Bodony, Bagolykő alatti tóban; — foltos kontyvirág* (*Arum maculatum* L.) Bodony, Vérczverés.

Vitéz kosbor (*Orchis militaris* L.) Sóllymos, szalajkaház és Nagy-Galya között; — gömbös kosbor (*O. globosa* L.) Sóllymos Nagy-Galya; — agár kosbor (*O. Morio* L.) parádi üveggyár felett; — füles kosbor vf. (*O. mascula* L. β . *acutiflora*) Sóllymos, Nagy-Galya; — bodza kosbor (*O. sambucina* L.) ugyanott; — foltos kosbor (*O. maculata* L.) Gyöngyös, Hidas és Remetefa között; — májusi kosbor (*O. maialis* Rb.) Sóllymos, Nagy-Galya; — szúnyoglábu csorikra (Gy-

mnadenia conopsea R. Br.) Gyöngyös, Veronkarét; — zöld nyelvűr (Coeloglossum viride Hartm.) Sóllymos, Kis-Galya; — kétlevelű lapár (Platanthera bifolia Rich.) Gyöngyös, Remetefa táján; — zöldvirágu lapár (*P. chlorantha* Cust.) parádi üveggyár melletti erdőben; — sápadt porfej (*Cephalanthera pallens* Rich.) Parád, Tatárok szállása; — kardlevelű porfej (*C. ensifolia* Rich.) Parád, Herczeggödre; — vörös porfej (*C. rubra* Rich.) parádi savanyúvíz és vöröspart közt; — széleslevelű bibak (*Epipactis latifolia* All.) a parádi csevizcefürdő melletti árnyas erdőben; — madárfészek tokafék (*Neottia Nidus avis* Rich.) Sóllymos, Kis-Galya; — bókoló dákoska (*Gladiolus communis* L.) Parád mellett; — fedelékes dákoska (*G. imbricatus* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — tarka nőszirm (*Iris variegata* L.) Bodony, Gergelyháza; — apró nőszirm (*I. pumila* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — sás nőszirm (*I. Pseud-Acorus* L.) Sirok alatt, — pázsitos nőszirm (*I. graminea* L.) Parád, Somhegy; — kikeleti hóvirág (*Galanthus nivalis* L.) Parád-Hajka feletti Vérczverés; — árnyékos nyulárnyék (*Asparagus umbricola* Kitb.) Parád mellett; — négylevelű csillár (*Paris quadrifolia* L.) Parád, Somhegy; — gyűrűs gyöngyvirág (*Convallaria verticillata* L.) Sóllymos, Nagy-Galya; — büttykös gyöngyvirág (*C. Polygonatum* L.) parádi csevizcefürdő mellett; — széleslevelű gyöngyvirág (*C. latifolia* Icq.) Parád, Saskő és Kékeshegy; — fűrtös gyöngyvirág (*C. multiflora* L.) Bodony, Bagolykő; — májusi gyöngyvirág (*C. maiialis* L.) Parád felett; — kétlevelű árnyvirág (*Maianthemum bifolium* D. C.) parádi csevizcefürdő mellett; — koczás hatkotu (*Fritillaria Meleagris* L.) Vécs mellett; — turbán lilium (*Lilium Martagon* L.) Parád, Disznókő; — ágas hőlve (*Anthericum ramosum* L.) Recsk, Bányatelep

Hunyászféle zöldcsik (*Ornithogalum stachyoides* Koch.) Mátra tövén a saári szőlők alatt; — ernyős zöldcsik (*O. umbellatum* L.) parádi savanyúvíz mellett; — konyuló zöldcsik (*O. nutans* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — keskenyszirmu sárma (*Gagea stenopetala* Rb.) Bodony, Sóscsere; — pallagi sárma (*G. arvensis* Schult.) Gyöngyös, Sárhegy; — apró sárma (*G. minima* Schult.) Sóllymos, Nagy-Galya; — sárga sárma (*G. lutea* Schult.) Bodony, Vérczverés; — csalóka hagyma (*Allium fallax* Schultes) Sóllymos, Kis-Galya; — bajuszos hagyma (*A. vineale* L.) parádi savanyúvíz mellett; — kigyós hagyma (*A. scorodoprasum* L.) Bodony, Gergelyháza; — szarvas hagyma (*A. carinatum* L.) Parád, Ilonavölgy; — sárga hagyma (*A. flavum* L.) Parád, Disznókő; — sápadt hagyma (*A. pallens* L.) Sóllymos, Kis-Galya; — üstökös gyöngyike (*Muscari comosum* Mill.) Parád, Ortás; — fűrtös

gyöngyike (*M. racemosum* Mill.) Gyöngyös, Veronkarét; — eperj gyöngyike (*M. botryoides* Mill.) Parád, Disznókő; — zászpa kikerics (*Colchicum autumnale* L.) Recsk alatt; — béka szittyó (*Juncus effusus* L.) Sólomos, Nagy-Galya alatt; — fakó szittyó (*J. glaucus* Ehrh.) gombosi pusztán, a Mátra alatt; — fényestermésű szittyó (*J. lamprocarpus* Ehr.) Parád felett; — gyökerező szittyó (*J. lamprocarpus* Ehrh. *β. fluitans*) Bodony, Martalócz alatt; — emelkedő szittyó (*J. adscendens* Host.) ugyanott; — összelapult szittyó (*J. compressus* Jcq.) Parád felett; — varangy szittyó (*J. bufonius* L.) parádi üveggyár mellett; — fejéreslő lucza (*Luzula albida* D. C.) Gyöngyös, Hidas; — mezei lucza (*L. campestris* D. C.) parádi savanyúvíz mellett; — sokvirágú lucza (*L. multiflora* Lejeun.) parádi üveggyár és savanyúvíz közt; — sárgálló palka (*Cyperus flavescens* L.) Bodony, Nagy-Lipót alatt; barna palka (*C. fuscus* L.) parádi üveggyár mellett; — zöldellő palka (*C. virescens* Hoffm.) ugyanott; — árva tódisz (*Heleocharis palustris* R. Br.) Bodony alatt; — villás káka (*Scirpus maritimus* L.) Recsk melletti laki völgy; — erdei káka (*S. sylvaticus* L.) parádi üveggyár mellett; — lapított káka (*S. compressus* Pers.) Bodony, Bagolykút alatt; — keskenylevelű gyapu (*Eriophorum angustifolium* Rth.) Sólomos, szalajkaház felett; — szittyós sás (*Carex stenophylla* Whlbg.) Gyöngyös-Bene; — róka sás (*C. vulpina* Rb.) Parád felett; — sulyomos sás (*C. muricata* L.) parádi savanyúvíz mellett; — sulyomos sás vf. zöldellő (*C. muricata virens* Koch.) Gyöngyös, Vargakút mellett; — kopári sás (*C. Schreberi* Schrank) a parádi savanyúvíz közelében; — ritkás sás (*C. remota* L.) Gyöngyös, Hidas; — nyúl sás (*C. leporina* L.) Bodony, Nagy-Lápa; — nyúl sás vf. (*C. leporina* L. var. *pallida*) Gyöngyös, Vargakút mellett; — kinyúlt sás (*C. elongata* L.) Bodony, Bagolykő alatt; — sugár sás (*C. stricta* Good.) a parádi üveggyár alatt; — éles sás (*C. acuta* L.) ugyanott; — közönséges sás vf. (*C. vulgaris* Fr. var. *chlorocarpa* Schur.) Parád felett; — hegyi sás (*C. montana* L.) Gyöngyös, Veronkarét; — korai sás (*C. praecox* Jcq.) ugyanott; — ujjas sás (*C. digitata* L.) a parádi csevizefürdő melletti erdőben; — fényes sás (*C. nitida* Hst.) Bodony, Hosszúbércz; — szőrös sás (*C. pilosa* Scop.) a parádi üveggyár mellett; — magas sás (*C. maxima* Scop.) ugyanott; — nyulánkfűzérű sás (*C. strigosa* Huds.) a söllymosi alsó Mátrában; — sápadt sás (*C. pallescens* L.) Gyöngyös, Vargakút mellett; — korhadó sás (*C. Michellii* Host.) Gyöngyös, a Büdöskút felett; — ziláltfűzérkéjű sás (*C. distans* L.) Parád felett; — erdei sás (*C. sylvatica* Huds.) Sólomos, Nagy-Galya alatt; — borzas sás (*C. hirta* L.) a parádi savanyúvíz közelében; — borzas-

alaku sás (*C. hirtaeformis* Pers.) Parád felett; — szürke fenyer (*Andropogon Ischaemum* L.) Sirok felett; — élesmosó fenyer (*A. Gryllus* L.) Recsk melletti laki völgyben; — pirók köles (*Panicum sanguinale* L.) Derecske mellett; — szemszörös köles (*P. ciliare* Retz.) Ó-Huta mellett. Kakasláb köles (*P. Crusgalli* L.) Parád-Hajkán.

Zöld sertefű (*Setaria viridis* P. B.) Recsk, Bányatelep; — szagos borjupázsit (*Anthoxanthum odoratum* L.) Bodony mellett; — mezei ecsetpázsit (*Alopecurus pratensis* L.) a parádi üveggyár mellett; — mezei ecsetpázsit vf. (*A. pratensis* L. var. *elatior*.) Gyöngyös, Veronkarét; — bütykös ecsetpázsit (*A. geniculatus* L.) Parád, Ilonavölgy; — kesely ecsetpázsit (*A. fulvus* Sm.) Bodony, Fényes p.; — violaszáru komocsin (*Phleum Boehmeri* Wib.) a parádi savanyúvíz mellett; — gumós komocsin (*Ph. nodosum* L.) Sólymos, Károly-vágás; — fejtippan (*Agrostis alba* Schrad.) Parád felett: — czérna tippan (*A. vulgaris* With.) Tardonya p. mellett; — eb-tippan (*A. canina* L.) Gyöngyös, Veronkarét; — harmattartó tippan (*Apera Spica venti* Beauv.) Szederkény mellett; — rongyos tippan (*A. interrupta* Beauv.) Parád alatt; — siska nádtippan (*Calamagrostis epigeios* Roth.) Bakta és Sirok közt; — erdei nádtippan (*C. sylvatica* D. C.) Sólymos, Nagy-Galya; — ziláltfejtű kásafű (*Milium effusum* L.) Gyöngyös, Remetefa táján; — árvalány hajka (*Stipa pennata* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — fedő bog nád (*Phragmites communis* Trin.) Bodony, fekete tó felett; — taréjos polyvabúr (*Koeleria cristata* Pers.) Bodony mellett; — gyepes nápicz (*Aira caespitosa* L.) Sólymos, Nagy-Galya, a csurgókút mellett; — gyepi nápicz, tarka fűzérkéssel (*A. caespitosa* L. var. *spiculiculis variegatis*) Bodony, fekete tó; — vanyiga nápicz (*A. flexuosa* L.) a parádi csevizefürdő mellett; — hila zab (*Avena fatua* L.) Balla mellett; — szörösödő zab (*A. pubescens* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — czérna zab (*A. tenuis* Mönch.) Sirok, Darnóhegy; — parádi zab (*A. paradensis* R. K. = *Danthonia provincialis* D. C.) Bodony, Gergelyháza.

Rémes léhapót (*Melica ciliata* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — óriás léhapót (*M. altissima* L.) Bodony, Bagolykő; — egyvirágú léhapót (*M. uniflora* L.) Gyöngyös, a Remetefa környékén; — bókölő léhapót (*M. nutans* L.) a parádi üveggyár felett; — közép rezge (*Briza media* L.) a parádi savanyúvíz mellett; — kesely bajúspázsit (*Eragrostis praeoides* Beauv.) Recsk és Sirok között; — szörös bajúspázsit (*E. pilosa* Beauv.) ugyanott; — durva perje (*Poa dura* L.) a parádi savanyúvíz mellett; — nyári perje (*P. annua* L.) Bodony mel-

lett; — gumós perje (*P. bulbosa* L.) Gyöngyös-Bene; — ligeti perje (*P. nemoralis* L.) a parádi cseviczefürdő mellett; — ligeti perje vf. (*P. nemoralis* L. var. *rigidula*) Bodony, Gergelyháza; — meddő perje (*P. sterilis* M. B.) Gyöngyös, Sárhegy; — álmeddő perje (*P. pseudo-sterilis* Schur.) Sólymos, Nagy-Galya; — mezei perje (*P. pratensis*) Bodony, Csórhegy alatt; — fejes perje (*P. compressa* L.) Recsk felett.

Fodorsás édpázsit (*Glyceria spectabilis* M. K.) Sirok és Kőkúti malom közt; — harmat édpázsit (*G. fluitans* R. Br.) Parád felett; — vízi édpázsit (*G. aquatica* Presl.) ugyanott; — kékellő kéhencz (*Molinia coerulea* Mönch.) a parádi Mátrában; — csomós ebir (*Dactylis glomerata* L.) a parádi üveggyár mellett; — taréjos czinczor (*Cynosurus cristatus* L.) Bodony, Gergelyháza; — juh csenkesz (*Festuca ovina* L.) Parád mellett; — keményke csenkesz (*F. duriuscula* L.) Gyöngyös, Sárhegy; — sugár csenkesz (*F. stricta* Host.) a parádi savanyúvíz mellett; — borzas csenkesz (*F. hirsuta* Host.) Bodony, Verespart; — sertetövű csenkesz (*F. heterophylla* Lam.) Gyöngyös, Remetefa táján; — vörös csenkesz (*F. rubra* L.) a parádi üveggyár mellett; — erdei csenkesz (*F. sylvatica* Vill.) Gyöngyös, Veronkarét melletti erdő; — óriás csenkesz (*Festuca gigantea* Vill.) Parád, Ilnavölgy; — magas csenkesz (*F. elatior* L.) a parádi üveggyár mellett; — vadóc csenkesz (*F. loliacea* Huds.) a parádi savanyúvíz és üveggyár között; — szárnyalt kurtatopp (*Brachypodium pinnatum* P. B.) Parád, Ortás; — erdei kurtatopp (*B. sylvaticum* R. Sch.) Gyöngyös, Remetefa táján; — gabona rozsnok (*Bromus secalinus* L.) Bodony mellett; — puha rozsnok (*B. mollis* L.) Parád felett; — ugar rozsnok (*B. arvensis* L.) Sirok mellett; — durva rozsnok (*B. asper* Murr.) Bodony, Bagolykő; — árva rozsnok (*B. inermis* Leyss.) Parád alatt; — meddő rozsnok (*B. sterilis* L.) Derecske mellett; — fedél rozsnok (*B. tectorum* L.) a parádi savanyúvíz mellett; — hegyes búza (*Triticum acutum* D. C.) Gyöngyös, Sárhegy; — szürkezőld búza (*T. glaucum* Desf.) Parád felett; — taraczk búza (*T. repens* L.) ugyanott; — taraczk búza vf. kalászos (*T. repens* L. var. *aristatum*) a parádi üveggyár mellett; — eb-búza (*T. caninum* Schreb.) parádi savanyúvíz mellett; — európai czimbor (*Elymus europaeus* L.) Sólymos, Nagy-Galya; — egér árpa (*Hordeum murinum* L.) Parád mellett; — tengerparti árpa (*H. maritimum* With.) Vécs mellett; — évelő vadóc (*Lolium perenne* L.) Bodony mellett; — üstökös kalászbajt (*Aegilops caudata* L.) Gyöngyös és Bene p. közt.

Az itt elősorolt növények — kevés kivétellel — a hevesmegyei Mátraság egész területén találhatók.

A virágtalanok még kellőképen átvizsgálva nem lévén, melyeket a fölüljegyzett közlő eddigelé talált, aránylag oly csekély számuak, hogy azokat ezuttal ismertetni nem tartá méltónak.

Toldalék az előre bocsátott értekezéshez.

Az annyira érdekes Mátravidék virányát az előre bocsátott értekezésben oly férfi irta le, ki nemcsak a növénytan avatott szakembere, hanem egyszersmind életének nagy részét épen e virány tanulmányozásának szentelése ki az általa, mint idetartozókat leírt növényeket nem mások után jegyezte fel, hanem azokat maga kereste és gyűjtötte. De minthogy többen, kik munkáját nálam még kéziratban látták azon nézetet nyilvánították ki, hogy a Mátravidék virányát képező ezen növényeket könnyebb áttekintés végett jó volna vagy a lelhelyek, vagy rendszer szerint rendezni, én, mint az egész műnek szerkesztője, ezen óhajnak engedni akarván, a tudós szerző által elősorolt növényeket Deccandolle természetes rendszere szerint rendeztem s ezen munkám eredményét függelékül ide csatolom. De előre is bocsánatot kell kérnem, ha talán több helyen tévedtem volna: mert a növénytan nem szaktudományom lévén én csak is jó akaratom akarám e rendezés által tanusítani és a Vrabélyi úr által jeles szakismerettel és kitartó ritka szorgalommal a Mátra érdekes vidékén évek hosszú során fölkeresett, gyűjtött és meghatározott növényeket könnyebb áttekintés végett összeállítani; rövidség okáért a növényeknek csak latin neveiket tartván meg.

Dr. Albert Ferencz.

A Mátra vidéken talált növények a Deccandolle-féle természetes rendszer szerint összeállítva.

I. *Phanerogamae vasculares* (virágos edényes növények) 1-ső osztály.

Dicotyledonae (két szikűek.)

A) *Choristopetales* (sokszirmu kétszikűek).

I. Rend. *Leguminosae* (hüvelyesek) diffusum, *Ononis spinosa*, *O. hircina*, *Genista pilosa*, *G. pubescens*,
1. család. *Papilionae* (pillangófélék), *Dorycnium herbaceum*. D. *Cytisus nigricans*, *C. ratisbonen-*

sis, *Anthyllis vulneraria*, *Lotus corniculatus*, *Medicagosativa*, *M. falcata*, *M. prostrata*, *M. lupulina*, *M. media*, *Melilotus officinalis*, *M. laxiflora*, *Trifolium medium*, *T. flexuosum*, *T. alpestre*, *T. rubens*, *T. pannonicum*, *T. montanum*, *T. hybridum*, *T. agrarium*, *Astragalus onobrychis*, *A. cicer.*, *A. glycipillos*, — *Vicia passiformis*, *V. cassubica*, *V. dumetorum*, *V. villosa*, *V. sepium*, *V. pannonica*, *V. angustifolia*, *Ervum hirsutum*, *E. tetraspermum*, *Lathyrus tuberosus*, *L. pratensis*, *L. plattipillos*, *Coronilla varia*. — *Tetragonolobus siliquosus*.

II. rend. *Rosiflorae* (rózsavi-ráguak).

4-ik csal. *Amygdaleae* (csontáros félék), *Amygdalus nana*, *Prunus spinosa*, *P. cerasus*, *P. padus*, *P. chamaecerasus*.

5-ik csal. *Spiraeaceae* (bajnócza félék) *Spiraea chamedrifolia*, *Sp. ulmaria*, *Sp. filipendula*, *Sp. crenata*.

6-ik csal. *Sanguisorbeae* (vér-füfélék) *Poterium polygamum*.

7-ik csal. *Rosaceae* (rózsafélék) *Geum urbanum*, *Waldsteinia genoides*, *Rubus idaeus*, *R. fruticosus*, *R. rirtus*, *R. caestus*, *Potentilla recta*, *P. inclinata*, *P. argentea*, *P. petula*, *P. reptans*, *P. Tormentilla*, *P. verna*, *P. opaca*, *P. alba*, *P. micrantha*, *Agrimonia eupatoria*, *A. odorata*, *Rosa pimpinellifolia*, *R. spinosissima*, *R. reversa*, *R. pyrenaica*, *R. canina*, *R. canina viridis*, *R. dumetorum*, *R. sepium*, *R. Kluckü*, *R. gallica*.

8-ik csal. *Pomaceae* (almafélék) *Pyrus communis*, *P. malus*, *Sorbus aucuparia*, *S. lanuginosa*, *S. torminalis*, *S. aria*.

IV-ik rend. *Tricoccae* (hárombo-docsuak).

16-ik csal. *Staphyleaceae* (hályogfélék) *Staphylea pennata*.

17-ik csal. *Rhamneae* (bengefélék) *Rhamnus cathartica*, *R. frangula*.

20-ik csal. *Euphorbiaceae* (fütejfélék) *Euphorbia platiphilla*, *E. epithymoides*, *E. procera*, *E. amygdaloidis*, *E. esula*, *E. virgata*, *E. salicifolia*, *Mercurialis perennis*, *M. annua*.

V-ik rend. *Malpighinae* (Malpighifélék)

21-ik család. *Hippocastaneae* (bokrétafa félék). *Aesculus hypopocastanum*.

22-ik csal. *Acerineae* (juharfélék). *Acer Negundo*.

VII. rend. *Gruinales* (gerelyviráguak)

26-ik csal. *Oxalideae* (sósdi-félék). *Oxalis acetosella*, *O. stricta*.

27-ik csal. *Lineae* (lenfélék). *Linum flavum*, *L. tenuifolium*, *L. hirsutum*, *L. catharticum*.

28. csal. *Geraniaceae* (gerelyfélék). *Geranium phacum*, *G. sanguineum*, *G. pusillum*, *G. molle*. *Erodium cicutarium*.

30-ik csal. *Balsamineae* (fávirágfélék). *Impatiens nolitangere*.

VIII. rend. *Columniferae* (bibe-tákfélék).

31. csal. *Malvaceae* (málvafélék). *Levathera thuringica*, *Malva sylvestris*, *M. vulgaris*, *Hibiscustrionum*.

32. csal. *Tiliaceae* (hársfélék), *Tilia grandiflora*, *T. parviflora*.

XII. rend. *Calyciflorae* (csészeviráguak)

40-ik család. *Onagrariae* (Onagraria félék). *Epilobium angustifolium*, *E. hirsutum*, *E. montanum*,

E palustre, *Oenothera biennis*, *Circoea lutetiana*.

41. csal. *Lythraeae* (füzényfélék). *Lythrum salicaria*, *L. virgatum*, *L. Hyssopifolium*, *Peplis portula*.

42. csal. *Haloragaceae* (tóboros-
tafélék) *Calitriche stagnalis*.

XIII-ik rend. *Succulentae* (pozsgár növények).

44. csal. *Saxifragae* (kőtőrfélék). *Saxifraga aizoon*, *S. bulbifera*, *Chrysosplenium alternifolium*.

45-ik csal. *Crassulaceae* (kövérfélék). *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *S. matrense*, *Sempervivum hirtum*, *S. soboliferum*.

XIV. rend. *Caryophyllinae* (szegfűfélék).

47. cs. *Sileneae* (szilénefélék). *Dianthus proterius*, *D. armeria*, *D. atrorubens*, *D. collinus*, *D. deltoides*, *Gypsophila muralis*, *Saponaria vaccharis*, *Silene nutans*, *S. otiter*, *S. multiflora*, *S. viridiflora*, *Cucubalis baccifer*, *Lychnis viscaria*, *L. floeuculi*, *L. coronaria*, *Agrostemma githago*.

48. csal. *Alsineae* (ludhúrfélék). *Sagina procumbens*, *Spergula arvensis*, *Moehringia trinervia*, *Arenaria serpyllifolia*, *A. grammifolia*, *Holosteum umbellatum*, *Lepigonum rubrum*, *Stellaria media*, *St. hollostea*, *St. gramminea*, *St. alliginosa*, *St. neglecta*, *Cerastium glomeratum*, *C. triviale*, *C. semidecandrum*, *C. sylvaticum*, *C. matrense*.

51. csal. *Scleranthaeae* (Sziklár-
félék). *Scleranthus annuus*, *Amaranthus retroflexus*.

52. csal. *Chenopodiaceae* (libatoppfélék), *Chenopodium hybridum*, *Ch. urbicum*, *Ch. album*, *Ch. opulifolium*, *Ch. viride*, *Ch. polyspermum*, *Ch. vulvaria*, *Atriplex*

tatarica, *A. patula*, *A. angustifolia*, *A. laciniata*, *A. rosea*, *Polycnemum arvense*, *Salsola Kali*.

XV. rend. *Guttiferae* (Guttifélék).

53. csal. *Hypericinae* (linkafélék). *Hypericum montanum*, *H. hirsutum*, *H. quadrangulaeae*.

XVI. rend. *Cistiflorae* (szuharvirágúak).

55-dik csal. *Parnassicae* (boglárpótfélék). *Parnassia palustris*.

57-ik csal. *Violanicae* (viola-
félék). *Viola hirta*, *V. odorata*, *V. sylvestris*, *V. canina*, *V. stagnina*, *V. Ruppii*, *V. tricolor*, *V. mirabilis*.

XVII. rend. *Peponiferae* (kabak-
félék).

58-ik csal. *Cistineae* (szuhar-
félék). *Helianthemum vulgare*.

60-ik. csal. *Grossularieae* (biszkefélék). *Ribes grossularia*.

61-ik csal. *Cucurbitaceae* (tök-
félék). *Bryonia alba*.

XVIII-ik rend. *Rhoadeae* (mákvirágúak).

64-ik csal. *Cruciferae* (kereszt-
esfélék). *Nasturtium austriacum*, *N. sylvestre*, *N. terrestre*, *Barbarea vulgaris*, *Turritis glabra*, *A-rabis sagittata*, *A. petrogena*, *A. turrita*, *Cardamine impaciens*, *C. amara*, *Hesperio tristis*, *H. matronalis*, *Sysimbrium strictissimum*, *S. Thalianum*, *Alliaria officinalis*, *Erysimum carniolicum*, *E. repandum*, *E. canescens*, *Sinapis arvensis*, *Alyssum calycinum*, *Farsetia incana*, *Erucastrum Polichii*, *Lunaria rediviva*, *Dentaria bulbifera*, *Draba nemoralis*, *D. ambigna*, *D. verna*, *D. praecox*, *Camelina sativa*, *C. microcarpa*, *Thlaspi perfoliatum*, *Th. Jankae*, *Lepidium Draba*, *L. campestre*, *L. perfoliatum*, *Capsella bursa pastoris*, *Raphanus Raphanistrum*.

65-dik cs. *Papaveraceae* (mák-

félék). *Papaver Rhoeas*, *P. maculorum*, *Glaucium corniculatum*.

66-ik csal. *Fumariaceae* (füstikefélék). *Corydalis cava*, *C. solida*, — *Fumaria officinalis*.

67. csal. *Resedaceae* (rezedafélék), *Reseda lutta*.

68. csal. *Polygalieae* csészeszárnnyefélék). *Polygala neglecta*, *P. vulgaris*.

XX. rend. *Polycarpicæ* (sok termésűek).

72-ik csal. *Ranunculaceae* (szírontákfélék), *Clematis integrifolia*, *C. recta*, *C. vitalba*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Th. nigricans*, *Th. laserpitii folium*, *Th. simplex*, *Anemona Hackelii*, *A. pratensis*, *A. sylvestris*, *Adonis flammea*, *A. aestivalis*, *A. vernalis*, *Myosurus minimus*, *Ranunculus aquatilis*, *R. flammula*, *R. polyhillus*, *R. calthae-folius*, *R. pedatus*, *R. illyricus*, *R. auricomus*, *R. lanuginosus*, *R. nemorosus*, *R. polyanthemus*, *R. repens*, *R. pseubulbosus*, *R. Sardous*, *R. sceleratus*, *R. arvensis*, *R. tuberculatus*, *Caltha palustris*, *Ni-*

gella arvensis, *Isopyrum thalectroides*, *Delphinium consolida*, *D. ajacis*, *Atragena alpina*, *Aconitum anthora*, *A. vulgaria*.

73-ik csal. *Paeoniaceae* (bazzsalfélék). *Actaea spicata*.

XXIII. rend. *Umbellifloræ* (ernyös virágúak).

78-ik csal. *Hederaceae* (repkényfélék). *Hedera helix*, *Cornus sanguinea*.

79. *Umbelliferae* (ernyösfélék). *Sanicula europaea*, *Falearia Rivini*, *Pimpinella magna*, *Tordylium Maximum*, *Sium latifolium*, *Bupleurum longifolium*, *Aethusa cynapium*, *Heracleum sibiricum*, *Angelica montana*, *Eryngium campestre*, *E. planum*, *Selinum carvifolium*, *Laserpitium latifolium*, *Caucalis daucoides*, *Trinia vulgaris*, *T. Kitaibel*, *Torilis anthriscus*, *Seselli annuum*, *S. coloratum*, *Anthriscus sylvestris*, *Peucedanum officinale*, *P. cervaria*, *Chaerophyllum temulum*, *Ch. aromaticum*, *Conium maculatum*, *Libanotis montana*.

B. *Gamopetalae* (forrtszirmu kétszikűek).

XXV. rend. *Ligustrinæ* (fagyalfélék).

81-ik csal. *Oleineae* (Olajfafélék), *Ligustrum vulgare*, *Fraxinus excelsior*, *Fr. ornus*.

XXVI. rend. *Rubiaceinæ* (buzérfélék).

83-ik csal. *Viburneae* (bangitafélék), *Viburnum opulus*, *V. lantana*, *Sambucus racemosa*.

84-ik család *Caprifoliaceae* (lonczfélék) *Lonicera xynosteum*.

85-ik csal. *Stellatae* (küllősfélék), *Galium cruciata*, *G. pedemontanum*, *G. palustre*, *G. boreale*, *G. ochroleucum*, *G. sylvaticum*, *G. intermedium*, *G. Molluga* L. var. *glabrum serrulatum*, *G.*

Mollugo L. var. *pilosulum*, *G. Mollugo* L. var. *angustifolia*, *Asperula cynanchina*, *A. odorata*, *A. galioides*.

XXVI. rend. *Contortae* (tekereettek).

87-ik csal. *Apocynæae* apoczin-félék), *Vinca herbacea*.

88-ik csal. *Asclepiadeae* (krepinfélék), *Cynanchum vincitoxicum*, *C. laxum*.

89-ik csal. *Gentianeae* (tarnicsfélék), *Gentiana pneumontha*, *G. cruciata*, *Erythrea centaurium*, *E. pulchella*.

XXVIII. rend. *Tubifloræ* (csövirágúak).

90-ik csal. *Borragineae* (bora-

gofélék). *Cynoglossum officinale*, *Echinospermum lappula*, *Omphalodes scorpioides*, *Nonnea pulla*, *Anchusa officinalis*, *Alcanna* (*Anchusa*) *tinctoria*, *Symphitum officinale*, *S. bohemicum*, *S. tuberosum*, *Myosotis palustris*, *M. sylvatica*, *M. intermedia*, *M. hispida*, *Lythospermum purpureo caeruleum*, *L. arvense*, *Pulmonaria officinalis*, *P. mollis*, *Echium rubrum*, *Cerinthe minor*.

91-ik csal. *Solanaceae* (csucsorfélék). *Solanum nigrum*, *S. dulcamara*, *Physalis Alkekengi*, *Scopolina atropoides*, *Atropa Belladonna*, *Datura stramonium*, *Hyoscyamus niger*.

93-ik csal. *Convolvulaceae* (szulákfélék). *Convolvulus sepium*.

XXIX. rend. *Labiataeflorae* (ajakosviráguak).

95. csal. *Labiatae* (ajakosfélék). *Mentha sylvestris*, *M. arvensis*, *Sideritis montana*, *Ajuga reptans*, *A. reptans albiflora*, *A. chamaepylis*, *Phlomis tuberosa*, *Teucrium chamaedrys*, *Melittis mellosophyllum*, *Marrubium peregrinum*, *M. vulgare*, *Origanum vulgare*, *Glechoma hirsuta*, *Nepeta nuda*, *N. pannonica*, *Betonica officinalis*, *Galeopsis ladanum*, *G. tetrahit*, *G. versicolor*, *Leonurus cardiaca*, *Stachys germanica*, *St. sylvatica*, *St. palustris*, *St. annua*, *St. recta*, *Galeobdolon luteum* Huds., *Lamium amplexicaule*, *L. purpureum albiflorum*, *L. maculatum*, *Scutellaria galericulata*, *S. hastifolia*, *Prunella vulgaris*, *P. grandiflora* Jacq., *alba* Pall., *Thymus serpyllum*, *Th. angustifolius*, *Th. pannonicus*, *Th. montanus*, *Calamintha acinos* Clairv., *C. sylvatica* Bromf., *Lycopus europaeus*, *Salvia glutinosa*, *S. austriaca* Icq.,

S. pratensis, *S. sylvestris*, *S. verticillata*.

96-ik család. *Scrophularineae* (tákaajakfélék). *Verbascum thapsus*, *V. phlomoides*, *V. nigrum*, *V. austriacum*, *V. phoeniceum*, *Scrophularia nodosa*, *Sc. aquatica*, *Gratiola officinalis*, *Digitalis grandiflora*, *Antirrhinum orontium*, *Linnaria elatine*, *L. genistifolia*, *L. Kocianovichii* Asch., *Veronica scutellata*, *V. anagallis*, *V. beccabunga*, *V. chamaedris*, *V. officinalis*, *V. prostrata*, *V. latifolia*, *V. dentata*, *V. spuria*, *V. foliosa* W. K., *V. spicata*, *V. orchidea* Crtz., *V. serpyllifolia*, *V. neglecta* Schm., *V. tenella* All., *V. arvensis*, *V. verna*, *V. triphyllus*, *V. agensis*, *V. Buxbaumii* Ten., *V. hederæfolia*, *Melampyrum cristatum*, *M. arvense*, *M. barbatum* W. K., *M. pratense*, *Rhinantus maior* Ehrh., *Euphrasia officinalis*, *E. nemorosa* Pers., *E. Odontides*.

98-ik család. *Verbenaceae* (galambóczfélék) *Verbena officinalis*.

99-ik csal. *Orobanchaeae* (szádorfélék). *Lathraea squammaria*.

XXX. rend. *Myrsineae* (myrzinafélék).

102-ik csal. *Primulaceae* (kanakalinfélék). *Anagallis arvensis*, *A. coerulea* Schrb., *Lysimachia vulgaris*, *L. nummularia*, *Androsace elongata*, *Primula elatior*, *P. officinalis* Icq.

XXXII. rend. *Ericineae* (hanganeműék).

106. csal. *Ericaeae* (hangafélék). *Pyrola minor*, *P. secunda*.

107. csal. *Vaccinieae* (áfonyafélék). *Vaccinium Myrtillus*.

108. csal. *Monotropeae* (levélnélküliek). *Monotropa hypopitys*.

XXXIII-ik rend. *Campanulinæ* (csengetyűviráguak).

109. csal. *Campanulaceae* (csen-

getyűkefélék). *Campanula rotundifolia*, *C. bononiensis*, *C. ruthenica*, *C. rapunculoides*, *C. petrea*, *C. patula*, *C. rapunculus*, *C. persicifolia*, *C. glomerata*, *C. cervicaria*, *C. sibirica*, *Phyteuma spicatum*, *Ph. foliosum*.

XXXIV. rend. *Compositae* (együtnemzők).

110. csal. *Synanthereae* (őszportokosok). *Eupatorium cannabinum*, *Kentrophyllum lanatum*, *Petasites officinalis*, *Crupina vulgaris*, *Erigeron canadense*, *Solidago virgaurea*, *Bidens tripartita*, *B. cernua*, *Inula odorata*, *I. hirta*, *I. britannica*, *Pulicaria vulgaris*, *Conyza squarrosa*, *Filago germanica*, *F. arvensis*, *Podospermum Jacquinianum*, *P. laciniatum*, *Gnaphalium sylvaticum*, *G. uliginosum*, *G. divicum*, *Artemisia absinthium*, *A. pontica*, *A. austriaca*, *A. campestris*, *Tanacetum vulgare*, *Achillea crustata*, *A. setacea*, *A. tanacetifolia*, *A. nobilis*, *A. crithmifolia*, *Anthemis tinctoria*, *A. austriaca*, *A. arvensis*, *A. cotula*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Ch. corymbosum*, *Ch. inodorum*, *Matricaria chamomilla*, *Senecio vulgaris*, *S. viscosus*, *S. Jakobeae*, *S. erraticus*, *S. nemorensis*, *S. Fuchsii*, *Cirsium ciliatum*, *C. eriophorum*, *C. canum*, *C. pannonicum*, *C. arvense*, *Carduus acanthoides*, *C. crispus*, *C. collinus*, *Arctium lappa major*, *A. lappa minor*, *A. lappa tomentosa*, *Carlina acaulis*, *C. vulgaris*, *Xeranthemum annuum*, *X. cylindricum*, *Serratula tinctoria*, *Centaurea jacea*, *C. nigrescens*, *C. phrygia*, *C. stricta*, *C. scabiosa*, *C. maculosa*, *C. paniculata*, *Lapsana communis*, *Hypochoeris glabra*, *H. maculata*, *Scorzonera hispanica*, *S. purpurea*, *Leontodon autumnalis*, *L. hispidus*, *L. danubialis*, *Picris hieracoides*, *P. hieracoides ruderalis*, *Sonchus oleraceus*, *S. arvensis*, *Echinops sphaetoccephalus*, *Crepis praemorsa*, *C. biennis* var. *serioflora*, *C. tectorum*, *Cineraria campestris*, *C. spathulifolia*, *Taraxacum officinale*, *Doronicum hungaricum*, *Lactuca scariola*, *L. saligna*, *L. stricta*, *L. muralis*, *Lynosyris vulgaris*, *Tragopogon pratensis*, *T. maior*, *T. orientalis*, *Hieracium pilosella*, *H. brachiatum*, *H. flagelliflorum*, *H. auricula*, *H. Banhini*, *H. glaucescens*, *H. Nestleri*, *H. lucorum*, *H. vulgatum*, *H. murorum*, *H. sabaudum*, *H. rigidum*, *H. umbellatum*, *H. umbellatum collinum*.

111. csal. *Ambrosiaceae* (ambroziafélék). *Xanthium strumarium*, *X. spinosum*.

XXXV. rend. *Agregatae* (bokrosvirágúak).

112. csal. *Valerianeae* (gyökönkefélék). *Valeriana collina*.

113. csal. *Dipsaceae* (mácsosnyafélék). *Dipsacus sylvestris*, *D. pilosus*, *Scabiosa stricta*, *S. ochroleuca*.

115. csal. *Plantagininae* (utifűfélék). *Plantago maior*, *P. lanceolata*, *P. maritima*, *P. arcuaria*, *Cephalaria transylvanica*.

C) *Monochlamydeae* (apetale) szíromtalan növények

XXXVI. rend. *Proteinae* (proteinfélék).

116. csal. *Thymelaeae* (boroszlánok). *Daphne mezereum*, *Thesium intermedium*, *Th. montanum*.

XXXVII. rend. *Fagopyrinae* (tárkaneműek).

119. csal. *Polygoneae* (czikszárfélék). *Rumex conglomeratus* Murr., *R. sanguineus*, *R. crispus*,

R. intermedins DC., R. acetosella, Polygonum latifolium, P. persicaria, P. hydropiper, P. minus Huds., P. convolvulus, P. dumetorum.

XXXVIII. rend. *Urticinae* (csalánműek).

121. csal. *Urticeae* (csalánfélék). *Urtica* divina, *U. urens*, *Humulus lupulus*.

XXXIX. rend. *Itesideae* (fűzűműek).

123. csal. *Salicinae* (fűzfélék). *Salix fragilis*, *S. alba*, *S. purpurea*, *S. viminalis*, *S. cinerea*, *S. caprea*, *S. repens*, *Populus alba*, *P. tremula*.

XL. rend. *Amentaceae* (barkaműek).

125. csal. *Ulmaceae* (szilfélék). *Ulmus campestris*.

127. csal. *Cupuliferae* (kupa-kosfélék). *Fagus sylvatica*, *Quercus sessiliflora*, *Q. peduncularia*, *Q. cerris*, *Corylus avellana*, *Carpinus betulus*.

128. csal. *Betulaceae* (nyírfélék). *Betula alba*, *Alnus viridis*, *A. glutinosa*.

XLI. rend. *Coniferae* (toboztermők).

131. csal. *Cupressinae* (cziprusfélék). *Juniperus communis*.

XLIII. rend. *Aristolochieae* (gégevirágfélék).

135. csal. *Asarineae* (kopotnyakfélék). *Asarum europaeum*, *Aristolochia clematitis*.

II-dik osztály. *Monocotyledonae* (egyszikűek).

A) *Symphyssogynae* (odanőtt maghonnal).

XLVII. rend. *Orchidinae* (kosborműek).

143. csal. *Orchideae* (kosborfélék). *Orchis globosa*, *O. militaris*, *O. Moris*, *O. mascula*, *O. sambucina*, *O. maculata*, *O. maialis*, *Gymnadenia conopsea*, *Platanthera bifolia*, *P. chlorantha*, *Cephalanthea pallens*, Rich., *C. ensifolia*, *C. rubra*, *Coeloglossum viride* Hartm., *Epipactis latifolia* All., *Neottia nidus avis*.

XLVIII. rend. *Ensatae* (kardalkuak).

144. csal. *Amaryllideae* (narciszsfélék). *Galanthus nivalis*.

145. csal. *Irideae* (nöszirmfélék). *Gladiolus communis*, *G. imbricatus*, *Crocus vernus*, *C. niger*, *C. albus*, *Iris variegata*, *I. pumila*, *I. pseudacorus*, *I. graminea*.

B) *Eleutherogynae* (szabad honmaguak)

XLIX. rend. *Liliaceae* (liliomfélék).

147. csal. *Smilacaceae* (tukmafélék). *Convallaria verticillata*, *C. polygonatum*, *C. latifolia* Icq., *C. multiflora*, *C. maialis*, *Majanthemum bifolium*, *Asparagus umbri-cola* Kitb., *Paris quadrifolia*.

148. csal. *Colchicaceae* (kikericsfélék). *Colchicum autumnale*.

149. csal. *Asphodeleae* (magzatingfélék). *Gagea stenopetala*, *G. arvensis*, *G. minima*, *G. lutea*, *Fritillaria meleagris*, *Anthericum ramosum*, *Muscari comosum*, *M. racemosum*, *M. botryoides*, *Lilium martagon*, *Ornithogalum stachyoides*, *O. umbellatum*, *O. nutans*, *Allium fallax*, *A. vineale*, *A. scorodoprasum*, *A. carinatum*, *A. flavum*, *A. pallens*.

XL. rend. *Aroideae* (kontyvirág-félék).

152. csal. *Typhaceae* (gyékény-félék). *Typha latifolia*.

154. cs. *Callaceae* (kallafélék). *Arum maculatum*.

LII. rend. *Helobiae* (mocsárliliom-neműek).

156. csal. *Butomeae* (elecsfélék). *Butomus umbellatus*.

157. csal. *Alismaceae* (hidőrfélék). *Alisma plantago*, *A. lanceolatum*.

158. csal. *Juncagineae* (szittyónfélék). *Triglochin palustre*.

160. csal. *Lemaceae* (lepcsefélék). *Lemna minor*.

LIII. rend. *Juncinae* (szittyóneműek).

161. csal. *Juncaceae* (szittyófélék). *Juncus effusus*, *J. glauus*, *J. lamprocarpus*, *J. adscendens* Host., *J. lamprocarpus* Ehrh., *J. compressus* Icq., *J. buffonius*, *Luzula albida* D. C., *L. campestris* D. C., *L. multiflora* Lejeun.

LIV. rend. *Glumaceae* (polyvások).

162. csal. *Cyperaceae* (palkatüvek). *Cyperus flavescens*, *C. fuscus*, *C. virescens* Hoffm., *Heliocharis palustris*, *Scirpus maritimus*, *S. sylvaticus*, *S. compressus* pers., *Eriphorum angustifolium* Rth., *Carex Stenophylla* Whlbg., *C. vulpina* Rb., *C. muricata*, *C. virens* Koch, *C. Schreberi* Schrank, *C. remota*, *C. leporina*, *C. leporina pallida*, *C. elongata*, *C. stricta* Good., *C. acuta*, *C. vulgaris* Fr. var. *clorocarpa* Schar., *C. montana*, *C. praecox* Icq., *C. digitata*, *C. nitida* Hst., *C. pilosa* Scop., *C. maxima* Scop., *C. strigosa* Huds., *C. pallescens*, *C. Michellii* Host., *C. distans*, *C. sylvatica* Huds., *C. hirta*, *C. hirtaeformis* Pers.

163. csal. *Gramineae* (pázsit-félék). *Panicum sanguinale*, *P. ciliare* Retz., *P. Crusgalli*, *Setaria viridis* P. B., *Andropogon Ischaemum*, *A. Gryllus*, *Anthoxantum odoratum*, *Alopecurus pratensis*, *A. pratensis elatior*, *A. geniculatus*, *A. fulvus*, *Phleum Bothmeri* Wib., *Ph. nodosum*, *Agrostis alba* Schrad., *A. vulgaris* With., *A. canina*, *Apera spica venti* Beauv., *A. interrupta*, *Stipa pennata*, *Danthonia provincialis* D. C., *Calamagrostis epigeios* Roth, *C. sylvatica* D. C., *Milium effusum*, *Phragmites communis* Trin., *Koeleria cristata* Pers., *Aira caespitosa* var. *spiculis variegatis*, *A. flexuosa*, *Avena fatua*, *A. pubescens*, *A. tenuis* Mönch., *A. paradensis* R. K., *Melica ciliata*, *M. altissima*, *M. uniflora*, *M. nutens*. *Briza media*, *Eragrostis praesides* Beauv., *E. pilosa*, *Poa dura*, *P. annua*, *P. bulbosa*, *P. nemoralis*, *P. nemoralis* var. *ridigula*, *P. sterilis* M. B., *P. pseudo-sterilis* Schür., *P. pratensis*, *P. compressa*, *Glyceria spectabilis* M. K., *G. fluitans* R. Br., *G. aquatica* Presl., *Molinia caerulea* Mönch., *Dactylis glomerata*, *Cynosurus cristatus*, *Festuca ovina*, *F. duriuscula*, *F. stricta* Host., *F. hirsuta* Host., *F. heterophylla* Lam., *F. rubra*, *F. sylvatica* Vill., *F. gigantea* Vill., *F. elatior*, *F. loliacea* Huds., *Brachypodium pennatum* P. B., *B. sylvaticum* R. Sch., *Bromus sualinus*, *B. mollis*, *B. arvensis*, *B. asper* Murr., *B. inermis* Leyss., *B. sterilis*, *B. tectorum*, *Triticum acutum* D. C., *T. glaucum* Desf., *T. repens*, *T. repens* var. *aristatum*, *T. caninum*, *Lolium perenne*, *Elymus europaeus*, *Hordeum murinum*, *H. maritimum* With., *Aegilops caudata*.

Külső-Szolnok megyét, vagyis a testvérmegyék tiszai járását illetőleg Dr. Bécsi úr volt szives, többeket följegyezni azon növények közül, melyek ott részint vadon, részint kerti művelés mellett tenyésznek. Igen kár, hogy tisztelt közlő úr a lelhelyeket is nem jegyezheté mellé, hol ezen növények találtnak; de mind a mellett, hogy ez lényeges hiány, mégis közlöm ezen növényeket már csak azért is, hogy megyénk tiszai sík részének virányáról is legalább nagyban és egész általánosságban képet adhassak. Hogy pedig a kép áttekinthetőbb legyen, a növényeket Decandolle természetes rendszere szerint osztottam be, tekintettel azon javításokra, melyeket e rendszeren Bartling és Bischof G. W. tettek; azonkívül a növények magyar neveiket is csatoltam a latin nevek mellé s így sorolom most azokat elő mint következők.

Dr. Albert Ferencz.

Jegyzéke néhány növényfajnak, melyek Heves és K. Szolnok t. e. vármegyék tiszai járásában találtnak.

1. csal. *Papilionaceae* (pillangósak): *Cicer arietinum* (csicserborsó), *Ervum lens* (főzelék lencse), *Lathyrus pratensis* (bükkön), *Ononis spinosa* (tövises iglicz), *Phaseolus* (paszuly), *Pisum sativum* (veteményi borsó), *Robinea pseudacacia* (fehér akász), *Trifolium* (lóhere.)

4. cs. *Amygdaleae* (csontárfélék) *Prunus spinosa* (kőkény), *P. cerasus* (meggy), *P. padus* (zelnice meggy).

5. cs. *Spireaceae* (bajnóczafélék) *Spiraea* (bajnóca).

7. cs. *Rosaceae* (rózsafélék): *Fragaria vesca* (szamóca), *Potentilla* torm. (pimpó), *Rosa* (rózsa), *Rubus idaeus* (szeder málna).

8. cs. *Pomaceae* (almafélék): *Crataegus torminalis* (barkóca), *Pyrus* (körtvély és almafa.)

9. cs. *Rutaceae* (rutafélék): *Ruta graveolens* (virnánecz).

10. cs. *Diosmeae* (bukkófélék):

Dictamnus albus (körislevelű ezerjő.)

17. cs. *Celestrineae* (csutkalomfélék): *Evonymus europaeus* (csikos kecskerágó).

19. cs. *Rhamneae* (bengefélék): *Rhamnus catharticus* (ütitövis?)

20. cs. *Euphorbiaceae* (tejfűfélék): *Buxus sempervirens* (puszpáng), *Euphorbia peplus* (dudvafü.)

21. cs. *Hippocastaneae* (bokrétafélék): *Aesculus hippocastanum* (bokréta fa).

22. cs. *Acerineae* (juharfélék): *Acer campestre* (fodor juhar).

26. csal. *Oxaleae* (sósdifélék): *Oxalis acetosa* (madársóska).

27. cs. *Lineae* (lenfélék): *Linum usitalissimum* (házi len).

28. cs. *Geraniaceae* (gerelyfélék): *Geranium* (gerely).

31. cs. *Malvaceae* (málvafélék): *Althea officin.* (fehér mályva), *Althea rosea* (mályva rózsza).

32. cs. *Tiliaceae* (hársfafélék):
Tilia vulgaris (hársfa).

45. cs. *Crassulaceae* (kövérfélék): *Sedum acre* (borsos szaka), *Sempervivum tectorum* (rózsás fülfű).

47. cs. *Sileneae* (szilenefélék):
Dianthus (szegfű), *Saponaria officin.* (tajtékzó szappanfű).

52. cs. *Chenopodiaceae* (libatopfélék): *Beta* (czékla), *Chenopodium album* (fehér libatopp), *Spinacea oleracea* (kerti paréj).

57. cs. *Violariae* (violafélék):
Viola odorata (tavaszi viola, ibolya), *V. tricolor* (háromszínű viola), *V. canina* (eb-viola).

60. cs. *Grossulariae* (pöszmétéfélék): *Ribes rubrum* (vörös ribiszke), *R. grossularia* (pöszmété ribiszke).

61. cs. *Cucurbitaceae* (tökfélék): *Cucumis sativa* (sav. ugrorka), *C. melo* (sárga dinnye), *Cucurbita pepo* (uritök), *C. citrullus* (görög dinnye), *Cyclamen europaeum* (ligeti türt szírom), *Momordica elaterium* (ugorkamagrugó).

64. cs. *Cruciferae* (keresztesfélék): *Brassica oleracea* (főzelék káposzta), *B. oler. capitata* (fős káposzta), *Cochlearia armoracia* (torma), *Hesperis tristis* (szomorú estike), *Raphanus sativus* (retek).

65. cs. *Papaveraceae* (mákfélék): *Chelidonium majus* (gódírcz), *Papaver Roas* (pipacsmák).

66. cs. *Fumariaceae* (füstikefélék): *Fumaria officin.* (föld füstike).

67. cs. *Resedaceae* (rezedafélék): *Reseda luteola* (fogás rezed), *R. odorata* (szagos rez.).

72. cs. *Ranunculaceae* (szírontákfélék): *Anemone pratensis* (mezei kökörcsin), *Caltha palustris* (mocsári gólyahír), *Delphi-*

nium consolida (mezei sarkvirág), *Ranunculus sceleratus* (torzsika szíronták).

73. cs. *Paeniceae* (bazzsalfélék): *Paenonia officinalis* (bazzsarózsza).

78. cs. *Hederaceae* (borostyánfélék): *Hedera terrestris* (kúszóborostyán?).

79. cs. *Umbelliferae* (ernyősfélék): *Apium graveolens* (nagy szagu zeller), *Carum carvi* (konyha kömény), *Cicuta virosa* (gyilkos csomorika), *Conium maculatum* (bűdös bürök), *Daucus carotta* (sárga répa), *Pastinacca sativa* (pasztinák), *Phellandrium aquosum* (eb-kömény?).

80. cs. *Loranthaceae* (fakinfélék): *Menyanthes trifoliata* (vidra eleccke).

81. cs. *Oleinae* (olajfafélék): *Fraxinus excelsior* (kőrisfa), *Ligustrum vulgare* (vesszős fagyal), *Syringa vulgaris* (orgonafa).

83. cs. *Viburneae* (bangitafélék): *Sambucus nigra* (bodza), *Viburnum opulus* (kánya bangita).

87. cs. *Apocynae* (apoczinifélék): *Nerium oleander* (torokrojt), *Vinca minor* (kis meténg).

89. *Gentianeae* (tarnicsfélék): *Gentiana cruciata* (keresztes tarnics).

90. cs. *Borragineae* (borágófélék): *Anchusa offic.* (mezei at-raczel), *Borrago officin.* (kerti borago), *Heliotropium* (kunkor).

91. cs. *Solanaceae* (csucsorfélek): *Atropa belladonna* (maszlagos nadragulya), *Capsicum annuum* (török paprika), *Datura stramonium* (maszlagos redő szírom), *Hyoscyamus niger* (bolondító csalmatok), *Lycium barbatum* (pongyola fanzár), *Nicotiana tabacca* (közönséges dohány), *Solanum*

dulcamara (keserédes csucsor), *S. tuberosum* (burgonya).

93. cs. *Convolvulaceae* (szulák-félék): *Convolvulus arvensis* (kis szulák).

95. cs. *Labiatae* (ajakosfélék): *Balotta lenata* (pesztercze), *Glechoma hederacea* (repkény), *Hysopus officinalis* (kerti izsóp), *Lamium album* (fehér tátkanaf), *Lavendula spica* (szagos lavendula), *Marrubium vulgare* (pemetete), *Melissa officinalis* (citromszagu méhfű), *Mentha aquatica* (vizi menta), *M. piperita* (borsos menta), *Ocimum basilicum* (kerti bazsalikum), *Origanum vulgare* (szurokszagú murvapik), *O. majorana* (majorán), *Rosmarinus officinalis* (szagos rozmarin), *Salvia officinalis* (kerti zsálya), *Thymus serpyllum* (kakuk démutka).

97. cs. *Scrophulariaceae* (tákaajak-félék) *Antirrhinum linaria* (pintyő), *Verbascum thapsus* (ökör farkkoró), *Veronica officinalis* (szigoral).

102. cs. *Primulaceae* (kankalinfélék): *Anagallis arvensis* (piros tikszem), *Cynoglossum officinale* (orvosi árnó), *Primula* (kankalin).

106. cs. *Ericaceae* (hangafélék): *Erica vulgaris* (repcsin hanga), *Ledum palustre* (rozsdabura), *Pyrola uniflora* (egyvirágu télizöld), *Symphytum officinale* (fekete nádalytő).

110. cs. *Synanthereae* (fészkesek): *Achillea millefolium* (egerfarkú cziczkoró), *Arctium lappa* (keserű lapu bojt), *Artemisia Absinthium* (fehér üröm), *A. abrotanum* (abrutüröm), *Aster* (gerebcsin), *Calendula officinalis* (kerti pere-mér), *Carduus benedictus* (áldott bogács), *Centaurea cyamus* (buzavirágu csükküllő), *Chrysante-*

mum leucanthemum (ökör-szem arany virág) *Cichorium intybus* (mezei katáng) *Helianthus annuus* (napvirág) *Inula helen.* (örvény-gyökér), *Lactuca sativa* (kerti saláta), *Leontodon taraxacum* (pity-pang), *Matricaria chamomilla* (orvosi szikfű), *Onopordion acenthium* (szamártővis?), *Senecio vulgare* (aggó üszögör), *Tanacetum vulgare* (gilisza varadics), *Tussilago farfara* (lőkörmű szattyú).

112. cs. *Valerianeae* (gyökönke-félék): *Valeriana officinalis* (macska gyökönke).

113. *Dipsaceae* (mácsonyafélék): *Scabiosa* (szik).

115. cs. *Plantagineae* (útifűfélék): *Plantago lanceolata* (gerely levelű útifű).

119. cs. *Polygoneae* (czikszárfélék): *Angelica archangelica* (kerti angyalfű), *Hyacinthus* (Jácint), *Polygonum fagopyrum* (pohánka czikszár), *Rumex acetosa* (erdei sóska), *R. crispus* (bodros sóska).

121. cs. *Urticeae* (csalánfélék): *Cannabis sativa* (közönséges kender), *Urtica urens* (kis csalán), *Humulus lupulus* (felfutó komló).

123. cs. *Salicinae* (fűzfélék): *Salix* (fűzfa).

125. cs. *Ulmaceae* (szilfafélék): *Ulmus campestris* (sima szilfa).

126. cs. *Juglandaceae* (diófafélék): *Juglans regia* (pompás diófa).

127. cs. *Cupuliferae* (kupa-kosfélék): *Corylus avellana* (közönséges mogyorófa).

143. cs. *Orchideae* (kosborfélék): *Orchis moris* (agár kosbor), *O. mascula* (füles kosbor), *O. maculata* (foltos kosbor).

144. cs. *Amaryllideae* (narciszsfélék): *Galanthus nivalis* (kikeleti hóvirág).

145. cs. *Irideae* (nőszirmfélék): *Gladiolus communis* (dádoska), *Iris pseudacorus* (sás nőszirm), *Iris germanica* (pompás nőszirm).

147. cs. *Smilacaceae* (tukmafélék): *Convallaria majalis* (májusi gyöngyvirág).

148. cs. *Colchicaceae* (kikericsfélék): *Colchicum autumnale* (zsásza kikerics).

149. cs. *Aphodeleae* (magzatingfélék): *Allium sphenoprasum* (metélő hagyma), *Lilium Martagon* (turbán liliom), *L. album* (tözes liliom.).

152. cs. *Typhaeaceae* (gyékényfélék): *Typha latifolia* (bodnározó gyékény), *T. angustifolia* (háti gyékény).

157. csal. *Alismaceae* (hidörfélék): *Alisma plantago* (vizi hidör).

163. cs. *Gramineae* (pázsitfé-

lék): *Alopecurus agrostis* (mezei ecsetpázsit), *Agrostemma githago* (vetési konkoly), *Arundo phragmites* (fedő nád), *Avena sativa* (zab), *Cynosurus cristatus* (czinczor). *Festuca arundinacea* (csöves csenkesz), *Hordeum vulgare* (közönséges árpa), *Lolium temulentum* (szédítő vadóc), *Milium effusum* (szájtátott fintor), *Panicum miliaceum* (köles muhar), *Secale cereale* (gabonarozs), *Triticum vulgare* (tisza búza), *T. repens* (tarackbúza), *Zea Mays* (kukoricza).

164. cs. *Equisetaceae* (zsurlófélék: *Equisetum palustre* (vízi zsurló), *E. hyemale* (kannamosó zsurló), *Equisetum arvense* (mezei zsurló).

172. cs. *Hymenomicetes* (hartyagombák): *Agaricus campestris* (csiperke galócza), *Boletus ignarius* (tüzi tinorú).

III. Heves és külső Szolnok t. e. vármegyék állattani leírása.

Kempelen Radóttól.

Leirtuk e kettős megyét földrajzi tekintetben, ismertettük az abban lakó népfajokat, értekeztünk éghajlati viszonyairól, behatoltunk földje mélyébe s előmutattuk geológiai kincseit, s átfordulva növényzetére, megneveztük azon füveket, virágokat, cserjéket és fákat, melyek gyönyörű fűvészetét jellemzik; hátra van még, hogy ritka bőségű faunájára áttérjünk, mely hegyeit, vadonjait, rónáit, lapályait, vizeit és legét népesíti, különös tekintettel a rovarokra, és pedig a pikkely- és téhelyröpkékre, melyekről előttünk fekszik a legtöbb adat.

E kettős megye, mely éjszokról büszke Mátrának hegylánczo-

lata által van övedzve, délre fekvő rónáit pedig szőke Tiszánk vágja keresztül, magában egyesíti a délkeleti fauna két oly különböző típusú állatait.

Mert míg itt egyrészt oly állatok találhatók, melyek csak hegyeken tenyésznek, sőt Europa más részeiben kiválólág a havasokat lakják, másrészt e megye bővelkedik oly állatokkal, melyek Törökországban, déli Oroszországban, s Afrika északi részeiben honosak.

Mindenek előtt kiemeljük azon emlős és szárnyas állatokat, melyek az itt annyira kedvelt vadászat tárgyát képezik. Melőzve a *szarvast* (*Cervus elephas*) és a *vaddisznót* (*Sus scropha*) melyek az egri érsek vadaskertjéből kiszabadulva tölgyes erdeinkben néha előnkbe tűnnek; mint állomásos néha nagyobb mennyiségben találhatók s ejtetik el a közönséges *őz* (*Capreolus vulgaris*), mely a Mátra kösziklás hegyeit kedves lakhelyeül választotta, s azon, kivált kemény télen, déli lejtői egész aljáig lejön s nem ritkán a helységek közelében a földművest s az utast meglepi.

A vadászok minden fajá által annyira üzött *nyúl* (*Lepus timidus*) e megye berkeit s rónáit kiváltképen kedveli, és daczára annak, hogy az egri érsek és gróf Károlyi György birtokai egy részében fenálló vadásztalmon kívül alig találhatók a vadászat kisebb birtokokban itt-ott eltiltva, s mind a mellett, hogy az általános, a vadak tenyésztésére hozott hazai vadászati törvények vajmi kevés vadász által tiszteltetnek, kedvező időjárás mellett mégis bőven fordul elő és szép számmal ejtetik el. A vadász az itt előforduló nyulak közt a közönséges hegyi nyúlön kívül két válfajt különböztet meg, ugymint a kisebb, világosabb szőrű és sebesebb homoki nyulat, mely lakát képező homokbuczkói közt annak háta megett hirtelen lelapulva, vagy cselt vetve a vadász és az agár elől eltűnik, mintha a föld elnyelte volna, és az ugynevezett Eszterházy féle kosorrú nagyobb testű nyulat, mely a Mátra erdeiben nem ritkán találhatók.

Áttérve a kártékony vadakra fájdalommal kell beismernünk, hogy ezekkel még most is bővelkedik a megye. A közönséges *farkas* (*Canis lupus*) a juh, sertés és kecske nyájak, valamint a ménesek ártalmára még most is kedves lakhelyeül választja a Mátra bérceit és az alföld nádásait, s néha, kivált kemény télen, a falukba is betör, ahol levetkőzve minden rokon érzést, a kutyák között választja éhes gyomrának áldozatait, s történt, hogy nevezetesen a Mátrajárási Lesz faluból egy télen át majdnem minden kutyát elvitt. A bátri völgyben lakó földművesek lovain gyakran észlelhetni behegzett sebeket s csonka tagokat, s a kérdésre valjon mitől támadt lovának ezen baja,

azon választ nyerjük : bizony, uram, ezt a szegény párát még csikó korában csúfította el a farkas. Ezen a vidéken, valamint Gyöngyös-Pata és kivált az apczi hegyekben még most is óvakodnak a vadászok kivált estve felé kopózni, nehogy a fenevad kedves kopóit elvigye. Ezen állat emberek elleni merényletéről itt alig tudnánk példát előhozni, mert gyáván futamodik egy bottal felfegyverkezett gyerkőcz elől is ; sőt az anya is ott hagyja kölykeit, ha valaki fészkéhez közeledik, s onnan magyarázható az, hogy a juhászok és kanászok minden évben több számú farkas-kölyköt beadnak a megyei hatósághoz. De nemcsak a falvak, hanem a városok is látogattnak meg e vakmerő vadtól, s nem egyszer észleltetett ő kelme fényes nappal, kivált ősszel Eger város közelfekvő szölleiben, ahol reggeli nyugalomból felriadva, szép csendesén tova ballagott.

A szárnyas vadat, de szerencsére az egeret is egyiránt pusztító *róka* (*Vulpes vulgaris*) e megyében igen gyakori, s úgy mint a farkas a mátrai hegyeket szintugy, mint az alföldi ligeteket és nádasokat kedveli, ahol minden évben szép számmal ejtetik el. Egerben a szöllő karóra fel nem huzatván, az neki savanyúnak nem tetszik, eszik hát belőle a házi-ebbel versenyt.

A *vadmacska* (*Catus ferus*) ezen ellensége a házi állatoknak, és pusztítója a foglyoknak, itt is bőven találtatik a Mátra erdein, s az alföld ligetein, néha vakmerően tanyáját a faluk kertjei kerítésén is felüti, hogy annál kényelmesebben körmei közé szoríthassa annak szárnyas lakóit. Eger szőlőin is ejtetett el nem egy ezen pusztító állatok közül.

Sokkal szelidebb, de azért ritkább is nálunk, a közönséges *borz* (*Meles vulgaris*) amelly kisebb, vagyis ártatlanabb zsákmánnyal megelégedve mindamellett nagyon is elhízik. Leginkább a Borsodmegyei határszéleken észleltetett.

A *kártékony vadak* közül említendő még a *házi nyest* (*Martes foina*) a mely erdeinkben, de többnyire szölleink kunyhóiban s házaink padlásain tanyázik, a honnan éji kirándulásai közt a gondos, de többnyire gondatlan háziasszony nem mindig jól elzárt ketreczeit, látogatja meg, a hol étvágyához nem mért öldökléseket visz véghez. De nemcsak ez, hanem leginkább az undorító büztől ismeretes *görény* (*foetorius putorius*) teszi azt, s ilyen vadászat után nappal hegyeken vagy rónákon a föld mélyébe vájt lyukakban, távol az éjjeli csatározás helyétől, az emésztés gyönyörét élvezi. Kisebb pusztításokat s többnyire apró madarak közt tesz a *kis* és a *hölgy menyét* (*Mustela vulgaris* és *erminea*).

A tavak és mocsárok lecsapolása által már ritkábban, de még most is találhatik mind a hegyi tavakban, mind az alföldi mocsárokbán a *vidra* (*Lutra vulgaris*) s észleltetett a Mátra járásban Sirok tavaiiban és Erdőtelek jelenleg már többnyire kiszáradt mocsáiraiban, valamint a Tisza környékén, ahol a tiszaszabályozással együtt jó sikerrel pusztítja a halakat.

Áttérve a *szárnyas* vadakhoz találkozunk a Mátra mogyorófákkal benőtt sűrűin, s kivált kösziklás lejtőin majdnem mindenütt az ingyenczek által jól ismert *császármadárral* (*Bonasia sylvestris*) mely különbeni ovatossága daczára szerelemtől vagy féltékenységtől vezéreltetve, a síp hangja által csalatra annyiszor esik áldozatul a vadásznak, ki ritkán vesz időt magának e gyönyörű állat csinos külsejét s nemes tartását és mozdulatait észlelni és bámulni.

A *fogoly* (*Perdix cinerea*) honos e megyében, hegyein és rónáin, s még sokkal gyakoribb volna, ha vadászati törvényeink ellen annyian nem vétenének s tavasszal a párzottakat kimélnék, tojásaikat ki nem szednék, s azokat télen a csűrökön és kertekben össze nem fogdosnák. Biztos menhelye ezen vadnak a szőlő, mert itt a vadásztalalom megtartatik, a szőlősgazda maga ügyelvén rá, s onnan magyarázható, hogy ezen annyira üldözött vad még mindig szép számmal található.

A Mátra termékeny völgyein s az alföld vetésein és rétjein egyaránt gyakori a közönséges *fűrj* (*Coturnix communis*) mely kellemes szerelmi hívásával már april hó második felétől kezdve eleveníti mezőinket, s kivált rétjeinket, ahol a sebes lábú *harissal* (*Orex pratensis*) együtt többnyire a vadásznak, vagy ha azt kikerüli, a kapásnak esik áldozatul.

Szép számmal és jó sikerrel tenyésztetik e megyében a közönséges *fácán* az egri érsekség birtokain, a kerecsendi berekben, gróf Károlyi Györgynél Al-Debrőn, s báró Orczy Lászlónál T. Örsön, a honnan néha saját kárára nagyobb kirándulásokat tesz, amint például mult évben egy a hevesi erdőben is lövetett.

Nagy szenvedélylyel üzetik itt kora tavasszal Mátra lejtőin a vadászat *erdei szalonkára* (*Scolopax rusticola*) e költői vadászat ezen tündéries madárra, mely nappal felriasztva észrevétlenül a fák leg-sűrűbb galyai közt elsuhanva, alkonyatkor pedig sziszegő és hortyogó hangja által a lesben álló vadász idegeit lázra gerjeszti. E szép madár tavaszi és őszi költözésekor néhá igen nagy mennyiségben lepi meg délre fekvő berkeinket, s nem ritkán történik, hogy késő fagyok által éjszakai lakását elérni visszatartóztatva, tanyáját itt üti fel nálunk,

s itt éli át családi örömeit. Hasonlóképen találhatik vonuláson a *nagyobb, közép és gyepi szalonka* (*Scelopax gallinayo*, *media* és *gallinula*) többnyire a Laskó menetében, a siroki, szajlai és pétervásári mocsárookban, és nedves rétekben, sőt a *mocsáros szalonka* a pétervásári rétekben fészkelve is észleltetett.

Az alföldi vadászatunkat jellemző *túzok*-vadászat e megyében is kedves mulatsága a türelmesebb vadászoknak. A *lomha túzok* (*Otis tarda*) kiterjedt rónáinkat különösen kedveli, mert a nagyobb birtokok nagy térségű táblái neki biztos menhelyet s az itt gyakran természetelt repce az ott nagyobb mennyiségben találató csigáival kedves téli eledelt nyújtanak. Leggyakrabban találhatik a kömlői, bodi, csányi, de kivált adácsi határban, de a Mátra alját is felkeresi s Domoszló és Kerecsend határában is többször fészkelve találatott. De nemcsak a lomha, hanem a *törpe túzok* (*Otis tetrax*) is fordul elő e megyében, s Fegyvernek táján több ízben lövettet.

A bűgók (*Gyratores*) közül néhány faj honos e megyében, s a vadászatnak egy ágát képezi, nem ugyan a legnemesebbikét, mert a szende, de óvatos galambokban legtöbb kárt csak a lesipuskás tesz. Legkeresettebb ezek közt a jó pecsenyéről ismeretes testesebb székács (*Columba palumbus*), mely gyomra emésztését előmozdító szerek, bizonyos kavics után járván, annak leheltyein, régi várak omladékain, mint például Sirokon és Szarvaskőn, az ott leskelődő vadásznak gyakran esik áldozatául, mert ezen faj itt gyakori és rendszeren fészkel a Mátra Galya nevezetű csucsán, valamint a Bükk Heves megyébe benyúló ágain.

A testes székácson kívül üldöztetik még némely vadászaink által az itt szinte nagyobb mennyiségben fészkelő vadgalamb (*Columba oenas*) s kíméletet sem nyer a szelíd gerle (*Columba turtur*) a mely kedves szerelmi bűgásával különös költői bájt ad lombos erdeinknek.

A vízi vadászatra áttérve, egy szóval annyit lehet mondani, hogy e kettős megyében mind oly állat találhatik, vagy legalább találatott, mely a magyar alföld folyóit, tavait és mocsárait népesíti, s melyek különböző sajátos hangjai, hívásai, fütttyentései és szárnycsattogásai a tavaszi, vagy az őszi lesben a leghidegvérűbb vadászt is lázba ejtik.

Ha a nagy fólíng (*Numenius anguatus*) rezesbarna batla (*Ibis falcinellas*) a fehér karály (*Platalea leucorodia*) vadászatáról a leshelyre térünk, s ott utközben egy fekete gólyát (*Ciconia nigra*) elejteni sikerült, akkor tűnik fel előttünk naplemente

után egy új bűvös világ, mert mintha az égboltozat kapuja kinyílt volna, úgy zuhannak elé a nagy és kis vízi-madarak százra menő fajai, hogy a kisebb, táplálékukat bővebben tartalmazó vizeket felkeressék, vagy egy előre meghatározott légyottat el ne mulasztanak; össze-vissza hangzik a különböző szó, fütty és sziszegés; keresik, hívják, hajtják egymást, míg párjukat s tanyájukat megtalálva nyugott lélekkel, tehát halkan a táplálkozás vagy a szerelem élvezetnek adják magukat szép csendesen. Ekkor van a vadásznak alkalma észlelni a madarak számtalan fajait, mert akkor jön elé a nálunk is fészkelő szürke vadlúd (*Anser cinereus*), továbbá, csak mint vendég a vetési lúd (*Anser segetum*) a fehérhomlokú lilik (*Anser albifrons*) az itt költő tőkés rucza (*Anas boschas*), a kendermagos rucza (*Anas ferina*) a csörgő rucza, (*Anas strepera*) a hegyes rucza (*Anas acuta*) a kanalas rucza (*Anas clypeata*) a telelő rucza (*Anas querquedula*), a fehér szemű rucza (*Anas leucophthalma*) a kontyos rucza (*Anas fuligula*), a sípos rucza (*Anas penelope*) az apró rucza (*Anas crecca*), mely a Mátrában is szeret fészkelni; itt látjuk halászni a kormárt vagy karkatnát (*Carbo cormoranus*), itt uszkál bujkálva a fekete szárcsa (*fulica atra*), itt bukdosik, az apró buvár (*Mergus albellus*) a nagy buvár (*Mergus merganser*) a búbos vöcsök (*Podiceps crispatus*) a füles vöcsök (*Pauritus*) az apró vöcsök (*P. minor*) a vörhenyes-nyakú vöcsök (*P. rubricollis*), itt repdesnek éji nyughelyet keresve a lile sok fajai (*Charadrius pluvialis*, *morinelli*, *hiaticula*, *minor*, *albifrons*) stb. stb.

Ezekén kívül találhatunk a mocsárok közelében az örvös csér (*Glareola pratincola*) a délkeleti faunát jellemző Pallas csérje (*Glareola pallatii*), az éjcsőrű pantika (*Tringa subarquata*), a búbos bibicz (*Vanellus cristatus*) seregei, a kis póling (*Numenius phaeopus*) a fehér gólya (*Ciconia alba*) a szürke daru (*Grus cinerea*) a szürke gém (*Ardea cinerea*), a biborgém (*Ardea purpurea*) az apró gém (*Ardea minuta*), az éji gém, vagy vakvarju (*Ardea nycticorax*), a dobos gém, vagy vízi bika (*Ardea stellaris*), mind nálunk fészkelve; a vonuláson pedig rendszeren észleltetnek az üstökös gém (*Ardea comata*) a fehér kócsag (*Herodias alba*) és a kis kócsag (*Herodias garsetta*), a fekete farkú pocsály (*Limosa melanura*) itt fészkelve; a vonuláson pedig észleltettek a különd több fajai, mint *Totanus calidris*, *T. ochropus*, *T. glariola*, *T. hypoleucos* és *T.*

stagnatilis, az európai csutor (*Recurvirostra avocetta*); — a vízi tyúkok több faja, ugymint: *Rallus aquaticus*, porsana, *R. pusillus*, itt fészkelnek; valamint a zöld lábú hóda (*Galinula chloropus*) is.

Vonuláson rendszeren mutatkozik a Tisza közelében a szép gólyalábú tócs (*Himantopus hypsibates*). A sirályok közül itt fészkel a kaczagó sirály (*Larus ridibundus*); vonuláson észleltetik az ezüstös sirály (*Larus argentatus*) és az ősz sirály (*L. canus*). — A csélák közül nálunk rakja fészket a nagy halászska (*Sterna hirundo*) a fehér szárnyú halászska (*St. leucoptera*), a fekete halászska (*St. nigra*); a bajszos halászska (*St. leucopareja*): az apró halászska (*St. minuta*).

Mint ritkább tünemény észleltetett nálunk többször a rendes gödény (*Pelecanus onocrotalus*) a vízi madarak ez óriása, de úgy látszik elhagy bennünket, mert halas tavaink majdnem mind kiszáradtak.

Mint nagy ritkaság észleltetett e megyében a szentandrászi puztán a rendes *mankóc*z (*Oedicnemus crepitans*).

Ezen állatok képezik többnyire érdekes és változatos vizivadászataink tárgyait. De vajmi kevés figyelem fordítatik az ártalmas szárnyas vadak kiirtására, és onnan van az, hogy azoknak annyi faja a vadászat ártalmára még most is itt tanyázik, vagy keresztül vonul. Ezek közül, mint rendes lakója e megyének megemlítendő a Mátrában fészkelő *ölyved sólyom* (*Falco subbuteo*), a közönséges *ölyv* és *gatyás ölyv* (*Buteo vulgaris* et *Archibuteo lagopus*); a siki berekben fészkelő *törpe sólyom* (*Falco aesalon*), a *sárga karmú vércse* (*Tinnunculus cenchris*), a nálunk olyan nagyon gyakori *közönséges vércse* (*Tinnunculus alaudarius*) a *vörhenyes lábú sólyom* (*Erythropus rufipes*), ezen, szép faunánkat jellemző keleti sólyom faj az alföld berkeiben százankint fészkel, s nevezetesen a T. örsi berkekben szorgalmas ornithologunk Tauscher Gyula orvostudor által a varjuk és csókák társaságában legalább 50 pár fészkelve találtatott. Hasonló helyeken fészkel a *közönséges héja*, (*Astur palumbarius*), a *közönséges karvaly* (*Accipiter nisus*), a *feketés kánya* (*Milvus fuscoater*). Alacsonyabb tanyákat választva magának, gyakran fészkel vetéseink között a *kékes* és *hamvas örvöly* (*Circus cyaneus* et *cinerascens*), tavainkban a sás között a *nádi kánya* (*Circus rufus*).

Mint ritkább sólyomfaj említendő még a *szabda sólyom* (*Falco lanarius*), mely a Tarna mentében észleltetett.

A dögön élősködő keselyük közül Heves megye is meglátogat-

tatik a *szürke keselyű* (*Vultur cinereus*) által, mely a mélyebb alföldről ide is elvándorol, hol a nagyobb állatok hulláin nem ritkán undorító lakomáját tartja.

Az éji homályt kedvelő ragadozó madarak itt is szép számmal találhatunk. Ezeknek hatalmas sötét királya a *nagy suholy* (*Bubo maximus*) a Mátra bércein nem ritkán hallatja erdőt rendítő kísértetes vad huhogását s búsan siró hangját viszhangozzák Sirok vár omladéka, ahol egy pár minden évben rendszeren fészket rak.

Itt tanyáznak s fészkelnek a baglyok még több fajai, részint házaink padlásain, részint erdeink fa odúiban, vagy más madarak elhagyott fészkeiben, mint a *közönséges fülbű* (*Otus vulgaris*) a *közönséges rezgőly* (*Syrnium aluco*) s a *törpe csuvik* (*Micropterynx passerina*), a szép *láng bagoly* (*Strix flammea*).

Benne lévén a lég lakóiban, vagy mint kitűnő ornithologunk gróf Lázár Kálmán oly találóan nevezi, a lég uraiban, — mert hisz a büszke ember is csak földhöz ragadt — a vadászatot elhagyva is folytatjuk az itt előforduló madarak feljegyzését, az emlősökre majd csak későbben visszatérünk; — s találkozunk itt többnyire olyan állatokkal, melyek gyönyörű színvegyületük s kitűnő éneklésük által erdeinknek és mezeinknek különös bájta kölcsönöznek. Azok előszámlálásában *Brehm* R. E. híres zoolognak genialis elosztását követve, kezdjük a sort nálunk a papagájt képviselő veréb félékkel (*Passeres*). Ezek közt első helyet foglal a közönséges *keresztcsőr* (*Loxia crucirostra*), mely téli hónapokban néha Eger körül mutatkozik. Igen nagy számmal látogatja meg télen berkeinket és kerteinket, s fogatik patakainkon a közönséges *pirók* (*Pyrhula vulgaris*) ezen oly könnyen szelidíthető szép állatka, melynek méla-bús éneke igénytelenségének megfelel.

A pintyek (*Fringillae*) sok faja népesíti erdeinket, — mint az *erdei pinty*, vagy változatos énekét hallatva, mint a *zöld csíz*, a szép színű *tengelicz*, a kellemes hangú *kenderike*, s több más pintyfélé madár.

Hasonlólag nálunk fészkel és telel a vastag csőréről ismeretes *közönséges magnyító* (*Coccothraustes vulgaris*).

Az okosság, ravaszság, szemtelen tolakodás, s mindamellett ovakodás által annyira kitűnő verébnek két faja, a *házi* és *parlagi veréb* (*Passer domesticus et montanus*) tanyáját mindenütt felüti, a hol eledelre szert tehet. A csüreit féltő gazda úzi a hogy lehet, meg nem gondolva, hogy a szolgálat, melyet tesz, felülmulja az okozott kárt, mert ő az, mely leginkább pusztítja kerteinkben a kártevő her-

nyókat, melyek kiirtására gazdáink s kertészeink vajmi kevés gondot fordítanak.

Lesétálva kiterjedt réteinkre mindenütt, a hol azokat víz vágja keresztül, találkozunk párosával a *kölesi sordélylyal* (*Spinus miliaris*) mely egyszerű csipogásával s lomha repülésével mint az alföldi rétek ős lakosát mutatja be magát. Télen-nyáron úton-útfélen találkozunk leginkább az erdők szélein s kerteink körül a *citromsármánnyal* (*Emberiza citrinella*), s a nádasainkban erőtetett énekéről ismeretes *nádi sármánnyal* (*Emberiza schoeniclus*).

A tavasz beálltát énekével oly szépen ünneplő *mezei pacsirtát* (*Alauda arvensis*) van itt elég alkalmunk bámulni, midőn a göröngyöt elhagyva ég felé emelkedve a nap sugarak közt égből hangoztatja le szerelmi hangjait.

Hasonló énekét, de csak fáról zengi le az *erdei pacsirta* (*Alauda arborea*). — Hü marad hozzánk télen úgy mint nyáron a *búbos pacsirta* (*Alauda cristata*) mely falvaink s városaink körül s mindenütt, a hol ember utat tört, mellettünk szálldogál.

A *hollófélékből* (*Coraciostres*). Alföldi pusztáinkon mint jellemző tünetény fel-fel szállnak a közönséges *seregély* (*Sturnus vulgaris*) a napot néha elhomályosító roppant seregei. — Gyakran itt fészkel a keleten honos gyönyörű, búbos fejű rózsaszínű *lepely* (*Pastor roseus*) mely többször, kivált Kerecsend berkein elejtetett.

A nagyobb fák lombjai közt rejtőzve berkeink és kerteinkben mindenütt hallatja kellemes fütyülését a *sárga aranybegy* (*Oriolus galbula*). A varjúk közül nem ritka nálunk és itt fészkel a történelmünkben is szereplő *holló* (*Corvus corax*), a *hamvas, fekete és vetési varjú* (*Corvus cornix-coronae-frugilegus*) százezrével alföldi berkeinkben fészkelve, s a káit, melyet a vetésekben tesz, tizszer pótolva az által, hogy a szántó-eke után járva, az ártalmas pajodot és kukaczt felszedi. Még barátságosabban él városaink és falvainkban, a tornyokat választva fészkelő helyének, a *csóka-varjú* (*Corvus monedula*). Berkeink szélein mindenütt hallatja csergő hangját a *csergő szarka* (*Pica caudata*) e veszedelmes ellensége a fáczányosoknak, mert fürkésző szemével a fáczányok fészkeit fellelve, az abba rakott tojásokat elszedi ökelme szép csendesen, meg sem vetve e nemes vadnak fiókáit is. — Hasonló veszedelmes állat a *csereszajkó* (*Garrulus glandarius*) lakja tölgyeseinket, nagy pusztításokat tévén az erdei zenérek közt.

A rendes *csöntör* (*Nucifraga caryocates*) Tauscher Gyula

orvostudor észleletei után a Mátra Galya nevezetű csúcsán fészkelve találtatott.

A szeltesőrűek (Fissirostres). A többféle közönséges *fecskéken* kívül említést érdemel a *kőfali fülleng* (Cypselus apus) a légnek e kiváló lakosa, mely gyönyörű nyilsebességű szálltával az észlelő szemeibe tűnik, s többnyire a siroki és szarvaskői városok, valamint az istenmezei sziklák körül fészke közelében látható. Ezen családhoz tartozik még az *európai lappantyú* (Caprimulgus europaeus), mely esténként rohanó szálltával lep meg bennünket, s melyről a tudatlan nép beszéli, hogy a kecskének tejét kiszopja. Ezen madár mint az alföldön, mint a Mátra hegyein több helyen fordul elő s fészkel is.

Az éneklő madarak (Oscines). Számos fajai népesítik erdeinket s mezeinket s különös bájt öntenek változatos szép vidékeinkre.

Első sorban állnak a *gébics*ek, melyek mint énekesek szép tehetségüket vajmi gyakran arra használják fel, hogy a kisebb éneklők hangjait utánózva, s így őket magukhoz csalva, a semmi rosszat nem gyanító szomszédot megragadják és megölik. Ezek közül találunk nálunk az *ör-gébics*, a *kis*, a *tövis-szűrő* és a *vörhenyes gébics* (Lanius excubitor, minor, colluris, rufus).

A legyészek képviselve vannak a *szürke*, *gyászos* és *kis legyész* által (Butalis griseola, muscicapa, atricapilla, M. parva).

A szép selyemfarkú *locska* (Bombycilla garrula) némely télen nálunk nagyobb mennyiségben fogatik.

A közönséges *fülemüle* (Luscinia philomela) néha ápril hótól fogva már mindenütt, ahol csak kis bokor van, gyönyörködteti füleinke nappal és éjjel isteni énekével, melylyel szerelmi érzelmeinek oly gyönyörű kifejezést ad. — A *kékbecgylő zenér* (Cyanecula svecica) patakaink partjain gyakran találtatik.

A többi zenérek közül, melyek nálunk fészkelnek, s neveik a mellékelt névsorozatban elősorolva, kiemeljük a *sziklai hegyelész*t (Monticola saxatilis) e szép és kedves zenért, mely a Mátra több vidékein nem ritkán fészkelve találtatik. Nálunk tévesen magányos verébnek neveztetik, mely madár (Monticola cyana) nálunk nem létezik.

Ha a nappali zenérek elhallgatnak, s a vadász a szalonkai lesre a cserjes erdőbe belép, alkalmá van a sok esti zenér bájos dalait hallgatni, mert itt éneklő esti imáját az *éneklő rigó* (Turdus musicus), s a *fekete rigó* (Merula vulgaris), a *lép rigó* (Turdus viscivorus), az *örvös*

rigó (*T. torquatus*) leginkább szölleinket választja tartozkodási helyeül a vörös *csipegő rigó* (*Turdus iliacus*), s télen néha nagy számmal látogat meg bennünket a *fenyves rigó* (*Turdus pilaris*). — A *vízi buka* (*Cinclus aquaticus*) csergő patakaink ez érdekes lakója, a Galyán fészkelve találtatik.

A billegénynek itt előforduló három faja közül kiemelendő a *kénes billegény* (*Motacilla sulphurea*) s gyönyörködteti a hegyek látogatóját szép külsejével s kedves modorával. — Szinte a Galyán fészkelve találtatik a közönséges *csattogány* (*Accentor modularis*).

A rendikék közül honos nálunk a *sárgafejű* és a *tűzfejű rendike* (*Regulus croceocephalus* et *ignicapillus*). A czinegék képviselve vannak a *függő*, *nádi*-, *hosszu-farku*-, *szén*-, *kék*- és *mocsáros czinege* által (*Parus pendulinus*-, *P. biarmicus*-, *caudatus*-, *P. major*-, *P. coeruleus*, et *P. palustris*).

A *kúszók* (*scansores*) sorából gyakori és mindenütt találtatik a *búbos banka* (*Upupa epops*), a közönséges *poncz* (*Sitta caesia*) a közönséges *fakúsz* (*Certhia familiaris*) a Galyán fészkel. Tölgyeseink oduiban fészkel a nagyobb, közép és kisebb *harkály* (*Picus major*, *P. medius* et *P. minor*), s gyakori a szép zöld *zsolna* (*Gecinus viridis*), s a közönséges *tekerics* (*Jynx torquilla*).

A *könnyűcsőrűek* (*levirostres*) sorából elősorolhatunk négy kitünő szépségű madarat, — s azok a *méhész gyurgyalag* (*Nerops apiaster*) a hevesi homokon fészkelve, — a kitünő színvegyületű csacsogó *karics* (*Coracias garrulus*) az alföld rónáin; — a közönséges *jegér* (*Alcedo ispida*) patakaink s a Tisza partjain, — s a közönséges *kakuk* (*Cuculus canorus*) mindenütt hegyen és völgyön.

A *gázlók* ből (*grallatores*) még nem említettük a *bajnok küzdért* (*Philomachus pugnax*) egymásközi makacs küzdései által ismeretes, s az által, hogy színére nézve annyira változik.

Visszatérve az emlősök osztályához elősoroljuk azon állatokat, melyek az említetteken kívül e megyét lakják.

A *kézs szárnyuak* (*chiroptera*) rendjéből itt legalább három faj találtatik, ugymint: a nagyfülű, az éjjelező és a közönséges *denevér* (*Vespertilio auritus*, *V. noctula*, *V. murinus*).

A *ragadozók* (*rapacia*) közül még említendő a közönséges *sün* (*Erinaceus europaeus*) ezen az egerekben és a mérges kígyókban oly hasznos pusztításokat tevő állat; a közönséges és vízi *cziczakány* (*Sorex vulgaris* et *crossopus fodiens*), és a közönséges *vakond* (*Talpa europaea*), mely minden földalatti féreg, de kivált az úgynevezett lótetű pusztítása által kerteinkben roszúl jutalmazott szolgál-

latot tesz, mert kertészeink élete ellen összeesküdtek a helyett, hogy őt, mint a jól számító angol teszi, megvásárolnák, s a veszedelmes földi rovarok kiirtása czéljából kerteikbe bocsátanák.

A z őrlők (Rodentia) rendjéből találtatik nagyobb mennyiségben cserjeseinkben, s gyönyörködtetiszemeinket kellemes mozdulatai által a fűrgé *evet-mókus* (*Sciurus vulgaris*). Nálunk honos és néha roppant mennyiségben fordul elő a közönséges *ürge* (*Spermophilus citillus*), s rónáink vetésein, kivált a tengeriben néha tetemes kárt okoz. Ez állat a keleti faunát jellemezvén, Németország nyugati részeibe csak mult években hatolt mindinkább beljebb, s vajmi örömmel engednénk át a németeknek, ez állatunkat, ha az által nálunk gyérülne.

A csinos színű és szép mozdulatu közönséges és *cser-pele* (*glis vulgaris* et *Eliomis nixela*) berkeink és kerteinket lakja.

A rágók közt egy igen érdekes s a dél-keleti fauna tulajdonát képező állat, a *fogas vakony* (*Spalax stiphus*) e megyében is találtatik Szolnok közelében. Ez állat, mely egészen vak, földalatti ásott csövekben él s gyökerekkel és hagymákkal táplálkozik. E vakony igen találóan van ábrázolva Frivaldszky Imre „Jellemző adatok Magyarország faunájához“ czimű, hazánkra nézve rendkívüli érdekességgel bíró munkájában.

Itt észleltetett továbbá, mint hazánk sajátja, a Mátra erdein fatuskók alatt lakva a *vándor csik-egér* (*Sminthus vagus*). A többi egerrek közt előfordul itt a *vándor patkány* (*Mus decumanus*), a *házi, erdei és törpe egér* (*Mus musculus*, *M. sylvaticus*, *M. minutus*), továbbá néha pusztító mennyiségben a közönséges *hörcsök* (*Cricetus frumentarius*), a mocsári és mezei *poczkok* (*Hypodaeus amphibius* et *arvicola arvalis*).

A kérődzők (*Ruminantia*) rendjéből említést érdemel, habár szelidített állat, a közönséges *bival* (*Bubalus vulgaris*), mely e megyében gyakran tenyésztetik, s a *magyar ökör* (*Bos taurus* var. *detorsorum*), mely mint színe, mint tartása, mint szellemi tulajdonainál fogva kitünő fajt az ázsiai pusztákról elődeink behoztak honunkba.

A z egy patások (*solidungula*) rendjéből nem hagyhatjuk említés nélkül a *magyar lovat* (*Equus caballus*, var. *hungaricus*) ezen fajt, mely számos méneseinkben majdnem vadon nevelve, csinos alacsony külseje, aránylagos roppant ereje, és ritka kitartása által a többi fajoktól különbözik.

A hüllők (*Reptilia*) osztályából röviden említjük az *europai teknőczőt* (*Emis europaea*) mely a Tisza partjain találtatik.

A pikkelyesek (Squammati) családjából hegyeinkben igen gyakori a *zöld gyík* (*Lacerta viridis*), és a *fürge gyík* (*Lacerta agilis*), a *törékeny kuszma* (*Anguis fragilis*).

A kigyók (Ophidia) családjából találtatik a *vízi és sima sikló* (*coluber natrix et laevis*).

A békák (Batrachia) családjából nedves helyeken mindenütt előfordul a *zöld lombász* (*Hyla arborea*), a *zöld és gyepi béka* (*Rana exculenta et temporaria*), a *vízi hagymár* (*Pelobates fuscus*), a *tölzi unka* (*Bombinator igneus*), a közönséges *varangy* (*Bufo vulgaris*), a *zöld varangy* (*Bufo variabilis*).

A farkkal biró békák (Hemibatrachia) családjából a Mátra sötét erdeiben kitűnő nagy példányokban találtatik a *foltos tűzöl* (*Salamandra maculata*), továbbá a *talajos és pettyes göte* (*Triton crissatus et palmatus*).

A halak osztályáról adatok hiányában csak annyit mondhatunk, hogy e megyében mind azon fajok talátnak, melyek a Tiszát lakják,*) sajnos, hogy nevezetes folyóink és patakaink e tekintetben ki nem kutattattak.

Befejezván a gerinces állatok (vertebrata) leírását, ime áttérünk a gerincztelenekre (Evertebrata). Ezekkel különösen a rovarok (Insecta) osztályából e megye igen bővelkedik, köztük az első helyet foglalják el a *té helyröpüek* (coleoptera), melyekről legtöbb adatot közölhetünk.

Az itt előforduló té helyröpüek (coleoptera) és pikkelyröpüek (lepidoptera) névsora ez értekezés végén külön jegyzékben lévén foglalva, itt csak azon fajokat emeljük ki, melyek ritkaságuk vagy az által érdemelnek külön említést, mert hazai faunánkat jellemzik.

A té helyröpüek (Coleoptera) rendjéből.

Czingolányfélékből (Cicindelidae).

Cicindela sinuata fabr., a pétervásári és istenmezei iszapos réteken nagyobb mennyiségben talátnak.

---

*) Tudtomra jelesen a *harsa* (*silurus glanis*), *csuka* (*esox lucius*), *ponty* (*cyprinus carpio*), *süllő* (*lucio percasandra*), *kecsege* (*accipenser ruth.*), *keszeg* (*cyprinus rutilus*), *durtancs* (*gasterosteus acculeatus*), *menyhal* (*gadus lota*), *garda* (*Leuciscus erythrophthalmus*), *dévér* (*L. alburnus*), *tergély* (*cobitis*), *kolty* (*Cottus gobio*), *sügér* (*perca fluviatilis*), *tok* (*accipenser sturio*), *viza* (*accipenser huso*).

Futonczfélékből (Carabidae).

Blethisa multipunctata Linn. az Eger vize mellett nem ritkán fordul elő.

A futonczok (carabi) több fajjal vannak képviselve. Az Eger partján, nevezetesen az érsekkertben nem ritkán találtatik *Carabus convexus* fabr. és *C. scabriusculus*, Oliv. a Mátra magasabb és nedvesebb helyein. *Carabus clathratus* Linn., *cancellatus*, fabr. *arvensis*, fabr. *nemoralis*, Ill., *hortensis*, Linn. *glabratus*, Payk. — Az egri szőlőkben észleltetett *C. lippii* Dej. — Az alföldet jobban kedveli a *C. granulatus*, Linn. — Szinte ott Tenk pusztja környékén találtatott a magyar futoncz (*Carabus hungaricus* fabr.)

A szálangok (*Chlaenii*) közül nem ritkán találtatik Eger körül *Chl. festivus*, fabr., *Chl. Schrankii* Duftschm., *Chl. holosericeus* fabr.

Mint ritkább állat említendő az *Oodes helopioides*, fabr. *Licinus depressus*, Payk. — *Anchomenus longiventris*, Mannh. — *Anch. subaeneus*, Dej. a Mátrában. — *Anchomenus atratus*, Duftschm., *Anch. lateralis* Redt. Eger környékén. *Platyderus rufus*, Duftschm., *Lyperus aterrimus* Payk, *Lyp. elongatus*, Duftschm., e két faj Szarvaskő felé. Nagyobb mennyiségben találtatik a még mindig keresett *Steropus cylindricus*, Herbst, Eger, Verpeléth, Parád körül és az alföldön mindenütt. *Amara striatopunctata* és *rufipes*, Dej, az utóbbi Eger környékén gyakori, valamint a *Pelor blaptoides*, Creutz itt, még az alföldön is.

Onisodactylus signatus Ill. néha nagy mennyiségben jelenik meg Eger körül. *Harpalus hospes*, Sturm. Eger környékén gyakori. *Harpalus quadripunctatus*, Dej. a Mátrában patakok széléin nem ritka.

A merülyfélékből (Dytiscidae).

Hydroporus reticulatus, fabr.

A falámcsápuakból (*Palpicornia*).

Berosus spinosus Szeven., *Ochtebius marinus* Payk.

A holyvafélékből (*Staphylinidae*):

Astrapeus ulmi Rossi, *Philonthus rufipennis*, Grav., *Xantholinus glabratus*, Grav., *Doliceon biguttulus*, Lac., *Bledius taurus*, Germ.

A tapárfélékből (*Pselaphidae*):

Ctenistes palpalis, Reich.

A peszérfélékből (*Silphales*):

Necrophorus germanicus (diszes dögész).

A timányfélékből (Nitidulariae):

Spidia quadrinotusa fabr.

A csajvafélékből (Scarabaeidae):

Ateuchus pius, Illig. Heves körül nem ritka. *Aphodius sulcatus*, fabr., *Lethrus cephalotes*, fabr., Eger szőlőiben és temetőiben igen gyakori. *Anoxia pilosa*, fabr., Heves és Csány környékén nagy számmal jön elő. *Rhizotrogus assimilis*, Herbst., nálunk igen gyakori. *Anisoplia Cata*, Er. gyakori. *Pentodon monodon*, fabr., Verpeléth és Kápolna környékén néha igen gyakori. *Cetonia viridis*, fabr. (zöld diszély), mindenütt igen közönséges. *Cetonia speciosissima*, Scop., Eger környékén néha számosan találtak. *Cetonia affinis*, Andersch., a Mátra erdeiben minden évben észleltetik. *Cetonia aurata*, var. *lucidula*, igen gyakori e megye hegyes vidékein. *Osmoderma eremita*, Linn., a Mátrában nem ritka, de csak estve felé jön elé az odvas fák alól. *Gnorimus variabilis*, Linn., a Mátrában talál-
tatik.

A pompálfélékből (Buprestidae):

Acmaeodera taeniata, fabr., Parád környékén nem ritka. *Pectis lugubris*, fabr., Europa éjszaki részén hiányozva, nálunk sok kárt tesz a gyümölcsfákban. *Dicerca aenea*, Linn., *D. alni* Fischer., *D. acuminata*, Pallas., Parád környékén találtak. *Eurythyrea carniolica* Herbst, Parád timsós fürdőjénél észleltetett. *Anthaxia cyanicornis*, fabr., Eger szőlői közt nem ritka. *Anthaxia millefolii*, fabr., *Anthaxia manka* fabr., Eger szőlői közt a szilfabokrokron. *Anthaxia candens*, Panz. ugyanott az almafa virágain. *Anthaxia salicis* fabr., nálunk mindenütt gyakori. *Sphenoptera antiqua*, Ill., az Eged hegy felé fekvő szőlők közt.

A szökcserfélékből (Elateridae):

Athous cavifrons, Redt., *Cordiophorus discicollis*, Herbst, *Cordiophorus rubripes* Germ.

A csatajfélekből (Dascillidae):

Eucinetus haemorrhoidalis Germ.

A lágyröptűek (malacodermata) családjából:

Podabrus lateralis Linn. és *P. alpinus* Payk., *Silis nitidula* fabr. a Mátra árnyékos helyein. *Malachius geniculatus*, Germ., *Ebaeus appendiculatus*, Er.

A furdancsfélékből (Ptiniores):

Hedobia imperialis, Linn., *Ptinus variegatus*, Rosti. *Xytelinus laticollis* Duftschm., *Psoa viennensis*, Herbst, nálunk igen gyakori, a szőlő venyigében élösködik. *Linoxylon municatum* Fabr., *Xylopertha sinuata* Fabr. a Mátrában gyakori.

A rejtenyfélekből (Tenebrionidae):

Blaps ovata sol., az egri szőlők közt, és az Egeden észleltetett. *Opatrum viennense*, Duftsch., Eger körül. *Bolitophagus armatus* Pauz, a Mátrában. *Alphitobius chrysomelinus*, Herbst, *Helops rugosus* küst.

A derencsfélékből (Cistelidae):

Eryx ater, Fabr. a Mátrában egyes példányokban találtatott.

A zögényfélekből (Melandryadae):

Phloeotria rufipes, Gill. a Mátrában a fa kérge alatt találtatott. *Melandria caraboides* Linn. és *M. canaliculata*, Fabr. a Mátrában, *Ospia bipunctata*, Fabr.

A marókafélekből (Mordellonae):

Tomoxia biguttata Casteln., *Mordella villosa*, Schrank.

A püvecsfélekből (Rhipiphoridae):

Emmenadia bimaculata, Fabr. az erdőtelki homokon találtatott.

A nünükefélekből (Meloidae):

Meloë autumnalis Oliv., a kerecsendi berekben egy őszszel nagyobb számmal találtatott. *Meloë limbatus* Fabr., Pétervásár környékén. *Meloë decorus*, Brandt et Erich, Eger környékén nem ritka. *Meloë scabriusculus*, Brandt et Er., *Cerocoma Schreberi* Fabr., az erdőtelki homokban egy ízben nagyobb mennyiségben gyűjtetett. *Mylabris Fuesslini*, var. *tenera*, Germ. és *Mylabris variabilis*, egy kis variációja igen gyakran találtatik Hevesmegye alföldjén. *Lydus trimaculatus* Cyrill., a pétervásári határban egy ízben szép számmal találtatott. *Epicauta dubia* Oliv., igen gyakori nálunk a síkon. *Apalus bipunctatus*, Germ. Eger szőlői között nem ritkán találtatik.

Az ormányosak (Curculionidae) családjából:

Rhynchites hungaricus Fabr., Eger körül rózsavirágon néha gyakori. *Rhynchites sericeus* Herbst., *Apion curvirostre* Sch., *Metagroicus obscurus* Sch. nálunk nem ritka. *Lixus pollinosus*, Germ., *Larinus obtusus* Sch., *Camptorhinus statua* Fabr., *Ceuthorhynchus albo-*

vittatus, Germ., *Sphenophorus piceus* Pallas., az alföldön, de az egri szőlők közt is fordul elő.

A farágók (*Xylophagi*) családjából:

Bottrichus bispinus, Ratzeb., *Platypus cylindrus* Fabr.

A czinczérfélékből (*Cerambycidae*):

Hammaticherus miles, Fabr. és *velatinus* Brülle, a Mátrában nem ritkán találhatik. *Clytus semipunctatus* Fabr., *Axinopalpus gracilis*, Krynitz, *Dorcadion lineatum* Fabr., nálunk igen közönséges. *Agapanthia angusticollis*, Schönh., *Oberea euphorbiae*, Germ., *Phytoecia argus* Fabr., az egri szőlők közt. *Phytoecia molybdena*, Sch. *Phytoecia hirsutula* Fabr., az egri szőlők közt. *Grammoptera holose-ricea* Fabr. nálunk nem ritka.

A zományfélékből (*Chrysomelinae*):

Donacia sagittariae Fabr., *Donacia fennica* Payk., *Cryptocephalus coloratus*, Fabr., *Cryptocephalus elongatus* Germ., *Cryptocephalus virens* Suffr., *Timarcha globosa* H. Schäff., *Timarcha metallica* Fabr. mind a kettő a Mátra magasabb ormain. *Chrysomela hungarica*, Fuss. *Oreina intricata* Germ., a Mátra magasabb csúcsain. *Adimonia rufa* Germ., *Luperus rufipes* Fabr., *Holtica lacertosa* Rosenh., *Argopus bicor.* Fisch., Eger környékén gyakori a *Clematis integrifolia* nevű növényen. Ezen faj úgy látszik Magyarországon kívül nem észleltetett. *Cassida austriaca* Fabr., *Cassida vittata* Fabr., *Cassida azurea* Fabr. az egri szőlők közt szép számmal találhatik. *Cassida atrata* Fabr.

A bődefélékből (*Coccinellidae*):

Epilochna undecimmaculata Fabr.

Endomychidae:

Lycoperdina bovistae Fabr. Eger körül találtatott.

A pikkelyröpkék (*Lepidoptera*) rendjéből:

A pillangófélék (*Papilionidae*):

Melitaea trivia, Syst. Wien. Verzeichniss. Ezen faj, mely a délkeleti faunát jellemzi, nálunk is gyakori. *Melitaea phoebe* V. Európa nagyobb részén hiányozván, nálunk igen közönséges. *Argynnis Pandora* V. (*Pandora* vagy magyar csillér) e déli és délkeleti faj, melynek színezete a nemzeti színeket: a zöldet, ezüstöt és vöröset oly szép összeállításban előtűnteti, nálunk gyakorinak mondható, mert bőven találhatik a Mátra Parád körüli rétjein, Pétervásár kopár hegyein,

az egri szőlők közt, és az alföldön, a hol Füzes Abony és Mező-Tárkány között fekvő kis-Buda nevezetű berekben késő nyáron nagyszámmal és kitünő nagyságban észleltetett. *Argymnis Daphne*, *Syxt*. W. V. E szép faj a Mátra magasabban fekvő rétein nem ritkán fordul elő. *Argymnis Adippe* var. *Cleodota Ochsenh.* Ezen kitünő válfaj Szarvaskő határában nem ritkán találtatik. *Limenitis aceris* Esp. Ezen gyönyörű pillangó, melynek alakja és szállása a külföldi déli lepkékre emlékeztet, a felnémeti és szarvaskői patakok mentében két nemzedékben észleltetett, s néha nagyobb mennyiségben. *Limenitis lucilla* *Syxt*. W. V. nagyobb számmal fordul elő Egerben az angol kisasszonyok kertjében, s a mellette fekvő kertekben. *Limenitis Sibylla* L. a Mátra vízenyős helyein. *Limenitis populi* L. ugyanott. *Apatura Ilia* var. *Clytie*, H. nem ritkán találtatik az egri érsekkertben. *Satyrus proserpina* Syst. W. V. igen gyakori a felnémeti és szarvaskői erdők közti réteken. *Satyrus arethusa* Syst. W. V. az egri szőlők közt az Eged felé. *Epinephele Eudora* f. ugyanott. *Nemeobius lucina* L. nálunk nem ritka. *Pieris daplidice*, var. *bellidice* H. gyakran találtatik. *Licaena admetus* E. az Eged környékén. *Lycæna jolas* O. ugyanott, a hol tápszere, a *Collutea arborescens*, bőven nő. *Licaena Battus* V. és L. *hyla* mindenütt e hegyek közt. *Polyommatus thersamon* E. nem ritka s elterjedt. *Thecla W. album* Kn. a Mátrában találtatik. *Thecla acaciae* F. Eger körül. *Thais polyxena* V. gyakori az egri szőlők közt és a Mátrában. *Doritis mnemosine* L. a Mátrában gyakori.

Az iganczfélékből (*Zigaenidae*):

Zygaena brizae Esp. a Mátrában. *Zygaena scabiosa* H. ugyanott.

A szenderek (*Sphingidae*) családjából:

Pterogon Oenotherae V. az egri szőlők közt nem ritkán találtatik. *Sphinx nerii* L. Egerben többször neveltetett. *Smeriutus quercus* V. az ostorosi és felnémeti cserjésekben észleltetett.

A szövőnczök (*Bombycidae*) csoportjából:

Saturnia pyri V. gyakori Egerben és az alföldön. *Saturnia spini* V. e megyében mindenütt ezrenként él a kökényen és a fűzfán.

Ezen faj és a nálunk szinte gyakori *Saturnia carpini* párosodásából keletkezett hernyók többször találtattak az egri szőlők közt, s neveltetett belőle az ugynevezett *Saturnia hybrida*, mely mind a két

faj alakját és színezetét egyesíti. Különös, hogy egymástól nem különböznek, s a nevelt példányok mind hímek.

Uropus ulmi V. nálunk gyakori. *Endagrya pantherinus* Hüb. Eger környékén. *Ocnogyna parasita* H., hernyója a kis Eged körül néha nagyobb számmal találtatik, *Verpeléth* közelében is észleltetett. *Arctia maculosa* V., Eger körül két nemzedékben észleltetett. *Arctia aulica* L., Eger közelében a szőlők közti réteken igen gyakori.

Az éjenczek (*Noctuina*) csoportjából:

Agrotis fugax Treits., *Polia polymita* L., *Valeria oleagina* V., *Orthosia laevis* Hub., *Thalpochara purpurina* V., az Eged alatt gyakori. *Catocala hymenea* V.

A többi rovarok rendjével, valamint a puhányokkal senki sem foglalkozván e megyében, erről tudományos adatot nem közölhetünk. Mint nevezetességet különben említés nélkül nem hagyhatjuk, hogy Egerből Bécsbe küldött több pók közül egy eddig ismeretlen faj fedeztetett fel, mely *Kempelen Lajos* kittinő pókász által *Thysa pytho-nissaeformis*nak neveztetett, és mint ilyen elfogadtatott.

Ezzel befejezván faunánkróli értekezésünket, melyben nem minden faj érintetett, a következő jegyzékben közöljük mind azon fajokat, melyek e megyében észleltettek.

A kettős megyében találtató állatok névsora.

Gerinczes állatok (Vertebrata).

A z e m l ő s ő k o s z t á l y á b ó l.

Chiroptera. Kézsárnyuak.

Vespertilio auritus. Nagyfülü denevér. *Vespertilio noctula*. Éjjelező denevér. *Vespertilio murinus*. Közönséges denevér.

Rapacia. Ragadozók.

Catus ferus. Vad-macska. *Canis lupus*. Közönséges farkas. *Vulpes vulgaris*. Közönséges róka. *Meles vulgaris*. Közönséges borz. *Martes foina*. Házi nyest. *Proteridius putorius*. Görény menyét. *Mustela vulgaris*. Vidra menyét. *Erinaceus europaeus*. Közönséges sünn. *Sorex vulgaris*. Közönséges cziczkány. *Crotopus fodiens*. Vízicziczkány. *Talpa europaea*. Közönséges vakond.

Rodentia. Órlők.

Sciurus vulgaris. Evet mókus. *Spermophilus citillus*. Közönséges ürge. *Glis vulgaris*. Közönséges pele. *Eliomis nitela*. Cser-pele.

Spalax typhlus. Fogas vakony. *Mus decumanus*. Vándor patkány. *Mus mustelus*. Házi egér. *Mus sylvaticus*. Erdei egér. *Mus minutus*. Törpe egér. *Sminthus vagus*. Vándor csikegér. *Cricetus frumentarius*. Közönséges hörcsök. *Hypodaeus amphibius*. Mocsári poczok. *Arvicola arvalis*. Mezei poczok. *Lepus timidus*. Mezei nyúl.

Ruminantia. Kérődzők.

Cervus elaphus. Gim-szarvas. *Capreolus vulgaris*. Közönséges őz. *Bubalus vulgaris*. Közönséges bival. *Bos taurus* var. *deeserorum*. Magyar ökör. *Hircus vulgaris*. Szelid, közönséges kecske. *Ovis aries*. Szelid közönséges juh. *Ovis strepsiceros*. Magyar juh.

Multungula. Többpatások.

Sus scrofa. Sörtés disznó. *Sus domestica*. Szelid disznó.

Solidungula. Egypatások.

Equus caballus, var. *hungaricus*. Közönséges ló, magyar válfaj. *Equus asinus*. Szamár.

A madarak osztályából.

Passeres. Verébfélék.

Loxia crucirostra. Közönséges keresztesőr. *Pyrhula vulgaris*. Közönséges pirók. *Fringilla coelebs*. Erdei pinty. *Fringilla montifringilla*. Hegyi pinty. *Fringilla carduelis*. Ékes tengelicz. *Fringilla cannabina*. Közönséges kenderike. *Fringilla serina*. Zöld pinty. *Fringilla chloris*. Zöldike pinty. *Fringilla linaria*. Len pinty. *Coccothrauster vulgaris*. Közönséges magnyító. *Passer domesticus*. Házi veréb. *Passer montanus*. Parlagi veréb. *Spinus miliarius*. Köles sor-dély. *Emberiza citrinella*. Citrom-sármány. *Emberiza schoeniclus*. Nádi-sármány. *Alauda cristata*. Búbos pacsirta. *Alauda arvensis*. Mezei pacsirta. *Alauda arborea*. Erdei pacsirta.

Coraciostres. Hollófélék.

Sturnus vulgaris. Közönséges seregély. *Pastor roseus*. Rózsa-szinü lepely. *Oriolus galbula*. Sárga aranybegy. *Corvus Corax*. Holló-varjú. *Corvus cornix*. Hamvas varjú. *Corvus coronae*. Fekete varjú. *Corvus frugilegus*. Vetési varjú. *Corvus monedula*. Csóka-varjú. *Pica caudata*. Csörgő szarka. *Garrulus glandarius*. Cser szajkó. *Nucifraga caryocatactes*. Rendes csöntör.

Raptatores. Ragadozók.

Falco lanaiatus. Szabda sólyom. *Falco subbuteo*. Ölyüded sólyom. *Falco aesalon*. Törpe sólyom. *Tiununculus alaudarius*. Közönséges vércse. *Tiununculus cenchris*. Sárgakarmú vércse *Erythropus rufipes*. Közönséges karvaly. *Astur palumbarius*. Közönséges héja. *Milvus fuscoater*. Feketés kánya. *Circus cyaneus*. Kékes örvöly.

Circus cineraceus. Hamvas örvöly. *Circus rufus*. Nádi kánya. *Buteo vulgaris*. Közönséges ölyv. *Archibuteo lagopus*. Gatyás ölyű. *Vultur cinereus*. Barna keselyű. *Micropterynx passerina*. Törpe csuvik. *Bubo maximus*. Nagy suholy. *Otus vulgaris*. Közönséges fülbő. *Syrnium aluco*. Közönséges rezgőly. *Strix flammea*. Láng bagoly.

Fissirostres. Szeltesőrűek.

Hirundo rustica. Füstös fecske. *Hirundo urbana*. Házi fecske. *Hirundo riparia*. Parti fecske. *Cypselus apus*. Kőfali fülleng. *Caprimulgus europaeus*. Európai lappantyú.

Oscines. Éneklők.

Lanius excubitor. Őr-gébics. *Lanius minor*. Kis-gébics. *Enneoctenus collaris*. Tőviszűrő-gébics. *Enneoctenus rufus*. Vörhenyes-gébics. *Butalis grisola*. Szürke legyész. *Muscicapa atricapilla*. Gyászos legyész. *Muscicapa parva*. Kis legyész. *Bombicilla garrula*. Selyemfarkú locska. *Luscinia philomela*. Közönséges fülemüle. *Cyanocitta stelleri*. Kékbecsű zenér. *Ruticilla thitys*. Házi zenér. *Ruticilla phoenicea*. Füstfarkú zenér. *Pratincola rubetra*. Barnabegyű zenér. *Protonotaria rubicula*. Feketebecsű zenér. *Saxicola oenanthe*. Hont-sziklár. *Monticola saxatilis*. Sziklai hegyelész. *Turdus musicus*. Éneklő rigó. *Turdus pilaris*. Fenyves rigó. *Turdus viscivorus*. Lép-rigó. *Turdus iliacus*. Vörös csipegő rigó. *Turdus torquatus*. Ör-vös rigó. *Merula vulgaris*. Fekete rigó. *Cinclus aquaticus*. Vizi buka. *Sylvia nisoria*. Küllös zenér. *Sylvia hortensis*. Kerti zenér. *Sylvia curruca*. Possáta zenér. *Sylvia cinerea*. Szürke zenér. *Sylvia rufa*. Vörhenyes zenér. *Sylvia atricapilla*. Feketefejű zenér. *Sylvia sibilatrix*. Zöldes zenér. *Phylloscopus turdoides*. Rigó-zenér. *Phylloscopus phragmitis*. Sás-zenér. *Troglodytes parvulus*. Apró csuk. *Anthus pratensis*. Réti pipis. *Anthus arboreus*. Fái pipis. *Anthus aquaticus*. Vizi pipis. *Motacilla alba*. Fehér billegény. *Motacilla sulphurea*. Kénes billegény. *Motacilla flava*. Sárga billegény. *Accentor modularis*. Közönséges csattogány. *Regulus crocecephalus*. Sárgafejű rendike. *Regulus ignicapillus*. Tűzfejű rendike. *Parus pendulinus*. Függő czipő. *Parus biarmicus*. Nádi czipő. *Parus caudatus*. Hosszúfarkú czipő. *Parus major*. Szén-czipő. *Parus coeruleus*. Kék-czipő. *Parus palustris*. Mocsári czipő.

Scansores. Kúszók.

Upupa epops. Búbos banka. *Sitta caesia*. Közönséges poncz. *Certhia familiaris*. Közönséges fakúsz. *Picus major*. Nagyobb harkály. *Picus medius*. Közép harkály. *Picus minor*. Kisebb harkály. *Gecinurus viridis*. Zöld zsolna. *Jynx torquilla*. Közönséges tekerics.

Levirostris. Könnyűcsőrűek.

Merops apiaster. Mészgörgő. *Coracias garrulus*. Csacsogó karics. *Alcedo ispida*. Közönséges jégár. *Cuculus canorus*. Közönséges kakuk.

Gyratores. Búgók.

Columba palumbus. Örvös galamb. *Columba oenas*. Vad galamb. *Turtur auritus*. Közönséges gerle.

Rasores. Kaparók.

Bonasia sylvestris. Császár fajd. *Perdix cinerea*. Szürke fogoly. *Coturnix communis*. Közönséges fűrj. *Phasianus colchicus*. Közönséges fáczán. *Pavo cristatus*. Búbos páva. *Numida meleagris*. Búbos gyöngytyúk. *Meleagris gallopavo*. Közönséges pulyka.

Grallatores. Gátlók.

Otis tarda. Nagy túzok. *Otis tetrax*. Mezei reznek. *Glareola pratincola*. Örvös csér. *Glareola pallasii*. Pallas csérje. *Oedicnemus crepitans*. Rendes mankócz. *Charadrius pluvialis*. Arany lile. *Charadrius Morinelli*. Sárga lile. *Charadrius hiaticula*. Parti lile. *Charadrius minor*. Kis lile. *Charadrius albifrons*. Mocsári lile. *Vanellus cristatus*. Búbos bibicz. *Scolopax rusticola*. Erdei szalonka. *Scolopax gallinago*. Nagyobb szalonka. *Scolopax media*. Közép szalonka. *Scolopax gallinula*. Gyepi szalonka. *Tringa subarquata*. Ijesőrü partika. *Philomachus pugnax*. Bajnok küzdér. *Totanus calidris*. Piros lábú külöd. *Totanus ochropus*. Folyami külöd. *Totanus glareola*. Erdei külöd. *Totanus hypoleucos*. Apró külöd. *Totanus stagnatilis*. Tavi külöd. *Limosa melanura*. Fekete farkú pocsály. *Hypsibatus himantopus*. Gólyalábú töcs. *Recurvirostra avocetta*. Europai csutor. *Numenius arquatus*. Nagy póling. *Numenius phaeopus*. Kis póling. *Falcinellus igneus*. Rezes barna batla. *Platalia leucorodia*. Fehér kanály. *Ciconia alba*. Fehér gólya. *Ciconia nigra*. Fekete gólya. *Ardea cinerea*. Szürke gém. *Ardea purpurea*. Bíbor gém. *Ardea minuta*. Apró gém. *Ardea nycticorax*. Éji gém. *Ardea stellaris*. Dobos gém. *Ardea comata*. Üstökös gém. *Herodias alba*. Fehér kócsag. *Herodias garzetta*. Kis kócsag. *Grus cinerea*. Közönséges daru. *Rallus aquaticus*. Vizi guvat. *Rallus porzana*. Pettyes guvat. *Rallus pusillus*. Apró guvat. *Crex pratensis*. Réti haris. *Gallinula chloropus*. Zöld lábú hóda. *Fulica atra*. Fekete szárcsa.

Natatores. Úszók.

Anser cinereus. Szürke lúd. *Anser segetum*. Vetési lúd. *Anser albifrons*. Piszegő lúd. *Anas boschas*. Tőke rucza. *Anas ferina*. Rőtfejű rucza. *Anas strepera*. Csörgő rucza. *Anas acuta*. Hegyes farkú rucza. *Anas clypeata*. Kanalas rucza. *Anas querquedula*. Fellelő rucza. *Anas leucophthalma*. Fehérszemű rucza. *Anas fuligula*. Kontyos rucza. *Anas penelope*. Sípos rucza. *Anas crecea*. Apró rucza. *Mergus albellus*. Apró búvár. *Mergus merganser*. Nagy búvár.

Longipennes. Hosszúröpiék.

Sterna hirundo. Nagy halászk. *Sterna leucopareji*. Bajszos halászk. *Sterna minuta*. Apró halászk. *Sterna nigra*. Fekete halászk. *Sterna leucoptera*. Fehér szárnyú halászk. *Larus argentatus*. Ezüstös sirály. *Larus ridibundus*. Kaczagó sirály. *Larus canus*. Ősz sirály.

Steganopodes. Úszlábúak.

Carbo cormoranus. Nagy kormár. *Pelecanus onocrotalus*. Rendes gödény.

Urinatores. Bukók.

Podiceps cristatus. Búbos vöcsök. *Podiceps auritus*. Füles vöcsök. *Podiceps minor*. Apró vöcsök. *Podiceps rubricollis*. Vörhenyes nyakú vöcsök.

A hüllők (*Reptilia*) osztályából.

Teknős békák. Testudinata.

Emys europaea. Európai teknőcz.

Squammati. Pikkelyesek.

Lacerta viridis. Zöld gyík. *Lacerta agilis*. Férge gyík. *Argoio fragilis*. Törékeny kuszma.

Ophidia. Kigyók.

Coluber natix. Vizi sikló. *Coluber laevis*. Sima sikló.

Batrachia. Békák.

Hyla europaea. Zöld lombász. *Rana esculenta*. Zöld béka. *Rana temporaria*. Gyepi béka. *Pelobates fasciatus*. Vízi hagymár. *Bombinator igneus*. Tűzi unka. *Bufo vulgaris*. Közönséges varangy. *Bufo variabilis*. Zöld varangy.

Hemibatrachia. Farkkal bíró békák.

Salamandra maculata. Foltos tüzöl. *Triton cristatus*. Tarajos göte. *Triton palmatus*. Pettyes göte.

Gerincztelen állatok. (*Evertebrata*).

A rovarok (*Insecta*) osztályából.

Bogarak. (*Coleoptera*).

Cicindelidae.

littoralis Fabr.
germanica Linn.

Cicindela.

Carabici.

campestris Linn.

Omphron.

hybrida Linn.

linibatus Fabr.

sinuata Fabr.

Notiophilus.
palustris Duft.
semipunctatus Fabr.

Elaphrus.
uliginosus Fabr.
riparius Linn.

Blothia.
multipunctata Linn.

Cychnus.
rostratus Linn.

Procrustes.
coriaceus Linn.

Carabus.
intricatus Linn.
clathratus Linn.
ulrichii Germ.
cancellatus Fabr.
granulatus Linn.
arvensis Fabr.
nemoralis Ill.
convexus Fabr.
hortensis Linn.
scabriusculus Oliv.
v. Lippii Dej.
glabratus Payk.
violaceus Linn.
hungaricus Fabr.

Calosoma.
inquisitor Linn.
sycophanta Linn.

Nebria.
livida Linn.
brevicollis Fabr.
brunnea Duft.

Leistus.
ferrugineus.
Fröhlichii.

Clivina.
fossor. Linn.

Dyschirius.
nitidus Dej.
politus Dej.
salinus Schaum.
aeneus Dej.
globosus Herbst.

Aptinus.
mutilatus Fabr.

Brachinus.
crepitans Linn.
immaculicornis Dej.
explodens Duft.

Demetrius.
unipunctatus Germ.

Dromius.
quadrimaculatus Linn.

Blechnus.
glabratus Duft.
maurus Sturm.

Metabletus.
obscuroguttatus Duft.
pallipes Dej.

Lionychus.
quadrillum Duft.

Lebia.
cyanocephala Linn.
chlorocephala Ent. H.
crux minor Linn.
humeralis Sturm.
haemorrhoidalis Fabr.

Cymindis.
humeralis Fabr.
homagrica Duftschm.

Panagaeus.
crux major Linn.

Callistus.
lunatus Fabr.

Chlaenius.
festivus Fabr.
spoliatus Rossi.

restitus Fabr.
Schrankii Duft.
nigricornis Fabr.
holosericeus Fabr.

Oodes.
helopioides Fabr.

Licinus.
cassideus Fabr.
depressus Payk.

Badister.
bipustulatus Fabr.
peltatus Panz.

Broscus.
cephalates Linn.

Patrobus.
excavatus Payk.

Sphodrus.
leucophthalmus Linn.
Pristonychus.
subcyaneus Ill.
Calathus.
cisteloides Ill.
fulvipes Gyll.
fuscus Fabr.
melanocephalus Linn.
Taphria.
vivalis Ill.
Dolichus.
flavicornis Fabr.
Platynus.
scrobiculatus Fabr.
Anchomenus.
longiventris Maunh.
angusticollis Fabr.
prasinus Fabr.
albipes Fabr.
oblongus Fabr.
Agonum.
marginatum Linn.
impressum Pans.
sexpunctatum Fabr.
parumpunctatum Fabr.
elongatum Dej.
modestum St.
lugens Duftschm.
viduum Panz.
v. moestum Dufts.
lugubre Dej.
versutum Sturm.
subaeneum Dej.
atratum Duftschm.
laterale Redt.
principes Fabr.
fuliginosum Pauz.
pelidnum Payk.
Thoreyi Dej.
Stomis.
pumicatus Panz.
Platyderus.
rufus Duftschm.
Poecilus.
cupteus Linn.
v. affinis St.
lapidus Fabr.

Adelosia.
picimana Duftschm.
Laganus.
crenatus Duftschm.
inaequalis Marsh.
Lyperus.
aterrimus Fabr.
elongatus Duftschm.
Omasseus.
niger Schaller.
melanarius Ill.
nigritus Fabr.
anthracinus Ill.
gracilis Dej.
minor Gyll.
Argutor.
cruditus Dej.
erythropus Marsch.
strenuus Er.
Platysma.
oblongopunctata Fabr.
Steropus.
cylindricus Hb.
Pterostichus.
melas Creutz.
Panzeri Meg.
Aba x.
striola Fabr.
carinotus Dufts.
Molops.
terricola Fabr.
Amora.
fulva De Geer.
iridipennis Heer.
apricaria Payk.
consularis Dufts.
aulica Panz.
convexiuscula Manth.
crenata Dej.
ingenua Duftschm.
municipalis Duftschm.
patricia Duftschm.
familiaris Duftschm.
trivialis Gyll.
vulgaris Panz.
communis
nitida St.
montivaga St.

obsoleta Dej.
similata Gyll.
striatopunctata Dej.
rufipes Dej.
tricuspidata Dej.

Pel os.

blaptoides Creutz.

Z a b r u s.

gibbus Fabr.

D i a c h r o m u s.

germanus Linn.

A n i s o d a c t y l u s.

signatus Ill.

binotatus Dej.

v. spurcati eornis Dej.

nemorivagus Dufts.

H a r p a l u s.

sabulicola Panz.

monticola Dej.

punctatulus Dufts.

azureus Fabr.

cordatus Duftschem.

puncticollis Payk.

rufibarbis Fabr.

signaticornis Dej.

hospes Sturm.

ruficornis Fabr.

griseus Panz.

aeneus Fabr.

v. confusus Dej.

distinguendus Dufts.

pygmaeus Dej.

discoideus Fabr.

calceatus Duftschem.

hottentotta Duftschem.

quadripunctatus Dej.

latus Linn.

luteicornis Duftschem.

laevicollis Duftschem.

rubripes Duftschem.

semiviolaceus Dej.

impiger Duftschem.

melancholicus Dej.

tardus Panz.

Fröchlichii Sturm.

flavicornis Dej.

serripes Duftschem.

fuscipalpis Sturm.

anxius Duftschem.

servus Duftschem.

flavitaris Dej.

picipennis Duftschem.

pumillus Sturm.

S t e n o l o p h u s.

vaporariorum Fabr.

discophorus Fisch.

vespertinus Ill.

A c u p a l p u s.

consputus Duftschem.

dorsalis Gyll.

suturalis Dej.

brunnipes Sturm.

meridianus Linn.

exiguus Dej.

T r e c h u s.

minutus Fabr.

T a c h y s.

quadrisignatus Duftschem.

parvulus Dej.

nanus Gyd.

bistriatus Duftschem.

P h i l o c h t h u s.

guttula Fabr.

bipustulatus Redt.

biguttatus Fabr.

assimilis Gyll.

fumigatus Duftschem.

N o t a p h u s.

flammulatus Clairv.

varius Oliv.

ephippius Marsch.

P e r y p h u s.

ustulatus Linn.

fluviatilis Dej.

Andreae Fabr.

femoratus St.

testaceus Duftschem.

tibialis Duftschem.

fasciolatus Duftschem.

decorus Panz.

monticola St.

rufipes Gyll. Dej.

fulvipes St.

modestus Fabr.

L o p h a.

quadriguttata Fabr.

quadrinaculata Linn.
articulata Panz.
Sturmii Panz.

Leja.

tenella Er.
pusilla Gyll.
lampros Herbst.
velox Er.
striata Fabr.
impressa Panz.
paludosa Panz.

Tachypus.

caraboides Schrank.
pallipes Duftschm.
flavipes Linn.

Dytiscidae.

Haliphus.

fulvus Fabr.
fulvicollis Er.

Cnemidotus.

caesus Duftschm.

Hydroporus.

inaequalis Fabr.
reticulatus Fabr.
geminus Fabr.
unistriatus Schrank.
picipes Fabr.
v. lineellus Gyll.
parallelogrammus Clhr.
confluens Fabr.
planus Fabr.
angustatus Sturm.
lineatus Fabr.
bilineatus Sturm.
obliquesignatus Bielz.
pictus Fabr.

Noterus.

sparsus Marsch.

Laccophilus.

hyalinus Degeer.
minutus Linn.
variegatus Germ.

Colymbetes.

fuscus Linn.
pulverosus Sturm.
notatus Fabr.
notaticollis Aub.
adpersus Fahr.

collaris Payk.

Grapii Gyll.

Ilybius.

ater Degeer.
obscurus Marsch.
fenestratus Fabr.
subaeneus Er.
guttiger Gyll.

Agabus.

agilis Fabr.
femoralis Payk.
abbreviatus Fabr.
didymus Ol.
guttatus Payk.

Cybister.

Roeselii Fabr.

Dytiscus.

marginalis Linn.
circumcinctus Ahr.
circumflexus Fabr.

Acilius.

sulcatus Fabr.

Hydaticus.

transversalis Fabr.
Hybneri Fabr.
bilineatus Degeer.
zonatus Ill.
cinereus Fabr.
austriacus Sturm.

Gyrinus.

natator Linn.
mergus Ahr.

Palpicornia.

Hydrophilus.

piceus Linn.
aterrimus Eschsch.

Hydrous.

caraboides Linn.
flavipes Stev.

Hydrobius.

fuscipes Linn.
oblongus Herbst.
limbatus Fabr.

Philhydrus.

testaceus Fabr.
melanocephalus Fabr.
marginellus Fabr.

Helochares.
lividus Fortt.

Laccobius.
minutus Linn.

Berosus.
spinosus Stes.
aericeps Curt.
luridus Linn.

Limnebius.
truncatellus Thunb.

Holophorus.
nubilus Fabr.
grandis Ill.
aquaticus Mult.
granularis Linn. Er.
griseus Herbst. Er.
nanus Sturm.

Hydrochus
carinatus Germ.
elongatus Schaller.
nitidicollis Muls.

Ochthebius.
marinus Payk.

Sphaeridium.
scarabaeoides Linn.
bipostulatum Fabr.
v. marginatum Scriba.

Cercion.
obsoletum Gyll.
haemorrhoidale Fabr.
unipunctatum Linn.
quisquilius Linn.
melanocephalum Linn.

Cryptopleurum.
atomarium Fabr.
Staphylinidae. *Autalia*.

impressa Ol.
Falagria.
thoracica Curt.
sulcata Payk.

Bolitochara.
lunulata Payk.
obliqua Er.

Silusa.
rubiginosa.

Aleochara.
fuscipes Grav.

brevipennis Grav.
nixida Grav.

Myrmedonia.
humeralis Grav.
canaliculata Fabr.

Oxyroda.
luteipennis Er.
haemorrhoea Mannh.

Homalota.
pagana Er.
elongatula Grav.
occulta Er.
sordida Kraatz.
fungicola Thoms.
fungi Grav.

Habrocerus.
capillariformis Grav.

Leucopatypus.
silphoides Linn.

Tachinus.
rufipes De geer.
fimetorius Fabr.
marginellus Fabr.

Tachyporus.
solutus Er.
hypnorum Fabr.
humerosus Er.
pusillus Grav.
brunneus Fabr.

Conosoma.
litoreum Linn.
pubescens Grav.
bipustulatum Grav.

Bolitobius.
atricapillus Fabr.
lunulatus Linn.
striatus Ol.

Quedius.
lateralis Grav.
fulgidus Fabr.
cruentus Oliv.
scitus Grav.
umbrinus Er.

Astrapacus.
ulmi Rossi.

Creophilus.
maxilloso Linn.

Emus.

hirtus Linn.

Leistotrophus.
murinus Linn.

Staphylinus.

lutarius Grav.
stercorarius Ol.
chalcocephalus Fabr.
pubescens De Geer.
erythropterus Linn.
caesareus Cedeth.
fossor Scop.

Ocypus.

brachypterus Brullé.
similis Fabr.
picipes Nordm.
alpicola Er.
fuscatus Grav.
picipennis Fabr.

Philonthus.

splendens Fabr.
intermedius Lac.
nitidus Fabr.
carbonarius Gyll.
aeneus Rosti.
decorus Grav.
politus Fabr.
lucens Mannh.
atratus Grav.
marginatus Fabr.
varius Gyll.
v. bimaculatus Grav.
lepidus Grav.
sordidus Grav.
fimetarius Grav.
cephalotes Grav.
ebeninus Grav.
fumigatus Er.
bipustulatus Panz.
sanguinolentus Grav.
varians Payk.
discoideus Grav.
quisquiliarius Gyll.
micans Grav.
tenuis Fabr.
punctus Grav.
parumpunctatus Er.
rufipennis Grav.

Xantholinus.

glabratus Grav.
pnnctulatus Payk.
ochraceus Gyll.
tricolor Fabr.
linearis Er.
fulgidus Fabr.

Othius.

fulvipennis Fabr.

Lathrobium.

elongatum Linn.
fulvipenne Grav.
quadratum Payk.
longulum Grav.

Achenium.

depressum Grav.

Doliceon.

biguttulus Lac.

Cryptobium.

fracticorne Payk.

Stilicus.

fragilis Grav.
rufipes Germ.
subtilis Er.
affinis Er.

Lithocharis.

fuscula Mannh.
achracea Grav.

Sunius.

filiformis Latr.
angustatus Payk.

Paederus.

longipennis Er.
ruficollis Fabr.

Stenus.

biguttatus Linn.
bipunctatus Er.
ater Mannh.
aemulus Er.
moris Grav.
speculator Lac.
providus Er.
binotatus Ljungh.
plantaris Er.
plancus Er.
flavipes Er.

Oxyporus.

rufus Linn.

maxillosus Fab.

Bledius.

taurus Germ.

tricornis Herbst.

fracticornis Payk.

femoralis Gyll.

rufipennis Er.

Platystethus.

cornutus Grav.

morsitans Payk.

Oxytelus.

rugosus Fabr.

insecatus Grav.

piceus Linn.

sculptus Grav.

complanatus Er.

nitidulus Grav.

pumilus Er.

depressus Grav.

Tropophloeus.

riparius Lac.

Authophagus.

testaceus Grav.

Lathrimacrum.

atrocephalum Gyll.

Omalium.

rivulare Payk.

fossulatum Er.

Authobium.

limbatum Er.

florale Panz.

minutum Fabr.

sorbi Gyll.

Proteinus.

brachypterus Fabr.

Pselaphidae.

Ctenistes.

palpalis Reichenb.

Batrisus.

delaporti Aub.

venustus Reichenb.

Bryaxis.

fossulata Reichb.

Silphales.

Cholena.

cisteloides Fröhlich.

agilis Gyll.

Catops.

umbrinus Er.

chrysomeloides Panz.

fumatus.

Silpha.

littoralis Linn.

thoracica Linn.

rugosa Linn.

sinuata Fabr.

dispar Herbst.

quadripunctata Linn.

reticulata Ill.

carinata Ill.

nigrita Creutz.

obscura Linn.

laevigata Fabr.

atrata Linn.

Necrophorus.

germanicus Linn.

humator Fabr.

vespillo Linn.

fossor Er.

mortuorum Fabr.

Agathidium.

laevigatum Er.

Trichopterygia.

Ptenidium.

apicale Er.

Ptilium.

canaliculatum Es.

Scaphidilia.

Scaphidium.

quadrinaculatum Oliv.

Scaphisoma.

agaricinum Oliv.

Histeridae.

Platysoma.

frontale Payk.

depressum Fabr.

Hister.

inaequalis Fabr.

quadrinaculatus Linn.

14 striatus Gyll.

cadaverinus Enz. Hft.

modestus Redt.

merdarius Enz Hft.

neglectus Germ.
carbonarius Ill.
purpurascens Herbst.
marginatus Er.
stercorarius Enz. Hft.
sinuatus Ill.
uncinatus Ill.
quadrinotatus Scrib.
bimaculatus Linn.
duodecimstriatus Schrnk.
corvinus Germ.

Paromalus.
complanatus Ill.
parallelipedus Herbst.
flavicornis Herbst.

Saprinus.
nitidulus Payk.
conjungens Payk.
quadristriatus Enz. Hft.
rugifrons Payk.
metallicus Herbst.

Gnathoneus.
rotundatus Illig.

Plegaderus.
sanecius En.

Phalacridae.

Phalacrus.
corruscus Payk.

Olibrus.
bicolor Fabr.
liquidus En.

Nitidulariae.

Cereus.
pedicularius Linn.
Brachypterus.
gravidus Ill.

Carpophilus.
sempustulatus Fabr.

Epuraea.
decemguttata Fabr.
aestiva Linn.
v. bisignata Sturm.
variegata Herbst.
castanea Duftschm.
neglecta Heer.
obsoleta Fabr.
distincta En.

pygmaea Gyll.
oblonga Herbst.
longula En.
floreana En.
melanocephala Marsh.

Nitidula.
bipustulata Fabr.
obscura Fabr.

Soronia.
punctatissima Ill.
gnisea Linn.

Ipidia.
quadrinotata Fabr.
Omosita.
depressa Linn.

Meligethes.
aeneus Fabr.
viridescens Fabr.
coracinus Sturm.
lepidii Miller.
subaeneus Sturm.
subrugosus Gyll.
ochropus Sturm.
difficilis Heer.
serripes Gyll.
fibularis En.
picipes Sturm.

Pocadius.
ferrugineus Fabr.

Cylloides.
ater Herbst.

Cychramus.
luteus Fabr.

Cryptarcha.
strigata Fabr.
imperialis Fabr.

Ips.
quadriguttatus Fabr.
Trogosita.
mauritanica Linn.

Pelsis.
ferruginea Linn.
Thymalus.
limbatus Fabr.

Colydiadae.

Ditoma.
crenata Fabr.

Colobicus.
emarginatus Latr.

Colydium.
elongatum Fabr.

Bothrideres.
contractus Fabr.

Cerylon.
histeroides Fabr.

Cucujidae.

Cucujus
sanguinolentus Linn.

Brontes.
planatus Linn.

Laemophloeus
denticulatus Preysl.

Silvanus
unidentatus Fabr.
similis En.

Lycetus.
canaliculatus Fabr.
pubescens Panz.
v. bicolor Comolli.

Cryptophagidae.

Cryptophagus.
schmidtii Sturm.
setulosus Sturm.
affinis Sturm.
distinguendus Sturm.
bimaculatus Panz.

Atomaria.
elongatula En.
unifasciata En.
mesomelas Herbst.
analis En.

Lathridiadae.

Langelandia.
anophthalma Aubé.

Monotoma
spinipectus Aub.
quadricollis Aub.

Lathridius
alternans Mannh.
rugicollis Oliv.
clathratus Mannh.

Corticaria
serrata Payk.

gibbosa Herbst.
distinguenda Comolli.

Myrmecoxenus
vaporariorum Guézin.

Mycetophagidae.

Mycetophagus
quadripustulatus Linn.
atomarius Fabr.
multipunctatus Hellw.

Triphyllus
punctatus Fabr.

Typhaea
fumata Linn.

Byturus
fumatus Fabr.

Dermestidae.

Dermestes
Frischii Kugel.
murinus Linn.
undulatus Brahm.
lanarius Ill.
lardarius Linn.

Attagenus
pellio Linn.
Megatoma Fabr.

Authrenus
serophulariae Linn.
pimpinellae Fabr.
varius Fabr.
museorum Linn.
claviger Er.

Orphilus
glabratus Fabr.

Byrrhidae.

Nosodendron.
fasciculare Ol.

Byrrhus
pillula Linn.
dorsalis Fabr.

Morychus
aeneus Fabr.
nitens Panz.

Parnidae.

Parnus
prolificornis Fabr.
lutulentus Er.

Elmis.
aeneus Müll.

Heteroceridae.

Heterocerus
marginatus Fabr.
laevigatus Panz.

Lucanidae.

Lucanus
cervus Linn.

Dorcus
parallelipipedus Linn.

Platycerus
caraboides Linn.

Sinodendron
cylindricum Linn.

Scarabaeidae.

Ateuchus
pius Ill.

Sisyphus
schaefferi Linn.

Gymnopleurus
mospus Pallas

Copris
hispanus Linn. var. *paniscus*.
lunaris Linn.

Onthophagus
tageo Oliv.
taurus Linn.
nutans Fabr.

austriacus Panz.
vacca Linn.

coenobita Herbst.
fracticornis Fabr.

nuchicornis Linn.
lemur Fabr.

camelus Fabr.
semicornis Panz.

furcatus Fabr.
ovatus Linn.

Schreberi Linn.

Oniticellus
flavipes Fabr.

Aphodius
erraticus Linn.
subterraneus Linn.
fossor Linn.

haemorrhoidalis Linn.
foetens Fabr.

finetarius Linn.
sulcatus Fabr.

ater De Geer.
granarius Linn.

foetidus Fabr.
putridus Sturm.

sordidus Fabr.
lugens Creutz.

nitidulus Fabr.
immundus Creutz.

bimaculatus Fabr.
plagiatus Linn.

inquinatus Fabr.
melanostictus Schm.

sticticus Panz.
pictus Sturm.

quadriguttatus Herbst.
quadrimaculatus Linn.

merdarius Fabr.
prodromus Brahm.

punctatosulcatus Sturm.
limbatus Germ.

consputus Creutz.
rufipes Linn.

luridus Payk.
pecari Fabr.

arenarius Oliv.
porcatus Fabr.

Ammocius
brevis Er.

Rhyssenus
asper Fabr.

Psammodius
caesus Panz.

Geotrupes
stercorarius Linn.

putridarius Er.
mutator Marth.

sylvaticus Panz.
vernalis Linn.

Lethrus
cephalotes Fabr.

Trox
hispidus Laichart.
sabulosus Linn.
scaber Linn.

Hoplia
philanthus Sulz.
    Homalopia
nuricola Fabr.
    Serica
holosericea.
    Rhizotrogus
aequinoctialis Schh.
aestivus Oliv.
solstitialis Linn.
ochraceus Knoch.
ruficornis Fabr.
assimilis Herbst.
    Anoxia
pilosa Fabr.
    Polyphillas
fullo Linn.
    Melolontha
vulgaris Fabr.
hippocastani Fabr.
    Anisoplia
fruticola Fabr.
crucifera Herbst.
adjecta Er.
austriaca Fabr.
lata Er.
    Phyllopertha
horticola Linn.
    Anomala
Frischii Herbst.
    Pentodon
monodon Fabr.
    Oryctes
nasicornis Linn.
    Oxythyrea
stictica Linn.
    Cetonia
hirtella Linn.
viridis Fabr.
speciosissima Scop.
affinis Andersch.
marmorata Fabr.
aenea Gyll.
metallica Fabr.
aurata Linn.
v. lucidula
    Osmoderma
eremita Linn.

Gnorimus
variabilis Linn.
nobilis Linn.
    Trichius
fasciatus Linn.
    Valgus
hemipterus Linn.
    Buprestidae.
    Acmoedera
taeniata Fabr.
    Ptosima
novemmaculata Fabr.
    Capnodis
tenebrionis Linn.
    Perotis
lugubris Fabr.
    Dicerca
aenea Linn.
alni Fischer.
acuminata Pallas.
    Eurythyrea
carniolica Herbst.
    Anthaxia
cyanicornis Fabr.
millefolii Fabr.
cichorii Oliv.
manca Fabr.
candens Panz.
salicis Fabr.
nitidula Linn.
nitida Rossi.
quadripunctata Linn.
    Sphenoptera
antiqua Ill.
    Chrysobotris
affinis Fabr.
    Coraeus
rubi Linn.
elatus Fabr.
    Agrius
biguttatus Fabr.
tenuis Ratzeb.
angustulus Ill.
olivaceus Gyll.
coerulescens Rossi.
pratensis Ratzeb.
viridis Linn.

hyperici Creutz.
 aurichalceus Redt.
     Trachys
 minutus Linn.
     Eucnemidae.
     Drapetes
 equestris F.
     Throseus
 dermestoides Linn.
     Elateridae.
     Lacon
 murinus Linn.
     Adrastus
 luteipennis Er.
 pusillus Fabr.
     Synaptus
 filiformis Fabr.
     Melanotus
 niger Fabr.
 brunnipes Germ.
 castanipes Payk.
 rufipes Herbst.
 crassicolis Er.
     Agriotes
 pilosus Panz.
 pollidulus Ill.
 lineatus Linn.
 obscurus Linn.
 sputator Linn.
 graminicola Redt.
 blandus Germ.
 flavicornis Panz.
     Dolopius
 marginatus Linn.
     Tactocomus
 holosericeus Linn.
     Diacanthus
 aeneus Linn.
 latus Fabr.
 v. gravidus Germ.
     Corymbites
 haematodes F.
     Campylus
 mesomelas Linn.
     Athous
 hirtus Herbst.
 rhombeus Oliv.
 haemorrhoidalis Fabr.

vittatus Fabr.
 longicollis Fabr.
 crassicolis Lac.
 cavifrons Redt.
 analis Fabr.
     Limonius
 nigripes Gyll.
 cylindricus Payk.
 minutus Linn.
 parvulus Panz.
     Elater
 sanguineus Linn.
 lythropterus Germ.
 ephippium Oliv.
 praecustus Fabr.
 pomorum Herbst.
 sinuatus Germ.
     Ischnodes
 sanguinicollis Panz.
     Megapenthes
 subcarinatus Germ.
     Cryphthypnus.
 elongatus Redt.
 pulchellus Linn.
 lapidicola Germ.
 minutissimus Germ.
     Drasterius.
 bimaculatus Fabr.
     Cardiophorus.
 thoracicus Fabr.
 discicollis Herbf.
 rufipes Fabr.
 musculus Er.
 rubripes Germ.
     Dascillidae.
     Dascillus.
 cervinus Linn.
     Cyphon.
 coarctatus Payk.
 cariabilis Thunb.
     Eucinetus.
 haemorrhoidalis Germ.
     Malacodermata.
     Dictyoptera.
 sanguinea Fabr.
     Homalisus.
 suturalis Fabr.

Lampyris.

noctiluca Linn.

splendidula Linn.

Podabrus.

lateralis Linn.

alpinus Payk.

Telephorus.

fuscus Linn.

rusticus Fabr.

pellucidus Fabr.

cyanipennis Ménétr.

nigricans Ill.

obscurus Linn.

opacus Germ.

dispar Fabr.

rufus Linn.

flavilabris Fallev.

thoracicus Oliv.

clypeatus Ill.

Rhagonycha.

melanura Fabr.

testaceus Fabr.

pallidus Fabr.

paludosus Fall.

ater Linn.

Silis.

nitidula Fabr.

Malthinus.

fasciatus Fall.

Malthodas.

marginatus Latr.

maurus Redt.

misellus Kiesw.

Malachius.

aeneus Linn.

bipustulatus Fabr.

viridis Fabr.

marginellus Fabr.

geniculatus Germ.

elegans Oliv.

spinipennis Germ.

pulicarius Fabr.

marginalis Er.

rubricollis March.

Anthocomus.

equestris Fabr.

fasciatus Linn.

Ebaeus.

pedicularius Schrank.

appendiculatus Er.

Charopus.

pallipes Oliv.

concolor Fabr.

Henicopus.

hirtus Linn.

Dasytes.

coeruleus Fabr.

obscurus Gyll.

fuscus Ill.

flavipes Fabr.

niger. Linn.

Haplocnemus.

floralis Oliv.

Dolichosoma.

lineare Fabr.

Danacaea.

pollipes Panz.

Cleridae.

Tillus.

unifasciatus Fabr.

Opilus.

mallis Linn.

domesticus Sturm.

Clerus.

mutillarius Fabr.

formicarius Linn.

Trichodes.

apiarius Linn.

favarius Ill.

Corynetes.

ruficornis Sturm.

Necrobia.

rufipes Fabr.

violaceus Linn.

scutellaris Ill.

Lymexylonidae.

Lymexylon.

navale Linn.

Ptiniores.

Hedobia.

imperialis Linn.

Ptinus.

variegatus Rossi.

sexpunctatus Panz.
dubius Sturm.
fur Linn.
subpilosus Sturm.
latro Fabr.
testaceus Ol.

Anobiadae.

Anobium.

tessellatum Fabr.
denticolle Panz.
striatum Ol.
molle Linn.
paniceum Linn.
immarginatum Müller.
Ptilinus.
pectinicornis Linn.
Xyletinus.
pectinatus Fabr.
laticollis Duftschm.

Bostrychidae.

Psoa.

viennensis Herbst.
Sinoxylon.
muricatum Fabr.

Xylopertha.
sinuata Fabr.

Apat.
capucina Linn.

Cioidae.

Cis.

boleti Scooli.
hispidus Payk.
nitidus Herbst.
festivus Panz.
Ennearthron.
affine Gyll.

Tenebrionidae.

Blaps.

ovata Sol.
mortisaga Linn.
fatidica Linn.
Crypticus.
glaber Fabr.
Pedinus.
femoralis Linn.

Heliopathes.
gibbus Fabr.

Opatrum.
sabulosum Linn.
viennense Duftschm.

Bolitaphagus.
reticulatus Linn.
armatus Panz.

Eledona.
agricola Herbst.

Diaperis.
boleti Linn.

Scaphidema.
bicolor Fabr.

Platydem.
Dejeanii Lap.

Hypophloeus.
castaneus Fabr.
bicolor Ol.

Alphitobius.
chrysomelinus Herbst.

Tenebrio.
molitor Linn.
obscurus Fabr.
transversalis Dufts.

Helops.
rugosus Kùp.
lanipes Linn.
caraboides Panz.
quisquilius Fabr.

Cistelidae.

Mycetochares.
bipustulata Ill.
humeralis Fabr.
flavipes Fabr.

Gonodera.
fulvipes Fabr.

Isomira.
murina Linn.

Eryx.
ater Fabr.

Podonta.
nigrita Fabr.
Cteniopus.

sulphureus Linn.
sulphuripes Germ.
Omophlus.
lepturoides Fabr.

Lagriariae.

Lagria.

hirta Linn.

Melandriadae.

Orchesia

micans Panz.

Phloeotrya.

rufipes Gyll.

Melandrya.

caraboides Linn.

canaliculata Fabr.

Ospya.

hypunctata Fabr.

Pyrochroidae.

Pyrochroa.

coccinea Linn.

rubens Fabr.

pectinicornis Fabr.

Anthicidae.

Notoxus.

monoceros Linn.

trifasciatus Rossi.

Formicomus.

pedestris Rossi.

Anthicus.

humilis Germ.

floralis Fabr.

gracilis Panz.

antherinus Linn.

hispidus Robi.

Xylophilus.

populneus Fabr.

Mordellonae.

Tomoxia.

biguttata Casteln.

Mordella.

fasciata Fabr.

villosa Schrank.

aculeata Linn.

Mordellistena.

ventralis Fabr.

brunnea Fabr.

variegata Fabr.

pusilla Redt.

pumila Gyll.

Anaspis.

rufilabris Gyll.

frontalis Linn.

lateralis Fabr.

ruficollis Fabr.

thoracica Linn.

flava Linn.

Rhipiphorus.

bimaculatus Fabr.

Meloidae.

Meloe.

proscarabaeus Linn.

violaceus Marsch.

autumnalis Oliv.

limbatus Fabr.

decorus Brandt & Er.

cicatricosus Leach.

variegatus Donov.

rugosus Marsch.

scabriusculus Br. & Er.

Cercoma.

schreberi Fabr.

Mylabris.

Fuesslini Panz.

Fuesslini var. tenera Germ.

variabilis Bilb.

variabilis var.

Lydus.

trimaculatus Cyrill.

Alosimus.

syriacus Linn.

v. myagri Fisch.

Lytta.

vesicatoria Linn.

Epicauta.

dubia Oliv.

Zonitis.

mutica Fabr.

Apalus.

bipunctatus Germ.

Oedemeridae.

Ascleta.

coerulea Linn.

Oedemera.

podagrariae Linn.

flavescens Linn.

marginata Fabr.
flavipes Fabr.
virescens Linn.
lurida Gyll.

Anoncodes.
viridipes Schmidt.

Salpingidae.

Rhinosimus.
roboris Fabr.

Curculionidae.

Bruchus.
marginellus Fabr.
cisti Fabr.
pisi Linn.
seminarius Linn.
granarius Schh.
luteicornis Ill.
nigripes Schh.
Spermophagus.
cardui Schh.

Urodon.
suturalis Fabr.

Brachytarsus.
scabrosus Fabr.
varius Fabr.

Tropideres.
albirostris Herbst.
sepicola Herbst.
niveirostris Fabr.

Platyrhinus.
latirostris Fabr.

Anthribus.
albinus Linn.

Apoderus.
coryli Linn.

Attelabus.
curculionoides Linn.

Rhynchites.
hungaricus Fabr.
auratus Scop.
bacchus Linn.
aequatus Linn.
cupreus Linn.
aeneovirens Marsh.
planirostris Schh.
conicus Ill.

pauxillus Germ.
germanicus Herbst.
nanus Payk.
betuleti Fabr.
populi Linn.
sericeus Herbst.
pubescens Herbst.
betulae Linn.

Apion.

pomonae Fabr.
craccae Linn.
vicinum Kirb.
penetrans Germ.
tenue Kirb.
civicum Germ.
aeneum Fabr.
radiolus Kirb.
curvirostre Schh.
onopordi Kirb.
carduorum Kirb.
hydrolapathi Kirb.
brevirostre Herbst.
difficile Herbst.
vernale Fabr.
viciae Payk.
varipes Germ.
fagi Linn.
flavipes Fabr.
aestivum Germ.
ruficrus Germ.
miniatum Schh.
Gyllenhalii Kirb.
millum Schh.
columbinum Germ.
superciliosum Gyll.
ervi Kirb.
angustatum Kirb.
morio Germ.
sulcifrons Herbst.
astragali Payk.
pavidum Ferm.
minimum Herbst.
violaceum Kirby.

Rhampus.

flavicornis Clair.

Psalidium.
maxillosum Fabr.

Strophosomus.
faber Herbst.
squammulatus Herbst.
Sciaphilus.
muricatus Fabr.
scitulus Germ.
afflatus Schh.
Eusomus.
ovulum Ill.
Tanymecus.
palliatu Fabr.
Sitones.
regensteiniensis Herbst.
setosus Redt.
tibialis Herbst.
sulcifrons Thurb.
crinitus Oliv.
v. lincellus Schy.
puncticollis Steph.
octopunctatus Schh.
discoideus Schh.
humeralis Steph.
lineatus Linn.
elegans Schh.
hispidulus Fabr.
Mesagroicus.
obscurus Schh.
Scytropus.
mustela Herbst.
Chlorophanus.
viridus Linn.
Polydrusus.
undatus Fabr.
intermedius Zett.
flavipes Degeer.
cervinus Gyll.
picus Fabr.
sericeus Schall.
micans Fabr.
Cleonus.
marmoratus Fabr.
ophthalmicus Rossi.
obliquus Fabr.
trisulcatus Horbst.
roridus Fabr.
grammicus Panz.
cinereus Schrank.
alternans Oliv.

sulcirostris Linn.
punctiventris Germ.
albidus Fabr.
varius Herbst.
Alophus.
triguttatus Fabr.
Lioophloeus.
nubilus Fabr.
Herbstii Schh.
Minyops.
variolosus Fabr.
Lepyrus.
colon Fabr.
binotatus Fabr.
Hyllobius.
fatuus Rossi.
Molytes.
coronatus Lato.
germanus Linn.
carinaerostris Schh.
glabratus Fabr.
Plinthus.
meyerlei Panz.
porculus Fabr.
Phytonomus.
punctatus Fabr.
maculatus Redt.
palumbarius Germ.
comatus Schh.
rumicis Linn.
suspiciosus Herbst.
plantaginis Degeer.
murinus Fabr.
variabilis Herbst.
polygoni Fabr.
striatus Schh.
posticus Schh.
Phyllobius.
calcaratus Fabr.
alneti Fabr.
argentatus Linn.
maculicornis Germ.
sinuatus Fabr.
piri Linn.
pomonae Oliv.
Trachyphloeus.
scaber Linn.

O m i o s.

rotundatus Fabr.
ruficollis Fabr.
hirsutulus Fabr.
villosulus Germ.
pruinosis Schh.
forticornis Schh.

S t o m o d e s.

gyrosicollis Schh.

O t i o r h y n c h u s.

villosopunctatus Schh.
irritans Herbst.
salebrosus Schh.
geniculatus Germ.
laevigatus Fabr.
orbicularis Herbst.
maurus Gyll.
hirticornis Herbst.
ligustici Linn.
zebra Fabr.
ovatus Linn.

L i x u s.

turbatus Schh.
ascanii Linn.
myagri Oliv.
angustatus Fabr.
bicolor Oliv.
pollinosus Germ.
filiformis Fabr.
bardanae Fabr.

L a r i n u s.

cynarae Fabr.
sturnus Schall.
jaceae Fabr.
planus Fabr.
obtusulus Schh.
carlinae Oliv.

R h i n o c y l l u s.

latirostris Latr.

P i s s o d e s.

notatus Fabr.

M a g d a l i n u s.

violaceus Linn.
cerasi Linn.
carbonarius Fabr.
stygius Gyll.
barbicornis Latr.
pruni Linn.

nitidipennis Schh.

E r i t h i n u s.

bimaculatus Fabr.
acridulus Linn.

D o r y t o m u s.

vorax Fabr.
macropus Redt.
tremulae Payk.
costirostris Schh.
affinis Payk.
validirostris Schh.
occolescent Schh.
pectoralis Panz.
villosulus Schh.
filrostris Schh.

E l l e s c u s.

scanicus Payk.

A n t h o n o m u s.

pomorum Linn.
spilotus Redt.
incurvus Panz.
pubescens Payk.
varians Payk.
rubi Herbst.
druparum Linn.

C o r y s s o m e r u s.

capucinus Beck.

B a l a n i n u s.

elephas Schh.
venosus Germ.
nucum Linn.
turbatus Gyll.
cerasorum Herbst.
villosus Herbst.
crux Fabr.

T y c h i u s.

quinquepunctatus Linn.
polylineatus Germ.
junceus Becc.

S i b y n e s.

canus Herbsti.

A c a l y p t u s.

rufipennis Schh.

P h y t o b i u s.

canaliculatus Schh.

O r c h e s t e s.

scutellaris Fabr.
ilicis Fabr.

pubescens Stev.
populi Fabr.
rusci Herbst.
salicis Linn.

Baridius.

artemisiae Herbst.
picinus Germ.
chloris Fabr.
coerulescens Scap.
chlorizans Germ.
lepidii Germ.
abrotari Germ.
T. album Linn.

Cryptorhynchus.
lapathi Linn.

Camptorhinus.
statua Fabr.

Coeliodes.

guttula Fabr.
fuliginosus Marsh.
didymus Fabr.
lamii Herbst.

Acalles

denticollis Germ.
hypocrita Schh.

Centhorhynchus.

albovittatus Germ.
suturalis Fabr.
syrites Germ.
assimilis Payk.
erysimi Fabr.
contractus Marth.
echii Fabr.
radula Schh.
horridus Panz.
abbreviatus Schh.
crucifer Oliv.
andreae Germ.
trimaculatus Fabr.
campestris Schh.
quadridens Panz.
marginatus Payk.
puuctiger Schh.
pollinarius Forst.
aeneicollis Germ.
cyanipennis Germ.
chalybeus Germ.
pubicollis Schh.

Rhinoncus.

topiarius Germ.
bruchoides Herbst.
pericarpus Fabr.

Tapinotus.

sellatus Fabr.

Bagous.

lutosus Gyll.

Cionus.

scrophulariae Linn.
verbasci Fabr.
Olivieri Rosenh.
thapsus Fabr.
hortulanus Marth.
olens Fabr.
blattariae Fabr.

Gymnetron.

stimulosus Germ.
teter Fabr.
cylindrirostris Schh.
plagiatus Schh.
antirrhini Germ.
spilotus Germ.
linariae Panz.
campanulae Linn.

Mecinus.

pyroster Herbst.

Nanophyes.

lythri Fabr.

Spenophorus.

piceus Pall.
abbreviatus Fabr.

Sitophilus.

granarius Linn.
oryzae Linn.

Cossonus.

linearis Linn.

Rhyncolus.

culinaris Reich.
truncorum Germ.

Xylophagi.

Bastrychus.

bispinus Ratzeb.
curvidens Germ.
chalcographus Linn.
cryptographus Ratz.
bicolor Herbst.

dispar Fabr.
 dryographus Er.
     Platypus.
 cylindrus Fabr.
     Cerambycidae.
     Hammaticherus.
 heros Fabr.
 cerdo Linn.
     *Purpuricen*us.
 Koehleri Linn.
     Rosalia.
 alpina Linn.
     Atomia.
 moschata Linn.
     Callidium.
 clavipes Fabr.
 castaneum Redt.
 sanguineum Linn.
 alni Linn.
 rufipes Fabr.
 variabile Linn.
     Hylotrupes.
 bajulus Linn.
     Clytus.
 rusticus Linn.
 detritus Linn.
 arcuatus Linn.
 floralis Pall.
 tropicus Panz.
 arietis Linn.
 antilope Ill.
 rhamni Germ.
 semipunctatus Fabr.
 ornatus Fabr.
 massiliensis Linn.
 plebejus Fabr.
 mysticus Linn.
     Anisanthron.
 barbipes Charp.
     Axinopalpus.
 gracilis Krynicki.
     Stenopterus.
 rufus Linn.
     Callimus.
 cyaneus Fabr.
     Dorcadion.
 morio Fabr.
 fulvum Scop.

rufipes Fabr.
 lineatum Fabr.
     Lamia.
 textor Linn.
     Acanthoderus.
 varius Fabr.
     Liopus.
 nebulosus Linn.
 punctulatus Payk.
     Pogonocherus.
 hispidus Linn.
 pilosus Fabr.
     Stenidea.
 oblique truncata Rosenh.
     Mesosa.
 curculionoides Linn.
 nebulosa Fabr.
     Anaesthetis.
 testacea Fabr.
     Agapanthia.
 angusticollis Schh.
 cardui Linn.
 suturalis Fabr.
 violacea Fabr.
     Saperda.
 carcharias Linn.
 scholaris Linn.
 populnea Linn.
     Tetrops.
 praeusta Linn.
     Obetea.
 erythrocephala Fabr.
 euphorbiae Germ.
     Phytoecia.
 angus Fabr.
 affinis Panz.
 lineola Fabr.
 rufimana Schrank.
 ephippium Fabr.
 solidaginis Bach.
 cylindrica Linn.
 nigricornis Fabr.
 virescens Fabr.
 molybdaena Schh.
 hirsutula Fabr.
     Necydalis.
 umbellatarum Linn.

R h a g i u m.
mordax Fabr.
inquisitor Fabr.

T o x o t u s.
cursor Linn.
meridianus Linn.
quercus Götz.

P a c h y t a.
octomaculata Fabr.
sexmaculata Linn.
virginea Fabr.
collaris Linn.

S t r a n g a l i a.
aurulenta Fabr.
quadrifasciata Linn.
villica Fabr.
atra Fabr.
armata Herbst.
attenuata Linn.
nigra Linn.
bifasciata Müller.
melanura Linn.
septempunctata Fabr.

L e p t u r a.
scutellata Fabr.
maculicornis Degeer.
livida Fabr.
unipunctata Fabr.

A n o p l o d e n a.
sexguttata Fabr.
rufipes Schatler.
lurida Fabr.

G r a m m o p t e r a.
laevis Fabr.
quadriguttata Fabr.
holosericea Fabr.
nalis Panz.
ruficornis Fabr.
praeusta Fabr.

Chrysomelinae

O r s o d a c n a.
nigricollis Oliv.
cerasi Fabr.
nigriceps Duftschm.
humeralis Latr.

D o n a c i a.
cineta Germ.

sagittariae Fabr.
obscura Gyll.
brevicornis Ahr.
impressa Payk.
sericea Linn.
nigra Fabr.
discolor Hoppe.
semicuprea Panz
menyanthidis Fabr.
linearis Hoppe.
fennica Payk.
hydrocharidis Fabr.
tomentosa Ahr.

L e m a.
puncticollis Curtt.
cyanella Linn.
flavipes Suffr.
melanopa Linn.

C r i o c e r i s.
brunnea Fabr.
duodecim punctata Linn.
14 punctata Scop.
quinquepunctata Fabr.
asparagi Linn.

L a b i d o s t o m i s.
cyanicornis Germ.
tridentata Linn.
humeralis Panz.
axillaris Lac.
longimana Linn.

L a c h n a e a.
longipes Fabr.

C l y t h r a.
quadripunctata Linn.
quadrisignata Märk.
laeviuscula Ratzeb.

G y n a n d r o p h t h a l m a.
cyanea Fabr.
flavicollis Charp.
affinis Ill.
xanthaspis Germ.
aurita Linn.

C h e i l o t o m a.
bucephala Fabr.

C o p t o c e p h a l a.
scolopina Linn.
quadrimaculata Linn.
chalybaea Germ.

Cumolphus.

vitis Fabr.

Chrysuchus.

pretiosus Fabr.

Pachnephorus.

arenarius Fabr.

Colaphus.

sophiae Schall.

Cryptocephalus.

laetus Fabr.

colyli Linn.

cordiger Linn.

variabilis Schneid.

sexpunctatus Linn.

coloratus Fabr.

elongatus Germ.

violaceus Fabr.

virens Suffr.

sericeus Linn.

hypochoeridis Linn.

lobatus Linn.

nitens Linn.

nitidulus Gyll.

marginellus Oliv.

moraei Linn.

flavipes Fabr.

flavescens Schneid.

fulcatus Germ.

tessellatus Germ.

bilineatus Linn.

connexus Ill.

minutus Fabr.

gracilis Fabr.

Hübneri Fabr.

labiatus Linn.

geminus Gyll.

octoguttatus Fabr.

salicis Fabr.

bipunctatus Linn.

v. bipustulatus Fabr.

Pachybrachys.

hieroglyphicus Fabr.

histrion Oliv.

fimbriolatus Suffr.

Timarcha.

tenebricosa Fabr.

coriaria Fabr.

globosa H. Schöff.

metallica Fabr.

Chrysomela.

hungarica Fuss.

staphylea Linn.

rufa Duftschm.

coerulea Duftschm.

varians Fabr.

goettingensis Linn.

haemoptera Linn.

sanguinolenta Linn.

marginalis Duftschm.

limbata Fabr.

marginata Linn.

violacea Panz.

menthastri Suffr.

fastuosa Linn.

polita Linn.

lamina Fabr.

fucata Fabr.

geminata Gyll.

Megerlei Redt.

Oreina.

acaliae Schrank.

intricata Germ.

Lina.

aenea Linn.

vigintipunctata Scop.

populi Linn.

tremulae Fabr.

Entomoscelis.

adonidis Fabr.

Gonioctena.

rufipes Degeer.

viminalis Linn.

sexpunctata Panz.

Gastrophysa.

polygoni Linn.

Plagiodera.

armoraciae Linn.

Phaedon.

carniolicum Germ.

pyritosum Oliv.

sabulicola Suffr.

betulae Linn.

cochleariae Fabr.

Phrasora.

vulgatissima Linn.

vit ellinae Linn.

Pracosuris.

phellandrii Linn.

beccabungae Ill.

Adimonia.

tanacetii Linn.

rustica Schall.

florentina Redt.

capreae Linn.

sanguinea Fabr.

rufa Germ.

haematidea Germ.

Galleruca.

xanthomelaena Schr.

lineola Fabr.

calmariensis Linn.

tenella Linn.

sagittariae Gyll.

nymphaeae Linn.

viburni Payk.

Agelassica.

alni Linn.

Phyllobrotica.

quadrimaculata Linn.

adussa Fabr.

Calomicrus.

circumfusus Marsch.

Luperus.

rufipes Fabr.

xanthopus Duftschm.

viridipennis Germ.

Haltica.

mercurialis Fabr.

erucae Fabr.

aleracea Fabr.

impressa Fabr.

ferruginea Schrank.

rufipes Linn.

helxines Linn.

pubescens Ent. Hfte.

armoraciae Ent. Hft.

nemorum Linn.

vittula Redt.

antennata Ent. Hft.

atra Payk.

lepidii Ent. Hft.

cyparissiae Ent. Hft.

euphorbiae Schrank.

cyanella Redt.

pseudacori Marsh.

campanulae Redt.

rubi Payk.

fuscicornis Linn.

malvae Ill.

lacertosa Rosenh.

Longitarsus.

eehii Ent. Hft.

niger Ent. Hft.

lateralis Ill.

verbasci Payk.

lutescens Gyll.

nasturtii Fabr.

pratensis Panz.

luridus Oliv.

Psylliodes.

dulcamarae Ent. Hft.

hyoscyami Linn.

napi Ent. Hft.

attenuata Ill.

affinis Payk.

luteola Payk.

Plectroscelis.

semicoerulea Ent. Hft.

chlorophana Duftschm.

concinna Marsch.

Mannerheimii Gyll.

aridella Payk.

aridula Gyll.

Dibolia.

rugulosa Redt.

cynoglossi Ent. Hft.

cryptocephala Ent. Hft.

Argopus.

hemisphaericus Duftschm.

bicolor Fisch.

Hispa.

atra Linn.

Cassida.

equestris Fabr.

hemisphaerica Herbst.

austriaca Fabr.

vittata Fabr.

murraea Linn.

rubiginosa Ill.

thoracica Kugel.

vibex Linn.

stigmatica Suffr.
sanguinolenta Fabr.
azurea Fabr.
nobilis Linn.
obsoleta Ill.
ferruginea Fabr.
nebulosa Linn.
atrata Fabr.

Erotylidae.

Engis.

humeralis Fabr.

Triplax.

russica Linn.
elongata Lacord.
aenea Payk.
bicolor Marsb.

Tritoma.

bipustulata Fabr.

Coccinellidae.

Hippodamia.

tredecimpunctata Linn.

Anisosticta.

19 punctata Linn.

Adonia.

mutabilis Scrib.

Adalia.

obliterata Linn.
bipunctata Linn.
alpina Muls.
undecimnotata Schneid.

Harmonia.

impustulata Linn.

Coccinella.

14 pustulata Linn.
variabilis Ill.
quinquepunctata Linn.
septempunctata Linn.

Halyzia.

tigrina Linn.

14 guttata Linn.
decemguttata Linu.
sedecimguttata Linn.
12 guttata Poda.
22 punctata Linn.
14 punctata Linn.

Micraspis.

12 punctata Linn.

Chilocorus.

bipustulatus Linn.

Exochomus.

auritus Scrib.
quadripustulatus Linn.

Hyperaspis.

quadrinaculata Redt.
campestris Herbt.
reppensis Herbst.

Epilachna.

undecimmaculata Fabr.
globosa Schneid.
impunctata Linu.

Platynaspis.

villosa Fourer.

Scymnus.

marginalis Rossi.
frontalis Fabr.
fasciatus Fourer.
 analis Fabr.
 minimus Payk.

Coccidula.

seutellata Herbst.

Endomychidae.

Endomychus.

coccineus Linn.

Lycoperdina.

bovistae Fabr.

Dapsa.

denticollis Germ.

Lepkék (Lepidoptera).

Melitaea.

Athalia.
Phoebe.
Cinxia.
Trivia.
Didyma.

Argynnis.

Latonia.
Pandora.
Paphia.
Daphne.
Dia.

Euphrosine.	Napi.
Adippe.	Daplidice.
Adippe var.	var. Bellidice.
Cleodoxa.	Cardamines.
Aglaja.	Colias.
Vanessa.	Hyale.
Antiopa.	Edusa.
Jo.	Rhamni.
C. album.	Lycaena.
Polychloros.	Argiolus.
Urticae.	Damon.
Atalanta.	Acis.
Cardui.	Admetus.
Limenitis.	Alton.
Aceris.	Jolas.
Lucilla.	Arion.
Populi.	Daphnis.
Sybylla.	Battus.
Apatura.	Hylar.
Ilia var. Clytie.	Corylon.
Hipparchia.	Adonis.
Galatea.	Aegon.
Satyrus.	Polyommatus.
Proserpina.	Circe.
Hermione.	Thersamon.
Briseis.	Virgaureae.
Arethusa.	Phlaeas.
Semele.	Thecla.
Phaedra.	Rubi.
Epinophelus.	Spini.
Hyperanthus.	Pruni.
Eudora.	W. album.
Janira.	Acaciae.
Pamphilus.	Ilicis.
Arcarius.	Betulae.
Iphis.	Quercus.
Pararga.	Papilio.
Maera.	Podalitus.
Megaera.	Machaon.
Egeria.	Thais.
Nemeobius.	Polyxena.
Lucina.	Doritis.
Leucophasia.	Mnemosine.
Sinapis.	Syrictus.
Pieris.	Malvarum.
Crataegi.	Sertorius.
Brassicae.	Carthami.
Rapae.	Fritillum.

Alveus.
 Tayes.
   Hesperia.
 Sylvanus.
 Comma.
 Linea.
   Epialus.
 Sylvius.
   Copus.
 Ligniperda.
   Zeuzera.
 Aesculi.
   Endagria.
 Pantherina.
   Psyche.
 Graminella.
   Ino.
 Statices.
   Zygæna.
 Brizæ.
 Scabiosæ.
 Achilleæ.
 Lonicerae.
 Angelicæ.
 Coronillæ.
 Trigonellæ.
 Filipendulæ.
 Onobrychis.
   Syntomis.
 Phegea.
   Nactia.
 Ancilla.
   Sesia.
 Asiliformis.
 Tenthrediniformis.
   Thyris.
 Fenestrina.
 Macroglossa.
 Fuciformis.
 Stellatarum.
   Pterogon.
 Oenotheræ.
   Sphinx.
 Nerii.
 Porcellus.
 Elpenor.
 Galii.

Euphorbiæ.
 Ligustri.
 Convolvuli.
   Acherontia.
 Atropos.
   Smerinthus.
 Tiliæ.
 Quereus.
 Populi.
   Saturnia.
 Pyri.
 Spini.
 Hybrida.
 Carpini.
   Endromis.
 Versicolora.
 Gastropacha.
 Quercifolia.
 Pruni.
 Crataegi.
 Populi.
 Castrensis.
 Neustria.
 Rubi.
 Quercus.
 Trifolii.
 Everia.
 Lanestris.
 Lasio-campa.
 Taraxaci.
   Harpya.
 Bifida.
 Vinula.
   Uropus.
 Ulmi.
   Dryonia.
 Chaonia.
   Notodonta.
 Dromedarius.
 Ziczas.
   Pterostoma.
 Palpina.
   Phalera.
 Bucephala.
 Cnethocampa.
 Processionea.

Penthophora.
 Morio.
   Dasychira.
 Fascelina.
 Pudiburda.
   Leucoma.
 Salicis.
 Dispar.
   Parthesia.
 Auriflua.
 Chrysorrhoea.
   Psilura.
 Monacha.
   Ocnogyna.
 Parasita.
   Spilosoma.
 Menthastris.
 Mendica.
   Arctia.
 Maculosa.
 Caja.
 Villica.
 Aulica.
   Emydia.
 Grammica.
 Callimorpha.
 Hera.
   Euchelia.
 Jacobaeae.
   Setina.
 Irrorea.
   Lithosia.
 Unita.
 Luteola.
   Calligenia.
 Rosea.
   Noctuina.
   Moma.
 Orion.
   Diloba.
 Coeruleocephala.
   Acronycta.
 Trideus.
 Psi.
 Rumicis.

Aceris.
   Simyra.
 Venosa.
 Taeniocampa.
 Gothica.
 Cruda.
 Stabilis.
 Instabilis.
 Munda.
   Orthosia.
 Humilis.
 Laevis.
 Ypsilon.
   Caradrina.
 Cubicularis.
   Cosmia.
 Diffinis.
   Mythimna.
 Acetosellae.
   Leucania.
 Lithargirea.
   Orrhodia.
 Vaccinii.
   Amphipyra.
 Pyramidea.
   Triphaena.
 Pronuba.
 Comes.
   Agrotis.
 Triangulum.
 C. nigrum.
 Fugax.
 Exclamationis.
 Triticis.
 Suffusa.
 Segetum.
   Mamestra.
 Brassicae.
 Oleracea.
 Chenopodii.
 Serena.
   Dianthoecia.
 Capsincola.
 Cucubali.
   Polia.
 Polymita.

Luperina.	Geometrina.
Virens.	Eugonia.
Hadena.	Tiliaria.
Latruncula.	Alniaria.
Valeria.	Angularia.
Oleagina.	Himera.
Calocampa.	Pennaria.
Exoleta.	Pericallia.
Conspicittaris.	Syringaria.
Calophasia.	Selenia.
Linariae.	Lunaria.
Cucullia.	Illunaria.
Verbasci.	Therapis.
Scrophulariae.	Evonymaria.
Umbratica.	Angerona.
Heliothis.	Prunaria.
Dipsacea.	Venilia.
Scutosa.	Maculata.
Chariclea.	Hibernia.
Delphinii.	Defoliaria.
Panemeria.	Scoria.
Heliaca.	Dealbata.
Acontia.	Abraxas.
Solanis.	Grossulariata.
Luctuosa.	Fidonia.
Mormo.	Atomaria.
Maura.	Clatrata.
Plusia.	Carbonaria.
Chrysitis.	Wawaria.
Interrogationis.	Boarmia.
Catocala.	Cinctaria.
Electa.	Adustata.
Paranympha.	Amphidasys.
Euelidia.	Zonaria.
Mi.	Hirtaria.
Glyphica.	Prodromaria.
Toxocampa.	Betularia.
Craccae.	Geometra.
Emmelia.	Vernaria.
Sulphuralis.	Bajularia.
Trothisa.	Nemoria.
Purpurina.	Viridata.
Brepheus.	Timandra.
Puella.	Amatoria.
Parthenias.	

Pellonia.

Vibicaria.

Siona.

Decussata.

Lythria.

Purpuraria.

Larentia.

Palumbaria.

Bipunctaria.

Dubitata.

Undulata.

Rhamnata.

Chenopodiata.

Bilineata.

Berberata.

Ocellata.

Galiata.

Fluctuata.

Anaitis.

Plagiata.

Chimatobia.

Brumata.

III. RÉSZ.

HEVES ÉS K. SZOLNOK T. E. VMEGYÉK LAKÓINAK
NÉPRAJZI, NÉPMOZGALMI, KÓRTANI S EGYÉB
KÖZORVOSI VISZONYAIT ILLETŐ LEÍRÁSA

Dr. FRANTZ ALAJOSTÓL.

III. RÉSZ.

Heves és Külső-Szolnok t. egyesült vármegyék lakóinak néprajzi, népmozgalmi, kórtani s egyéb közorvosi viszonyait illető leírása.

Dr. Frantz Alajos

Hevesmegyei főorvostól.

I. Néprajzi viszonyok.

Népfajok — nyelv — testi alkat.

Hevesmegye lakószáma általában magyar ajkúak, s csak Kompolt, Nagy Tállya, Al- és Fel-Debrő községekben találhatunk még az öregebbek közt néhányan kik mint e megyébe átültetett németek valamit svábúl — mint a köznép nevezi — beszélnek, de ezek is ezen nyelvet csak inkább magánkörben midőn talán valaki van jelen a kit a feljött beszélgetési tárgyba beavatni nem akarnak használják; egyébkor mindig a magyar nyelv az, melyet a minden oldalról körülvevő magyar községek lakóival, folytonos érintkezéseik miatt mindég használnak.

Vagynak megyénk felsőbb vidékén egyes tót falvak is, hanem ezek lakói is csak magán körben használják e nyelvet máskor mindég magyarul beszélnek; nevezetesen a tótoknál azon körülmény, hogy a férfiak inkább beszélnek a magyar nyelvet mint a nők, s találhatunk egyes esetek, hol a nő csak tótul beszél, míg férje alig bírja e nyelvet; így van ez Felső- vagy Tótnánán.

A zsidók nem képeznek ugyan külön népfajt — mint a világon sehol, — de minden tekintetben elkülönítik magukat. Nyelvük a ma-

gyar, legtöbbször rosz kiejtéssel, de a magyar nyelvet magánkörikben még most sem használják, hanem legtöbbször az úgynevezett zsidó- vagy is elferdített német nyelvvel fejezik ki gondolataikat.

Mióta törvényhozásunk az egyenjogúsítást mint méltányost, és emberit törvényeink közé felvette és életbe léptette, azóta a fiatalabb, és műveltebb zsidók igyekeznek a magyar nyelvet sajátjuká tenni; azonban az úgynevezett orthodoxok még mindig féltik nemzetiségüket; természetesen nem tartván azt, hogy a magyar zsidó egyszerűsmind magyar is; és rosz német nyelven beszélnek.

A cigányok nagy számmal nincsennek, hanem minden falu végén lakván a falu nyelvét beszélik; általában a magyar nyelvet használják, s csak néha néha rontják el a maguk módja szerint cigányosra; vagyontalanok lévén vagy meszelőt árulnak, vagy rézfazekat foltoznak, és ezért a fizetést erősen és hosszasan konyorálva követelik, a mint díjukat megkapták még valami viselt ruhát és egy kis kenyeret kérnek a purdék számára; míg egy kettő elfoglalja a háznépét akár jövedéllyel, akár kártyahányással: addig néhányan az ügyesebbek közül ellopnak mindent mit könnyedén ellophatnak, és hazatérve szerencsésnek dicsérik a napot, mert volt haszon. Megyénkben többnyire putrikban laknak; — putriknak neveztetik azon lak, melynek alja földbe van ásva, teteje pedig néhány fakaró erősítése alatt vagy náddal, vagy szalmával, vagy valamely gazzal, kórós száraz növénynyel van befedve; laknak még ezen putrik kívül sárból épült házakban, vagy pedig csak egyszerű ponyva sátorokban; az ember szinte fázik, midőn csikorgó hidegben látja, hogy az egész meztelen purdék — cigány gyermek — mint bujik ki a szellős tannyából, melynek közepén tüzelnek, és annál melegítik majd az egyik majd a másik oldalukat, s dideregve nyújtják könyörgő kezeiket egy krajczárért esdekelve.

Némelykor a falu népe, vagy a földesuraság megszánja őket, s egy kocsit szalmával ajándékozza meg; ez azután elteritetik a ponyva sátorban, és ebben hevernek, míg lassankint maguk alól kitüzelik, és azután ismét dideregnek; de azért mindig jókedvűek, s legkedvesebb foglalkozásuk a zene; ezt tanulmányozzák egész hivatásszerű odaadással; gyermekeik is arról beszélnek legkedélyesebben, hogy melyik a primás, vagy melyik a banda vezető.

Némelyik cigányból válik falu kovácsa is, és igen büszkének tartja magát midőn lovat patkól, de a szilaj csikó patkolásától mégis igen fél.

A palócok megyénk legfelsőbb északkeleti részét lakják a

Máttra tövében. Ezen ős magyar faj a magyar nyelven kívül semmi más nyelvet nem beszél, sőt a magyar nyelvnek is erősebb kiejtésű ugynevezett ropogó szavait mindenütt gyengíti, és a hol csak teheti a szavakat sajátos egyedül csak náluk divatozó modorban nyújtja, így például: ne porolj azzal a gallyal, így ejti ki: „ne porou avvau a gauvau“, jöjjön ide „gyerék szí“, együnk már „egyönk maő“, alma aóma“, szalma „szaóma“, amott vagyon „amottégla“, szomszédba megyünk „szomszednyi megyeönk“ stb.

A palócok majd mind nemesek, s különösen szeretnek részt venni a restaurációkban; az aristocratia iránt igen nagy tisztelettel s kegyelettel viseltetnek elannyira, hogy grófjuk kit ők úgy hívnak egymás közt „emmi gerófoónk“ nemcsak parancsát, de egyszerű akaratát is a legodaadóbb hűséggel bár nem szolgálai, de nemes odaadásal teljesítik, s adott szavuktól nem igen lehet őket még ígéretekkal is eltántorítani.

Bajaikban is szeretettel keresik meg tiszteltjeiket, s tőlük segílyt és tanítást őszintén fogadnak.

Megyénk lakói testalkatra nézve középtermetűek, különösen Eger és Gyöngyös körül zömökek, erősen kifejlett, és a nehéz szálló munka miatt megvastagodott izomzattal; fejük inkább gömbölyűek, rendesen nyílt homlokkal és nézéssel bírnak; arcuk kifejlett izomzattal, és csontokkal van ellátva; orruk többnyire vastag, és az egész arczkifejezés a biztos erő kifejezését kürtöli; a nyak rövid és vastag; a mellkas domború, kifejlett mellizmokkal; karjaik és lábuk szinte vastag erős izmokkal bírnak.

Egerben a nők különösen a földmivelő osztálynál közép termetűek; gömbölyded alakúak; igen erősen kifejlett izomzattal, és oly erővel rendelkeznek, hogy igen sok esetben az erős férfi munkát végezni képesek; különösen a kukoricza, burgonya és hasonló növényzetek megmunkálását majdnem kizárólag ők teljesítik.

A palóc nők már inkább nyulánkabak, többnyire vékony gyenge izomzattal bírnak; férfi munkákat csak ritkán teljesítenek, legszokottabb foglalkozásuk a kendertermelés és fonás.

A Tisza vidékén a férfiak nyulánkak, s több helységben magasak, férfias kifejezéssel; szeretnek a házi állatokkal foglalkozni, és jó lovasok. A palócok egyes helységekben — minő Mikófalva — magasak, és erősen kifejlett csont és izomzattal bírnak; többnyire nyakban kissé meghajlottak; paizsporcuk vagyis az úgynevezett Ádám csutkája oly erősen van kifejlődve, és oly hegyes alakot mutat, hogy az egriek rendesen azzal a csufolódó kifejezéssel jelzik, hogy

könyöküket illesztik a nyak elejébe, akarván mutatni, hogy akkora nagy paizsporcuk vagyon. Más helyeken azonban a palóczok nem oly erősek, inkább közép természetűek, de mindenütt jellemzi őket a nyak kissé előre hajlottsága. Hamar elöregednek annyira, hogy külfelfejezésük általában túlhaladja valódi korukat; többnyire gesztenyeszin barna hajzattal birnak, és hajaikat hosszúra növe hordják, s közepén elválasztva, vasárnaponként oly annyira kenik, hogy szinte csurog róluk a közönségesen használt sertézsir-kenőcs. Foglalatosságaik közben lassan mozognak; járásuk szinte lassú; hanem hosszú, mintegy megfontoló léptekkel haladnak; midőn szaladnak hasonlólag hoszas léptekkel nehézkesen haladnak előre; — arczkifejezésük többnyire közömbös; fogaik hamar romlanak, bár nem foglalkoznak oly tárgyakkal a melyekből ezen változást értelmezni lehetne.

II. Népviselet.

A férfiak különösen Eger és Gyöngyös vidékén kórhajat hordanak oly formán, hogy a főt legalsó részének megfelelőleg körülnyíratják és elöl a homlok közepének megfelelőleg választják el. A Tisza vidékén a férfiak, illetőleg fiatalok hasonlólag viselik hajukat; azonban az öregebb egyének egész megyénkben hosszú haját hordanak, és rendesen sertézsirral kenik. Megyénk összes lakóinak haja általában gesztenye színezetti; — egészen fekete, vagy egészen szőke csak ritkán találtatik; a vörös haj még ritkábban fordul elő; a vörös hajuk nálunk nem becsültetnek oly nagyra, mint keleten; sőt ellenkezőleg, különösen összeczivódás esetében csufoló megjegyzésekre adnak alkalmat; — a gyermekek, és fiatalabb egyének hajzata többnyire kenderszürke, és csak később változik gesztenye barnává.

Fővegük megyénk lakóinak mindenütt gypjából készült keskeny karimával ellátott gomba kalap, oly változással, hogy némely helyen, mint Aldebrő községében a kalap teteje egy kissé laposas, Egerben kissé magosas és valamivel hegyesebb mint az alvidéki tiszaiak szokták hordani. A palóczok azonban, különösen Bekőlcze és Mikófalván terebélyes szélű nehéz gypju kalapokat viselnek télben úgy mint nyárban; míg az egriek és tiszavidékiek télben bárányszőrből készült meleg sapkát, nyárban pedig és különösen aratáskor a munkások közönséges szalmából készült kalapokat használnak; az uri osztály változtatja fővegét úgy, hogy nyári időszakban majd finom nemez- majd szalmakalapot, télben pedig kucsmát visel; de valamint jelenleg: úgy máskor sem használt félbársony czilinder alakú kalapot,

már csak azon okból sem, mert esernyővel még a legerősebb esőzés idejében sem szokott járni.

Bajuszt kivétel nélkül mindenki hord, egyes öregebb palóczot kivéve, és ünnepnapokon kenőccsel ki is pedrik; szakált csak az úri osztály visel, s ezt is csak ritkán hagyják természetesen megnőni; többnyire egy- két-, legfeljebb három ujnnyira növesztik, azután le szokták nyírni.

Hosszú- kétszer körülövedző nyakravalót a köznép, egyszer körülövedzőt a közép osztály használ; a palócz szinte visel nyakkendőt, hanem ujat csak a völegény kap, s ez jelzi a fiatal nősülttet, e kendőt nyakán hordja mindaddig, míg haszonvehetlen ronggyá nem válik; azután többnyire meztelen nyakkal jár télben nyárban.

A földmivelő nép nyárban inget és gatyát visel, csak fekete pitykés mellénnyel; inge az alföldi embernek oly hosszú, hogy a ránczra szedett bokáig érő gatyába behúzhatja, és ingének újja a kéz közép csontjainál összeköttetik vagy összegomboltatik; a palócz azonban oly rövid derekú inget hord, hogy hasa és háta tenyér-szélességre meztelen marad, és kezénél nem köti össze, hanem tágasan hagyja, sokkal hosszabban mint keze hosszúsága terjed. Ezen úgynevezett borju úju inget megyénkben változatosan több vidéken is viselik, és sokan ezen felesleges ingrészt mosdás után törülköző gyanánt használják. — Gatyája az egri szöllőművesnek oly rövid, hogy alig ér térdig; de oly bő szokott lenni, hogy az úgynevezett derékkorcza számtalan ránczból áll; a palóczé szinte rövid, de nem annyira mint az egri viselet és nem is oly bő; a tiszavidékieknek hosszú, bokáig érő szinte bő gatyájuk van. Inget és gatyát mellénnyel csak nyárban hordanak, télben pedig hosszú száru czizmába huzott szűk nadrágot viselnek derék szíjjal; ezen felül a tehetősbek posztó dolmányt, a munkások és szegényebbek báránybőrből készült ködmönt; nagy hidegben pedig az alvidéki hosszú szőrrel ellátott magyar birkabőrből készült bundát öltenek magukra; míg az egriek, különösen a fiatal tehetősb kapások veres selyemmel majdnem egészen kivarrott, rózsákkal diszített fehér posztó szűrt hordanak; — a palóczok pedig csak egyszerű fehér szűrt viselnek.

Megyénk különböző tájain a vagyonosabb földmivesek ünnepnapokon ezüst nagy gömbös vagy kupos gombokkal és csatos láncz-csal ellátott posztó-spencczelben diszelegnek; a férfiak általában véve csizmát, s csak száraz hidegben hordanak a felvidékiek bocskort; nyárban a szegényebb osztály meztelán jár.

A nők öltözete igen változó; általában barna, piros, vagy fehér

kendővel bekötött, kemény papirosból készült, kúpalakú konty az asszonyok fejkötője; a leányok hátul egy ágba font, végén különböző színű szalag-csokorral ékitett födetlen hajat hordanak; — természetesen csak a földmives osztály, mert a középosztály valamint az uri rendnél is a nők hajaikat, fejékeiket a változó divat után idomítják gyakran oly sajátságosan, hogy a hajék szerint nem lehet a leányt az asszonytól megkülönböztetni; míg ellenben a földmives osztálynál mindig az első tekintetnél meg lehet látni, hogy asszony-e vagy leány.

Az egri gazdag menyecskék arany vagy ezüst fejkötőt viselnek, egyenesen felálló, arasztnyi hosszú, és széles pántlika csokorral; ezen felálló szalagbokréta jelzi majdnem kizárólag az egri fiatal menyecskét; minthogy itt is az idősbek csak egyszerű kontyot használnak, melyet ünnepnapokon oly nagy fehér kivarrott kendővel kötnek be, hogy elől a nyakon keresztül véve hátra fordítják, s ott kötik csokorra oly formán, hogy a kikeményített kendővégek két oldalt állanak.

A nyakék a leányok és fiatal menyecskéknél különböző színezetű, többnyire borsó nagyságu, az egész nyak melső részét egymás fölött sorban fedő, hátul csattal ellátott üveggyöngyökből áll; elől egy, két, sőt három huszassal, vagy ezüst tallérral díszítve.

A nők mellét az ugynevezett pruszlik fedi, mely alúl a mellkas-hoz szorittatik, felül tágabb ugyan, de azért a mellet összetartja; elől a tehetősbebeknél ezüst gombokkal, a szegényebbeknél pedig kapcsokkal vagy ólomgombokkal fűzetik össze; ezen mellény alatt vagyon az ingváll, vagyis csak hasig érő ing, melynek a könyökig is alig érő bő ujja általában véve fehér gyolcsból van készítve. Az ünneplő ingváll ujja különös, Egerben igen bő, erősen kikeményítettik, és szép izlés-sel ránczba szedve viseltetik; a szoknyát, mely egyszerű színes kartonból van készítve, a palóczok csak egy szál pendelre (ing, mely mint a szoknya derékon köttetik a hasig érő ingvállra) veszik, nemkülönben a tiszavidékiek is csak legfeljebb két szoknyát hordanak egymás felett, a melyek általában bokáig érnek; — nem így van ez az egri kapás-nőknél, mert ezek csak alig térdig érő ruhát viselnek, és alatta hat, nyolcz, sőt tíz szoknya annyira vastaggá teszi viseletüket, hogy gyakran majdnem úgy néznek ki, mintha ballet-tánczosnők volnának. Ezen sok szoknya ritkán tiszta fehér, többnyire színes kartonból van készítve, és majdnem mindennap változtatják oly módon, hogy az alsók lassanként felsőkké, és viszont használtatnak. Az egri kapás-nőknél a sok szoknya és ingváll képezi kiházasítási vagyónuk egyik főkincsét. Csizmát nyárban ritkán használnak, többnyire

meztláb, az éltesebbek pedig papucsban járnak; csizmájuk kordován bőrből készítették térdig érő szárral ellátva, s csak egyes vidékeken, különösen a palóczoknál hordanak a fiatal leányok piros kordován csizrát. — A nők igen kimélik csizmájukat elannyira, hogy csak nagy hidegben veszik fel télben; vagy pedig nyáron csak akkor, midőn templomba mennek; de az is igen gyakran látható, hogy a templomig meztláb megy, és csak az ajtónál huzza fel, s midőn kijő a templomból ismét leveti, és kezében viszi haza, a hol kendővel betakarva minden portól szorgosan őrzi. A palócz kalapja, különösen midőn már avúlt, és a zsírtól egészen keresztül hatva megkeményedett, forrásvizeknél szomjuság alkalmakor meritő edényül szolgál; a szomjas kocsisok csak így szoktak inni. Hasonló szokás tapasztalható az alvidéken is, hol a kalap karimája nem oly terjedelmes ugyan, hanem sokkal keskenyebb; de minthogy felálló magas, e célra mégis alkalmas, és igénybe is vétetik.

III. Táplálkozás.

Az ételnemek a köznépnél többnyire növényi eledelekből állnak, azonban a hús, és különösen a szalonna, az év minden szakában a megye alsóbb vidékét lakó egyéneknek igen szokásos.

A rozskenyér az étek legszükségesebbje; ezzel, ha van, jóllakik és eltelik a nép, mind apraja mind nagyja; s ha belőle só, paprika és hagymával elegendőt ehetik, nem szokott panaszkodni; a tehetősbbek reggelire szalonnát is esznek hozzá. A munkások, béresek, és juhászok gyakran hónapokig alig esznek egyebet kenyér és szalonnán kívül. — A bab, lencse, borsó nemcsak szokásos, de kedves eledele meggyénk összes lakóinak; a kását szinte eszik, de tótos éteknek tartják; a ganczát, mely kukoriczalisztból készült haluska, jó zsírosan szeretik; kevés, vagy semmi zsírral szegény eledel. A csuszát (vékonyra nyújtott, tojással készült tészta, mely egy vagy másfél hüvelyk területű darabokra vagdaltatik, vagy szaggattatik), zsírral, töpörtővel, túróval minden osztály szereti, s nemzeti ételnek tartván, lakoma alkalmakor soha egy osztálynál sem hiányzik, — sok helyen a túró csik egy rangban kedves eledel a csuszával. Húst a vagyonosabb emberek minden vasárnap esznek, a szegényebbek azonban ritkábban élvezik.

A malacz- és bárány-hográcsos burgonyával, felvert haluskával, sok paprika és elegendő sóval izletes, és igen tápláló eledel, meggyénk alvidékén igen gyakori; ez a sajátságos ezen ételkészítésénél, hogy a

férfiak negédeskednek azzal, hogy a jó bográcsost csak ők, nem pedig a nők készítik izletesen; s ezen szokás oly divattá lett, hogy a férfikészítette bográcsost a nők is kedves ízűnek tartják, bár nálunk nem úgy mint Olaszthonban, hol rendesen a férfi készíti az ételeket, a főzést egyedül a nők gyakorolják, és tartják hivatásos kötelességüknek.

A Tisza vidékén a halász-lé oly nevezetes nemzeti éték, hogy a kedves vendéget e nélkül fogadni nem szabad; és ha ez nem adatott, vagy szegénységet, vagy közönyös fogadtatást árul el. Készül ezen híres éték úgy, hogy a Tisza partján tüzet raknak, a tűz fölé három lábú bográcsot helyeznek s ebbe potyát, kecsagét, harcsát, csukát és egyéb halakat ökölnagyságú darabokra vagdálva tesznek, s midőn vízzel kellőleg megtöltötték, főzni kezdik s lassankint annyi paprikát adnak hozzá, hogy az egész lé vörös lesz; a vöröshagyma és só természetesen nem hiányzik. A halászos lé készítésének mestersége abban rejlik leginkább, hogy kedves ízt tudnak adni ezen éteknek; és csakugyan úgy van, hogy ki egy izletesen készült halászlét élvezett, mindég emlegeti s mint sokan ki szokták magukat fejezni, mindég szájukban van az íze; meglehet sokat járul ezen ingyenczemplékhez az, hogy a halat rendesen elevenen vakarják, vérét a bográcsba eresztik; és hogy az élvezők többnyire előbb a Tiszához egy kis kirándulást tesznek, mely után ezen könnyen emészthető dús táplálékú étkek egy kis jó bor melléklésével, minthogy azt szokták mondani, hogy *maledictus piscis in tertia aqua*; üdítő természetüknél fogva kedves emléket hagynak maguk után.

A meddig a Tisza kiáradásai után több nagyszerű tó maradt fel, melyek a nagy Tiszával érintkezésben voltak, s míg a halak ívés idején tojásaikat itt rakhatták le, és az apró halak milliárd számban könnyelmesen minden rohamos vizár nélkül tenyésztek és kifejlődtek oly nagyságra, hogy a Tisza folyamban is beereszkedhettek: addig a régi római elnevezés szerint méltán nevezhettük a Tisza gyönyörű folyamát *halviznek*, *aqua piscis*. Mióta azonban a tiszaszabályozás a gazdálkodás előnyére sok ezer hold földet megmentett, és a földmivelésre használhatóvá tett: azóta a Tisza sebes árja a lerakott és termékenyített tojásokat magával ragadván, az apró halak részint még tojásban az úgynevezett ikrában, részint mint kis apró halacskák a nagyobb ragadozó halaknak áldozatul esnek: azóta a halak száma naponként fogy; ehhez járul még az is, hogy a halászás és tiszai gőzhajózás által folyton zavartatnak és így a Tisza oly kevés halat tartalmaz, hogy míg azelőtt sertéshizlalásra is használták, s a szegényeb-

bek nyáron át kiszáritva téli eledelre elrakták, most már a tiszavidéki is drágán fizeti a halat, és így a halászos lé ritkábban fordul elő a szegényebb osztálynál.

Sokan a tiszavidéken a tiszaszabályozásnak akarják tulajdonítani azon körülményt is, hogy már több év óta s különösen a szabályozás idejétől fogva ezen vidéken a szárazság uralg; mert azt tartják a Tisza ki nem párologhat, s az eső le nem verődhetik; ez azonban jölehet a halkeveshülésre áll, de a föld roppant tengereit számba véve alig állhat.

Szokott eledele megyénk minden lakójának az említettekén kívül a b u r g o n y a, ismert néven a krumpli; ezt különböző változatosságban minden osztály, s majdnem minden nap élvezi; természetik is nagyban részint házi szükségletre, részint némely vidékeken gyári célokra, de legkiválóbban sertések etetésére.

A káposzta különösen savanyítva alig hiányzik egy háztól is, és szokásosan minden vasárnap, kedden, és csütörtökön élvezik, még pedig természetes savanyúságában, nem pedig kimosva; a káposztával együtt főzik a füstölt szalonnát és füstölt sertéshúst is; nagyobb ünnepeken töltött káposzta nem szokott kimaradni az étkek sorából még azoknál sem, kik talán nem számíthatók a gazdagabb birtokosok közé; — csupán a káposzta magában sertéshús nélkül, csak a legszegényebb osztály eledele.

Nagybőjtben igen sokan eszik a savanyított káposztát nyersen, esténként saját levével, sok vöröshagymával; ez igen jó böjtös étel, különösen azoknak, a kik szeretik.

A jó savanyú káposztalevet a köznép gyógyszer gyanánt használja epés bajokban; ebből készül a korhelyleves is, mely a reggelig borozóknak kolbászszal megfőzve pikant levest ad, és hashajtó gyanánt szolgál; azt mondják hogy gyógyít is, valeat quantum valere potest.

A tejet, turót, sajtot megyénkben mind azon sokak élvezik, kik tejelő hasznos házi állatokat tenyésztenek, sokan városokban is csak azért tartják a tehenet, hogy a cselédség tápláló jó étkekkel láttathassék el olcsó áron.

A tejes kalács különösen bucsúnapokban még a szegényebb osztálynál sem marad ki a jó étkek sorából.

A zabkenyér nálunk nem honos, hanem e helyett a szegényebbeknél és palóczoknál inkább a kukoriczakenyeret, és a kukoriczabogácsát — görhe, málé — készítik.

A korai zöltségek közül a sóskát szeretik; a palóczok meg a

gombát keresik, és ezt részint friss állapotban, részint téliesen elkészítve élvezik. Legszegényebben élnek megyénkben a palócok, akik nyárban kecsketejjel, és rozskenyérrel beérik, télben pedig burgonya, tök, és árpa-kenyérrel táplálkoznak, húst hetekig nem esznek.

A vaj nálunk nem úgy mint a németeknél közönségesen, hanem csak böjtös napokon, a melyek közül — mint többnyire katolikusok, — a pénteket és szombatokat választják, használtatik; tiszta buzából kenyeret nem igen sütnék, hanem csak kalácskészítésre használják nevezetes napokon. Közönséges ital a víz, ezzel oltja szomját hegyes vidéken a hegyi lakos forrásból, megyénk alsó részén lakók ásott földkutakból, vagy a Tisza-folyó és más patakok vizeiből. — Hegyi forrásaink legtöbbnyire sok meszet tartalmaznak, de minthogy sok helyen szénsavat is fejlesztenek, igen üdítőleg hatnak. A tiszta vidékén jó és üdítő kútvíz csak igen ritkán találtatik; a folyók sok erjedésbe menő növényi részeket és salakot tartalmaznak; a Tisza maga annyira tisztátalan: hogy kimerített vize még a pohárban sem átlátszó; innét van „a Tisza szőke vize” elnevezés. Ezen vidékeken a vagyonosabbak úgy segítenek a bajon, hogy likacsos kúpalaku kő edényen keresztül szívárogtatják át a vizet, és rakott pincékben meghűsítve élvezik; a szegényebb sorsuak azonban akként tesznek, hogy reggel napkelte előtt több cserép-korsóval merítenek; azokat hűvös helyre, vagy hűs komrába elhelyezik, és midőn leülepedett, vagy egy más edénybe öntik csendesesen, hogy alja fel ne keveredjék, vagy pedig csendesesen isznak a korsóból.

Egyes kutakat, a melyekben jó ivóvizet találnak annyira kedvelik, hogy órányi távolságról is felkeresik, különösen ha a beteg azt ohajtja, hogy azon kút vizéből szeretne inni, a beteg kívánságát a legnagyobb engedékenységgel teljesítik, s ha netalán a kút gazdája ellenezné a vízfordást, azon egy szóra: hogy betegnek viszik, azonnal és szíves kegyelettel enged a kívánságnak. A kutak különösen a köznép birtokában levők fedve csak ritkán vagynak, több helyen meg körrácozattal is csak úgy van elkerítve, hogy a gyermekek bele ne eshessenek; — a verebek a rakott kút üresedésében gyakran fészket raknak, s ott költenek sokszor nagy számban, s ez annyira türelik, hogy ritkán talál egyént az ember, ki e miatt közegészségi szempontból valami rosztat, vagy ártalmast vélne.

A merítő eszköz kútágas, gém, kútostor és vederből áll, ittott láthatók kerekese kutak is, de a szivattyús kutak csak a tehetős, sőt el lehet mondani a gazdagabb úri emberek házánál láthatók.

A bor a bortermő Eger, Gyöngyös, Visonta, Apez, Domoszló,

Saár, Pata stb. vidékén különösen dús termés idején olcsó, és ezt szinte élvezik szokásosan.

Vendégség, lakodalom, bucsú, keresztelési ünnepély alkalmával mindenütt még a szegény sorsuaknál is annyira divatos a bor élvezete, hogy talán emlékezetes sem maradna az ünnepély, ha elegendő, sőt a lerészegedésig fölösleges bor nem volna a háznál. Ily alkalmával a köznép nem szokott válogató lenni; megiszik minden ócsárlás nélkül bármily nemű bort, csak legyen elegendő arra, hogy pityókos lehessen, mely állapotban azután szeret dalolni, rakonczátlankodni, sőt verekedni is, mert azt hiszi, hogy az ily állapotban elkövetett kihágás nem jó megfelelő beszámítás alá.

Az egri és gyöngyösi nép még az uri osztálynál is, midőn vendégei jönnek, borral kedveskedik; ha valamely csekély szolgálatot tesz valaki, például cseléd, vagy mesterember, nem mulaszthatja el a gazda, hogy egy pohár borral meg ne kínálja; és ez nem jutalomnak, hanem megtiszteltetésnek vétetik elannyira, hogy ha talán a borosgazda ezt elmulasztaná, embertelenségről vádoltatik, mondván, hogy még csak egy pohár borral sem emberelt meg. A szőlőműves napszamosok napi bérük mellé mindég kikötik a bort, vagy pedig az italt; itálnak nevezik a lörét vagyis azon bort, mely úgy készül, hogy a kitaposott törkölyre vizet öntenek, és ezt erjedésbe menni engedvén leszűrik; az így készült löre, vagy ital, sokszor igen kedves ízű; nem bódító, jó kezelés mellett mégis borizú s üdítő nedv, melyből a nyári izzasztó időkben nagy munka mellett sokat lehet inni a nélkül, hogy kábitást idézne elő. — Egerben a löre a napszámnak oly kiváló járuléka volt mindég, míg a fogyasztási adó ezen italra is ki nem terjedt, hogy a szőlősgazda erre fel sem kéretett, s azt mégis csobolyó számra küldte munkásainak. Mióta azonban a fogyasztási adó ezen italra is kiterjedt; minthogy ebből a munkások sokat igényelnek: azóta a gazdák nem igen akarják adni munkásaiknak, hanem e helyett inkább reggelire pálinkával pótolják a már megszokott munkajárulékot. A borfogyasztási adó alól igen jó volna erkölcsi és egészségi szempontból is kivenni a löre-adót*) azért, mert a pálinka, mint a morált és közerkölcsiséget lealacsonyító ital, csak azóta kezd meggyenkben divatossá válni, mióta a fogyasztási adó ezen különben ártatlan és csekély cikkre is kiterjesztetett.

---

*) Az országgyűlés a fogyasztási adó tárgyalásánál elfogadta, hogy a löre ezentúl adómentes maradjon, mely nézetet, miután azt a pénzügy miniszter úr is elfogadta, alkalmasint király ő felsége törvényiül is fogja szentesíteni. Szerk.

Oroszország, hol a pálinkát még ebéd közben is isszák, most kezd gondolkozni arról, hogy ezen törpítő és lelket gyilkoló ital helyett mit tudna kitalálni és helyettesíteni; nálunk pedig magyaroknál, hol eddig a romlatlan tiszta ész oly gyönyörű természetességben virágzott, a lőrére is kiterjedt fogyasztási adó által mintegy oda erőszakoltatik a munkás osztály, hogy a minden csalással és hamisítással készült kábitó pálinkához folyamodjék.

Igaz, hogy a népek milliói Noétól kezdve hajlandók arra, hogy az élet nem kedves állapotában ösztönszerűleg törekszenek elnémitani az egyszerű valót igazán és mezetlenül szemlélő észet, a nemzetiségek és égaljak különbözősége szerint majd egy, majd más kábitó szerrel; így látjuk, hogy az amerikai találta fel és használja a kábitó dohányt, a német sok sörrel hizlalja magát és tompítja esztét; a lengyel és különösen a muszka pálinkát iszik mindég; a török vallásánál fogva a bor és pálinkától tiltva van, és úgy segít esztét elveszteni, hogy erős kábitó dohány közé még opiumot is tesz, és dohányzás közben így hiszi élvezni a Korán által hirdetett mennyei boldogságot; csak a francia, olasz és magyar élvezte eddig a kevésbbé kábitó bort; de mióta még a lőrére is fogyasztási adót róttak: azóta a pálinka kezd szinte szokasos itallá válni.

Jóllehet, hogy az államháztartás igényli a fogyasztási adót, de még is kívánatos volna, hogy bortermelő vidékeken a munkások itala, a lőre, morális szempontból kivétel alá jönné.

Élvezték megýénkbeliek azelőtt is a silvoriumot, tórkölypálinkát, de csak reggelenként egy kis alig egy evőkanálnyit tevő üveg pohárával; most azonban az olcsó, mesterségesen készült és nem ritkán hamisított pálinka kezd divatossá válni. Még jókor van a nép józanságát megmenteni, és hiszem is, hogy ez a kormány figyelmét nem fogja kikerülni.

A sört megýénkben csak kevés helyen élvezik olyformán, hogy például nyári meleg időszakokban hozatnak Pestről egyes korcsmárosok néhány hordóval, és jó hús pinczében, — mint az egri pinczék — megromlás nélkül feltarthatják azon kevesek számára, kik a sört mégis szeretik élvezni. — Gyümölcsborokat nálunk nem készítenek.

IV. Lakházak.

Megýénk felső részében a lakházak rendszeren kőből építtetnek, a szegényebb osztály azonban sokszor csak úgy épít, hogy a ház alsó fele kőből rakatik, a többi része pedig, különösen a mely nedvesség-

nek nincs kitéve, sárvalyogból egészittetik ki; — ez azért történik, mert a vályogot oly időben, mikor egyéb munka nincs, maga tapossa és készíti a szorgalmas szegény ember, és így a köért, bár elég olcsó, még sem ad pénzt annyit, mintha az egész ház ebből épült volna: ezen építés különben elég erős oly czélokra, melyekre közönségesen használják. — Emeletes házat természetesen vályogsártéglából senki sem épít.

Megyénk alsó felében, minthogy kő sehol sem találtatik, a tehetősebbek házaikat akként építik, hogy nedvességnek kitett alsó részét égetett téglából rakják, a felső részét pedig sárvalyoggal egészítik ki; — a szegényebb osztály általában földből ver és húzza fel szélső főfalait házának úgy, hogy legelőször kijelöltetik a leendő ház falainak helyisége, itt aztán épen úgy, mintha kőalapot akarnának letenni, leásnak egészen azon helyig, ahol már a kőalap is letétehető, ekkor ezen kiásott helyet lassankint ismét betöltik, hanem mindenütt fabunkókkal erősen leverik, és így haladnak mindaddig, míg a föld színéig jutottak; ekkor deszkákat állítanak egymástól oly szélességre, mint a minő vastagságot akarnak a leendő falaknak adni; ezen deszkák természetesen oszlopokkal tartatnak mozdulatlanul helyükben, e deszkaközöket ismét kezdik földdel kitölteni, és fabunkókkal szinte lebunkózzák, vagyis a földet összeverik; — midőn a két szál deszka köze kitelt, és ily magas fal már elkészült, akkor a deszkák a leásott oszlopok mellett feljebb emeltetnek, és az üres közök földdel kitöltve bunkókkal ismét összeveretnek, így halad a föld összeverése mindaddig, ameddig a kívánt magasságu fal elkészült.

Ezek elolvasása után meglehet, hogy az első pillanatra talán azt tűnik ki, hogy az így elkészült falak könnyen összedőlnek. — Oly erősek az így földből vert falak, hogy ha alapjuk megőriztetik a nedvességtől, évszázadokig erősen tartják magukat, s úgy kiszáradnak és megkeményednek, hogy csákánynyal is dolgot ádszétrombolni; ha azonban alapjához nedvesség jutott, hamarosan elmálik, és elpusztul; miért is az ily földházak rendesen emelkedett száraz helyeken épülnek; azért látjuk az alföldi helységeket a vidék legmagasabb pontján kiemelkedni: mert az alföldi helységek általában véve mind földből vert házakból állanak.

A lakások beosztása leggyakrabban úgy látható, hogy az utazára van egy szoba, azután következik az udvarra néző konyha; ebből van a padrai feljárás is; a konyhából hátrafelé szinte az udvarra van építve egy kamra, most következik vagy a lakház kamrájához illesztve, vagy külön állva a gazdasági épületek.

A szoba padozatát egy keresztbe tett mestergerenda tartja ; ezen mestergerendán keresztöznek a vékonyabb gerendák, és ismét ezeken a deszkák, melyek felül, a padláson 3—4 ujnyi vastagságu sárral vannak betapasztva ; részint azért, hogy télen a meleg meg ne szökjék, részint pedig azért, mert a padlás magtár gyanánt szolgál.

A padlás némely szegény sorsú alföldi lakoknál hiányzik, hanem a falak után, melyek ily esetekben alig négy láb magasak, egyszerűen a két oldalról csúcsba emelkedő tető következik ; ezen lakokat bogárhátú putriknak nevezik.

Egyes helyeken, a megyének hegyes vidékén, vagynak termésköbe vágott szerény lakocskák is, Sirok helységében eleget láthatni, Egerben is találtnak, de csak gyéren.

Megyénk dohánytermesztő sík vidékén egész csoportozatban találtnak földbe ásott és fölszínén két oldalról csúcsba menőleg betetözött földalatti lakok ; ezekben sinlődnék azon legszegényebb munkások, kik egyedül a dohánytermeléssel foglalkoznak. A cigányok szeretnek ily lakokban élni, de csak úgy, ha véletlenül elhagyatva találják ; ritkán maguk is építenek, de a vándorlók télben is csak szelős sátorok alatt dideregnek. A szobának majdnem egynegyed részét egy nagy sárból készült kúba menő kemencze-búbos foglalja el ; ezt körül vagy deszkából készült lócza, vagy patka övedzi, gyakran oly szélesen, hogy nemcsak melegedés közben ülésre, de fekvésre is használják. A palóczoknál sok helyen a kemencze, vagyis búbos nem kúba emelkedik, hanem lapos tetejű ; ezt saphának nevezik ; fekvő helynek használják, különösen az öregek és betegek ; a búbos rendszeren a konyhából fűtetik, a sapha belül, a szobából fűtetik, hanem kémény nélkül füstjárata a padra nyílik ; az alvidéken házat kémény nélkül csak keveset látni. — A bogárhátú putrikban kemenczét nem látni ; mert a tüzelés a szoba közepén történik, és a füst kémény nélkül a tetőzetten lopózik keresztül.

A szobák általában mindenütt oly alacsonyak, hogy a padlás mestergerendáját alacsony ember is kényelmesen eléri ; a szobák talaja csak a jobb móduaknál van kideszkázva, többnyire csak a természet adta földből vagyon ; a szoba ablakai sokszor alig nagyobbak egy négyszög láb területénél, s a lakszobán többnyire három ablak vagyon, kettő az utcára az épület végében, minthogy a lakok rendszeren nem az utsza hossza szerint, hanem az utszára véggel építenek, egy ablak pedig az udvarra nyílik, s ezen udvari ablak átellenben helyeztetik el a leggyakrabban a hidas, vagyis sertés-hizlaló fa-ól. Az ablakok ritkán készíttetnek úgy, hogy kényelmesen bármikor ki le-

hetne nyitni, hanem beszögeztetnek és betapasztatnak; innét van azután, hogy az alacsony, földes, nem szellőztethető lakokban, főleg ahol sokan összeszorúlnak, oly romlott lég vagyon, hogy a jó és friss léghoz szokott egyén alig maradhat néhány perczig, különösen télben, midőn a szobai meleget igen őrzi. Nyárban még szenvedhető ezen lakok légköre, mert az ajtó folytonosan nyitva szokott tartatni, még pedig mind a szoba, mind a konyha ajtaja éjelen át is, mert különösen a megye alsó táján azon szokás divik, hogy az ajtóban szeretnek aludni akként, hogy fejüket az ajtó küszöbére helyezik.

A lakszobák ajtaja a tehetősbeknél vas-zárral és kulccsal csukódik, de a szegény sorsúak meglegszenek egy fakilincscsel, melyet a konyhából egy madzag segítségével nyitnak fel. — A pitvar ajtaját kulccsal szokták zárni. A falakat kívül-belől meszelik, s e munkát minden tavaszkor, különösen Husvét előtt ismételik. Ahol kémény van, ez a konyhából emelkedik keresztül a padon a háztető felé, vagy sárból, vagy téglából építtetik, és nyugszik a konyhában a falra keresztül tett 2 gerendán, a kémény alatt egy nagy négyszögű patkán szoktak főzni; a patka úgy van készítve, hogy belül üres és ebben sütik a kenyeret nyárban, télben pedig a búbosban. A házak a megye felső felében palakő, cserép és faszindel, valamint a szegényebb osztályoknál zsúppal fedetnek; a megye alsó felében majdnem kivétel nélkül nád- és zsúp-tetők láthatók. A tojáson ülő tyukok az ágy alatt és őszkor az erjedő káposzta a szobában tartatnak, melyek természetesen a szoba levegőjét még inkább fertőztetik. A butorzat két három ágy és egy keresztlábu faasztalból áll, egykét faszék majd mindenütt találtatik az uri vendégek számára. A szoba fényűzését aranyos képek és a szoba padlásához közel falra akasztott tányérok, poharak és bögrék képezik. Egerben sok helyen a konyhának majdnem egész falazata be van szögreakasztott tányérok és bögrékkel terítve.

V. Műveltség, ész, kedély.

Iskola minden faluban van és a gyermekek írás-, olvasásra tanítatnak, elemi tárgyak is adatnak elő, de azért itt kevés az előhaladás, miután a gyermekek csak télben járnak iskolába, ha csizmájuk vagyon, nyárban pedig azok, kik valamit lendíteni képesek, majd liba-örzésre, majd a szántáshoz, ló- ökörhajtasra, vagy legeléskor ezen állatok őrzésére használtatnak.

A tehetősb tisztavidékiek gyermekeiket addig járatják isko-

lába, míg jól megtanultak írni, olvasni és számolni, s csak azután alkalmazzák a gazdálkodás körül; innét van az, hogy a jómódú magyar természetes jó eszénél fogva mint előljáró gyakran igen okosan és tapintatosan jár el hivatala körül.

A palóczok élteesebbjei közt szinte találtnak, kik írni, olvasni tudnak, különöseu azok, kik valamikor katonák voltak; — a mostani növendékek oskoláztatnak ugyan, de ezek is, mint szülők, korán bevégeznek tudományos művelődésüket.

A palócz lassan gondolkodik és számít, hanem saját ügyei rendezése körül gyakran oly leleményes végszámítással bir, hogy reá nézve számítása teljesen sikeres eredményűnek bizonyúl be sokszor. A törvény iránt kényszerű tisztelettel viseltetik, és részegség közben — mire igen hajlando, és ha szerét teheti el nem mulasztja — gyakran és könnyelműen követi el a törvényellenes tettet; ittasság közben tölti ki haragosa irányában bosszuját az ő ravasz számítása szerint azért: mert azon hitben ringatja magát, hogy a beszámítás alkalmakor ezen állapota enyhítõ körülmény gyanánt vétetik. — Mámor közben történnek a legtöbb verekedések, és emberölések; mert a palócz csizmaszáránál mindég kést hord, és azt könnyedén kirántva igen könnyelműen agyonszúrja ellenfelét.

A bucsú ünnepek a palóczoknál ritkán múlnak el verekedés és szurkálás nélkül. Minthogy általában szigorú körülmények közt tengődnek, kisebb lopásokra igen hajlandók; — az erdei falopása oly ügyes mestersége közé tartozik, hogy az ember csodálkozik azon ügyességen, mikép gyakran a legmagasabb hegyről, — épen arról, melyre a felügyelők legkevesebb gondot fordítanak, biztosságban gondolván fájukat, — szekérszámra hordják illetőleg lopják az ölfát. Bárányt, malaczat, tyúkot, pulykát könnyű lelkiismerettel a szűr alá rejt, nagyobb lopásokra és rabló gyilkosságokra közöttük csak ritkán találkoznak hajlandók és képesek; — az uri ember előtt levett kalappal szoktak állni, de azért nem az igazi tisztelet jele ez. A tisztaságot ruházatukban leginkább az által tüntetik ki, hogy vásár- és ünnepnapokon tiszta ing- és gatyát öltenek; egyébként háztartásukban sem oly rondák, hogy talán házi állataikkal lennének egy szobában mint ez az oláhoknál a piszkos ronda életmód divatja. A nők vallásosak, szeretnek könyvből imádkozni és gyónni.

Az alvidékiek eszesek, ügyesek és leleményesek; — a hatóság felsőbb tekintélyét tiszteletben tartják, önkormányzatukba egész hévvel és odaadással szeretnek befolyni; — véleményüket az állami élet kormányzata, és gyakorlata körül nyíltan egész határozottsággal,

s tántorithatlan igazságszeretettel szokták kimondani, az igazságot egészen átértők és önállók. A besenyői büszke nemes kiváló tulajdona az, hogy önérzetében egyenesen, felemelt fővel és nyílt homlokkal jár és beszél mindenkivel; — a megyei élet gyakorlatában mindég részt vesz, s a besenyőiek legtöbbjei véleményük nyilvánításakor önállók és élvezethetlenek; szavazatukat egész nyíltsággal és még is az ellenzék sértése nélkül dobják a választási mérlegbe. Az ember azt látja, hogy besenyői nyílt homlokú nemes a megye teremében magánál nagyobb urat nem ismer, és igen helyesen fogja fel, mert az alkotmányos élet legfőbb kelléke az, hogy az egyenlőség tiszteletben tartása mellett mindenki szabadon mondhassa ki szabad nézetét egy vagy más tárgy felett. Azonban ez nem mindenütt így történik, mert bár megyénk minden lakosa készséggel vesz részt a megyei élet mozzanataiban; — de minthogy az országos dolgok minden oldalról tiszta ismeretével nem egyformán bírnak, leginkább azon egyének nézetei után indulnak és cselekszenek, kik vagy bizalmukat bírják, vagy pedig rábeszélő tehetséggel sokat mondanak és ígérnek; — így történik azután hogy míg a nép lelkiismeretes és jó vezérek kezében — mint hajdan Dobó, Rákóczy idejében — minden nemesre-, nagyra- és jóra egész az önfeláldozásig elhatározó tud lenni: ugyanakkor téves irányban is vezethető. A palócz nemes és választmányi tag restauratio alkalmakor tömegesen seregrel a megye székhelyére, s napokig ott marad csak egy kis gulyásos hús, bor elegendő és lovának takarmánya legyen; feltéve hogy nem saját zsebéből kell ezeket fedezni.

A megye teremében elhelyezve vezetőjének intésére vár; — nem szükséges neki a választandó egyéneket ismerni, vagy ezek neveiről tudomást szerezni; elegendő, hogy ha valamely név említésénél a vezér kezét felemeli; mert az éljent! s a választandó nevét a szerint hangoztatják, a mint a székre vagy zöld asztalra állott vezér kezét magasra emeli, vagy lassan kiterjesztett karjával lefelé nyom, vagy pedig sebes emelgetéssel gyorsítja kezének mozgását. — Reggel korán a teremben elhelyeztetvén, ha kiszáradna nyelvük a szomszéd izzadságtól, míg vége nincs az ülésnek, s vezérek azt nem mondják hogy „most már elmehetnek kendtek“ helyükön nyugton maradnak.

A tiszai ember is szívesen részt vesz a restauratiókban, de legnagyobb érdekltséget csak az első nap tanusít; másnap sokan hazaszállonganak — hacsak vezérek nem tartóztatják; — azonban a

tartózkodási idő alatt az élelmezést nem mindenik követeli; azért a kortesbor kimaradhatlan járuléka.

Megyei életünk hevesebb és érdekeltőbb mozzanataiban oly jellemrajzok tűnedeznek fel a figyelmes vizsgáló előtt, hogy sokszor örül lelkében a szabadságért esdeklő tiszta magyar jellem vissztükrözésében.

Megyénk alvidéki lakói szeretik a tisztaságot, mind lakaik körül, mind pedig ruházatukban; — minden vasárnap tisztát öltenek; — hajukat azonban sertésszisszal úgy megkenik, hogy majdnem csurog. Elmések és élczesek, de a babonának hitelt adnak.

A közerkölcsiség jó lábón áll; a lopás annyira ritka, hogy keřitetlen udvarban tartják gazdasági eszközeiket a nélkül, hogy azokat valaki elorozná; — a lopást csak a gulyások, lovászok és kon-dások, valamint a juhászok gyakorolják annyiban a mennyiben egy malacot, bárányt vagy borjut ellopni és belőle bográcsost főzni nem épen lelkiismeretes dolognak tartják.

A kedélyállapot megyénk összes lakóinál a meggondolt kevés beszédü komolyságban nyilvánul; a fiatalabbak szeretik holmi rémes mesékről beszélni; népies verseket költeni, s azokat munkaközben eldalolni, ezekkel mintegy fűszerezvén nehéz munkájukat. Eger és Gyöngyös vidéke híres az élczes dallamokról. Egerben nem múlik el egy vásár- vagy ünnepnap, hogy a kapások utczahosszant ne énekel-nének; csak az a kár, hogy igen monoton és fátyolozott hangon. Megyénk összes lakói szeretik a függetlenséget, szabadságot és hazát.

A nők jámbor lelkűek, őszinték, s általában szelidek, politikai ügyekbe — mint Dobó hős leányai — csak az egeri nők avatkoznak elannyira, hogy ebbeli beavatkozásuk által gyakran férjeikre is el-határozólag hatnak.

VI. Foglalkozás és keresetmód.

Azt lehet mondani, hogy a foglalkozás megyénkben majdnem kizárólagosan a földmívelésben nyilvánul, azzal a különbséggel, hogy az alvidékiek a sík földet, gabona, kukoricza, burgonya, dohány, árpa és kender termesztésre használják, míg Eger, Gyöngyös, Visonta, Apcz, Domoszló, Pata, Felső-Nána stb., a Mátra lánczolata alatt kiemelkedő hegyes dombos vidékeken a szőlőtenyésztés virágzik. E vidékeken a gabnatermelés inkább csak a házi szükségletet pótolja; a kereskedelemre szánt czikk a bortermelésben rejlik. Az al-vidéki kereskedését a gabonában tünteti fel. A Mátra aljában, hol

különösen a palócok laknak, a foglalkozás és élelmi mód a gabona, árpa és kukoricza termelésben mutatkozik ; de kevés, sovány és meredek hegyoldalban fekvő földek miatt alig terem annyit, a miből az élelmet és házi szükségletet pótolhatnák ; azért pénzt csak úgy kereshetnek, ha erdei őlfákat fuvaroznak Eger és Gyöngyös vidékére. Rendezett gazdaság megyénkben csak nagyobb birtokosoknál találhatók, a kisebb birtokosok földeiket több tagban birván igen tökéletlenül gazdálkodnak. — A marhatenyésztés, mióta a földes urak birtokaikat egy tagban kihasították, s maguk gazdálkodnak — tetemesen megkevesbült ; mert saját földeiken anyag gazdálkodás mellett nem termelnek annyi takarmányt, hogy marháikat oly nagy számban volnának képesek kiállítani mint azelőtt, míg a földes urak birtokain is szabadon legeltettek. A mesterséges takarmány termelése most kezd lassankint lábra kapni ; — a tiszavidéken még terem elegendő széna, — de jó takarmány csak akkor lesz belőle, ha a Tisza ki nem önt kaszálás ideje alatt, mert különben igen besankolja, porossá és rosz ízűvé teszi. A gazdák kezdik belátni : hogy a föld csak úgy terem kedvező időjárás alkalmakor — ha az jól megtrágyáztatik, és az elvetendő mag alá jól elkészítették : azért most már megyénk alvidéken is összegyűjtik és a földre hordják a trágyát, míg az előtt a portakerítésre, vagy tűzek készítésére használták.

Most is kényszerülve vagynak ugyan a szalmával dúsan ellátott marha és ló trágyát tűzekké alakítani, mert fahiány miatt tüzelésre ezt használják, hanem csak részben, mert egy nagyobb részét a föld megerősítésére fordítják. — Minden gazda tenyészt annyi juhot mennyit földén táplálni képes, nemcsak azért, hogy gyapját eladhassa, és így pénze lehessen, de azért is, mert a juhtrágyát különösen a föld gazdagítására alkalmazhatja. Sertéseket is nevelnek majd a szükséglet, majd néhány darabot eladás és pénzszerzés végett ; de egész nyájuk már csak a nagyobb birtokosoknál találhatók, kik még mindég jó fajta és könnyen hizó sertés nyájukat tartanak.

A szegényebb gazdák jövedelmi forrása leginkább abból áll, hogy néhány darab fiatal marhát vesznek, és egynehány malacot hizlálnak, melyeket eladván, az adófizetésre, és ruházatra fordítanak. Az iparczikkék gabna, bor és dohányon kívül — gyarak hiányában — egyébben alig találhatók ; — vagyon ugyan Egerben egy nagy-szerű lisztgőzmalom, és Gyöngyösön egy kisebb, — melyekből igen finom liszt külföldre is szállítván, vaspályák hiányában a szegény fuvarosoknak adnak munkát ; de ezek még sem képesek az egész megye erejét annyira igénybe venni, hogy minden szegény fuvaros

munkát kaphatna, — a többi itt ott található gőzmalom kereskedelmi szempontból meg sem említhető.

Legnevezetesebb Eger, Gyöngyös, Visonta, Apcz, Domoszló, Saár és Pata vidékén a borkereskedelem, mert ezen vidékek — kiváltképpen Eger — igen jó-eltartható és zamatos bort nyújtván a kereskedésnek, sokszor nevezetes pénzüsszeggel jutalmazták a termelőket. A most említett bortermelő vidékek legtöbbszörre bizonytalanok arra nézve, hogy mily fajta bort készítsenek, mert néha igen keresett az egri vörös, máskor a siller, mely attól kapja elnevezését: hogy szedés után rögtön tapossák és elszűrik a nélkül, hogy — mint a vöröset — törkölyön állani hagynák; az egész fehér bor nagyobb kereskedelmi czikk gyanánt nem, hanem kis mennyiségben, inkább fényűzés végett készíttetik nagy szorgalommal úgy, hogy a vörös szőlők közül a fehér kiválogattatik.

A gyöngyösi szőlőgazdák megyénk legszorgalmasb méhei; mert itt nemcsak a szőlőre fordítatik nagy gond — a melyből termelt bor vidékénél fogva ugyan nem mérkőzhetik az egri síkhegyivel — hanem a szőlősorok közt levő térek is felhasználtatnak, különösen babtermelésre, és oly nagy mennyiségű jó fajta izletes babot termelnek, hogy jövedelmük egyik kiváló forrását ez képezi. A legszegényebb osztály aratás idejekor elmegy aratni az alföldre és a munkabérében nyert úgynevezett aratási részből táplálkozik télen át. A szegény palócasszony néhány garast csak úgy tud szerezni, ha télen át kevés kenderjét megfonja, megszövi és vagy mint vásznat, vagy mint az úgynevezett falusi czérnát városban eladja.

Az asszonyok általában ellátnak saját készítményű vásznaikkal egész családjukat.

Üveghuta vagyon Parádon. A világszerte ismert parádi, vagy csevicez alkalmasint még a cseh-időkből veszi elnevezését cseh vize kedvéért. Rézbányánk is van Parádon, de még nem jövedelmez; meglehet azonban, hogy később a ráfordított rettenetes áldozatot dúsan kipótolandja. — Felső vidékünkön a köszén ropant mennyiségben vagyon és tetemes számú kijelölt bányák, valamint gyönyörű palakövek is találhatók; de valamint a köszénbányák, úgy a palakő bányák sem műveltetnek. Az egri érseknek szomszéd Borsod megyéhez tartozó s Eger közelében fekvő felső tárkányi kies birtokában műveltetik egy palakő bánya, mely nem régen beszakadt, és vízzel elöntetett, de fiatal szorgalmu jószágigazgatója által mostanában más oldalról ismét kinyitattott, innét láttatik el vidékünk szép és könnyű palakővel. Minthogy vidékünkön a fa

igen fogy, és tetemesen drága kezd lenni, a kijelölt kőszénbányák hajnala ugy látszik rózsza színben kezd pirkadni.

VII. Társadalmi élet.

A természet Ura által az ember együtt lakó társaságra teremtetvén, a vizsgáló szem mindég talál valami változatost, minden külön csoportozatban egy társaságot képző egyének közt. — A társadalmi élet viszonyai tehát legtöbb esetben oly színezetet öltenek, a mint a nemzetiségek, vallás és egyéb helyi körülmények igénylik; már a keresztelelnél, mely előtt az ember társadalmi és polgári élete nem rég kezdődött — mutatkoznak oly divó szokások, melyek különböző vidékeken különbözőleg nyilvánulnak. — Kettős megyénkben a legtöbb esetben mindjárt a születés után való napon viszik a gyermekeket a templomba megkeresztelés végett. Mostanában, különösen téli időben, azon divat kezd — egészségi szempontból indokolva — a tehetős uri osztálynál terjedni, hogy gyermekeiket oda haza kereszteltetik. A kereszteleés minden családra nézve oly ünnepély, melyet magyar szokás szerint vendégléssel megülni és örökíteni el nem mulasztja; — a kereszteleési vendégség vagy poszrik mindenütt solid és csendes szokott lenni; — a vendégek elköltik a fényes teritékeket, és csendeszen haza mennek; — ha hivatlan vendég tér be a kereszteleési ünnepélyre, meghivja maga magát komának, és minthogy ezért szokásosan egy garas díj jár, ezt az asztalra teszi, és garasos koma nevet nyer. A komaasszony egy hétig szokott a gyermekágyasnak főzni; azonban más ismerősek is küldenek oly étkeket minőket az anya kedvel. A kereszteleésnél sokkal zajosabb és vigabban szokott megtartatni a menyegző, vagy lakadalom; — legkedveltebb időszak az egybekelésre a kis farsang, midőn az új bor kiforrt, mert megyénkben nincs még egészen elterjedve azon erkölcsi és testi súlyedést maga után vonó kárhozatos divat, mint a felföldi tótságban, hogy inkább innák a pálinkát mint bort; — issza ugyan a köznép a pálinkát nálunk is, de csak reggelire és egy pár kortyot, máskor pedig a bort élvezi.

Az eljegyzés rendesen elmés és élczes vőfélyek versekbe foglalt szónoklata által történik; — ha a férjhez menendő-leány: akkor a vőfély azt mondja, hogy a vőlegény választott magának a szűzek közül; ha özvegy asszony: az özvegyek közül; ha valamely leány anya lett mielőtt férjhez ment volna, akkor minthogy a „választott“ szó alig maradhat ki — az élczes kérők ugy adják elő: hogy a vőlegény választott a jószívűek közül. Az eljegyzésnél a menyasszony

szülői vendégelnek; — az étkeket gulyásos hús, pecsenye és elegendő bor képezi. A templomban ünnepies csenddel viszik a menyasszonyt és vőlegényt; — a vendég férfiak mind nadrágba és dolmányba vagynak öltözve; az öregebb nők pedig némely helyen rókás mentébe. — Egerben a leányok kezében rozmaring van, a férfiak kezében pedig és kalapjuknál citromlevél; sokszor egy egész citrom csüng le a kalap széléről; — esküvés után különösen Egerben zene vagy nagy ujjongás közt kísérik a menyasszonyt a férfi lakára, hol a lakadalom tartatik, a nő lakásán ritkán tartatik ez ünnepély; — zene nélkül lakadalom nincs; még a legszegényebb sorsuak sem tartják a menyegzőt e nélkül. — Kedves szokása népünknek az, hogy az udvaron ponyva-sátort készít és ezen sátor alatt egy hosszú asztalnál ebédelnek, a meghívottak felül ülven az örömapa és örömanya és azután következnek a menyasszony, vőlegény, és tisztesség vagy érdem szerint, a többi vendégek; — a menyasszony keveset szokott enni csupa illemből, a vőlegény azonban jól lakik; a pohárköszöntések a vőfély által versekben adatnak elé; a többiek vers nélkül dictióznak — különösen már akkor midőn minden rózsa színben tűnik elő, valamennyi köszöntésnél mindenki iszik; — ebéd alatt a szakácsnének tányéron gyűjtögetnek pénzt, hogy meggyógyíthassa a kása által leforrázott kezét, minthogy a mézes kása az étkek közül nem szokott kimaradni. Sok helyen az étkezést gulyásos levessel kezdik és az étkeknek lehető sok neme hordatik egymásután, töltött káposzta képezi az étkezés közepét; vége felé a pulyka pecsenye járja. Sajátságos az a kínálgatás a mi a háziak által történik; mert azt igen röstellik, ha valaki azt terjeszti el lakadalom után, hogy nem lakott jól; — a kínálgatás divatos is, mert az sértve érzi magát a kit a menyasszony vagy vőlegény meg nem kínált; — a nő étellel, a férfi pedig egy pohár borral kedveskedik. Midőn az ebédnek vége van, szétszedik az asztalt, és az öregebbek bevonulnak iddogálni a szobákba, a fiatalok pedig tánczolnak reggelig; — italuk nem pálinka vagy sör, hanem mint fennebb említettett új bor, vagy ha a menyegző későbbi időre esik az új bor idejétől, közönséges ivó bort használnak; — a bornak kifogyni nem szabad; — a legénység részeg lesz, de azért tánczol és újra iszik.

Éjfél tájban jönnek a menyasszonyhoz a nyoszolyó asszonyok, leveszik egész nap viselt, közönségesen csinált rózsákból készült koszoruját; bekötik kontyra fejét, és pro forma lefektetik; azonban ő is fel van reggelig, és a vendégekkel tánczol, szívesen látva vendégeit míg azok lassankint haza szélednek; a meghívott vendégnők

mindannyian visznek vagy egy pár tyúkot, vagy libát, pulykát, vagy kalácsot.

Az egyháznap — vagy nálunk közönséges néven bucsú szinte nagy ünnepély a helységben; — az ismerősök mindenünnen összejönnek; — a palóczok egész háttal viszik a kalácsot és egyéb kész enni valót; — bor mellett mulatnak elannyira, hogy teljesen lerészegednek; ilyenkor nagy bajlammal bírván a bortóli felhevülés miatt a czivakodásra, sokszor összevesznek és verekednek; bátran elmondhatni, hogy alig múlik el egy bucsú, melyen ne verekednének; sokszor verekedés közben súlyos vagy még halálos séréseket is okoznak.

Hasonló boros mulatsággal töltik el a farsang három utolsó napját is; — ilyenkor — minthogy mindenütt ünnepnek tartják e napokat — nem dolgoznak, hanem változatos multságokat keresnek, hogy hamvazó szerdán annál inkább vezekelhessenek, mit egész odaadó áhitattal végeznek.

Halottaikat szomorodott szívvél kísérik az örök nyugalom helyére. Midőn a végső isteni tisztelet tartatik, sok helyen, különösen a palóczoknál, a holt rokonai, ismerősei, de kiválólág felesége, fenhangan sirva számolja elő azon jó tulajdonokat, melylyel az elhunyt erényei közé tartoztak; — nem is jó feleségnek tartatik, aki szépen ki nem siratja megholt férjét; a hulla feletti virasztást, fizetett, vagy rokonbeli, imádkozó öreg asszonyok végzik.

A betegeket különösen az asszonyok szívesen látogatják, és kalács vagy valami jó friss kenyérrel kínálgatják; imádkoznak vele, és egy némely része biztatja a felgyógyulással, másik része pedig a búbos patkáján ülve hangosan beszéli el azon vele történt szomorú eseményeket, „hogy az ő apja, anyja, testvére, vagy férje szinte ily betegségben halt el; igen szépen eltemették, — sokan voltak a temetésen,“ — ilyenkor a beteg nagyokat sohajt, meggyónik, megáldozik, és midőn a haldoklók szentségével is ellátott egész nyugottsággal várja halálát. A vallás ezen utolsó szertartása oly balzsam megyénk lakóinál a betegekre nézve, hogy nem lehet oly philosophust képzelni, ki a halált nagyobb nyugottsággal tudná bevárni. Meglehet, hogy a philosoph tud talán megnyugvást találni bölcs esze által teremtett logikájában; de ez alig lehet nagyobb, magasztosabb és megnyugtatóbb annál, mint a milyet gyakran láthatunk a népnél, ki vallásbölcsességét a hitből merítette. Ne bántsa senki a nép hitét és vallását; mert ez a nép philosophiája; — a társadalom csak addig fog szilárd alapon állhatni: míg a nép ezen philosophiája, a vallás, szilárd alapon él a nép meggyőzésében.

Egyik legnemesebb tette a társadalomban élő embereknek az, hogy a nyomorban szenvedő társain segíteni, és szenvedéseit enyhíteni kedves kötelességének tartja. Ily valóban nemes tények nyilvánítására vagynak megyénk egyes városaiban kórházak és aggyálmoldák; — ezeknek felemlítését alábbra hagyván, most csak azon két intézetről szólok, melyek nem régiben kegyes alapítványok és adakozások által jöttek létre.

Egerben több évek előtt egy nőegylet alakult azon nemes cél elérésére, hogy a szülőiktől megfosztott és mindenkitől elhagyatott szegény árva gyermekek, és tehetetlen elaggott öregek ügyét felkarolja, s őket nyomorteljes elhagyatottságukból a gyöngéd női kezekkel istápoltt szeretet templomába bevezessék, itt ápolják, és neveljék úgy, hogy az egészen tehetlenek éhen el ne haljanak, a testileg ép erős kisdéd árvákból pedig egykor a honnak jó polgárokat neveljenek.

Mindenki sietett a nemes cél elérésére nélkülözhető filléreit felajánlani; mindenki módot kívánt nyújtani a pénzforrások kikutatásában és megszerzésében: így történt, hogy ezen nőegylet egy része a kezénél levő azon pénzt is a tervezendő árvaház javára fordítani kívánta, a mely régebben gyűjtetett arra nézve, hogy egy oly képet szerezzenek, mely hűn rajzolja a Dobó idejebeli egri nők azon hőstettét, melylyel a várvédésekor örök emléküvé tették magukat; és hogy ezen historiai emlékü képet a pesti muzeumnak ajándékozzák. Megis kísértetett a nevezett kép ügye; de minthogy egy festő sem találkozott, a ki az összegyűlt pénzért az említett képet elkészítette volna: az ügy függőben maradt egész 1867 év végeig, amidőn egy festő művész jelentkezett, a ki az egri nők szellemében kívánt hős képet elkészíté; ezzel a művész a szép egyetértésben levő egyletbe dobta Páris almáját; mert a nő egylet egyik része, daczára annak, hogy most már van kép, a gyűjtött pénzt az árvaház életbe léptetésére kívánta fordítani, azzal indokolván kívánságát, hogy ezen cél szentebb és nemesebb; — a nőegylet másik fele pedig a kép megvételére akarta felhasználni a már előbb e célra gyűjtött pénzt, azzal támogatván akarátát, hogy a képre sokan adakoztak olyanok is, a kik szándékukat még most sem változtatták meg. Most egy kis gyöngéd daczoskodás közbejöttével az árvaházi nőegylet, két vezérnő zászlója alatt, két pártra oszlott, egyik párt akart árvaházat és a képet is; a másik párt akart árvaházat, de képet nem; — minthogy a pénz azon párt kezénél volt, a melyik valóban akarta a kép megvételét és minthogy többségben is volt: természetesen igen könnyen megvehette és meg is vette a képet, nem ejtvén el azonban az árvaház ügyét sem.

A cél, az árvaház ügye, mind a két vezérszereplőnél egy ugyanaz, nemes, emberbaráti és jótékony volt; és vetélkedve a szentügy érdekében, mindkét fél oly szép összeget gyűjtött az árvaház és szegény ápolda érdekében, hogy, midőn a nagyméltóságú magyar minisztérium mindkét fél jótékony törekvését tapintatos eljárással helyeslőleg elfogadván helybenhagyta: megalakult Egerben a két árvaház, és szegények ápoldája, oly szép jövőt ígérő sikerrel, hogy bátran elmondhatni: miszerint alig látott valaki oly rövid idő alatt oly szépen berendezett két intézetet. Engedje az ég, hogy minden vetélkedés oly termékeny áldást hozzon minden szent, nemes és jó célra mint ez nálunk történt, az egyik nőegylet jótékony intézetének czíme ez: **H e v e s m e g y e i n ő e g y l e t á r v a - h á z a**. Ezen intézetben jelenleg 10 árva leány gyermek részesül a női kegyelet jótékonyágában.

A másik nőegylet czíme: **Á r v a - á p o l d a é s s z e g é n y e k d o l g o z ó - h á z a**. Itt jelenleg 7 árva fiu-gyermek, 4 kisdéd leány és 4 elaggott nő élvezi az emberbaráti szeretet legnagyobb és legédesebbikét, a gyengéd ápolást.

VIII. Jólét.

Megyénkben a jólét az úrbéri rendszer megszüntetése óta nem nyert oly lendületet, mint ezt talán gondolták a 48-ki magasztos eszmétől áthatott vezérek; meg lehet azért: mert ezen időtől a mostani évekig részint a szárazság, részint a többször fellépett marhavész, részint a kereskedelem pangása oly nyomasztólag hatott megyénk lakosaira, hogy a legszorgalmasb igyekezet sem tudott eredményt felmutatni. Nagyobb birtokosaink vagyoni tekintetben meglehetősen állanak ugyan, de a kisebb birtokosok, a nemesség zöme, megyénk birtokosainak valóságos magva, a reánehuzódott mindenféle körülményeknél fogva inkább rozszabbúl áll mint az előtt.

Gyáraink alig vagynak; — vasutunk épen nincs; — kevés termékeink drága fuvarral szállittatik oda, hol azt megveszik és így a nyereség elvész.

A felvidéki erdők pusztulnak, a borkereskedés pang, a családi osztozkodás több részre szaggatja a telkeket; a nagy terhek miatt szerezní nem bírnak; reményljük azonban, hogy kereskedelmünk felvirágzásával birtokosaink is jobb helyzetbe jönnek.

A részegeskedés és korcsmározás megyénk alsó vidékén csak ünnep és bucsú napokon vehető észre a nép zöménél; — vagynak azonban egyesek, kik nem válogatják a napokat. Másképen áll ez

a palóczoknál; mert ezek — különösen a fuvarosok — igen hajlandók napi keresetük megívására; azért mind családjuk, mind marháik és lovaik igen nyomorult helyzetben vagynak. — Éhes és szomjas lovaikat, marháikat, nagy teher fával megrakva, ütés verés közt hajtják a városba, és mihelyt fájukat eladták; a korcsmába ülnek; lovaik pedig éhen szomjan várnak a korcsma előtt; — midőn a gazda megittasodott, úgy nyargaltatja a szegény párákat, hogy alig pihegnek; — sokszor irány, vagy nógató szó nélkül maguktól mennek haza, mert a gazda részegen alszik a kocsiban; sőt van eset, hogy míg a tivornyázó gazda bent a korcsma-asztalnál dözöl; azon idő alatt a várakozásban türelmét vesztett éhes és szomjas ló szép csendesen utnak indul és haza vánczorog; megáll gazdája laka előtt és prüszkölés vagy dobogás által jelentvén megérkezését, az istállóba vezetetik; — a mámorból felébredt gazda csak azt veszi észre, hogy kocsí és ló nélkül maradt; — ekkor aztán szedi sátorfáját és vagy borozó társa kocsijára szegődik, vagy ennek hiányában gyalog ballag hazafelé.

A vendégeskedés a felsőbb osztálynál nagy divatban van, fényes ebédek, dús uzsonnák, és szőlői multságok igen gyakoriak; — e divat szinte sok pénzbe kerül.

Mióta a tagosítás megtörtént — mint fentebb említettem — a marhatenyésztés a szegényebbeknél tetemesen korlátoztatott; a jólét ezen arányban csökkent, mert a gazdálkodást még nem üzik oly szorgalommal, hogy a veszteséget kipótolhatnák. — Szóval meggyünkben a jólét nem ugyan a legutolsó, de még sem virágzó.

IX. Népesedési mozgalom.

Az ember a természet gyermeke lévén, mindazon viszonyoknak alá van vetve, melyek mint állandó törvények teremteskor az alkotó által földünk egész gömbére szabattak. A születés az ember életkorának kezdete; a halál vége; — ezen időszak alatt fejlődik, eléri virágzásának tetőpontját, midőn azon természetes állapotba jut, hogy magához hasonlót szaporítson. — Ezen időpont a polgári életben azon ünnepélyes szertartással válik törvényszerűvé, melyet nőstüléskor az esketés szentesít; az emberiség terjedése vagy szaporodása képezi a népszaporodást; a mely némely helyeken bizonyos fajoknál előre halad, más helyen, más faj, és helyi viszonyoknál fogva pedig visszamarad, a midőn a halálozás sokszor nagyobb mint a szaporodás.

A házasság élet viszonyai szinte befolyással lévén a szaporodásra, az esketési vagy nőstülési viszonyokat is azon kimutatás tárgyalja.

Népességi mozgalom Heves és K. Szolnok t. e. megyékben 1866 és 1867. évben.

I. Születés.

A) az összes népszámmal összehasonlítva.

A népesség összes száma a születettek összes számához úgy aránylik mint 1 :															Százévtőlakban kifejezve tesz a születettek száma az egész néjnek százévtőlát mutatkozik 1866-ben.														
Járás neve.	1866-ban.			1867 ben.			1866-ban.			1867-ben.			nővekvés			fogyás													
	fiú	leány	összes	fiú	leány	összes	fiú	leány	összes	fiú	leány	összes	fiú	leány	összes	fiú	leány	összes											
Mátra	0.025	0.023	0.048	0.025	0.020	0.045	2.46	2.34	4.80	2.48	2.04	4.52	0.02	—	—	—	—	0.30	0.28										
Gyöngyös	0.025	0.024	0.049	0.024	0.022	0.046	2.48	2.45	4.93	2.36	2.24	4.60	—	—	—	—	0.12	0.21	0.33										
Tarna	0.025	0.024	0.049	0.024	0.024	0.048	2.53	2.37	4.90	2.44	2.36	4.80	—	—	—	—	0.09	0.01	0.10										
Tisza	0.025	0.024	0.049	0.022	0.021	0.042	2.50	2.45	4.95	2.13	2.06	4.19	—	—	—	—	0.37	0.39	0.76										
Eg. megye	0.025	0.024	0.049	0.024	0.022	0.045	2.49	2.43	4.92	2.37	2.17	4.54	—	—	—	—	0.12	0.26	0.38										

B) a szülöttek összes számával egybe hasonlítva.

256

Járás	A szülöttek összes számához		A szülöttek egész számának		Mutatkozik 1867-ben		1867. a szü-		A szülöttek								
	aránylik az egyes években a		hány százalékiát teszik		tehát		löttek összes közt a leány		mutatkozik								
neve.	1866. mint 1 :	1867. mint 1 :	1866-ban	1867-ben	növekedés	fogyás	1866-nál	finál	száma az kevesebb a								
	fiú	leány	fiú	leány	fiúk	leányok	fiúk	leányok	fiú	leány	több	kevésb	1866	1867	növ.	fogyás	
Máltra	0.508	0.492	0.548	0.452	50.82	49.18	54.80	45.20	3.98	—	3.98	—	6.75	1.64	9.60	—	7.96
Gyöngy.	0.503	0.497	0.512	0.488	50.29	49.71	51.24	48.76	0.95	—	0.95	—	6.79	0.58	2.48	—	1.90
Tarna	0.517	0.483	0.508	0.492	51.66	48.34	50.81	49.19	—	0.85	0.85	—	2.00	3.32	1.62	1.70	—
Tisza	0.505	0.495	0.508	0.492	50.53	49.47	50.77	49.23	0.24	—	0.24	—	15.24	1.06	1.54	—	0.48
E. megy.	0.508	0.492	0.512	0.488	50.83	49.17	51.24	48.76	0.41	—	0.41	—	9.05	1.66	2.48	—	0.82

C) a szülöttek száma nem szerint összehasonlítva.

Járás neve.	Aránylik a fiúk száma a leányokéhoz	Vagyis a fiúk számának tett		100 fiúra		És így kevesebb		Mutatkozik		A száztóiak változása 1866-ot	
		száztólia a	leány szám	t. i. esett	leány	volt a leány a	a fiunál száztó-	1866. képest	1867-el összehasonlítva tesz	tehát	
						lival					
		1866.	1867.	1866.	1867.	1866.	1867.	növekv. fogyás	növekv. fogyás	növ. fogyás	
Mátra	0.968	0.825	96.78	82.47	96.78	82.47	3.22	17.53	—	14.31	0.57
Gyöngyös	0.988	0.951	98.84	95.10	98.84	95.10	1.06	4.90	—	3.84	—
Tarna	0.936	0.968	93.57	96.80	93.57	96.80	6.43	3.20	3.23	—	0.28
Tisza	0.979	0.969	97.89	96.91	97.89	96.91	2.11	3.09	—	0.98	—
Eg. megye	0.968	0.928	96.77	92.82	96.77	92.82	3.23	7.18	—	3.95	—
										8.47	—
										9.97	—

II. Halálozás.

A) a népesség összes számával összehasonlítva.

A népesség összes száma úgy aránylik a megholtak számához mint 1 : A meghaltak összes száma tesz az összes népességnek hány századotl: kozik 1867-ben a halálozásban.																	
Járás neve.	1866. évben		1867. évben		1866-ban		1867-ben		növekedés		fogyás						
	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes	férfi	nő	összes	férfi	nő	össz.	férfi	nő			
Mátra	0.024	0.021	0.045	0.018	0.018	0.037	2.40	2.09	4.49	1.85	1.83	3.68	—	—	0.55	0.26	0.81
Gyöngy.	0.025	0.023	0.048	0.021	0.020	0.040	2.49	2.34	4.83	2.07	1.96	4.03	—	—	0.42	0.38	0.80
Tarna	0.021	0.013	0.034	0.018	0.017	0.035	2.13	1.30	3.43	1.79	1.72	3.51	—	0.42	0.08	0.34	—
Tisza	0.020	0.018	0.038	0.020	0.019	0.039	1.96	1.82	3.78	1.98	1.89	3.87	0.02	0.07	0.09	—	—
Eg. me.	0.022	0.019	0.041	0.019	0.018	0.038	2.24	1.89	4.13	1.92	1.85	3.77	—	—	0.32	0.04	0.36

B) A meghaltak összes számával összehasonlítva.

Járás neve.	Az elhaltak összes számához		Az elhaltak számának hány- aránylik az		Az elhaltak számának hány- százthát teszi az elhaltak		Mutatkozik tehát		Az elhaltak		1867-ben	
	1866-ban	1867. elhaltak	férfi	nő	férfi	nő	1867-ben a halálo- zásban %	1866-ban az	1867-ben az	1867-ben az	1867-ben az	1867-ben az
	száma mint 1:	száma	száma	száma	száma	száma	növeked.	1866-kinál %	1866-kinál %	1866-kinál %	1866-kinál %	1867-ben az
	férfi	nő	férfi	nő	1866 évben	1867. évben	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Mátra	0.535	0.465	0.502	0.498	53.46	46.54	50.23	49.77	—	3.23	3.23	—
Gyöngyös	0.516	0.484	0.514	0.486	51.56	48.44	51.45	48.55	—	0.11	0.11	—
Tarna	0.510	0.490	0.509	0.491	50.96	49.04	50.89	49.11	—	0.07	0.07	—
Tisza	0.519	0.481	0.511	0.489	51.91	48.09	51.12	48.88	—	0.79	0.79	—
Egész megye	0.517	0.482	0.510	0.490	51.75	48.25	51.05	48.95	—	0.70	0.70	—

C) a meghaltak száma nem szerint összehasonlítva.

Járás neve.	Aránylik a fér- fiak száma a nők- éhez mint 1 :		Vagyis a férfiak száma volt a nők számának száztólia		100. elhalt férfira És így kevesebb esett t. i. nő halt el mint férfi száztóli		Mutatkozik 1866-hoz képest 1867. évben %		A száztóliai változása mutat tehát összehasonlítva 1866. 1867-el a a					
	1866.	1867.	1866.	1867.	1866.	1867.	1866.	1867.	férfiaknál	nőknél				
	0.871	0.990	87.07	99.04	87.07	99.04	12.93	0.96	—	11.97	—	22.85	—	12.21
Mátra	0.871	0.990	87.07	99.04	87.07	99.04	12.93	0.96	—	11.97	—	22.85	—	12.21
Gyöngyös	0.939	0.943	93.93	94.35	93.93	94.35	6.07	5.65	—	0.42	—	16.77	—	16.40
Tarna	0.962	0.965	96.24	96.49	96.24	96.49	3.76	3.51	—	0.25	—	16.33	—	16.10
Tisza	0.926	0.956	92.64	95.66	92.64	95.66	7.36	4.34	—	3.02	0.76	—	3.97	—
Eg. megye	0.934	0.959	93.37	95.89	93.37	95.89	6.63	4.11	—	2.52	—	7.73	—	7.73

III. Házasságok.

Járás neve.	Hány száztólt tesz a házasságok száma az egész népszámból		Mutatkozik tehát 1866-hoz képest 1867-ben $\%$	
	1866.	1867	szaporodás	fogyás
Mátra	0.89	1.07	0.18	—
Gyöngyös	0.78	1.05	0.27	—
Tarna	0.97	1.28	0.31	—
Tisza	0.80	1.17	0.37	—
Egész megyében	0.85	1.17	0.32	—

IV. Népszaporodás.

A születéseket összehasonlítva a halálozások számával mutatkozik a népszaporodásban

Járás neve.	1866-ban növekvés			1866-ban fogyás			1867-ben növekvés		
	férfiak	nők	összesen	férfiak	nők	összesen	férfi	nő	össze
Mátra	0.09	0.29	0.38	—	—	—	0.63	0.21	0.84
Gyöngyös	—	0.11	0.10	0.01	—	0.01	0.28	0.28	0.56
Tarna	0.39	0.31	0.70	—	—	—	0.65	0.64	1.29
Tisza	0.54	0.63	1.17	—	—	—	0.17	0.17	0.32
Egész megye	0.35	0.44	0.79	—	—	—	0.33	0.33	0.69

V. Népszaporodás 1866-tól 1867. végéig.

Összehasonlítva a népszaporodást 1866. és 1867-ik években mutatkozik 1867-ben

Járás neve.	növekedés száztóli		fogyás száztóli		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő összesen
Mátra	0.55	—	0.46	—	0.08 —
Gyöngyös	0.29	0.39	0.68	—	— —
Tarna	0.25	0.33	0.58	—	— —
Tisza	0.36	—	—	—	0.46 0.07
Egész megye	0.37	—	0.41	—	— —

Az összes népszám tesz 321537, ebből esik Mátrajárára 29003, gyöngy. járára 58855, Tarna járára 90995 és a Tisza járára 142684.

X. Tájkorok.

A tájkorok közül kettős megyénkben nem nevezhetünk meg egyebet a váltóláznál; — ezen betegség ugyan szorványosan, különösen nyárban és őszön, midőn a köznép a kifejeletlen gyümölcsöt eszi, mondhatni minden községben előfordúl: de kedvelt helye még is a tiszta vidéke; a Tisza 44—45. mértföld hosszúságban kigyózáván át megyénk alsó felét, sokszerű tekervényei által, — midőn tavaszkor a marmarosi hegyekben felolvadt hóvizet is magába vette; oly nagyszerű kiöntéseket tesz, hogy 14—15 négyszög mértföldnyi területet is vízzel borít el; minthogy ezen kiöntések minden évben ismétlődnek és több hetekig tartanak, a növényzetet, melyet ellepnek, rohadásba hozzák. Midőn a kiöntött Tisza a magasabb helyekről medrébe visszavonul; a rohadásba jutott anyagok erjedésbe mennek át és az egészségre káros hatású kigőzölgéseket idéznek elő. Így fejlődik még mai nap is kisebb mértékben a Tisza körül az ugynevezett mocsári posgerj, — malaria — mely a váltóláznak e vidéken oly biztos előidézője, hogy bátran mondhatni azt, miszerint egy Magyarhonban még nem járt-kelt egyén, ha Bécsből megindul és nyár idején a Tiszához jut, váltólázba fog esni; talán ezért nevezték a németek a váltólázat magyar betegségnek, — morbus hungaricus — épen úgy mint a csömört.

Régibb időkben azonban a Tisza soha sem ment medrébe úgy vissza, hogy a beborított terek egészen vízmentesek lettek volna, — az alacsonyabb helyek tavakat és tócsákat képezve, mindég vízzel voltak telve; ezen tavak körül beláthatlan területben termett a nád és káka, mintegy kedves hazájául a milliárdnyi szárnyas vadaknak és halaknak. A nap kedves melege mellett itt fejlődtek a halak oly nagyra, hogy egy más kiöntés után már a folyó medrébe is bemertek úszni; ily tavakban sokszor mázsás halakat is fogtak. — Megtörtént némelykor, hogy kevés nyári esőzés alatt egy nagyobb terjedelmű tó kiszáradt és az iszapban temérdek hal döglött el és rohadt meg, elbűzítván és megfertőztetvén a körülötte levő levegőt.

A nemzet legelső munkásának Széchényi Istvánnak a Tiszára is kiterjedt gondja, az eszme, hogy az áradat által borított földek a gazdálkodás előnyére mentesítsenek megfogamzott; életbe lépett; és a Tisza megyénk területén számtalan átmetszés mintegy 30½ mértföldnyi hosszúságú és sok helyütt 2—3 öles magasságú védgátak által medrébe szoríttatott; ez által nem-

csak sok ezer hold föld nyeretett meg a gazdálkodásnak, hanem egyzersmind tetemesen megakadályoztatott a kiszáradás és földmivelés által a rothadásba és erjedésbe ment növényzetből kifejlődött posgerj képződése is; mely mint fentebb említettem, a váltóláznak mint tájkórnak nagy kiterjedést adott.

Kiszáradt a nádtenger és káka, elpusztult a szárnyas vad és hal annyira, hogy míg az előtt gyakran egy hálóval 300—400 font hal húzatott ki, most gyakran napokig alig foghatnak valamire való halat; csak a tiszavirág maradt még meg ösiségében, beborítván és megelevenítvén három napra a Tiszát minden évben július 3-ától 13-áig tartó időközben; ekkor fejlődik a Tisza fenekéről és oldalaiból a kárász (*libellula horaria*) milliárdnyi mennyiségben, és 24 órai élet után megszűnik lenni.

A Tisza medréből gyakran halásznak ki ős állatoknak különösen mammuthnak csont maradványait.

Mínthogy e helyen leginkább érdekel bennünket a váltóláz, ki kell mondanunk, hogy e tájkór a tiszaszabályozás óta tetemesen kevesbült és remélhetőleg a szeriat fog méginkább kevesbedni, vagy éppen megszűnni, a mint a még több helyen fenlévő mocsárok kiszáradnak vagy a Tisza medrébe vezettetnek.

A talajviz állása nagy befolyással van ezen betegségre; — a váltóláz fellépése fordított viszonyban áll a talajviz állásával most is — az előtt ezen tapasztalat kitünőbben észleltetett mint most. Mentül inkább sülyed a talajviz állása, a váltóláz annál inkább terjed és megfordítva; különösen nyárban és őszkor, midőn a kifejetlen gyümölcsök evése a szunnyadozó gerjet betegséggé érlelik. Ezen betegség gyógyítása a köznépnel annyira elhanyagoltatik: hogy a rendszeres orvoslást csak a baj legnagyobb fokában veszik igénybe.

Ha e bajban elbetegesedett rosz kinézésű egyént szánandólag a felül kérdezzük, hogy mi baja van? igen sok esetben azt feleli: „hogy ő nem beteg csak a hideg leli.“ Gyakran évekig bágyadoznak, de azért orvost — különösen ha enni tudnak — nem szívesen hívnak; magukat öreg kuruzsolók által gyógyítatják, kiket ők tudós embereknek tartanak. A gyógyszert nem becsülik, mert ha egyszerű rendelvényre betegségük el nem marad, azt mondják, hogy az sem használ. A népies gyógy mód sokféle, belső és külső peccmegelésből áll; — bor, vagy pálinkába szeretik bevenni azt, a mit egymásnak tanácsolnak; — így egy félmeszely pálinkába tesznek egy kávéskanálnyi paprikát, ugyanennyi borsot, kétennyi sót és két kanálnyi ecetet; ezen keveréket rendesen azon időben veszik be,

mikor már a fázás ideje következik; ezen szer nemcsak megbódítja a beteget, de igen sokszor erős hányást idézván elő, a váltó láz több esetben kimarad s a beteg felgyógyul. — Mások sült egeret vagy penészbogarat törnek össze, és egy félmeszely pálinkában megisszák; ez oly undort idéz elő, hogy gyakran igen erősen hánynak; a hányásokozta rázkodtatás miatt a baj sokszor elmarad.

Vannak tudós asszonyok, kik Áloet pálinkában felolvasztanak, és a hideglelésnek minden reggel egy evőkanálnyit, vagy még többet is adnak bevenni; minthogy az egyéniség meg nem választatik, ezen gyógymód a nőknél gyakran méhbjergokat idéz elő.

Midőn a váltóláz miatt máj és lépdeganatok származnak, mindenféle füvekkel kötik a betegeket; a leggyakrabban használt kötő szer a terpetin, és vízi tök. — Ha a váltóláz miatt vízkór fejlődik ki, szinte ezen szerrel kötik, vagy pedig petrezselem levél és gyökér főzetet adnak inni; sok esetben pedig pálinkában áztatott boróka (*baccae juniperi*) kivonatot adnak. Midőn ezen gyógymódok sem használnak, akkor a beteg elkészül a halálra és orvost csak a pap tanácsára kéret magához, kinek aztán sokszor sikerül még a beteget megmenteni; de azért ugyanezen egyén más alkalommal ismét elhanyagolja baját azt mondván: „ha az Isten nem segít, más még annyit sem segít!“

Nevezetes a népnél azon rosz logica, hogy vízibetegségben a legnagyobb szomjuság mellett sem iszik vizet, vagy csak kortyonként keveset: mert azt hiszi, hogy ez baját nagyítja.

A műveltebb osztály hamar igénybe veszi az orvosi segélyt. — Az izraeliták betegeiket legkevésbé hanyagolják el, bár sajátos szigorú életmódjuknál fogva gyakran betegeskednek.

A váltóláz az egyetlen betegség, mely Hevesmegyének tiszavidékén mint tájkór lép fel.

XI. Megyénk területén levő kórházak és betegeskedési viszonyok.

A) Egri irgalmas nénikék kórháza.

A múlt század közepe táján Komáromy János egri kanonok alapított a szűkölködő egriek, vagyis mint ő általánosabban kifejezé akaratát, „a szűkölködő emberiségnek“ részére ápolót, melyet 1842-ben Kovács János egri születésű, nemeslelkű emberbarát elszegényedett honfiainak részére egy általa alapított női kórházzal bővített, mely 1858. évi augusztushó 20-án az irgalmas nénikék kezelésére bízott.

Van ezen kórházban 15 teljesen fölszerelt ágy, hová minden fizetés nélkül egyedül csak egri származású, vagy itt meghonosult elszegényedett nők vétetnek fel. Ha azonban valamely ágy üres: felvétetik ideiglenes gyógyítás végett idegen nő is, de minden ellátásért naponkint 40 krt köteles fizetni.

A betegek gyógykezelése ezen kórházban a városi fő- és alorvosra van bízva. A betegápolást az irgalmasnénék teljesítik.

Az 1864-től 1867. évig gyógykezelt és ápolt betegek táblás kimutatása.

B e l b a j o k :

Epésség	42
Gyermekegényi láz	5
Váltóláz	25
Csorva	3
Csúz	4
Tüdőlob	10
Mellhártya lob	8
Hashártya lob	2
Hagymáz	24
Májlob	1
Méhvérzés	8
Fehér folyás	4
Hószámhiány	2
Méhszenv	3
Elvetelés	2
Gutaütés	2
Vérhas	14
Hurutos toroklob	12
Hurut	46
Gümőkór	26
Tüdőgörcs	17
Orbáncz	18
Hűdés	7
Rogykór	3
Elmebaj	7
Sorvadás	10
Vízkór	49
Vörheny	1
Méhelöesés	1

Méhlob	4
Gerinczsorvadás	1
Hányszékelés	2
Genyvértség	1
Nehézkór	1

K ü l b a j o k :

Köszvény	29
Izületi csúsz	14
Szemtakár	2
Görvélyes szemlob	5
Szaru és szivárvány hártyalob	2
Beszorúlt sérv	1
Súly	2
Görvélykór	41
Fekélyek	58
Rüh	12
Sömör	20
Rák	6
Csontszú	2
Lábszár törés	2
Ficzam	3
Izületi összenövés	1
Sebek	8
Pokolvar	1
Körömméreg	9
Tályog	13
Bujakórból 1864-től 1867-ig gyógyította tott	130
Összesen :	726

Elhaltak kórneve:

Vizkór	19
Sorvadás	6
Mellhártyalob	4
Tüdőlob	6
Gümőkór	14
Tüdőgörcs	5
Hagymáz	7
Hányszékelés	1

Gutaütés	1
Órültség	1
Szélhűdés	2
Torokgyík	1
Vérhas	5
Méhlob	2
Gerinczsorvadás	1
Görvélykór	2
Tüdőlégdag	1
Beszorult sérv	1
Genyvérűség	1
Köszvény	1
Összesen :	71

E szerint a kórházba 1864-től 1867-ig felvétetett . 797

Ezekből felgyógyult 726

Elhalt 71

Az irgalmas nénék kórházában a nő elmebetegek számára szinte vagyon 9 szoba, jelenleg (1868) vagyon 15 elmebeteg. Évenként kö-zépszámmal ápoltatik mintegy 10—12 elmebeteg. Az ápolás részint magán, részint államköltségen történik.

Van még Egerben egy katonai kórház is, hol az itt állo-másozó beteg katonák ápoltatnak, s melyre vonatkozó adatok alább F) alatt közöltetnek.

B) Megyeházi fegyenczkórház.

Mely mintegy 16 beteget fogad be kényelmesen; azonban szo-rosan néhánynyal több is elfér.

1866. évről orvoslás végett maradt beteg	8
1867. évben orvoslás végett felvétetett	48
Összesen :	56
Ezekből felgyógyult	46
Meghalt	2
1868. évre maradt	8
Összesen :	56

Kórnemre nézve volt :

Heveny kóralak	19
Idült	13
Sebzés	8
Zuzódás	3

Súly (Scorbut)	6
Részletes égés	1
Csontszű	1
Bujafekély	5
Összesen :	56

C) Az egeri irgalmas szerzet kórháza.

Ezen szerzet a hazai hasonnemű szerzetek közt a Szepesváraljai és pozsonyi után egyike a legrégiebbeknek. Alapítója gróf Erdődy Gábor püspök volt, ki alapító levelében emberbaráti szeretetének fényes tanubizonyítékát adta akkor, midőn az Eger és környékén levő falvak szegény sorsú betegeinek orvosi segély nélkül elhagyatottságát figyelembe vévén, elhatározá az „Istenes Jánosról“ nevezett irgalmas testvéreknek Egerbe hozatalát. Ezen testvéreknek hivatásuk, s szerzetesi fogadalmuk az alapító levél szavai szerint: a kórházakban levő szegény betegeket ápolni, étellel itallal ellátni, s a betegség minősége szerint orvosságot nyújtani.

Az irgalmas szerzet intézete az alapító püspök felterjesztése folytán 1727. május 29-én nyert megerősítést VI-ik Károly császár által, kinek egy ritka műbecscsel bíró arczképe maiglan is a szerzet 16-ik számú szobájában látható.

Alapkövét maga a püspök tevő le ugyanazon év april 20-án fényes egyházi szertartás mellett, mely alkalommal, — mint a kolostor birtokában levő régibb évkönyv tanusítja, — a püspök adakozó készsége a szegényebb sorsú nép között 10 akó bort és 2000 kenyér részletet osztatott ki.

Az említett évkönyv tanusítása szerint a nagylelkű alapító a kolostor kiépüléséig nemcsak a szerzeteseket fogadta saját palotájába, hanem ott 4 ágyra egy kisszerű kórodát is allitatott, ellátva a szükséghez mért gyógyszerzárral.

Az alapító püspök szeretetének e kis mustárja gyorsan növekedett a szenvedő emberiség helyzetét felismerő felebaráti szívekben. Ugyanis 1727. év september 6-án Handler Miklós kanonok 1, oktober 8-án gróf Pálffy Miklós nádor szintén 1 betegágyra tevőnek alapítványt 1000—1000 forinttal, 1728. január 16-án Mikusovics tárkányi

lelkész egy, gróf Károlyi István országbíró pedig ugyanazon év január 19-én 3 betegágygyal szaporíták a kórházat, minden ágyat 1000 frtnyi tőke alapítvánnyal ellátva. 1731. évben már 13 betegágy volt a szerzet kezelése alatt.

Az 1744-ki év szeptember 26-ika gróf Erdődy Gábor püspök fáradszón buzgalmú jótévőt sirba szállítá; azonban az utókor hálás elismerését kiérdemlő nagy férfiú elhunytá nem gátolá az intézet növekedését, sőt a nemes tett több buzgó követőt, több lelkes utódot talált, kik a szenvedő emberiség érdekében jelentékeny áldozatokat hoztak annyira: hogy az intézet felügyelete alatt jelenleg már 28 betegágy van és pedig 14 mint alapított, és 14 minthogy az intézet 1811-iki pénzváltozás miatt nagy veszteséget szenvedett, régibb alapítványok maradványaiból és könyöradományokból tartatik fel.

A gróf Erdődy által építetett kolostor és ápolda mostanáig tetemes alaki változáson ment keresztül: ugyanis a kolostornak nem lévén temploma; e czélra a pár lépésnyire fekvő szent József tiszteletére szolgáló egykori török mecset használtatott.

Ezen keresztény templommá alakított mecset azonban később térnyerés tekintetéből lebontatván; a szerzet perjele Jekkel Gordián seborszói működése által összegyűjtött s a szerzet által örökölt jelentékeny kereszményéből, továbbá boldogult Pyrker patriarcha egri érsek, úgy a főkáptalan példás bőkezűségükből nyert adakozás útján felépült a jelenlegi kolostor és csinos kis egyház, mely Kovács Mátyás egri prépost által 1843. évben fel is szenteltetett; a most is fenálló minaret (török torony) pedig Pyrker János László egri érsek költségén bádognál kúppal, s a félhold fölé emelkedő kereszttel láttatott el, a pogányok járma alól felszabadult elődeink győzelme jeléül.

Hogy a vallásos kegyelet, és jótékony kezek által gyámoltott irgalmasrend mennyire felelt meg szent kötelességének, szolgáljon olvasóinknak rövid áttekintésül az ide mellékelt kimutatás.

Kimu-

az egri irgalmasrend kórházában 1863. év jan. 1-től

Betegségek	1863.				1864.				Felvétetett
	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	
Tályog									
Abscessus .	14	14	—	—	23	23	—	—	15
Végelgyengülés									
Marasmus sen.	7	7	—	—	8	7	1	—	9
Gümőkór									
Tuberculosis .	52	45	6	1	64	60	3	1	34
Lábkoncz törés									
Fractur. fem. .	5	5	—	—	14	14	—	—	7
Sipcsont-törés									
Tibiae fib. .	3	3	—	—	10	10	—	—	10
Bárány-himlő									
Varicellae .	8	8	—	—	12	12	—	—	4
Csont szű									
Caries ossium .	2	2	—	—	5	5	—	—	6
Izzag									
Ecuma chron .	4	3	—	1	14	14	—	—	19
Fültő mirigy lob									
Parotitis .	7	7	—	—	17	16	—	1	14
Mandulagyulladás									
Angina tons. .	12	11	—	1	38	47	—	1	32
Tüdő lob									
Pneumonia .	30	24	5	1	40	37	2	1	35
Idült hurut									
Catarh. chron.	42	42	—	—	53	53	—	—	30
Idült fekély									
Ulcus chron .	26	26	—	—	21	20	—	1	25
Csúz									
Rheuma .	29	29	—	—	32	32	—	—	29
Szervi szivbaj									
Vitium cord. org.	4	4	—	—	3	3	—	—	5

tatása

egész 1867. decz. utoljáig gyógykezelt betegségeknek.

1865.			1866.			1867.				
Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt
15	—	—	24	24	—	—	12	11	—	1
9	—	—	12	12	—	—	8	4	4	—
32	2	—	41	37	3	1	23	19	4	—
7	—	—	9	9	—	—	11	11	—	—
10	—	—	7	7	—	—	5	5	—	—
3	1	—	5	5	—	—	8	8	—	—
6	—	—	6	6	—	—	10	10	—	—
19	—	—	12	12	—	—	10	10	—	—
14	—	—	21	21	—	—	17	17	—	—
32	—	—	25	25	—	—	30	29	—	1
34	—	1	55	52	2	1	54	49	4	1
30	—	—	84	84	—	—	35	34	—	1
25	—	—	25	25	—	—	18	18	—	—
29	—	—	28	28	—	—	21	20	—	1
4	1	—	9	9	—	—	4	4	—	—

Betegségek	1863.				1864.				
	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsátat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett
Mélakór									
Hypochondria.	3	3	—	—	4	4	—	—	8
Tüdő hurut									
Cathar. pulm. .	24	16	8	—	21	16	4	1	18
Rüh									
Scabies . .	38	38	—	—	32	31	—	1	25
Bujakór									
Syphilis . .	40	37	—	3	33	24	—	1	28
Órültség									
Mania . .	6	—	—	6	5	5	—	8	7
Orbáncz									
Erysipelas .	12	12	—	—	7	7	—	—	8
Vérhas									
Dysenteria .	21	20	1	—	14	12	2	—	1
Részeg rezgő örje									
Delirium trem.	6	6	—	—	3	3	—	—	6
Féloldali fejhűdés									
Hemiplegia .	8	7	1	—	4	3	1	—	2
Váltóláz									
Febris int. .	58	58	—	—	44	44	—	—	58
Görvélykór									
Scrophulos. .	12	11	—	1	10	10	—	—	7
Hagymáz									
Typhus . .	35	30	5	—	40	36	4	—	35
Vízkór									
Hydrops . .	40	37	2	1	26	19	6	1	24
Seb									
Vulnus . .	10	10	—	—	7	7	—	—	6
Zúzás									
Contusio. .	14	14	—	—	10	10	—	—	6
Hányszékelés									
Cholera . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen :	572	529	28	15	614	574	23	17	520

Az elmebetegek számára vagyon egy külön épület 12 szobaként közép számmal, mintegy 28—30 elmebeteg gyógykezeltek, zendő, hogy ezen kórházban csak férfi betegek vétetnek fel.

1865.				1866.				1867.			
Elbocsáttat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsáttat.	Meghalt	Maradt	Felvétetett	Elbocsáttat.	Meghalt	Maradt	
8	—	—	6	6	—	—	3	3	—	—	
15	2	1	21	18	3	—	17	13	3	1	
22	—	—	30	30	—	—	30	21	—	1	
27	—	1	15	9	—	—	37	26	—	1	
—	2	9	15	8	1	12	7	3	4	18	
8	—	—	8	8	—	—	14	14	—	—	
7	1	—	7	5	2	—	18	15	3	—	
6	—	—	3	3	—	—	8	8	—	—	
2	—	—	2	—	1	1	4	2	2	—	
55	—	2	32	32	—	—	64	64	—	—	
7	—	—	8	8	—	—	21	21	—	—	
26	8	1	20	19	1	—	21	16	5	—	
19	5	—	20	18	2	—	18	13	5	—	
5	—	1	6	5	—	1	13	12	—	1	
6	—	—	6	6	—	—	9	9	—	—	
—	—	—	3	2	1	—	—	—	—	—	
482	22	16	565	533	16	16	550	489	34	27	

val ellátva, jelenleg (1868) ápoltatik itt 17 elmebeteg, évenként magány fizetés mellett, részént állam költségen; megjegy-

D) Gyöngyösi közkórház.

A gyöngyösi kórház 1838. évben könyöradományokból keletkezvén, mint magánkórház Heves megye pártfogása alá helyezett; 1856. évben, midőn az irgalmas szüzek vették át a betegápolást városi kórházzá alakított; 1857-ben a kormány által nyilvános és közkórházzá emeltetett.

A gyöngyösi kórház keletkezését a hasonszenv barátainak köszöni Vezekényi István hasonszenvi orvos gyógykezelése mellett.

A kórházi betegek 1849. évben 1853 évig (bezárólag) allopathice gyógykezeltettek, jelenleg azonban ismét Vezekényi István hasonszenvi gyógykezelése mellett ápoltnak.

Az emeletes épület jelenleg 10 betegszobát tartalmaz; most építetik egyik szárnyában az elmebetegek számára is egy, a kor igényeinek megfelelő helyiség.

Ezen kórház csinra és a betegek ápolására nézve megyénkben a kitünőbbek egyike.

Az igazgató főorvos Vezekényi István úr egyike megyénk azon jelesbjeinek, kik hivatásukat a szenvedő emberiség körül nemes odaadó tudományossággal tudják párosítani.

A gyógykezelés hasonszenvi, de nem a dilutiók potenciájában, hanem csak alakra nézve és a tekintetben, hogy az intézet részére gazdálkodás történjék.

A sebészi esetek a városi sebész segédkezése mellett, épen úgy kezeltetnek, mint az allopatha kezelésénél a baj követeli.

Következő kimutatás tanuskodik az intézetben kezelt betegek száma- és a betegség minőségéről :

Rovatos kimutatása az 1867 ik orvosolt betegségeknek.

Neve a betegségnek	1866-ik évről felmaradtak	Szaporodtak	Összesen	Meggyógyult.	Javultak	Javulás nélkül elbocsátottak	Meghaltak	1868-ik évre felmaradnak
Agg-kór	—	6	6	—	—	—	5	1
Angol-kór	—	1	1	—	—	—	—	1
Bél-görös	—	1	1	1	—	—	—	—
Bélsár-hányás	—	1	1	—	—	—	1	—
Bőrpállat	—	2	2	2	—	—	—	—
Brightféle fehérrnyés ve- selob	—	1	1	—	—	1	—	—
Bujakór	11	63	74	66	1	1	—	6
Butaság	—	1	1	—	—	1	—	—
Csalánküteg	—	2	2	2	—	—	—	—
Csont-szú	—	4	4	—	1	2	—	1
Csonttörés	—	6	6	4	—	—	—	2
Csúz	—	11	11	11	—	—	—	—
Elvetelés	—	1	1	1	—	—	—	—
Erőtlenség	—	4	4	4	—	—	—	—
Égés	—	4	4	3	—	—	—	1
Fagyás	—	3	3	1	—	—	—	2
Far zsába	—	2	2	1	—	—	—	1
Fekély id. végtagok	10	35	45	34	3	2	—	6
Fej-kosz	1	—	1	1	—	—	—	—
Ficzamodás	—	2	2	1	—	1	—	—
Fulladás	—	3	3	1	—	—	—	2
Fül-folyás	—	2	2	2	—	—	—	—
Genyvér	1	5	6	—	—	—	6	—
Görvélykór	1	6	7	6	—	—	—	1
Hagymáz	1	14	15	11	—	—	2	2
Hasmenés	1	4	5	3	1	—	—	1
Hószám-rekedés	1	—	1	1	—	—	—	—
Hurut-gögg	—	1	1	1	—	—	—	—
Hurut id. tüdő	2	15	17	15	—	—	—	2
Kelés	—	1	1	1	—	—	—	—
Komoly-kór	—	1	1	1	—	—	—	—
Köd-csömör	—	4	4	4	—	—	—	—

Neve a betegségnek	1866-ik évről felmaradtak	Szaporodtak	Összesen	Meggyógyult.	Javultak	Javulás nélkül elbocsátottak	Meghaltak	1868-ik évre felmaradtak
Könytömlő-sipoly . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
Körömméreg . . .	1	—	1	1	—	—	—	—
Köszvény . . .	—	14	14	8	—	2	—	4
Lágyék-zsába . . .	—	1	1	—	—	1	—	—
Láz-csorvás . . .	—	15	15	15	—	—	—	—
„ „ -csúzos . . .	—	6	6	6	—	—	—	—
„ „ -hurutos . . .	2	15	17	16	—	—	—	1
„ csúzos . . .	—	2	2	2	—	—	—	—
„ „ -hurutos . . .	—	2	2	2	—	—	—	—
„ epe . . .	—	14	14	13	1	—	—	—
„ hurutos . . .	—	5	5	5	—	—	—	—
Lép-túltengés . . .	—	5	5	4	1	—	—	—
Lob-csont-hártya . . .	1	—	1	1	—	—	—	—
„ emlő . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ fültőmirigy . . .	—	5	5	3	—	—	—	2
„ gerinczagy id. . .	—	3	3	—	1	—	2	—
„ hártyás torok . . .	—	1	1	—	—	—	1	—
„ hashártya . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ here . . .	1	—	1	1	—	—	—	—
„ hörg id. . .	—	2	2	1	—	—	—	1
„ hörg-hártyás . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ máj . . .	1	1	2	2	—	—	—	—
„ méh . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ mellhártya . . .	1	12	13	12	—	—	—	1
„ szem . . .	—	6	6	6	—	—	—	—
„ „ -egyiptomi . . .	1	—	1	—	—	1	—	—
„ „ szivbuvok . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ „ rekesz-izom . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
„ „ tüdő . . .	—	10	10	7	—	1	1	1
„ „ vese . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
Máj-túltengés . . .	1	—	1	1	—	—	—	—
Mak-körv . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
Méh-vérzés . . .	—	1	1	1	—	—	—	—
Nyavala-törés . . .	—	2	2	1	—	—	—	1
Orbáncz . . .	1	6	7	6	—	—	—	1

Neve a betegségnek	1866-ik évről felmaradtak	Szaporodtak	Összesen	Meggyógyult.	Javultak	Javulás nélkül elbocsátottak	Meghaltak	1868 ik évre felmaradtak
Örültség-részezségi . . .	—	2	2	2	—	—	—	—
Pokolvar	—	2	2	2	—	—	—	—
Rák-arcz	1	1	2	2	—	—	—	—
„ here	—	1	1	—	—	—	—	1
„ fekély-tarkó	—	1	1	—	—	1	—	—
„ máj	—	1	1	—	—	—	1	—
„ méh	—	1	1	—	—	1	—	—
Rothadás-száj	—	1	1	1	—	—	—	—
Rüh	2	21	23	18	—	—	—	5
Seb-harapott	1	5	6	6	—	—	—	—
Seb-lőtt	1	2	3	3	—	—	—	—
Sérülés külső erőszak által	1	27	28	25	—	1	—	2
Sérv-lágyék	—	1	1	1	—	—	—	—
Sorvadás	—	10	10	—	1	3	6	—
Sömör	1	4	5	4	—	—	—	1
Szélhűdés	1	7	8	2	2	—	—	4
Tályog	—	18	18	15	—	—	1	2
Tébolyodás	—	1	1	—	—	—	1	—
Terhesség	—	1	1	1	—	—	—	—
Torok-gyík	—	1	1	1	—	—	—	—
Tüdővész	2	17	19	2	1	3	12	1
Váltóláz	6	25	31	27	—	—	—	4
Vérbőség-agy	—	3	3	3	—	—	—	—
„ máj	—	3	3	3	—	—	—	—
Vérhas	—	3	3	3	—	—	—	—
Villany-mérgezés	—	1	1	—	—	—	1	—
Viszketeg	—	10	10	9	—	—	—	1
Vizdag-tüdő	—	1	1	—	—	1	—	—
Vizkór-átalános	1	14	15	2	2	—	9	2
„ has	—	11	11	7	—	4	—	—
„ mell	—	2	2	—	—	1	—	1
Vörreg	—	1	1	1	—	—	—	—
Összesen:	56	542	598	440	16	28	48	66

Az ápolási napok összes száma tészen 19,229, melyből esik egy betegre 32 ápolási nap.

Részint halva, részint haldokló állapotban behozatott a közkórházba ez év lefolytán 23 egyén.

Ezen átalános kimutatás után a részleteket ezekben tüntetjük elő: A betegek összes száma volt ez évben 598. Ezek között volt: férfi 331, nő 267. — Rkath. 535, helvét 16, ágostai 3, görög egyesült 3, görög nem egyes. 1, izraelita 20. — Ingyenes 494, önkénytesen fizető 67, alapítványi 5, czéhbeli 38.

Származásra nézve: gyöngyösi 220, vidéki 378.

Nemzetiséget illetőleg: magyarországi 569, csehországi 8, galicziai 13, felső austriai 1, bukovinai 1, morvaországi 3, slavoniai 1, steierorsz. 1, szileziai 1.

Korukat tekintve: 10 éven alól 21, 10—20 évig 137, 20—30 évig 140, 30—40 évig 105, 40—50 évig 68, 50—60 évig 71, 60—70 évig 43, 70—80 évig 10, 80—90 évig 1.

Foglalkozásra nézve: asztalos 10, asztalos tanuló 2, cipész 25, cipésznő 3, cipész tanuló 2, csizmadia 10, szabó 8, szabó tanuló 1, molnár 5, kovács 9, kovácsnő 1, lakatos 2, kerékgyártó 5, kőmives 4, kőmivesnő 4, pék 3, szűcs 1, órás 1, csapó 2, csapónő 1, bodnár 3, takács 1, timár 5, ács 5, pinczér 4, kertész 2, erdész 3, mérnök 1, csapláros 1, kocsis 2, nyerges 1, lovász 1, kalapos 3, gépésznő 1, jegyzősegéd 1, földmives 27, szőlőmives 17, árva 15, varrónő 2, kol-dus 55, kiszolgált katona 2, rab 1, cigány 4, szülői mellett 34, intézeti szegény 1, kéjhölgy 13, csavargó 15, cseléd 103, magányzó 3, napszámos 145, hivatali szolga 1, borbély 2, kárpitos 2, kefekötő 1, mészáros 2, posta-kiadó 1, köteles 6, tanuló 4, színész 1, kofa 2, toloncz 7, fazekas 3, kulcsár 1, rongyszedő 1, drótos 2, üveges 1, tani-tónő 1, városi cseléd 1, őrök 1, juhász 1.

A betegek szaporulását tekintve:

Január hóban felv. beteg	. 58	Julius hóban felv. beteg	. 34
Február " " "	. 38	August. " " "	. 44
Marczius " " "	. 51	Septemb. " " "	. 46
Április " " "	. 40	October " " "	. 42
Május " " "	. 48	Novemb. " " "	. 50
Junius " " "	. 36	Decemb. " " "	. 55

Legnépesebb volt eszerint a beteg mozgalom januárban, legcsekélyebb júliusban.

Meghaltak:

Január hóban	. . . 2	Marczius " . . . 7
Február " . . . 1	Április " . . . 9	

Május	"	.	.	.	7	Septemb. hóban	.	.	.	1
Junius	"	.	.	.	4	October	"	.	.	4
Julius	"	.	.	.	7	Novemb.	"	.	.	1
August.	"	.	.	.	2	Decemb.	"	.	.	3

Legsűrűbb halálozás volt tehát aprilisben, legkisebb február, september és novemberben.

A kórjellem kiválólag csorvás hurutosnak lenni tapasztaltatott.

Tekintve a gyógyeredményt: az 598 beteg közül meggyógyult 440, javult 16, javulás nélkül elment 28, meghalt 48, felmarad a jövő évre 66.

A gyógyulási arány ekként volt 74%, a halálozási arány 8%.

A gyógyszerekre fordított kiadás térsen ez évben 259 frt 97 krt, került eszerint egy beteg gyógyszerelése 43 krba.

Az élelmezésre (ide értve az ápoló és szolgaszemélyzetet) kiadott ez évben 3806 frt 54 kr, melyből esik egy betegre 6 frt 50 kr.

Személyes fizetésekre, épületre, tűzifa s egyéb aprólékos kiadásokra fordítatott ez évben 2941 frt 30 kr, melyből jut egy betegre 5 frt.

Az egész évi kiadásból esik e szerint egy betegre 11 frt 93 kr. Egy ápolási napra 36½ kr. o. ért.

1838— egész 1848-ig hasonszenzileg gyógykezeltettek a betegek.

1849—1853. allopathice gyógykezeltettek.

1853—1867. ismét hasonszenzileg kezeltetvén ezen arány állott elő:

Hasonszenzivi gyógykezelés mellett 25 év alatt gyógykezeltetett összesen	7768
Ezek közül meghalt	647
Allopathice gyógykezeltetett öt év alatt összesen	624
Ezek közül meghalt	89

A körülmények és viszonyok mindkét gyógykezelési módnál ismeretlenek.

Vagyon még Gyöngyösön:

E) egy izraelita községi kórház

is rendes orvossal ellátva; — számol e kórház 3 szobát 9 ágygyal, hol évenként az izraelita község költségén 18—20 beteg ápoltatik. — Egy férfi agg-ház 12 elszegényedett egyén befo-

gadasára, és egy nő agg-ház. — A gyöngyösi katonai kórházból adatokat nem bírok.

F) Az egri katonai kórházban

Az 1867—68 egész évben, és a jelen év felében összesen 1344 beteg fordult meg.

Ezek közt belbaj volt	475
„ „ külbaj „	869

A legnevezetesebb belbajok voltak a következők :

Váltóláz	226
A légzési szervek hurutja	136
Tüdőlob	51
Hagymáz	28
Tüdő gümő	30
Hányászékelés	4

Külbajok :

Bujasenv	381
Rüh	207
Tályog	73
Fekély	59
Sértés	103
Lóseb	35
Szemtakár	11

Összesen : 1344

G) Szolnok városi kórház.

Hol a városi főorvos gyógykezelése alatt az 1867. év folytán ápolgatott összesen 34 egyén, kik között férfi volt 19, nő 15.

Kórnevre nézve :

Bujakór	8
Typhus	7
Lob	4
Zuzódás	3
Bőrbaj	9
Gümőkór	3

Összesen : 34

A szolnoki börtönkórházban ápolgatott az 1867. év folytán 14 beteg és pedig 13 férfi 1 nő.

Kórnemre nézve :

Mellkason átlőtt golyósebbel	1
Vizkór	1
Tüdőlob	3
Typhus	2
Bujakór	3
Szemlob	2
Fekély	2

Összesen : 14

Ezekon kívül vagyon Török-Szent-Miklóson, Mező-Túron, Tisza-Nánán és T. Füreden részint agg-gyámolda, részint kórházi célokra rendelt és összezsátolt igen szerény intézet.

H) Kimutatása a Heves és k. Szolnok t. e. megyék területén letelepedett egészségügyi személyzet létszámának.

Járás	Orvostu- dorok	Sebészek	Gyógy- szerészek	Állator- vosok	Okleveles	Oklevél nélküli
					B á b á k	
Gyöngyös	7	8	6	3	17	—
Tarna	17	10	4	4	18	—
Tisza	14	14	4	4	35	35
Máttra	—	2	1	1	1	34
Összesen :	38	34	15	12	71	69

Betegeskedési viszonyok.

Most áttérek egyéb betegségekre, melyek megyénkben szórva-nyosan mindenütt előfordulnak, ilyenek :

1. Az emésztési és a mellékszervek kóros állapota.

A zsebre, a nép nyelvén egyszerűen szájfájás, megyénkben gyakran jő elő; a mit vagy az erős paprikától; vagy a penészes csipős dohánytól, hideg víztől; vagy egyéb mas okoktól kapván, fagyalfa levél — ligustrum — főzettel, egy kevés timsót és eczetet kevervén közé, mint szájjvizzel gyógyítják; — szeretik alkalmazni eczetes sós pálinkát is; nem különben kedvelt szerük a gyógy-szertárból vett garasos rózsaméz; ha ezen szerekre sem mulik a baj,

erősebb diphteriticus vagy más általánosabb jelleme miatt: akkor tejföl közé keverik a kék gáliczot, (sulphas eupri) és ezzel kenik a száj fájós részét oly erősen: hogy nem ritkán láttam már e szer miatt a foghúst cszafatokban lehullani; a fogak pedig oly feketék lesznek, mintha el volnának szenesedve.

Az ajkakon és nyelven nem ritkán fordul elő az ajak és nyelv-rák; az alsó ajkon gyakrabban mint a felsőn; és az alsó ajak bal részén többször mint a jobbon. Ezen bajokat pemecselik sokszor évekig a fentemlitett szerekekkel.

A vizi rák — noma — ritkán fordul elő; hanem az életben maradt gyermekeknél nagy roncsolásokat lehet észlelni, elannyira: hogy a kiálló fogak és folytonosan futó nyál miatt maguk a betegek is futnak és bujnak az emberi társaságtól.

A torok és mandula lob igen gyakori azon gondatlanság miatt, hogy, a dolog közben felhevülván, levetköznek; hideg vizet isznak, vagy a földre, vagy a gyepre fekszenek; — ilyenkor abban a hitben élnek, hogy a mandula leesett és ezt egy tudós asszony nyálával és ujjával igyekszik a helyére visszakenni; — ezen operciónak sokszor az a következménye, hogy a beteg torka igen megdagad; a mit aztán vagy széna murvával párgolnak, vagy pedig némely tudós asszonyok által készített, tapasztszal borongatnak; nem ritkán használják pép gyanánt a meleg heveny marhatrágyát; sokszor mint leghasznosabb szerrel, saját ürülékükkel borongatják mindaddig; míg fel nem fakad, vagy el nem oszlik. — Szájukat és fogukat ritkán mosván, nem lehet csodálkozni azon, hogy fogaik körül borkó rakódik le és lassankint kihullanak; a nők között igen sokat lehet látni, kik fogaikat egész fiatal korukban majd általában, msjd részletesen elvesztik. Fogfájás ellen a beléndeket — hyosciamus niger — használják, ugy: hogy ezt megfőzik, és ezen forró gőzzel szájukat párgolják, sőt beszívják; — ezen kábító gőz a látát néha ugy kitágítja: hogy látásuk több napra zavarva legyen. Láttam néhány beteget, kik hozzám siettek rémülve rögtöni vakságuk gyógyítása végett, a kiknél kisült, hogy fogfájás miatt az említett szert használták; az ily párgolás alatt az odvas fogakban tanyázó pondrók is kihullanak: azért a beléndeket mint hathatós szert általában használják.

Nem ritkán fordul elő a gyomor- és bélhurut; a mit részint borsos és erősen paprikázott zúros étkektől; részint megfázástól nyernek. — A gyógy mód rendesen abból áll: hogy sok paprikát borban megfőznek, és lágymelegen megiszszák.

Téli disznótorokat nagy vendégeskedéssel ülik meg; nem

is tartják vendégnek a ki annyit nem eszik, hogy máskor egy hétig sem eszik annyit, ennek aztán természetes következménye a csömör, — morbus hungaricus — a mely áll lankadság, étvágytalanság és gyomorpöfögésből, nem ritkán revocálásból s különösen jellemzőleg abból: hogy a gerincoszlop két oldalán végig, lenese, bab nagyságu daganatokat lehet észlelni, a melyek úgy látszik az étkekből felszívódott zsirgyülemlekéből állanak; — a nép gyógymódja abból áll: hogy másnap reggel káposzta levét főznek, és azt iszszák; minek azon hatása szokott lenni, hogy rendszeren meghajtja a beteget; a másik kimaradhatatlan cura az, hogy a megcsömörlött hasra fekszik, és egy másik meztláb a hátára áll és megtapossa végig; — némely gyengébbek ezen taposást más módon használják, t. i. egy jó kenő asszony lúdzsírral a beteg hátát végig gyömszöki, s így szétosztatja a csömörcsomókat; a cura néhány napi étvágytalanság és koplalás után gyakran használ, azért ezen bajban orvost ritkán keresnek meg.

A sertéshús az, mit megyénkbeli minden lakos kivétel nélkül nyárban és télben élvez a nélkül, hogy attól némely gyomorhurut vagy csömörnél több bajt kapna.

Kénytelen vagyok itt felhozni azt, hogy nálunk a köznép nem irtózik a borsókás — finnen — *cisticercus cellulota* — sertés hustól; azt épen úgy megeszi, mintha semmi baja sem volna.

Mindenki tudja, ki az orvosi tudományban szakavatott, hogy az általános vélemény szerint a borsokától alakul az emberi bélben a pántlikagiliszta, vagyis az ugynevezett galandóc; és hogy ezen betegség megyénkben mégis csak ritkábban fordul elő annak kell tulajdonítani, hogy népünk részint nem bir fogékonysággal e bajra, mint például a németek, részint pedig azért nem fejlődhetik ki: mert a sertéshúst lakóink nem élvezik nyersen, — mint szinte a németek, például a Westfáliai sonkát; — a mellett még jól megpaprikázzák; és a lakomáknál bort isznak a sertéshúsra; meglehet, hogy ez által elpusztúl a galandóc még csirájában.

Nagy láрма történt ez előtt néhány évvel Poroszhonban a miatt, hogy ott a trichin (fonalóc) kór több egyénben azért jött elő: mert fonalóczos magyar sertésekből ettek; — ezen állítás ellen én már azon időben csáfólag irtam; most pedig csak röviden hozom fel azon okokat, melyek szerint nem adok hitelt annak, hogy a magyar sertésekben volna a fonalóc, vagy ha épen — mint más népek sertéseiben — előfordulna is, a mi népünknel ezen félelmetes betegség mindekkoráig ismeretes nem volt és hiszem nem is lesz.

Azon sertések, melyekben külföldön fonalóczokat fedeztek fel, mind pincékben, ronda helyeken hizlaltattak oly körülmények közt, hogy a patkányokhoz — melyekben a fonalóczok már régebben felfedeztettek — hozzá juthatnak és megehetik, a midőn aztán a sertésekben is kifejlődik a fonalócz.

Megyénkben, a hizlalandó sertés többnyire hidasba tétetik, vagy pedig száraz helyen hizlaltatik és így, mert tisztán tartatik, a patkányok nem igen jutnak a sertéshez, ez a fonalóczokat okozó patkányokat meg nem eheti s e miatt benne sem fejlődik trichin. De más részről ha éppen valamely sertés véletlenül fonalóczos volna is; nálunk az azt élvezőkben azért nem fejlődhetik ki a fonalóczkór, mert még csak a sonkát sem eszik nyersen, mint ezt Némethonban Westfalia környékén tenni szokták; hanem például azt először megfüstölik*); azután pedig fél napig főzik és csak akkor élvezik; ezen főzés miatt oly melegség fejlődik ki, mely a fonalóczokat — ha éppen volnának is — megöli és ártalmatlanná teszi; a fonalóczok tudvalevőleg 30 R. foknál már elvesznek.

Megfőzetvén vagy megsüttetvén tehát a sonka, kolbász, füstölt hús, mielőtt az illetők élveznék, még pedig oly hő mellett, a hol a fonalócz — ha volna is — elvész addig míg az emberi gyomorba jut.

Sokan talán azon ellenvetést tehetnék, hogy az nem áll mit most mondtam, mert éppen a magyarok és így megyénk lakói is a szalonnát nyersen eszik; — erre válaszom az ezen tárgygyal nem foglalkozóknak: hogy ez igen is úgy van; de azért a mondtak érdemből semmit sem von le azon okból, mert sem a borsóka, sem pedig a fonalócz nem igen jó elő a szalonnában; hanem leginkább csak az izmokban; különösen a hát, sonka, bél, nyak és nyelv izmaiban; ezek pedig, mint mondtam, erős főzés és sütés nélkül nem élveztetnek nálunk és ha mégis a hentesek kóstolás közben ezen élősdiéket megennék is, azért nem fejlődik ki beleikben: mert ezen kórra hajlammal nem birnak. — Sokat mondhatnék e tárgyra vonatkozólag, de hely szűke miatt hosszasan erről nem értekezhetek, — ha valaki az olvasók közül erre nézve bővebb magán adatokat ohajtana: szívesen szolgálok a tudomány érdekében.

Megyénk lakói leginkább róna területen lakván, csak a kisebb számu palóczok szorulnak a Mátra alsó lánczolata alá, és csak ezek

---

*) Az Némethonban is történik, csakhogy északi Németországban a füstölt húst azután nem főzik. Szerk.

közt kereshetnénk a golyvát ha volna; de minthogy nem fordul elő, e kórtól meggyénket szabadnak nyilvánítom.

A gyomorgörcs, vagy is bélzsába, gyakori betegség különösen a nőknél, durva étkek és megfázás miatt; — népszerű gyógymód: meleg hamu, bodza virág, hársfavirág és fodormenta thea forrázat külsőleg torma; — némelyek a keserű mandulát is rágják; — igen elterjedt használata vagyon az ugynevezett egri viznek is e baj ellen.

A vérhas — disenteria — leginkább nyári és őszi időben fordul elő, midőn nagy melegben, vagy a földre fekszenek, vagy éretlen gyümölcsöt, és sült kukoriczát esznek; — az orvost csak az utolsó időszakban keresik meg, midőn már a házi szerelés nem használt; — a leggyakrabban igénybe vett szerek a vörös bor melegítve és spanyolviasz benne felolvasztva. Sok betegnél láttam, midőn hivatam, hogy a lába nagy ujja vörös selyem volt kötve azon hitben: hogy ez meg fogja gyógyítani, — az eczetet, alfeli párolgásnak, minden tudós asszony tanácsolja; minthogy ettől gyakran megizzadnak a betegek, jó körülmények közt a kisebb fokú baj sokszor elenyészik. Szeretik használni a borba főtt ürmet — absinthum — meleg borongatásképen a hasra alkalmazni külsőleg; — a birsalmát főve, vagy nyersen gyógyszer gyanánt eszik.

A bélférgesek közül a galandócza csak ritkán fordul elő; — de annál gyakrabban az orsó-gilisztá gyermekeknél; ez ellen rendszeren a gyógyszerertárból az úgynevezett giliszta pogácsát, mely egy fél gran santonin és czukorból áll, étetik gyermekeikkel hold fogytán.

A lágyék sérvek férfiaknál gyakoriak, s rendszeren nagy emelésből származnak a felnőtteknél, gyermekeknél pedig vagy az által jó elő, hogy birkoznak, vagy pedig mint velük született baj kisded korukban elhanyagoltatik; népies gyógymód ellene tudtomra semmi sincs.

2. Általános betegségek.

A bujakór meggyénkben is előfordul a köznépnek, de nem nagy kiterjedésben; az esetek nagyobb száma inkább a városokban lakók közt észleltetik; minthogy a nép ebbeli bajának kezdetén nem szakértő orvoshoz folyamodik, hanem, vagy maga pemecseli, vagy pedig kuruzsolókhoz járul: azért ezen baj annál kit meglepett, meglehetősen elhanyagoltatik és csak a legromcsoltabb helyzetben mutatja magát az orvosnak. A bajt saját nevén és jellemével nem ismerik; hanem midőn már a csontokat is fájólag bántalmazza, el-

nevezik köszvénynek, a szerint, a mint borsebekkel van egybekötve, nedves köszvénynek, ha pedig sebek nélkül csak a csontok fájnak, száraz köszvénynek keresztelik; itt a baj fájó hasonlatosságánál fogva összezavarják a csúzt és valódi köszvényt a most említett bujakóros bántalommal.

A népies gyónymód igen sokféle; az étkekből kihagyják a sóst és paprikást, a mit különben a köznép igen szeret. Belsőleg igen elterjedt használatban részesül az ugynevezett római gyökér — Sassa parilla — melyet hon főznek és isznak; de mégis legnagyobb szeretettel használják a kuruzsolók e bajban a füstölést, a mely úgy történik, hogy a beteget kádba ültetik, lepedővel nyakig betakarják és akkor szerintök virág füstöt égetnek a kád aljában; a virágfüst azonban csak köpönyeg, mert e közt van elrejtve a cinóber-por, mely tndvalemőleg higanyt és kén tartalmazván, midőn a parázs-tüze tétetik a kén meggyúllad, a higany pedig összeköttetéséből megszabadulván, felfogatik a kádban ülő köszvényesnek bujakóros szervezetébe.

A higany ellenszere lévén a bujakórnak, sokszor felgyógyulnak a betegek három négyszeri füstölés következtében és épen ezen rövid gyógyulás vonza őket ezen gyógymódra inkább, mint a hosszasan tartó gyógykezelésre, nem ismervén, vagy ismerni nem akarván annak káros következményét, mit a füstölés gyakran menthetlenül az egész életre roncólólag kiterjeszt. Sajnos, hogy így látunk nem ritkán oly eseteket, melyeknél a torok és orrcsontok részint a betegség, részint a füstölés miatt annyira elpusztultak, hogy a szerencsétlenek eltorzult állapotuk miatt szomoruan kerülnek azon társaságokat, hol különben örömmel töltenék szabad idejüket.

A kéjhölgyek falu helyen nem igen jönnek vizsgálat alá, de különben is ezen civilizált betegséget maguk a szabadnők sem igen ismervén, mind saját veszélyükre elhanyagolják, mind pedig másokat inficiálnak.

A görvélykór igen gyakori a szegényebb sorsú köznépnél, a mit leginkább földes szobájuknak nyomorult életmódjuk és annak kell felrónunk: hogy sokan laknak egy szobában és ezen szűk laknak ablakai is úgy bevannak télen át ragasztva, hogy a szellőztetés teljes lehetlen; — sőt ők sem szívesen szellőztetik lakaikat, mert a meleget igen szeretik és nem akarják a szobából kibocsátani, különösen megýénk alsó részén, a hol a tüzelőfa igen kevés, a szalmát pedig inkább szarvasmarháikkal étetik és a gazdálkodásra szükséges tőzeket is kiméliik.

Leggyakrabban a nyak és áll alatti mirigyek vagynak bántalmazva, előfordulnak azonban az ízületek és csontok görvélyes alakzatai is.

A gyógyítás, még a népies modoru is, eléggé elhanyagoltatik mindaddig, míg a daganatok nyílt sebbé nem alakultak, ekkor a fekélyekre, az ugynevezett, uti laput — farfara — alkalmazzák, gyakran éveken keresztül, míg vagy a beteg ki nem merül, vagy pedig véletlenül nem találkozik egy emberbarát, ki őt orvoshoz utasítja, s ki a szegények számlájára ingyen gyógyítja: mert gyógyításra pénzt nem veszteget; innét van aztán azon gyakori eset, hogy különösen az ízületi lobos folyamatok a test elferdülésével végződnek.

A tüdő gümöcsödés szorványosan szinte előfordul; de alig tudnék megyénkben nevezni helyet, a hol kiválólag és nagyobb számban mutatkoznék. — A nép minden tartósabb köhögéssel járó soványító betegséget heptyikának — hectica tuberculosis — nevez; ezen bajában inkább megkeresi az' orvost egyszer vagy legfeljebb kétszer; de ha ekkor mindjárt meg nem gyógyul, az ő népies gyógymodorát követi, a mely általános elterjedésben abból áll: hogy folytonosan a pemete füvet, Marrubium, apró bojtorjánnal, egrimonia, összefőzve iszsza. De legkiválóbban használja télen nyáron kenyérre kenve, az ő általuk ugynevezett kutyazsirt, mit vagy maga készít, vagy pedig a gyógyszerútból hozat, a hől ilyenkor sokszor csukamáj olajat kap. A foghagymás piritós szinte kedvelt gyógyszerük, valamint az, hogy pálinkába tormát aprítanak és reggelenként ebből isznak a szintén sokszor használt lúdzsiros piritósa.

A hagymáz, typhus, mit a nép alvó, szaladó, vagy forró betegségeknek nevez, megyénkben csak úgy szokott alkalmilag járványszerűleg előfordulni mint bármely más helyen; megyénkben különös fellépéssel nem honol.

A beteget ezen bajban minden szellőtől, meghűléstől oly anynyira őrzik, hogy dunnákkal fülig takargatják, a szobát télen igen nagyon fűtik és a betegnek vizet nem adnak; meglehet hogy ezen népies gyógymód az ősidők szokott gyógymodorából jutott a nép birtokába, de nem igen ismerék betegséget a baj természetével ellenkezőbben gyógyítani a nép sajátyszerű modora szerint, sem mint épen a hagymázt; igaz, hogy e betegségben szenvedőt többnyire ők is úgy tekintik mint biztos áldozatját a halálnak, azért rendesen ezen szomorú esetre el is készülnek kora előre; mégis vagynak esetek midőn a legkétesebb esetből is felgyógyulnak egyesek; ilyenkor az üdülés kezdetekor jó régi borral erősítik betegeiket és ezt any-

nyira igénybe veszik, hogy a hol csak régi jó bort gyanítanak, oda kérni elmennek és kérelmüket azzal indokolják: hogy orvosságnak kell beteg részére; a kinek bora van ilyenkor mindég ad, mert máskép ráütik a „kegyetlen“ bélyeget mondván: hogy ez vagy amaz oly szívtelen, hogy még a betegnek sem ad orvosságot.

A süly, scorbut, ritkábban fordul elő és úgy gyógyítják mint a szájfájást, hogy t. i. fagyalfalevelet főznek és szájukat ezzel öblöngetik; azonkívül tejfölbe tett zöldgálicz porral kenégetik a meglazúlt és vérző inyt; ezen égető szer fogaikat egészen feketévé teszi. A káposztalé és eczet ezen bajban népies és majdnem mindég használt jó szer, bár minden betegségre hasonló népszerű gyógymódot használnának.

A sápkór serdülő leány gyermekeknél azzal gyógyítják, hogy vasdrótot megtüzesítenek, ezt egy almába ütögetik és mindannyiszor megmelegítik, valahányszor a nyers almában meghűlt és ezt ismételik oly sokszor, hogy az alma számtalan fekete lyukkal bir, a melyeken valami a vasdrótból az alma levével össze kötöttek; ezen almát azután mégeszik elfogyasztván naponként kettőt, hármat, a képződött malas ferri némelykor jó hatással meggyógyítja a sápkórost. Ha azonban ez nem használ, a természetre bizzák magukat, mert azon hitben élnek, hogyha férjhez megy és gyermeke lesz, majd megszabadul bajától. E vélemény elég gonosz, de ezt így tartják a tudós asszonyok is és így dívik.

A rák nem oly ritka betegség megyénkben mint egyéb más baj; leggyakrabban az ajkak és nyelv, az emlők, méhanya vagy-nak bántalmazva, egyébiránt a felbőr bármely felületén is lehet észlelni leginkább a hám, s csak ritkábban a velős rákot, rendesen akkor keresik meg az orvost, midőn már a baj nagy pusztításokat tett és így az orvos gyógykezelése is csak a fájdalmakat enyhítő szerekre szorítkozik.

3. A légzési szervek bajai.

Tüdőlob és mellhártyagyulladás oly betegségek, a melyek igen gyakran jönnek elő, különösen tavasz és őszi, a mit onnét lehet megfejtetni, hogy a nép munkája ezen időszakokban culminál és munkaközben felhevülnek és megizzadnak, ruháikat levetik s folytatják nehéz munkáikat; vagy pedig déli pihenés közben a földre heveredvén, átfáznak. A déli egy órai alvás és pihenés oly megszokott megyénkben: hogy ez senkinek fel nem tűnik a gazdák közül. Ezen betegségben természetesen nem dolgozhatván, fekszenek míg

a lázas baj le nem folyt. Ha mellszurások mutatkoznak, akkor a falubeli nadályokat összeszedik, és saját belátásuk szerint a fájdalmas helyre alkalmazzák. A nadályokat köznépünk igen becsüli és vagy fogják nyáron át s üvegben tartogatják, vagy ha valamely esetben az orvos rendelte, kinyomják belőle a beszívott vért, és tartogatják azon esetre, hogy vagy maguk használják, vagy másnak készségesen szolgálhassanak vele.

Különben a vérbocsátás még most is divatozik, bár nem oly mértékben mint valaha. Sokszor jönnek az orvoshoz vidéki parasztok, kik csak azt kérik, hogy rendeljen érvágást vagy köpölyt, mert a borbély orvosi rendelet nélkül nem akarja teljesíteni ohajtásukat; a baj sokszor olyan, hogy az orvos épen nem ajánlhatja e gyógymódot, hanem mást ajánl; ha nem teljesíti, mint sokszor lelkiismeretesen nem is teljesítheti, inkább haza megy gyógyszer nélkül, vagy idült betegségében más városba vándorol mindaddig, míg valakit talál, ki eret vág, vagy köpölyt rak. Sajátságos, hogy ilyenkor vérért mindég feketének látja és örül, hogy ezen rosz fekete vértől megszabadult, mert azt hiszi, hogy ez megölte volna; sok ferde fogalom van a népnél; az egészség-ügy rendezése talán ezen javítani fog idővel.

A görcsös köhögés, höghurut, a nép nyelvén számár köhögés (tussis convulsiva) a gyermekeknél, különösen kanyaró (morbillus) járvány ideje alatt, gyakran szinte járványilag lép fel és ha a természet segít a beteg meggyógyul, ellenkező esetben szomorú véget ér.

A gyermekbetegségek megyénk köznépénél oly annyira elhanyagoltatnak: hogy ezen állítás bebizonyítására feleslegesnek tartok felhozni egyebet a nép azon általános szokásu kifejezése- és szájjárásánál: hogy „a gyermeket nem lehet gyógyítani, mert nem tudja megmondani mi baja van,” mintha bizony a felnőttek megtudnák mondani hogy mi bajuk.

Részemről nagy súlyt fektetek a magyar nép szaporátlanságát illetőleg arra, hogy valamint megyénkben: úgy az egész honban is a leányok erejükön felül dolgoznak, mert a női munkátlanság nagyobb megrovás alá esik, mint talán a férfi henyélés elannyira, hogy a beteges leányok, csakhogy ezen megrovás alá ne jussanak, folytonosan dolgoznak, vagy legalább munkásságot színlelnek, azon okból is, mivel az öreg asszonyok a leány dolgosságáról mérik asszonyi képességüket; és így gyakran, midőn anyákká lesznek, vagy épen nem fogamzanak, vagy pedig gyenge gyermeket szülnek; ha ehhez még azt számítjuk, hogy a gyermekeket bajaikban épen nem őrzik,

nem csoda, ha ezek is elhalnak, és hogy egy pár embernek alig marad egy-két gyermeke.

Nagyobbkoru gyermeküket azért szeretik inkább: mert a gazdaság körül hasznukat veszik; de a csecsemőket, főkép ha azok már nehányan vannak, majdnem minden szülői fájdalom nélkül temetik el, azt mondván, hogy „jó helyre ment, nem lesz baja az életben.”

Ha a magyar is épen úgy őrizné gyermekeit mint az izraelita, vagy más fajbeli, nem hiszem, hogy a magyar nép szaporítlanságáról némelyek tudományos színben és mézben burkolt könyvecskéket írnának. A nézetek e tekintetben — megengedem — lehetnek különbözők, előttem a tapasztalati tény egyszerű, az anyák nem kiméltése és a gyermekek elhanyagolása. Ezen állításomat mindjárt a rögtön felhozott gyermekbetegségeknél próbálom igazolni, később a női betegségekkel fogom támogatni.

4. B ő r b a j o k.

A vörheny (Scarlatina) járványosan sokszor megkeresi megyénket és mindannyiszor ki is veszi áldozatját, mert ezen veszélyes betegségben sem ápoltatik kellőleg a beteg, s ha talán a betegség virágzása alatt őríztetik is némely szorgalmasabb szülők által, de arra már még sem terjesztik ki figyelmüket, hogy az utóbajoktól is óvnák; mert részint nem tudják, részint nem hiszik az orvosnak azon szavait, hogy ha gyermekeik megfáznak más utóbetegségek fejlődnek ki. — Midőn a beteg gyermek már eszik, akkor a nép megszűntnek tekinti a bajt. A népies gyógyítás ezen betegségnél semmi egyéb mint az, hogy néhány napig a szobában tartják téiben; melegebb napokban azonban kiviszik és semmi óvszert nem használnak.

A kanyaró, vörös himlő (morbillus) ellen sem használnak semmi óvszert, pedig a ragálytól nem őrzik, sőt ezen betegséget annyira csekélynek tartják a szülők, hogy gyermekeiket még a baj súlyosabb helyzetében is kiviszik téiben, vagy ha nagyobbak a betegek kiengedik menni a szabad légre. Így történt épen a múlt évben Feldebrő helységében, hogy a kanyaró a gyermekek közt nagy számmal fellépett, s a szülők gyermekeiket — július, augusztus hónapok lévén — a legnagyobb szélben és esti hidegebb órákban is a szabadon hurcolták; minek következménye az lett, hogy több gyermek elhalt. Midőn a községben megjelentem és a figyelmesebb ápolásmódot előadtam és lelkükre kötöttem, nem egy-kettőtől hallottam azon hideg közönyösségű választ: „jó jár szegény! legalább már jó

helyen lesz, úgy sem szegény embernek való a sok gyermek.“ Ily felfogás mellett nem csoda, ha sok gyermek elhal és hogy a megmaradtak nem fejlődhetnek ki később oly erőteljes szülékké, a kik ismét ép erőteljes nagyobb számú gyermekeket nemzhetnének.

Ezen betegségeknek ragadós természetét ha ismerik vagy tudják is, saját gyermekeiket attól még sem óvják, sőt egész könnyelműséggel látogatják meg gyermekeikkel együtt a szomszédasszony vörhenyes, vagy kanyarós betegeit és ha saját gyermekeik hasonló bajba jutottak, vagy talán éppen elhalnak: nem igen vádolják lelkiismeretüket azok, hogy nem eléggé őrizték a bajtól; sőt ellenkezőleg, azzal vigasztalják magukat, hogy „az Isten úgy akarta, úgy rendelte, bele kell nyugodni.“

Kimutatás a Gyöngyös városában és Nagy-Rhéde helységében uralgott kanyarbetegségről.

Hely-név	A betegség fellépésének ideje			Betegek összes száma	Ezekből július 1-ig		
	év	hó	nap		meggyógyult	meghalt	beteg maradt
Gyöngyös város	1868	május	5	130	116	6	8
Nagy-Rhéde falu	1868	„	3	55	53	2	—

A hártvás torokgyík, melyet leginkább a vörheny uralkodása alatt észlelünk nagyobb és dühösebb mértékben fellépni, némelykor szórványosan is lép fel, azonban egyes eseteket kivéve, többnyire szomoruan végződik.

Ezen sebesen gyilkoló betegség faluhelyeken éppen úgy, mint városokban, különösen azért tesz oly nagy pusztításokat, mert az orvost vagy meg nem keresik, vagy ha talán hívják is, rendesen már akkor hívják, midőn a betegség utolsó szakában vagon.

A gég metszést (tracheotomia) még az úri osztálynál sem igen lehet megkísérteni; mert mindjárt azt kérdezik, hogy hát jól áll-e az orvos ezen műtét által a beteg életéről, minthogy természetesen ezt nem teheti: ennélfogva azon egyszerű indokolással „úgy tehát ne kinozzuk“ a műtét rendesen elmarad.

A hártvás torokgyíkot az egyszerű torokgyuladástól megkülönböztetni nem tudván a nép, csak úgy orvosolja, hogy a tudós asszony zsírral megkeni a torok táját és legfeljebb meleg hamuval beköti és lefekteti, de azért ha szomjazik a jégvizet sem tiltja.

A himlő leginkább ezen év ápril és május havában uralkodott nagyobb számmal Hatvan mezővárosában; igen sokat találtam, hivatalos vizsgálat alkalmával olyanokat, kik csak módosított himlőben szenvedtek, (Varioloides) és ezen eseteknél mindég bebizonyult az, hogy a gyermekek bevoltak ojtva, a himlő megfogamzott. A beoított betegek a legtöbb esetben könnyedén szenvedték keresztül a baj lefolyását. Sok szülő mutogatta gyermekét, hogy nagy összefutó hólyagos himlőben szenved, pedig beoított. Ezen esetek mindegyikénél kiderült az, hogyha a gyermek csakugyan beoított is, a himlő vagy éppen nem fogamzott, vagy pedig csak satnyán fejlődött ki.

Láttam sok felnőttet 15 éven felül, a kikenél belehetett a gyermekori fogamzatos ojtást bizonyítani és mégis összefutó hólyagos himlőben szenvedtek. Láttam egy háznál 6—7 éves három gyermekben módosított himlőt virágozni; egy 37 éves egyén hólyagos himlőben szenvedett; két gyermek pedig, kik egy pár év előtt fogamzatosan beoítottak, minden baj nélkül járkált a himlősök közt, sőt velük feküdt a nélkül, hogy a himlőt megkapta volna. Több esetben láttam a kis gyermeket himlős anyjával feküdni, némely ojtottak himlőmentesen, mások módosított himlőben.

Ezekből azon igazság derült ki, hogy az ojtás a nagy himlő ellen véderővel bír és ha a sikeresen ojtottak megkapják is a himlőt, de nem a nagy himlőt, hanem a már gyengébb lefolyását és nem oly eltorzítót, mint a nagy himlő.

Kiderült az is, hogy a himlő védereje csak bizonyos ideig körülbelül 15—16 évig tart és azután kimerül. Mindezekből pedig az a megjegyzendő: hogy az ojtás nemcsak hasznos, de szükséges is; sőt szükséges volna 15—16 év után az ismételt ojtás is.

Megyénkben az ojtás minden évben, hivatalosan, államköltségen, mint egyebütt teljesítetik; az ojtócizokat az előljáróság szigorú fellépése mellett el is viszik az ojtó orvoshoz: de ha lehet az ojtást mégis elkerülik; sőt van eset, hogy az ojtó szobából szöknek el, állítván, hogy a gyermek már beoított.

Itt van egyik nevezetes oka ismét a gyermeki halandóságnak.

1867-dik évben megyénkben beoított összesen 10,464 gyermek.

Az itt közlött táblázat a Hatvan mezővárosában uralgott himlő rovatos kimutatását tárgyalja.

Kimutatás a Hatvan mezővárosában uralgott nagy himlőragályról.

A betegség kiütésének ideje			Betegek összes száma	Ezekből július 10-ig	
Év	hó	nap		felgyógyult	meghalt
1868	Martius	2	385	314	71

A bőrbajok közül megemlítem még itt az orbánczot, (Erysipelas), melyet a köznép folyosónak, de leginkább szent-Antal-tűznek nevez. A népszerű gyógyítás abból áll: hogy vörös kukoricza füstjével füstölik és párgolják a fájdalmas részt és azután bekötik vörös posztóval. A vizet annyira veszélyesnek tartják e bajban, hogy mindaddig meg nem mosakodnak, míg csak a lehámlás teljesen meg nem szűnt. Ezen víztöli félelem egyébiránt minden vizenyős bőrdaganatra kiterjed elannyira: hogy még az úri osztályhoz tartozó egyének is gyakran félve teljesítik az orvos ebbeli rendelvénýt.

A rühöt, mely különben a népnél elég gyakran jő elő, mint tisztátalan betegséget szégyenlik és titkolják; egyébiránt csak akkor tartják rühnek, midőn a kezűjjak között is mutatkozik. A baj gyógyítását a kenő asszonyok vagy férfiak végzik oly móddal: hogy a beteget egészen levetkeztetik és nagy tűz mellé állítják és úgy kenik az általuk készített kenőccsel, a mely leginkább higanynyal kevert zsírból áll. Ha ez sem használ néhány nap alatt, akkor kenyér sütés után a beteget háttal a kemencze lyukon bemászatják és ott izzad és stül oly melegben a minőt csak kiállani képes. Fejét a beteg a lyuknál tartja. Minden viselt ruháját a betegnek szinte a meleg, mondhatni forró kemenczébe dugják, és úgy ölik ki az acarus Scabiei tojásait. Ezen gyógmód mindaddig ismételtetik, míg a betegség jelenlétét gyanítják; a cura sokszor sikerül.

A kelevény, kelés, kilis (furunculus) úgy gyógyittatik, hogy összekevernek mézet búzaliszttal és közé gyengén süttöt vöröshagymát törvén, a kelésre alkalmazzák mindaddig, míg fel nem fakadt; akkor völgyestől igyekeznek kinyomni oly erővel, hogy a beteg gyakran elájúl. Az egyszerű keléstől igen találólag különböztetik meg az antraxot mert ezt feneketlen, csonttrólgyúló, vagy száz lyukú kelésnek nevezik. A gyógmód egyébiránt csak az, mit az egyszerű kelésnél említettem.

Nagy szerepet játszik és igen gyakran előfordúl meggyénkben a pokolvar, (pustula maligna), melyet kis kékes hólyagsájáról

gyakran és rögtön felismerik a tudós asszonyok, s oly sikeresen gyógyítják, hogy a nép száján azon közmondás és hit kering, miszerint ezt az asszonyok jobban gyógyítják mint az orvosok. Gyógymódjuk abból áll, hogy avas szalonnát összezúznak; e közé szinte összezúzott foghagymát, puskaport és paprikát kevernek, s a szenvedő részre alkalmazzák mindaddig, míg ezen égető szert a beteg kiállani bírja, ekkor eltávolítván, meleg vízzel megmossák és egyedül avas szalonnát raknak a sebre, mindaddig, míg begyógyul. Másutt az divatozik, hogy a hólyagot alapjáig varró tüvel, a melybe vörös selyemszál van huzva, keresztül szúrják és ezen szurással keresztelőleg egy másik szurást tesznek, a selyemszálakat pedig végeiknél erősen összekötik. Ez által nemcsak a maró nedv ömlik ki, hanem a selyem izgatása miatt gyakran jótékony gyulladás állván elő, a baj megszűnik. Sokaknál azt láttam, hogy megtüzesített tüvel kerítgetik körül a seb ép részeit mindaddig, míg veresség áll be a húzott vonalokon. Hogy hókusz pókus ki nem maradhat, azt a nép tudományos curája igényli, sokszor ily műtét mellett a bajra rá is olvasnak. Vagynak tudós asszonyok, kik a gyógyszerhárból vett balsam-zsirt (*ungventum basiliconis*) raknak a sebre. Minden idevágó gyógymódban az a jellemző, hogy mindég izgatókat használnak.

5. Csonttörések, ficzamok.

A csonttörések és ficzamok szinte a tudós emberek, kuruzsolók által gyógyíttatnak sok helységben, sőt a nevezetes gyógyítót gyakran mértőföldekre eső vidékekről is felkeresik, tőlük engedik a betegek tagjaikat nyomogatni, húzogatni és rángattatni, a legtöbb esetben siker nélkül; de a szakértő orvost már csak azért sem keresik fel: mert attól félnek, hogy fizetni képesek nem lesznek, míg a tudós ember krumplival, egy szakajtó búzával, egy kis zsír és szalonnával megelégszik; a mely adomány mindazáltal gyakran többre megy ki, mintha az orvost honorálná. Az orvost sok esetben csak akkor keresik fel, midőn már a törések ferdén összeforrtak, vagy pedig a ficzamok elidültek és midőn ilyenkor az orvos sem segíthet már, azzal állanak elő a tudósok: hogy „nemde az orvosok még annyit sem tudnak mint ők.”

Az a nevezetes megyénkben, hogy ha ily kuruzsoló megbüntetik, az egész környéken azt a hirt költik, hogy azért nem engedik az orvosok őket gyógyítani: mert ők jobban tudják, és a szerencsétlen nép annál inkább törekszik hozzájuk, ha titokban is.

6. Külérzéki bajok.

A külérzéki bajok közül sokszor előfordúl az ujszülöttek szemtakárja, mely a bölcs bábák azon állítása után, hogy a szem tisztul, elhanyagoltatik és sokszor örökös vaksággal végződik. Orvosnak rendszeren csak akkor mutatják, midőn a gyermek szemhéjait felnyitja és észreveszik, hogy a szaruhártya egészen fehér, vagy pedig szarucsappal bir; néha ugyan sikerül még a felszívódást előidézni és gyógyulást eszközölni: de sokszor oly pusztulás történt, hogy azt jóváhozni, a legszorgalmasabb és ügyesebb kezelés mellett is csak félig, vagy néha úgy sem lehet.

Az ugynevezett farkas setétje (Hemeralopia) felnőtteknél szinte sokszor előfordúl, a baj magát tudvalevőleg abban küli: hogy midőn a nap lenyugszik az egyén rögtön úgy elveszti látását, hogy a többi munkásnak kell a szembajost haza vezetni. Napkeltekor azonban újra elő áll a beteg láttehetsége. A népies gyógymód általában abból áll: hogy valamely állat nyers máját hidegen rakják a szemhéjakra, s azt állítják, hogy ez gyakran segít.

A szürke hályog többször jő elő mint a Mór (amaurosis) és mig az előbbeni bajban majdnem mindig megkerestetik az orvosi segély: az utóbbi nyugottan türelik, akkor, ha a szakértő úgy nyilatkozott, hogy többé segíteni nem lehet.

A görvélyes szemgyulladások igen sok esetben mutatkoznak ugyan, de hosszas lefolyásuk miatt kitartólag nem gyógykezeltetnek; s a javulás vagy gyógyulás csak a természet jótékony gyógyereje által nyilvánul egyedül. Némelykor veszik ugyan a gyógyszerertárban az ugynevezett „semmit“, (Sulphas Zinci) és vízzel, különösen patk vízzel keverve szemvíz gyanánt használják. De minthogy hosszas a baj, mind ezt, mind a néha orvosi tanácsból vett szereket csak hamar elhagyják.

A nehéz hallások a sokszor kimerült görvélyes kórok következménye, ifjabb férfiaknál, a katonasorozás előtt már csak azért sem gyógyittatik, hogy az illető katona ne legyen. A palócz épen nem szeret katonáskodni.

Az orrvérzés nyáron át gyakori és ha nagy és kimerítőleg lépett fel: a nyakra és gerinczre hideg vizet öntenek; a beteg homlokát zsinórral szorosan keresztül kötik és eczetes hideg vizet szivatnak fel a beteggel.

7. Ideg bajok.

Az ideges bajok közül leggyakrabban jelentkezik a gyomorgörcs és kólika, többnyire s sokat evés és meghűtés végett, mert az emberek nyárban a hideg földre, vagy a gyepre fekszenek meztelen hassal. A gyógyítás melegített paprikás bor- vagy erős pálinkából, vagy abból áll: hogy egy pohárból lángoló szalma-tüzzel a lég kiüzetik és a köldöktájra alkalmaztatik, a mely mint száraz köpöly többször ismételve hat, különösen akkor, ha meleg téglák és fedők alkalmaztatnak.

Az ólom-zsába ritkán észleltetik.

A nőknél a méhszenv (hysteria) sokkal gyakoribb mint akár-mely idegbaj; leginkább féloldali fejfájás, gyomor-zsába, derék fájás és a méhrendszer ideges bántalmaiban mutatkozik; a kenő asszonyok ezt úgy jellemzik: hogy a szimátra van megdagadva; ezen kifejezés, a milyen közönséges, épen olyan ismeretlen a kenő asszonyok előtt is, midőn a baj hosszas; még a férfiaknál csak a szimát-rának van baja szerintük. Midőn a gyomorgörcs torokgörcscsel váltakozik, nem egy esetben azon hiedelem terjed el a népnél, hogy az illető bizonyosan vízi borjut — Salamandert — ivott és az járkál belsejében; s minthogy azon mesés gondolat üldözi, hogy a vízi borju benne annyira megnő, hogy szétfogja repeszteni, aggályosan keresi föl az orvosi segítséget, de minthogy az orvos sem képes minden esetben képzelt baján rögtön segíteni: ismét a tudós kuruzsolókhöz folyamodik, kik aztán azzal igyekeznek a vízi borjut megölni, hogy a legerősebb boreczetbe sok sót és paprikát kevernek, s ezen vegyületet itatják a beteggel mindaddig, míg végre ezen szertül erősen hánynak és némely kihányt ételdarabokból azt magyarázzák ki, hogy most már a viziborju szétszaggattatott; a hit, meg a baj lassu elenyészte után magukhoz jönnek.

Az eskór (epilepsia), valamint egyéb elmebajok is találkoznak itt-ott, de nem oly nagy mértékben és feltűnőségben, hogy azt valamely helyi októl lehetne származtatni.

8. Húgy és az ivarrendszer bajai.

A húgykő és vese bajok szinte ritkán jönnek elő; ilyenkor a petrezselemfőzetet isszák.

De annál gyakoribbak a méhbántalmak, különösen a méhrák, a méhanyának kartifíolszerű elváltozása; de leggyakrabban a fehér-

folyás satnyítja a pórnöket, mely nem ritkán az úri osztálynál is előfordúl. Ezen bajnak okát leginkább abban lehet fellelni, hogy a leánygyermek az elhanyagolt nevelés miatt gyengék, erőtlenek, sokszor sápkórban szenvedők, és hogy elég fiatal korban férjesülnek. — Megyénkben majdnem kivétel nélkül öreg leánynak tartatik az, ki 20 éves koráig férjhez nem ment. Nálunk az öreg asszonyok, a férj és nő tudta nélkül eszközlik szokszor az egybekelést és csak akkor mondják az illetőknek, midőn már ők egymásközt elvégezték a házassulást. Ezen szokás leginkább a palóczoknál divik, és ebbe a fiatalok beleegyeznek minden ellenvetés nélkül, minthogy általában járatlan a fiatal menyecske a házi teendőkhöz: az öreg szüle korlátlan hatalma alatt tanulja egész odaadással a házi dolgokat.

De minthogy a gyenge menyecske hamar anya lesz és szülés után enni, és inni szeszes italokat is kap, és minthogy sokhelyen sem orvos, sem pedig kitanúlt bába nincs: az egész Mátrajárásban egyetlen okleveles bába van, a szülésnél még rendellenességekben is, csak az úgynevezett parasztbábák, — kik egész ismeretüket saját tapasztalatukból merítették — működnek. Nem csoda tehát, hogy a méh elgyengül, és rendesen vissza nem fejlődik, különösen azért, mert a betegágyast csakhamar kizavarják az öreg asszonyok az ágyból, minthogy a fiatal asszonynak nem illik sokáig feküdni; így történnek az elbetegeskedések, méh elöesések, a méhszalagok elgyengülése s lazasága és sokszor, igen fiatal korban, a fehérfolyás, elvetélés, görcsök, valamint az ebből származó méhbajok minden rossz következményekkel együtt.

Szerencsétlen szülések a tudatlan bábák hibái miatt fordulnak elő sokszor, úgy a gyermekágyi láz is észleltetik némelykor az egyetlen kezelés miatt; de járványosan nem igen tapasztaljuk.

Sokan a magyar nép szaporátlanságát — egész tudományos mezbe öltöztetett munkával — a magyar fajban keresik; pedig azt hiszem, hogy ha a gyermekek kellő ápolásának hiányában, s a szülőnők elhanyagolásában keresnék a hitem szerinti valódi okokat: biztosabban felfedeznék a magyar nép szaporátlanságának kútforrását.

Egyébiránt bízunk az egészségügy szervezésében, a népnevelés előmozdításában, és hisszük, hogy idővel e bajon is segítve leend.

9. Mérgezések.

Mérgezés csak véletlenül a gyermekek közt az által jő létre, hogy az anyák siró gyermekeiknek mákhajat főznek, s azt itatják különösen akkor, midőn nyári munka közben csak reggel és este

akarják szoptatni. Azonban ritkán szokott ezen neme a mérgezésnek halálos kimeneteli lenni.

A csodafa (*datura stramonium*) magvai némely életűt, vagy szerencsétlen szerelmes által borban megfőztetvén, némelykor azon célból vétetik be, hogy unalmas életének véget vessen, hanem a kábultság, émelygés és hányás nemcsak elárulják a bajt, de hányás által sokszor a természet működése következtében megszabadulnak a végzetes és szándékos haláltól. Én is voltam egy eset tanuja, midőn egy nő ezzel akarta magát megmérgezni, de a természetes, sőt orvosilag előidézett hányás következtében egészen feljavult.

Némelykor fordulnak elő véletlen mérgezések a gombák élvezete által, de halállal nem igen végződnek. A palócok annyira ismerik a mérges és nem mérges gombákat, hogy bár nyersen, legfeljebb a parázs tüztől megfűlesztve és szárítva igen gyakran eszik: a szerencsétlen mérgezés mégis csak évtizedekben észleltetik.

A köznép leányai valahogy nyomára jöttek azon titoknak, hogy a gyufa végek leáztatva mérgezést idéznek elő: azért mérgezési célból megisszák, de nagyon ritkán oly mértékben, hogy halálos kimeneteli lenne. A nép tejet szokott adni a gyanított mérgezés esetében.

XII. Törvényszéki orvosi és orvosrendőri tapasztalatok.

Törvényszéki orvosi esetek leggyakrabban a fejsértések körül fordulnak elő. Megyénk köznépének egyik kiváló sajátsága az, hogy lakadalom, bucsú és vasárnapokon ittasnak kell lennie, talán elvesztettnek vagy legalább nem nevezetesnek tartja a napot, ha a férfiak nem innának. A nép szokása szerint az ily napokon részegnek lenni épen nem megrovandó, sőt az elkövetett törvényellenes tett mentségére szolgál.

Az ittasságnak tudvalevőleg meg van azon foka, a hol a gyávabbak is tettekre és bátorságra ingereltetnek, ilyenkor a verekedés egy pár szóváltás után is igen könnyen előáll, annál is inkább: mert megvan népünknek azon hajlama, hogy haragosa ellenébeni bosszuját és a bosszu kitöltését ezen időre halasztja: mert ilyenkor azt hiszi törvényellenes tette miatt kisebb beszámítása leend, mint talán egyébkor, a mi igen gyakran sikerül, különösen akkor, midőn a bíró határozottan kifürkészni nem képes a törvényellenes tettetnek kiszámított bosszúból származott keletkezését; a büntettet tagadni, vagy véletlen-

ségből, részségtség miatt mint nem akarva elkövetettet állítani : köznépünk meglepő tulajdonai közé tartozik.

Megyénk köznépe a templomot kivéve alig megy még a szomszédba is, hogy kezében botot ne vinne; ezen kívül igen sokan, különösen a palóczok, majdnem mindnyájan, hosszú csizmaszárúknál még kést is hordanak, nem épen gyilkolási szándék miatt, de mint sokszor használható szert és eszközt hordják magukkal. Minthogy tehát a bot és kés verekedés közben is kezüknél vagyon, természetesen ezeket használják elleneik megbosszulására; így van aztán, hogy a bottali verekedés, különösen a fejnek bottali sértése majdnem leggyakrabban fordul elő; a késsel való sértegetés leggyakrabban a palóczoknál tapasztaltatik, különösen a baktai és felnémethi verekedés közben igen könnyelmű lelkiismerettel rántja elő csizmaszárától a kést és szúrja meg ellenesét. Igen sokszor történik az, hogy nagyon veszélyes sértések sem jönnek a törvényszék tudomására, hanem a verekedők egymásközt csekély pénzbeli fizetés mellett kiegyezkednek. — Baktán történt azon eset, hogy egy egyén épen a gégéje félig bemetszésével sértetett meg, anélkül azonban, hogy a nevezetes véredények is megsértettek volna; a sértett a seben kereszt túl lélezett. A seb összenőtt egész bab nagyságu nyílásig, a melyet mindig egy ruhacsomaggal kötött be. A felek 40 uj forintban egyeztek meg anélkül, hogy a tettes a törvény elé került volna; sokszor megtörténik az is, hogy a sértett csekély sértés miatt is véresen az orvoshoz megy, nagyitva elpanaszolja borzasztó megveretését csak azért, hogy a másikat megfizettesse, vagy hogy megijessze; mert így a megegyezésnél többet követel sértőjétől.

1867. évben orvos-törvényszéki eset tárgyát képezték az ide mellékelte sértési esetek:

Sulyos testi sértés	29.
Könnyű „ „	198.
Törvényszéki bonczolás eszközöltetett:	
Mérgezési gyanúból	5.
Erőszakos halál miatt	27.
Öngyilkosság végett	15.
Vízbefúlás	6.
Gutaütés	3.
Új szülöttön	5.
Széngőzbe fúlás	1.

A viziszonynak 1867. évi marczius 10-én fordult elő egy esete.

Egy férjezett nő puttonban ruhát vitt a meleg vízre azért: hogy azt kimossa, útközben egy szemközt jövő nagy fehér kutya meztelen bal-karjába kapott, a seb csak igen csekély volt és az orvosnak csak három óra multával mutattatott meg, akkor, midőn már a vízre vitt ruháit kimosta. Az orvos mindjárt erősen kiégette a sebet és a betegnek is rendelt égető szert, hogy azzal naponta ujítgassa sebeit. A nő, midőn én láttam, tallér nagyságú és legalább három tallér vastagságú mély sebet égetett alkarjának felső negyedében a kéz háti felületen; midőn a leégett s így elhalt rész kiesett, a seb csakhamar szenesedésnek indult, és hat-nyolcz hét alatt a harapás után hegedt. Az eb marása 1866. évi december 18-án történt, és 1867. mart. 6-án gyomor-elrontásról kezdett panaszkozni, s azon különös érzésről, hogy karja a hegtől kezdve igen huzódik, és hogy nagy nyugtalanság vagyon az egész karjában, valamint a derekában is, a seb azonnal kiujtitott, de mind ez, mind az alkalmazott szerek sikertelenek maradtak; a nőn kifejlett a viziszony és 1867. marczius 10-én meghalt.

A közbiztonságot veszélyeztető elmebetegek közül a férfiak az egri irgalmasrendnél; a nők pedig az egri városi kórházban nyernek ápolást. E célra a gyöngyösi közkórházban is épül jelenleg egy alkalmas helyiség.

Orvosrendőri tekintetből a tisztí orvosokkal ellátott helyiségekben hetenkint kétszer vizsgáltatnak a kéjhölgyek; 1867. év folytán Egerben 148 kéjhölgy volt vizsgálat alatt. Így meglehetősen sikerül a bujakór terjedésének gátat vetni, de oly helyeken, hol orvos nincs, gyakran évekig elsinlödnek a betegek, annál is inkább, minthogy a betegség veszélyét nem ismerik, s ha talán tudtukra jutott volna is, inkább kuruzsoltatják magukat a helyett, hogy rendesen gyógyítatnák.

A kuruzsolás mint mindenütt, úgy nálunk is szigoruan tiltatik, de népünk sajátságos vonzalma miatt titokban is üzetik.

Az élelmi szerek városokban szinte vizsgáltatnak, de falu helyeken még a hús minősége sem jó kellő vizsgálat alá.

A közegészséget érdeklő orvosi rendőrség megyénkben mint akármelyik más megyében is csak bölcsőjében szunyadozik.

A hasznos házi állatok betegségei közül a juhoknál leginkább a himlőzés fordul elő; de minthogy ezen állatoknál kevésbbé hanyagolják el az ojtást: rendesen szelid lefolyású szokott lenni.

A teheneknél szórványosan meleg száraz időkben és rossz legelő mellett a száj és körömfájás szokott előjönni.

A lépfene néha szinte előfordul, de nagy áldozatokat ritkán követel.

A sertéseknél a torokfájás, torokgyík és nyakmirigyek dagana-
tai fordulnak elő legtöbbször. Borsókát több esetben tapasztaltam a
leölt sertések húsában, de népünk nem igen utálja, sőt minden undor
nélkül megeszi. Hogy a galandócz mégis oly ritka megyénkben, an-
nak lehet tulajdonítani, hogy népünk ezen betegségre nem bir haj-
lammal, és hogy a szalonnát kivéve, a miben különben sincs borsóka,
a serteshús minden részét oly hőfok alatt erősen megfőzve és sütve
szokta enni, a mely hőfok alatt a borsóka elvész. Fonalóczot serté-
seink húsában nem igen gyanítunk, azért: mert a fonálóczkór me-
gyénkben ismeretlen; meglehet szinte azon oknál fogva, mint a most
említett galandócz.

Az ebdüh a kutyáknál igen sokszor fordul elő; de minthogy
semmiféle betegségtől nem fél a köznép annyira, mint a viziszonytól:
a gyanús ebeket elég korán agyon szokták verni, sőt ha észrevesznek
egy kóborló veszett kutyát, azonnal üldözőbe veszik és megsemmi-
sítik. Ha azonban mégis megmar valakit a dühös eb, azonnal orvos
hivatik, vagy ha ez közel nincs, maguk igyekeznek meggátolni a nyál-
nak vérbe juthatását az által, hogy a sebet erősen kimossák, eczettel
dörzsölik, és bicskával vagy bádóg kanállal vakargatják; a sebet so-
káig nyitva tartják és ha hegedni kezd, azonnal levakarják bádóg ka-
nállal; a bádóg kanalat alkalmasint azért szeretik kiválólag, hogy
széle éles, és így a pörk lehorzsolására igen alkalmas.

A viziszony, a dühös ebek számához arányitva, megyénkben
csak ritkán jö elő.

A lovaknál a rüh és taknyosság némelykor előfordul. A tak-
nyosságtól igen félnek a gazdák, jókor megvizsgáltatják és elkülöní-
tik a beteget, s amint a taknyosság bebizonyult, agyonszurják.

A szárnyas állatok dőge majd minden nyáron uralkodik szórvá-
nyosan itt ott, hanem minthogy csak az asszonyok házi pénztárát ér-
deklük: nem sokat törődnek vele a gazdák, különösen azért sem, mert
az ügyes nők csakhamar ujakat nevelnek.

A keleti marhavész akárhányszor fellépett, mindannyiszor tete-
mes áldozatokat követelt. Talán legszerencsésebb volt a megye a
mult 1867. évben Pusztá-Hidvégen és Pusztá-Hatházán, hol 427 szar-

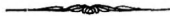
vasmarha közt lépett fel a keleti marhavész: de oly szelid lefolyású volt: meglehet a rögtöni s igen szigorú intézkedések miatt, hogy csak 28 db. esett el. Egy a betegség constatálása végett lebunkóztatott.

Szeretjük binni és reményleni, hogy a nm. magyar kormány a közjó legfontosabbikáról, az egészségügyről sem fog megfélekedezni, és mentül előbb felkarolandja azon ügyet, mely az államélet jólétének elmaradhatlan kellékét képezi. *)

---

*) Erre az első lépés a közegészségügyi országos tanács kineveztetése által, mint tudjuk, legközelebb történt meg.

Szerk.

IV. RÉSZ.

HEVES ÉS K. SZOLNOK TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT
VÁRMEGYÉKBEN TALÁLTATÓ HÁROM NEVEZE-
TESB FÜRDŐNEK LEIRÁSA

D. FRANTZ ALAJOS

ÉS

D. LOSTEINER KÁROLYTÓL.

IV. RÉSZ.

Heves és Külső-Szolnok t. egyesült vármegyékben találtató három nevezetesb fürdőnek leírása.

I. Az egri fürdő leírása.

A hévviz története.

Dr. Frantz Alajos
Hevesmegyei főorvostól.

Istváni történetíró az egri hévviz ösmeretét és használatát még a törökök ideje előtti korba viszi vissza, azonban valószínűleg egészen elhanyagolva csak úgy használtatott, a mint az anyatermészet titokteljes kebeléből a fölszinre bugyogott és saját medenczét alkotva összegyűlve együtt maradt.

Ezen hévviz főtörzse valószínűleg az egri bort híressé tevő Eged hegye mélyében rejtőzhet és innét emelkedik lassankint a felszínfelé délnek tartva olyformán, hogy a romjaiban is büszke egri vár, délnek fekvő felmeneteli kapujához nem messze a mostani Ürményi féle házhelyen, valamint a jelenleg is legnevezetesebb forrásában, az úgynevezett érseki fürdő helyén is mint melegfürdő használtatott, Sambucus és Istváni szerint már a hős Dobó idejében ismertetett.

Midőn a törökök Eger várát is hatalmukba ejtették, vallásuknál fogva kötelezve lévén a gyakori mosdásra és különben is kedvelvén a langyos vizet, a természetadta kedves helyzetet mindjárt az által karolták fel: hogy mind a várbóli lemenetel előtt a mostani Ürményi féle házban, mind pedig a mostani érseki fürdő helyén fürdőszobákat építettek.

Azon sajátoságos építésmód, mely még most is látszik a várrom nyugati oldalán épen álló úgynevezett mecseten; egészen jellemzi a törökök által épített fürdőhelyeket.

Az érseki fürdő 1. 2. 3 és 4 számmal jelölt úgynevezett tükörfürdő szobája eredetileg egy lehetett és később válaszfalak által négy tükörfürdőt magába záró szobára osztatott, nem különben a mostan található romok szinte török építésre mutatnak.

Míg az érseki fürdőben most is láthatni egész terjedelmében a sajátságos építési modort: addig az Ürményi házban csak romokat lehet találni.

Még csak néhány éve hogy Ürményi kisdud háza helyén újabban építkezvén, a piszkos és kisdud szobákat, melyek csak lomtárak voltak azért hanyatta el, hogy az újabb építésre anyagot nyerjen, azonban midőn szétbontatta, azt tapasztalta, hogy a török épület oly erősen tartatik együvé, hogy a lerombolt darabokat az új épületre nem használhatja és midőn lejjebb bontatta a talaj felé, ott találta a szemettel behordott és kitöltött eredeti kömedenczéket, melyeket midőn kitisztítani kezdett, a víz mint valaha a törökök által használt fürdőbe ismét felbugyogott; hanem minthogy erre neki szüksége nem volt ismét betöltötte, csak később figyelmeztetett néhány ember által a mostani háztulajdonos, hogy ott valaha fürdők voltak akkor tudniillik, midőn már a falakat lerontatta.

Ezen körülmény megemlítése csak azért érdemel különös figyelmet, mert ebből az derül ki: hogy az egri hévíz nagy ága ezen vonalba jó és hogy itt egy fürdőt újlag állítani igen kevés munkába kerülne.

Továbbá azért is feltűnő ezen körülmény, hogy a valóban létezett és használt fürdők a törökök kiveretése után egészen elhanyagoltak annyira, hogy a már kész fürdőszobák is betömettek és mai nap már csak véletlen jönnek napfényre.

Igy minden használat és élvezet nélkül ömlött a hévíz a közellevő egri patakba és segítette a patak völgyében alkalmazott malomokat hajtani.

A molnárokat legfeljebb azon jótéteménybe részesítette, hogy az egri patak a melegvíz bejövételétől kezdve több mérföldre a legnagyobb hidegben sem fagyott és most sem fagy be és így folytonosan, télen nyáron, örölhettek.

Eszterházy püspök, ki az egri gyönyörű Lyceumot és a közel vidéken több pompás egyházat építtetett, a már romnak indult egri érseki fürdő ügyét is felkarolta és nemcsak a régi épületet kijavította, hanem még 2 fürdőszobával szaporíttatta is.

A meleg tó vizét eleinte szegény emberek, betegek és egészségesek is használták ösztönszerűleg, de midőn a szegény betegek

közt gyakran nevezetes gyógyulási eseteket tapasztaltak, a tehetősök is kezdék látogatni a szerény fürdőt.

Több nevezetes gyógyulási eset után a múlt század végén Kitaibel és Dombi az egri hévvizet nemcsak mint egyszerű fürdőt, de mint sok betegségben valóságos gyógyerővel bíró hévvizet ajánlották a közönségnek.

Adler András chemiai vizsgálatai szerint is az egri hévviz sok betegségben jótékony gyógyerejének bizonyult be.

1827. évben Pyrker patriarcha érsek sokat tapasztalt vizsgáló szemét nem kerülte ki az egri fürdő sem. Mindjárt Egerbe jöttkor a fürdő-épületet nagyobbította és kényelmesebbé tette és így a már jótékony hatásánál fogva ismert fürdő oly látogatott lett, hogy messze vidékről is megkerestetett a még csak hírből ismert gyógyvíz és gyakran oly tömegben lepetett meg, hogy a fürdőszobák szaporítása mellett sem volt képes befogadni a látogatókat; e kényelemhiány egy időre elidegeníté a vendégeket a különben már jó hírből levő fürdő gyakori látogatásától.

Fekvés és éghajlat.

Eger érseki város, fekszik Hevesmegye északkeleti részén egy kedves és bájos völgyben; ezen völgyet már régen Vallis amoenissima Agriensisnek nevezték.

Eger minden oldalról hegyektől körítetik és messziről úgy néz ki, mintha egy katlan közepében volna.

Legkisebb hegyek vagynak a déli részén, egyebütt elég magas és vulcanicus eredetű hegylánczolat által védetik a rohamos északi és nyugati szelektől.

Hegyei valaha erdőkkel lehettek benöve, jelenleg azonban szőlők és gyümölcsfák diszitik.

Eger nevét valószínűleg a hasonnevű patak körül valaha nagy mennyiségben termett Egerfákról nyerte.

Az egri fürdő majdnem a város közepén van, az úgynevezett maklári külváros felső részében, a város közepét átkigyózó Eger folyam balpartján.

Töszomszédságában van az érseki gyümölcsös kert és az elkülönített, a város élvezetére átengedett, angol izléssel csinosított sétakert.

Vize az egri hévvíznek az egerpatakba ömlik.

Egernek éghajlata a körülövedző hegyek védelme miatt szelid, levegője tiszta és egészséges.

Tájkóroktól ment, sőt a járványos betegségek, mint a cholera itt mindég szelidebb lefolyású volt mint másutt.

Egerbe csinált út vezet Pest, Hatvan, Gyöngyösön keresztül, valamint Kassa és Miskolczon át. A Nógrád és Gömörtől ide vezető út szinte csinált ország út.

Most midőn a kormány intézkedéséből a pest miskolczi vasútvonal szinte építettik, az Egerbe való utazás tetemesen megkönnyítettik.

Mint hogy a fürdő mint említém a városnak majd nem közepén van, az elszállásolás a városban történhetik egész kényelemmel annál is inkább, mert a fürdő körül lakó polgárok havi fizetésre lakukból szívesen engednek egy-két szobát.

Meglehet hogy épen ezen könnyű elszállásolás volt oka annak, hogy eddig a fürdő tulajdonosok magában a fürdő épületben a fürdő vendégek számára csak kevés szobát tartottak fel, jelenleg három szoba vagy on csak a szálló vendégek számára és minthogy a tüdő betegek igen viderőn érzik magukat a fürdő párák hatása alatt, különösen az idén keresett volt.

Most legközelebb fog az érseki fürdő épület — mint jó forrásból értesülök — felemeltetni azért, hogy ott a fürdő vendégek egész kényelemben részesülhessenek.

Ki az egri fürdőt használja nemcsak a hévvíz gyógyerejét élvezi, de élvezheti Eger bájús vidékének kéjeit is.

Az említettem gyönyörű érsekkerten kívül igen közel van a Dobó idejében híres, most romjaiban is büszke egri vár. Innét az egész várost és a szőlőhegyeket egész pompájukban átlehet tekinteni. Itt van siremléke és a szent áhitatra intő kalvária, Krisztus a Megváltó emléke. Sok gondolat és sok érzés lepi itt meg az embert; a haza és vallás nagyszerű gondolatai úgy vegyülnek itt egymásba, hogy a léleknek jól esik olvadozni akkor, midőn a szem a hegy hullámos vidékén mereng.

A várostól mintegy fél órai távolságban van a boráról híres Eged hegye kettős csucsával; a hegytetéjére jutás ösvérek hiányában nem a legkényelmesebb, de annál kedvesebb azon élvezet, melyet tiszta időben nyerünk, belátván az Eger alatt elterülő alföldi rónát egész a Tiszáig; derült időben a Tisza vize visszatükröződik az Egeden ülő szemébe.

Egy órai távolságra van Egertől Felső-Tárkány, az egrieknek kedvencz majálisozó helye.

Ezen gyönyörű vidék leírása könnyen elvezethetne kitűzött

czélomtól, ugyanazért leírását ez alkalommal elhagyom, csak annyit említek meg, hogy eddigelé nem volt utazó, ki e helyet megszemlélni elmulasztotta volna és rá ne emlékeznék.

A város szélében fekvő szőlőhegyek tágas utaiknál fogva mind gyalog, mind pedig kocsin élvezetesek, üdítő séta helyekkel kínálkoznak és gyönyörködtetik látogatóikat.

A z e g r i f ü r d ő k t e r m é s z e t t a n i m i n ő s é g e .

A víz színe a tükörfürdőben és a szabad tóban egészen átlátszó kékes opál színezetű, a víz fenekén a legkisebb tárgyat is meglehet látni, hanem minden tárgy épen úgy mint a fürdőgyén a víz kékes színétől, magában a vízben kékes szint nyer, a mely szint azonban nem valamely festanyag által jő létre, mert a vízből kiemelt tárgyak azonnal visszanyerik eredeti színüket. Kisebb mennyiségben, például pohárban, vagy tiszta üvegben a víz egészen tiszta fehér átlátszó.

A víz fenekéről egészen a víz eredeti mélységéből mogoró, dió, sőt tojás nagyságú tiszta átlátszó gázgömbök emelkednek a víz felületére, a hol szétpattanván szénsav gáznak lenni bizonyulnak.

Ha a pohárban áll, a víz felületén egy gyenge hártya képződik és a pohár falaira, valamint fenekére is fehéres porállomány rakódik le.

A tükörfürdők falait ezen állomány vastagabb kéreggel vonja be és megszilárdul annyira, hogy összeállítását kissé sárgás kékes színű gipsz állományúnak mondhatjuk. Ize a víz langyossága miatt kissé kellemetlen sósas, meghülve azonban kellemes italú. Szaga a tükörfürdőkben a gyenge könkéneg szagot gyanítja.

A víz fenekéről felemelkedő gázbuborékok némelykor nagyobb számmal jelennek meg és gyakran oly sebességgel törnek felfelé: hogy a víz színe felett kiugorva halk morajjal pattannak szét.

Hőmérséke a legmagasabb fokon 26° . rendesen $24\frac{1}{2}$ Reaumur szerint.

Fajstúlya 1,001 nem egészen 1,002.

F o r r á s o k .

Az egri hévviznek számtalan apró forrása vagyon azon területen, mely az úgynevezett vár alatti és mamlári utcától a patakig terjed és melynek közép vonala a vár felmenetelétől az érseki kertig gondolható.

Ezen sok apró forrást számításán kívül hagyva, van jelenleg négy nevezetes forrás az

1-ső azon nagy kőmedenczébe fogatik fel, mely épen a patak felett az érsekkert tőzsomszédságában van, falát mosván a jelenlegi érseki fürdőnek, vize egy malomkereket forgat, a fürdő azonban nem ezen medenczéből kapja vizét, mert magukba a fürdőszobákba egyenesen a földből buzog fel.

A fürdőintézet kisdud udvarában van egy ásott kút is, a melybe szinte külön ömlik a víz oly nagy mennyiségben, hogy a kádfürdőket és zuhanyokat teljesen ellátja. Ezen kútvíz a mint eredetileg a forrásból kihuzatik szinte meleg, azonban azok számára, kik a forrás rendes melegségén kívül magasabb hőfokú fürdőt igényelnek, természetesen melegítettik;

A 2-ik forrás az elsőől alig 10—15 öl távolságnyira esik észak felé és oly nagy mennyiségű vizet tartalmaz, hogy a haza köztisztletében álló egri érsek Bartakovics Béla úr ő nagyméltósága 1856-ik évben uszodává alakíttatta.

Ezen két nevezetes forrás egy óra alatt 14760 és így 24 óra alatt 354,240 akó vizet ad.

3-ik forrás az első és második közt van egy kissé keletfelé. Itt nagy víztömeg nincs együtt, hanem elkülönítve egymástól több helyen úgy buzog fel a földből, a mint az ezen helyen 1860-ik évben épült Sinkovics féle fürdőintézet tükörszobái igénylik.

4-ik forrás az érseki fürdő és Sinkovics fürdő tőzsomszédságában egy timár udvarán vagyon. Itt a víz szinte nagy mennyiségben egy természetes medenczében foglal helyet és mint az első nagy forrás úgy ez is ruhamosásra használtatik; a 3-ik és 4-ik forrás vize szinte egy malomkereket hajt, de nem oly nagy mennyiségű vízzel mint az első forrás, gyakran fogva öröl a molnár és talán azért neveztek el régente e malmot lötyögő malomnak.

Ezen források vize összesen az egri patakot szaporítja és idézi elő azt, hogy az egri patak több mértföldéken keresztül soha be nem fagy.

Fürdőintézetek.

Jelenleg 3 fürdőintézet vagyon, az első az egri érseki fürdő, nagyobb részben még a törökök által készített; de később átalakíttatott tükörfürdőkké.

A tükörfürdők száma hét, de ezenkívül van még a szegényebb sorsuak számára egy tágas közösfürdő apró kis vetkező szobákkal ellátva.

Öt tükörfürdőben vagyon zuhany is, mely vizét részben a kút-

ból, részben pedig magából a fürdőből nyeri. Az 1-ső és 4-ik számú tükörfürdőben a zuhanyok kettősek t. i. zápor és sugár, melyek mintegy 2 öl magasságról esnek.

A tükörfürdők vize télben is megtartja hőfokát, s így télben is fürödhetni. Azok számára azonban, kik melegebb szobát ohajtanak, télben egy tükörfürdő szobája fűtetik.

A fürdők vize tiszta kékesen átlátszó, mint fentebb említém és minthogy folytonosan igen nagy mennyiségben buzog fel a föld mélyéből, folytonosan ki is folyik és magamagát tisztítja azon anyagoktól, vagy szappan maradékoktól, melyek a fürdő vendégektől a bőrtisztítása által a vízbe jutottak.

A fürdő vize, mint általában az egész egri hévíz mennyiségére nézve soha sem kevesbedik, legalább úgy tapasztaltuk, hogy 1863-dik évben, midőn vidékünkön a legdúsabb források is részint egészen kifogytak, részint pedig megkevesbedtek, az egri hévízek mindenütt egyforma mennyiségben törtek elő a föld mélyéből.

Kádas szoba vagy on öt, nyolcz káddal ellátva.

Vízüket a kádak a kút vizéből nyerik csöveken keresztül, de minthogy a kút vize, mely szinte természetes melegségű, még a csöveken keresztül megy, melegségéből veszít és minthogy sok fürdővendég a víz melegségénél magasabb hő fokú vízben szeret fürödni, azért a kádak vize melegítették és a fürdő egyén kedve szerint mérsekélheti csapok segítségével fürdővizét.

Valamint a tükörfürdőkben, úgy a kádas szobákban is nagyon elegendő kényelem, mind a vetkőzést és öltözködést illetőleg, mind azon szempontból, midőn a fürdőben társaságban jelennek meg.

Fizet a fürdő vendég az 1-ső és 4-ik számú tükörfürdő használatáért 24 krt, de ha társaságban megy — minthogy 6—8 egyén kényelmesen fürödhetik egy tükörfürdőben — egyénenkint fizetnek 18 krt, a fürdőruha külön fizettetik.

A többi tükörfürdőben fizet a vendég 20 krt, társaságban egyénenkint 18 krt. Hogy az 1 és 4. számú fürdőben valamivel többet kell fizetni az onnét van, mert ezen két fürdő igen keresett és a vendégek azt tartják, hogy itt a víz több hatást gyakorol azért: mert ezen két fürdőben jönnek fel legnagyobb számmal a légbuborékok; mulatságra nézve meglehet, hogy ezen körülmény számíthat valamit, de a víz gyógyhatását illetőleg orvosilag azon véleményben vagyunk, hogy ez az egri hévízben mindenütt egyenlő.

A kádas szobákban fizet egy egyén 20 krajczárt.

A közös fürdőben 4 krajczárt fizet mindenki. Nők számára

nincs közfürdő, mert egy kö- vagy tükörfürdőben több nő fűredhetik együtt; a nők általában nem mennek csoportosan oly nagy számmal fürödni, mint például szombaton a mesterlegények és földmivesek.

A fürdő megnyittatik április hó közepén és mindig lehet fürödni egész október közepéig.

Naponkint lehet fürödni reggeli 4 órától esti 10 óráig.

A váró vendégek számára vagyon egy csinosan bútorzott tágas váró-terem.

A vendégek kényelmére, a fürdőben, a bérlő által, minden a legszebb rendben vezetetik és épen ezért lakik folytonosan a fürdőben, hogy a legkisebb kívánni való is azonnal teljesíttessék.

2-dik az új fürdő az érseki fürdőnek majdnem átellenében; ezen fürdő helyiség nagyobb része újabb izléssel épülve, lakul szolgál a tulajdonosnak. A fürdő-udvarka szép fákkal és virágokkal díszlik.

Vagyon a fürdőbön öt tükörfürdő és három kádas szoba, két-két kényelmes káddal ellátva.

A tükörfürdőben fizet az egyén 15 krajczárt, társaságban személyenkint 10 krajczárt; a kádfürdőben fizet a fürdővendég egyénenként 20 krajczárt.

A fürdő idény épen oly időben kezdődik, mint az érseki fürdőben. Fürödni lehet mindennap reggeli 4 órától esti 10 óráig; a tükörfürdők zuhannyal vagynak ellátva.

A kádak fürdő vizüket egy szinte meleg forrású kútból nyerik, azonban kívánat szerint a hévvíznél magasabb hőfokban is, a mit egyébbiránt a csinosan és jól berendezett csövek által kedve szerint intézhet el magának a fürdő egyén.

Ezen fürdők általában valamivel kisebb hőfokot mutatnak, mint az érseki fürdők s így igen kényelmes azok részére, a kik nem szeretik a magasabb hőfokú fürdőket.

Vagyon még ezen fürdőintézetben egy gőzfürdő is, két szobával, öltöző helyiséggel és váró-teremmel berendezve, a gőzfürdő szinte a természetes melegségű kútból nyeri vizét.

A gőzfürdőt naponkint ugyan és pedig télen, nyáron — de csak dél előtt — lehet élvezni.

A fürdőtulajdonos a tisztaságra, kényelemre és pontos felszolgálatra szigoruan ügyelvén, a fürdővendégek a víz gyógyerejét és a fürdést teljes kényelemmel élvezhetik.

Megjegyzendő, hogy mindkét fürdőben, folytonosan tartatik a bátori közsézbányáknál felfedezett vasas lúg azon betegek számára,

kiknek orvosi tanács következtében vastartalmu fürdőt kell használniok. A vasas lúg igen erős, azért egy kádfürdőre nem szabad többet használni egy fél, vagy pedig egy egész rocska lúgnál.

A 3-dik fürdőintézet az uszoda. Ez valóságos jótékony intézet azok számára, kik a fürdő élvezetét, a szervezetet minden irányban fejlesztő úszási testgyakorlattal egybe köthetik.

Nem lehet eléggé ajánlani serdülő fiúk és leánykák részére, mert az úszás által nemcsak az izmok fejlődnek és erősödnek, a járásban és mozgásban egyenességet és illemes modort nyernek: hanem kifejlődnek különösen a tüdők és mellizmok és így eleje vétetik azon tüdő bajoknak, melyek különösen görvélyben szenvedő gyermekeknél idősb korukban oly gyakran kifejlődnek. A leányok, mint majd egykor hivatásuk szerint anyák, kifejlődött jó tüdejük és emlőjük által, magok teljesíthetik a csecsemő ápolását.

Csak röviden jegyzem itt meg, hogy az egri fürdőkben és uszodában a görvélyes gyermekek meglepő sikerrel gyógyúlnak.

Az uszoda zuhanyokkal nagyon ellátva.

Az uszoda helyiségében nagyon még egy társas fürdő is, öltözőkódó szobával azok számára, kik úszni nem tudnak.

Mint társas fürdő bir ugyan az uszoda öltözőkódó szobácskákkal, hanem bizony a látogatók számára képest többel is rendelkezhetnék. Meglehet, hogy a fürdő gyermekek közül ketten is mehetnek egy vetkező szobácskába és így elférnek szorúlva: hanem az illemre és szeméremre is kell felügyeletet tartani, nehogy fiataljainkból oly szemtelen nagyok legyenek, kiknek száma a mai világban oly sok és kik még azt akarják elhitetni és erőszakolni másokra, hogy ők a civilizáltak ?!!

Az uszoda tágas udvara fákkal van beültetve és sétányokkal diszítve azok számára, a kik ott időznek.

Nők számára fel van tartva az uszoda reggel 8 órától 10-ig, délután 3 órától 5 $\frac{1}{2}$ óráig. A nap többi részében reggeli 4 órától esti 9-ig a férfiak fürödhetnek; fizet a vendég az uszodában 15 krajczárt — az uszodai tanítás egy óra 5 forint.

A kellemes melegségű uszodában május elejétől egész szeptember végeig lehet fürödni.

Mínthogy az uszodában a felügyelőn kívül 5 uszó mester van alkalmazva és a szolgálai személyzet és elég nagy, minden szép rendben történik. Szerencsétlenség még tudtomra nem történt.

Az uszoda vize roppant mennyiségben buzog fel, folytonosan kifolyik és így mindig tiszta átlátszó.

A z i v ó k ú t.

Kár, hogy az egri hévvíz belső használata jelenleg nincs oly gyakorlatban mint valaha lehetett.

Azoknak, kiknek a fürdő külsőleg orvosi szempontból javalva vagyon, mindenesetre csak jót tenne, ha a kút vizét, mely a fürdő vizétől elkülönítve ásott kutakból nyeretik, szinte belsőleg is használnák. Azon vegyi elemek, melyek a vízben kellő mennyiségben találtnak és melyek a fürdőből jutnak a szervezetbe, kellő mennyiségben a gyomor és beleken keresztül is jó hatással vagynak, annál is inkább, mert bár a víz langyosan egy kissé kellemetlen, de jobban kihűlve igen kedves és könnyű italú, a mit bizonyít azon sokak száma, kik folytonosan ezen vizet iszszák.

Az egri hévvíz körül és területén a növényzet gyönyörű szép zöld színnel gazdagon tenyészik és valamint kora tavasszal fejlődésnek indulnak: úgy csak késő őszkor, midőn már másutt csupaszok a galyak, hullajtják el sűrű lombozatokat.

Midőn ezeket látom, önkénytelen eszembe jut a világhírű gasteini fürdő, melynek testvérét Egerben birjuk, de melyet mi nem becsülünk annyira mint amazt a világ, pedig egyéb okaink alig vagynak mint az, hogy a gasteini fürdő berendezése gazdagon pompázik, a miénk pedig csak egyszerű berendezéssel szerénykedik.

Csak vállalkozás kell a fürdői kényelem előállítására és Eger hévvize oly nevezetes lesz, mint a gasteini.

A z e g r i h é v v í z v e g y r é s z e i.

E víz addig négyszer vizsgáltatott meg vegyileg, azonban nem ártana az ötödik vizsgálat sem, már csak azért is, mert az előbbi vizsgálatok csak minőségileg „qualitative“ történtek a vegy-tudomány azon időszakában, a midőn oly pontossággal alig történhetett a vizsgálat, mint jelenleg, különösen a vegytudomány napontai nagy mérvű előhaladása után történhetnek. Egyébiránt a legközelebbi időre hagyván a víz újabb vegykémlését, most a már megtörtént vegybontás eredményét sorolom el.

1-ször Kitaibel bevégezván vegyvizsgálatát, ezt mondta „partes constituentes chemicae“ supponuntur: Acidum carbonicum et carbonas Calcariae.“ E szerint ő szénsavat és szénsavas meszet fedezett fel fürdőkben.

2-szor Dombi Sámuel így ír: „A víz kénsavval semmit

sem pezsgett; az ibolya szörp csak kevésbé színezté zöldre, jelölül, hogy kevés alkali részekkel bír; a bele hintett gubacspor, melytől sem fekete, sem bíbor színt nem kapott, világosan mutatá a vashiányát; az olvasztott alszénsavas haméleg által ugyan zavaros, valamennyire fehéres lett, de az üveg fenekén nem sok csapadék maradt. Az elpárolás által nyert por tüzesítetvén, nem pattogott és így közép természetű konyhasós részekkel nem bír; 23 font víz elpárolgása után 31 szemer szilárd anyag maradt hátra, mely felolvasztva és át-szűrve 5 szemer alkali sóból és 26 szemer mészföldből állott; amaz Ammonia Muriaticával erős beható gőzt okozott, emez pedig hígított kénsavval rögtön felforrott.“

5-szor Adler András gyógyszerész 1826-ik évben következő alkrészeket talált: szabad szénsav, könkéneg, szénsavas mész, sósavas mész, salétrom, sziksó, csudasó, konyhasó.

A vegyvizgát 20 font vízben tette és 50 szemer szilárd részt talált, az illékony részeket nem mérte meg.

4-szer John Abel 1838-ban Adler vizsgálását egészen helyeselte, csak épen konyha-sót nem talált.

A mint látjuk ezen vizsgálati eredmények olyanok, a melyek még tökéletesítésre várnak, egyébiránt az még is kiderül, hogy az egri fürdő nemcsak, mint az egyszerű meleg víz, egyedül mosdásra való, hanem oly vegyelemeket is tartalmaz, melyek orvosilag felhasználva bizonyos betegségekben valósággal gyógyítólag hatnak a szervezetre; és ha még hozzáadjuk azon villamdelejes erőt, mely az egri hévvíz mind eredetét, mind melegségét oly határozottan jellemzi; bátran elmondhatjuk, hogy az egri hévvíz egyszersmind a gyógyvizek, a gyógyfürdők közé tartozik és hogy ez csakugyan így vagyon, megemlítem azon kórokat, melyekben az egri fürdő tapasztalatilag gyógyhatást gyakorol.

A z e g r i f ü r d ő g y ó g y h a t á s a .

A mi az egri gyógyvíz élettani hatását illeti, saját és kartársaim tapasztalata szerint a következő betegségekben ajánlható.

1-ször Igen jó hatást gyakorol az idült máj és lépdagokra, ezeket nemcsak megpuhítja, hanem rendes állapotukra és működésükre visszavezeti és így mind azon kórok, melyek a máj- és lép-dagatoknak és dugulásoknak természetes következményei, egyenkint sorban elenyészvén, a beteg visszanyeri elvesztett egészségét.

A legtöbb esetben az aranyér szükséges következménye lévén a májbeteges állapotának, a most mondottak szerint gyógyulnia kell

és csakugyan oly meglepőleg javul, sőt gyógyul az aranyeres bántalom az egri fürdő használata által, hogy e tekintetben hévvizünk még a laikusoktól is, mint a tapasztalásból merült gyógyerejü, dicsértetik.

Tapasztalásból azt is tudom, hogy a végbél körül keletkezett és gyulladásba átment aranyeres csomókkal is sokan fürödnek, vagy csak ülőfürdőt vesznek és nemcsak javulást nyernek, hanem a legtöbb esetben szétoszlanak a kidudorodott csomók.

Saját tapasztalatomból és kartársaim előadásából azt is állíthatom, hogy sok oly megnagyobbodott és megkeményedett lépdagokat oszlattunk szét a fürdő által, a melyek a legerélyesebb gyógykezeléssel évekig dacoltak.

2-szor. A sárgaság és búskomolyság, mint szinte a legtöbb esetben a máj és a lép beteges elváltozásának következménye, az egri fürdőben sikeresen gyógyulnak.

3-szor. A rossz emésztés, gyomorzsába, felbőfögés és gyomorégés (soda = Sodbrennen) bélhurut és székrendetlenség, amennyiben ezek a gyomornedv elsavanyodásától feltételezvék.

Ezen bajokban én ajánlom a víz ivását is, eleinte kisebb mértékben, később lehet többet is inni, de nem melegen, hanem meghűlve.

Ha a vegyelemeket figyelembe vesszük, ezen tapasztalati igazság szépen kiviláglik.

4-szer. Vagynak tapasztalatok arra nézve is, hogy azon egyének, kik köben, vagy fővényben szenvednek, részint megkönnyedbednek, részint, különösen a fővény, könnyedén kiürítetik a vizellet által.

5-ször. A csonttörések és ficzámok után hátramaradt fájdalmak és izommerevedések, egészen és sebesen meggyógyulnak.

6-szor. A fájdalmakkal járó csúzos bántalmak, sőt a köszvény is alább hagy.

7-szer. A bőr és takhártyák idült petyhüdségére zsongítólag és összehúzólag hatván, a bővebb és rendellenes elválasztásokat megszünteti, ezért tapasztaljuk, hogy a fehér folyás, izzag, sömör, viszketeg, idült fekélyek a fürdő hatása alatt szépen gyógyulnak. Azon bőrbaj, melyet színe miatt a nem szakértők általában májfoltoknak neveznek, a fürdő használata által elmúlnak és az eddig száraz és pattanásokkal telt bőr puha lesz, élénk fehéres színezetét visszakapja.

8-szor. Sokan a méh és tüdő vérzéseiben, valamint a máj és tüdők elgenyvesedésében is ajánlják.

Nekem annyi tapasztalatom van, hogy a gümőkórosok, midőn bajuk láz nélkül idültté vált, a fürdő környékében, ott t. i. a hol a léget a fürdéből kifejlett gőz és felemelkedett párák töltik be, igen jól és vidoran érzik magukat. Láttam eseteket, a hol a cavernák elmeszesedtek, még pedig oly egyéneknél, a kiknek életéhez alig volt remény. Láttam egész fiatal egyéneket is javulni, sőt meggyógyulni.

Megjegyzést érdemel, hogy a gümőkórosak ezen fürdőben fürdés alatt is jól érzik magukat és tüdőjük semmi nehézséget vagy fuldoklást nem küld.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a gümőkórosoknak, az egyforma és párával telt légkör a legjobb és azért keresik fel azon vidékeket, a hol ezen kellékek megvagnak. A tapasztalat azt is bizonyítja, hogy a gümösödés leginkább az által gyógyul meg, ha a képződött cavernák tartalma elmeszesedik.

Az egri fürdő környezete a megkívántató légkörre nézve tehát egészen alkalmas; vízében pedig megvagnak azon vegyi alkatrészek, melyek a gümök elmeszesedését előidézhetik.

A fürdőt, bár könnyen eltűrik, mint imént mondtam: azonban én a fürdőt csak ritkábban és rövid ideig használtam, hanem a helyett a vízivást ajánlom.

Kartársaim tapasztalásait ezen baj körül nem ismerem, hanem nekem jó eredménnyel végződött eseteim voltak és épen azért reményelem, hogy e tekintetben Eger fürdője nem sokára kivivandja a szenvedő emberiség javára a méltó elismerést.

9-szer. Az egri fürdőknek, különösen testgyakorlati előnye miatt, az uszodának használata görvélyes gyermekeknél oly általános lett jó hatása miatt, hogy nemcsak az orvosok küldik az ezen kórban szenvedő gyermekeket a fürdőbe: hanem tapasztalás után maguk a beteges gyermekeknek szülői is gyakran orvosi tanács nélkül fürdetik gyermekeiket. A mirigyek beszüremkedései, az orr és szemek görvélyes bántalmái, a görvélyes vérvegy miatt keletkezett csontthártya daganatok, a genyedéssel járó csontszúk, a legszebb eredménnyel gyógyulnak, oly annyira, hogy mutathatunk eseteket, amelyeknél évekig tartó dagok és csontszúvasodások egy fürdőidény alatt is egészen meggyógyultak; vagy ha a mélyebben gyökerezett betveget egy idény alatt nem sikerült is egészen kioltani, de a fürdés után hátrázott javulásnak indultak és az ismétli használáskor teljesen gyógyultak.

Minthogy tapasztalat szerint a legtöbb esetben a gyermekkor-

ban már mutatkozó görvélyes egyének esnek felnőttébb korokban is a félelmes gümőkórba: azért nem tudom eléggé ajánlani a szülőknek, hogy görvélyes gyermekeiket lehető gyakran fürdessék, és így gyógyítsák.

Ajánlom egyszersmind a meghűlt víznek belső használatát is.

Hogy miképen használja valaki a fürdőt és ivásképen a vizet, mily életmódot kövessen, az étrend, a netaláni gyógyszerek használata miképen történjék: az a betegség viszonyaitól függvén, legjobb ezen tekintetekben a házi, vagy fürdőorvostól felvilágosítást kérni.

II. A gyöngyösi timsós- vasas- gyógyfürdő (Aloisiafürdő).

— Ugyanazon szerzőtől. —

1. Rövid történeti adatok.

Gyöngyös városa kebelevezve van Hevesmegyébe, e város közepén vezet keresztül a Pest és Kassát összekötő országút. Helyzete Pesttől 11, Kassától pedig 24½ mértföld.

Gyöngyös városa Istvánfy szerint Opidum gemmeum, vagy Gemmeopolisnak neveztetik, valószínűleg az őt környező erdők tölgyfáinak sűrűn megrakott gemma gyöngyeitől.

E város 4 kapuval ellátott 4 kulcsos város volt, de később Szapolyai v. János király ideje után a különböző viszonyok szerint földesuri hatalom alá jutott, hanem magát 1853. évben 142878 frt 9 kr. összegért ismét megváltotta.

2. Fekvése és éghajlata.

Gyöngyös városa határos keletről: Visonta, Saár és Bene pusztával; északról: Sólymos, nyugatról: Gyöngyös-Tarján, délről Gyöngyös-Püspöki községekkel. Az északnak fekvő erdős hegyek s délnek az alföldet kitaró szabad síkság a város fekvését valóban kedvessé és regényessé teszik. — Hatvan mint vasuti állomás 3¼, Eger 6¼ Jász-Berény 4 mértföld távolságra esnek. A városbeli házak száma 2561. Körül övedző hegyei szőlőkkel vannak beültetve, minden

hétfőn és pénteken van heti vására. Éghajlata szelid és mérsékelt, közegészségi állapota igen kedvező, a cholérát és vörös himlőt kivéve a járványos betegségektől általában ment. A mellbetegek ritkák és a gyöngyösi szelid lég alatt üdülnek bizonyosan azért: mert a Mátra hegylánczolata északról egészen védi a rohamos légjárártól. A leggyakrabban észlelt betegségek: a váltóláz és csúzos hurutos bántalmak.

A gyöngyösi vasas timsós gyógyfürdő a város nyugati oldalán fekszik, a kalvária hegy alatt szőlőhegyek és gyümölcsös fák által szegélyezett bájos völgyben, a város oly közel szomszédságában, hogy oda a gyalog kísétálás inkább élvezet, mint teher azokra nézve, kik lakaikat a városban akarják tartani.

Ezen előnyös helyzeténél fogva a fürdőt élvezők egész kényelemmel lakhatnak a városban és mégis minden megerőltetéstől menten élvezhetik egész napon át a kies vidék fűszeres illatával gazdagon telt fürdői helyiség üdítő legét a gyógyfürdő együttes használatával.

Az út, mely a fürdőhöz vezet, jóllehet faszorozattal nincs gondosan ellátva, de azért minthogy rövid és a gömöri országút egy része, mégis elég kényelmes arra, hogy a fürdőt könnyen élvezhesse a beteg.

Tulajdonosa a fürdőnek b. Jeszenákné gr. Forgách Aloizia. — Innét, minthogy a grófnő karolta fel és állította a fürdőt 1857. évben, nevérol „Aloizia fürdő“-nek neveztetik. A gyógyvíz három bő forrásból ered a kútba, és innét szivattyúztatik fel a mélységből, a felhozott víz fazsilipeken vezettetik a fürdőházhoz egy felfogó kádba, a honnét a betegség minősége szerint kannák által öntetik a fürdőkádba, a kád többi melegített vize czincsovek segítségével által jut szinte a fürdő kádba.

A hőmérsék szinte a betegség minősége szerint intéztetik el.

A timsós vasgáliczos víz 1847. évben Koczianovics gyöngyösi jeles gyógyszerész figyelmének tűnt fel, ki a kútnál többször megjelent, és fürkésző kérdezősködéseire a kút körül virágokat ültető egyén azon figyelmeztetését nyere: hogy a kút viz a virágok öntözésére azért nem alkalmas, mert a virágok a víztől sárga színt kapnak.

Koczianovics próbatét végett ajánlotta a vizet Dr. Pirkler és Baumgartner uraknak, kik némely betegségekben jó sikerrel kísértették meg. Ugyanazért Koczianovics még 1847. évben vegyileg megvizsgálta, később Tognio Lajos pesti egyetemi tanár vette vegyvizsgálat alá a helyszínén; midőn Kocziánovics Dr. Redtenbacher bécsi tanárnak vizsgálás végett a vizet felküldte, ettől az előbbeni vizsgálatra jóváhagyó feleletet nyert, az ujjolag történt vizsgálat után is,

1859. évben a m. kir. természettudományi társulat szinte megvizsgálá, s az előbbiekkal teljesen egyező, alább következő vegykémletet hozta a világ elé.

3. A gyógyfürdő jelenlegi helyzete.

Midőn a mostani helyiség még b. Jeszenák birtokában nem volt, hordónként szállították a timsós lúgot a városba, hogy a betegek élvezhessék, jelenleg 10 szobát számlál a fürdőhelyiség 16 káddal és használni lehet naponként reggeli 6 órától esti 8 óráig.

Minden tekintetben kívánatos volna, ha a tulajdonos áldozatot hozna a fürdői helyiség nagyobbitására és szépitésére, mert ez által nemcsak a tulajdonos nyerne anyagilag, de nyerne a szenvedő emberiség is, különösen azon jó helyzeténél fogva: hogy a város közelségében a betegek minden szükséges és kényelmes ellátásban és segítségben jelentékenyebb költségek nélkül részesülhetnének.

Ezen víz gyógyhatása a parádi fürdővel versenyezvén, ohajtható volna, hogy a tulajdonosok is versenyezzenek, nem azért, mert a parádi fürdő már befejezte tökélyesítését, hanem épen azért, mert mindkettő megérdemli a nagyobb figyelmet azon indokból is, hogy a nagyobb gond és figyelem mellett mind az anyagi haszon, mind a szenvedő emberiség jóléte és egészségi állapota tetemesen nagyobb virágzásnak indulna.

4. Az ásványviz természeti és vegyi tulajdonsága.

Egykor a kút, hol jelenleg a gyógyvíz fedeztetett fel, téglakészítés végett ásatott, mélysége 5 öl és 2 láb, vizét 3 bő forrásból nyeri oly mennyiségben, hogy óránként a kutba rohanó vizet 8 akóra lehet tenni.

A kút viz színe feletti rétegek így következnek: felülről 2 ölnyi mélységre találtatik televény = humus, homok és vastarlalmu homokkő, ezután sárga agyag homokkal vegyítve; 3 öl és 5 láb mélységre vagy 1½ láb vastag barna szénréteg, és ezután ismét homokréteg következik.

A kút falára a beömlött vízből kéregállomány rakódik le, melynek alkatrészei 100 részben

	száztóli
1) Alos forrás savas vaséleg	23.0
2) Huminsav	13.3.
3) Homok és agyag	2.9.

	száztóli
4) Víz	11.5.
5) Televény szén	4.5.

A víz színe leülepedve gyengén kékes színű, az edény fenekén barnászörös üledéket mutat, ugyanezen üledék mutatkozik világosabb színezetben az edény falán is.

A víz íze erősen timsós vasas összehúzó.

A víz hőfoka 8° R.

Vegyelemzés után nyert alkatrészek.

	100 részben	32 latban.
Kénsavas haméleg. — Kali Sulphuricum . .	0.03471	0.26657
„ mészéleg. — Calx Sulphurica . .	0.54851	4.21255
„ keseréleg. — Magnesia Sulphurica .	0.10111	0.77652
„ timéleg. — Alumina Sulphurica . .	0.29552	2.26959
„ vasélecs. vasgálicz. — Ferrum Oxidul: Sulphuricum	0.19569	1.50589
Kénsavas cselényélecs. — Manganum Oxidul. Sulphuricum	0.04124	0.31651
Konyhasó. — Chlornatrium	0.19874	1.52632
Ali vilsavas timéleg. — Alumin. phosphorica basica	0.00784	0.06021
Forrás savas vasélecs. — Ferrum Oxidul h. C. 24. H. 12. O. 16.	0.01257	0.09653
Porhadlék sav. — Acidum humicum	0.00965	0.07411
Kova sav. — Acidum Silicium	0.02197	0.16872
Összeg:	1.46755	11.27352

Faj súlya 1.0025885 18° C és 760 m. m. légnyomásnál.

5. Gyógyhatása és gyógyjavallata.

Ezen fürdőnek vegyrészei után ítélve és a már eddig történt orvosi tapasztalatokat tekintetbe véve, egyrészt az elpetyhült szervezetre zsongítólag hat mint timsós vasas tartalmú, másrészt pedig a szabda ellenes vérvegyületet javítja az által: hogy a vizenyössé vált vért rendes élettani táplálóvá és hatásúvá teszi.

Magyarhon azon szerencsés helyzetben van, hogy Európának minden fürdőit és gyógyvizeit feltudja mutatni területén. Az egyetlen Karlsbad tett még kivételt, melyet hihetőleg idővel Koritnyicza minden tekintetben képviselni fog.

Ha majd a gyöngyösi timsós vasas fürdő megismertetik, és tulajdonosa által kellőleg méltányoltatik: azt hiszem, hogy a betegek,

kik eddig sokszor messzire vándoroltak egészségüket megszerzendő, betegségüket természetesen a fürdő minősége szerint Magyarhonban is gyógyíthatják, és egészségüket ezen a természet által minden tekintetben gazdagon megáldott kedves hazában is visszaszerezhetik.

Most, midőn a gyöngyösi fürdőt tűztem ki gyógyjavallati szempontból elemezni, szigoruan azon tapasztalatokat említem, melyek jeles vizsgáló orvosok által a gyöngyösi fürdőt illetőleg szereztettek.

Dr. Hanák Vendel, Gyöngyös város jeles főorvosa, sok bizonyítványt tud felmutatni részint saját, részint jeles kartársak tapasztalata után azon betegségekre nézve, melyek a gyöngyösi fürdő használata után a beteg felüdülésével észleltettek.

Jelenleg a fürdő vegyi minősége szerint számlálom el azon kórokat, melyekben a fürdő hatalmas gyógyereje által nyilvánul.

A legnevezetesebb betegségek közt, melyekben a vegyrészek minősége és a tapasztalatok szerint kitünő sikerrel használtot, mindenestre a legkiválóbb

1) a Sáp kór. Ezen baj serdülő fiatal leánykáknál a zavart vérvegy miatt, nem különben felnőtteknél valamely előre ment kimerítő betegség miatt kifejlődvén, hatalmas gyógyhatányra talál a gyöngyösi fürdőben.

2) A fehérfolyás, fluor albus. Ezen baj vagy nehéz, vagy sokszori szülés, vagy pedig nagy betegségek után lepi meg a beteget. E víz rendszeres használata többnyire sikeres eredményt tanusít, hasonló jó eredménnyel használtatik a fürdő:

3) Az izmok petyhüdt ségében és általános vérszegénység és gyengeségben.

4) Az anyaméh vérzései után származott elgyengülésben, valamint fájdalom és görcsökkel összekötött havi bajban.

5) Kimerítő vérhas után.

6) Sáp kórral vegyülő görvegben, és angolkórban.

7) Vérvesztéség vagy általános elgyengülésből származott impotenciánál.

8) Az idült csúzok és bélhurutok gyakran meglepő sebességgel gyógyulnak. Szóval az elgyengülés, hibás és beteges elválasztás valamint a kóros vérvegynek valódi javítója a gyöngyösi fürdő.

9. A sömörös és izzagós bőrkiütégnél, makacs dagok és ficzam által előidézett izületi gyengülésekben.

10) A méh kór, hysteria, és buskomolyság, melancholia, gyakran meglepő javulást mutatnak. — A csipfájdalmak, coxalgia, midőn már a lobos folyam megszűnt, sebesen gyógyulnak.

Ugy hiszem, hogy az igazság mellett maradok, midőn a gyöngösi fürdőt vegyi és gyógyhatányi szempontból a parádi fürdővel egy vonalra állítom.

6. Fürdőidény és gyógyviszonyok.

Gyöngyös és fürdőhelye a Mátra láncolata alatt úgy fekszik, hogy a legrohamosabb északi és nyugati szelektől meglehetősen védve lévén, a lég elég kora tavasszal megenyhül, és már május hó elején átmelegszik. Ezen helyzeténél fogva már május hó közepén élvezheti a beteg a fürdő gyógyhatását, és folytathatja a fürdést egész szeptember közepéig. A fürdőórák reggeli 6 órától esti 8—9 óráig folyton tartanak.

Arra nézve, hogy valaki hány fürdőt vegyen, vagy pedig hány hétig használja azt: azon körülmény határoz, hogy ki milyen bajban szenved, a hevenyebb bajok mindenesetre rövidebb idő alatt gyógyulnak mint az idült betegségek.

Megtörténik némelykor, hogy egy köszvényes 8—12 fürdőhasználata után rögtön megszabadul kínzó bajától, míg egy talán évekig fehér folyásban szenvedő beteg kigyógyulására 4—6 hétig tartó fürdő igényeltetik; azért igen szükséges, hogy a beteg mielőtt a fürdést elkezdené, értekezze a fürdőorvossal, ki majd a baj minősége szerint a fürdő használata körül utasítást ad.

Sokan, midőn fürdőbe mennek, azon gondolatától vagynak áthatva, hogy mentől több óráig ülnek a fürdőben, vagy talán naponta kétszer-háromszor is megfürödnek, annál gyorsabban gyógyulnak.

Ezen gondolat igen téves, mert a szervezetbe jutott gyógyanyagok elhelyezésére vagyis magának a gyógyhatásnak kifejlődésére éppen úgy szükséges az idő, mint a gyomorba jutott ételek felszívódására, és a szervezetbeni elhelyezésére. Ki hiszi azt az olvasó közül, hogyha valaki sovány csak azért egyék folytonosan, hogy ez által majd meg fog hizni, megcsömörlik igen és beteg lesz, de e ferde felfogásával célt nem érend, így van ez a siettetett és erőszakolt fürdéssel is.

A fürdő hatását mindenesetre nagyon elősegíti az üdítő lég, mely a fürdő helyiség kies völgyét elárasztja.

A sétáló míg magát elfeledve, meglegedve mereng a szép táj kellemein, s míg lelke a gyönyör ölében hintázódik: addig a frítő és éltető lég áthatja és gyógyítja a beteges szervezetet.

E fürdő mind vízének gyógyereje, mind pedig fekvésénél fogva szép jövőre van hivatva.

Meglehet, hogy idővel egy vállalkozó szellem paradicsommá varázsolja a még most bölcösjében levő fürdőt.

Mi a vendégek mulatságát illeti, igaz hogy a gyöngyösi nép e helyen szereti feledni napi fáradozásait, de berendezett és kényelmes, a betegek igényeinek is megfelelő multság itt nem igen lelhető fel.

Sok hiányzik még a fürdő rendes felszereléséből és így még sok kívánni való vagyon.

A betegek elszállásolását igénylő kényelem csak abban találhat kárpótlást, hogy a fürdő a fennemlített bajokban meglepő gyógyerővel emeli ki a betegeket szenvedő helyzetükből.

III. Parád gyógyvizei és fürdőintézetei.

Dr. Losteiner Károly

Parádi fürdői orvostól.

Derült tavaszi napon, messze földről látni ama kék lepelbe burkolt gyönyörű hegyláncot, mely Hevesvármegyének gazdag rónaságát északról szegélyzi, s melynek neve Mátra.

A Mátra Nógrád megye széléről Tar falunál lép Heves vármegyébe, s déli irányát iv alakban keletire változtatván Verpelétnek húzódik, hol a termékeny Tarna völgybe mélyed. Fekvése a keleti hossz $37^{\circ} 45'$ — $38^{\circ} 12'$, és az északi szél: $47^{\circ} 53'$ — 48° közé esik. Hossza a Zagyvától a Tarnáig 8, szélessége 3 mértföld.

Legmagasabb pontja 3186 lábnyira emelkedik a tenger színe fölé, és Kékes nevet visel.

Hű rajzát adni azon nagyszerű látmánynak, melyet édes hazánk földje, a Kékes tetejéről tekintve, — északnak, keletnek, délnak és nyugotnak — nyújt; ecsetelni azon magasztos érzelmeket, melyeket itt a mult idők dicső emlékei a rombadőlt várfalak, és a szorgalmas jelenkor vívmányai, az észszerű gazdaszat sokféle termékei keltenek: e soroknak nem feladata, e sorok a hevesi Mátrának csak egy völgyét, — a parádi völgyet — érintendik, s ennek kincseit — a parádi gyógyforrásokat — tárgyalandják.

I. Helyrajz.

A parádi völgy kigyóztatós kanyarulatokkal vonul nyugotról keletnek, hossza egy mértföld, szélessége igen változó, de messzeterjedő látkörrel sehol sem bir.

A völgy nyugoti téresebb kezdetét a parádi üvegyár foglalja el; mely 1788-ban épült, jelenleg 100 egyénnek ad izzasztó munkát, s 2000 ölfá tüzenél gyárt 50,000 Schock különféle üveget; a völgy déli és északi oldalait lakházak, jó gyümölcsöző kertek, közép terméshozó, agyagos szántóföldek borítják. Az üvegyártól éjszakke-

letnek veszi útját a parádi völgy, s megszűkülve, kötőrő és köszörülő malmokat hajtó patakkal hasítva halad $\frac{1}{6}$ mértföldnyire, ekkor ismét szétterülván helyet enged a parádi kénes gyógyvizek (csevicze) forrásainak, a cseviczei fürdőhez tartozó épületeknek, és sétányoknak.

Innen a parádi völgy dús növényzetű rétbe mélyed, mely — éjszokról is, délről is a hegyekről lehömpölygő, s egy közös mederbe siető — patakoktól öntöztetik. Később, a völgy legtágasabb térségén, $\frac{3}{6}$ mértföldnyire a cseviczétől, Parád falu egyszerű házacskaí állanak, a falutól délnek fekvő fensíkon pedig az óhutának nevezett ház-sor mutatkozik, hol a parádi vasas savanyú víz hagyja el földalatti útját.

Végre Parád falutól a völgy megtartván keleti irányát $\frac{2}{6}$ mértföldnyire, — miután helyt adott a parádi vasgáliczos timsós forrásoknak, fürdő épületeknek, nmlgú gr. Károlyi György nyári kastélyának, sétányoknak s több magánháznak — két részre oszlik; egyik része a recski határba lép, másik része pedig délnek vonul, s Ilona völgynek nevezteték.

A parádi völgynek elősorolt helyeit, jókarban tartott csinált út köti össze, követvén a völgy, üveggyárig terjedő kanyarulatait.

A parádi völgy látkörét délnek, a 3186 láb magasságra emelkedő, bükk, cser, s tölgy erdőkkel koszorúzott Kékes, és ennek valamivel alacsonyabb, óriási sziklatömeggé tornyosult, kopár része a Saskő, zárja el. A Kékes és a völgy közötti tért, mindinkább kisebbedő, majd meredek csúcsba felnyuló, majd hosszú gerinczű különféle alakú völgybe mélyedő hegycsoport tölti be, mely míg né-mely helyt természetes határát képezné a völgynek; másutt közép termékenységgű szántóföldekké, zöldelő legelőkké és virágos rétekké virul.

Nyugotról a parádi völgyet óriási torlaszként övezi körül a Mátrának Galya nevű magaslata, melynek a völgyre néző meredek oldalai fiatal sűrű erdőség árnyékában pihennek, sziklás tetején azonban százados törzsű, terebélyes fák büszkélkednek vihar edzett lombjaikkal.

Északnak a parádi völgy határát, változékonny küllemű hegysor képezi, mely míg itt, erdős, cserjés lejtővel ereszkedik alá, ott mint meredek nedves földfal mélyedez a völgyön átsikló patak vizébe, amott pedig szántóföldekké mivelt hullámzatos hajlatokba megy át, végre a völgy keleti nyílásánál átlépve a recski határba, szorgalmas rézbányászatot rejt szürke tömegében.

A parádi völgy tehát, kivéve keleti vagy recski nyílását, hegyekkel vététk körül.

Az évek minden szaka meghozza regényes változatait e hegyekre, de különösen midőn a tavasz, színezetükre üdéséget, alakzatokra szendeséget lehelt; lehetlen! hogy bámulatra ne ragadják, s mintegy delejerővel fel, magukhoz ne csalogassák a szemlélőt, ki, ha e csábingernek enged, enyhe erősítő légkisérettel kezdi meg útját, — halad zöld szőnyegként elterülő, ezerféle illatos virággal kaczerkodó völgyeken, lassan cserjendező cserjékkel szegélyezett, majd szikláról sziklára hömpölygő kristály tiszta vizü patakok mellett — halad kúszó növényekkel körülfont vágások tömkelegében — lépdél andalító madár hangversenytől környezve, százados fák hús lombjai alatt, vagy sűrű ruganyos mohák bársonyával bevont szikla csúcsokon, — és ha most megpihenve szétekint: a néző szemébe örömkönny tódul, s magasztos érzelemmel telt kebléből kéjfohász lebben el, mert csodálni kénytelen a teremő végtelen hatalmát, ki itt, utánozhatlan felséges művére, a természet bájait összehalmozá.

De nemcsak a regényes képletekben gyönyörködő leli fel e hegységben vágyait, hanem a természetbuvár is, ki fáradalmas kutatásait gazdagon látja jutalmazva.

Valóban, kiaknázzhatlan rejtek e hegység a mineralog és geolognak, kimerithetlen tárház a fűvész és zoolognak, s csalogató remény a bányásznak.

Midőn azonban fent a magasban pazarul hintettek el természeti kincsek az ép testü ember gyönyörére, élvezetére s tudványának ki-elégítésére; lent a parádi völgyben is három helyen mutatja meg leereszkedő kegyelmét az Ur, három különemü gyógyforrást ömlesztvén a szenvedőknek, elvesztett kincsük egészségük visszaszerzésére. —

Mielőtt a parádi ásványvizek természet- és vegytani sajátságait, élet és gyógytani behatásait elősorolnánk, legyen megengedve, a parádi gyógyforrások és fürdő intézetekhez forrt nevezetesebb eseményekről megemlékeznünk.

II. Parád története.

A parádi völgyben napvilágra jött gazdag ásványforrások egyszerű testvéreikkel a hegyi patakokkal egyesülve hány századig folydogáltak ösmeretlenül? Ki tudná megmondani!

Hagyományból tudjuk, hogy a p. égvényes kénes savanyú viz,

csevicze, üdítő italul először a környéken legelésző állatoknak szolgált, melyek távolabb helyekről is — legyőzve szomjukat, mellőzve az útközben lábaik alatt ingerkedő friss vizű patakokat — ide siettek, hogy a már megízlelt és megkedvelt itallal frissítsék fáradt testüket. — Ezen állati ösztön figyelmessé tévé a pásztorokat, s ők lettek a csevicze felfedezői.

Tudjuk, hogy a parádi vasas savanyú viz mult század végén a forrás közelében felállított üveghuta szomjas munkásainak pótolá először elvesztett nedveiket.

Végre tudjuk, hogy a parádi timsóbányákban készített vasgáliczos timsós lúg évek hosszú során, mint hasznavehetetlen tárgy kiöntetett, 1778-ban azonban kütegek, és lábfelekéyek ellen néhány munkás által kísérletileg fürdőknek használtatott. És az első kísérletet gyógygysiker koronázta.

Az üdvös eredmény csakhamar hir szárnyára kelt, a kísérletek szaporodtak, s már a közelebb eső tájakról is jöttek látogatók, kik nemcsak a vasgáliczos timsós fürdöket, hanem a cseviczét, a vasas savanyú vizet is igyekeztek felhasználni egészségéik visszaszerzésére.

1798-ban Kitaibel Pál, Gr. Waldsteinnal tett utazása alkalmával a p. vasgál. timsós fürdőknél már néhány egyszerű szobából álló lakosztályt is talált.

Kitaibel Pál tanár volt az első, ki szakértő avatottsággal, s fáradhatlan szorgalommal látott a p. ásványvizek vegyelemzéséhez, osztályozásához.

1799-ben kutatásainak eredményét a „Literarischer Anzeiger für Ungarn“ czimű folyóiratban tudatá, s nagy horderejű vezérszavával új korszakot alkotott Parád életében.

Most már gyakorló orvosok is érdeklél kezdék észlelni a p. gyógyvizek hatását, s tapasztalatból meritett tanácsal utasították betegeiket.

1813-ban Doszlern Károly Hevesmegye főorvosa tette közzé a p. gyógyvizekre vonatkozó érdekes jegyzeteit. Keszlerffy János megyei orvos pedig kéziratban hagyott hátra hiteles adatokat a p. vasgáliczos timsós fürdők gyógyerejéről.

Évről évre terjeszkedett a p. ásványvizek jótékonyságának hire, nőtt a gyógyultak száma. Az égvényes kénes savanyú viz csevicze név alatt már messzeföldre elhordatott, a vasgál. timsós fürdőknel levő lakosztályok, magán házak pedig, nem valának képesek a vendégeket illőleg befogadni.

Ullmann Móríz és Kaán Samu urak — parád akkori birtoko-

sai — buzdíttatván orvosaink kedvező véleménye által, és személyesen meggyőződven a p. ásványvizek feltűnő gyógyerejéről; tiszteletre méltó elhatározással és bőkezűséggel bocsátkoztak Parád átalakításába.

1827-ben a cseviczénél.

1829-ben a p. vasgál. timsós fürdőknél már meglepő külsejű épületek álltak készen a szenvedők szórakozni vágyók kényelmére, berendezve czélszerű lak és fürdöszobákkal, ét és táncztermekkel.

Az ásványforrásoknak természetes földes oldalai faragott kövekkel rakattak ki, s védőül, diszes oszlopokon nyugvó csarnokok emeltettek a kökeretbe szorított gyógyviztűkrök fölé.

Fasorokkal szegélyezett sétányok nyitattak, és séta-utak vágattak a hegyek közé.

1827-ben a p. ásványvizek Meissner bécsi műegyetemi vegytanár által a helyszínén mennyi- és minőlegesen vegybontattak.

1828-ban pedig Dr. Prunyi Mihály személyében rendes fürdői orvost nyertek.

Ennyi korigényelte czélszerű intézkedés csakhamar megtermé nemes gyümölcsét, mert most már számtalan szenvedő talált menhelyet, s nyert vigaszt a parádi völgyben, tanuskodik erről Dr. Prunyi-nak „Medizinisch-Topographische Abhandlung des Curortes Parád“ czim alatt Pesten 1833-ban megjelent önálló műve, mely nemcsak hü tolmácsa parád haladásának, áldásos működésének; hanem egyzersmint a tudományos szakképzettségű és fáradhatlan szorgalmu szerző észleleteinek maradandó gazdag gyűjteménye.

Parád, gyönyörű fekvése, enyhe légköre, gyógyvizeinek tudományosan ismert hatása és fürdőintézeteinek korszerű belső szervezete folytán virágzó korszakába lépett, s első rangú hazai fürdőintézeteink sorába avatztatott.

Kérdemelt állásában, a betegnek enyhülést, egészséget, az épnek kellemes szórakozást osztogató működésében évtizedekig misem zavarta Parádot. Századunk negyvenes éveiben azonban határtalan kicsapongások színhelyévé lön, melyek romboló viharként tépték össze a kedélyes társasélet nyugalmas rendszerét, s megrohanták az illem nemes szabályait. — Évekig üzettek éjjel nappal meggondolatlan zajos multságok, melyek a legtürelmesebb szenvedőre is érzékenyen hatottak, másokat pedig a vendégek közül a fürdők elhagyására kényszerítették.

Szelid kérelmek, keményebb kifakadások, barátságos intések, hírlapok útján közzétett erélyes feddések, mind hajótörést szenved-

tek a fájdalom! műveltebb osztályhoz tartozók által előidézett szilaj tobzódás tengerén.

1847-ben végre Parád fejlődésének gátolói kimerültek hazafiatlan vállalatukban.

Az ejtett sebek lassanként hegedni kezdtek, mert ugyanazon időben voltak férfiak, kik ásványvizeinket elhagyatott állapotukból általában kiemelni, hirneves fürdőintézeteinket pedig közérdekű rendszabályok felállításával biztosítani, a külhoniak színvonalához közelebb hozni, iparkodtak, — voltak tudományos testületeink, melyek megértvén magasztos feladatukat, hazánk ásványvizeit tudományos buvárlataik sorába felvevék, így: a kir. magyar természettudományi társulat 1844-iki június 11-én tartott naggyűlésében, hazai ásványvizeinkre vonatkozó előmunkálatokat egy folytonosan működendő választmányra ruházta, — az orvosok és természetvizsgálóknak 1844-ben Kolozsvárt és 1845-ben Pécsen tartott naggyűlése pedig szakértő bizotmányt szervezett ugyan e célra, — a magyar tudós társaság végre 1845-ik évben tartott naggyűlésében pálya kérdést tűzött ki, melyre 1847-ben Török József tudor, a magyar tudományos akadémia által 50 darab arannyal koszoruzott, „A két magyar haza első rangu gyógyvizei és fürdőintézetei“ című, művével felelt.

Világító fényt lobogtatott e jeles, 1859-ben bővített kiadásban újra megjelent munka, ásványvizeink, és fürdőintézeteink homályába; a fennevezett tudományos egyletek hazafias törekvésének dús eredménye pedig a parádi gyógyvizeknél is csakhamar mutatkozott.

1850-ben Parád már ismét látogatott volt.

1853-ban Erdey Pál tudor, s parádi fürdői orvos „Parádi gyógyvizek“ című magán rajzával gazdagította szegény fürdőszeti irodalmunkat. — Bőséges alapja e mű rövid vázlatomnak és Parád irodalmában tündöklő nap, mely sugarai melegével üde fejlődésbe hozta Parád életét; végre megbecsülhetlen emléke szerzőnek, melyben 8 éven át gyűjtött észleleteit összehalmozván: kijelölé a követendő irányt utódainak.

1854-ben Parád jelenlegi ura, nagyméltóságú gróf Károlyi György úr, újabb igényekhez mért intézkedések életbe léptetésével mutatta meg a szenvedők iránti jószívűségét; önzéstelen nagylelkűségét pedig feledhetlenül igazolta azon belszervczeti átalakítások és költséges építkezések által, melyek a p. vasgáliczos timsós fürdőket, hazai jelesebb fürdőintézeteink sorába emelték.

1857-ben a p. vasgál. timsós vizek Kletzinszky Vincze osztrák-

honi törvényszéki vegyész és bécsi vegytanár által minő- és mennyi-
leges vegykémletben részesítették. — A cseviczénél gyógyszertár
nyitattott.

1861-ben „A parádi kénés gyógyvizek“ czim alatt Felletár
Emil tudor, s kitünő vegyészünk által szerkesztett füzet jelent meg,
melyben költői ihletséggel rajzolja a szerző Parád gyönyörű vidé-
két, adja a csevicze forrás történetét, s mielőtt, a cseviczének általa
végrehajtott mennyi- és minőleges vegybontását közlené; vegyvizs-
gálatánál tett eljárását részletezi.

1861-ben a parádi fürdőintézetek orvosi felügyelete — Dr.
Erdey lemondása folytán, e sorok írójára bízott. Azóta a követ-
kezők történtek :

1862-ben a p. vasgál. timsós fürdőknél a fürdőszobák száma
szaporított, ugyan itt :

1863-ban gyönyörű sétahely nyitattott, nagyobbítására s fentar-
tására, évenként nagy gond s kitünő rend fordittatik.

1865 és 66-ban nagy költséggel új tó ásattattott, mely a vasgá-
liczos timsós viznek, ezideig különösen száraz években mutatkozott
hiányát lehetlenné teszi.

1868-ban a parádi vasgáliczos timsós fürdőknél kir. posta hi-
vatal állittattott fel. Terenye vasuti állomás és a p. fürdők közt ren-
des közlekedés nyitattott.

Mind a két fürdőnél mérsékelt gyógyhelydíj hozatott be, mely-
nek egész összege, a társalgó és zongora termek fenntartására, hir-
lapokra, s egyéb egyedül a vendégeket érdeklő előnyös czélokra
fordittatik.

Végre, birja Parád nemeslelkű birtokosának, Nagyméltóságú
gróf Károlyi György úrnak abbeli elhatározását, miszerint : a leg-
közelebbi években ujra nagyszerű átalakítások színhelye leend.

Az elősorolt történeti tények igazolják Parád hasznát, haladá-
sát s alapját képezik leendő legfényesebb korszakának, mely kor-
szak, biztosan befog következni; ha Parádot hazánk nagyérdemű
tudósai döntő behatású pártolásukban továbbra is részesítendik.

III. Parád ásványos vizei.

A) A parádi vasgáliczos timsós viz.

1. Természettani rész.

Ha a parádi völgy keleti nyílását megközelítő hegyeknek, vas-
kovandot és timpalát tartalmazó (régente timsó gyártásra is felhasz-

nált) szürke kő rétegéből egy részt, szétarabolva összehalmozunk, s a légen szétmállani engedünk; kilugzás által bár hol nyerhetünk vasgáliczos timsós vizet. Ha a régi kihasznált aknákat felkeressük, lassú vasgáliczos timsós víz szivárgásokat, üregekben összegyűlt csepergéseket mindenütt találunk. Ezer meg ezer fürdőre alkalmas forrást azonban csak két helyen lelünk, u. m. a parádi vagy timsós főfürdői épület északi oldalához leereszkedő hegy lejtőjén, hol két roppant nagy, kövel kifalazott tóba gyűjtetik össze és a parádi völgy déli (Ilona völgyi) elágazásának közepe táján az úgynevezett hagy-mási vagy lugos tóban.

A parádi vasgáliczos timsós víz:

Hőfoka nyáron csekély különbséggel $+ 12^{\circ}$ R.

Vegyhatósa: a kék kémpapírt vörösre változtatja.

Szaga hidegen csekély, hevítve sajátságos, kénsavas ércze-
kéhez hasonló.

Színe kisebb edénybe merítve tisztán áttűnő, halvány sárga; a tóban szemlélve sötétbarna (fekete kávéhoz hasonló színű).

Íze ásványos fanyar, összehúzó, szárító.

Tiszta hordóban változatlanul évekig eláll. Ázalagokat a tövi-
zében sohasem látni, a belé dobott halak, békák hamar kimulnak,
ellensége mindenféle növény életnek.

A fehérműt sárgásbarnára, a cserfát feketére festi.

2. Vegytanirész.

Kletzinszky Vincze osztrákhoni vegytanárnak 1857-ben tett
vegybontása szerint a parádi vasgáliczos timsós vizek tartalma:

Alkrészeket.	1000 részben		7680 szememben	
			1 polg. font	
	Hagymási tó	Fürdői tó	Hagymási tó	Fürdői tó
Kénsavas vasélecs . . .	4.41	2.44	33.868	18.739
„ timéleg . . .	1.12	0.45	8.601	3.456
„ mészéleg . . .	0.28	0.29	2.150	2.227
„ keseréleg . . .	0.05	0.03	0.384	0.230
„ haméleg . . .	0.31	0.14	2.380	1.075
Kovaföldből . . .	0.03	0.01	0.230	0.076
Összesen:	6.20	3.36	47.613	25.803

Ezekon kívül tartalmaznak kőolajt, megmérhetlen kis adagban
bór és villsavat, rezet és mirenyt.

Minthogy az ásványvizek elnevezéseiket, vegytanilag igazolt
főalkrészoiktól szokták nyerni: Parádnak ezen ásványvize a vasgá-

liczos nevet joggal kiérdemli, tekintetbe vévén azonban a timsónak szinte jelentékeny mennyiségét; a vasgáliczos timsós víz elnevezés czélszerűbb leend.

3. Élettani rész.

A p. vasg. timsós vízben foglalt alkrészek közül:

A vas a vér táperejét növeli, ez által a vér és idegrendszer működését fokozza, s az egész szervezetre erősítőleg hat.

A timsó a szövetekre összehúzólag, zsongitva erősítőleg működik.

A kén-sav, mely a vasélecs, tim, mész és haméleggel képzett sók oldatában foglaltatik, izgatva oszlat.

4. Gyógytani rész.

Feltűnő sikerrel használtatnak és javaltatnak a vasgál. timsós vizek:

a) Idült gyomorbajok közül, meggyengült beidegzés által előhozott emésztési zavarokban, s ugyanezen okból származott gyomorgörcsöknél.

b) Idült bélhurtnál ha ezt általános gyengülés követi a szervezetben.

c) Lépdagoknál, melyek váltólázakból visszamaradva, általános gyengüléssel járnak.

d) Idült húgyhólyag hurtnál, magömlésnél.

e) Végbél előesésnél, legyen az akár zárizomi működés zavarának, akár aranyeres dagoknak eredménye, továbbá nagyfokú aranyeres vérzéseknél.

f) Bámulatos eredménnyel működnek a vasgál. timsós vizet: idült méh és petefészek lobnál, rendellenes hős számok, méhvérzések, és előeséseknél, ezen bajokból származott magtalanságnál, — különösen hasznosak mindezen bajoknál, ha ezek, általános elgyengülést, lágyrészekbeni lazaságot eredményeztek.

g) Görvély és sápkórnál, bujakór után fennmaradt elgyengüléseknél.

h) Szövetek pettyedésével járó izületi és izombeli idült csúznál, köszvénynél, Angolkórnál.

i) Helybeli vagy görvélyes idült kútegeknél; idült, hegedni nem akaró fekélyeknél, viszérpangás okozta lábdagoknál.

j) Végre vérzések, csonttörések és ficzámokból származott gyengülés, bénulás és zsugoroknál.

B) A parádi égvényes kénes savanyúvíz.

(csevicze)

1. Természettani rész.

A parádi völgy, nyugati kezdetéhez $\frac{1}{6}$ mértföldnyire, széjjel terülvén, rendetlen négyszögű, délről és északról festői szépségű hegyekkel övezett tért képez.

A tér, északi harmadán, egy nyugotról keletnek sikamló pataktól hasított. Nehány ölnyre e patak jobb és balpartjától egy-egy forrás fakad. Az északnak eső forrás 1-ső számú, a délnek fekvő pedig 2-ik számú csevicze forrásnak nevezetik. Gyógyezélokra és kereskedésre csak az 1-ső számú forrás használtatik.

Az 1-ső számú csevicze-forrás, a föld színétől körülbelül egy és fél ölnyre, köolajtól áthatott szemcsés homokkő rétegnek hajlított kürt alakú vájulatából emelkedik ki, s nyomul a faragott kővekkel kirakott kerekded kút medrébe. A forrás felett oszlopokon nyugvó csarnok emelkedik. Délről a forrás medréhez tetőzött, vasráccsal körülvett, kőfaloldalu mélyedés lépcsőzete vezet. A mélyedés térsége üvegek töltésére szolgál.

A forrás mélysége 5' 2". A forrás vize nyugalmasan nyomul a fölszínre, csak néha háborgatják légbuborékok vizeit.

Sz i n e a forrás vizének tiszta s annyira átlátszó, miszerint bőségszarként hajlott fenekét tökéletesen látni. Üvegekbe töltetvén, idővel a csevicze alig észrevehetőleg veszíti el kristály-tisztaságát s, fehér uszkáló bolyhokat nyer.

S z a g a a kénköné és köolajé.

I z e kellemesen csipős, utóíze kénkön és köolajra emlékeztet.

M e n n y i s é g e változik, legtöbb vizet ad a tavaszi hónapokban.

H ő f o k a éven át $+ 8^{\circ}$ egész 11° R. változik.

V e g y h a t á s a a kémpapírokra elejente savanyú, még pedig szabad szénsava miatt, a bele mártott vörös kémpapír azonban a légen két perc alatt kék színt nyer.

A 2-ik számú csevicze-forrás, mely az előbbihez 112 lábnyira esik, hasonló körülmények közt fakad, csak hogy vizét homorú vájulatú homokkő rétegből nyeri. Felette oszlopos kis csarnok díszlik, a 9' 8" mélységre levő kútnyíláshoz csigalépcső vezet.

A 2-ik sz. forrás mennyisége csekélyebb, színe nem oly kris-

tálytisztá mint az 1-ső számú forrásé, egyéb tulajdonait ennek azonban bírja, csakhogy kisebb mértékben.

2. Vegytani rész.

Felletár Emil tudor és jeles vegyészünknek 1861-ben a helyszinén kitűnő szorgalommal végrehajtott vegybontása szerint tartalmaz a két csevicze forrás :

Alkrészek	1-ső sz. forrás		2-ik sz. forrás	
	100 gramm vizben	1 font = 7680 szemer	100 gramm vizben	1 font = 7680 szemer.
Kénsavas káli	0.08184	0.62852	0.08890	0.68275
Chlor kalium	0.01014	0.07787	—	—
Chlor-natrium	0.00842	0.06466	0.02114	0.16235
Kénsavas natron	—	—	0.25422	1.95240
Szénsavas natron	1.11873	8.59183	0.59235	4.54930
„ mész	0.35037	2.69080	0.54964	4.22123
„ magnesia	0.16135	1.23920	0.16831	1.29260
„ vasélecs	0.00167	0.01286	0.00248	0.01904
„ manganélecs	0.00375	0.02882	0.00300	0.02304
Kovasav	0.01230	0.09446	0.01380	0.10598
Timföld	0.00053	0.00407	0.00121	0.00929
Szerves anyag	0.00850	0.06528	0.01650	0.12672
Nem illó részek összesen .	1.75760	13.49837	1.71155	13.14470
A kétszénsavas sókban felig kötött szénsav	0.70512	5.41532	0.57797	4.43880
Tökélyesen szabad szénsav .	2.25936	17.35188	2.06296	15.84330
Kénkőn lég	0.01487	0.11426	0.00929	0.07137
A megmérhető alkr. összege .	4.73695	36.37990	4.36172	33.49817

Tartalmaznak e források megmérhetlen nyomokban: alkénés savas sót és kénfemet, ugyszinte köolajt ésekély mennyiségben.

A csevicze tehát égvényes kénés savanyú viz és az eddig ismert kénforrások egyikéhez sem hasonlitható; szilárd alkrészeit és kénkőn tartalmát tekintve, az egy weilbachi forrást közelitené meg némileg; de ennek szabad szénsavtartalma (= 3,126 k. h.) oly csekély, hogy az a parádi vizek mellett fel sem említhető.

3. Élettani rész.

Ezen, az egész ismert világon páratlan, égvényes kénés savanyu viznek alkrészei közül:

A szénsav az általános vérkeringést gyorsítja, az idegrendszer összműködését élénkíti, az emésztőszerveket fokozza, étvágyat gerjeszt.

A kénkön osztja a szénsav hatását.

A szénsavas natron a gyomornedv szabad savát megköti, minélfogva az emésztést elősegíti; a vérbe felvétetvén, azt égvényessé, az anyagforgalmat pedig élénkebbé teszi.

4. Gyógytani rész.

Az égvényes kénes parádi viz javaltatik:

a) Emésztési nehézségeknél, származzanak azok akár beidegzési elégtelenségből, akár a gyomornedvnek rendellenes elválasztásából.

b) Takhártyák idült hurutos bántalmainál u. m. gyomor, bél, hörg, tüdő, húgyhólyag hurutnál.

c) Kórállapotokban, melyek anyagforgalmi zavarokból, a felvett szerves anyagoknak tökéletlen áthasonításából erednek, u. m. a köszvény mindenféle alakjában, fővenykórban.

d) Epe elválasztási zavar következtében létrejött bajokban, p. sárgaságnál.

e) Hasürbeli szervek vérpangásainál, aranyérnél.

C.) A parádi vasas savanyúvíz.

1. Természettani rész.

A parádi és vele szomszédos recski határban több helyen találkozzunk vastartalmu savanyu vízzel. A legismertebb és gyógycézből használatba vett vasas savanyú forrás a parádi völgy délnék fekvő magaslatán, Parád falutól negyed órányira, az ó hutai ház sor keleti oldalán fakad. Környéke vadregényes völgyhajlat.

A forrásnak öt lábnyi mélységű fenekét könnyen felzavarható agyagos földréteg képezi, oldalait kökeret övezi, s felette csak egy oldalán nyitott csarnokoska emelkedik.

A forrás közepszerű vízmennyiséget ömleszt, melynek

Hőfoka nyáron $+ 8,8^{\circ}$ R.

Vegyhatósa a kék kémpapírt vörösre változtatja.

Szine tökéletesen tiszta, üvegekbe töltve és rögtön beduga-

szolva tisztaságát sokáig megtartja. Nyitott edényekben számtalan léghólyagcsa felszállása mellett idővel sárga üledéket rak le.

S z a g a nincs.

I z e kissé csipős, kellemesen savanyú, utóíze tintaszerű. Mind ezen tulajdona elvész, ha nyitott edényben sokáig áll.

2. Vegytani rész.

Meissner bécsi műegyetemi vegytanárnak 1827-ben történt vegybontása szerint tartalmaz ezen forrás egy polgári fontban :

Szénsavas mészélegből . . .	4,50.
„ keserélegből . . .	1,80.
„ vasélecsből . . .	4,80.
Kénsavas szikélegből . . .	nyomokat.
Szikhalvagból . . .	0,50.
Kovasavból . . .	0,80.
Összesen :	12,40.
Szabad szénsavból . . .	36,03.

A parádi vasas savanyú víz ezen vegybontás szerint, az eddig ismert vasas savanyú vizek egész hosszú sorát elhomályosítaná, mert annyi és oly önálló szénsavas vasélecszet ily nagy mennyiségű szabad szénsav kísérettel egyikükben se találunk, vegybontása azonban kissé régi s hitele fölött, e víznek legközelebb eszközöltetendő vegykémlete fog ítélni.

3. Élettani rész.

A parádi vasas savanyú víz szénsavával a test hőfokát növeli, az ideg- és edényélet működését gyorsítja; vasával pedig a vértestecsek képződésében élénk részt vesz.

4. Gyógytani rész.

Javaltatik a tiszta vérszegénység különféle alakjaiban, s ezek következményeiben, u. m. emésztési zavarokban, női ivarrészek működési rendellenességeiben, s vérszegénységen nyugvó idegkórok változatos alakjaiban.

IV. A parádi ásványvizek használatáról.

A parádi vasgáliczos timsós víz meleg kádfürdők, ülőfürdők, borogatások és méhfecskendezés alakában,

a parádi égvényes kénes savanyú víz tisztán, vagy juhsavóval italul,

a parádi vasas savanyú víz pedig hasonlóképen csak italul használtatik.

a) A vasgáliczos timsós víz a tavakból facsatornán egy csapra vert, kifalazott földalatti felfogóba vezetetik, innen köcsatornán a fürdőházban egymás mellé helyezett három, 80 akós jól elzárt fakádba jut. Két 80 akós kád vize gőzfejtő gép által hevítettetik, a harmadik kádé hidegen marad. Ezen kádakból a víz a fürdőszobákhoz ólomcsövekben fut, melyekből a fürdőkádakba meghatározott melegségű fürdő keverhető.

A kádfürdők naponkint egyszer délelőtt, némely esetben másodszor estefelé szoktak használtatni 20°—29° R. melegen, legfeljebb egy óra hosszáig.

A fürdők vastartalma, a hagymási vagy lugostóból hordott, s egyszerűen lugnak nevezett vízzel, fokozható lévén, kellő esetekben ebből, egy-egy kádfürdőhöz 10—20 itcze öntetik.

Ülőfürdők fa-edényekben különféle hőfokozattal, lúggal, vagy a nélkül vétetnek.

Borogatások egyszerűen, lúggal, vagy iszappal keverve alkalmaztatnak.

Méh befecskendezések csak a legkritkább esetekben, felette nagy vigyázat mellett, rövid ideig ajánltatnak, s ilyenkor a fürdőkádban alkalmaztatnak.

Végre használtatnak vasgáliczos timsós fürdők a parádi csevicei fürdőknél is, ezek egyszerű meleg víz és 20—30—40 itcze lugból állanak.

b) A parádi égvényes kénes savanyú víz gyógygyezéltől, a reggeli órákban, járkálás közben, éhgyomorral vagy reggeli után, tisztán vagy juhsavóval keverve, a helyszínen a forrásból poharakba merve, a vasg. timsós fürdőknél pedig naponkint frissen töltött palaczkokból fogyasztatik.

c) A parádi vasas savanyú víz minthogy forrásánál lakások nincsenek, a vasg. timsós és csevicei fürdőkhez pedig távol esik: naponkint hajnalban töltött, s jól bedugaszolt üvegekben szállíttatik az említett helyekre, hol éhgyomorra vagy reggeli után használtatik.

A fürdő-igazgatóságnak elősorolt czélszerű intézkedései folytán a parádi gyógyvizeket akár az egyik, akár a másik fürdőintézetben előnnyel használhatni.

Megemlítendő végre, hogy az egész idény alatt, egy, a csevicei

fürdőhöz közel eső majorban, naponkint friss juhsavó készítettik, s annak idejében mind a két fürdőhöz elszállíttatván, gyógycélra felhasználatik.

V. Különlék.

Lakások.

A parádi vasgáliczos timsós fürdőnél 50, a cseviczeinél 33 szoba van kényelmesen tisztán berendezve, ezek közül a legdrágább 1 frt 5 kr., a legolcsóbb 45 kr. egy napra. Mind a két fürdőnél magánházaknál is kaphatók lakások.

Étkezés.

Mind a két helyen, vagy az étteremben, vagy a szobákban étkezhetni, meghatározott rendes étlapi árak mellett. A bérlők gyógycélhoz szabott étkek kiállítására, pontos kiszolgáltatására kötelezve vannak.

Gyógyszertár.

A szükséges gyógyszerek a cseviczei fürdőnél levő tökéletesen berendezett gyógyszerházból adatnak ki.

Posta.

A vasgáliczos timsós fürdők irodájában állandó posta-hivatal működik.

Szórakozás.

Mindkét fürdőnél társalgó- és zongora-terem, számos hirlap, nagy szép sétányok, jó zene, kisebb kirándulások a hegyek közé, s egyéb kedélyes multságok szórakoztatják a vendégeket.

Gyógyhelydíj.

Mind a két fürdőnél, három napnál tovább időző vendég 2 frt, gyermek 1 frt, cseléd 50 kr. gyógyhelydíjt fizet.

Zene díj.

A zenészek díjazása, önkényű aláírás folytán, hetenkint szedik be a vendégektől.

U t a z á s.

Parád és a Pest-losonczi vaspálya kis-terenyei állomása között naponkinti gyorskocsi közeledés tartatik fenn.

Á r j e g y z é k.

A vasgáliczos timsós fürdőnél :

Első rendü kádfürdő	42 kr.
Másodrendü „	35 „

A cseviczei fürdőnél :

Egy kádfürdő	25 „
Egy ülőfürdő	10 „
Egy adag lúg	8 „
Egy meszely juhsavó	4 „
Egy üveg vasas savanyu viz	5 „
Egy üveg csevicze a vasg. timsós für- dőnél	5 „

V. RÉSZ.

HEVES ÉS K. SZOLNOK TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT
VÁRMEGYÉKNEK MEZŐGAZDASÁGI, ERDÉSZETI,
IPAR- ÉS KERESKEDELMI VISZONYAI

MARTONFFY KÁROLYTÓL.

Heves és K. Szolnok törv. e. megyéknek mezőgazdasága, erdészete, ipara s kereskedelme.

I. Mezőgazdasága.

Martonffy Károly

Hevesmegye érdemült főmérnökétől.

Heves és k. Szolnok t. egyesült megye, melyet ezentúl rövidség okáért csak Hevesnek fogok nevezni, a természetnek mind azon adományait, melyekkel Magyarország megáldatott, kicsinyben szinte mind birja ugyan, de földrajzi helyzete s nagyrészt rónafekvésénél fogva főleg a földművelésre lévén utalva, a termelő megyék közt kitűnő helyet foglal el; mert a megye déli sarkától, hol is Csongrád megyével határos, fel az északi pontig, vagyis Gömörmegye határáig, a mezei iparnak minden ágát feltalálhatjuk, nincsen a megyének oly része, mely a kalászos növények minden faján túl, bor, gyümölcs, repce, dohánytermelésre alkalmas ne volna, ez utóbb említett kereskedelmi növények termelését itt ott, főleg a megye felső részében nem azért mellőzik, mintha a földvegyület, vagy éghajlat ezeknek termesztésére alkalmatlan volna, hanem csak azért, mert szójárásunk szerint felföldnek nevezett megyénk északi részében, a népesség számához képest kevesebb szántóföldek lévén, ezek inkább az első szükségletet pótló gabonanemek termesztésére használatnak. Megyénknek dél felé fekvő $\frac{5}{6}$ része aratás előtt kalásztengernek mondható, a megye egész szélességében Egertől Pásztóig húzódó hegyek aljai, általában szőlőkkel lévén beültetve, a legnemesebb borokat termik, a megyének északi $\frac{1}{6}$ része fával, kővel, ércbányákkal s kőszéntelepekkel bővelkedik.

A m. kir. Helytartótanács által 1865-ik évben kiadott statistikai adatok szerint Hevesmegyében 1028 nagybirtokos létezik s nagybirt.

tokosok száma által csakis a sokkal nagyobb terjedelmű Bihar, Pest, s a kisebb Zemplénmegyék által előztetik meg, mely körülmény arra utal, hogy Hevesmegyében terjedtebb uradalmak kis számban léteznek, s így a megyét túlnyomólag nagy, vagy helyesebben mondva közép birtokosok mint sajátjukat birják, s épen azért, mert saját birtokukat miveltetik, s az értelmesség is nagyrészt e mivelt középbirtokosok sajátja, a földmivelés, a gazdasági ipar e megyében szép haladásnak örvend, amit legfényesebben igazol az: hogy e kettős megyében két gazdasági egylet, u. m. Gyöngyösön és T.-sz. Miklóson nemcsak hogy fennáll, sőt virágzásnak, gyarapodásnak örvend. Ezzel nem azt akarjuk állítani, mintha megyénk gazdasági állása már semmi kívánni valót sem igényelne, mert még e téren sok a javítani való, sok a kínálkozó anyag és egyéb viszonyok fel nem használása, vagyis a mulasztás; így látjuk p. o. hogy igen kevés azon uri birtok, mely kiterjedéséhez képest kellő marhaszámmal bírna. A hegyeinkből eredő s megyénket le a Tiszáig átfolyó vizeink öntözésre nem használtatnak, de annyiban ez időszerint nem is használtathatnak, mennyiben vízi malmok hajtására fordítván, öntözésre kellő módon s időben nem lehetnek használhatók; de hisszük, hogy vizeink e nyügtől előbb utóbb fel fognak szabadíttatni, mert gépek hajtására más anyag p. o. a gőz is használható, öntözésre ellenben csak egyedül a víz.

Gyakran igen kétségessé teszi rónavidékünk termését az uralgó szárazság, melynek káros hatása főleg a legelők és kaszálóknál érezhető, ez ismét a marhatenyésztésre hat igen nyomasztólag, annyira, hogy a Tisza árjának eltöltése óta az egykori gulyabeli marhatenyésztés egészen megszűnt, száraz legelőink csak a juhoknak nyújtanak kevés táplálékot, s ez egyik oka annak, hogy a juhtenyésztés nagyobb birtokosok gazdaságaiban gyarapszik, a marha, ló és sertés tenyésztés ellenben évről évre kevesbedik, annál is inkább, mert a juhok teleltetése főleg havatlan telek alkalmával igen kevés takarmánnyal eszközölhető, más állatoknak rendszeres teleltetése ellenben bő szénatermést föltételez, ami pedig róna vidékeinken csak néha fordul elő.

Megyénknek a Tisza mellett fekvő részeiben mióta a Tisza ártere eltöltetett, a gazdaság új korszakba lépett, ugyanis: a Tiszának szabályoztatása előtt azon tér, melyen a Tisza árja koronként elterjedt, két főcsoportozatra oszlott, t. i. olyanra, mely a hátas és így az árvíz által soha sem boríthatott földrészről egy öl, sőt néha magasabb padlan által volt elválasztva, korlátolva s olyanra, hol az árvíz ily padlanok által nem levén korlátolva, mértföldekre kiterjedt; mindkét

csoportban találtattak partosabb, emelkedettebb helyek, földgerinczek, melyek az árvizek által legkésőbbben boritattak el, s rólok apadásakor a víz legkorábban huzódott le, az ily háttas helyek a legjobb minéműségű lóher fajokkal kevert réti szénát termettek, s földbecslések alkalmával egy osztályba helyeztettek az első osztályu száraz földekkel. Az árterek legnagyobb részét képezték azon egyenlő lapos róna terek, melyeken az árvíz hosszabb ideig kint lévén, sással kevert réti szénát termettek. Végre találtattak számos s a most említett rónaságnál mélyebben fekvő medenczék, köznyelven *f e n e k e k*, melyekből az árvíz apadás után is vissza nem huzódhatván, kint maradt s tavat képezett, e tavak azonban csak igen ritka esetben képeztek csak tiszta állóvizet, hanem a víznek mélysége s így állandósága s a talaj földvegyületéhez képest nádat, gyékényt, csátét vagy kákát termettek. A nád, főleg ha az hosszúsága s egyenes növése folytán épületek fedésére alkalmas volt, több jövedelmet adott az illető birtosoknak egy hason terjedésű legjobb szántóföldnél, a gyékény szinte tartós anyagot szolgáltatott épületek fedésére, a káka s egyéb réti gaz szolgált marha alomul, s a szegényebb néposztálynál tüzelő anyagul, ezen állóvizek, ha mellőzöm is a halászatnak hasznait, a már mondottaknál fogva is nem voltak egészen hasznavehetetlen terek, sőt némely esetben igen is jövedelmezők. Mint fennebb mondánk a Tisza ártere vagy magas padlan által volt korlátolva, vagy ily padlan hiányában mértföldek távolságára kiterjedt, a korlátolt téren az árvíz magasabb vagyis mélyebb lévén, az ártért iszapolás által évenként emelte s termékenyítette, a nem korlátolt tereknél azonban az iszapot az anyafolyótól az iszap sűrűbb s nehezebb voltához arányos távolságban, az árvíz lerakván, a távolabbi öntés-terekre csak tiszta, vagy csak a legvékonyabb iszaprészekkel bíró vizet bocsátván, az ily távoli terek iszapjavításban nem részesültek; az árvíz apadás idejében az anyafolyóba önvásta fokokon huzódott vissza. A legközelebb lefolyt két évtized alatt e megye területén több kanyarok átvágása által a Tisza némi némiképen szabályozva s mindkét oldalán emelt töltések emelése által kiáradhatása korlátolva van.

A szabályozás, illetőleg az árnak gátak közé szorítása folytán, a Tisza eddigi öntéses tere száraz földterületté válván, annak viránya, növényzete is megváltozott, a réti fűnemek nedvesség, sőt mondhatjuk kellő vízhiánya folytán a tenyészetük főszükségletétől megfosztatván, aprónként kiszáradnak, eltűnnek s helyüket az árvíz alól kikerült terület földalkatrészeihez, azaz földvegyületéhez képest bizonyos nemű haszontalan növények, leggyakrabban aszot, számár tö-

vis s más egyebek pótolják, ámde ezek s ehhez hasonlók marhatáplálékul nem szolgálhatván s így az ártól megmentett terek sem nyaranta legelőt, sem télre takarmányt nem nyújtván marhatenyésztés alapjául szolgálni megszűntek, sőt e szempontból haszonvehetetlenekké váltak. Az árviz alatt felszabadított terek ennek folytán általában eke alá kerülván, a Tisza vidéke nemcsak hogy gulyabeli marha tenyésztési helyül, mely gazdasági ágra a természettől utalva volt, lenni megszűnt, hanem a mivélés alatti s a szénatermő tér közti helyes arány is felbontatván, ha csak mesterséges öntözés nem fog létesíteni, károsnak mondható. Nézetünk szerint a Tiszának s vidékének szabályozás előtt e hiányai voltak: a Tisza igen tekervényes mederben folyván, ez nemcsak a hajózásnak volt hátrányára, hanem a vizet is lefolyásában gátolván, a Tisza hirtelen s gyakran kiáradt, az árviz az ártérről csak lassan huzódhatván le, sokáig kint volt, az árnak lehuzódása után is kint maradt álló viz nagy területeket foglalt el s főleg a Tisza jobb oldalán az ártér padlanokkal korlátolva nem lévén, az ár mértföldekre kiterjedt.

A medernek hátrányain még számosabb átmetszések által mint mennyi már létesített vagy létesíteni terveztetik, segítve lehetendvén, a Tisza nemcsak hajózhatásra tétetett volna alkalmasabbá, hanem az egyenesebb mederben a viz sebessége növekedvén, a kisebb áradások a medret el sem hagyták volna, s így a hirtelen s gyakori áradásoknak eleje vétetett s a rendes árvizek is hirtelenebben, gyorsabban lehuzódhatván, az árnak tartóssága is megszüntettetett volna, azon medenczék pedig, melyekben az árviz, az árnak lehuzódása után kint szokott maradni, csatornák ásatása mellett az ugynevezett fokokkal, sőt magával az anyafolyóval összeköttethetvén, álló vizök lecsapolható, leereszthető lett volna. Az árnak főleg a Tisza jobb oldalán mértföldekre történt kicsapongása végre egykét láb magas, és így igen nagy belső hárantékkal elláthatott töltések által könnyen meggátoltathatott volna.

Azonban ez mind másként történt, s ha beismerjük is, hogy a Tisza árja alatt felmentett térnek egy nagy része évtizedek alatt is ki nem meríthető termő földet adott, s így ez idő szerint a most élő nemzedéknek kétségtelen hasznára van, nagy kérdés, ha vajjon a jövőből későbbi kornak nem lesz-e épen ily mérvben káros? Ne feledjük azt: hogy absolut káros vagy hasznos e földön alig létezik, ez áll az áradásokról is, Egyiptom termékenységét a Nil kiöntéseinek köszöni! Azonban hisszük, hogy a töltések közé zárt Tisza vize, később majd mesterséges öntözésre fog használtatni, s a töltéseken alkalmazott

zsilipek, melyek a Tisza hátságabb környékéről, a Tisza völgyébe mint természetes mederbe lehuzódó eső és hó viz áteresztését lehetővé tennék, hova előbb felállíttatni fognak.

E megyének gazdasági rendszerében nagy változást idézett elő a tagosítás és az urbéri viszonyoknak megszüntetése. A tagosítási munkálatok majdnem bevégezetteknek mondhatók, tagosítatlan határ majdnem egyedül a hegyes vidékü Mátrajárásban fordul csak elő, e járásban is az előmunkálatok nemcsak megkezdettek, hanem be is végeztettek annyira, hogy egypár év múlva Heves-Szolnok megyében tagosítatlan határú község találtatni nem fog. Sajnosan kell megjegyeztünk, hogy volt urbéreseink illető birtokaikat ez alkalommal is három nyomásban, s minden nyomásban több darabban kívánván kihasíttatni, azok így is adattak ki, a tagban kivett volt urbéres birtok csak gyéren fordul elő, azonban hisszük, hogy ha majd népünk a tagbirtoknak előnyeit felismerendi, nyomásos gazdaságát majdan tagosztálylyal cserélendi fel. Az urbéri viszonynak megszüntetése a kettős megye nagyobb részében a majorsági gazdálkodásban érezhető zavart azért nem idézett elő, mert a megye felső részét, a Mátrajárást kivéve, megyénk az uri birtok kiterjedéséhez aránylag kevés urbéressel bírt, aránylagosan legtöbb urbéresekkal a gróf Károlyi és az egri érseki uradalmak bírván, az urbér megszünte által, ha ez csakugyan kárnak mondható, legtöbbet szenvedtek, ámde épen ez uradalmakban behozott czélszerű gazdasági rendszer e veszteséget már helyreütötte, kipótolta.

Heves és k. Szolnok egyesült megyéknek területét 120 □ mértföldre szoktak a földírók és statisztikusok becsülni, a Helytartó tanács által 1865 ben kiadott Magyarország mívelési ágak szerinti terjedelme czimü összeállítás szerint e terjedelem csak $117\frac{11}{100}$ □ mértföldre üt, azonban úgy hisszük, hogy ezen most említett munka, mint czime is mutatja, csak a mívelési ágak szerint levén összeállítva, bár ennek egy rovatában a haszonvehetetlen terek is felemlitetnek, ebből e megyét keresztül folyó Tisza s egyéb folyóinknak medrei valószínűleg kihagyattak, s az általános kiterjedés közti különbséget ez szülhette. Ugyan csak a most említett h. tanácsi összeállítás szerint a megye területe mívelési ágak szerint ezekre oszlik, catastralis holdakat értvén :

Szántóföld 424,055, rét és beltelek 174,292, legelő 328,377, erdő 113,050, szőlő 27,422, nádas 12,893, haszonvehetetlen 90,950, összesen 1.171,041 hold. Birja ezen összes területet 1028 nagy és 48,921 kisbirtokos.

Ezen területen, mint épen fentebb említénk, a nagybirtokosok száma 1028-ra rúg, úgy hisszük, hogy ezen szám alatt a volt földes urak értetnek, a kisbirtokosok alatt pedig a volt jobbágyok és miután e megyében nagyobb uradalmak a gróf Károlyi Györgyén, egri érsekségén és szathmári püspökségén kívül nem igen léteznek, a megye túl nagy része a nemesi osztály birtokában van, a mit tanusít az is, hogy bár e megye kiterjedésére nézve hazánkban a 6-ik helyet foglalja el, nagybirtokosok számában csak Pest, Zemplén és Bihar megyék által előztetik meg. Megyénknek nemes birtokos osztálya még vagyonosnak mondható, mint oly község, melyet elszegényedett ugynevezett bocskoros nemesség bírna, egész megyében csak 5 létezik és pedig a Mátrajárásban Lelesz, Sz.-Erzsébet, Bocs és Mikófalva, a Tarnajárásban egy, t. i. Bessenyő, ámde a besenyői birtokosok birván Tepély pusztát is, ezek közt még nagyobb birtokosok is többen találtnak.

A nemesség birtokállására kedvező körülmény az, hogy e megyében számosak a puszták, annyira, hogy ezek a Tiszajárásnak közel fele kiterjedését foglalják el. A birtokos osztály tagosítások alkalmával községekben is illetőségeit egy tagban hasítatván ki, valamint ezen, úgy pusztai birtokain is nagyrészt szabad gazdaságot űz, azonban a rendezett gazdaságok is évről évre szaporodván, hisszük hogy a mivelt birtokos osztály e téren is a korral versenyt haladva, gazdaságát a tökély kellő fokára emelendi.

A volt urbéreseket, mint már fentebb említve volt, birtokszabályzás alkalmával illetőségeiket nyomásokban s ezekben is több darabban vevén ki, régi megszokott gazdálkodási módját megtartotta, s ebben változást csak népnevelés folytán az értelmiség terjedése s a népesség szaporodása mellett bekövetkező birtok eldarabolás fog majdan előidézni. A volt urbéri birtok ez idő szerint még nincsen eldarabolva, mert az $\frac{1}{8}$ vagy $\frac{1}{16}$ telekbirtok megyénkben még igen kevés helyen fordul elő, telkes gazdáinknak túlnyomóan nagyrésze $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ telken gazdálkodik. Azonban megyénkben is évről évre szaporodnak az oly esetek, midőn t. i. a kültelki állomány a belsőségtől elváltan adatik el s e vételeket sok esetben a helybeli izraelita korcsmárosok eszközlik s a volt birtokos ugyanazon telket, mely eddig sajátja volt, a zsidónak mai nap már felében miveli, mert az elidegenített telek ára nem az ő erszényébe ment, hogy azon új gazdaságot rendezhetett volna, hanem a zsidó zsebében maradt, mert gazd-uram a telek árát a zsidónál már előre leitta s pénz helyett sok esetben, mint mondani szokás, kettős krétával vezetett számadással elégi-

tetett ki, s ha a megyei hatóság e terjedő bajnak éber örökös által gátat nem vet, köznépünk az elejébe ügyesen kirakott kelepczéket elkerülni nem fogja. Létezett a megyének régibb korban határozata, mely a korcsmárosoknak megtiltá a kiszolgáltatott italért a gabonának elfogadását, sőt a rovásra hitelezett ital mennyiségét is az által korlátozta, hogy egy bizonyos mennyiséget ha a tartozási összeg felül mult, azt a szolgabíró az adóstól be nem hajtotta. Ha népünk jelleméből e fekete foltot felemlítünk, kötelességünk felemlíteni azon fénypontot is, melynélfogva tapasztaljuk, hogy több község lakosai terjedtebb úri birtokokat közösen haszonbérelnek, sőt ily birtokokat örök áron meg is vettek; tapasztaljuk, hogy a volt urbéreszek az úri szolgálmányoktól felszabadítások óta jólétben gyarapodnak, s még inkább gyarapodhatnának, ha saját mezei munkájuktól felmaradt idejüket pénzért másnak kölcsönöznék, de ezzel ellenkezőleg ha ennivalójok van, másnak bár illő jutalomért dolgozni nem szeretnek, s így nemcsak magukat fosztják meg a készpénz keresettől, hanem a kézi munka hiánya miatt a nagyobb birtokosokat is gazdasági céljaikban, teendőikben gátolják.

Heves- Szolnok megyéknek földvegyülete, talaja egy a legkitünőbb jóságúak közül, az ország minden földterményeiből nem csak mutatót, vagy kóstolót, hanem nagy mennyiséget kitünő minéműség mellett termel, a talaj ily átalános megemlítése azonban e megye földvegyülete s termékenységi különbségeinek előtűntetésére, főleg mivel e megye 20½ mföld legnagyobb hosszúság és 12 mföld legnagyobb szélesség mellett, igen különböző földvegyülettel bír, elegendő nem lehetvén, vizsgáljuk s ismertessük ezt meg járásonként és pedig lássuk először is a gyöngyösi járást, mely keletről kezdetét veszi Sár és Adács helységeknél, délről határos a Jászsággal, nyugatról Pest és Nógrád megyékkel, északról pedig a Mátra bérczével. E járás a természetnek legtöbb adományával bír, mert míg északon a Mátra déli és nyugati oldalai dús erdőkkel boríttatnak, e hegynek délre s nyugatra lenyúló ágazatai, a legkitünőbb borokat termik, szántó földei szinte csendes emelkedésű dombháton feküdvén, sem a lefutó eső s hóvíz rongálásainak, sem az álló vizek káros hatásának kitéve nincsenek, földvegyülete főleg fekete nyirok levén, gyenge trágyázás mellett is a legdúsabb termést nyújtja; e járás nyugati oldalán a Zagyva-völgy mentén Pásztó mvárostól, Apcz, Hatvan, Hort, Csány községek határain húzódik végig egy homokvonal, mely ha itt ott tisztábban és így kötetlenebbül fordul is elő, természetlennék ez sem mondható, nagy részében ellenben igen termő ta-

lajt nyujt, e homokvonalban termettek hajdan a hires hatvani, s teremnek jelenleg a még hiresebb csányi görög dinnyék. A solymosi, orosz, tarjáni, patai völgyeken lehuzódó hegyi vizek, úgy a pásztóhatvani völgyben a Zagyva vize, a széna termést mozditván elő, e járás szénáttermő völgyekkel is kellően ellátva van; e járásnak főterményeit bor, búza, rozs, zab, ázalék, repce lóher és bükköny képezik.

A Mátra-járá s, mely is délről Tar helységtől Sz.-Mária helységig a Mátra bérce által s Sz.-Máriától keletnek az egri Eged hegyig több kevesebb beugrásokkal folytatva körítettik, nyugatról Nógrád,- északról Gömör,- keletről Borsod megyékkel határos, egészben véve hegy és dombokkal hullámszik, a hegyeket erdő borítja, a dombok szántóföldül szolgálnak, talaja e járásnak általában homokos vegyületű, találtatik itt-ott agyagos nyirkos talaj is; a Mátrajárá s felől is elmondható, hogy földvegyülete, éghajlata még oly kedvező, hogy a búzától kezdve minden gabbanemeket megterem, a kukoricza is rendesen megéri k, találtatnak azonban itt-ott oly északnak fekvő hegyoldalak is, melyek buzatermelésre nem alkalmasak, s leggyakrabban zab termelésre használtatnak, e járásnak több közsé ge a bortermelést is jó sikerrel üzi. Istenmezeje községtől Sz.-Máriáig huzódik végig a Tarna völgye, ugyanezen völgybe szakad be Sirok helységnél a parádi völgy is, említett két völgy vizének egyesülése képezi a megye alsóbb részét hasító Tarna vizét, ennek völgye, úgy e járás nyugati szélén a Zagyva, keletin az Eger vize völgye, tág és bő széna termő helyekül szolgál; e járásnak terményeit főleg a kétszeres, rozs, árpa, zab, burgonya és kukoricza képezik.

A Tarna-járá s, mely is északról a Mátra, nyugatról a gyöngyösi, délről a Tisza-járá ssal, keletről Borsod megyével határos, kiterjedéséhez képest megyénknek legtermékenyebb járá sa, ugyanis északról a Mátra s részben a Bükk hegység által kerítetvén, e hegyek erdőkkel borítvák, s ugyan ezen hegyek déli lejtői nemes borokat termenek, északi része e járásnak hosszan délnek lenyuló lapos hegyhátakkal, majd terjedelmes hátság földterületekkel változván, a leggazdagabb aratásokat nyujtja; e járás felső részének földvegyülete általában nyirkos, agyagos, alsó részében azonban már a szik itt ott mutatkozik ugyan, de e szik nem hogy érezhető hátrányára volna a gabona termelésnek, sőt épen e kevéssé már szikos vegyületű földek termik a legaczélosabb búzát, s nyujtanak a marháknak legégszségesebb s táplálóbb mezőt. E járáson huzódik végig a Tarna mentén Verpeléttől Kápolna, Kaál, Erdőtelek, Hevesen keresztül a

Tiszaöntéses tér kezdetéig egy homokvonal, melynek szemesebb s domborabb gerinczei szőlőkertekül használtatnak, szélei pedig a szomszéd nyirkos talajjal vegyülten képezik e járás legtermőbb helyeit, az úgynevezett fekete homokos talajt. E járáson végig húzódó Eger, Laksó, Tarnócza, Bene vizek völgyei, gazdag kaszáló terekül szolgálván, e járás szénával is bővelkedik, egyéb földjeinek emelkedettebb, hátsabb fekvésénél fogva a juhtenyésztésre legalkalmasabb. Főterményeit búza, rozs, burgonya, kukoricza, bor, dohány képezik.

A Tiszazáras, mely a megye alsó részét foglalja el s egész kiterjedésében róna föld, bár általában gazdag földnek mondható, de miután oly nagy kiterjedésű, hogy a megyének fele kiterjedésénél többet foglal el — ez az egykori Külső-Szolnok megye — földvegyülete több különbséget tartalmaz mint a többi járások. Ugyanis e járást a Tisza keresztül folyván, azt két részre osztja, a jobb oldal a Tisza kiöntéseinek sokkal nagyobb mérvben volt kitéve, mint a baloldal, most ezen ártér töltésekkel lévén ellátva, igen nagy kiterjedésű terek tétettek vízmentesekké, ezen terek, túl nagy részben eke alá vétetvén, dús termést adnak, de hogy később nem fogja-e a szik e területeken is felütni magát, az a jövőendő titka, mert a Tisza e jobb oldalán fekvő s a töltésezés előtt is száraz háts területek túl nagy részben székes természetűek, azonban a jobb oldalon is találtnak igen gazdag búzatermő földek, sőt a dohánytermelés is nevezetes kiterjedésen üzetik, a mi e vidék egyes helyeinek televény bőségére utal. A Tisza bal partján az ártér már szabályozás előtt a háts földtől magasabb padlannal lévén elválasztva, a töltések által mentett térnek szinte nagy része eke alá vétetett, s aránylag több mélyebb iszap rétegű föld tétetett vízmentessé, mint a jobb oldalon.

Az előbbi időkben is vízmentes, vagy is háts résznek földvegyületét illetőleg, szomszéd Borsodmegyei Sajó és Hernád völgyekből kiinduló homokvonal, e járást Tisza-Fürednél érintvén, levonul Tisza-Beőig, ettől lefelé itt-ott csak egyes domb alakban mutatkozik, Szolnokkal általellenben újra feltűnvén; a megye végpontjáig ismét nagyobb területet foglal el, de terméketlen homokká sehol sem fajul, szemesebb vegyülete hasznos szőlős kertek alapjául szolgál. E járás egyéb részeinek földvegyülete helyenként székesebb, majd ismét kövér fekete nyirok vegyületből áll, a legszékesebb azon terület, mely egykor a Mirhó folyásán kitódult Tisza árja által borítottatott, s később e folyás eltöltése folytán az ár alól felszabadúlt. E tér sok

helyen fehérlik a sziktól, s azért e tért a köznép gyolcs-nak igen jellemzőleg nevezte. Főterményei e járásnak bor, búza, köles, kukorica, dohány, repce és lóher.

A Mirhó gátjáról téven itt említést, miután e gátnak gazdasági szempontból is nagy fontossága, a Tisza szabályozása, illetőleg eltöltése folytán megszűnt, nehogy ezen gátnak, mely Tisza-Szalók és puszta Taskony közt fekszik s Hevesmegye közgyűléseinek 70 éven keresztül évenként tanácskozási tárgyát képezte, rendeltetésének megszüntetésével emléke is megszűnjék, annak történeti vázlatát röviden megemlítem, annyiival is inkább: mert e gát, a Tisza eltöltése előtti időkben jótékonyosságát gazdasági szempontból Hevesmegyén túl, még más hat szomszédos törvényhatóságra is kiterjesztette. 1776-ik év aug. 12 én tartott közgyűlés előtt, a Tisza jobb parti lakosok, a Tisza rendkívüli árja által okozott károk miatt, panaszt emeltek. A vizsgálásra küldöttség neveztetvén ki 1776 nov. 19-én a küldöttség azon jelentést teszi, hogy a Tisza árjának tartósságát a Mirhó gátja okozza. Másnap, azaz nov. 20-án, a megye végzést hoz, mely szerint: „Igen igazságosnak és természetesnek látván, hogy a Mirhó folyás azon állapotban, melyben azt a természet alkotta, vissza állíttassék és így másoknak káros ne legyen, annak széthányatását elrendeli, annyiival is inkább; miután az — t. i. a gát — főispán nem léte alatt épült,” s a végrehajtásra még az ülés tartama alatt a gyöngyösi járás fősz. bírása kiküldetett. A kiküldött fszbiró szinte még azon gyűlésnek nov. 28-án jelenti, hogy a Mirhó gátat lerántatta sat.

Heves megyének ezen tette ellen a Kunság, Szabolcs, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád megyék a m. kir. helytartó tanács előtt panaszt emelvén, a h. tanács Heves megyétől felvilágosítást kért, de mivel Hevesmegyének az időben mérnöke nem volt s csak 1779-ben fogadtak egyet Bécsből, 1780-ban a h. tanácsnak azt válaszolá, hogy a gátnak elhányása szükséges volt, s VI-ik Károly császár is, midőn e vidéken utazott, azon okból: „hogy az utazók kényelmére a vízen nem töltés, hanem híd szükségeltetik,” hídnak építését rendelte, de Hevesmegye, ha ki oly javaslatot tesz, mely által a Tisza jobb oldalának kára elkerültetik, azt foganasítani fogja sat.

A h. tanács e gátnak helyreállítását 1783-ban elrendelte, s Heves a munkát 1784-ben meg is kezdette, de miután egy 674 öl hosszú s a mélyebb helyeken 2 öl magas és 4 öl széles koronájú gát építésére magát elégtelennek látta, a szomszéd hatóságok közreműködését sürgette, melynek következtében a h. tanács 1786-ban el-

rendelte, hogy a munkának $\frac{1}{3}$ Heves, $\frac{1}{3}$ a Kunság, s $\frac{1}{3}$ az érdekllett Szabolcs, Bihar, Békés, Csanád és Csongrád megyék viseljék. A gát ekkor úgy a hogy Heves és a Kunság által helyre is állítottatott; az említett megyék a reájok esett terhet a munkát teljesített Heves és Kunságnak készpénzzel térítették meg.

1814-ki, de főleg az 1816-iki árvizek a töltést ismét annyira megronták, hogy annak nem kijavitása, hanem majdnem ujból készítése kívántatván, Heves felszólítá az 1786-ban a gát helyreállításában részt vett törv. hatóságokat, hogy a 61202 Rhénus forintra számított gát-helyreállítási költségeiben, melyből a szomszéd megyékre $\frac{1}{3}$ fejében 20400 frt 40 kr esik, részt vegyenek. Békésmegye ennek folytán 8268 frt 13 krajczárnak, Szabolcsmegye 727 frt 30 krnak azonnali lefizetését megígérték, Bihar a fizetésre szinte késznek nyilatkozott, Csongrád azonban azt válaszolta, hogy ő 1786-ban is csak azért vett részt e gát költségeiben, mert az időben Békéssel egyesítve volt, de mivel Csongrádból a Mirhó mit sem védelmez, költségeiben részt venni nem fog, Csanád a részvételt szinte ezen okból, t. i. hogy a Mirhó megyéjükből mit sem védelmez, kereken megtagadta. Heves a fizetni akaró megyéktől sem fogadta el a pénzt azért: mert nem lehetvén a gát helyreállításának költségeit előre pontosan meghatározni, a költség szétosztását a munka bevégzésére halasztotta. A gát Hevesmegye s a Kunság által 1824-ben elkészítetvén, a computus megtételére 1826-ban küldöttség neveztetett ki, de valamint ez, úgy a később 1828, 1843 s 1845-ben kinevezett küldöttségek az ohajtott computust azért nem készíthették el, mert a számadások részben egyik másik tisztviselőnél elvesztek, főleg pedig azért, mert ennek egy része R. L. főszolgabíró házával együtt megégtek, s így e computus s ennek következtében a szomszéd megyéktől a reájok eső résznek megfizetése mai napig függőben van, s az 1845-ben kinevezett küldöttség ez érdembeni jelentése, a közben jött 1848-iki zavarok miatt, a megye levéltárában a tárgyalatlan iratok közt hever. A Mirhó gátnak fontossága az eléje állított Tisza-töltés folytán nem szűnt meg, mert azon nem várt, de megtörténhető esetben, ha t. i. a Tisza uj töltése az ár által elszakíttatnék, vagy rendkívüli magas árvíz által meghágtatnék, Hevesmegye egy részét, úgy a fentebb említett szomszéd törvényhatóságokat a Tisza kicsapongó árjától a Mirhó gátja védené meg, s előgondoskodásból a gátnak most, midőn töle az árvíz elzárva van, s így a hárantékára hordandott földnek ülepedésre s begyepesedésre elég ideje lenne, kijavíttatása felesleges épen nem volna.

Mikor s mi célra állítottatott eredetileg a Mirhó partja fel, azt homály borítja, azonban mint fentebb említve volt, e gát már VI. Károly császár idejében meg volt s valamint akkor, úgy későbbi időkben is közlekedési útul szolgálván, hihető, hogy az a török háborúk alatt közlekedés szempontjából I. Leopold idejében készítettett, s Hevesmegye a gát elhanyagását elrendelő végzésének azon érvéből, hogy e gát oly időben állítottatott, midőn a megyének főispánja nem volt, azt következtethetjük, hogy e gát Leopold uralkodásának azon korszakára (1678-tól 1681-ig esik) midőn a magyar alkotmány felüggesztve, s Ampringen J. Gáspár az ország teljhatalmú kormányzója volt.

E célunk s feladatunkhoz nem tartozó kitérésért, ha hogy az olvasónak ez által terhére voltunk, bocsánatot kérve, térjünk felvett tárgyunk, Hevesmegye gazdaszatának ismertetéséhez, vissza. Heves megyének gazdasági művelési ágait a gabonafélék, bor, dohány, gyümölcs s kerti vetemények képezik, s termel mindezen művelési ág közül annyit, hogy maga szükségletén túl nevezetes részt más vidékek, sőt a külföld szükségleteinek pótlására is fordíthat. Különösen igen súlyos s aczélos búzát terem az alföldi szikes vegyületű fekete nyirok, rozs-búzát a homokos s zabot a mátrai dombos vidék, kukoricza termeltetik általában az egész megye területén, repce a Mátra-járáson kívül mindenütt. 1865-ben készült hivatalos megyei adatok nyomán Hevesmegye termel búzát 865,360, kétszerest 408,682, rozst 331,316, árpát 224,435, zabot 213,273, kölest 11,398, ázalék vagy főzeléket 7815, burgonyát 134,941, kukoriczát 286,912 repczét 17,563 pozsonyi mérőt, azonban jobb években e mennyiségek jóval magasabbra tehetők. A dohánytermelés Hevesmegyének egyik főbb földipar ágát képezi; 1848 előtt a dohánytermelés megyénkben sokkal általánosabb volt, jelenleg engedély mellett a gyöngyösi járásban 1456 mázsa, a Tarnajárásban főleg a Tarna völgyben, nevezetesen Verpelét Al- és Feldebrő, Tófalú, Kápolna, Kompolt s több községben 60954 mázsa a Tisza-járás szinte több községeiben 71672 mázsa, vagyis szinte a fennebbi megyei hivatalos adatok nyomán az egész megyében összesen évenként 134,085 mázsa dohány termeltetik, kitünőek e tekintetben Kenderes 7200, Fegyvernek 7000, Déva-Ványa 6080 mázsa évi termeléssel. *).

---

*) Miután a dohánytermesztés megyénk mezőgazdaszatának egyik főága, alább e tárgyat külön értekezésben még részletesebben is fogjuk adni.

Hevesmegyének, tekintve a reá fordított munkát s szorgalmat, legfőbb földipar ágát a bortermelés képezi, a m. kir. helytartó tanács által 1865-ben kiadott adatok szerint a szőlővel beültetett tér a

Tarna-járásban	7523
gyöngyösi-járásban	7073
Tisza „	11538
Mátra „	1288
együtt	27,422

catastralis holdra rúg, az adó cataster szerint; figyelembe véve azon sok csapást, melyeknek a szőlőtermelés kitéve van, egy catastralis hold szőlő közép termése általánosságban csak $5\frac{1}{10}$ akóra vétésett ugyan, de mi gazdasági szempontból minden cat. hold termését jóval magasabbra vehetvén, Hevesmegyének évi bortermelése közép számban 300,000 akóra vehető, nem mernők ugyan azt állítani, hogy egy hold szőlőnek tiszta jövedelme, egy hold jó minéműségű buza termő föld szinte tiszta jövedelmét mindég felül mulná, de ha figyelembe vesszük azt: hogy szőlővel a hegyes vidéken a hegyek meredekobb oldalai, az alföldön pedig főleg a homokosabb, mindkét helyen tehát oly területek ültettetnek be, melyek szántás vetésre alkalmasak alig lehetnének, továbbá hogy a szőlőket túl, vagy részben oly családok birják, kiknek egyéb földbirtokuk nincsen, már csak e tekintetben is, államgazdasági szempontból fontosnak mondható, — de nem csak bortermelésre használatnak tulajdonosaik által a szőlős kertek, hanem vetemény és gyümölcs tenyésztésre is, s így minden szőlő tulajdonos hazánk földiparának felvirágoztatására leendő nagy fontosságú kerti gazdaságot üz, s 3—4 holdas birtoka után megél, míg ugyan ily birtokú szántó-vető, csak teng és nyomorog.

Hevesmegyének szőlőszete két nagy csoportba osztható, t. i. hegyi és kerti szőlőkre. A hegyi szőlők a Tarna, gyöngyösi és a Mátra-járásban, a kertiek a Tisza-járásban léteznek, az előbbie a hegyek oldalait, az utóbbiak a homokos tereket foglalják el. A hegyi szőlőknek két főpontjául Eger és Gyöngyös tekintendő. Eger saját határában 4204 cat. hold szőlőt mivel és miután egy szőlő birtok sincs, melynek úgynevezett alja vagyis oly tere, mely gyümölcsös, lóher, természetes kaszáló, vagy kapás növények mivelésére használatik nem volna, ezen szőlő aljak mintegy 2500 holdra rugván, az egri határban kerti gazdaságitag majdnem 7000 cat. hold miveltetik, miután [pedig az egri szőlőmives és birtokos. nem csak Egerben, hanem az Egerrel szomszéd, név szerint Bakta, Felnémet, Deménd s a Borsodban fekvő ostoros községek területén létező sző-

lőket is nagy részben birják, s e most nevezett községekben létező szőlők 993 holdat tesznek, az egriek által mivelt, vagyis egri név alatt öszpontosuló szőlő terület 5197 cat. holdat tesz. Gyöngyösnek saját határában csak 1196 cat. hold szőlője van ugyan, de a vele szomszédos Visonta. Saár, Solymos, Oroszi, Tarján, Püspöki, kis rhédei, halászi 3126 cat. holdra rúgó szőlőket is nagy részt a gyöngyösiek birják s mivelik, a gyöngyösi, mint központ körül csoportosuló szőlők 4322 cat. holdra rúgnak. Az Eger vidéki bortermelés főleg a minőség, a gyöngyösi a mennyiség felé irányúl, azért is az Eger vidéki szőlők a hegyek oldalait, a Gyöngyös vidékiek a laposabb lejtőket foglalják el, ezen most jelzett iránynak kifolyása tehát az: hogy az Eger vidéki szőlősgazda az öreg tőkéket, melyek kevesebb, de édesebb gyümölcsöt hoznak, kedveli, ápolja, a Gyöngyös vidéki ellenben öregebb szőlőjét döntés által gyakran megifjítja, az egri szőlőszeknél a trágyázás csak kivételesen alkalmaztatik, a kimerült szőlő földé új televényes földnek a szőlők közé hordása által pótoltatik, a Gyöngyös vidéki szőlősz gyakran trágyáz, ezen eljárások következménye az: hogy Eger környékén több jó bor termeltetik mint Gyöngyösön, ellenben Gyöngyösön nagyobb mennyiség mint Egerben, azonban valamint Eger környékén is az északi vagy keleti fekvésű hegyoldalakon, csak is korcsmára való bor teremhet, úgy a gyöngyösi déli vagy nyugati fekvésű hegyi szőlők, kitünő jóságú borokat adnak; előmozdítják az Eger vidéki boroknak több évekeni eltarthatását a jó pinczék, melyek e vidéken mind köbe vágvak, s egész éven által 6 R. fok melegséggel birnak, ezeket Gyöngyösön a gyakori hőfok változásnak kitett rakott pinczék pótolják.

Mind Eger mind Gyöngyös környékén főleg vörös borok termeltetnek, melyet a fekete kadarka szőlőfaj szolgáltat, e szőlő fajt Egerben egri feketének, Gyöngyösön török szőlőnek nevezik, ez előtt még csak 50 évvel is Gyöngyösön s környékén a fehér szőlő fajok miveltettek, mai nap mint már mondánk, itt is a fekete fajok a túlnyomók. Néhai B. Brudern József Gyöngyös-Tarjáni szőlőjében ültettette az első rhénusi faj szőlőt, több szőlőbirtokos követte is ezt, de úgy látszik nem nagy haszonnal, mert bár a rizling szőlő itt is erős zamatos, söt illatos bort nyújt, de kelendősége nem lévén, a gazdát nem jutalmazza. A Hevesmegyei borok közül országos híreiek az egri, visontai és apczi vörös borok.

A gyöngyösi, Tarna és Mátrajárásokban található szőlők összes területe mint már fennebb említünk 15,884 cat. holdat foglalnak el. A szoros értelemben vett egri és gyöngyösi szőlők az illető dészma

tulajdonosokkal kötött váltsági szerződésnél fogva, mint dézsma mentes szabad szőlők biratnak.

A hevesmegyei második szőlő csoportot a Tiszajárás kerti szőlői képezik, ezen szőlős kertek sok helyen a szó szoros értelmében gyümölcskertek inkább, mint bort termő helyek, de vannak igen jeles bort termők is, e kerti szőlők általában gyenge, de kellemes ízű bort nyújtanak, vannak azonban olyanok is, melyeknek bora a jó években a közészerüségét is meghaladó borokat adnak, ilyenek a szőlősi, igari, tiszakürthi, ughi, sasi borok, legfőbb hátrányára van ez alföldi borászatnak a pinczék nem léte, azért is e borok még az évben télen, vagy legfeljebb a nyári melegebb évszak beálta előtt elfogyasztatnak, s így kereskedés tárgyát nem képezhetik. A Tiszajárás szőlő területe, mely nagyrészt fehér fajokkal van beültetve 11538 cat. holdra rüg.

A szőlőmivelést, borkészítést a mi illeti, az, az egész megyében kevés eltéréssel majdnem egyenlően történvén, ha az egri gyakorlatot leírjuk, megirtuk általa a megyei gyakorlatot, vagy eljárást is.

Mielőtt az egri szőlőmivelést részleteznénk, előre bocsátjuk: hogy Egerben, sőt az egész megyében a szőlőtő ősszel be szokott fedetni, vagyis a két párhuzamos szőlősor közt lévő s gerinczre felhalmozott föld, a tőkékre fordítatik s így befedetik. Ezen munkának kettős célja van, először: hogy a tőkének agyszemeit az elfagyástól a reá hanyott föld megvédje. Másodszor: hogy az említett földgerincz helyéből elmozdítván, nemcsak hogy e forgatás következtében javul, hanem a téli nedvesség behatásának gátul nem szolgálván, a szőlősorok közé mélyen beázhat s a fagyok által felporhanyítván javul is. Tavasz beáltával tehát szőlőink ily befedett állapotban lévén, első munkának a nyitás, vagy is a földnek a tőkéről lehuzása, s a sorok közein gerincz alakba felhalmozása; teljesítetik ez kora tavasszal, midőn már a szőlő földé annyira megszikkadt, hogy azt dolgozni lehet. A nyitást nyomban követi a metszés, a kadarka-szőlő természetéhez képest a rövidre metszés alkalmaztatik, az erősebb tőkéken azonban egykét csap vagyis 3—4 szemre visszavágott csonk hagyatik, meghagyatnak azon vesszők is, melyek üres helyek betöltésére szánvák, illetlenül hagyatnak végre azon tőkék, melyek nem eléggé erősen állván — az egri kapás nyelven szólva — megkotyogósodtak, mert ezek ha venyigéjük oly hosszúra nőtt, hogy a tőkének lebuktatása folytán a földből kiérnek, ledöntetni, lebuktattatni szokták. A metszésnek bevégezte után, mintegy aprilis közepétől május közepéig, eszközöltetik a szőlő tőkék szaporítása, sima vagy gyökeres vesszők ültetése, a metszéskor meghagyott vesszőknek lehuzása, hom-

litása, végre az öregebb vagy hibásabb tőkének lebuktatása által. A szőlő ily módoni szaporítása, vagy a támadt hiányok kipótlása után, májushó második felében a szőlő földé mélyen megmunkáltatik, mely munkát első kapálásnak neveznek. Junius hó vége felé, midőn a szőlő már részben elvirágzott, s venyigéje annyira megnőtt és erősödött, hogy azt eltörés veszélye nélkül hajtani s összekötni lehet, megkezdetik a kötés, vagyis a szőlő vesszőjei egy csomóba kukoricza hajjal, vagy csátéval összekötetnek, s a vesszők hegyei eltöretnek, csak azok hagyatván töretlenül, melyek jövő évre homlitásra szánvák. Kötés után, tehát junius végén vagy julius elején, a szőlő másodszor kapáltatik, e munka végezte után a szőlő egészen augusztus vége vagy szeptember elejéig illetlenül marad, s akkor kapáltatik meg harmadszor, midőn már a szőlő szeme tarkulni kezd, előbb azonban a kioldozott vagy elszakadozott kötések megújítatnak, az új hegy-hajtások letördeltetnek, s ezt nevezik érés alá vagy harmadkapálásnak; ezzel befejeztetvén a szőlőnek rendes munkája, október első felében kezdetét veszi a szüret, a szüret egyszerűsmind kezdete a borkészítésnek is, mennyiben ha a leszedett szőlő taposó zsákban vagy nyitott kádban összetapostatik, némely gazdánál a szőlő-malom által össze őrltetik a dolgot úgy intézve, hogy a szőlőnek leve a törkölytől elválasztassék, ha az ily mustot azonnal hordókba szűrjük, a fekete faj szőlő nedvéből is tökéletesen fehér bort nyerünk, ha azonban a lé a törkölytől el nem választatott, elégséges főleg melegebb időkben s jól megérett szőlőnél néhány órai idő arra, hogy a must a törkölytől gyenge piros színt nyerjen, az ily formán kezelt vagy szűrt mustból, bár gyenge pirosas színt nyert, de nem lévén még ideje a törkölylyel forradásba indulni, abból fanyar izt nem vehetvén magába, kellemes asztali bort nyerünk, ezen módot követjük mind oly években, midőn a szőlő nem érett annyira, hogy kitünő vörös bort várhatnánk: mert a közönséges, vagy ennél is alább való vörös törkölyös bor, nem csak hogy kereskedelmi czikket nem képez, sőt korcsmai fogyasztásra sem kerestetik annyira mint a fehér, vagy siller bor.

Jó években a vörös bor készítés így történik: a leszedett, összetaposott, vagy őrlött termés, a borházba hordatván, kádakba öntetik, ezekben forrásnak indulva, 8—10 nap alatt a zajos meleg forrásán átesvén, meghül, a forrás alatt felvetett törköly szállani kezd, ekkor a színbor hordókba szüretik a törköly kisajtoltatik, s a kész bor a pinczékbe eltéttetik, hol is 2—3 év múlva — mint mondani szoktuk — megérik, azaz fanyarságát, nagyon jó években szüreti

édességét elvesztve, kellemes szeszes italá változik. Ez volt ősi időktől kezdve az egri vörös bor készítésének egyszerű módja, újabb időkben a bor készítés körül, több javítások, módosítások hozattak javaslatba; nem lehettek e javaslatok iránt megyénk borászai sem közönbösök, hanem a kísérletek terére lépve, több ily javalt eljárást próba alá vettek, s hogy mily eredménnyel? az a magyar gazdasági egyesület 1858-ik év május 5-én tartott választmányi ülésének jegyzőkönyvéből, melyet részletében szóról szóra ide iktatunk, kiderülend.

„II. A szakosztályi munkálkodások előadása folytatán felolvastattott:

1. A szőlőmivelés és borkezelési osztály folyó évi márczius 14-én tartott ülésének jegyzőkönyve — — — —

2. Három derék szőlőmives Egerből u. m. Fekete Károly orvostudor, Fülöp József h. ügyvéd és Joó János rajztanár s nyomdász, egyesületi alelnök n. Korizmics László urhoz f. é. márczius 13-án ötféle vörös bort küldött be versenyzésre, a következő sorok kíséretében: „Alólirottak a múlt 1857-ik évi szüret alkalmával, minthogy mind a hárman az egri legjobb bort termő síkhegynék legjelesebb részén, szomszédságban nagyobb terjedelmű szőlőket birunk, abban egyeztünk meg: hogy a vörös bor készítésének ujabbán javaslott módjait a régi szokás mellett nagyobb mértékben próbára vesszük, s eképp kitüntessük a készítés által származható különbséget. Mily eredményre jutottunk e kísérlet által? azt az ide csatolt ládában levő 5 üveg borban kívánjuk felmutatni. Ohajtásunk az, hogy e borok a gazdasági egyesület szőlőmivelési szakosztálya által meghívott értelmes borismerőkkel együtt: szín, íz, erő és zamat tekintetében megbíráltatván, az eredmény borkészítési irányadásul köztudomássá tétessék. Azon alázatos kéréssel járulunk tehát Nagyságodhoz, méltóztassék ezen ohajtásunkat a tisztelt egyesületnek előterjesztteni, s foganatosítását eszközölni. A borok készítésének módja, az ide mellékelt jelíegs levelekben foglaltatik, melyek a bírálat megalapítása után felbontandók.

Ezen ohajtáshoz képest a szőlőmivelési és borkezelési szakosztály f. é. ápril 9-én az 1) 2) 3) 4) és 5) számokkal jegyzett üvegekben, a borokat sorra bírálat alá vette s úgy találta, hogy:

az 1) számú bor színe rendes tiszta, íze fanyar, savanykás, ereje középserű;

a 2) számú bor még zavaros volt s ennélfogva lappangó jó tulajdonait még nem lehetett kivenni;

a 3) számú bor egészen tiszta, nagyon hig, test nélkül, gyenge, de igen kellemes ;

a 4) számú bor eléggé tiszta, testesebb a 3-iknál, elég erős, kellemes, fanyarság nélkül, zamatos ;

az 5) számú bor legszívesebb, legtestesebb, édessége legtöbb, fanyarsága legkevesebb, különben elég tiszta.

A bírálók e borokat a mennyiben azok korukhoz képest megítélhetők voltak, jóság és jelességre nézve a következő sorozattal osztályozták :

5) 4) 2) 1) 3) számú bor.

Megjegyezvén egyébiránt valamennyire, de különösen az 5) számú borra nézve (mely édességénél fogva valószínűleg még ez idén is újból forni fog) hogy igen érdekes lenne a jövő évben is e borokat hasonló bírálat alá venni, hogy kitűnnék : valjon egy évi érés után mikép mutatkoznak.

A felbontott jeligés levelkék tudatják mindegyik bor természetjét és készítési módját, miként következik :

Az 1) szám alatti bort közönséges szüreti eljárás szerint készítettem : az 1857. évi október 22-én leszedett szőlőfürtöket, miután a fehéret, vöröset, éretlent, szárazat, rothadtat válogató deszkaasztalon kiválogattam, szőlőmalmon azonnal megőröltem, azután a borházba vitetvén, itt nyílt széles kádba tettem, a felvetett törkölyt a zajos erjedés tartama alatt naponta négyszer levertem, később lelapigatván, így hagytam nov. 2-áig, midőn leszűrtem.

A 2) számú bor készítésénél a közönséges szüreti eljárás és a rögtöni lebogyózás, — nálunk somzás — között közép utat választottam ; mert N. Havas József úr alapos figyelmeztetése szerint is : „A vörös bor készítésénél túlságot követünk el az által, hogy nemcsak a bogyót, hanem a csutkát is egy tömegbe zavarva rakjuk a kádba és így mind egyetemben hagyjuk forni.” Ellenben szerintem a rögtön lebogyózott szőlőből készített borban rendesen hiányzik a kellő mennyiségű csersav, mely a vörös bornak oly lényeges és jellegző alkotórésze, ez adván meg nagyrészen a jó vörös bornak erősítő, összehúzó gyógyhatását, tisztaságát, tartósságát : ezt az által, hogy a csereny a borban létező fehérsav nemű anyagokkal vegyileg egyesülvén, ezeket a bor romlását előidézni törekvő hatásukban gátolja. A közép utra tehát kalauz nélkül következőleg indultam : az okt. 19—22-ig szedett fürtöket mint az 1) szám alatt megválogatván, azonnal megőröltem s rögtön a borházban levő gáczipa hordattam, együvé öntetvén mind a négy nap alatt szedett termést, kivéve az 1) szám alattit. Okt. 23-án

mikorig a zajos erjedés már beállott, s a termés a törkölyt tökéletesen felvetette, a törkölyt a gáczból apródonként kiszedtem, megrostáltam a réz rostán könnyen áthullott szőlőhéjat péppé tapostattam és másnap a gácziba visszahányattam; leverés után az egész termést egy deszka fenékkkel közvetlenül betakartam, a gáczi tetejére ismét egy másik deszkafedőt alkalmazván. Ezen kétszeres befedésnek célja volt: a levegő, illetőleg élenye hatásának ekkép az eczetesedésnek és az erjedés alatt kifejlődő borszesz elpárolgásának meggátlása. Ismét egy közép út a törkölynek a lébe súlyosztése és a zárt bugyogtató erjedés között. November 3-án csapon és ruganyos csövön hordókba eresztettem. Mind a két számú bor ugyanazon szőlő termése, mindkettő a Vajda Dániel-féle mustmérő 14 fokú mustból készült, + 14° R. mérsékletű borházban forrott ki, az erjedő must mérséklete + 22° R.-ra emelkedvén fel. Leszűrés óta mindég egyenlő + 6° R. mérsékletű pinczében állott. Szándékom volt N. Havas J. urnak szűrés és ujbórkörű eljárás szerint is készíteni bort, ezt azonban Fülöp József gazdatársam vállalta magára. Eger 1858. márczius 13-án Fekete Károly orvos doctor.

A 3) szám alatti bor: 1857. október 20—21-ik napjain szedetvén, rögtön kitapostatott s leve leszüretett; leszedés utáni napon mint az aszúval szokás, erősen megtapostatott, az így kitaposott törköly megrostáltatván, a csutkája külön választatott, a többi része a pinczébe egy hordóba tétetvén, a törköly mennyiségéhez képest, aránylagosan a must a törkölyre visszaöntetett, így egy 35 akós hordó megtelvén, a hordó szája egy görbe üvegcsővel, mely alá viz tétetett, elzáratott, az alá tett viz változtatásával egy állapotban hagyatott 1858. márczius 5-ig, ekkor leszüretvén adta a 3) szám alatti próbaüveg szerinti bort.

A 4) szám alatti bor: 1857. október 18. 19. és 20-ik napjain a szőlő leszedetvén, rögtön kitapostatott, akkoron a must elválasztatván a törkölytől, a törköly 24 órai állás után apró részletekben, mint az aszúval eljárni szoktak, megtapostatott, e taposás után rostával a törkölyben lévő szőlőcsutka a többi részekről elválasztatván, a már így elkészített csutkátlan törkölyre, az előbb egy nyílt kádba helyeztetvén, aránylagosan annyi must, mennyi első letaposás után róla levétetett ismét felöntetett, így nyílt edényben szabadon forrván a présházban, néhány nap alatt teljesen kiforrott, s október 29-én leszüretvén: adta a 4) számú mustraüveg szerinti bort. Egerben 1858. márczius 13. Fülöp József h. ügyvéd.

Az 5) szám alatti bor: A szüret történt 1857. évi október 15. 16 és 17-én 22 fokú meleg időben, a régi egri szokás szerint, t. i. mi-

után néhány szedő előjárva a fehér, rózsza és más nem vörös bornak való fajokat megszedvén, az utánok szedett átallános termés puttonban a szüretelő helyre hordatott, ott a válogató táblára leöntetett, s miután a jobb aszúfürtök egyrészlől, másrészlől a még találkozott fehér vagy éretlen szőlő kiválogattatott, az egész többi termés 2—3 puttononként egy nagyobb kádra helyezett kisebb likacsos kádban 2 ember által jól megtapostatott, ezután egy 18 akós hordóban szekerem, haza a présházba hordatván, ott egy 250 akós nyílt kádba felöntetett. Az első három nap, naponkint egyszer-kétszer e kádban a felvetett törköly letapostatott és miután e 15—16 fokú meleg helyen 8-ad napra a forrása megszűnt és a bor hűlni kezdett, 9-ik napon hordókba csövön által szüretett és a pinczébe lerakott. Kelt Egerben 1858. marczius 13-án. Joó János rajztanár s nyomdász.

A szakosztályi bírálók azon ohajtását, hogy e mustraborokat egy év mulva a fokozatos fejlődés tanulsága végett ujból bírálat alá venni kívánatos lenne, a választmány szintén osztván: a versenyző uraknak küldeményeikért köszönetet szavazott.“ Eddig van a m. gazdasági egyesület jegyzőkönyvének tartalma. Mi e jegyzőkönyvben felvett tárgyat oda egészítjük ki, hogy az ohajtott későbbi felkületése e mustra boroknak sajnos hogy az illetők által nem teljesítetett, de magán úton az illetőktől azon utólagos tudósítást nyertük, hogy e mustraborok azon rangfokozatot, melyet az első bírálat alkalmával nyertek, későbbi időkben is megtartották, sőt hazánk északi vidékéről s galicziából jövő vevőinknek is kívánalmát az 5) szám alatti bor leginkább kielégítette, azonban ha borainknak kelet felé is piacza nyílnék, boros gazdáink boraikat az ez oldalról jövő kíváncsalszerint is készítenék.

Heves megye gyümölcészését nem mondhatjuk ugyan általánosan elterjedtnek, mert a mellett, hogy e megye túl nagyrészt az alföldi rónaság képezi, s ennek csak az emelkedettebb dombos részei alkalmasak fatenyésztésre, népünk gyümölcészészet tekintetében elmaradottnak mondható. Azonban a mellett, hogy az értelmes s nagyszámú nagyobb földbirtokosok kertjeikben a gyümölcstermelést kisebb nagyobb terjedésben s szorgalommal üzik, a fentebb említett 27422 cat. hold szőlő gyümölcs tenyésztési helyül is szolgál annyira, hogy az alföldi kerti szőlőket gyümölcskertnek mondhatnók egyrészben inkább, mint szőlőnek, az alföld gyümölcészete főleg nyári körtve és meggytenyésztésből áll, a meggy nemcsak enyhítő eledelül szolgál a nyári tikkasztó időszakban, hanem sok helyütt abból ital is az ugynevezett meggy-bor készítettén, enyhítő italul szolgál, a diny-

nyetermelés azonban alföldünkön évről évre nagyobb terjedésnek örvend.

Megyénk felső részeiben, különösen a Tarna és gyöngyösi járásokban a gyümölcsstenyésztés nemcsak a szőlőhegyeken, de magán házi kertekben a nép közt is általánosabb, a főpontot azonban gyümölcsészeti szempontból is Eger képezi, mert mint fentebb mondánk, az egriek a szomszédos községek területén bíró szőlőkkel együtt 5197 vagy ha a szőlőaljakat, melyek részben szinte gyümölcstermő helyek, hozzá adjuk, majdnem 8000 cat. hold földet mivelvén kerti gazdaságilag, ezen terület részben gyümölcsösként is tekintendő, mert nem létezik szőlő, melyben számosabb gyümölcsfák nem léteznének. Eger gyümölcsészete is nagy részt nyári fajokból áll, mert a köznép a téli gyümölcsstenyésztést azért, hogy ez az idő viszontagságainak őszig kitéve van, de helyisége sem lévén hova ezt eltakarithassa, nem üzi, s így téli gyümölcsöt Eger sem termeszt annyit, mennyi házi szükségletének fedezésére elegendő volna, s ebbeli szükségét igen gyakran tiszaháti almával pótolni kénytelen. Nyári gyümölcsből azonban annyit termel, hogy belső szükségletén túl a Tisza jobb partján fekvő alföldet gyümölcscsel Eger látja el. A nyári gyümölcs közül különösen kiemelendők az őszi baraczkok, melyek az egri nevet részükre már régidőtől fogva kivívták. A már többször említett 1865-ki megyei összeírás szerint Heves megyének évi gyümölcsstermelése 55060 vékára tétetik.

A konyhakertészetnek, vagyis a zöldségstenyésztésnek főhelye ismét Eger, ezen ipar előmozdítására az Eger vízének széles völgye kedvező talajjal, az egri meleg forrás vizével egyesült, s a legszárazabb nyári korszakban is el nem apadó Eger vize öntözési anyagnak szolgál. A zöldség stenyésztés korábbi időkben Egerben nagy mérvben üzetett, a külvárosok azon részét, mely az Eger vize völgyére dől, általában kertészek foglalták el. A kerti iparnak a vidékeni terjedése folytán, az egri e nembeli kerti ipar hanyatlott ugyan, de jelen korban is az egri zöldségárusok a gyöngyösi s miskolci piacokat gyakran felkeresvén, élénk kereskedést üznek.

Heves megye régibb időben marhatenyésztő megye volt, a Tisza, Körös és Berettyónak árterei, a terjedelmes közlegelők s nagy-kiterjedésű pusztai birtokok, a marhatenyésztésnek nemcsak hogy kedveztek, hanem a közlekedési jó utak, s kereskedelem hiányában a buzának biztos ára nem lévén, az alföldi gazda e körülménynél fogva is, a marhatenyésztésre volt utalva, léteztek is alföldi rónáinkon számos gulyák és ménesek, de ezeket későbbi időkben a birkatenyész-

tés terjedése, úgy legközelebbi időben a Tisza szabályozása ha végképen el nem enyészttette is, de tetemesen megcsökkenté. Az egyes tenyésztési szokott állatfajokat illetőleg megemlíthetjük, hogy:

Szarvas marha nagyobb gulyákban ez időszerint már nem tenyésztetik, kisebb mennyiségben azonban a Tisza környékén még itt ott gulyabeli marha is található, fajra nézve a régi fehér szőrű, nagy szarvú magyar faj tenyésztetik, mely faj nyújtja jelenleg is a híres ugynevezett czimeres ökröket. Népünk általában többre becsüli földmunkálatra az ökröt, mint a lovat, s mindamellet is, hogy az alföld nevel legtöbb szarvas marhát, s feleslegéből látja el a megye felső részét, a marha gondozásban a felső rész sokkal felül múlja az alsó rész lakosait, annyira, hogy ha szép, jól táplált jármos ökröket akarunk látni, azt nem az alföldön, hanem a megye felsőbb részében keressük. Oka ennek a nép szorgalmán túl abban rejlik, hogy a megye felsőbb részében eső s erdőkkel vegyes legelők biztosabb nyári legelőt, a völgyes kaszálók pedig jobb téli takarmányt nyújtanak, mint az alföldi nyaranta többnyire kisült legelők, s a víz állásos helyekről nyert ugynevezett sásas szénák. A fentebbi megyei adatok nyomán találhatók e megye területén 13830 ökör és 33102 tehén, együtt tehát 46932 darab szarvas marha.

A lótenyésztés szabad méneseiben jelenben már megszűnt, azonban a nagyobb birtokosok által a nemes lovak tenyésztésére fordított szorgalom dicsérettel említendő. Látható eredményre vezetett a cs. k. ménesekből a megye több községeibe szétküldött ménlovakkal hágatás is, ha megyénkben oly község, mely a lótenyésztésben igen kitűnő lenne, nem létezik is, de számosak azon községek, melyek szép, futós s tartós magyar faj lovakkal birnak, vannak ellenben még számosabbak olyanok, hol a lovakra semmi gond nem fordítván, azok igen szegényen néznek ki. Népünk a lótenyésztéssel is úgy van, mint más gazdasági teendőkkel, azaz nem lévén egy s ugyanazon elvekre fektetett elméleti képzettsége, tudománya, e hiányt nála a tapasztalás, a szüleiről örökölt gyakorlat pótolja; a mely községben tehát a lóra gondot fordítva, azt ápolva, jó lovak tartása szokásos, e szokás, gyakorlat, örökség gyanánt átszállván az utódokra, az ily községekben állandóan jó lovak vannak, míg ellenkező szokás mellett igen rosszak. Jó lovakkal bíró községek legszámosabbak a Tarnajárásban. Megyei adatok szerint találhatók az egész megye területén összesen 33822 darab ló.

Megyénk állattenyésztésének legjövendőmezőbb ágát a juhászat képezi; a tagosztályok behozatala előtt, a juhtenyésztés általánosabb

volt, mert a nagyobb kiterjedésű közös legelőn, a kisebb birtokú úr, úgy a volt jobbágyok szép falka juhokat tartottak, a legelőnek felosztása, s a birtoknak tagosítása után, a kis birtokú úr, úgy a volt úrbéres a juhászattal felhagyni kénytelen lévén, a juhok száma igen jóval alább szállott, sőt a volt úrbéresek részéről majdnem állandóságban végképen megszűnt. A legelő térnek ily módoni megszorítása, a közép birtokosokat is oda utalta, hogy a bár számosabb, de középszerű gyapjut adó birka állományt, kevesebb de finomabbal váltsa fel, s e szükség parancsolta körülmény következtetése lett, a nemes faj birkának általános elterjedése, úgy hogy közép birtokú urat alig találunk, ki juhászatának nemesítése felől lehetőleg ne gondoskodnék. A juhászat nem csak hogy a nagyobb birtokosnak egyik fő s biztos jövedelmi forrását képezi; hanem nagy fontossággá vált az a szegény földmives háztartásánál is, mert ha $\frac{1}{4}$ telkes gazda csak 20—25 darab birkával birt is, már ennek gyapja biztos jelző volt arra, hogy néhány forintot sürgős szükségének fedezésére, adó kifizetésére sat. előlegképen nyerhessen, ezen felül tejjel, túróval, vajjal, részben hússal is háztartását ellátva, napi élelmét részben már megnyerte. A juh tartással rögtönös felhagyás épen oly szélsőség, mint szélsőség volt tagosítás előtt a juhoknak oly s z á m b a n tartása, hogy a miatt az egyéb igavonó állatok a szükséges legelőről majdnem egészen leszorítva voltak, hiszszük, hogy eljövendő azon idő, midőn köznépünk a marha tartásnál is a legjövedelmezőbbet telkarolva, a közlegelő terjedtségéhez mért arányban, ezek tenyésztéséhez visszatérend. Az 1865-iki megyei adatok nyomán a juhok száma 430,832 darabra rúg.

A megyénkben találtató nevezetesebb juhászatok s törzsnyják, a többek közt e következő helyeken taláthatnak:

Gróf Károlyi György, egri érsekség, egri főkapitány, gróf Batthányi örökösök, báró Orczy László, báró Putthon, ns. Kovách László, gróf Szapáry Imre, ifj. ns. Fáy József, ns. Bökönyi Viktor, ns. Gosztonyi János urak birtokain.

A sertés tenyésztés a Mátra-járás erdeiben, s a Tisza ártere vizes, mocsáros térein üzetett, a Mátra vidéki makkos erdők fogyása, a Tisza árterének megszorítása, a sertés tenyésztésre megszorítólag hatnak, úgy annyira, hogy ebbéli szükségletét a megye, a szomszéd megyékből behozott sertésekkel pótolja. Az egyes gazdák saját házi szükségük fedezésére szolgáló sertés tenyésztésnél, a fajra fordítván főfigyelmüket, az úri rendnél az úgynevezett j e n ő i faj tenyésztetik, mely lassankint a köznép közt is elterjedvén, a sertés

tenyésztés ha számra nem is, de fajra nézve előhaladásnak örvend. Az 1865-iki megyei adatok szerint, a sertések száma 40627 darabra tétetik.

A kecske tartás régibb időben a m. k. h. tanács és megyei rendeletknél fogva korlátozva volt. Ezen, az erdőkre nézve káros, de a szegény nép háztartásához szükséges hasznos állat tenyésztése, újra terjedni kezd, mert a köznép az urasági erdők legeltetéséből, a legelők elkülönítése folytán kizárva lévén, s így a kecske tartás káros volta megszűnván, a puszta gyep főleg a bokros legelőkön, kár nélkül tenyésztethetik, a mint hogy a Mátra-járásban tenyésztetik is oly mérvben, hogy az egész megye területén találtató 2243 kecske számból a Mátra-járásra, mely a megye területének $\frac{1}{7}$ részét alig 1509 darab esik.

A szamár épen oly szükséges munkatársa a szegény embernek, mint a kecske a szegény házi asszonynak, s míg az alföldi vagyonsabb lakos, a szamarat mint igavonó állatot egészen mellőzi, s csak egyedül a juhászoknak szolgál teherhordóul s paripául, a felföldi lakosnak hű munkatársa az, aránylag legtöbb szamár tenyésztetik a gyöngyösi járásban, mit tanusít az: hogy az egész megye területén találtató 1169 szamárból, a gyöngyösi-járásra 500 darab, a Tisza-járásra ellenben, mely a megyének több mint felét képviseli, csak 251 darab esik.

Öszvérek Gyöngyösön, bivalyok a megye területén oly számban, hogy említést érdemelnének nem találatnak.

Hevesmegyének gazdászataát elméletileg s gyakorlatilag előmozdítják :

A gazdasági egyletek, ilyen e megye területén kettő van, u. m. a megye felső részében Gyöngyösön, a Hevesmegye és a Jász kerület gazdasági egylete, a megye alsó részében Török-Sz.-Miklóson a Szolnok megyei gazdasági és lovas egylet. A Heves-Jászszági egylet 1858. év május 24-én alakult, felterjesztett alapszabályai ugyanazon év okt. 12-én megerősítvén, 19 alapító, 525 rendes tag, 112 éves és 13 tiszteletbeli tag közreműködése mellett közhasznú feladatát Kovách László elnökle alatt megkezdvén, már ugyanazon év november 20. 21. és 22-ik napjain termény kiállítást rendezett; a Gyöngyös város által egyesületi kertül átengedett 8 holdnyi terület kertül bekerítettett; s 474 faj anyafákkal, s 117 faj szőlőtővel beültettvén 1863-ik évig már e kertből 1445 darab gyümölcs s 19876 darab gazdasági csemete adatott el, s 1864-ik év tavaszán eladható volt 2240 oltvány, 9700 töves szőlővessző és 10240 darab gazdasági fa-

csemete. E gazdasági egyesület azóta is tevékenységét folytatva, több kiállítást, szántás versenyt rendezvén s a fa-tenyésztést nagyban előmozdítván, jótékony hatását nemcsak szakadatlanul fentartotta, hanem évről évre gyarapította, szélesbitette is.

A Szolnok megyei gazdasági és lovas egyesület 1857-ik év szept. 8-án gr. Szapáry Gyula elnöklété alatt megalakulván, célul tűzte a földmívelés, állattenyésztés előmozdítását, kiterjeszté figyelmét a lovas-tenyésztésre is s hogy az ifju nemzedéket férfias időtöltéshez szoktathassa, lóversenyek és társasági agaraszatok tartását rendelte el. Főnállása óta ezen egyesület is több gazdasági kiállítást, lóversenyt s agaraszatot rendezvén, kitűzött céljának megfelelni teljes erejéből igyekezett.

Valamint minden iparnak, vállalatnak főemelyűje a pénz, s így közvetve a hitelintézetek, úgy a mezőgazdaság is csak ott örvendhet kellő gyarapodásnak, hol ily intézetek által gyámolittatik. Heves-megye e tekintetben is egy a legszerencsésebb megyék közül, mert az egri érsek-megyei ajtatos alapítványoknak közel másfél milliónyi tőkéje, Heves és a szomszéd megyék ingatlan vagyonára van 6% kamatra kihelyezve, s bátran elmondhatjuk, hogy ezen alapítványi pénz-kihelyezésnél magyar ember, az ország eddigi viszonyai s a magyar geniushoz alkalmasabb hitelintézetet alig bírhat, mert ezen pénztár az, mely a rendes kamat-fizetés mellett a tőkét nem mondja fel s így a kölcsön nemzedékről nemzedékre által származhat, sőt a kamatok be nem fizetésénél is annyira elnéző s engedékeny, hogy tudtunkra nem fordult elő eset, hogy néhány évi kamat hátralékért bár kit is bíróság elé idéztetett volna, s ha figyelembe vesszük hazánkban kereskedelmi pangását, melynek folytán a termények a termelő nagy kára nélkül pénzé tehetők nem mindenkor lehetnek, az alapítványi pénztár ebbeli elnézése, várakozása, a tőkében adott segélyezést értékben lakszorosan fokozza.

Megyénknek második hitelintézete az Egerben 1847-ben 40,000 for. alaptőkével felállított Heves-megyei takarékpénztár, melynek 1867-ik év végével összes forgalma már 2.361,239 frtot tett, s elhelyezve van ingatlan birtokra 314,164 frt, váltókra 213,312 frt; zálogokra 31,255 frt, ezen pénztárról is elmondhatjuk, hogy főnállásától kezdve, ingatlanra kihelyezett tőkéiből egyet sem mondott fel, a kamatok pontos befizetését azonban a takarékpénztári intézmény természeténél fogva, valamint hogy ő a betáritóknak pontosan kifizeti, az adósoktól is megkívánja.

Ugyancsak takarékpénztár alakult 80,000 frt alaptőkével Gyön-

gyösön is, mely is működését f. é. aprilis 24-én megkezdvén, hiszszük: hogy tőkében évről évre ez is gyarapuland, s a vidék iparának hathatós emeltyűje leend.

Az ipart, kereskedelmet, s így közvetve a mezőgazdaságot előmozdítják továbbá a vasutak, vízi közlekedések és a kőutak. Megyénk e tekintetben sem szegény, ugyanis a Pest-debreczeni vonal megyénk alsó részét Szolnoktól Török-Sz.-Miklóson át keresztül futja, e vonalból Szolnok és T.-Sz.-Miklós közt ágazik ki az aradi vonal. A pest-losonczi vonal e megyét Hatvannál érintvén, a megye nyugati határát képező Zagyva völgyön huzódik fel Nógrád megyébe, s innen tovább. A hatvan-miskolczi vonal, mely most van építés alatt, megyénk derekát fogja keresztül futni, s ha a tervezett Eger völgyi vasút Putnokig s az Eger völgyön lefelé a Tiszáig elkészítenék, megyénk székvárosát s a tiszai rónaságot Rozsnyóval s a vasgyár iparos felfölddel legrövidebb vonalban ez kötné össze.

Megyénknék hajózható vize a Tisza, mely is e megyét Tisza-Füredtől Szolnokig diagonaliter futja át, Szolnoktól le Csongrád megyéig. Heves és Pestmegye közt határvonalt képezvén, e megyén keresztül — mellözve kisebb görbületeit — közel 20 mértföld hosszú vízi utat képez, s több görbületei, melyek a hajózhatásnak hátrányára voltak, átmetszetvén, évről évre hajózhatási tekintetben alkalmasabbá váland.

A kőutak, az országos és a belkereskedést, ez által a földipart is előmozdítván, országos rendeltetésöknek csak úgy felelnek meg, ha irányuk országos szempontból határoztatik meg: 1848-ik év előtti megyei autonomiánkhoz tartozott az utak irányának meghatározása is és őszintén be kell vallanunk, hogy a megyéket ebbeli jogaik gyakorlatánál többnyire helyi érdek vezérelvén, az országos érdek gyakran mellőztetett. Így s ily helyi érdekből mellőztetett e mai napig Gömörmegye által az Eger- Pétervásár- zabari utnak Gömörmegye területén folytatása, holott e vonal kötné Gömörmegyét össze a tiszai rónasággal, ily sorsban részesül Borsodmegye részéről az Eger-rozsnyói ut is, mely Hevesmegye részéről Szarvaskőn keresztül Borsodmegye széléig elkészítve van, folytatta ugyan Borsod Hevesnek többszöri sürgetésére ezen vonalt Monosbélig, de azontúl nem, holott ha e vonal Nádasdon, Ózdon, Várkonyon keresztül Putnokig kiépítenék s így a Sajó völgyén már létező kö-úttal összekapcsolatnék, Rozsnyó környékét, úgy a nádasdi, ózdi s gömöri vasgyárakat nemcsak Egerrel, hanem miután Egertől a Tiszáig vezetendő kö-út már nagy részben készen van, a Tiszával kötné össze sat.

Most azonban, miután magyar kormány kezei közé került a kormányzat, az országos érdekű utak irányának meghatározása a kormány feladata leendő, a minthogy ebbeli intézkedéseit már most is tapasztaljuk. A Hevesmegyei kő-utakat illetőleg, azokat ez idő szerint két csoportra oszthatjuk, t. i. olyanra mely állami s olyanra, mely megyei költségen vagy erővel készítettet s tartatik is fenn. Az első csoportba a Hatvantól Szilhalomig nyúló Pest-kassai vonal számítható. A megyeiek közé pedig ezek u. m. a Pest-kassai fővonalból Gyöngyösnél ágazik ki a Gyöngyös-tari, mely Hevest Nógráddal köti össze, szinte Gyöngyösnél a Gyöngyös-árókszállási vonal is, mely Hevest a Jászsággal hozza közlekedési kapcsolatba. Ugyan ezen Pest-kassai vonalból ágaznak ki Kerecsendnél az egri, Füzes-Abonytól a poroszlói s ebből Dormándnál a hevesi megkezdett s még folytatandó megyei kő-utak, Egerből mint központból a már említett Pétervásár-zabari s Szarvaskő-rozsnói, úgy a szinte említett Eger-kerecsendi vonalakon túl, indul ki az Eger-miskolczi szárnyvonal is. Létezik még megyénkben egy, de csak megszállgatva kiépített vonal, az Eger-parádi, mely is a pétervásári utból Baktánál kiágazva Sirokon, Recsken keresztül vezetne Parádra, összes kő-utai e megyének 25 mértföldet tesznek. A m. k. közmunka és közlekedési ministeriumnak a megyével közlött terve szerint, megyénket Hatvantól Szolnokig s Kis-Terenyétől Pétervásár, Eger, Poroszlón keresztül Karczagig állam által építendő kő-út futná keresztül. Megyénk kiterjedését tekintve, kő-utaink nem hogy elégségesek volnának, sőt azok igen is keveseknek mondhatók; ezen hiánynak főoka az út-építéshez kellő anyag hiányában található fel, mert megyénk felső részében is, csak a Felnémettől Baktán, Bátoron, Sirokon, Recsken keresztül a Mátrába olvadó hegyláncz, úgy maga a Mátra szolgáltat egyedül jó út-anyagot, a Mátra-járás egyéb része, csak homokkövet, a Tarna alsó része és a Tisza-járás semmi út-anyagot sem nyújt. Leggazdagabb útanyagban a gyöngyösi-járás, azért is ennek utai a legjobbak.

A már többször felemlített 1865-ki megyei adatok nyomán, melyeknek hibátlan voltáért épen nem kezeskedünk, Heves megye gazdaszata felett némely átalános összehasonlításokat is tehetünk, így p. o. van a megyében összesen 473290 cat. hold szántóföld, kaszáló vagy rét 129,021 hold, legelő 259066 hold, a legelő-tért a kaszálók-kal ha fű-termés tekintetéből összehasonlítjuk, azt fele értékre kell leszállítanunk, vagyis a fentebb említett legelő hold mennyiség csak 129533 hold kaszálóval ér fel, e szerint a kaszálók összes értéke csak

258554 holdat tévén, a szántóföldek hold számának felénél alig rug többre, holott a kellő arány szerint azzal egyenlőnek kellene lenni, s így a szántóföld és a marhatáplálásra szolgálni kellő tér között az arány mindamellett is, hogy a szántóföldek egy része bükköny s még kisebb része lóher és burgundi répa termelésre használtatik, hiányos, vagyis több földet veszünk eke alá, mint mennyit a marhatartásra fordított földön tartható marha után nyerhető trágyával jó karban tarthatnánk, ezt tanúsítja az összeirt marhaszám után kiszámítható trágyamennyiség is, mert a fentebbi megyei adatok nyomán van az egész megyében:

	ló	33822 darab
	ökör	13830 „
	tehen	33102 „
juh	430832	
kecske	2243	
sertés	40627	
szamár	1169	
együtt	474871	
ebből 10-et egy nagy marha-		
számba véve ád	47487 „	
összesen	128241 darab.	

Minden ily számos marha után egész évre 200 mázsa trágyát számítva, adni fog évenként együtt 25.648,200 mázsát. Ha ezen trágyamennyiséget a szántóföldek hold számával elosztjuk, jut egy holdra évenként nem egészen 54 mázsa trágya és miután egy holdra évenként legkevesebb 200 mázsa trágya kívántatnék, kiderül, hogy a kellő trágyamennyiségnek csak $\frac{1}{4}$ részét állíthatjuk elő, holott ebből még leszámítandó lenne azon mennyiség, mely a kertek és szőlők trágyázására szokott évenként fordítani, le azon mennyiség is, mely erdőten alföldünkön tözek gyanánt, vagy mint nyers szalma feltüzeltetik, azonban e trágyahiányon sokat segít azon kedvező körülmény, hogy a Tisza árja alól felmentett térnek azon jobb földvegyületű része, mely eke alá vétetett, még több évtizedig minden trágyázás nélkül, egyéb alföldi szántóföldeink pedig ugar s rendes munkálat mellett, kevés trágyázással is dús termést nyujta. Azon kérdésre elégséges-e igavonó marháink száma a mívelés alá vett földterület kellő megdolgozására, ismét számokkal felelhetünk. Ugyanis a fentebbiek szerint, a megye területén találtatik összesen 33822 darab ló, mely számból ha a helytartó tanács által feltüntetett 1028 nagyobb birtokos

részére fejenkint két darab lovat mint olyant, mely a föld mívelésére nem használtatik, tehát 2056 darabot levonunk

marad ígás ló 31766

„ ökör 13880

együtt . 45596. Ezen iga-

vonó marhaszámmal ha a 473290 hold szántóföldet elosztjuk, esik minden ígás marhára $10\frac{1}{3}$ hold, ezen arány még kedvezőnek lenne mondható, de tudjuk azt, hogy e felhozott marhaszámnak túlnagyrésze a volt urbéresek, vagyis a kis birtokosok sajátja, már pedig ezek ha középszámitással $\frac{1}{2}$ telek birtokosainak tekintetnek s szinte középszámitás mellett 20 hold szántóföldet mívelnek, miután minden $\frac{1}{2}$ telkes gazda legalább négy igavonó marhával bír, ezeknél egy igavonó marha után csak 5 hold esvén, a nagyobb birtokuaknál bátran elmondhatjuk, hogy egy ígás marhára közel 20 hold szántóföld esik és így ebből azt is láthatjuk, hogy Heves megyének termékenysége nem a szorgalomnak, a birtok felszereltségének, hanem nagyrészt a föld és erőbeli termékenységének tulajdonítható.

Létezik e kettős megye területén több rendezett gazdaság, de azokat mind részletesen ismertetnünk e könyv terjedelme sem engedvén meg, mellőzzük; mutatványképen azonban, úgy is mint megyénk legterjedtebb gazdaságait gróf Károlyi György Debrő-parádi és az egri érsekség uradalmainak ismertetését Schikk Ignác és Boroviczényi Gyula uradalmi igazgatók közlései után ide mellékeljük.

II. Gróf Károlyi György Debrő-parádi uradalma.

Schikk Ignác

uradalmi felügyelőtől.

Ezen nagy kiterjedésű uradalomnak részletesebb ismertetését a hely szűke miatt adni nem lehetvén, az csak főbb vonásokban íratik le.

Ezen uradalom az igen kies fekvésű Mátra vidékén, Eger s Gyöngyös között fekszik, s a Mátra hegy-lánczatnak déli és északi oldalán terül el. Déli része egészen rónafekvésű jó fekete kötött talajból, néhol televényes homoktalajból áll, hol a nagy hirű verpeléthi és debrői dohány termeltetik. Északi része erdők között magasan fekvő homokosabb vegyületű és mésztartalmu szántóföldekből áll.

Kaszálói legnagyobb részben az uradalmon keresztül futó Tarna folyó mellett fekszenek; néha vizáradásoknak vannak kitéve, de igen jó minőségű szénát teremnek.

A síkon fekvő gazdaságokban túlnyomólag búza, tengeri, árpa, zab, répa, luczerna, takarmány, búkköny,— a hegyek között fekvő gazdaságokban pedig buza, rozs, tengeri, árpa, zab, vörös lóher s baltaczin termeltetnek.

Van az uradalomnak a debrői gazdaságban egy szeszgyára, hol télen által mintegy 1500 akó szesz termeltetik és a moslák ökrök hizlalására fordittatik.

Van Parádon egy üveggyár, ahol évenként mintegy 60 ezer schok *) üveg állittatik elő.

---

*) Egy schok hatvan darab.

Az uradalomhoz tartoznak a parádi fürdők is, melyeknek leírása külön szakaszban adatott.

Az uradalmon keresztül menő Tarna folyamon van az uradalomnak 12 vízi malma, melyek haszonbérileg kezeltetnek, s mintegy 3000 bécsi mérő kétszeres búzát jövedelmeznek.

Fa-ültetésekre az uradalomban a tagosítások bekövetkezése óta, amidőn a gazdaságok ujonnan rendeztetek, nagy figyelem fordittatik. Az utak s táblák közei már többnyire be vannak egyes sorfákkal ültetve, s a határok nagy részben már körülárkolvá s eleven sövény-nyel szegélyezve vannak.

A tagosítások végrehajtása 1858-ik évben kezdetett meg és eddig bevégeztetett Kompolt, Tófalú, Al-Debrő, Fel-Debrő, Verpelét, Sirok, Szajla, Parád, Bodony, Derecske, Balla, nemti határookban.

Kiosztás alatt van a Kaáli, Szent Domonkosi határ, még pör alatt van a Nánai és Vécsi határookban.

Ezen uradalom tehát leginkább 1858-ik évtől indult fejlődésnek, a midőn a tagosítások megkezdődvén, évről évre új tagok keletkeztek és azok berendeztetek. A berendezés még mai napig is tart, a mennyiben majd minden évben új tagok hasítottak ki, melyek igavonó marhákkal, gazdasági eszközökkel és épületekkel láttattak el.

Csak 1858-dik évtől kezdőleg új építésekre kiadott az uradalom :

1858-ik évben	21447	frt	—	krt
1859-ik "	12821	"	42	"
1860-ik "	20344	"	20	"
1861-ik "	28832	"	93	"
1862-ik "	23570	"	16	"
1863-ik "	11266	"	53	"
1864-ik "	13851	"	61	"
1865-ik "	27544	"	07	"
1866-ik "	5969	"	47	"
1867-ik "	20781	"	56	"

Összesen . 186428   frt 95   krt.

A) Az uradalomnak téri felosztása és elrendezése.

A deprői uradalom két intézkedői kerületre van felosztva, t. i. a kompolti és parádi kerületekre.

A kompolti kerületben az intézkedést a Kompolton lakó jószágfelügyelő, a parádi kerületben pedig a Parádon lakó tisztartó teljesíti, a ki a jószágfelügyelőnek rendelkezése alatt áll.

A kompolti kerület hat gazdaságra, a parádi pedig három gazdaságra van felosztva, melyeknek mindegyikét egy kezelő kasznár vagy ispán kezeli.

A kompolti kerület gazdaságai következők:

a) Kompolti gazdaság . . .	3423 hold.
b) Nagyúti „ . . .	4342 „
c) Tarnóczai „ . . .	3499 „
d) Vécsi „ . . .	2407 „
e) Fel-Debrői „ . . .	3427 „
f) Kőkúti „ . . .	1050 „
Összesen .	18148 hold.

A parádi kerület gazdaságai következők:

a) Parádi gazdaság . . .	882 ² / ₄ hold.
b) Laki „ . . .	2462 „
c) Nemti „ . . .	1549 „
Összesen .	4893 ² / ₄ hold.

A két intézkedő kerület teszen 23041²/₄ 1200 □ öles holdat.

Ezen kívül van az uradalomban 23608 hold erdő, mely egy erdőmester felügyelete alatt hét erdész kezelése alatt áll s következőleg van felosztva :

a) Parádi erdőszet . . .	5600 hold.
b) Bodonyi „ . . .	6181 „
c) Sz.-Domonkosi erd. . .	2048 „
d) Siroki erdőszet . . .	3745 „
e) Kőkúti „ . . .	1891 „
f) Vécsi „ . . .	4143 „
Összesen .	23608 hold.

Áll tehát a debrői uradalom :

- a) Szántóföldek, rétek és legelőkben . 23041²/₄ hold
b) Erdőkben . . . . . 23608 „

Mindösszesen . 46649²/₄ „ 1200 □

öles holdból.

A gazdasági kerületek egyenkint több major t foglalnak magokban, melyeknek szétágazása következő :

a) *A kompolti gazdasági kerülethez tartozik :*

1. Kompolti belső major.
2. Kisasszonytéri major.
3. Kaáli tag.

b) *A nagyúti gazdasági kerülethez :*

1. Göbölly járási major.
2. Közép major.
3. Új major.

c) *Tarnóczai kerülethez :*

1. A belső major.
2. Balpüspöki major.

d) *A vécsi gazdaság áll :*

1. Haraszti pusztából.
2. Aldebrői tagból.
3. Nánai majorból.

e) *A feldebrői gazdasági kerület áll :*

1. Fürdősi-
2. Honvédhalmi-
3. Kigyósi és
4. Turómezei majorokból.

f) *A kölküti gazdasági kerület áll :*

1. Kölküti belső-

2. Rozsnoki és
3. Nagyberki majorokból.

g) A parádi gazdasági kerület :

1. a Fényesi,
2. Sándorréti,
3. Bodonyi majorokból.

h) A laki gazdasági kerület :

1. a Nagypallagi,
2. Kürti,
3. Gyula mezei s
4. Ballai majorokból.

i) A nemti gazdasági kerület áll :

1. A belső nemti,
2. Német mezei és
3. Tökési majorokból.

A gazdasági kezelés alatt lévő 23041 $\frac{1}{4}$ hold szántóföld, rét és legelő többnyire majorilag kezeltetnek, egyedül azon teretek vannak haszonbérbe adva, melyek a tagosítás be nem végzése miatt még szét szórva lévén, rendezés alá nem jöhettek.

Ezen területek tesznek mindössze 2922 holdat, miszerint majorosan kezeltetik 20118 szántóföld, kaszáló és legelő.

B) Az uradalomban megállapított vetőforgások.

A talajnak különböző vegyülete és egyéb helyi viszonyok, különböző beosztást és vetőforgást igényelvén, e következő vetőforgások vannak az uradalmi gazdaságokban megállapítva.

Minden gazdaságnak van az igavonó marhák számához képest, egy zöld takarmányos vetőforgása, melynek egyedüli célja: a jármos ökröket, melyek állandóul istállóban tartatnak, kora tavasszal késő őszig zöld takarmánnyal kitartani.

Ennek vetőforgása következő :

- 1-ször. $\equiv$ Takarmány-tengeri, utána őszi rozs.
2. Őszi rozs, utána takarmány-tengeri.
3. Tavasz-rozs, utána takarmány-tengeri.
4. Bükköny, utána mohar vagy köles.
5. $\equiv$ Marha-tök.
6. Tavasz-rozs, utána takarmány-tengeri.
7. Takarmány-bükköny, utána őszi rozs.
8. Őszi rozs, utána takarmány-tengeri.

Minden osztály évenként két termést hoz.

A zöld takarmányozás megkezdetik az őszi rozson, azután következik a tavasz-rozs, utána felváltva takarmány kukoricza, bükköny és mohar, végre késő ősszel a takarmány-tök.

Egy ökörre 1 hold számittatik, melylyel tapasztalás szerint egész nyáron egy ökröt folytonosan istállón zöld takarmánynyal bőven ki lehet tartani és nem kénytelen a gazdaság, az ökrökkel a téli takarmánynak eltehető luczernát és lóherét fogyasztani.

A hol a talaj luczernának alkalmas, minden gazdaságban megfelelő arányban egy luczernás forgó van megállapítva, következő vetősorozattal.

1. $\equiv$ Tengeri, vagy dohány.
2. Répa.
- 3.—7. Luczerna.
8. Dohány vagy kukoricza.
9. Árpa.
10. Fekete ugar.
11. Búza.
12. Zab.

A parádi kerületben, a hol a talaj magasabb és lejtős fekvésénél fogva nem luczernának való, a luczernás forgókat lóherés forgók pótolják következő vetősorozattal :

VII. éves forgó.

1. $\equiv$ Bükköny.
2. Búza.
3. Lóhere.
4. Lóhere.
5. Búza.

6. Tengeri.
7. Zab.

X. éves forgó.

1. $\equiv$ Bükköny.
2. Búza.
3. Lóher.
4. Lóher.
5. Búza.
6. Zab.
7. + Ugar.
8. Búza.
9. Tengeri.
10. Zab.

Ezekén kívül a kompolti kerületben következő vetősorozatok vannak a helybeli viszonyokhoz képest alkalmazva.

VIII. éves forgó.

1. $\equiv$ Ugar.
2. Repcze.
3. Búza.
4. Tengeri.
5. Árpa.
6. + Bükköny.
7. Búza.
8. Zab.

VIII. éves forgó.

1. $\equiv$ Bükköny.
2. Búza.
3. Tengeri.
4. Búza.
5. $\equiv$ Bükköny.
6. Búza.
7. Tengeri.
8. Árpa.

Minden gazdaságban csak annyi van váltógazdasággá beosztva, a mennyit a gazdaság biztosan megtrágyázni képes.

A gazdaság többi szántóföldjei fekete ugaros gazdaságnak vannak beosztva következő sorozattal:

1. Fekete ugar.
2. Őszi.
3. Tengeri.
4. Zab.
5. Fekete ugar.
6. Őszi.

A 3 nyomású szokásos ugar-gazdaság fölött ennek azon előnye van, hogy a kalászos egymás után kétszer soha sem következik és ha a gazdaság trágyázási képessége emelkedni fog, könnyebb lesz a váltógazdaságba való átmenetel.

A majorság kezelés alatt lévő 20118 hold területen megállapított vetősorozatok szerint az egész uradalomban évenként történni szokott trágyázásoknak őszi és tavaszi vetéseknek, úgy szinte egyéb művelési ágaknak kiterjedését a következő táblás kimutatás tünteti elő.

Kimu-

a debrői uradalomban megállapított vető soroza-

	Trágyáztatik				Őszi			Tava-		
	Egész	Fél	Összesen	Fekete ugar	Repeze	Kalkászos	Összesen	Dohány	Tengeri	Árpa
<i>1. Majorság kezelés alatt.</i>										
Kompolti gazdaságban	121 $\frac{1}{2}$	23	144 $\frac{1}{2}$	123	72 $\frac{1}{2}$	277	349 $\frac{1}{2}$	48	220	107 $\frac{1}{2}$
Nagyuti „	198	—	198	440	122	440	562	71	178	122
Tarnóczai „	75 $\frac{1}{2}$	—	75 $\frac{1}{2}$	442	42	442	484	23 $\frac{1}{2}$	180	89
Vécsi „	80 $\frac{1}{2}$	—	80 $\frac{1}{2}$	418 $\frac{5}{6}$	50	418 $\frac{5}{6}$	468 $\frac{5}{6}$	27	185 $\frac{1}{6}$	91
Feldebrői „	128 $\frac{10}{12}$	40 $\frac{6}{12}$	169 $\frac{4}{12}$	303	48 $\frac{1}{2}$	427 $\frac{1}{2}$	476	73	217 $\frac{1}{2}$	92
Kőkuti „	57 $\frac{3}{4}$	35 $\frac{1}{4}$	93	74	—	205 $\frac{1}{2}$	205 $\frac{1}{2}$	—	82 $\frac{1}{4}$	35 $\frac{1}{4}$
Parádi „	58	—	58	86	—	144	144	—	68 $\frac{1}{2}$	10
Laki „	78	10 $\frac{1}{2}$	88 $\frac{2}{4}$	94	—	203 $\frac{2}{4}$	203 $\frac{2}{4}$	—	85 $\frac{2}{4}$	27
Nemti „	50 $\frac{2}{4}$	—	50 $\frac{2}{4}$	77	—	144	144	—	36	—
Majorság kezelés alatt										
összesen:	848 $\frac{7}{12}$	109 $\frac{3}{12}$	957 $\frac{10}{12}$	2167 $\frac{5}{6}$	335	2702 $\frac{2}{6}$	3037 $\frac{2}{6}$	242 $\frac{6}{12}$	1252 $\frac{11}{12}$	573 $\frac{9}{12}$
Részes művelés alatt s										
haszonbérb. összesen:	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mindösszesen:	848 $\frac{2}{12}$	109 $\frac{3}{12}$	957 $\frac{10}{12}$	2167 $\frac{10}{12}$	335	2702 $\frac{4}{12}$	3037 $\frac{4}{12}$	242 $\frac{6}{12}$	1252 $\frac{11}{12}$	573 $\frac{9}{12}$

Jegyzet. Az egyes rovatokban előforduló törtszámok a közvetlen fölöttük

tatása

tok szerint évenként mivelet alá jövő téreknek.

Zab	Takarmány														Mindösszesen
	Összesen	Ökörnek zöld-takarmány	Mohar	Répa	Bükköny	Luczerna	Lóher	Burgonya	Összesen	Összesen Szántóföld	Szőlő	Belső telek	Kaszáló	Legelő	
132	507 $\frac{1}{2}$	60	—	33	45	115	66	legelő	319	1409	—	42	712	478	2641
307	678	72	—	58	58	290	—	—	478	2158	—	74	826	1284	4342
180	472 $\frac{1}{2}$	40	—	23 $\frac{1}{2}$	23 $\frac{1}{2}$	117 $\frac{1}{2}$	—	—	204 $\frac{1}{2}$	1603	—	35	254	370	2262
206	509 $\frac{4}{6}$	40 $\frac{5}{6}$	—	20 $\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{2}$	119 $\frac{1}{2}$	—	—	200 $\frac{1}{2}$	1598	22	—	231	237 $\frac{1}{2}$	2088 $\frac{1}{2}$
178	561 $\frac{1}{2}$	74	—	24 $\frac{1}{2}$	105 $\frac{1}{2}$	122 $\frac{1}{2}$	—	—	326 $\frac{1}{2}$	1666 $\frac{1}{2}$	40	23	373	995	3097 $\frac{1}{2}$
88	206 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{3}{4}$	—	21 $\frac{2}{4}$	71 $\frac{2}{4}$	—	82 $\frac{3}{4}$	—	186 $\frac{2}{4}$	672	—	10 $\frac{2}{4}$	851	—	1033 $\frac{2}{4}$
69	147 $\frac{2}{4}$	25	—	10 $\frac{1}{2}$	48	—	20	17	120 $\frac{1}{2}$	498	—	59	215	40	812
73	185 $\frac{2}{4}$	23	30 $\frac{2}{4}$	32	53	20	106	—	264 $\frac{2}{4}$	747 $\frac{2}{4}$	—	11	319	1215	2291 $\frac{2}{4}$
69	105 $\frac{2}{4}$	16 $\frac{2}{4}$	20 $\frac{2}{4}$	8	33 $\frac{2}{4}$	16	26	—	120 $\frac{2}{4}$	446 $\frac{2}{4}$	—	8	107 $\frac{2}{4}$	987	1549
1304	3373 $\frac{2}{12}$	360 $\frac{4}{12}$	51 $\frac{9}{12}$	231 $\frac{6}{12}$	458 $\frac{6}{12}$	800 $\frac{6}{12}$	300 $\frac{8}{12}$	17	2220	10798 $\frac{6}{12}$	62 $\frac{6}{12}$	262 $\frac{6}{12}$	3388 $\frac{6}{12}$	5606 $\frac{6}{12}$	20118
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2614 $\frac{6}{12}$	—	19	140	150	2923 $\frac{6}{12}$
1304	3373 $\frac{2}{12}$	360 $\frac{4}{12}$	51 $\frac{9}{12}$	231 $\frac{6}{12}$	458 $\frac{6}{12}$	800 $\frac{6}{12}$	300 $\frac{9}{12}$	17	2220	13413 $\frac{6}{12}$	62 $\frac{6}{12}$	281 $\frac{6}{12}$	3528 $\frac{6}{12}$	5756 $\frac{6}{12}$	23041 $\frac{6}{12}$

Álló egész számokhoz tartoznak.

S z e r k.

Ezen kimutatás figyelmes áttekintése következő eredményekre vezet.

a.) Az egész uradalom kiterjedése művelési ágakra szét tagolva térszen :

Beltelkekben	281 $\frac{2}{4}$ hold
Szántó földekben	13413 „
Szőlőkben	62 „
Kaszálókban	3528 $\frac{2}{4}$ „
Legelőkben	5756 $\frac{2}{4}$ „
Összesen :	23041 $\frac{2}{4}$ „
Erdőkben	23608 „
Mindösszesen :	46649 $\frac{2}{4}$ holdat 1200 □

ölével számítva.

Ebből majorság-kezelés alatt áll jelenleg:

Beltelek	262 $\frac{1}{2}$ hold
Szántó föld	10798 $\frac{2}{4}$ „
Szőlő	62 „
Kaszáló	3388 $\frac{2}{4}$ „
Legelő	5606 $\frac{2}{4}$ „
Erdő	23608 „
Összesen :	43726 hold

Lássuk most már, a megállapított vetősorozatok és a fentebb előadott táblás kimutatás szerint évenként történni szokott vetések minő arányban vannak a marha állományával és a megállapított trágyázásokkal, úgyszinté minő arányban van a gabonatermelés a takarmány termeléssel és a takarmány-termelés az állat tenyésztéssel ?

a.) *Takarmány-termelés.*

Zöld takarmány nyári istálózásra az igás marhák részére termeltetik 360 holdon.

Ezenkívül téli takarmánynak termeltetik.

Mohar 51 holdon p. 15 mázsa	765 mázsa
Répa 231 „ p. 200 „ széna értékben	15400 „
Bükköny 458 holdon p. 20 mázsa	9160 „

Luczerna	800	"	"	30	"	.	.	24000	mázsa
Lóher	300	"	"	25	"	.	.	7500	"
Burgonya	17	"	"	100	"	széna ér-			
tékben								850	"
3388 hold természetes kaszálón p. 10 m.								33880	"
Összesen :								91555	"

b.) *Marha állománya az uradalomnak következőkből áll.*

a.) Birka téli állomány	.	.	26000	darab
b.) Jármos ökör	"	.	440	"
c.) Igás ló	"	.	36	"
d.) Schweiczi marha állomány	.	.	30	"

A jármos ökrök nyáron által istállón tartatván a 360 holdon elő állított zöld takarmánnyal láttattak el.

Téli takarmányul kívántatik:

26000 birkának szalmán kívül p. $2\frac{3}{4}$ mázsa	65000	mázsa
440 jármos ökörnek per 40 mázsa	17600	"
36 lónak " 50 " "	1800	"
30 schweiczi marhának per 50 mázsa	1500	"
Tiszti deputatumokra	3800	"
Összesen :		89700 mázsa.

Kitűnik tehát, hogy a megállapított vető-sorozatok szerint kö-zépszerű időjárás mellett is képes az uradalom marha állomá-nyát télen nyáron takarmánnyal ellátni, megjegyezvén, hogy a szá-mított takarmányon felül, az ökrök és birkák, pelyvával, őszi és ta-vasz szalmával tartatnak ki, ha azonban rendkívüli szárazság miatt takarmány elegendő nem teremne, akkor a hiány zabbal, árpával, pálinka moslékkal és kukoriczával pótolatik.

c.) *Trágyázási képesség.*

A fentebbi kimutatás szerint az évenként művelés alá jövő ter-mények után, következő trágya anyagok előállíthatása várható :

Az előbb elöadott adatok nyomán takarmány termeltetik éven-kint széna értékben kifejezve	89,700	mázsa.
3037 hold őszi kalászos termés után várható		
szalma per 12 mázsa	36,444	"
1877 hold árpa s zab termés után várható		
szalma per 10 mázsa	18,777	mázsa
Összesen :		144921 "

Ezen száraz takarmány az uradalmi marhák által emésztetvén fel, tapasztalás szerint egyre-másra kettővel sokszorozva kiad 289,842 mázsa nyers trágyát, miből egy holdra 300 mázsát számítva megtrágyázható évenként 966 hold.

A jelenlegi beosztás szerint a mint a kimutatásból látható 957 hold van évenként trágyázás alá beosztva, miszerint kiderül, hogy fennálló vető-sorozatai szerint az uradalom képes, kitüzött trágyázásait biztosan teljesíteni, a mit a gyakorlat is igazol: mert minden évben marad az uradalomnak kevés trágya készlete is.

A majorság kezelés alatt lévő 10798 hold szántó földjének tehát az uradalom jelenleg csak egy 11-ed részét lenne képes évenként megtrágyázni, minthogy azonban jelenleg még csak 7624 holdon fog a trágyázás a mi váltó gazdaságokká beosztatott, kitűnik, hogy ezen területnek átlagosan véve $\frac{1}{8}$ -ad részét trágyázza meg évenként az uradalom, mi által tekintve a talajnak jó minémüségét, nem csak szántó földjének eddigi termő erejét tartja fen, hanem annak termő képességét fokozza is, miszerint biztosan lehet számítani, hogy ha a trágyázás az eddig váltó gazdaságokká alakított és trágyázás alá vett területeken keresztül fog, menni, ezen területnek termő képessége nevezetesen emelkedni fog, az eddiginél több trágya anyagot fog szolgáltatni és akkor fokozatosan, a jelenleg még ugáros gazdaságnak beosztott 3174 holdra is ki lehet a trágyázással terjeszkedni és azokat is lassankint váltó-gazdaságokká lehet alakítani.

Hogy pedig ez a behozott rendszer szerint biztosan be fog következni, az eddigi tapasztalás is igazolja, mert 1858-ik évben az uradalom csak 500 holdat trágyázott és azóta a váltó gazdaságokat fokonként szaporitván, mostanig már a trágyázási képessége 957 holdra emelkedett.

d.) A fenebbi kimutatásban megállapított vető-sorozatok szerint, a piaci és takarmány növények, úgy szinte egyéb mivélési ágak egymáshoz következő arányban állanak.

a.) *Gabona félék.*

Őszi repcze	335 hold
Őszi búza	2702 „
Árpa	573 „
Zab	1304 „

Összesen: 4914 hold.

b.) *Kapás növények.*

Dohány	242 hold
Tengeri	1252 „
<hr/>	
Összesen :	1494 hold.

c.) *Takarmány-növények.*

Ökröknek zöld takarmány	360 hold.
Mohar	51 „
Répa	231 „
Bükköny	458 „
Luczerna	800 „
Lóhere	300 „
Burgonya	17 „
Természetes kaszáló .	3388 „
<hr/>	
Összesen :	5605 hold.

Az uradalomnak tehát házi kezelés alatt álló szántó földjeiből és rétjeiből

Gabona termelésre van fordítva	6408 hold	53 %
Takarmány „ „ „	5605 „	47 %
<hr/>		
Összesen :	12013 h.	100 %

Ezen adatoknak összehasonlításából kitűnik, hogy a debrő-parádi uradalmi gazdaságok rendezésénél s megállapított vető-forgásánál a helyes arányokra kiváló figyelem fordított, mert itten az állat-tenyésztés a takarmány-termeléssel, a trágyázási terület a trágya előállíthatási képességgel, a gabona-termelés a takarmány-termeléssel oly arányba hozatott, hogy a talajnak termő ereje ne csak fentartassék, hanem fokozatosan növekedjék is, miszerint lassanként és fokozatosan, mindig belterjesebb gazdálkodási rendszerbe lehesen által menni.

C) Az uradalom állattenyésztésének jelenlegi állapota és jövője.

Birka-tenyésztés.

A debrő-parádi uradalomnak igen jó rétjei és magasan fekvő egészséges legelői lévén, a juh-tenyésztés kedvező sikerrel folytatattatik.

Jelenleg nyáron 31—32 ezer darab birkát tart az uradalom, télen pedig 26—27 ezret. Évenként a mustrákon kívül mintegy 1000—1500 darab felesleg birka más uradalmaknak adatik által. Ha a gazdaságok egészen berendeztetnek, czélba van véve a téli állományt 28 ezer darabra felvinni.

Van az uradalomnak Kompolton merinó juhokból egy jeles törzs-nyája, bárányokat is bele számítva mintegy 1200 darabból álló, úgyszinte Nagyúton, egy 1300 d-ból álló merinó electa nyája.

A törzsnyáj eredetét veszi a gróf Károlyi féle Csongrád megyében fekvő egykori kenyerei törzsnyájából. A kenyerei törzsnyáj pedig alakult 1818—1820-iki Lichnyovszkyféle merinó electoralis és Geizlern féle merinó negretti nyájaikból.

1829-ben ezen nyáj osztály alá kerülvén, a gróf Károlyi Györgynek jutott nyáj Szathmár megyébe, Nagy-Károlyba tétetett által, a hol is 1864-ik évig tenyésztetett és vér frissítésül Gadegast, Lichnyovszky és Scribenszkyféle apa-, s anya állatok használtattak. Sűrűbb halálozás következtében 1864-hen e törzsnyáj Nagy-Károlyból kedvezőbb vidékre Kompoltra tétetett által, itt ujonnan összeállítván, vér frissítő apa-állatokkal gr. Károlyi Alajos Surány petyi és Szászországból Steiger ur jeles negretti nyájából láttatott el.

E nyájak átlagos nyirési súlya, a bárányokat oda nem értve $2\frac{1}{4}$ font, meleg vízzel és zuhanynyal igen tisztán mosva. A melléknyájbeli birkák átlagosan a bárányokat oda nem értve $1\frac{3}{4}$ font. A bárányok pedig átlagosan $\frac{3}{4}$ font gypajut adnak.

b.) Sertés-tenyésztés.

Az uradalomban lévő erdők és legelők mind birkának valók lévén és a nagy birka-állomány mellett nagyon igénybe lévén véve: a sertés-tenyésztés egyedül a parádi és bodonyi erdőkön folytatattatik hasznosan, a hol azokat télen által is többnyire makkal el lehet lálni.

Jelenleg van az uradalomnak 700 darab sertése, a mi felvihető legfelebb 1000 darabig.

c.) *Szarvasmarha-tenyésztés.*

Az uradalmi legelők mind magasan fekvő száraz rövid fűvet termők lévén, egyedül birkáknak alkalmasak, minélfogva gulyabeli marha itten nem tenyésztetik, hanem a szükséges igás ökrök készpénzen szereztetnek be.

Kompolton a nagyméltóságu udvar szükségére mintegy 30 darab schweiczi marha tartatik.

d.) *Igavonó marhák.*

Az egész uradalomban majorság mivelet alatt van

Szántó föld . . . . . 10798 hold.

Kaszáló 3388 hold a mi $\frac{1}{4}$ részben szá-

mitva téssen . . . . . 847 „

Összesen : 11645 hold.

Ennek mivélésére 25 holdra egy igás marha számittatván, kívántatik 466 darab igás marha.

Van pedig jelenleg az uradalomban

Ökör 440

Ló 40

Összesen : 480.

Ha azonban a jelenleg részes mivelet alatti térek majorság kezelés alá vétetnek, arányosan az igás erő is szaporittatni fog.

IV. Az uradalom személyzete.

1. Tisztiszemélyzet:

Jószág-felügyelő . . . . . 1.

Számvevő . . . . . 1.

Ügyész . . . . . 1.

Orvos . . . . . 1.

Tisztartó . . . . . 1.

Pénztár kezelő számtartó . 1.

Kasznár	2.
Ispán	7.
Irnök	9.
Erdőmester	1.
Erdész	7.
Parádi víz kezelő tiszt	1.
Üveg gyárnok	1.
Üveg gyári ellenőr	1.
Tanító	3.
Szeszgyárnok	1.

2. Cselédi személyzet.

Bodnár mester	1.
Kovács	2.
Kerékgyártó	2.
Tégla mester	1.
Gazda	4.
Hajdu	10.
Kert gazda	7.
Vinczellér	3.
Mező kerülő	29.
Erdő kerülő	23.
Igás kocsis	14.
Béres gazda	2.
Béres	164.
Schweiczeros	1.
Juhász számadó	10.
Juhász bojtár	80.
Kondás számadó	1.
Kondás bojtár	5.
Éji őr és postás	1.
Parádi víz kezelésnél szolgáló	4.
Timsós fürdői házmester	1.

III. Az egri érseki uradalom leírása.

Boroviczényi Gyula

uradalmi igazgatótól.

Ezen uradalom Heves vármegye területén két részre oszlik, az egyik része Eger városától északnak esik s ez képezi a hegyes erdős részét, másik része pedig dél s délnyugatnak rónaságon fekszik; ez utóbbinak szántó földjei legnagyobb részt fekete kötött talajból állanak, míg északi részének legnagyobb terét igen jó karban létező lábas erdők képezik. Kaszálónak jelentékeny része az Eger folyó mellett terjed, részben időszakonként mesterségesen megöntözhető, más része azonban hátsabb téreken feküdvén, termékenységre az időjárásának nagy befolyása van. Kiterjedt rónás legelői legnagyobb részben székes talajjal bírván, silánynak látszó füvezete, igen hízékony táplálékul szolgál.

A művelés alatt álló földekben leginkább repcze, búza, árpa, zab, dohány, köles, répa, luczerna, bükköny, mohar s helyenkint vörös lóhere termeltetik.

A tagosítások ez uradalom birtokaiban általában be vannak fejezve s így vált lehetővé, hogy az uradalomnak jutott egyes birtoktestek körülárkoltathattak s rendes táblákra felosztva, sorfákkal beültethettek.

Ezen érseki uradalom jelenlegi birtokosa, Nagyméltóságú s főtisztelendő Kis-Apponyi Bartakovics Béla érsek, a legnagyobb áldozatokkal a jószágrendezés folytán szükségessé vált új gazdasági épületek létesítésén fáradozik s 1850-ik év óta már is többet költött jövedelméből 200,000 frtnál építkezésekre, különösen oda törekedvén, hogy az épületek szilárdan készítve, legnagyobb részben palakő fedéllel látassanak el s bátran elmondható, miszerint ezen uradalom területén létező épületek diszére válnak egy rendezett gazdaságnak.

Ez uradalomnak felső-tárkányi 14,770 m. hold birtokában, mely csupán csak erdőségből s csekély mennyiségű kaszálóból áll, szorgalommal műveltetik a palakő-zsindel-készítés, mely évenként több ezer mázsa palakövet szolgáltat, de ezen termelvény, eltekintve Eger városában előforduló csekélyebb fogyasztásától, kelendőség hiányában leginkább uradalmi épületek befedésére használtatik.

Az uradalom területén létezik 29 vízi malom, köztök Szarvaskő-község határában egy műmalom, mely lisztőrlésre nézve kiállhatja bármely gőzmalom készítményével a versenyt; de a malom

csekély volta s különösen az évek óta uralgó szárazságból eredő vízhiány miatt, nagyobb hírré nem vergődhetvén, csupán csak az egri piaczi fogyasztásra van szorítva. Az összes malmok évi jövedelméből 4000 frt és 6800 pozs. mérő gabonának kellene befolyjni.

Van továbbá a deméndi határban 1, sólymosiban 2 igen dús tartalmú kőbányája, az utóbbiak egyikében kizárólag malomkövek készíttetnek.

Van ezenkívül az egri és baktai határban két téglaháza az uradalomnak, melyekben évenként mintegy ötszázezer igen kitűnő minőségű faltégla, s ezenkívül megfelelő arányban cserép zsindey és burkoló téglá égettetik. Ezen mennyiség, ha a kelendőség követelné, megkészszereshető lehetne.

Terjedelmes erdei gazdaszata más szakaszban lévén megérintve, e helyen csak az az észrevétel tétetik, hogy kiterjedéséhez képest, vajmi csekély jövedelmet nyújt: mert bármily élénk legyen is az a körüli szorgalom, a kezelési s szállítási tetemes költségek a jövedelmet szerfelett apasztják, ehhez járúl még a folytonos fatolvajlásból eredő hátrány is, melyre nézve égető szükség volna hathatós törvény és erélyes igazságszolgáltatás által gátakat vetni, mert ily helyzetben az erdők jövedelmezőtlenése miatt, még az erdők fenntartása is kétséges.

Visszatérve a mezei gazdaszat terére, ezen érseki uradalom Egerből mint a központból igazgattatik egy jószágigazgató által, az uradalom jogügyeit pedig egy jogigazgató kezeli megkivántató segédszemélyzettel, ezeken kívül 1 számvevő, 1 pénztárnok, 1 levéltárnok, 1 központi kasznár, 2 mérnök, s 1 főerdész, ki az összes erdészetek feletti számvitellel van megbízva, van alkalmazásban.

Mezei gazdaszata 4 kerületre van felosztva s pedig:

1. A felnémetire	29401 $\frac{4}{100}$ hold
2. A gyöngyös-püspökre	13580 $\frac{67}{100}$ „
3. A maklár-nagytyállyaira	8733 $\frac{65}{100}$ „
4. A pusztaszikszóira	7307 $\frac{17}{100}$ „

hol is az elsőben 1 tisztartó, ki egyszersmind juhászati felügyelő is, a másodikban 1 számtartó, a 3-ik és 4-ik kerületben 1—1 kasznár van a gazdaság vezetésével s a számadás terhével megbízva. Ezen 4 tiszti kerület, ismét osztályokra oszlik fel, nevezetesen a:

Felnémeti kerülethez tartozik:

- a) A baktai gazdaszat, hol egy ispánság van felállítva.

- b) A szarvaskői.
- c) A szőlőskei.
- d) A felső-tárkányi.
- e) A fedémesi birtok, melyek leginkább erdőségből állván, 1—1 erdész által gondoztatnak. A csekély kiterjedésű szántó földek s rétek részint haszonbérbe advák, másrészt felébe munkáltatnak.

A 2-ik, vagyis gyöngyös-püspöki kerülethez tartozik:

- a) Sólymos, melynek mivelhető része a gy.-püspöki szám-tartóság által kezeltetik, míg erdészeti része egy erdész gondviselése alatt áll.

A 3-ik, vagyis a maklári és nagytállyai kerület, mely tulajdonképen ezen uradalom legjövödelmezőbb részének tekintetik:

- a) Az Albertmajori, — és
- b) A dobi pusztai gazdaságokkal van összekötve, hol mindenütt 1—1 ispánság létezik, sőt az Albertmajorhoz tartozó erdőségekhez egy erdész is nyert alkalmazást, végre:

A 4-ik, a pusztaszikszói az előbbinél nem sokkal hátrább álló kerület, melyhez:

- a) A kápolnai és
- b) A kisbudai ispánságok tartoznak, — a:
- c) bútelki pusztával egyesítve.

Az imént elősorolt uradalmi területen összesen 27 tiszt, 10 erdész és 307 különböző állandó szolgai személyzet van tetteleg alkalmazva és 16 tiszt s cseléd nyugdíjazva.

A helyi viszonyok, a talaj különbsége és egyéb körülmények az egyes gazdaságok különböző beosztását igényelvén, a hely szűke miatt minden egyes gazdaságban folyamatban lévő kezelési rendszer elő nem soroltathatván, általánosságban megjegyeztetik: hogy a nagytállyai, dobi, Albertmajori, kápolnai és kisbudai birtokokban váltó, a többi majorságban pedig, addig még kellően felszerelhető leendnek, ugarrendszer szerint folytattatik a gazdaság, melynek jövödelme hogy naponkint fokozódik, szolgáljon az utóbbi 3 év termésének eredménye némi tájékozásul.

Takarmány termelésre nézve következő közép-
számítás szerinti arány vétethetik fel.

2520 hold természetes kaszálón pr. 12 mázsa	.	.	30240 mázsa.
Luczerna 185 holdon pr. 30 mázsa	.	.	5550 "
Bükköny 220 " " 22 " . . .	.	.	4840 "
Lóhere 25 " " 24 " . . .	.	.	600 "
Mohar 50 " " 16 " . . .	.	.	800 "
Köles 40 " " 22 " . . .	.	.	880 "
Répa 60 " " 200 " széna értékben	.	.	12000 "
Burgonya 45 " " 80 " " "	.	.	3600 "
Összesen:			58510 "

Az egri érseki uradalom marha állománya pedig
következőképen áll:

1-szor. Birka állomány	.	.	18600 darab
2-szor. Járomos ökör.	.	.	240 "
3-szor. Igás ló.	.	.	28 "
4-szer. Gulyabeli tehének és tinó borjúk	.	.	158 "

Ezeknek téli élelmezésére kívántatik.

18600 drb. birkának	szalmán kívül pr. 2 mázsa	37200 mázsa
240 " jármos ökröknek	" " " 40 "	9600 "
28 " igás lónak	" " " 40 "	1120 "
158 " gulyabeli marhának	" " " 20 "	3160 "
110 " tisztí s cseléd	" " " 35 "	3850 "
10 " tisztí lónak	" " " 40 "	400 "
Összesen:		55330 "

A fenebbi adatokból kiderül, miszerint az uradalom, kivéven
valami rendkívüli mostoha időjárást, képes barmait takarmánnyal
ellátni, kivált ha a fentebbi takarmánymennyiséghez hozzá számíttatik
az őszi és tavaszi vetés után remélhető szalma, mely ha a fenebb ki-
mutatott takarmánymennyiséggel összeadatik, kitűnik, hogy az urada-
lom képes művelés alatt lévő szántóföldjeit rendesen megtrágyáztat-
hatni, s termő képességekben nemcsak hogy fentartani, de még fo-
kozni is.

Az állattenyésztésről.

Miután a gazdaszat állásáról felületes áttekintés nyújtott volna, megérintendőnek tűnik fel az állattenyésztés körüli mozgalom is; e tekintetben különösen első sorba állítandó a birkatenyésztés körüli eredmény.

1850-ik évben az érseki szék betöltése után történt átadáskor gazdasági felszerelés gyanánt átadatott 93 darab birka, az időben megváltozott viszonyok, de különösen a gazdaszat elviselhetlen teherül nehezedvén minden egyes földbirtokosra, az uradalom helyzeté s a helyi viszonyok czélszerű s hasznos felhasználhatása czéljából, nem annyira a szántásvetésre, hanem leginkább a birkatenyésztésre fordított a legfőbb gond s szorgalom, ezt eszközzendő nmgu. s főtssző kis-apponyi Bartakovics Albert érsek úr rozsnyói püspökségi uradal-mából hajtattott át 1300 db. juhok, melyeknek elődjait Holitsen vásárolta az ottani merinó törzsnijából, ezekhez vásárolván még a kincstártól 10,000 darabot, s ez képezte az akkori juhállományt; ezekhez a kincstártól, nevezetesen a muhi pusztáról és Budaörsről, végre az országos hírv Czilchert Róbert gútori jeles juhászatából hordatott nemesítés czéljából alkalmas apa-barmokat, ez úton lassankint az egész juhászat egyformává alakíttatván, mondhatni: hogy a gyapjú mind minőségére, mind mennyiségére nézve a közepszerűség fokán felül emelkedett.

A jelenlegi juhállomány 18600 drból áll, az öregebbek a toklyósággal együtt, több évi nyírási eredmény átlaga szerint, igen tisztára zuhanynyal mosva 2 font, a bárányok pedig $\frac{5}{4}$ font tiszta gyapjút adnak.

A szarvasmarha tenyésztés a helyi viszonyok, különösen a legelők szűkülése miatt, szűkebb korlátok közé szorítatván, a gulyabeli marhák száma 158 darabra szállítatott le, ezek között 36 darab nemes ivadékú magyar tehén, mellesleges fejés mellett, legfőképen borjúk nevelése végett tartatnak. A gulyabeli marhák érintetlen maradt számát tinó borjúk képezik, melyek nagyobbbrészt éves korukban vásároltatnak össze és felneveltetvén, részint a szükségelt igafogatok szaporítására, részint a használhatlanná vált igavonó ökrök helyeinek jutányosbb módoni betöltésére használvák.

Sertés tenyésztés.

Az uradalomban lévő erdők s legelők juhok tartására hasznosabban értékesíthetők lévén, a sertés tenyésztés egyedül a felsőtárká-

nyi s sólymosi felsőbbi erdőségekben gyakoroltatik. De miután az uradalom területén évtized óta elegendő makktermés nem volt, s így a meglévő törzsnnyáját értékes élelemmel kelle teleltetni, e sertés nyáj, mely kitünő hizékony fehér úgynevezett mangalicza fajból áll, vér frissítés céljából legközelebb a „Geisztféle“ hírneves sertés nyájából nyert kitünő apa barmokkal összesen 400 darabra szállítottatott le.

Az igavonó barmok száma térszen összesen 268 darabot, melyhez felvéve a házi kezelés alatt álló szántóföldek és kaszálókat (ezen utóbbit $\frac{1}{4}$ részben számítva) összesen : 7667 holdat tesz a mivelendő földterület, esik tehát egy kettős igafogatra $55\frac{1}{2}$ hold.

Ha majd azonban a gulyában nevelendő tinók által a gazdasági felszerelés felszaporodik, a bérbe lévő és feles termesztés alá kiosztott egyes földrészek szintén majorsági kezelés alá vétetendnek.

IV. Heves megye erdőszte.

Vannak hazánkban megyék, melyekben a birtokos lakosságnak fő vagy legalább nevezetes jövedelmi forrását az erdők képezik, Heves megyéről ez nem mondható, mert erdőséggel csakis a megye éjszaki része bir, s ez is az illető tulajdonosok közt felosztva lévén a házi szükséget is alig fedezi, mit tanusit a tűzi fa árának évenkinti emelkedése, az épületi és donga fának nagy hiánya, úgy annyira, hogy ha megyénkben egynehány uradalmi erdő nem léteznék, bekövetkezett volna már azon idő, hogy a tűzi fának ölet drágábban vásárolnánk a hegyek tövében fekvő Egerben és Gyöngyösön, mint vásárolják azt Budapesten. Hogy azonban vannak megyénkben rendszeresen kezelt nevezetes kiterjedésű erdők is s épen ezek szolgálhatnak kisebb erdőbirtokosainknak utánzandó példaul, Ligeti Hugó és Langhammer Gyula erdész uraknak Heves megye erdőviszonyaira vonatkozó közleményöket egész terjedelmében közöljük.

Kékes megyénk erdészeti viszonyai.

Ligethy Hugó erdőmester és *Langhammer Gyula* főerdésztől.

Heves megye erdőségei leginkább északnyugati részen terülnek el, hol a völgyekben létező szántók és kaszálók szakasztják meg. Magokban a hegységekben néhány kisebb hegyi réten és legelőn kívül csak kevés más telket találhatunk. A hegységek és más tanyák, leginkább csak nagyobb kiterjedésű völgyekben és ágazatokban vannak, különösen a pétervásári és parádi völgyekben.

A „Kékes“ nevű, keletről északfelé vonuló, mintegy 3400—3500 *) lábnyi magas főtörzsből az egyes ágazatok északkelet felől nyugatnak húzódnak. A lejtők jobbára menedékesek, helyenkint lépcsőzetesek és meredek.

A talaj fővonásaiban agyagos homok és nyirok között váltakozik, azonkívül nagyrészt gránit **) alapon nyugvó apoka és homokkötőrétek és omlék. Kedvező körülmények között völgyekben és védett lejtőkön mélyrétegű televényes erőteljes helyekre is akadunk. Kitett magas helyeken a talaj sekélyrétegű agyag homokkőből áll, kevés hantfölddel elegyítve. Ezenkívül előfordulnak még a palakő és barna kőszén; ezek azonban nem a legjobb minőségűek nagy jövődőt nem ígérnek.

A megye égalji viszonyai nem nagyon különböznek és e különbség is csak a helységek csoportozatának és domborzatának tulajdonítható.

Az égaljban két fokozatot különböztethetünk meg: az enyhe és mérsékelt égaljt.

Enyhének Heves megye nagyobb része mondható; kivéven a mátra alatt elhúzódó völgyek, melyek különbséget tesznek, a mennyiben ezekben a levegő egy kissé nyirkos, bor nem terem, de a vetemény nemei és gyümölcs búján teremnek.

*) Saját mérésem szerint a Kékes tengerszín fölötti magassága csak 3186.6 bécsi lábat tesz.

Dr. Albert.

**) Nem gránit hanem Trachyt képezi a Mátra legmagasb csúcsait és gerinceit, és e kőzetcsaládból három tag fordul elő t. i. az Andesit, zöldkőtrachyt és Rhyolith, lásd Dr. Szabó Ignác értekezését 132 ik lapon.

Dr. Albert.

A tél hidege, mely néha jókor szokott beállani, ritkán tart február végén túl. A késői fagyok s a jégesők azonban elég gyakoriak és a mezőgazdák, de gyakran az erdészek makkra és gubácsra nyílt reményeit is tönkre teszi.

A mívelési ágak területei s az egész megye területe.

Az úrbéri szabályozás és tagosítás eszközlése végett a legtöbb helység határai felmérétek ugyan, de mindamellett nagy bajba kerülne a megye egyes községeiből ezen termennyiséget pontosan összegyűjteni. Legbiztosabbnak véltük részünkről az adószabályozás végett tett területi meghatározásokat, mert ezek készítésénél a már megvult urbéri és más felmérések is használtattak.

Ezen munkálat szerint Heves megye területén az erdőség 113050 kat. holdat, vagyis az egész területnek egy tizedrészét teszi, van továbbá a megyében szőlő 27422, szántóföld 424.055, kaszáló 174292, legelő 328377, nádas 12.893 cat. hold, még a kettős megye összes területe 1171041.₈₄ cat. holdat tesz ki.

Birtokviszony.

Heves megye erdőségéből az állam csekélységet bír, hanem azok magánosok, egri érsek, egri főkáptalan, város és tagosítás (faizás megváltása) folytán falusi községek tulajdona.

Legterjedelmesebb erdőrész a gróf Károlyi György debrői uradalmában létezik, mely a községi erdők leszámításával 21,000 k. holdat tesz, az egri érseki birtok 18,528 k. hold, azonkívül Felső-Tárkány községében 10061 hold, az egri főkáptalan 5000 h., báró Orczy Elek 4500 h., Gyöngyös városa 3382 k. h. bir. Községek és egyes földbirtokokosok szép terjedelmű, bár nagyobbára pusztuló s rendezetlen minőségű erdőséggel bírnak, kik letarolván álladékaikat, nem gondolnak többet annak újbólitásával, hanem sietnek a nyert talajt legelőül felhasználni. Ez is addig ad némi hasznot, még a legelő marha túlcasapongó száma a talajt terméketlen sziklává nem taposta. De mit várjunk egyszerű községektől? midőn e részt egyes magánbirtokokosok, mivel a körökhöz tartozó egyének adják a rossz példát, letarolván álladékaikat elárusítás végett, a nélkül, hogy annak újbólitására legkisebb gondot fordítanak.

Ezen erdők ismertetését közölni különben felesleges, mert a községi erdők állapota hazaszerte annyira ismert már, hogy ahhoz bővebb felvilágosítás nem szükséges.

Igen kíváncsi volna tehát, hogy azok, kiknek feladatok a közös birtok felett örködni, az erdei kincset megóvni és megtartani igyekeznének.

Ezen erdőpusztításoknak szüleménye a már is érezhető fahiány és az ebből származó fadrágaság és drágulás, továbbá a nagyobb mértékben követett tolvajlások, melyek gyökeres orvoslására még nem is igen számíthatunk, különösen midőn nem egyszer kell meggyőződünk arról: hogy ha a vádlott elkövetett lopását tagadja, végre is az igazság ama vékony eltakarója alatt „bizonyítékok hiányában“ szabadnak nyilvánítatik, mi értelme van akkor az erdőörök megesketésének? Azon sok jó és üdvös ajándék közül, melyet a magyar országgyűlés hazánk gazdaságának nyújthat, egyike lehetne a czélszerű és viszonyainknak megfelelő erdőtvörvények alkotása is. *)

Erdészeti személyzet.

Amint már említettük, az erdő művelésével keveset gondoltak, sőt kevés birtokos kivételével még most is kevés gondot fordítanak az erdők ápoló kezelésére.

Az erdőterület megyénkben még csak 50 évvel ezelőtt sokkal több lehetett mint jelenleg; az évi fatermés készlete képes volt megyénk szükségletét fedezni, később az erdők részint kiirtattak, vagy pedig mint pusztá legelők vétettek használat alá, az évi fatermés az erdőpusztítások bekövetkeztével évről évre kevesbedett. Az erdők tartós használhatása érdekével senki sem gondolt; a mi sarjadzott, azt a birtokosok barmai, vagy pedig mint bérbe adott legelőt, végképen elpusztították.

Ezen pazarló gazdálkodás után jöttek egyes erdőbirtokosok azon eszmére, hogy erdőségeik rendszeresebb és tervszerűbb kezelés alá vétessenek, mely cél elérésére szakavatott erdőtiszteket is alkalmaztak. Az első lépés az erdőségek okszerűbb kezelésében gróf Károlyi György, az egri érsek, az egri főkáptalan és báró Orczy Elek uradalmaiban történt, kik belátván erdőségeik eddigi helytelen kezelését, igyekeztek az erdei kincset a végelpusztulástól megóvni.

Ezelőtt egypár évvel alkalmazott Gyöngyös városa egy szaképzett erdőtisztet, ki erdőségeinek okszerűbb és célirányosabb használtatásáról gondoskodik.

---

*) Az meg fog történni bizonyosan, csak az államjogi nagy és fontos kérdések legyenek már egyszer elintézve.

Az érseki erdők kezelése körüli teendőket 1 főerdész, 9 erdész és 42 erdőőr teljesíti. gróf Károlynál 1 erdőmester, 7 erdész, 3 erdész-segéd és 24 erdőőr báró Orczynál 1 erdőmester 7 erdőőr működik.

Kivánatos, sőt nagyon szükségesnek véljük megyénk többi erdőségeiben is az okszerűbb kezelési rendszer behozatalát. A kezdet megtörtént, a mi minden vállalatnál a legnehezebb; föl vagyunk tehát jogositva a legszebb reményekre, hogy az erdei gazdálkodás a már meglévő jobb példák után czélszerűbben fog kezeltetni, mert mi buzdíthat jobban mint a tapasztalt siker.

Fanemek és elterjedésök.

Megyénk hegységein magasság és éghajlatuk mérsékletéhez képest csakis három fanem van leginkább elterjedve: a bikk, tölgy és cserfa. A bikkfát leginkább a Mátra magasabb hegységeiben találjuk, a közép és előhegységekben tölgyfával keverve fordul elő, mely utóbbit gazdag lombhullása által növekvésében tetemesen előmozdítja. Ezen fanem vegyületlenül leginkább a Mátra legmagasabb hegységeiben található, mely a zord magaslatokon ritkán termi meg a magot, a közép hegységekben a bikkfát jobbra nyirkos talaju partoldalakban találjuk más fanemekkel keverve.

A tölgyfa legjobban díszlik az alsó erdőkben és lapályokon, mély rétegű talajon, mindamellett bikkfával a Mátra magasabb hegységeiben is találkozunk, de ott már satnyább és ritkábban termi meg a magot.

Elterjedése leginkább a szelidebb éghajlatot kívánja, mit megyénk nagyobb részén elterjedt tölgyek is bizonyítanak, igen jó tüzelő anyagot, szerszámok készítéséhez kitűnő fát szolgáltat, makkot és gubacsot terem és más szükségleteket fedez, mi által az erdőbirtokosnak jelentékeny jó védelmet nyújt.

A cserfa vegyületlen állapotban ritkán jön elő, leginkább tölgyfával keverve melegebb déli oldalakon díszlik. Vidékünkön mint kitűnő tüzelő anyag ismeretes, a legkeresettebb fanemek közé számítható.

Kevésbé elterjedt fanemek mocsár, szil, jávor, nyír és köris, melyek tiszta zárolt álladékokban nem találhatók, leginkább más fanemek közé elegyedve kitűnően díszlenek. Ezen fanemek fentartása és szorgalmas tenyésztése az erdőgazdák különös figyelmébe ajánlható, mert gyors növések által rövid idő alatt nagy termést nyújtanak

és asztalosok, hangszerkészítők részére kitünő használati fát szolgáltatnak.

A mocsár-,jávör- és körisfa leginkább a völgyek és patakok mellett árnyékos helyeken kitünően diszlenek.

Az égerfát leginkább erdőségeink völgyeiben találni, források és patakok mentében, sőt mocsáros helyeken, a hol már más fanemek nem is igen tenyésznek ; ez okból tehát tenyésztésök ajánlható.

A gyertyán nálunk többnyire más fanemekkel keverve jön elő, különösen ajánlható sarjerdők kezelésére, mert nagy sarjadzó képességgel bír, gyakran megtermi a magot és sokat, úgy hogy a környező ritkásokat mind beveti. Jó tüzelő anyagot, kovácsok számára kitünő szenet és malmokba jó szerszámfát szolgáltat. Szálas erdőkezelés alá nem ajánlható, mert 40 év elhaladása után lassan nő, kevés termést ad és más fanemek által elnyomatik.

Füzesek a Tisza környékén kisebb kiterjedésű erdőségeket képeznek, melyeknek növésük gyors és talajuk a Tisza kiöntései által tetemesen javíttatnak. Nagy kincs ez az alvidék lakosaira nézve: mert a füzesekkel keverve nyárfa is fordul elő, mely részökre némi aprólékos hasznófát, a füzes pedig tüzelő anyagot szolgáltat.

Találtatnak még egyes példányok barkócza, hárs, berekenye, ihar, vadcseresnye, vadvörte és almafa, fehér és törőfűzfából; valamint mogyoró, varjútövis, kutyabenge, kányabangita, cseregalagonya, kökény, feketegyűrű, vörösgyűrű, rekettye, halyogmogyoró, fagyal, som, pöszméte, ribiszke málna, szeder és szemercze stb. cserjékből, melyek erdészeti tekintetben jelentőséggel nem bírnak.

Az erdők kezelése, vágatása és mivélése.

Heves megye erdőségei mint szálerdő és mint sarjerdők kezeltetnek, a közép erdőgazdaság itt nem gyakoroltatik.

A szálerdő üzlet alatt azon kezelési módot értjük, melynélfogva az erdő nagyobb korban vágásonkint taroltatik le és az újbólitás, maghullás, vagy vetés és ültetés által eszközöltetik.

Ezen üzletmód nálunk leginkább a felső erdökre terjed, a nagyobb kort elért erdőségekben, hol kevés a reménység tö és gyökhajtásokhoz, továbbá az alsó ritkás erdökre, hol az erdőzárlat csakis maghullás vagy pedig ültetés és vetés által eszközölhetö.

A letarolás kivétel nélkül magvágatokban történik, úgy hogy legelsöbben az épület és egyéb használati fák vágatnak ki, minek megtörténte után még az évben vagy a reá következő években, a midön már a természetes bevetés legalább részben megtörtént:

akkor egy gyéritő vágat alkalmaztatik úgy, hogy a meglévő fák-
nak fele ölbe vágatik, ez által az álladékok annyira megritkittat-
nak, hogy kellő magtermő vágást képeznek és miután a vágás te-
rülete maghullás által teljesen be van vetve, s a fiatal facsemeték
annyira kifejlődtek és megerősödtek, hogy magokban is megma-
radhatnak, akkor a végső vágat hajtatik végre, azaz: a még fen-
maradt fák is feldolgoztatnak, a tisztások és ritkás helyek makkal
vagy pedig alkalmas csemetékkel ültettetnek be.

Megyéánk erdőbirtokosai inkább a legelő szaporítása, mintsem
az erdő rendes és szorgalmas mivéléséről gondoskodnak, az erdő
nagyobb részét kivévén a legfiatalabb (3—5 éves) vágásokat ju-
hokkal legeltetik. A szálerdő kezelésénél pedig a legeltetés bekö-
vetkezte hosszabb időre terjed és kétannyi idő eltelte után, de
még akkor is a növendék kárával gyakorolható; mint a sarjerdő
kezelésénél. A legeltetés nagyobb bitortlása végett ezen kezelési
mód az erdőbirtokosok nagyobb része által el nem fogadtatik, mert
a sarjerdő üzleténél, különösen ha a vágások magvetés és ültetés
által ki nem javittatnak, a fatörzsök sarjadzási képességeket las-
sankint elvesztik és elhalnak, mi által ha megtörtént, a réghajtott
cél, a legelő szaporítása, el van érve.

Részünkről a vágások különösen, de a szálas erdőben a legel-
tetés is, ha a marha tulságos számmal hajtatik bele, károsnak tartjuk:
mert ott az erdőgazdaságnak czélszerű szabályozása alig vihető ke-
resztül és az erdő kezelésével megbizott szakavatott fáradozásai ke-
vés kivétellel mind siker nélküliek.

A forgási időszak ezen szálas erdőkben jobbára 80—90 évre
terjed, miben ugyan többnyire a talaj minősége s az erősebb vagy
gyengébb fák nevelése szolgál mértékül.

A sarjerdő üzletnél a fa már 30—40 éves korában, sőt néha
előbb is vágatik, az ujbolítás többnyire tö és gyökshajtásokból nevel-
tetik.

A mint már felebb említettünk, a fatövek sarjadzási képessé-
geket idővel elvesztik, ez okból a vágás területén 20—30 lépésnyi
távolságra egyes magfák hagyatnak fel, hogy ezek által a vágás te-
rülete maggal bevetődjék, a következő letarolásnál azon magfák ki-
vágatnak és fiatalabbak által helyettesittetnek, ezen egyszerű mód
által egyes szükségletek fedezésére erősebb fa is neveltetik. Erdő-
birtokosaink nagyobb részt azzal képzelik czéljokat elértnek, hogy
ha az itt előadott erdészeti szabályokat megtartják, a nélkül, hogy
arról meggyőződnenek, vajjon kielégítő eredményt nyújtott-e? nem

szükségeltetik-e a vágás területén javítás ültetés vagy vetés által, mi ha az illető szakavatott erdőkezelő által az erdőbirtokos vagy rendelkező tisztjének javaslatba hozatik, azon eredményt szüli: hogy nem érdemes az erdő ujájerdősítésére költséget fordítani.

Vannak megyénkben sarjerdők, melyek igen hibásan 70 éves fordában kezeltetnek.

A középerdő üzlet megyénkben nem divatozik.

Rendezett szálalóvágat sem fordul elő, noha itt-ott minden szabály nélkül még most is sokat szálalnak; mi abban áll: hogy a legszébb és különböző célokra szükségelt s alkalmasnak talált szálfák kivágatnak a serdény miveltetésére és ápolására semmi vagy éppen kevés goud fordítatik. Jelenleg alig van három erdőtulajdonos, kik iparkodnak cultivatiók által elhanyagolt erdőségeiket helyrehozni: és pedig gróf Károlyi György, báró Orczy Elek és az egri érsek.

Nézetünk az, hogy nem csak lomb, de tűlevelű fát is kell tenyészteni, mert folytonos előbbi szálalás következtében annyira megvannak rongálva és ritkítva az erdők, hogy alig találtató épületi-fa, a kemény fa tenyésztése mellett pedig számos év telik el még alkalmas épületfát vágathatunk, holott a fenyűfa (pinus nemek) tenyésztése által 60 év eltelté után már jó épületfáról biztosítva vagyunk.

Az alsóbb hegyi vidékeken, hol az erdő talaj mezei miveltetésre alkalmas, 3—4 évre a kapa-növény termesztését ajánljuk, azaz: a vágások letaroltatása után kiirtatnak és kapálás által makkvetésre elkészíttetnek, makktermő években pedig makkal sorvetés által 4' távolságban bevettetnek. Az így fölnevelendő plánták oltalmára jó, még közükbe kukoriczát ültetni árnyék plántául.

Az erdőmiveltésnek eddigi mulasztását egy részt a jobbágyok által élvezett erdei legelő tekintet nélküli gyakorlása okozta, mert az úrbéri jobbágyok barmai egyesülve a földbirtokos barmaival, rongálták az erdei serdényeket elannyira, hogy a legnagyobb tilalmazás daczára sem sikerült még a legjobban kezelt erdőségekben is ép tőkéletes fiatalosokat fölnevelni.

Most már másként áll a dolog; az úrbéri erdő már megyénkben jobbára elkülönítetett, mi által ezen akadály nagyobb részt megszűnt, most már minden egyes erdőbirtokos képes erdeit kellőkép tilalmazni s oltalmazni; ha csak önmaga túlbecsülván az erdei legelő értékét — saját barmaival meg nem rongáltatja, a mint ez egyes pagonyokban még most is történik, minthogy általán véve magok a birtokosok a barmaik által az erdőben okozott károkat helyeszen megítélni nem tudják.

A nagyobb birtokosok sokkal jobban tennének, ha erdőségek egy részét egészen legelőnek hagynának, holott most barmaikkal gyakran az egész erdőt bebarangoltatják, melyben azok a silány legelő következtében csak akkor élhetnek meg, ha a vágásokat legelik s úgy az erdőt már csirájában elpusztítják.

A fának felhasználása és értékesítése s annak más tüzelő anyagokkali pótlása.

A fának nagyobb része a lakások fűtésére fogyasztatik el; a többi épület s egyéb hasznofára dolgoztatik fel. A tűzifa hasáb hossza 3—3½ láb, magassága 7 láb, fekvése 6 láb a vastagabb fa egy időtől óta fűrészszel, a vékonyabb pedig fejszével vágatik.

Tűzifa nagybani eladása nem fordul elő, a legnagyobb tömeges eladások is csak 1000—3000 öl hasábfából állanak, mely egyes magánosok erdeiben többnyire fakereskedőknek adatik át.

A fakészlet megyénkben többnyire kis mennyiségekben, mint tűzifa adatik el, lakások fűtésére, szeszgyárakba, mész-, tégláégetésre és gőzmalmokba. Épületfa nagybani eladása sem fordul elő, a készlet megyénk szükségleteinek fedezésére használtatik fel — jobb módú ácsmesterek beszerzése egynehány 100 darabra rúg, a többi mind kicsibe adatik el. Czölönkfa eladások itt nem igen történnek, egyes ácsmesterek vásárolnak csekély mennyiséget, mely kézi fűrészszel padlóknak s egyéb szelvény árúkra dolgoztatik fel.

Megyénkben három fűrészmalom működik, de közülök egyik sem bir jelentőséggel, miután a metszett árúk jobbára az uradalom saját szükségleteire használtatnak fel.

A nevezett faárúkon kívül készíttetnek nagy mennyiségű kerégyártói szerszámfák u. m. kerék-küllő-, talp-, agyfa-, továbbá hasítvány- kocsitengelyfa; mely fakészlet nem csak megyénkbeli, hanem az alsóbb vidék kerégyártóit is nagyobb részt ellátja. Továbbá készíttetnek dőngák, abroncsok, tálak, tányérok, teknyők s. m. off., melyek nagyobb része leginkább vásárookra szállíttatik.

A köszén megyénkben jelenleg még csupán gőzmalmok fűtésére (fával keverve) használtatik.

Nagyobb szerepet játszik megyénkben a tőzeg és szalma tüzeles, mely az alsóbb vidék lakosai által épületek fűtésére, kenyérsütésre stb. általánosan használtatik.

Épület- és ölfá ára.

Még ezelőtt egy pár évvel a tüzi és szerszámfa árak igen alacsonyok voltak, egy öl szinifát az erdön 1 frt 80 kr. — 5 frt, Egerbe szállítva 6—7 frton lehetett venni *). De miután a készletek vágható fában mind inkább felemésztettek, a faárak utóbbi időben jelentékenyen emelkedtek, úgy hogy most már az erdön 3—7 frt öle, Egerben vagy Gyöngyösön a tűzifa ára, beleszámítva a fuvarbért, cser vagy tölgyfának öle 10—12 frt, bikkfának 6—9 frt.

Szálfá és czölönkfa árai.

Ezek utóbbi időkben szintűgy emelkedtek még pedig aránylag magasabbra mint az ölfá-árak.

Az érseki uradalomban az épületfák ára bikk, tölgy, gyurtyán és más fanemekből 14—20 kr. köblábanként, a göröndőfa 25—40 kr. czölönkfa 18—24 kr. köblábanként.

A megye többi erdőrészeiben is hasonló szálfáárak léteznek, a helyi viszonyok szerint valamivel magasabbak vagy alacsonyabbak.

Erdei munkások bére.

A munkaárak a múlt év folytán szintén emelkedtek; fizettetett: egy öl szin-fának vágatásáért fejszével 60—70 kr. vagy fűrészszel 70—90 kr, szálfák döntéseért 3 kr. darabja után.

Kerekgyártói szerszámfák készítéseért fizettetett: küllőnek 1000-tól 4 frt, talpnak 1000-tól 8 frt, hasitvány 100-tól 3 frt.

Napszám az erdei mivelésben 25—35 kr. nehezebb munkáknál 40—50 kr.:

A faárakat és munkabéreket csak általánosan hoztuk fel, mert igen hosszadalmas volna azt egyes vidékek szerint részletezni.

Erdei mellék-haszonvételek.

Legjelentékenyebb mellék-haszonvétel megyénk erdőségeiben a makk- és gubacstermés.

Már főnebbi tételekből látjuk: hogy megyénk erdőségeiben csak is a tölgy és bikk az uralkodó fanemek közé számíthatók, a többi fanemek kevésbé elterjedtek. Ezen tölgyerdőkben nagy

---

*) 1851-ben Egerben 1 öl tűzifát 9 váltó, vagyis 3 ausztr. értékű forint 60 kron lehetett még megvenni.

mennyiségű makk és gubacs terem. Továbbá a Mátra északi oldalán a terjedelmes bikkések is sok bikkmakkot szolgáltatnak, mely ugyan minőségre nézve a tölgymakknál jóval hátráb áll, mivel makkolásnál nem oly sikeres a sertésekre nézve és ha az erdők sűrűk vagy fiatalok, a sertések őrzése is több nehézséggel jár.

Jobb makktermő év egy időtől óta nem gyakori, minthogy a makkok a kései fagyok által megsemmisítetnek, de ha ezen váratlan vendég elmarad s a hó meg nem üti, — ezen erdőkben több ezer sertés hizlaltathatik: ha a makktermés kevésbé sikerül, akkor is nagy mennyiségű sertés és birka táplálkozik őszi hónapokon át ezen erdőkben.

Egy másik terjedelmes mellékjövedelem az erdei legelő, mely részint haszonbér és részint a birtokosok barmai által használtatik.

Ezen erdei legelő pusztító hatásáról (mint az megyénkben gyakoroltatik) már többször tettünk említést; nézetünk szerint csak ott igazolható, hol a gazdasági marha állomány fentartására elkerülhetlenül szükséges, mert a legeltetés által rendszeren több kár okoztatik mint a nyert haszonvét megér, továbbá a hol a fának kevés kelendősége és csekély értéke van.

A lombtakarmány szedése még jelentékenyebb károkat okoz az erdőkben, mert a szedők a munka gyorsabb haladása végett, nem csak az oldalgalyak végeit nyesik le, hanem a fának egész ágait, sőt nem ritkán csúcsait is levágják. De különben is méreg drága a lombtakarmány, miután szedetése és szárítása sokba kerül, sőt ha nincs megszárítva, könnyen megpenészedik és haszonvehetetlenné válik; azért is az erdőnek ez iránybani igénybe vétele csak rendkívüli takarmányhiány idején menthető és igazolható.

Az erdőalom szedése megyénk erdőségeiben nem gyakoroltatik.

A tölgykéreg használata cseranyagul leginkább a Mátra előhegyeiben gyakoroltatik, a hol nagy mennyiségű csert hántatnak évenként.

Sz o l g á l m á n y o k.

Az erdők fölnevelésében és czélszerű kezelésében nagy akadály volt az úrbéri faizás és legeltetés, melynek az utóbbi időben létesült törvényes megszüntetése nagy haladást jelez az összes erdőgazdaságban, a mennyiben ez által az erdőbirtokos képes erdőségeiben akadály nélkül rendezettebb kezelést folytatni. Az úrbéri faizás által bő alkalom szolgáltatott falopásra, miután a jogosultak az

erdő minden zugában leskelődtek a faszedés ürügye alatt, s a legsebbe zárolt álladékokat megritkították.

De még ennél is nagyobb bajt okozott az úrbéri legeltetés, mert tény az, hogy az öregebb zárolt erdőkben kevés és silány legelő létezik; tehát leginkább a vágásokban van jó mező. Ezt tudva a pásztorok, bár mennyire legyen is eltiltva, csak is azokat keresték fel, hol a marha legeltetés nagyobb részt pótolhatatlan károkat okozott és a vágásokban a serdényt már fiatal korukban megsemmisítette.

De a községekre is előnyös a községi erdők és legelők kihasítása. Mert először is a község kihasított erdő-illetményének jogi tulajdonosa, maga rendezheti egyéb gazdasági viszonyai szerint erdőbéli gazdálkodását is; másodsor a község nem függőbbé annyira az erdőbirtokostól, ki nem ritkán oly rossz gazdálkodást folytatott, hogy a faizás idővel csekélyebb lett, sőt néha egészen is megszűnt és így az erdőt a tulajdonos a jogosultakkal együtt tette tönkre. Vannak még most is községek, melyek erdeknek nagyobb részét rövid idő alatt felhasználni vagy elpusztítani fogják (mi megyénkben kevés kivétellel már meg is történt); de ezen egy czélszerű és nagyon szükséges erdőtvény s a községi erdőknek kellő ellenőrzése által lehetne segíteni; a ki erdejét elpusztítja, végre és csak magának és utódjainak árt. Az erdőbeni közös legeltetés is sokféle hátránnyal járt. Midőn a vágások szigorúan megtilalmaztak, a jogosultak marhái csupán a lábas és vénebb erdő részletekre voltak szorítva, a hol a legelő nagyon silány volt. Ez nyújtott alkalmat arra, hogy a tilos vágásokat megcsapkodták és sokszor tetemes büntetés alá estek; másfelől némely erdőt magok a tulajdonosok annyira túlterheltek juhokkal, hogy a jogosultak barmai részére kevés legelő maradt. A többi teher, melyet erdőségeink viselnek, áll azon fa-adományokból, melyek lelkészeknek, kórházaknak adatnak ki, továbbá épületfából pátronatusi épületekre. — Ezen terhek azonban nem olyanok, hogy az erdők rendes kezelésére káros befolyást gyakorolnának, minthogy ezekkel sokkal könnyebb a szükséges rendet fentartani, mint egész községekkel.

Végül, szíves köszönetünk kifejezése mellett, kötelességünknek tartjuk megemlíteni, miszerint ezen munkánkat szíves közléseikkel előmozdították: Ulrich Antal erdőmester- és Starek Sándor erdész urak.

V. Hevesmegye dohánytermesztése s fogyasztása. *)

Saary Ferencztől.

Függelékül a kettősmegye gazdasági leírásához.

Midőn az általam hiteles kimutatásokból egybeszedett számadatok segélyével a Hevesmegye dohánytermesztése s fogyasztása közti viszonyt a tisztelt olvasó közönség előtt föltárni igyekezni, meg kell már itt előleg jegyezni, hogy tőlem nem függő okokból, dacára minden igyekezetemnek, a szolnokmegyei eredmények ismertetére nem juthattam s így csupán Hevesmegyére vagyok kénytelen itt szorítkozni; mielőtt azonban tárgyam érdemleges részébe beleereszkedném, bevezetéskép e növény történetéből közlök itt néhány töredéket.

Midőn a spanyol barátok 1558 táján ez amerikai növényt Európával megismertették, bizony távolról sem hitték volna, hogy e csodahatású gyógyszernek tartott és szentkeresztfü vagy királynőfünek nevezett növény, a dohányzás nagyobb terjedésével, 80—100 év múlva európai nevezetességüvé leend, részint a pápáknak a dohányzókra kimondott egyházi tilalmai, részint az egyes uralkodók s kormányoknak használata kiirtását célzó kegyetlen rendszabályai következtében.

Ezen időszak is őseink szabadelvű nézetei és fölvilágosultsága mellett harczol, mi a szomszéd Törökország befolyásának tulajdonit-

---

*) Ezen értekezés az Egerben megjelenő „Eger” című hetilap f. évi folyamában jelent meg s érdekességénél fogva megyénk természettudományi és gazdasági megismertetését célzó jelen könyvbe fölvenni czélszerűnek találtunk.

ható, hol oly nagy általánosságban és erősen meggyökerezett a dohányzás szokása s őseink a gyakorlat terén láthatták, hogy bizony az legkevésbé sem ártott meg azoknak, s így nekik sem fog megártani; ilyen s ehhez hasonló gondolat-iránynak lehet csak tulajdonítani, hogy a pipázás népünknel oly általánosan elterjedt. — Ebből magyarázható meg egyszersmind az is, hogy míg Oroszországban a dohányzáson kapott egyén orra vágatott le, míg Németországban még a 18-ik század elején is orrvágatás, sőt elevenen befalazással büntették a dohányzók: addig a mi törvényhozásunk ezekhez viszonyítva nagyon szabadelvűleg, csak pénzbírságot mondott ki s midőn legszigorúbb akart is lenni, csak a dohánynyal beültetett föld elkobzását rendelte el, mi által azonban inkább az európai általános kárhóztatásnak akart eleget tenni, mivel e törvények csak írva maradtak s hazánkban soha végre nem hajtottak.

Hogy Németországban a dohányzás bűnös volta iránti hit mily erős gyökeret vert, azt részint a főnérített iszonyu s embertelen büntetésmódokból, részint egyes egykorú írók nézeteiből láthatjuk; így Jaeger tübingai theologus igen elaljasodott embereket akarván festeni hallgatói előtt, még 1750-ben is, midőn már az európai uralkodó-házakban a művelt hang egyik kifolyásaként tekintetett a pipázás s midőn már 10 éve mult el, hogy Benedek pápa, a dohányzást maga is megkedvelvén, az egyházi tilalmat visszavoná, így szónokolt: „Sie saufen, sie fressen, sie buhlen, — sie rauchen sogar Tabak,“ (Ők iszákoskodnak, falnak, bujálkodnak — sőt még dohányoznak is) s e szigorú nézet s büntetéseknek tulajdonitom én azt, hogy a német népünknel a pipázás helyett inkább a burnótolás nyert nagyobb elterjedést, a mit t. i. az üldöztetés időszaka alatt titokban könnyebb szerrel űzhettek.

Hogy e szigorú tilalmak daczára a dohányzás Európaszerte mégis oly nagy általánosságban elterjedett, az annak tulajdonítható, hogy épen a magasb körök kezdék el legelőbb; így látunk egy Benedek pápát, így Poroszországban nagy Frigyes atyját, Frigyes Vilmost dohánytársaságban, mint ép e célra alakult gyülekezetben, így nálunk Tökölyt s több másokat a történelemben föltűnni, kik körükben a dohányzás szokását behozták; . . . a szigorú törvények, mivel ép azok föntartói estek volna alája, részint visszavonattak, részint mellőztettek, s e lágyult szigor nyomában fölébredt az előkelőbbek tetteinek majmolási vágya az egész közép és pórosztályban, minek következménye a dohányzás általános elterjedése lett.

Igy jutott elterjedésre őseink között is, s hogy is ne? mikor

— Herodot szerint — hasonló bódító növénynyeli élés még a scytha ősök között sem volt idegen, kik bizonyos fűnemet vetettek a tűz lángjai közé, a melynek bódító füstjétől kellemes félrészezségben heverészték körül, s így mintegy nemzeti szokásként vezettük le scytha őseinkről a nemesi korszakban történeti nevezetességüvé lett dohányzási szokásunkat.

A dohány állat-növényi alkrészekből álló növény, legnagyobb súlyát hazánkban éri el, mivel az éles és sós alkrészeket talajunkból a legnagyobb mérvben szíja föl magába s ez az oka, hogy a magyar dohány nyomja a mázsát, míg a külföldi fajok, ha itt természetnek is, nem.

Hatására nézve a benne rejlő méreg (nicotin) miatt bódító s idegizgató, mely hatásokat megszokott dohányzó is tapasztalja, s ép e megszokott idegizgatás az, mely leszokását oly nehézzé, használatát pedig oly kedvessé teszi.

A burnót az agyra vidámitólag s az elme működését serkentőleg hat, gyuladásra igen hajlandó szemeknél pedig használata ajánlható, sőt szükséges.

Igy alkalmilag megjegyzem, hogy a burnótólók száma megyénkben is meglehetősen fölszaporodhatott, ha ők a mult év első felében 696 font burnótot fogyasztottak el, s főleg Gyöngyös városa tüntette ki magát e részben leginkább, mivel ez összegnek majdnem felét, t. i. 47%-át ő szippantá el; holott az egri főtőzsvidék csak 40%-ot, mi lakossága arányában Gyöngyöshöz képest ugyancsak kevés, melylyel ha népessége arányában burnótolt volna, nem 40, hanem 56%-át az összegnek kellendett magának az egri főtőzs vidékének elfogyasztania. — A többi dohánytőzsvidékekben a burnótoló népelem csaknem teljes hiánya s a pusztán dohányzók nagy túlnyomósága már a burnótfogyasztásbani csekély részvét összegéből is kitűnik, így Pásztó 8.6%-kal, Heves 2.4%-kal, Pétervásár tőzsvidéke pedig épen csak 2%-kal szerepel. A mult egész évi burnótfogyasztás, ha a főnebbi elárusításnak kétszeresét vesszük is 1392 fontot teend, s értékét tekintve, az összes kincstári eladmányt 2%-kal szaporitandja.

Ezt csak így alkalmilag említve föl, megkezdem a megye dohánytermesztési viszonyai taglalatát, — s a mennyire tőlem telik s tárgyam természete engedi, lehetőleg igyekezni fogok a figyelem kifárasztását elkerülni.

Megyénk változatos talaja a hegy és rónasággal egyenlő mérvben van megáldva, felét ugyanis a középponti Mátra tekintélyes töm-

be, másik felét pedig az ennek tövében kezdetét vevő magyar alföld képezi.

A dohánytermesztést tartva szem előtt, csak ez utóbbi rónavidek bir előttünk érdekel. Nem a karom itt elősorolni azon 39 község és 10 pusztá neveit, melyek a dohánytermesztésre engedélyt kaptak, mivel akkor a hevesi alföldrész ugyszólván minden egyes helységét meg kellene neveznem, de egyedül az északnyugati termesztési határt szeretném mégis körvonalozni, mivel a fogyasztási viszonyoknál e vonal főfontosságú szereplő, annál nagyobb lévén a kincstár dohányjövedéke, mennél távolabb fekszik valamely község e termesztési területtől.

Az Eger völgyében csak az első község t. i. Maklár bir engedéllyel. A Laksó vize két ágazata völgyeiben a termesztési vonal legészakibb részét éri el, s itt a két végpont Eger-Szalók és Szólát. A szorosb értelemben vett Mátrát jobb felől ölelő Tarna folyó képezte völgyben szintén behatol e vonal a hegység szívébe egész Sz. Máriáig, de innen kezdve állandóan megmarad a rónán s Domoszlót, Ug-rát, Gyöngyös-Halászt északon; Atkárt, Hortot, Csányt nyugaton magába zárva, ez utolsónál a Jászságba olvad.

A megyének e határvonala és a Tisza közt elterülő, s 20 mfnél alig többet tevő földje 5%-át dohányültetvények foglalták el 1866-ban, 10,477 holdnyi terület lévén beültetve. — E kerületből néhány évvel ezelőtt a kivitelre termesztés is megengedtetvén, 2649 holdat ültettek be e célra, holott a többi 7828 holdon a kormány részére történt a termesztés.

Megyénk dohánytermesztését nem egyedül magában, hanem az egész magyar birodalommal viszonylatban kellvén fölfogni, mivel csak így lehetséges annak jelenlegi tiszta képét adni, e térre is kiterjesztem figyelmemet.

Hogy mily jelentékeny szereplő hazánkban megyénk dohánytermesztése, az, az itt következő három számadat egybehasonlításából legvilágosabban kitűnik, melyek megyénk a kormány számára való dohánytermesztése területének, népessége- és összes kiterjedésének a magyar birodalom hason viszonyaival történt egybevetéséből álltak elő s azoknak egymás közötti nagy különbsége legvilágosb tanúsága termesztésünk nagymérvűségének.

Ezek szerint pedig, míg megyénk az egész ország kincstári termesztési területének több mint 7%-át zárja saját határi közé, addig népességre nézve csak $1\frac{1}{3}$ %-kal, területre nézve pedig éppen 0.8 %-kal szerepel.

Legyen ennyi elegendő a területre nézve, s térjünk most át arra, hogy ezen 1 □ mfdnél nagyobb területen mennyi dohány állittatik elő?

Mint már főnebb is megemlítém, a termesztés részint a külfölddeli kereskedelemre, részint a kormány részére történik, ez utóbbi az 1866-ik évre számadásilag kimutatható, de az előbbit csak hozzávetőleg határozhatni meg.

Lássuk tehát elsőbben a kormány dohánymennyiségét, mint nagyobb jelentőségűt. A kápolnai beváltó-hivatal az 1866-ik évben 49,014 mázsa dohányt 354,641 frt értékben váltott be, egy mázsa dohányt tehát 7 frt 25 krjával vett át, még ehhez hozzá kell adni a hasonlólag ezen általam fölvevett területen termesztett 133 mázsányi pélyi dohányt is, mely azonban közel fekvésénél fogva a kiséri beváltó-hivatalhoz szállítá terményét, hol az 1068 frtéért, tehát mázsája átlag 8 frtjával váltatott be, s akkor teljesen és tisztán tudjuk, hogy Heves-megye a kormány szükségletét 49,147 mázsa dohánynyal 355,709 frt értékben fűdöze.

Ennél azonban kissé hiányosabb lesz a kiviteli dohány ezen évi mennyiségének meghatározása, mivel a termény már nem megyénkben, hanem az ország központján mázsáltatik föl, mindazáltal hozzávetőleg megkísérlem annak kimutatását.

Általán 9 mázsa középtermést szokás egy holdra fölvenni, mivel pedig 2649 hold ültettetett be, ennél fogva 23,841 mázsa termést biztosan fölvehetni, a mi azonban, mázsája rosszabbul fizettetvén, t. i. 4—5 frtjával, 95,364 frtnál nagyobb értéket nem képviselt.

Ezzel azonban az összes termés mennyiségét s értékét még korántsem tudjuk, ha ehhez hozzá nem vesszük azon tetemes dohányfogyasztást, mely a kormány részére termesztett dohányföldről az egyedárúság ellenörködése hatáskörén kívül használtatott föl, mit ha fölveszünk, úgy az összes hevesmegyei termesztés 84,272 mázsa dohányt állított elő, melynek értékét 509,878 frtra tehetjük.

A termesztési viszonyokkal ily módon megismerkedvén, mielőtt megyénk fölötté érdekes s változatos dohányfogyasztási viszonyairól szólnék, szükségesnek tartom e fogyasztást közvetítő tözsrendszert néhány szóval megvilágítani.

Az egyes dohánygyárakból az elárusításra alkalmassá tett gyártmány a birodalom nagyobb városaiban fölállított raktárakba szállittatik, az egyes pénzügyi felügyelőségek e dohány eladás végetti átvételére árlejtést hirdetnek, s a föladás- vagyis a fűtőzs birtokjogát az nyeri meg, ki legkevesebb járulékért vállalja azt el. A járulék (provisio) többnyire minden 100 frtnyi árúból 2—3 frtot tesz, a mely nye-

reségért a főtőzs-tulajdonosok az eladást kezelik, s egyszersmind kötelességek minden évnegyedben az eladottakról részleges kimutatást készíteni, azt a m. k. pénzügyi felügyelőségeknek benyújtani.

Ilyen főtőzs van megyénkben kettő, t. i. Egerben és Gyöngyösön, melyek egyenesen a raktárakból fűdözik szükségletüket; ezek után három főtőzs következik, melyeket csak az különböztet meg a kis tűzsektől, hogy a megye jelentékenyebb városaiban állittatnak föl, s közvetlen beszámolnak az eladottakról a felügyelőségeknek; a mennyiben pedig nem a raktárakból, hanem saját legközelebbi főtőzsűktől nyerik készletüket, annyiban tökéletesen egyenlők a kis tűzsekkel, s ilyenek megyénkben a pétervásári, pászthói és hevesi főtőzsök, melyek elseje Egerből, a két utóbbi pedig Gyöngyösről látja el magát a szükséges dohánygyártmányokkal.

Ez egész hálózatot a kis tűzsek jelentékeny száma egészíti ki, melyeken át a népelet legelrejtettebb fészkebe is lebocsátkozik az egyedárúság, s előnti azt gyártmányaival.

Ez utóbbi intézetből 264-et mutat föl megyénk, s ezzel befejezvéen a tűzsrendszer ismertetését, a fogyasztást annál sikeresebben terjeszthetem a nyilvánosság elé.

Tárgyalásom az 1866-ik évre s 1867. első felére szorítkozik, a mely két különböző jellegű időszak elseje a csekély, utóbbija a nagyobb kincstári dohányfogyasztásnak szolgálhat példájával.

Közvéteszem tehát elsőbben az 1866. évi, általam egybeállított kimutatást s ahhoz fűzöm majd egyes észrevételeimet.

Főtőzs	I. negyed	II. negyed	III. negyed	IV. negyed	Összesen
Eger	7,120 ft.	10,558 ft.	10,370 ft.	9,113 ft.	37,161 ft.
Gyöngyös . .	5,039 „	7,244 „	9,292 „	5,137 „	26,712 „
Pászthó . . .	1,516 „	2,445 „	3,489 „	2,647 „	10,097 „
Pétervásár .	289 „	617 „	902 „	695 „	2,503 „
Heves . . .	507 „	545 „	697 „	473 „	2,222 „
Összesen .	14,371 ft.	21,409 ft.	24,750 ft.	18,064 ft.	78,695 ft.

Ezen évszakoknak csak 78,695 frtnyi csekély jövedékét több okból lehet megmagyarázni; az első, mert a háborús viszonyok között minden társadalmi fesz lázulni kezd, s így az ellenőrzés tetemesen nehezebbé vált; a második, mivel kereskedelmi pangás állván be, a kiviteli dohány sem kelhetett el, s így annak elhasználását eléje teték a kilátásba helyezett elégetésnek; végre az akkor uralgott pénz-

szükség, nagyobbrészt szivarvételtől álló kincstári dohányfogyasztásunkat nagy mérvben csökkenté.

Olvasóim figyelmét ki kell még kérnem azon rendszeres s minden főtőzs jövedelmében egyenlőkép mutakozó egyarányuság észleletére is, hogy az első és utolsó negyed a legkevesebb jövedelmet nyújtja, holott a második s főleg a harmadik amazokhoz aránylag kitünően jövedelmez.

E tünemény igen természetes indokolását nyeri abban, hogy megýénk a dohánytermesztők közé tartozván, lehetetlenséggel határos, hogy oly szigorúan ellenőriztessék a termesztő, miszerint termését sem maga ne élvezze, sem abból másnak ne juttasson; ez okból, ha a dohányzónak van magyar dohányja bőségen, úgy csekélyebb a tűzsre szoruló közönség, mint ez tényleg is látható a kimutatás első és utolsó negyedét visszatükröző két rovatában, mely hat hó alatt a mult termésből még van elegendő készlet. Apriltől, vagyis az új ültetés időszakától kezdve azonban az új dohányig mindinkább gyérül a készlet s a dohányzó közönség a drágább tűzsdohány vételére szorúl.

A mi azonban még feltünőbb, t. i. hogy a két első negyedet a két utolsó negyed összege rendesen s tetemes arányban fölülmulja, azt csakugyan nem lehet kiemelés nélkül hagynom; hogy tehát e körülmény szembeötölőbb legyen, bátor vagyok ezen egészen más összeállítású táblázatot olvasóim becses figyelmébe ajánlani:

Főtőzs	I. s II. negyed	III. s IV. negyed	Ez utóbbi többlete	A többlet százalékban
Eger	17,680 ft.	19,482 ft.	1,805 ft.	9½ %
Gyöngýös . .	12,283 „	14,429 „	2,146 „	15 „
Pászthó . . .	3,961 „	6,136 „	2,175 „	35⅓ „
Pétervásár. .	906 „	1,597 „	691 „	44 „
Heves	1,052 „	1,170 „	118 „	10⅓ %

Átlagos növekményi százalék: 23%.

Vegyük csak e százalékvovatot kissé jobban szemügyre, úgy azonnal látni fogjuk, hogy Eger és Heves úgyszólván egyenlő növekményi százalékkal bírnak. Ebből csak azt következtethetjük, hogy e két tűzsvidék fogyasztási tárgya nagyobbrészt olyan, melyet csak a kincstár nyújthat, s ennélfogva minden negyedben egyarányosan fogyasztatik, ez pedig a szivar, mely a szabálytalan ingadozást oly nagy mérvben csökkenti; ide sorolható még Gyöngýös is, holott a két tűzs-

vidék igen-igen alá van vetve a magyar dohány léte és nem léte által előidézett befolyásnak, mivel ezek túlnyomólag pipával élnek.

Attérve ezek után a mult év első felének jellemzésére, ez anynyiban lesz érdekesebb, mivel itt módomban van az előrűsítás egyes tételcire részletesebben vonatkoznom, miből meg fogjuk látni, hogy megyénk kincstári dohány-fogyasztása az egész eladott értéknek csak $\frac{1}{3}$ -át teszi, holott a szivarfogyasztás közel $\frac{2}{3}$ -át alkotja.

Fűtőzs	Év negyed	Dohány		S z i v a r o k		Burnót	
				száma	értéke		
Eger	1-ső	987 frt	25 kr.	290,272 dr.	6,358 frt 93 kr.	144 frt	8 kr.
"	2-ik	3,085 "	73 "	482,472 "	10,625 " 71 "	201 "	18 "
Gyöngyös	1-ső	1,352 "	62 "	189,950 "	4,293 " 60 "	164 "	50 "
"	2-ik	3,563 "	45 "	267,900 "	6,568 " 20 "	224 "	62 "
Heves	1-ső	20 "	10 "	12,150 "	316 " 20 "	6 "	96 "
"	2-ik	557 "	50 "	22,100 "	466 " 70 "	9 "	52 "
Pászthó	1-ső	1,200 "	97 "	33,650 "	906 " 21 "	30 "	16 "
"	2-ik	2,179 "	95 "	49,450 "	1,278 " 60 "	34 "	96 "
Pétervásár	1-ső	302 "	57 "	10,400 "	230 " 85 "	4 "	40 "
"	2-ik	1,037 "	34 "	12,950 "	269 " 40 "	7 "	4 "
Összesen:		14,296 "	48 "	1,371,294 "	31,312 " 40 "	827 "	71 "

Lehetetlen örömem nem nyilvánítanom ezen végeredmény fölött, mely ép e jelen évben tüntet föl oly szokatlan szaporodást a tavalyihoz képest. Szándékosan hangsúlyoztam ezt, hogy „ép e jelen évben,” mivel most alkotmányos uton saját érdekeink előmozdítására kezeltetvén pénzügyünk, melyik igaz honfi ne örvendene államjövödelmeink szaporodásán?

De másrészt világos tanujele ez megyénk vagyonosodásának, mert ha egy megye területén a dohányjövödek egy félévben az elmult év ugyanazon időszakához képest 23%-al növekszik, anélkül hogy a dohányzók dohánybani hiány miatt kényszerültek volna a tözsekhez folyamodni, akkor abból csak nem lehet mást következtetni, mint: hogy a mult évben szivarvétclre több pénzünk volt.

Annál is inkább feltűntetendő e növekmény, mivel a mult év első felében országos dohányjövödekünk is 612,793 frttal szaporodott, a mi azonban összes jövödekünknek csak körülbelöl 8%-át képviseli, míg megyénkben, daczára az ottani természetnek, mely az állam dohányjövödekét apasztja, daczára, mondom, a magyar dohány e használatának, 23%-kal növekedett meg.

Ha e kedvező viszonyok így tovább tartottak, úgy föl lehet tenni, hogy megyénköl legkevesebb 103,552 frtnyi nyers jövödelme

volt tavaly a magyar kincstárnak, míg az országos dohányjövedék a harmadévihez képest hihetőleg másfél milliónyi szaporodást mutatott föl.

Fölötte érdekes fogyasztási mozzanat a többi közt az is, hogy megyénk három milliónál több szivart fogyaszt el évenként, továbbá, hogy az apr.—szept. időszak alatt, midőn dohányzókink a kedvező időjárás által inkább kicsalatnak a szabadba s a jelen illemrendszabályok következtében az utcákon csak szivart illik szivni, az illem-szabályzatnak a szivarfogyasztásra tett kedvező befolyása a szivar 30%-nyi fogyasztás-szaporodásában mutatkozik.

E szaporodás népesebb városokban mind a szivarok száma, mind azok értékére nézve egyarányú, sőt mondhatni, hogy itt nagyobb tekintet van a szivarok nemesb fajúsága-, ennélfogva drágább voltára, ez okból az érték nagyobb arányban növekszik, mint a szivarok darabszáma; ellenben kis városokban, mint Heves, Pásztó, Pétervásár, könnyen megfogható okokból, nem oly igen tekintenek a szivarok nemesb fajára, hanem inkább a szám határoz, itt tehát ellenkező jelenségre bukkanunk, s ez: hogy e városokban a szivarok darabszáma jobban szaporodik, mint azok értéke.

Ezzel azonban még kitűzött célomat korántsem értem el, mivel ebből a megye kincstári dohányfogyasztását tudjuk ugyan, de nem a valódi megyei dohányfogyasztást. E ezél megközelítése végett tehát, ha a dohányzók számát megyénkben 54,579-re tesszük, s egy személy évi dohányigényletét 30 frtra vesszük föl, akkor világos, hogy a megyei dohányfogyasztás fődözésére évenként 16,373 mázsa dohány szükségeltetik, minek értéke, ha csak 4 frtjával számítjuk is mázsáját, 65,492 frtra rúg, miből ha levonjuk azon 31,881 frtnyi vételt, melyet a fogyasztó közönség évenként a kormánydohányból fődöz, marad az ellenörködés hatáskörén kívüli fogyasztásra legkevesebb 33,611 frt értékű dohány.

Ez utóbbi számadatot is hozzá kell tehát venni a kincstári dohány fogyasztása összegéhez, s akkor kapjuk csak közelítőleg azon összeget, mely a megye valódi dohányfogyasztásának megfelel, s ez 137,163 frt értékű dohány évenként.

Miután ily módon tulajdonképi föladatomat, a mennyire a szükséges adatok hiányában lehetséges volt, végrehajtottam volna, még egy kérdést kell megfejtennem, s ez: hogy e 493,505 frt értékű eladományból mennyi tiszta haszon marad megyénkben?

Ha a kiadási tételek közé a holdankénti két forint földadót, melyben már minden pótlék bennfoglaltatik, 20,954 frttal, s a ter-

mesztési költségeket, vagyis a nyert jövedelem 35⁹/₀-át 172,726 frttal, mi azonban a megyében marad, vesszszük föl, e tételeknek a nyers jövedelemből levonása után marad megyénk tiszta jövedelmeül 299,825 frt.

Végül néhány szóban kifejezem nézeteimet arra nézve is, hogy e jelen évet természetöinknek hogyan kell fölhasználni, hogy a jövő év elején beálló fordulat kivált a kormány részére természetöket olyképen meg ne lepje, hogy e miatt az egyedáruság ideje alatt magas áruk által természetellenesen istápolt dohánytermesztésünk ez árak megszűnte következtében sajnos hanyatlásnak ne induljon.

Erre nézve az egyedüli mód a mostan nagyrészt paraszti kezelésnek észszerű természetési s kezelési rendszerrel való fölváltásában s főleg dohányfajaink nemesítésében rejlik, mivel csak a kivitel leendvén akkor célpontunk, hogy ott kedvező fogadtatásra számolhasunk, nagyon természetes, hogy terményünket a külföld egymástól fölötte különböző izléséhez kell alkalmaznunk, mert ha erős magyar dohányunkat itthon éig magasztaljuk is, s számára Olasz- és Franciaországban találunk is némi piacot, Német- és Angolországban már gyengébb fajú dohány felé hajolván a közönség izlése, itt már érezhető mellöztetésnek vagyunk kitéve.

Jól tudom én azt, hogy már számos külföldi faj meghanosítása kíséreltetett meg műveltebb természetöink által, de ezek hidegebb éghajlatunk miatt, vagy más okokból a tökély oly fokára nem emelkedhettek, mint saját eredeti hazájukban, azzal tehát távolról sem versenyezhettek; de tudom másrészt azt is, hogy néhány fajt különös szerencsével honosítottak: így, hogy mást ne említsek, a pfalzi fajt, mely nálunk nagyobb kiterjedésben meghonosittatván, kivált Németországban nagy kelendőségrek örvendene.

Ha ily eszközökkel igyekszünk előidézni anyagi állapotunk újjaszületését, ha haszontalan, sőt társas viszonyainkra nézve fölötte káros pártoskodás helyett amúgy is csekély erőnket öszpontosítjuk és kettös célunk t. i. szellemi tökélyesbülésünk s anyagi állapotaink fölvirágoztatása felé ernyedetlen kitartással törekszünk, egyedül csak akkor remélhetjük, hogy hazánk anyagi haladásának történetébe szintén egy világcsodálta „25 évet“ iktathatunk be, melynek hatása alatt népünk boldoggá, hazánk pedig nagygyá leend.

VI. A kettős megye ipara és kereskedelme.

Martonffy Károly

Hevesmegye érdemült főmérnökétől.

Heves-Szolnok megyék lakossága ős idők óta mezőgazdászattal foglalkozván, főleg országos közlekedési eszközök hiánya miatt, a termelt gabonával kereskedést nem űzhetett. Így volt ugyan ez régente országszerte, melynek következménye az volt, hogy egyik megyében bőség, a másikban szükség uralkodott, a termelés tehát csak a házi szükség fedezésére szorítkozott. A mi kereskedés létezett is, az marha tenyésztés folytán a tenyész és hizlalt házi állatokkal, gyapjúval s borral űzetett, az ipart pedig kizárólagosan csak az egri mesteremberek képviselték, mert megyénk rónaságai a marha tenyésztésre tágas legelőt, folyóink árterei elegendő takarmányt nyújtottak, a tenyésztett marha egyik vidékről a másikra lábon hajtathatótt el, a nyert gyapjút egyes kupczek s külföldi kereskedők vásárolták meg. A borkereskedés főleg Lengyelországgal űzetett s borainknak java ide, úgy az ország felsőbb s bort nem termő megyéibe, a silányabb minőségű része ellenben az alföldre — hol az időben szőlő ültetvények még igen gyéren léteztek, — szállíttatott s fogyasztatott el, a bor az időben igen keresett s hasznóhajtó terményként tekintethetett, míg későbbben Lengyelország elnyomtatása s elszegényedése és a vámok felállíttatása, a nemesebb borokkali kereskedést ez irányban végképen megsemmisíté, az alföldi rónákon is a kerti szőlők évről évre szaporíttatván, a hegyi borok az alföldi fogyasztóktól is elestek.

Hogy az egri kézi ipar mily fokon állhatott a múlt század végén, sőt e folyónak elején, eléggé tanúsítja ezt egy 1811-ik évben Eger város tanácsa által szerkesztett s köztudomás végett nyomtatásban is megjelent tűzi rend című rendszabály, melyben tűzvések al-

kalmakor előforduló teendők a czéhek közt felosztva lévén, a most is meglévő közönséges kézmiveseken túl ilyenek is voltak Egerben u. m. aranyozók, csapók, cserepezők, dróthúzó, gombcsinálók, képfaragók, márványozók, marhakereskedők, posztósok, paszomántszővők, paplanosok, patkósok, szeggyártók, szitaszővők, harizsnyakötők, tücskinálók, tobákcsinálók, virslisek sat.

Ezen s más kézi iparcikkokkal Kassa, Nagyvárad, Debreczenig az egész vidéket az egri iparosok látták el, később a gyáriparnak, úgy a szomszédos városok haladó iparával nem versenyezhetvén, az egri kézipar csak a legszükségesebb tárgyakra, a helybeli és a legközelebbi környék napi szükségletének kielégítésére, fedezésére szorítottatott. A megszünt kézi iparról szólván, felemlitem az egriek által régibb időben készített *b u l y a v á s z n a t* is, mely átlátszóságánál fogva a testet csak áttetszően fedezvén, úgy vélem, hogy a török aszszonyok által használtatott s így ez ipar ág török ipar maradványként tekinthető, ezen neme a vászonnak egészen e század elejéig *) folyvást készítettett, s különösen Szervia felé szállítottatott; lehet, hogy ez idő szerint vagy a divat változása, vagy a gyáripár olcsóbb készítménye e kézi-ipart is megszüntette. Itt ott azonban e megszünt ipárnak gyér példányai mai nap is láthatók.

Ujabb korban e megyének népipara, kereskedelme másként alakult, mert a gabona, repce, dohány élénkebb forgalmi terményekké válván, a gazda figyelme inkább a szántás vetésre irányult. Elősegítette, terjedtebbé tette ezt a Tisza árja alól felmentetett területek részben szántás-vetésre is alkalmas volta sat. Legfőbb ösztönül szolgált azonban a gabonanemek árainak emelkedett s biztos kelendősege, mert nem csak hogy megyénk ből több százezerre menő főleg búza szállítottatott a nyugati tartományokba, hanem a belipar is emelkedvén, csak egymaga az egri gőzmalom a szinte Egerben lévő két keményítő gyárral évenként feldolgoznak közel két száz ezer pozsonyi mérő búzát s ezek gyártmányai főleg a nyugati tartományokba és délfele is Törökország s Egyiptomig szállíttatnak s már csak e kis egri ipar is a környék termelőinek biztos piacul szolgál. Léteznek még e megyében az egri 19 köre járó gőzmalmon túl több apróbb gőzmalmok is, melyek közül nevezetesebbek a gyöngyösi 8, a tiszabádi 7, verpeléti 5 kövel dolgozó gőzmalmok.

A földipar ily terjedésével aránylagosan csökkent a marha-te-

---

*) Én e vászonnem készítését még 1823-ban magam láttam Egerben.

nyésztés, annyira: hogy Hevesmegye kivitelre marhát nem tenyészt, sőt a tagosítások befejezése óta, a birkatenyésztés is nevezetesen csökkent; a kisebb uri birtokosok részben, a volt úrbéressek pedig általában a birka tartással végképen felhagyván, a gyapjuvali kereskedés is nevezetesen alászállott. Földipar s kereskedelem tárgyát képezi vagy képezné jelenben is a bor, ámde épen a jeles megyebeli boroknak külkereskedés hiányában kelendősége épen nincsen; észak felé a muszka vámok, Lengyelhon elnyomatása miatt borainknak piacsz nem nyílik, nyugati irányban remélhető piaczokról pedig a francia borok szorítják azt le, nem azért mintha boraink a francia borokkal természetes jóságra nézve a versenyt ki nem állhatnák, hanem azért, mert a borkezelési ipar nálunk még csak gyermekkorát élván, készíttetlen boraink szállításra és így kereskedelemre elkészítve nincsenek. E hiányt főleg az egri bortermelők belátván, s érezvén, 1857-ik évben egy nagyobbyszerű b o r á r u s együletet szándékoztak alakítani, de miután ezen igyekezet ellen, az akkori kormány részéről akadályok gördítették, az eszme csirájában elfojtatott. 1859-ik évben azonban 24 egri bortermelő gazda szövetségzén, F e k e t e és társai czim alatt közkereseti társaságot alapítottak és saját természetményeikből bortárt és borcsarnokot állítottak. Ezen társaság Angol, észak Német- és Oroszországi kereskedőkkel összeköttetésbe lépván, üzleti helyiségét annyira felszerelte, hogy nem csak a bel, hanem a külföldiek kívánságának s megrendeléseinek is megfeleltethet; de miután a társaság mint kezdeményező s kevés tagot számító, üzletét 10,000 forinttal kezdhette csak meg, azon mérvben, mint ezt a borüzlet természete megkívánta volna, a külföldre hosszabb várakozásra a kellő mérvben nem hitelezhetett, s a magas vámok a bornak külföldre szállithatását tetemesen gátolták, a várt siker elmaradván, e társulat is feloszlott. Az egri borkereskedés ismét csak a belfogyasztásra szorittatván, az mai nap tesped inkább mint gyarapodik. Ugyan ily viszonyok uralkodnak az egész megye bortermelése felett is és ebben változásra csak a tervezett vasuti hálózattal létesítése s nagyobb tökével alakulandott borcsarnok segitendhetnek.

Hevesmegye, mint már többször emliténk, nem iparos megye, hanem csak földmivelő és így termelő, azonban a yers termények nagyban termelése a yers terményeket feldolgozó s értékesítő iparosokat és gyárosokat az ily vidékre vonhatván, közjólétet, élénk forgalmat, kereskedést csak is egymást feltételezve s gyámolítva érhetnének el, kezdeményezésül tekinthetők a már létező gőz és műmal-

mok, keményítő gyárak sat., melyek a termelőknek már most is némileg biztos vevőkül szolgálnak. Megyénk ily iparvállalatok, gyárak állítására alkalmasnak mondható, mennyiben a megye felső részeiben levő erdőinken túl, e megye közsén telepeken is gazdagnak mondható.

Vannak e megyének a közséinen s egyéb érczemeken túl, melyek a Mátra bányatársulat által több kevesebb eredménnyel jelenleg is műveltetnek, még több oly eddig kellően felnem használt természet adományai is, melyek hiszszük idővel mind közforgalom tárgyai leendnek. Ilyenek a többek közt az Eger szomszédságában fekvő Felső-Tárkány hegyeinek szép kék szürke márványa és gazdag palakő rétegei. A márványbánya a múlt század végén s a jelennek elején még művelés alatt állott s igen szép sir-keresztek, asztalok, oltár lépcsők s több efféle tárgyak készítésére használtatott, jelenleg nem műveltetik. A palakőbányák sem részesülvén kellő kezelésben, a termelt palakő főleg csak az egriek által használtatik fel, holott ha ezen s több még előttünk rejtett, de a fürkésző szorgalom által felfedezhető természet-adományok rendszeres művelés alá kerülnének, a majdan megnyilandó vasuti közlekedés által, terjedt ipar üzletté fejlődhetnének s hiszszük, hogy fejlődni is fognak.

VI. RÉSZ.

HEVES ÉS K. SZOLNOK TÖRV. EGYESÜLT VMEGYÉK
BÁNYÁSZATI VISZONYAINAK VÁZLATA

UXA JÓZSEFTŐL.

I. A Hevesmegyében található haszonvehető ásványok és kőzetekről.

U x a J ó z s e f adatai nyomán magyarítva a szerkesztőtől.

Hevesmegyében az első bányászati munka a szarvaskői határban az apátfalvi út közelében fekvő, úgynevezett vaskapu szomszédságában 3 lábnyi vastagságú vaskő-telepbe ásott és még jelenleg is mintegy 20 ölnyre nyílt tárna. Hogy melyik esztendőben műveltették, azt nem lehet megmondani, minthogy Szarvaskő községének még legöregebb lakói sem emlékeznek már e művelésre; csak annyit tudunk, hogy ezen tárna a diós-győri k.-bánya- és huta-igazgatóság által indított, s az ott előforduló vaskő olvasztása a diós-győri kohban kíséreltetett meg. Ezen agyag- és kovagpala közé lerakódott vaskő, mely a bányászoknál a boldogult selmeczi akadémiai tanár és bányatanácsos *Wehrle* tiszteletére, ki azt első vizsgálta meg vegyészileg, „wehrlerit“ neve alatt ismeretes, feketés szürke, szemcsés, külső tekintetére nézve a delejvaskőhöz igen hasonló ásvány, csak hogy nem delejes, közel 70 százaléki vasat tartalmaz, azonban vegyileg van összekötve sok más anyaggal, melyek okozák, hogy e vaskő igen nehezen olvad és azért a közönséges vaskóhókban csak tökéletlenül olvasztható, miért is belőle csak nagyon tisztátalan vas nyerhető; mi okból a wehrlerit, daczára jelentékeny vastartalmának, eddigelé figyelembe nem vétetett; de a tűzművészet (pyrotechnica) egyre haladó tudománya aligha e tekintetben rövid idő múlva változást nem okoz.

A második bányászati vállalat a parádi, mely a „mátrai bányatársulat“ nevét viseli. Már több mint 20 évvel ezelőtt különféle bányavállalkozók, kik közül leginkább gróf Károlyi György úr és

Wrányi György pesti töképezés megemlítettök (azon tetemes pénzösszegek miatt, melyeket e vállalatba befektettek), a bodonyi, derecskei, recski, parádi és gyöngyös-oroszi községek határain turzási munkát indítottak meg ezüstre, ólomra és rézre nézve, még pedig a sok vállalkozó közül kiki saját rovására és minden okszerű terv nélkül, csak az ámtásnak hódoló közönséges bányászok által vezetett turzás útján. Ennek az volt a következtése, hogy a bányászatot kezelő munkások, kik sem az ásványtanban, sem a földismében nem bírtak ismeretekkel, hogy a sok haszontalan költség következtében csökkenő bányaművelés iránti kedvet ismét fölserkentsék, annyira mentek, hogy aranytartalmu ezüst- és rézérczeket, melyeket ők a selmeczi és szepesi bányákból hozattak, mint parádi érczeket küldöttek be megvizsgálás végett a vállalkozóknak, ilyformán csalván ki ismét ezek pénzét. Így prédáltatott el igen jelentékeny tőke különböző helyeken minden siker nélkül, míg végre a vállalkozók a becsületesség hírében álló legjelesebb bányászok és kohászok tanácsára eszükre térvén, az egészen ámtásra és csalásra fektetett ügynevezett hutagazdaságot elmellőzték és bánya-egyesületet alapítottak, melynek vezetésével egy tudományosan kiképzett igazgatót bíztak meg. Ennekfogva 1861. évi november 24-én törvényesen rendezte magát a mátrai bánya-társulat és igazgatási tanácsnokokul a következő urak választattak meg: gr. Károlyi György, Erdey Pál Váczirol, Brezovay Imre Gyöngyösről, Katona Lajos pusztá Tamás Kátáról, Gömöry János Pohorelláról, Szelényi Gusztáv Bécsből, Sirk Károly p.-Sőregről és Roykó Lajos Aszódról; bányagazgatóul Péchl Antal és bányafelügyelőül Kauffmann Kamil választattak meg.

A mátrai bánya-társulat birtokához tartozó és sok lak- s kezelesi épülettel együtt több mint 200,000 négyszögölre terjedő bányaterület, a bányatörvény értelmében 128 bányarészre és minden bányarész ismét 100 részre, az egész bányaterület tehát 12,800 kukszarészre osztatott fel. Az előbbi bánya-tulajdonosok 4400 kukszarészt tartottak meg pótlécul eddigi bányabirtokaikért, a többi 8400 rész pedig a bányászatot kedvelő közönségnek adatott át, egy-egy rész 50 a. ért. forintért, mi által 420,000 osztrák értékű forintnyi üzleti tőkét akartak összegyűjteni.

Azonnal közel 100 bányászt fogadtak fel és nemcsak a már megnyitott érczerek ásattak tovább, hanem a hasonló földtani minőségű szabadtelkeken új turzások is kezdettek meg a társulat javára. Egyidejüleg zúzdákat és kohókat, valamint a munkások részére lakházakat kellett építeni és az előbbieket megindítására gőzgé-

pet kellett megszerezni; mindezt pedig azért, mivel a parádi érczek szállítása a selmeczi vagy szomolnoki kohókhoz többre került, mint mennyit az érczek fémértéke kitett.

A különféle ezüstitartalmu ólom- és rézérczek fém tartalma a selmeczi ezüsthutában és a bécsi cs. k. általános próbahivatalnál tett vizsgálatok szerint a következő, még pedig: a gyöngyös-oroszi érczeké mázsánkint 45 font ólom és 15 lat ezüst, a gyöngyös-oroszi rézérczeké mázsánkint 12 font réz és 7 lat ezüst; a parádi érczek pedig mázsánkint 20 font rezet és 20 lat ezüstöt tartalmaznak.

Különös érdeklődéssel bir valami tűzércznek előfordulása, mely Besztercebányán tett próba szerint mázsánkint $24\frac{1}{2}$ font rezet tartalmaz; említendő még azonkívül, hogy a parádi ezüst nagyon aranytartalmu és hogy a bányavizek olvadt rezet tartalmaznak, mely vas általi lecsapódás útján megnyerhető, épen úgy, mint az Szomolnokon történik.

Ha már most fontolóra vesszük, hogy a kimutatott fém tartalom gyors jövedelmezésre a legnagyobb reményt nyújtja és hogy a legjobb eredmények elérésére a mátrai bánya-társulat nem jelentéktelen tőkével rendelkezik: a szóban lévő mátrai bányarészek birtokosai közül sokan lehetnek, kiknek keblében azon kérdés merül föl: honnan jöhet tehát az, hogy ezen bányarészek árfolyama, közel 6 évi időszak alatt, a helyett, hogy főlebb szökkent volna, még 50 forintnyi értékén alul, t. i. 20 forinton áll.

Hogy a szóbanlévő bányaműveletet még eddig nem jövedelmez, azt az ottani nehéz és költséges üzleti viszonyok okozzák; főleg a gazdagabb érczeknek szórványos és igen megbízhatlan előfordulása és a nemes érczeknek különféle vegyi anyagok által igen megnehezített elválasztása.

Jóllehet a parádi bányaműveletet illetőleg minden statisztikai adat hiánya miatt, az ottani üzleti viszonyok részletezésébe nem bocsátkozhatom, mégis általánosságban az ottani földtani alakítások (formatiók) állapontjából a főnemlített nehézségeket meg akarom érinteni; előbb azonban a következőknek megértésére néhány észrevételt vélek szükségesnek, előrebocsátani.

A fémek mind termő, mind megércsült állapotban a földkéregnek igen alárendelt alkatrészeihez tartoznak. Ha az emberiségre nézve annyira fontosak nem volnának, tisztán földtani szempontból nagy figyelemben alig részesülnének. De az egyes fémek értéke tudnivalólag igen különböző s e szerint különbözők a fölkeresésükre irányzott igyekezetek is, sőt még az ércz, ércztelep vagy

ércztelér elnevezések is a fémek különböző értékétől függenek. Oly ásványt, mely csak egy száztöli vasat tartalmaz, senki sem nevez vasércznek, míg egy kovarcszikla, melyben egy száztöli arany foglaltatik, igen gazdag aranyércztelepül tekintendő.

Az érczeket és fémeket a szilárd földkéregben az úgynevezett erek- vagy telérekben azaz rések kitöltéseiben találjuk, melyek, ha a kitöltő anyag annyi fémrészeket tartalmaz, hogy ez által bányászatilag fontossá válik, érczereknek, ellenkező esetben pedig meddőerek vagy sükönyöknek neveztetnek. Minthogy valamennyi telérek réseknek kitöltései, alakuk szükségképen a lemezformához közelit. A telérek soha sem tökéletesen lemezalakuak, vastagságukban gyakran változnak, több részbe hajlanak vagy ágaznak el. A formának ezen szabálytalansága, melylyel gyakran a szilárd földkérgen áthatolnak, adott alkalmat az erek (érczerek) elnevezésre is, összehasonlítván ezeket az állati test ereivel, melyekhez azonban annyiból nem hasonlítanak, a mennyiben sohasem csőalakuak, hanem mint minden rés, mindig síkalakban terjednek el. Kitöltetlen, vagy csak részenként és csupán agyaggal kitöltött telérréseket erecskeknek szoktunk nevezni és ezek ismét vagy ércztartalmúak vagy meddők (érczüresek). A mennyivel egy művelés alatt álló telérnek kitöltő anyaga inkább nemes vagy inkább meddő; és a mennyivel a távolság az elenyésztés és újbóli fölkeresés pontjai közt a nemes telérben kisebb vagy nagyobb, azaz jutányosabb vagy költségesebb: annival kisebb vagy nagyobb lesz a remény is az ily bányaművelet jövedelmezőségére; továbbá főtenyezője a jövedelmezőségnek azon körülmény, ha a nyert ásványok azonnal fölolvaszthatók és nem szükséges, azokat a költséges mosás és szétzúzás által előlegesen a tartalom nélküli földnemű anyagoktól tisztítani, azaz összpontosítani s a további olvasztásra előkészíteni. A mátrai bányatársulat birtokában lévő valamennyi bányánál azon körülmény forog fenn, hogy az érczek nem messzire terjednek, hanem rögtön elenyésznek és azokat igen költséges munka által újra föl kell keresni, mely folytonos változása a telérnek, a jövedelmezést eddig lehetlenné tette; mélyebb aknaművelés megindítása által azonban alkalmasint kedvezőbb eredményt lehetne elérni.

A harmadik bányászati vállalat az egri érsekség és főkáptalan részéről 1859-ben megindított turzás barna szénre. De minthogy a köszén a mai korban az iparnak egyik főrugójává lőn, helyén látjuk, itt Uxa József úrnak, egri érsekségi, főkáptalani és papnö-

veldei bányafelügyelőnek a bányászat ezen felette fontos ágáról írt értekezését fölvenni mint következők.

II. A kőszén elterjedése Heves megyében és annak fontossága nemzetgazdasági szempontból.

U x a J ó z s e f t ő l.

Mielőtt e tárgy bővebb fejtegetéséhez fognánk, nem lesz talán fölösleges, a kőszénről egyetmást általánosságban megjegyeznünk.

Ama segélyforrások között, melyeket a honérdekek továbbfejlesztése s előmozdítására a természettől oly bőven nyertünk, főhelyet foglal el a kőszén, mely kétségkívül nemzetgazdasági életünk egyik főtényezőjét képezi.

Fontos s minden tekintetben becses ajándoka ez a természetnek, s a népek sorsa, jólléte, magasabb lendülete, sőt itt-ott léte van ehhez csatolva. Így például Anglia gyáraiban a kőszén főszerepet játszik s hasonlíthatatlanul több hasznót hajtott annak, mint Spanyolországnak Peru arany- s ezüstmányái. Az angol nemzet tevékeny s vállalkozó szelleme új életre ébredt azon idő óta, midőn III. Henrik Newcastle lakosainak 1239-ben kőszén-termelési jogot adományozott.

Azonnal bebizonyult, hogy a kőszén a fával s faszénnel a versenyt kiállani képes, sőt nagy előnnyel alkalmazható a kovácsolás s érczöntés minden szakában; ércz s ásványok olvasztásánál, üveg-, szikso-, salétrom-, hamuzsir- s cementmész gyártásnál úgy, mint a sör-, pálinka-főzésnél, mésztégla, porcellán- s bármilyen agyag nem égetésénél, a szobafűtésre pedig s takaréktűzhelyeken főzésre nagyon alkalmas tüzelőanyagul szolgál. Bárhol kezdett legyen a kőszén tüzelőanyagul használni, mindenütt örömmel tapasztalák nagyszerű befolyását az iparra s vidékekre. Füstölő kémények s a gyárépítmények megszámlálhatlan sokasága jellemzi a vidéket, valahol csak az évezredek előtt tenyészett növényzet megkövült maradványai szolgálnak tüzelőül.

A gőzgépek némi tekintetben a kőszénnek köszönhetik létezésüket, vagy legalább oly nagymértű elterjedésüket, melyet — nevezetesen a gőzhajózásnál — a nélkül soha nem nyertek volna,

Chinában már körülbelől 1000 év előtt ástak köszenet; a görögök és rómaiak előtt még ismeretlen volt.

Hogy Angliában már a 13 ik század elején ismerték és használták is főnebb említettük; de hogy Angolországon kívül mások még mit sem tudtak felőle, bizonyítja e következő tény.

Midőn Aeneas Sylvius, IV. Károly császár titkára a XV. század derekán Skótföldre utaznék, nem csekély bámulatára, a szűkölködőknek egyéb könyöradományok között, bizonyos fekete köveket is látott osztogatni, s még nagyobb lön csodálkozása, midőn azt örömmel fogadtatni tapasztalá. Előtte e kõnem neve s természete ismeretlen lévén, meg kellett neki fejteni, hogy az gyulékony természettel bír, s fa helyett tüzre igen alkalmas anyagul szolgál.

Mint más természeti terményeknek, úgy ez uj tüzelőszernek is átvitele a közéletbe, sok megrögzött előítélettel volt kénytelen küzdeni. A minden nemzettel közös, ősi- s kényelmeshez való ragaszkodás, ennek is, mint minden más előnyös ujtásnak, utját állotta.

Igy a XIV. század elején a londoni várostanács, a köszén használatát „mint légrontót“ megtiltotta; jelenleg pedig, az utolsó londoni világkiállítás értesítője szerint, magában Angliában évenként 1680 millió mázsa köszén nyeretik, melynek felerészét London emészti föl.

Jóval későbbben Franciaországban a köszén használata csak a párizsi orvosi kar jóváhagyása mellett hozatott be.

Hogy azonban mindezen nehézségek idővel mindenütt elenyésztek, tanúsítja a köszénnek évről évre nagyobb mérvbeni termelése. Igy, az 1843-ik évi köszén-termelés az osztrák birodalomban csak 7,116,762 mázsát tett, mely 1861-ben már 72,593,262 mázsára rugott. E szerint tehát a köszénfogyasztás az említett 1843 ik évtől kezdve, 1861-ig, évenként körülbelől 3,640,000 mázsával növekedett. A termelt 72,593,262 mázsának fele Csehországra, 8,537,280 m. Magyarországra, a többi az osztrák-német tartományokra esik. Az előttünk fekvő számok tehát fényesen bizonyítják fontosságát a gyakorlati életre.

A köszéntelegekről szólva, talán önkéntelenül is fölmerül egyik-másik olvasónknál azon kérdés: vajjon miből s miképen képződnek a köszéntelegek? Több évi tapasztalataimon indulva, a föld- s vegytani taglalásokat, mennyire lehet kérülve — megkísérlem nyájas olvasóm tudvágját kielégíteni.

Tagadhatatlan, hogy a köszéntelegek a földgyomrában, növényrészekből képződtek. E mellett tanuskodnak nemcsak a világos nö-

vénymaradványok, melyek a kőszéntelepeket környező hegyrétegekben, különböző levél-, galy-, ág- s gyümölcslenyomatokban és alakokban jelentkeznek, de maga a kőszén is, melyen a növény-rostokat világosan fölismerhetjük.

A növények azonban, melyek egymásra halmozásából a kőszéntelepek képződnek, elütők a most zöldelő növényalakoktól; és pedig annál inkább elütők, minél mélyebben vannak a földgyomrában elrejtve, vagy — mi egyre megy, — minél régibb képződési koruk. Ebből tudhatjuk meg a különböző kőszéntelepek viszonylagos korát.

Közép-Europában, a kőszénképződésnek két egymástól különböző korát ismerjük. Az első korban: a fekete-, a másodikban: a barna kőszén képződött. Amaz a régibb kőnemeken, például gránitkövön; ez az újabb korukon, például mészkövön rakodott le; amaz kemény kőrétegekkel, ez lágyabb, agyag vagy homokkő tartalmú réteggel van borítva. Ha a fekete vagy barna kőszénét megkarcoljuk, a fekete kőszén lisztje fekete, a barnaé barna színű leend. Innen ered a fekete- vagy barnakőszén nevezet.

A növényzet, mely e roppant földkincsnek anyagát képezi, vagy ott helyben nőtt, mint az a turfa-képződésnél mainap is történi szokott; vagy időfolytán — különösen vízáradások alkalmával — egymástól távolfekvő helyekről, pontokról sodortatott egybe a hullámok által, a mint mainap is Amerikában gyakran megesik, hogy az öserdőket keresztülmetsző folyamatok nagymennyiségű fahalmazt sodornak magukkal a tenger hullámaiba.

Tudjuk továbbá, hogy a vulkánkitöréseknél, a tenger felszínét változtatja; minek következtében helyet cserélve, a szárazföldet elborítja, míg a vizétől elhagyott tengerfenék, mint szárazföld tűnik elő. Ezeket előrebecsátva, könnyen megfogható, miként történhetett, hogy a tenger mélyébe temetett, gyakran száz ölnyi vastag tengeri iszappal fedett fahalmaz, a vulcanicus kövek képződési korszaka alatt, a földgyomrában a magasabb hőmérsékletnek s e mellett még igen nagy nyomásnak is kitéve, a reája nehezedő újabb és újabb lerakódások által mind keményebbé válva, végre ama kőszerű tömeggé alakuljon át, melyet kőszénnek nevezünk. Minél tökéletesebb e képződési folyamat, annál jobb minőségű a kőszén. Hol az izzó hig közettömeg a farakodmányokat egészen átjárta, vagy hol azok a nagy hőmérsék befolyásának igen sok ideig voltak kitéve, ott kőszén helyett irla (graphit) képződött, mely többé gyulékony természettel nem bír.

Miután a kőszéntelepek képződését illetőleg, a legszükségeseb-

beket érintettük volna, helyén látjuk már a hevesmegyei kőszéntelepek elterjedéséről, s azok nemzetgazdasági becséről szólni.

A szóban forgó barnakőszén-képződés megyénkben a Bükkhegyen innen Siroktól indulva az egerszalóki, baktai, bátori, szarvaskői határokon vonul el és kegyelmes érsek urunk s a mélt. egri főkapitánál ösztönzésére 1860-ban Eger mellett, E-Szalókon, Bátorban, Baktán és Szarvaskőn kezdtek kőszéntelepeket kutatni.

Minthogy a kőszénképződés az egri keleti szőlők hosszában vonul el, s a város legvégső szélén fekvő káptalani tégláégető mellett kővületeket tartalmazó agyag találtatik: ott kísérlették meg, 36 ölnyi mélységig furva, a kőszéntelepet föl kutatni; mivel azonban Egerben a tüzelőszér nem oly drága, hogy a furást nagyobb mélységbe folytatni érdemes lett volna, sőt még a kőszén fölfedezése esetére is, ily mélység mellett, legalább jelenleg, annak termelése magát ki nem fizetné: azért minden további kísérlet kedvezőbb időkre halasztott. Hogy létezik itt kőszéntelep, tagadhatlan, de mélységét nehéz volna megmondani.

A baktai, szarvaskői és bátori határokon, megelőző furások után, melyek azonban a 10 ölnyi mélységet soha meg nem haladták, eddig három kőszéntelepet fedeztek föl, melyek elseje 1 öl, a két utóbbi pedig 4—4 öl vastag, s az elsőt a másodiktól 8 ölnyi, a másodikat a harmadiktól pedig csak három lábnyi vastag agyagréteg választja el.

Leginkább előrehaladtak a bányamunkák Bátorban, úgy hogy a budai magyar kir. bányakapitányság részéről már egy 100,352 □ ölnyi területen mintegy 20 millió mázsa kőszéntelep tartalmazó vájnatelek birói szemléje és becslése eszközöltetett, mely bányavagyon „Gáborvájnatelek” név alatt a budai bányabírósnál levő bányatelekkönyvbe bejegyeztetvén, ezáltal adásvevés vagy hitel tárgya lön.

Ezen birói becslés és telekkönyvi bekebelezésnek célja mindezekelőtt: a kőszént nagyobb mennyiségben fogyasztó vállalatok, p. o. vasutak és gyárak birtokosait, kiknek vállalatai a tüzelőanyag olcsóságára vannak fektetve, — meggyőzni arról, hogy azon bányabirtokosok, kik nekik tüzelőanyag szolgáltatására ajánlatokat tettek, valóban képesek is azt, a vállalat tartamára kellő mennyiségben szolgáltatni; mert pusztá szóra és hirre senki sem fog ilyes iparvállalatba bocsátkozni, míg ellenben a bányatelekkönyv megtekintésével megelégszik. Hasonló vájnatelek adományozása történt a baktai és szarvaskői határokon is.

Eger környékét a természet igen gazdagon ellátta kőszénnel, s

nagy félreismerése volna ez adomány becsének, ha kiaknázni s hasznunkra fordítani elmulasztanók.

Vannak azonban körülmények, melyek a kőszénbányáknak mind művelésére, mind a nyert szeneknek távolabb eső forgalmi helyekre való tovaszállítására akadályozólag hatnak s melyeket most a bátori bányát illetőleg röviden akarok megemlíteni.

Az ok, mely a bányaművelésre leginkább akadályozólag hatott, ama nagy víztolulás volt, mely a felnyitási tér hosszával egyarányban növekedett, és minthogy a bátori széntelep 10 foknyi hajlás mellett a hegy alá vonul, a ferde sik hosszában lefelé folyó vizet, mely mindig a munkának kezdőpontján összegyűl, emelkedő irányban részint edényekkel, részint szivattyúkkal kellett kihuzni; a vízemelésnek ezen neme, melyet csak akkor szoktak használni, midőn a víztolulás csekély, nemcsak igen időrabló és költséges, hanem már elégséges sem volt arra, hogy a bányából a víz lecsapoltassék.

Ez okból 1863-ban egy 6 öl mélységű vizakna (függélyes bejárás a bányába) mélyesztetett, melynek előállítása után, a víz két akós edényekkel emelő-csiga által éjjel nappal merítettett, ily módon 24 óra alatt 2400 akó víz merítettvén ki a bányából.

Ezen igen nagy víztolulás, valamint más részről azon körülmény, hogy igen sok olyan kőszénbánya is van, melyekben épen semmi víz nem fordul elő és az olyan bányáknak tereit, a munkások egészségére nézve igen ártalmas sok kőszénpor miatt, be kell föcskendezni, — azon hegyrétegnek földisimei minőségében leli okát, mely közvetlenül a kőszéntelepen fekszik, mely rendesen agyagos, szilárd és vízhatlan közettömegből áll, melyet feketés színe miatt szénpalának nevezünk. Ama széntelepek már most, melyeknek közelében kitörések (eruptiók) nem történtek, a reájok lerakodott vizálló szénpalával együtt, eredeti fekvésüket megtartották; de egészen más-képen néznek ki oly kőszéntelepek, melyeknek közvetlen szomszédságában, vagy alattuk és rajtuk keresztül kitörés ment végbe; — az eredetileg vízszintesen lerakodott széntelep a hegyek emelése és sülyesztése következtében, vagy oldalnyomásnál fogva különféle kisebb nagyobb részekre oszlatnak, melyek különböző látkörökön fekszenek, és az egyes hegyrészek emelése vagy sülyesztése következtében keletkezett hegyrepedéseken vonul át az esővíz a bányába. Mennél több vagy kevesebb oly hegyhasadék van, annál több vagy kevesebb víz találtatik a bányában.

A bátori kőszénbányában a kőzeteknek ismeretes széthánytsága 1 hüvelyk és 15 öl közt változik és az emelt vagy sülyesztett

egyes hegyrészek szélessége 2 öltől egész 50 ölig terjed. Ezen széthányások következtében a bátori kőszénbányában, hol az ott felturzott három széntelep közül a legfelsőbb 8 öllel magasabban és a legalsóbb 4 lábbal mélyebben fekszik a középönél, azon eset fordul elő, hogy egy, a középő telepbe vízmentesen ázott tárna által, nyolcz ölnyi hegysülyedés mellett a legfelsőbb és négy lábnyi hegyemelkedés mellett a legalsóbb, tehát mind a három telep egy színvonalon éretett el.

Egy földtani tekintetben fölötte érdekes, de gazdasági tekintetben igen költséges eset állott be ezelőtt két évvel a bátori bányában; minthogy t. i. a legfelsőbb széntelep csak egy láb vastagságú szénpalaréteggel bír, ezen pedig egy kavics és ingó homokból álló víztartókeverék halmozódott fel, történt, midőn a középő széntelepben egy darab tovább műveltetett, hogy több mint tiz öles hegy-széthányat következtében, véletlenül a víztartó homok- és kavicsréteget értük el és mivel a vízeresztő hegyréteg jelentékeny terjedelmű s ennél fogva minden esővizet és másféle légköri csapadékokat fölvesz — a több mint 500 köb-öl üres tért tartalmazó bánya a mennydörgéshez hasonló zajjal bezuhanó vízzel öt óra alatt egészen megtelt, és az épen foglalkozott bányászok a bányából alig menekülhettek meg. Daczára annak, hogy a vizet egy álló hétig éjjel nappal szünet nélkül és erőtetve meritették, az mégis inkább áradt mint apadt és a bányának kiszáritása csak egy víztárna (vízszintes bejárás a bányába) által volt eszközölhető.

A főkáptalan nem sajnálta a költséget és előrebocsátott vízszintezés (lejt mérés) után, a víztárna ásatásába fogtunk, melyet a terünek csekély lejtése miatt 90 ölnyi távolságban kellett megkezdeni és mely f. é. febr. 25-én befejeztetett.

Eltekintve attól, hogy ezen tárna művelése mind hosszúsága, mind az előfordult sok, ugynevezett eltévedt kögerendek (vagy lelencz kötuskók) miatt, mely utóbbiakat keménységek miatt löporral kellett szétrepeszteni, időrabló és igen költséges volt, az áttörés a vízzel megtölt bányába még a munkásokra nézve is igen sok veszéllyel járt és minden életveszélynek elkerülése miatt, a vizet fúrt lyukakon részenként kellett lecsapolni.

* * *

A kőszéntelepek és erdők rendeltetését egybevetve, könnyen meggyőződhetünk, miszerint népgazdasági szempontból nagyfontosságú, hogy az erdők kiméltessenek, s azok használatánál tekintettel

legyünk azon fára, mely nemcsak tüzelésre, de építésre, butorok s különféle eszközök és szerszámok készítésére is fordítható; míg ellenben a kőszén a fát csak részben, t. i. mint tüzelőanyagot pótolhatja, annak egyéb rendeltetésére alkalmas nem lévén. Minél több gondot fordítunk azért az épület- és szerszámfa termelésére és feldolgozására, annál több tért nyitunk a népelet nyereséges tevékenységének. Egyenlő erdőmennyiség mellett pedig több fa fordítható feldolgozásra, ha alsóbb rendeltetésében más anyag által pótoltatik. Napjainkban a feldolgozható fa hiánya mind érezhetőbbé válik, s ha e hiány közelről nem fedezhető, a fát távol vidékekről kell szállítani, az ily szállítás költséges volta pedig felrugtatja azon termékek árát, melyeknél a fa alkalmazandó, s a versenyt megnehezíti.

Még többet nyom a népgazdászati mérlegében a kőszénnek tüzelésre fordítása oly vidékeken, hol csak igen kevés vagy épen semmi erdő sem létezik. Így például az egész altiszai terjedelmes síkság népe, — azon városok és helységek kivételével, melyek folyók mellett vagy a gyéren előforduló erdők közelében fekszenek, honnan magukat fával nagyobb nehézség nélkül elláthatják — szalmával, náddal és kockába vagy vályogba vert, szárított marhatrágyával főz és fűt.

Minthogy pedig az említett vidéken, a több éven át tartott nagy szárazság miatt, még nád sem terem elegendő mennyiségben; azért a takarmánynak szánt szalmát kell a lábasjószágtól elvonni s föltüzelní. Az emberék hideg elleni küzdelme fölemészti az állatok eledelet, s ha ez történik, az amugy is rosszul táplált barmot le kell vágni, vagy pedig éhen vesz el. Honnan veszi majd a gazda a földműveléshez oly szükséges trágyát, ha a készlet fölégeti, új pedig alom hiányában nem képződhetik?

A nagy-tállyai, deméndi, p. szikszói, pázmán-pusztai és kápolnai érseki uradalmakban a szalmávali tüzeléssel már három év óta felhagytak; a nagy, falazott kemenczék helyett a cselédszobákban, kőszénégetésre alkalmas kis takaréktűzhelyek állíttattak föl; ily takaréktűzhely 4 frtba kerül, s a főzés mellett szobafűtésre is szolgál. Kenyérsütésre a cselédség számára szalmával fűthető saját kemencze építtetett.

Különösen a falusi földbirtokosoknak kellene odaműködni, hogy legalább cselédségöknél, a gazdászatra oly káros szalma- és trágyatüzelés kiküszöböltetnék, s helyette a jelenkornak megfelelő, olcsó kőszénégetés hozatnék be, hogy így a pór nép meggyőződhetnék annak előnyeiről.

A kőszén mázsája Egerben a káptalan-udvarban 25 krért kapható; minthogy pedig 16 mázsa kőszén annyi meleget képes kifejteni, mint egy öl itteni fa, tehát egy öl fa, 16 mázsa kőszén által helyettesítve, csak 4 frtba kerül, míg a fa öle 6—8 frt, s e mellett a favágatási költségek is megkíméltetnek. Minthogy továbbá minden földbirtokosnak és földművelőnek elég alkalmá van, a vett kőszénét részletenkint hazaszállítani, azért a szállítási költségek tekintetbe sem jöhetnek.

Fűtésre a kőszénét mindenütt használhatni, a hol vaskályha van, csak hogy jó légvonattal birjon, jól be legyen tapasztva, s tüzráccsal ellátva. A kályhacsövet lehetőleg magasra kell emelni, hogy a nagyon könnyű gáznakem a kályhában a cső fölött össze ne gyűlhessenek, hanem gyorsan tovaszállhassanak. A fűtés úgy történik, hogy néhány forgács meggyujtatván, arra apró kőszéndarabok rakandók, de vigyáznunk kell, hogy a tüzrácsot sem egészen kőszénnel el ne takarjuk, sem helyenkint szabadon ne hagyjuk, hanem mindenütt egyenlőn rakjuk be; mert ha egészen eltakarjuk, akkor a léghezamot elzárjuk; ha pedig egy helyt betakarjuk, másutt nyitva hagyjuk, úgy ez utóbbi helyen a lég betódul, s a körüle rakott kőszén, levegő hiányában nem éghet. Az utánrakásnál vigyáznunk kell, hogy ez akkor ne történjék, midőn a kőszén már egészen hamuvá égett; mert a kőszéndarabok, nehézségöknél fogva, a kialudt hamuba benyomulván, a levegőt elzárják; ha pedig az utánrakás elmulasztatott, a hamut a tüzrácson át a hamukatlanba kaparjuk, a még izzó kőszéndarabokat pedig a tüzrácson összegyűjtjük, s rá friss szenet teszünk. Ezt lehetőleg gyorsan kell végeznünk, s általában szabályként tekintjük, hogy a kályha ajtaja az utánrakáson kívül soha nyitva ne álljon, mert a nyitott ajtón erősen betóduló lég, a léghezam, melynek a tüzrács alatt kell elvonulnia, megakasztatik, s aztán a tűz kialszik.

Ipari tekintetben az Eger közelében levő kőszénbányák igen szép jövőnek néznek eléje. Így az egri gőzmalom már eddig is több mint 20,000 mázsa bátori és szarvaskői kőszénét emésztett föl; de azon körülménynél fogva, hogy a fönnemlített kőszénnek igen erős légvonatot kívánnak, hogy égjenek, az egri gőzmalom kéménye pedig a szükséges légvonattal nem bír; azért az itteni kőszénét nógrádival, mely könnyen gyulad, kellett vegyíteni a gőzkazán fűtésénél; hogy tehát a nógrádi, mely szállítása miatt igen drága, nélkülözhető legyen, a gőzmalom tulajdonosa legközelebb új kéményt építtetett, s most az itteni kőszénét vegyítés nélkül is a legjobb siker-

rel alkalmazható. Továbbá az egri főkáptalan téглаégetőjében eddig mintegy 8000 mázsa szintén a legjobb sikerrel fogyasztatott el. Ugy-szintén az itteni pálinkaégető, Sugár József gyárában, mely köszé-neli fűtésre csak 1862-ben rendeztetett be, már több mint 3000 mázsa, a fönnemlített érseki uradalmakban 1500 mázsa, s egyes egri lakosoknál több mint 600 mázsa emésztetett föl. Egerben és környékén tehát két év alatt több mint 33,000 mázsa köszén fogyasztatott el, — igen csekély szám ugyan, de két évvel ezelőtt ez is lehetlenségnek látszott.

Minthogy a parádi érczbányák művelése újabb időben lendü-le- tet nyert, s a mátrai bányaegyesület az érczek feldolgozása és olvasztására zuzdát és kohót építtetett, hol vízhiány miatt gőzgépek alkalmaztatnak, az oda legközelebb fekvő baktai és bátori köszén-bányák uj és pedig nevezetes eladási piacot nyernek.

Legjelentékenyebb fogyasztója lesz köszénünknek a faszegény alföld, mihelyt azzal Eger vasut által összeköttetésbe hozatik. Azon-ban most is jelentékeny előnnyel lehetne használni ez olcsó tüzelő-szert; így a felső-tárkányi szép mészkövet igen jutányosan s nagyobb előleges kiadások nélkül lehetne égetni; egy czukor- és olajgyárnak is lenne Egerben jövője, valamint papirgyárt is előnnyel lehetne felállítani; csak tökére és vállalkozó szellemre van szükség, hogy e vállalatok biztos alapon életbe lépjenek. Ha a czukor- és más gyá-rak Sopronmegyében nyereség mellett fönnállhatnak, daczára annak, hogy ott a tüzelőszer kétszer annyiba kerül, mint itt: miért ne le-hetne ez hasonlóképen nálunk is?

Sőt még egy második gőzmalom is kifizetné magát Egerben, a nélkül, hogy ebből a vizimalmokra legkisebb kár háramlanék, mert akkor gabona helyett kész lisztet lehetne szállítani.

Jegyzet. Kár hogy U x a úrnak a kettős megyénk bányászati viszonyainak vázlatos megismertetését be nem fejezheté. Akart ő még a megyeinkben előfor-duló márvány-, pala-, malomkövekről és más ásványokról egyetmást mondani: de az idő rövidsége, mely a jelen munka kinyomatását továbbra halasztani nem en-gedé, oka, hogy értekezése ezen befejező részének el kellett maradnia. Ugyanezen ok kényszerített engem is, hogy a német nyelven irt dolgozat magyarra fordítását nagy sietséggel végezzem, s hogy e nagy sietségnek a fordítmányon látható nyo-mait el nem mellőzhetém.

S z e r k.

VII. RÉSZ.

HEVES ÉS KÜLSŐ SZOLNOK T. E. VÁRMEGYÉK
TÖRTÉNETI VÁZLATA

IPOLYI ARNOLD

ÉS

BALÁSSY FERENCZTŐL.

VII. RÉSZ.

Heves és K.-Szolnok t. e. megyék őskori régészeti és középkori műemlékei vázlata.

Ipolyi Arnoldtól.

Megyénk leírása során annak itt történeti vázlata is következőn, ennek mintegy bevezetéseül vagy kiegészítéseül őskora régészeti és középkori műemlékei képét volna feladata e soroknak előállítani.

Kétségenkívül nehéz és merész vállalat ott, hol az e tárgy ismeretére megkiváncsolt tüzetes és szakavatott, hosszas, fáradalmas és költséges e nemű vizsgálatok és észleletek terén eddig mi sem történt; s ennek híjában az adatokat nagyobbára csak a véletlen szolgáltatja innét s amonnet kezünkbe. Mert nincs egy helye sem e megyének, mely e tekintetben eddig rendszeres e nemű vizsgálat alá vétetett volna; s annál kevésbbé lehet szó egész területének ily ismeretéről.

Nem lehet azért itt sem akár kimerítő és teljes, vagy épen hibátlan leírásáról szó, hol csupán az e részt hozzám intézett felhívásnak megfelelő készséggel igyekeztem a megye régészeti leleteinek és fennmaradt műemlékeinek nyomán, annyira amennyire ezek tudomásomra jutottak, a vidék e képét az ezen irodalmi szak mai színvonalára emelkedett újabb tanulmányok igényei szerint összeállítani.

I. A megye őskori régészeti leletei.

Valamely hely és vidék őskora ismeretének kútfőit napjainkig nagyobbára csak az írott vagy legfeljebb a föld színén fennmaradt emlékek képezték.

Az Írás, a régi classicus hellen és római írók nagyobbára kétes hely- és népneveit igyekezett azután a történelem az illető helyekkel, melyeket tárgyalt összefüggésbe hozni, s ezekre a vélekedéseknek a mily hosszú, oly bizonytalan s ingatag sorát alapítani.

Igy vélték például megýénknek, melyröl szólunk, vidékein a historia tudomány gyenge kezdeményei óta, mintegy Bonfinis és Ranzanitól kezdve, Laziuson és Timonon át egész Goroveig, majd a Quadok és Pannonok, majd a Metanasta Jászok, majd Illyr Agriaiak, sőt épen a rómaiak lakhelyeit, egyszerűn a pusztá névhasonlatok kritikátlan adatai nyomán kereshetni.

A mai történetvizsgálat e tekintetben már nem csak szigorűbb az e nemű adatok bírálatában; — de mélyebben is merűl, hogy úgy mondjam a földszinén alól, annak belső rétegeibe: az ős földlakók, az állatok barlangjaiba s a régi népek sirjaiba, ott keresve s onnét hozva fel az egymásra következett ős és legrégibb népségek és lakhelyeik feltalált művei maradványait, mint a felölők s műveltségi fokozatúkról, melyet a világ történetében elfoglaltak, legvilágosabban szóló és legbiztosabb adatokat.

Igaz hogy ezek nagyobbára nem tudnak és nem szólnak határozott népségek és nemzetségekről, nem azok bizonyos neveiről, vagy hogy ezekiránt nagyobbára csak kétségben hagynak. De annál biztosabban tájékoznak ezen népségek és az általok lakott vidékek művelődési állapota, ennek emelkedő korszakai s terjedelme iránt.

Az ezen korszakokat és népeket jellemző régészeti leletek bevett elnevezései szerint vélem itt tehát ismertetendőnek megýénk területének is őskorát.

I. Őskőkori leletek. ¹⁾

A legősibb korszakból, az úgy nevezett Palaeolith vagyis legrégibb s ős-kőkorból vidékünk mit sem képes eddig felmutatni, minek nyomai határozottan arra utalhatnának, hogy területe ezen időszakban már lakott és népesített volt.

---

*) Az őskori korszakok ezen osztályozására nézve megjegyzendő, hogy azokat az archaeologia nagyobbára az eszközök anyagára alapítva nevezi el így. Mi mellett természetes, hogy az átmeneti időszakoknál, valamint az egy és más földrészen korábban vagy később bekövetkezett műveltségi korszaknál fogva nem lehet szorosan elválasztó vonalt húznunk az eszközök anyaga használatára nézve. Eltekintve attól, hogy a műveltségi különféle viszonyok közt, később is még, például a vaskori eszközök mellett kőeszközök is használatban lehettek.

Az ezen korszakot jellemző azon, pusztán törés és ütés által alakított kezdetleges kőeszközök, — amint azok durván kinagyolt kőszerekből vagy csak nagyjából kidolgozott állatcsontokból, majd kihagyezett élesre vagy szurósra vert kovakő-eszközök s fegyverek voltak, és melyekkel a vastagbőrű őszállatok közt a barlangban lakó ősember élt volna, miután ezen eszközök is nagyobbára csupán az ásatag őszállat csontok s mélyebb földrétegekben találhatók, — valamint másutt is hazánkban eddig csak igen ritkán merültek fel, s alig egy-két helyütt találtattak, úgy vidékünkön is azoknak nyoma tudomásunkra eddig teljesen ismeretlen.

Lehet ugyan, hogy ennek oka egyszerűn a tüzetes vizsgálatok hiánya, miután az ily durva és formátlan kőeszköz-alakzatok a figyelmet másképp is könnyen elkerülik. De hiányoznak szinte a feltünőbb kőkorszaki kősirok is és általában a Megalith-emlékek neve alatt ismeretes durva kőemlékek, régi természetkezési, lak vagy épen isten tiszteleti helyek és maradványok e nemű nyomai; vagy hogy legalább ezek is az elmulasztott tüzetesebb vizsgálatok hiánya miatt eddig tudomásunkra nem jutottak s ismeretlenül rejlenek s lappangnak. Ámbár ezen emlékek nagyobbrészt már a következő újabb kőkorszakhoz tartoznak.

II. Újabb kőkori leletek.

Ezen korszak az ugynevezett Neolith, újabb kőkör, melyben már farogott és csiszolt, simított és köszörült kőeszközök és fegyverek, balták és kalapácsok, nyilak és vésők használtattak. Ezek már nyilván kidolgozott alakzatuknál fogva érc eszközökkel készíthettek azon korszakban, midőn még az érczek használata nem volt ugyan általános; de mégis annyira ismeretes, hogy velők a kőeszközök készítése nagyobb tökélyre jutott.

Ezen újabb kőkori eszközök leletei, valamint általában már hazánkban, úgy megyénkben is gyakran jönnek elő; mind a mellett hogy ezek is kevesbbé keltve fel a figyelmet, a tüzetes vizsgálat és feljegyzések hiányában a legtöbb esetben ismeretlenül maradnak vagy épen teljesen elenyésznek.

Az előttem ismeretes néhány lelhely közül nevezetes az egri völgy-síknak mintegy közepén fekvő pusztaszikszói mező Egeren alul, hol több ily kőfejsze találtatott s két átfűrt trachit példány közülök gyűjteményembe jutott. Hasonlón egy durvább széles lapu s a nyelv alkalmazására átfűrt fülű példány az előbb említett

Pusztá-Szikszóval határos Szihalom, Borsodmegyei helységből, melynek érdekes vaskori leleteiről alább lesz szó, került hozzám.

Kettős megyénk alsóbb kőszegény részein sem ritkák azonban ezen leletek. A Tisza mellékéről Török-Szent-Miklós és Szolnok melletti kengyelkői pusztáról is egy ily ritka zöld kigylakő buzogány csinos példányát birja gyűjteményem.

Ugyan e vidéken Mezőtúron gyeptörés alkalmával palakő vésők találtattak. Valamint Nagy-Réven a Tisza árterén, televény földben kőkori eszköz darabok és cseréptöredékek nevezetes állatsont maradványok, koponyák, czomb- és lábszárcsontok közt, melyek a bostaurustól származnak; s ezek mellett még számos unio-féle kagylók is ásattak ki 1865-ben; mint erről az Archaeologiai Közlemények (II. 303 és IV. 191) értesítenek. A leírásból azonban ki nem vehető, vajjon ezen kőtárgyak nem tartoznak-e még talán épen az őskőkori maradványokhoz és eszközökhöz; mire azon körülmények látszanak utalni, hogy ős állatsontok közt jönnek elő. Vagy hogy itt a Tisza partján kőszközsekkel előjövő csont- és kagyló-hulladék rétegek talán épen hasonlók volnának a Dán tengerparti őskori ugynevezett kioekkenmoeddingsféle konyhahulladékokhoz, a békateknő, fogincsek (anodonta) és gyöngyikék (unio) csont és kagyló halmazaihoz, minők hazánk más vidékein is mutatkoznak (Lásd Műrégészeti kalauz I. 7.), s az ezenkori őseemberek élelem-maradványai rétegeit képezik.

Hasonló kőkori határozatlanabb nyomokról birunk még adatokat a Tisza-Derzsről, az ottani Halászmalom mellett kiásott kőszekerczékről és cserép töredékekről, valamint a hatvani szőlőkben és Tisza-Igáron előjövő régi cserepekről (L. U. ott I. 118).

Ily kőkori legdurvább alakzatú cseréptöredékek másfelé is, nevezetesen az előbb érintett tiszamelléki lelhelyeken is, mint Török-Szent-Miklós és Mezőtúr vidékén nagy számban és tekintélyes alakzatokban találhatók. Nevezetesen az utóbbi határából, a Berettyó, régibb nevén Tur folyam partján kiásott legkezdetlegesebb művű ily cserép bálványfő ritka alakzatnak töredékét is birja gyűjteményem.

Hasonló nagy durva téglaszinű cserépdarabok az Eger feletti Eged hegy oldalán, valamint megyeszerte mindenfelé találhatók.

S ezen adatok, más határozottabbak hiányában is, eléggé tanusíthatnak arról, hogy kettős megyénk egész terjében, kezdve az Eger feletti Egedtől egész a Tisza, Zagyva és Berettyó folyamok vég-szö-

geletéig az újabb kőkor ősnépsége által már mindenfelé lakott és népésített terület volt.

III. Rézkori leletek.

Következik e kőkorra a fémkor s nevezetesen ennek első időszaka az arany-, réz- vagy bronz- és érczkor; melyben már arany, réz és ércz, azaz réz és ón, vagy réz és horgany vegyületből készültek az eszközök, fegyverek és ékszerek.

Ezen időszakot, mely az iberi és celta ősnépségeknek tulajdonítatik, valamint Europa szerte, Irland végső tengerfokától egész Adriáig s a földközi tengerig mindenütt, úgy hazánkban is, és nem kevésbé megyénkben talált arany-, réz- vagy bronz-művek nagy száma állítja előnkbe.

A megyénket éjszakkeletről környező borsodi B ü k k hegység, valamint a megyét észak-nyugatra átszelő s egész a határos Nógrád megyébe bevonuló M á t r a hegyláncz lereszkedésének egyes pontjai a hazánkban i őskori bronz, sőt arany tárgyaknak épen a legdúsabb lelhelyeit képezik.

A Mátrában Heves megyének majdnem határán álló Nógrád megyei K i s - T e r e n n e helység már mintegy ötven év óta nemcsak úgy ismeretes, mint legdúsabb lelhelye az őskori arany és bronz sodronyoknak, tekercseknek, perczek és karikáknak, boglárók füles és hüvelyes (műnevé n p a e l s t a b és k e l t) bronz vésőknek stb. hasonló eszközöknek s ékszereknek, valamint az ezekkel előjövő csempédényeknek; — de mint az e lelhelyen talált fel nem dolgozott érczöntvény-rögek, agyagformák, öntőminták, hamurétegek és tűzpadok mutatják: itt egyszersmind a Mátrahegység egykori dús réztermelésének ezen érczkori ősnépségek idejében nevezetes öntő- és kohaműhelyei voltak *).

A Mátrahegység ezen érczkori ily kohó- s öntőfészkei felfedezése után, többé senkit sem lephet meg a Mátrának majdnem minden pontján előjövő hasonló réz- és bronz-eszköz-leletek nagy száma.

---

*) Ezen érdekes leletek már Jankovich, Fehérváry és leginkább idősb Kubinyi Ferencz által gyűjtve, részben a nemzeti muzeumba jutottak. Újabb ismeretetésök szintén Kubinyitól megjelent: Archaeologiai Köz. II. 81. — Ehhez járulnak a szomszéd lapujtói újabb leletek u. ott közölve. — A borsodi szomszéd B ü k k hegység leleteire hasonló n figyelmeztettek e mellett: A kunok B é l - H á r o m k u t i Apátsága leírásában 6 és követk. lapon.

Melyek azonban amint már századok óta felmerülnek, s a mint azokat csak a véletlen hozza, majdnem kizárólagosan a föld színére, úgy nagyobbára ismeretlenül enyésznek el, a föld népe, sőt olykor a műveltebbek kezei közt is elkállódva, a rézkovács és öntő műhelyekben felolvasztva semmisülvén meg ugyszólván rendre. Ritkán veszi azonban még ennek is a hírét a műveltebb közönség, vagy épen a tudomány s irodalom, még napjainkban is, hogy legalább a lelhelyeket, mint az ős népségek lakhelyei pontjait az ős geo- és topographia számára megjelölhetné. S még ritkábban jut a leletekből egykét darab gyűjteményeinkbe fentartásul és leírásul. A költséges tüzetes és rendes vizsgálatok hiányában csak az itt ott majd a hírlapokban, majd beszélgetés s hirdások nyomán felmerülő egyes adatok tájékozhatnak e téren is, ritka esetben birván körülményesebb leírást s még ritkábban jutván magához a lelethez, hogy annak érdekét és becsét constatálhassuk.

Igy ismeretes többnyire csak azon néhány nyom is, melyből még megynék egy és más vidéke ezen őskori képét rekonstruálhatjuk.

Nevezetesen mindjárt Eger határából ismerünk a Sikhegyen feltalált érdekes bronztekerceket, kalapács, gyűrű és láncszerű eszközöket és ékszereket; Gyöngyösnél a Mátra tövében talált réz csészéket, sarlókat, vésűket; a Mátra tarnai völgyében Verpelétnél előkerült ritka nagyságu bronz tekerceket*). A felsoroltak nagy része Plank Ferencz úr egri gyűjteményéből jutott ujabbán Ráth György úr pesti gyűjteményébe.

Hasonlón Eger tőszomszédságából Felső-Tárkányból, mint, hallomás szerint, máskép is számos bronzok dús lelhelyéről, bírok két lándzsát és egy ritka bronz füzőtűt Martonffy Károly ur szíves adományából gyűjteményemben. Mely utóbbi ritkább tárgynak rajza is a Műrégészeti Kalauzban (I. 33.) megjelent.

Nevezetesebb ily újabb lelet merült fel a múlt évben Mátrában Sirok mellett, melyből két bronz orsó és két hajtű féle Plank urnak említett, valamint saját gyűjteményembe kerültek. Utóbbiak páratlan nagyságuak s jeles alakjuk, valamint szíronyuk által ritka szépségűek. Az orsóféle eszköz másfel láb és kéthüvely hosszú s a tű is csak két hüvelygyivel rövidebb.

Még nevezetesebb az ezen említett vidéken felül Erdőkővesd és Istenmezeje mellett előjött lelet; melynek egyes

---

*) Archaeologiai közlemények VII. 76.

részletei, nevezetesen két hasonló bronz főveg, mintegy koronaszerű fejdísz, e nemben páratlan egyetlenek s oly unicumok, melyek hasonlóját eddig a világ összes gyűjteményei s leletei leírásában hasztalan keressük; sőt mint tavál a párisi világtárlaton, hol ezek egyik példánya ki volt téve, magunk tapasztaltuk, illet az e nemben elsőrendű szaktudósok, kiknek bámulatát felgerjeszték, eddig szintén nem ismernek. Ezek egyike gróf Keglevichék által a nemzeti Muzeumba, a másik gyűjteményembe jutott. A tárgy érdekét nevelik a körülmények és mellékdarabok, melyek közt sajátom legalább találtatott. A korona szerű főveg emberi csontváz koponyáján volt, míg a nyak körül az ostrea-féle kagylóból szépen faragva és simára csiszolva készült ujnyi vastagságu gyöngyfüzér-szemek feküdtek. A csontváz oldalai mellett számos apró bronz kúpos pikkelyek voltak elszórva; melyeken, valamint a fővegen lyukacskák a bőröltöny- vagy bélés-hezi varrásnak nyomai láthatók; — hasonlóan ezek mellett az ismeretes kis trombita alakú függőékeségek és finom vékony meghajlott kések több darabja találtatott. A lelet ezen körülményei nyilván arra utalnak, hogy itt két előkelő férfúnak, valószínűleg főnököknek temei voltak eltemetve; kiknek e hely tehát lak- vagy székhelyük lehetett *).

A tudomásunkra s ismeretünkre jutott újabb itteni leletek legérdekesebbike, mind tárgyainál, mind pedig lelhelyénél fogva, 1864-ben Füzes-Abonyban történt. A lelhely a Mátra hegyvonallal épen átellenesen a megye kelet déli oldala felé vonuló Bükk-hegység legvégső halom és dombszerű leereszkedései alatt fekvő Eger-völgyi sikon áll, Füzes-Abony helysége tözsomszédságában. A falu alatti új út és hid építésnél, a mint a folyó akkori medréből régibb medrébe lejtetett vissza, ennek ásásánál a folyó ágya mélyedésének párkányában, mindjárt a hid mellett, számos bronz eszközök kerültek elő. A lelet nagy részének elvesztegetése daczára, a véletlenül még első kézből birtokomba került részlet is azt mutatja, hogy vagy itt a lelhelyen, vagy pedig a közel magaslatokon, honnét a víz e

---

*) Lásd ezen kelta bronz főveg rajzát kiadva gyűjteményem példányáról Műrégészeti Kalauz I. 53 lap 105 sz. A fenebbi leírás s a közelebbi megtekintés feleslegessé teszi annak vitatását, hogy a tárgy főveg és nem nyakvért volt, mint az idézett szöveg véli. Miben véleményemet más szaktekintélyek is, nevezetesen Filiminov orosz és Lindenschmit német muzeum-örök istápolják. — A pikkelyek és nyakfüzér rajzai hasonlóan u. ott I. 41 és 47 lapon 69 és 88 szám alatt kiadva megjelentek.

bronztárgyakat lemosva ide hozhatta, ily bronztárgyaknak kohója vagy műhelye létezett; épen úgy, mint a fenebbi mátrai kis terennei is és lapujtói ilyen volt. A hozzám került darabok ugyanis ily műhelynek teljes képét nyújtják. Mert kezdve az érczrögtől s az öntött és kovácsolt azon többé kevésbé kinyújtott bronz rudacskáktól, melyekből az eszközök készítendőek voltak, úgy szolván mindennemű ily bronzkori eszközök és fegyverek példányai vagy csak töredékei jönnek elő a lelet tárgyai közt: Ugy mint kard és lándzsa töredékek, keltek és paelstabok, a sarló féle eszközök, kések sőt még egy ritka pajzs féle tárgy töredékei is. — Mi nyilván egy ily műhely maradványaira mutat.

E mellett a mint a lelhely lapályon, vizes helyen jön elő, mely mint a folyam kanyarulatait követő part magaslatok mutatják egykor álló víz vagy tó színe is lehetett, úgy arra is figyelmeztethet: vajjon itt nem forog-e fen az ujabban Europa szerte vizsgált és felfedezett rézkori ugynevezett tavi czölöpépitmény telepek (Palafittes, Pfahlbaa ten), egyikének nyoma, minők eddig hazánkban még majdnem egészen ismeretlenek. A feltevést istápolhatná még az is, hogy a feltalálók szerint, a tárgyakkal rothadt faczölöp is kiásatott. Többnek azonban a fölszínén a mint vizsgáltam semmi nyoma sem lévén felfedezhető, mélyebb vizsgálatok pedig nem történvén, a véleményt felvetve, annak bővebb vitatását egyelőre abban hagyhatjuk.

Mindjárt azonban Füzes-Abony szomszédságában is Makláron ily érdekes lelhely nyomát tanúsítja egy ezenkori ékszer-láncznak itt talált és termésaranyból készült szivalakú szeme, mely néhány év előtt innét gyűjteményembe került.

De nem csak itt a Mátra és Bükk hegység aljában, hanem általában a megye alsóbb részei síkterületen is és a Tisza mellékén, dacára annak, hogy a leletek hírét ritkán vesszük, mégis szórványosan bár, de mindenfelé találkozunk bronzkori maradványokkal.

Igy ismerjük Tisza-Igarról edények, Tisza-Szöllősről aranyékszerek, Inokáról, a megye legvégén, bronzok és edények leleteit már az Archaeologiai Közleményekből (II. 293. 302). Tisza-Örsön talált számos nagy és vékony, sajátosabb és ritkább bronzkarikák közül szinte több példány jutott gyűjteményembe. Még nevezetesebbek a Török-Szent-Miklós határában Tinóka partján felmerült sirok egyikéből, egy csontváz karján általam talált sodronyszerű és kapcsos bronz karperecz — tudtomra eddig szinte az egyetlen ily példány; valamint a Fegyvernek felé szinte a Tinóka partján álló sírhalmok egyikéből kiásott ritkább granát-, s az

ismeretes üveg pastaszerű anyagból készült aranyos és színes gyöngy-füzérek leletei. (Gyűjteményemben).

Mindezeket azután, mint rendesen, a cserépedények leleteinek egész sora kíséri mindenfelé, melyeknek válogatott példányai, valamint érdekesb részleteiknek egész sora található gyűjteményemben.

Ezen ugyszólván csak mintegy szögről végről vett adatok is eléggé tanusítják, hogy az érczkorban megyénk vidéke az ezen őskori nép által már is mindenfelé lakott és népesített volt. Hogy annak a Mátra és Bükkhegységben kohói és öntő műhelyei léteztek. Sőt hogy itt a népfőnökeinek székhelye is létezett, mint a fenebb leírt istenmezei s erdőkövesdi leletek mutatják.

IV. Vaskori leletek.

Az előbbi nyomok után, melyek már egészen a történet előtti korszakba érnek fel, kételkednünk többé alig lehet, hogy a historiai korszakban megyénk népesítve ne lett volna; mely korszakba esik már az ugynevezett *v a s k o r*; melyben a házi szerek, eszközök, fegyverek vasból kovácsoltattak, s az ékszerek ezüstből is készültek.

Igaz ugyan, hogy a vaseszközök leletei, melyeknek ezen feltévést igazolniok kellene, minél ritkábbak, s alig tudunk széles megyénkből csak néhányat is felmutatni, melyek szinte nagyobbára csak határhelyeiről jöttek tudomásunkra.

De a vaseszközök leletei ezen hiányának oka a szakértők előtt eléggé ismeretes. A vas ritkán állja ki úgy a földmélyében, mint a védő szíronynyal bevont réz és bronz az idő fogát, s a rozsdától nagyobbára emésztve többnyire elenyészik. E mellett a feltalált vaseszközök alakja s anyaga, a hol még épen jutott a felszínre, a mai használatra alkalmasabb, másrészt kevésbbé feltűnő lévén, mint a zöld patina lepte sajátságos és a mai használatra épen nem alkalmas bronz tárgyak, ritkábban részesül különös figyelemben, s ennél fogva ritkábban is tartatnak meg a gyűjtemények és tudomány számára példányai. Itt tehát még a véletlen is kevesebbet szolgáltathat kezünkbe; s még akkor is, ha szolgáltat, jóval nehezebb a kevésbbé kiváló jelleggel bíró tárgyaknak felismerése és meghatározása.

Mindössze azért e részt, mint említém, csak egy-két nyomot hozhatok fel megyénk határszéleiről, de melyek így is eléggé tájékoztatnak annak vaskora iránt.

Igen érdekesek mindjárt e tekintetben, nevezetesen saját nem-

zetünk őskorára nézve is, a Heves megye közvetlen határán, az Egri völgy végén álló Szíhalom Borsod megyei helységben felmerülő leletek, melyeket évek óta ritka gondnal s őrszemmel kísér a hely derék segédlelkésze Foltiny János ur.

Ismeretes ugyanis, hogy Béla király úgynevezett névtelen győzójének története szerint Árpádnak hadai, amint Borsodból a Sajó mellékéről Hejő völgyének jönnek Eger és Heves felé, úgy Eger völgyének végére érve a folyam feletti vég magaslatok egyikén, a mai Szíhalmon megállapodnak, felütve itt táborukat galysátorok alatt, honnét ugymond a hely azután Szíhalom nevét vette. Ezen hadi állomásból foglalják el azután az egész Heves megyét szélteben és hosszában, egy részt a Mátrától egész Poroszlónál a Tiszáig, másrészt lefelé a Zagyva mentében egész a Körösig. *)

Tekintve honfoglaló ősünk hadának ezen szíhalmi hadállását, honnét a megye foglalása véghezvitetett, feltűnik a szíhalmi magaslatnak némi földvár és földsánczolati jelleme, melyből ásások alkalmával számos cserepek mellett vas balta, csupor és más töredékes darabok közt legujabban még ritka két ezüst karpereczszerű oly karikák is kerültek elő, minők az e nemű bronzkori gyakori alakzatok. Ezen ezüst eszközök vagy inkább ékszerek vaskori tárgyakkal, melyekkel mint tudjuk az ezüst rendesen együtt jön elő, nyilván arra mutatnak, hogy itt kétségtelen vaskori leletekkel van dolgunk. Miután pedig nemzetünk bevándorlása is még hazánknak vaskorába esik némileg, nevezetesen ha még az előbbi Hunszavar vagyis Várkún magyar népségeink korát is, bevándorlását s itteni lakait tekintjük, mindenesetre igen érdekes itt, hol a történet is nemzetünk őseit említi, oly vaskori előkelő lelhelylyel találkozunk, mely magyar népségünkől származhatik.

Hasonló érdekes lelhely itt Borsod és Heves szélén, s alig egy-két órányira felebb fekvő Tar helység felett álló Tatárhegynek (lásd e névnek ősmagyar népségi jelentőségét Magyar Mythologia 128) nevezett fensík; hol számos csereptöredékek mellett azon kigyófejű érdekes vas karperecz s a még érdekesebb díszes alakzatú

---

*) Az említett hely, mely egyszersmind a legelső történeti adat Hevesmegye multjára nézve, mondja: Dux Arpad et sui — venerunt ad fluvium Egur, et ibi paratis tuguriis plures dies permanserunt et montem illum, super quem duci foliata fecerunt, nominaverunt Zenuholmum (Színhalom) et castra eorum fuerunt a fluvio Ystoros usque ad castrum Purozlou stb. Anonymus Belae R. Not. XXXII. fejezet.

tekert csat vagy fibula találtatott, melynek képét gyűjteményem ezen nevezetes darabjairól levéve a Műrégészeti Kalauz közli (I. 65. lap. 112—3 szám alatt). Sőt azóta is ujabban e helyütt mintegy 25 darab bizanczi s velenczei arany találtatott.

Ezen leletek ránk nézve hasonlóan azon fokozott érdekekkel bírnak, hogy az ezen egész vidék népsége még sajátos palócz nyelvjárása és többi magyar népüktől elütő kinézése, valamint szokásai által is felismerhetőleg azon eredeti Kúnpalócz magyar népségnek mutatkozik, mely szintén Béla névtelen jegyzőjének tudósítása szerint (XXXII. fej.), itt a borsodi Bükk és hevesi Mátra hegységet szállotta meg Bors és Örs, Ed és Edemen vezérei alatt, s melynek ivadékai azt maig lakják.

Ezen ősnépségeink vaskori művei lesznek, nyilván ama földhányások és földsánczféle földvárak is minőknek nyomai itt többfelé, mint nevezetesen az említett Szihalmón és Diós-Győrnél is előjönnek; miután ily földvárak nem csak, mint a történetből tudjuk, az Avarok vagy Várkúnok Ringjai azaz Győr vagyis gyűrű alakú alkotmányai voltak, de bevándorló őseink megyei, több helyütt még ugynevezett szolgáló-győri s egyéb földvárjai is ezekhez hasonlóak s velők talán azonosak is lehetnek.

Érdekesebb e tekintetben mint nevezetes ősnép-műmaradvány még azon földtöltés, melynek a Dunától Tiszáig nyúló vonala a Csörszárka név alatt ismeretes és mely Heves megye felső részét épen keresztül szeli; hol nevezetesen Erdőtelek mellett maig még a legtetemesebb s valószínűleg teljes eredeti magaslataban áll, Mező-Tárkány felé vonuló hosszabb darabban. A tüzetes felvételek és vizsgálatok hiánya miatt még maig sem lévén ezen ép oly érdekes mint nagyszerű őskori alkotmánynak eredete és rendeltetése megfejtve, csupán hozzávetőleg állitható, hogy az, az Európa szerte nevezetesen nyugat, kelet és dél felé előjövő hasonló ily földtöltések szerint ítélve, valószínűleg római határ-védárok lehetett; mely azután akár a rómaiak, akár pedig, mint valószínűbb, a rómaiak szövetséges népei által alakított a birodalomnak barbár népek általi megrohanása s ezek betörései akadályozására s feltartóztatására.

A római korról szólva, végre bejegyzendő volna még a a vidék őskori népei emlékei közé, annak külön római kora is, a menyire itt maradványai mutatkoznak. E kor mintegy a bronz kornak

végére s a vas kornak kezdetére, a magyar népségek betörése előtti időre s így a két előbbi korszaknak mintegy közepére esik.

Nyomat vidékünkön csupán a szórványosan itt ott előjövő római érmek jelelnék; minők nevezetesen a Tisza mentében is s régibb időbeli átmeneti réveinél leginkább mutatkoznak. Így gyakran jönnek elő tudomásomra például Szolnoknál Nagy-Tenyőn, Kengyelen, Török-Szent-Miklóson; mint az Archaeologiai Közleményekben is ezen leleteket feljegyezve találjuk. De Hevesmegye felsőbb részein is, például Maklár-on, Mező-Tárkányban és vidékén — hol épen a Csörszárok vonala átvezet — hasonlóan, mint többszöri hallomásból tudom, gyakoriak volnának a görög és római arany s ezüst érmek leletei. Ezen tárgyról azonban Dobóczy képviselő ur hevesi érdekes érem gyűjteményének várt ismertetése van hivatva kellő s bővebb világot deríteni.

Véleményem szerint épen ezen észlelet, hogy a római érmek így csupán szórványosan jönnek elő és hogy a megyében mindaddig semmi más nagyobb római kő- vagy építészeti emlék nem merült fel, minőkkel mindazon vidékek főhelyei birnak, hol hazánkban a rómaiak laktak, leginkább tanusíthatja, hogy megyénket a rómaiak csak mint szomszédok érinthették, közlekedésük, kereskedésük vagy olykori hadjárataik által.

Azon félreértésből eredt hibás adatokat is, melyeket Gorove Lazius után Egerre, mint római őskeresztény helyre nézve felhozhatónak vélt, már másutt, mint teljesen értékteleneket felvilágosítván*), nem marad egyéb hátra, minthogy megyénk ezen őskori népségeinek emlékei után, még annak keresztény középkori műemlékeit is röviden vázoljam.

II. Megyénk középkori műemlékei.

A népek és nemzetek múltjának, műveltségi viszonyainak és polgárisodásának, sőt nagyságának és magasb tehetségének legkitűnőbb jelzői a monumentalis művek: azon emlékszerű műalkotmányok, melyek oly időből, midőn a történet hallgatott vagy feledé feljegyezni a művelődési mozzanatok, élénken és hangosan szólnak, s még magának a történetnek is nevezetes tényezőül, a történelemnek pedig tekintélyes kútforrásaul szolgálnak.

---

*) Az egri székesegyház 2. lap.

Egyiptom gnálai és templomalkotmányai, pilonjai, szobrai és sírkamarái, népe műveltsége történetének élénkebb tanui, mint Herodot s összes antik író kortársainak mesés történetei.

Nemzetünk őskori műalkotányaiból igaz mitsem tudunk jelentékesebbet felmutatni. S jelentéktelenebb, bizonytalan maradványai közül is csak kétesen tapogatódzik maig a vizsgálat.

Mire azonban nemzetünk is a középkor végén a kereszténység által a polgárosodás, a világműveltség részesévé lesz, ennek szellemétől áthatva részt vesz azonnal annak egyházi nagy monumentális művei, mint polgárosodási magasb szelleme mindannyi jelzői alkotásában.

Nemzetünk művelődési történetének eddig megiratlan parlagon s üresen hagyott lapjai minderről alig tudnak valamit. Fajunk térfoglalásának harcjai és küzdelmei, uralma és belszervezete megalapításának tusái közt feledék nagyobbára művelődése, csendes ugyan de nem kevésbbé emlékezetes lépteit feljegyezni.

Csak most, midőn régi műveltségünk ezen bámulandó emlékeinek nagyobbára már feledett, romdúlt vagy egészen elpusztúlt nyomait felismerni kezdtünk, indultunk ki néhányan alig néhány éve azok keresésére és vizsgálatára. S már is az első lépésnél, úgyszólván, mindenfelé tekintélyes maradványokra és nyomokra jutottunk.

De e vizsgálat még csak most jött folyamba. Kezeink még a kutatással vannak elfoglalva. A dús nyomok miatt hosszas időt igénylő fáradságos tanulmányok és vizsgálatok nehéz meneténél fogva alig hogy néhány vidéket lehetett eddig tüzetesen átnéznünk és leírunk. Az összes anyag előállítására vagy épen rendezésére még rá nem érhattünk; sőt a legtöbb vidéknek eddig csak felületes áttekintéséhez juthattunk, s a részletes vizsgálat legnagyobb részt még a jövő teendője marad.

Ezen utóbbiak közé, hol még a részletes vizsgálat nem volt foganatba vehető, tartozik itt tárgyalt kettős megyénk területe is; mely másképp is századokon át nem csak haddulásoknak kitéve, de idegen, pusztító barbár uralom igája alatt is senyvedve, legtöbb helyütt egykori műemlékeinek csak pusztta helyét vagy legfelébb rommaradványát képes egyedül felmutatni.

De még így is, műalkotmányai ezen romjai közt is, képes a középkori művelődés nagyszerű alkotmányainak úgyszólván minden neméből egy-egy emléket, legalább mintegy hirmondóul felmutatni, s ez által is nevezetes polgárisodása menete és viszonyai iránt tájékoztatni.

A műízlés azon két nagy korszaka, mely hazánk középkori műtörténetét képezi: 1) az úgynevezett román basilikai, vagy félkörív ízlés, a IX. századtól mintegy a XIII-dik századig; és 2) a XIII. század vége óta a csúcsív vagy úgynevezett gót ízlésnek fejlődése a XVI. század elejéig, — mind a két ízlésnek átmeneti, vagy úgynevezett transzennal korszakaival együtt véve *).

S ezen ízlések kettős korszakára osztva tárgyalhatók már megynék műemlékei is.

I. A basilikai román ízlés korszaka a IX. századtól a XIII-dik század végeig.

Mindjárt nemzetünk keresztény művelődési korszaka első kezdetével így emelkedik már a megye főhelyén Egerben püspöki székesegyháza; melyről már IV. Béla király mondja, hogy „sz. István által alapítva, nagyszerűen emelkedett az országnak minden székes egyházai felett, mint a nemzet asszonya fensége trónján ülve az egri várban s a szépségnek koronájával diszitve“; — s melynek végső romjai is még maig roppant nagyságának és fényes nagyszerű művészetének hirdetői.

Első építésének, vagyis Sz.-István királynak korából ugyan nem maradt ránk csak egy kőve sem, melyen akkori műformáinak ízlése kivehető volna.

Valószínű csupán azért, hogy ha már ekkor, első alapításakor mindjárt monumentalis alakban műízléssel, nem pedig csak ideiglenesen szükségletből épült, mint nagyobbára az országnak legtöbb első egyháza — úgy ezen műidoma a Sz.-István építéseinél alkalmazott régibb basilikai ó-keresztény ízlés lehetett, ennek azon feltűnő sajátágaival, melyek első királyunk ezen, még ivezetlen föleppel és négy tornyosan, mintegy erődtítve, várda- vagy római castrum-szerűleg épült egyházait jellemzik. — De lehet és valószínűbb, hogy legtöbb első egyházunk módjára, melyeknek építéséről hallgat az

---

*) Lásd ezen műízlések szerint a műtörténeti korszakok bővebb s tüzesebb előadását: Ipolyi Magyar Műemlékek I. és Középkori Építészet Magyarország czimű mnnkákban.

egykori történeti krónika és legenda, mely pedig máskép Sz.-István összes templom építéseit részletesen említi, a nélkül hogy az egrit felhozná — csak ideiglenesen és egyszerűn épült eleve. Mire azon körülmény is utal, hogy már a XI-dik század végefelé kezdődvén újabb építése, nem a régibb basilikai, de az újabb kifejlett román félkörív idomban, mely akkor Europa-szerte s hazánkban is divott, épült *).

Ezen izlése nyomait találjuk meg egyiránt fenmaradt részletein: oszlopfő ékitményein, valamint az egyháznak régi képein is. Így lőn századokon át királyok és püspökei adományozásaival segítve és építve, később egyes királyaink temetkezési helyéül is választva, oly tekintélyes és nagyszerű műalkotmánnyá, hogy IV. Béla okmányának idézett szavai a XIII-dik században már mint az ország legkitünőbb s legdiszesebb templomát dicsérhették.

De ezen kori virágzó hazai monumentalis művészetünknek megyénkben nem egyedüli és nem magánálló alkotmánya volt az egri székestemplom. Sőt kiváló érdekét emeli e tekintetben az, hogy az egri püspöki székesegyház műiskolájának nyomait még több helyütt a vidéken is feltaláljuk.

Megyénk fenmaradt néhány e kori régibb műemléke közül ugyanis egyike mindjárt kétségtelenül a legnevezetesebbeknek: a Tarna völgyében, Egertől alig néhány órányi távolságra fekvő s z. m. a. i. kis templom, mely hasonlóan a XI—XII-dik századi román izlés idomában épült. A kívülről jelenleg minden csint nélkülszö roskatag kis épület, belül még érdekes kereszt alakzatú alaptervezetet mutat. A hajónál több fokozattal felemelt szentély s a kereszt-hajó alatt altemplommal bir, melybe a hajóból vezet le a bemenet; mint ez régibb román idomú templomainknál az eset: Tihanyban például, Pannonhalmán és Veszprémben. Mi által már ezen első rendű ritka becsű műemlékeinkhez csatlakozik. Egyes oszlopfőin és tövein fenmaradt érdekes ékitmény faragványok, nem csak a román izlés határozott jellegével birnak, de egyszersmind az egri székesegyház műiskolájának is említett befolyására figyelmeztetnek, a mennyire ezen oszlopfőjezet levélalakzatú ékitményeinek szárain az úgynevezett gyöngy- vagy gyémánt-jegecz nevezetű román izlésű faragvány-alakzatok jönnek elő, melyek nálunk ritkán s tudomá-

---

*) Lásd ennek kimerítő tárgyalását Ipolyi Az Egri megye régi székes egyháza. (Különnyomat a Bartakovics Emlékkönyvből. 4 s köv. lap.

sunkra éppen csak az egri egyház említett oszlopfejezetén találhatók *).

Más felől Eger mellett, a tőszomszédságában levő Szomolya borsodi helység egyházának fenmaradt régi kapuzata faragványain sajátosságosan ugyanezen román műidomzati ékitmény részletek tűnnek elő. Mi nyilván arra utalhat, hogy ezekben az egri székesegyház román izlésbéli korszaka művészeinek, építészeti és szobrászati iskolájának befolyását keressük. Annál inkább, ha tudjuk, hogy ezen román ékitményi műformák hazánk emlékein másutt elő nem jönnek, s a műtörténet szerint kiválólág az angol-normann építészeti műiskola sajátosságát képezik **).

Megyénk román korszaki építészeti emlékeihez volna még némileg sorolható a már is átmeneti izlésben (t. i. a román félkörív izlésből a gót csúcsív idomba), épült fel-debrői egykori monostori egyháznak, még eredetiségében fenmaradt altemploma. A mai, újabban átalakított templom alatt, melynek csupán félkörű szentély záródása (az úgynevezett apsis) emlékeztet régi idomára, — nagyobb katakombaszerű altemplom nyílik, hármas oszloppattal három hajóra osztva, melyek alacson csúcsívetőkkel és egyszerű oszlopfőkkel a kimuló román és keletkezőben levő XIII. század átmeneti gót izlését jellemzik.

De a mi ennél is érdekesebb ezen műemlék-maradványban, az, hogy falait azon kori ritka tökélyű s majdnem az antik classicus festészeti kezelés s alakzatra hasonlító számos falfestmények fedik. Közülök a legtöbb már rongált állapotban levő, alig felismerhető töredék. Medaillon-szerű körzetekben szentek fénykörű fejei és mellképei festonszerű virágfüzerek s más diszitményalakzatok közt. — Legérdekesebb és legjobban kivehető még két nagyobb alak, mindjárt a bemenetnél egymással átellenben. Mindkettő rövidebb tunicaszerű köntösben, egyik báránynyal Abelt, a másik buza kalásszal Kaint ábrázolva, mit a feliratból fenmaradt egyes betűk is jelelnek. A kalászos Kain alakja valóban annyira emlékeztet a római antik festészetre, hogy első tekintetre majdnem Ceresi alakzatnak vélnök ***). — Az egész nevezetes maradványa és tanúsága hazai egyház művészetünk itteni akkori virágzása ritka magas fokának,

---

*) Részletesebben leírva általam a Schemat. A.-Dioec. Agriensis. 1865. 146 lap.

**) Egeri székesegyház i. h. 37.

***) L. részletesebb leírását Schemat. Agriens. 1865. 143 lap.

mint az eme monostorok műgyakorlata és műiskolái által a vidéken dívott.

Mert így mint Debrőn, meggyeszte a vidéken, mintegy a XIII. század óta számos virágzó monostort találunk. Több közülök hasonlóan ily altemplommal épült családi temetkező monostor lehetett; minőket akkor az ország fejedelmei s főbb nemzetségei gyakran lelkök üdveül s testök végnugalma helyéül alapítottak *). A Heves megyének Mátra vidéki nagy részét megszállott Kúnpalócz népség vezéreinek, Ed s Edemennek ivadéka, az Aba nemzetség, amint számos hatalmas családra oszlott, úgy ezen családok több ily monostort alapíthattak. Legalább néhány maig mint ilyen ismeretes. Egyik legnevezetesebb volt a Sár-monostor, melyet az ezen nemzetségbeli Aba Samuel király emelt temetkezési helyéül. Maig a hagyomány itt egy pinczévé (!) alakított barlang üreget tart Aba király sirjának. S ez nyilván arra utalhat, hogy itt is hasonló románkorszaki altemplom nyomait keressük, minő például a Tihanyi, hol Aba Samuel utódja I. András király nyugszik. E mellett figyelemztet még a benedekieknek hazánkban úgy, mint külföldön ismeretes régi szikla építményeire, minők az említett tihanyi altemplom mellett a szikla-cellák és kápolnák és a szkalkai, úgynevezett de Rupibus apátság régi templomának egyes szikla részletei Trencsénben, valamint Franciaországban a fondgaumbi e nemű sajátzerű első korszaki érdekes építkezések, melyeket már másutt is érintetem **). A tüzetesebb vizsgálatnak úgy hisszük sikerülni fog még kimutatni, hogy ily érdekes kezdetleges emlék lappang itt is kereszténységünk első korából a sári monostor végső maradványában, miután talán a felette állott s az azon kor szokása szerint még valószínűleg fából alkotott monostornak régen minden nyoma elenyészhetett ***).

Más monostorok, melyek e vidéket virágzó művészetők monumentalis alkotmányaival már ezen első korszakban diszíték, s mint ilyenek említetnek voltak: a V á m o s - G y ö r k és S o l y m o s melletti monostorok, a k o m p o l t i, Angyalok királynéjáról nevezett, s mind három hasonlóan úgy látszik az Aba család alapítványa; valamint a p á s z t ó i, z i r c z i s a h a t v a n i premontrei; a két utóbbi nyil-

*) L. ezen fejedelmi temetkezési egyházakról Egri Székesegyház i. h. 25.

**) Ipolyi Deákmonostori Basilika. 93.

***) Egri Székesegyház idézett leírásában szólok ezen első műkorszakunk faépítkezéséről is 16.

ván ezen szerzeteknek sajátos külön építészeti műídomában alakítva *). De melyeknek teljes elpusztulásával jelenleg már csak végső alapfalromjaik s maradványaik felfedezése és vizsgálata által volna műalakzatuk biztosan meghatározható. — A mennyire azonban felölők már a XIII-dik századból s részben még az ez előtti korból értesülünk, ezen adatok nyilván arra utalhatnak, hogy mindannyi már a hazánkban akkor divó román félkörív, vagy csak átmeneti román izlésben épült. Sőt a kompolti monostorról még egy okmány külön is értesít, hogy ekkor a XIII dik században IV-ik vagy Kún László király adománya által is segítve újra épült vagy csak javított s átalakított **).

De nem csak a megye ezen felsőbb részein, alább is a Tisza mentében, annak partjain le egész Szolnokig számos ponton a virágzó monostorok egész sorát találjuk. Mint a poroszloít, a tiszaköit, „Kő ad Tibiscum,“ a mai Köteleknél, a tomaid, a kürtüit (talán ez a De Curu név alatt ismeretes), a tenyöit és kengyelit a Tisza akkori átmenetei főréveinél Szolnok mellett. Mindannyinak elpusztult helyét igaz már inkább csak a történet, mint a művizsgálat ismeri; mert rommaradványaik is már egészen elenyésztek, vagy csak a földszíne alatt ismeretlenül lappanganak. De így is eléggé tanuskodhatnak arról, mily virágzó lehetett vidékünk műsöt tudományos élete annyi monostora által, melyekben, mint tudjuk, akkor a művészet és tudomány egyedül gyakoroltatott és talált menhelyet.

Hogy felfelé is, megyénk végső határán, a Bükk hegységben mily virágzó benedeki, zirczi és pálos monostorok sora állott és csatlakozott amazokhoz: a bél-háromkúti, apátfalvai, diósgyőri, dédesi sz. léleki, miskolci, tapolezai, kácsi, bóli monostorokban, melyek mintegy félkört képezve megyénk körül, mily érdekes műemlékeket és maradványokat képesek még maig felmutatni, és mily virágzásnak indult nyomukban az addig vadon rengeteg vidék, mikép alakultak általuk a bivaly s bölön vadászok itteni királyi telepei s pagonyai helyén nagyszerű gyümölcsös szilvás, meggyes és dióskertek: Diósgyőr, Szilvás és Visnyó környékén; mint lépnek ezzel a megyei és királyi dédesi és nagygyőri régi földvárak helyébe a diósgyőri, szilvásvárad királyi kéjpaloták és vadász-várdák, — azt már máshol ada-

---

*) Ipolyi A kunok Bél-Háromkúti apátsága leírásában, tárgyalva ezen műídomoknak hazánkban fenmaradt emlékei.

**) Cod. Diplom. V. III. 21.

tokkal kimutatva bővebben és tüzetesen leírtam; s itt csupán azért érintem, mert megyénk akkori művelődési viszonyaira is teljesebb világot deríthetnek. Mert így értesülünk, például, ugyanott ezek folytán arról is, hogy mikép versengenek és vetekednek, a XIV-dik századból fenmaradt okmánynyomok tanúsága szerint, az egri káptalan s az apátfalvi zircziek Eger s vidéke hegyeinek nemesb francia eredetű burgundi borága kiültetésével; — kiknek azért világhírű nemes borát köszönhetik Eger szőlői *).

S ennyi az, mit még vidékünk régi művelődési története s műemlékei ezen első korszakából vizsgálatainknak szintén első kezdetén, hogy ne mondjam az első tájázkozás és körültekintés után, mondani tudunk.

II. Csúcsivépitészeti művelődés korszaka a XIII-ik századtól a XVI-ik századig.

A következő művelődési és műtörténeti időszakot a XIII-ik századnak mintegy vége és a XIV. század eleje óta a csúcsivé építészet, vagy a közönségesen de helytelenül úgy nevezett gótizálás műemlékei jelzik.

E korban már az emelkedő városi, polgári élet, a vidéki községek nagyobbodása s népesedése, a műveltség, polgárosodás és műizlésnek a monostorok iskoláiból kifejlődése, s ezek által általánosabb terjesztése: a városokat mind nagyobb, művészibb egyházi alkotmányokkal, a helységeket, melyekben addig nagyobbára fából készült, ámbár így is többnyire műizlésben alkotott templomok voltak, ezek helyett szilárdabb s művészibb kő- s téglanyagból épült egyházakkal látják el.

Megyénkben ezen korszakot is, a mennyire történeti adataink és műmaradványaink emlékeiből kivehető, ismét a megye főhelyének és püspöki székének Egernek — honnét a művelődés sugárai a vidékre egyre áradtak — műalkotmányai kezdik és jelelik.

Bármily kitünően és fényesen épült volt is az előbbi időszakban a székesegyház, annyira, hogy, mint hallók, királyi okmányok magasztalták szépségét, és műépítészeti izlésének iskolája már az egész vidékre, mint láttuk, befolyást gyakorolt; mindamellett az új csúcs-

---

*) Lásd mindezeknek adatolt tüzetes leírását: Ipolyi, A kunok Bél-Háromkúti apátsága.

iv-izlés keletkezéével újra, még nagyszerűbben, még fényesebben épült.

Mire ugyanis a félkörív-izlés a XIII-dik században a csúcsívbe átmenve, ezen egyházi műizlés teljes kifejlődésére jutott, s a csúcsív-építészet az egész európai nyugaton kizáró uralomra lépett, valamint más országok, úgy hazánk is a műfejlődés ezen áramlatát követve, sokhelyütt azon nagyszerű román izlésű bazilikákat is, melyeket az előbbi századok művészete alkotott, most egyszerre az új művészet szépsége és magasztos idoma által elragadtatva, még nagyszerű csúcsíves idomokká kezdék átalakítani; vagy csak egyes részeit, mint a román izlésű rövid szentélyeket és alacsony tornyokat, a gót-izlés nagyszerű alkotmányai, hosszú szentélyeivel és magas tornyai-val felváltani.

S a mint ezen nyugateurópai kulturai s műfejlődési áramlatokat hazánk nemzetünk kereszténysége óta folyvást osztja és követi, úgy a csúcsívet is elfogadva, az egri székesegyház is mindjárt egyike az elsőeknek volt, mely az új bámult és csodált magasztos izlésben újra kezd épülni vagy csak átalakíttatni, s nevezetesen újabb, nagyszerű szentélylyel bővítettetni. És pedig ismét oly fényesen és nagyszerű mérvben, hogy miután közel két századon által egyre épül, mintegy a nagy műalkotó Telegdi Csanád püspök óta, kinek nagyszerű építkezéseit említve, még az ebben máskint annyira hallgatag krónikáink is bőbeszédűek lesznek, — végre a monumentalis építkezéseik s műalkotásaik által ismert pazar bőkezűségű Dóczi Orbán és Bakács Tamás püspökök által a XV-dik század végén befejezve, egyike lőn a legkitünőbb e nemű műalkotásoknak. Mert míg közép hajójának nagysága és szélessége a létező legtágasb Kölni és Amiens-i csúcsív alkotásokkal vetekednék, addig szentélye záródását is a legművészbibb francia nagy gót domok sugárkápolnái alakítása szerint egész kápolna koszorú környezné.

Belsejét pedig azután nem csak művészi fényes butorzata és eszközei, szárnyoltárai, faragványai és képei, falainak s üvegablakai-festvényei, de fejedelmi és püspöki sirjainak fényes emlékei is és szobrai díszíték csarnokait. Ezek közt nevezetesen említi még a feljegyzés a nagy műalkotó, tudományok és művészetek, tudósok és művészek bőkezű pártfogójának Dóczy Orbán püspöknek és Mátyás király kincstárnokának nagyszerű sarkophag ravatalán levő ércszobrát.

Mindebből ma igaz semmi, vagy csak egy két éktelen romfal és egy letörött óriási oszloptó maradt fenn. A török hadak és ostromok

alkalmával, nem is annyira az ostrom, mint az erőszakoskodó Perényi s a ragadozó Bodó kegyeletlen kezei letörték szentélyét, feldúlták s kirabolták belsejét, oltárait és kincseit, mint éktelen romot hagyva fen; hogy utóbb még ez is, az ily műemlékeknek romjait is megillető kegyelet hiányában egészen eltűnjék a földszínéről! Csak az újabb időben, az utóbbi érsekek és a káptalan gondjai s költsége által jutottak ismét a földmélyéből a felszínre egyes alapfalai, rommaradványai, melyeknek állásából, ékitményi műformai részleteiből s a történeti adatokból még meglehetősen sikerült a mai kifejlődött műtudomány segítségével régi alakját rekonstruálnunk *).

A főegyház ezen csúcsív-építészeti virágzó új műkorszaka iskolája befolyásának nyomai azonban ismét mindjárt és mindenfelé mutatkoznak az akkor Egerben és vidékén épülő új monostorokon, városi és falusi egyházakon.

Igy halljuk mindjárt, hogy Egerben ekkor így átalakítva épül a sz. Miklós egyház, valószínűleg az ágostoni szerzetesek egykori monostora, a mai görög templom helyén. És nem egy nyilván azon számos egri régi plebániái és monostori egyházak és kápolnák közül, melyeknek építéséről s fenállásáról már ezen időből, a XIV-ik századból értesülünk, s melyek száma mintegy huszonhatra tehető **), szinte már ekkor a terjedt s élénk műgyakorlatnak örvendő gót izlésben épült. Köztök nevezetesen Sz. Lászlónak úgy nevezett basilikája az almagyari külvárosban 1331-ben emelve; és később a Rozgonyi püspök által a főegyház mellett alapított Egervári prépostság.

Ezen izlésben kezdi már építeni 1347-ben II. Miklós egri püspök a káptalanával Eger mellett, F e l n é m e t e n alapított pálos szerzetesek új monostorát; melyet később Chanádi Kelemen egri kanonok a legmesterségesebb ivezettel végzett be, úgymond az akkori feljegyzés. Mely kifejezés alatt a mesterkéltséggel kereszt-, csillag- vagy hálószővedék-féle gerinczetű merész csúcsívboltozatot értik rendszeren emlékeink, mint ezt más műirataimban többször kimutattam. Itt tehát fényes gót építészeti műalkotmányokról van szó, minő lehetett az ugyanezen műpártoló Chanádi Kelemen rokona, Chanádi Fekete Miklós és kanonoktársa Kermendi Bertalan által alapított sz. Bertalan és Borbála kápolna is Egerben.

Nevezetesen azonban a fenebb említett pálos szerzetesek mo-

*) Ipolyi Az egri megye régi székesegyháza i. h.

**) Balássy Regest. decimar. pap. Dioec. Agriensis 13.

nostorai, a mint a XIV. század elején keletkeznek, a szerzetnek ekkori első terjedésével, úgy határozottan a csúcsív építészeti irányt s izlést követik; míg a benedekiek, zircziek és prémontreiek régibb, előbbi századokban keletkezett monostorai rendesen a román bazilikai félkörív izlésben vagy legfelebb átmeneti idomban épültek volt.

Igy, mint az Eger mellett Felnémetnél levő monostor épülnek ez időtájt Eger felett is a Bükk hegységben a d é d e s i sz. léleki, diósgyőri és m i s k o l c z i monostorok, melyek közül a s z. l é l e k i n e k érdekes és jelentékeny romjaiban maig fényes gót építészeti műrészletek maradtak fen. Ilyenek voltak még itt a később átalakított s a j ó l á d i Borsodban és a már elpusztult veresmarti Hevesben.

Más ezenkori monostori csúcsív izlésben történt alakítások a vidéken a s z. F e r e n c z i e k g y ö n g y ö s i és j á s z b e r é n y i kolostoraik egyházai, melyeken maig, a tetemes átalakítások daczára, nem csak az alaptervezet, de egyes műrészletek is fenmaradtak, s részben már a késő gót építészet hanyatlását mutatják.

Valamint azonban a külföldön, úgy hazánkban is a csúcsív építészet az emelkedő városi polgárosodás jelzője lévén, megyénkben is annak főhelyein, főbb városaiban találunk még maig nevezetesebb emlékeire.

Igy Heves megye második fővárosában G y ö n g y ö s ö n a plebániái főegyház, a mint maig, átalakítva bár mutatkozik, csúcsív építészetünknek még egyik kitünőbb alkotmánya. Kéttornyú széles homlokzata is, újabb renaissance modorú átalakítása daczára, talán még régibb román izlésű tervezet lehet. Míg maga az egyház a késő gót izlést jellemző sajátságos részletekkel bir. A kevésbé tagozott külső faltámok mellett ugyanis a szentély záródása is egészen abnormis alakítást mutat, amennyire nem a többszög egyik középső oldalával, hanem magával a szöggel végződik, úgy, hogy az egyház közép átmérő vonala a szögbe jut. Ritkább eltérő sajátság, minő például külföldön a Halberstadti gót domon, nálunk hasonlóan a gótzízlésben épült csallóközi, turi-szakállosi régi egyházon jön csak tudomásomra elő.

A megyének más két régibb főhelyén is, mint H e v e s e n, honnét nevét vette, és P a t á n, hol az első megszálló vezérek ősvára volt, hasonlóan még ily gót izlésű egyházakat találunk. A p a t a i nem kevesbbé sajátságos, mint durva késő gót műnek mutatkozik, ameny-

nyire hanyatló művezete mellett anyaga is patakkő darabokból áll. Benne még régibb oltárfaragványok részleteinek mutatkozó ritkább, ugynevezett Jesse-fa alakítása látható. A hevesi egyháznak csupán tagozott támfalas szentélyén észlelhetők még egykori csúcsív-izlésének nyomai.

Mint ezen izlés művei maradtak fen még részben a solymosi egyház, a Solymosi család emlékeivel, a felsőnáni templom és vár, melynek egyik tornya ablakain a gót mérművezet alakzatainak érdekes töredékei láthatók.

A Tiszánál ellenben, hol annyi veszett, csak a súlyi kis gót templomot ismerjük, hasonlóan csúcsívezete érdekes csillag- vagy hálószővedék gerinczetével; s Fe gy v e r n e k e n az elpusztult egyháznak fenálló tetemesebb alkatú tornyát, melyen a csúcsívezetű ablakokon szinte még a diszes mérművezet egyes töredék alakjaik mutatkoznak.

Mindannyi hirmondói azonban csupán mindezek az elpusztult, egykor virágzó helységek művészi alkatú egyházainak; melyek hogy mily nagy számban és mily sűrűn állottak, eléggé tanúsíthatja azon egy adat is, hogy a XIV. század első feléből fenmaradt pápai dézsma-összeírás szerint, akkor már minden mai helység birt plébániával, még olyanok is, melyek jelenleg fiók egyházak, s mint ilyenek sem bírnak már templommal, vagy épen pusztákká lőnek.

Ily dús volt ezen műemlékekben egykor hazánk és megyénk is; s oly messzeható volt befolyása az egri püspöki egyház műiskolájának e tekintetben, hogy alig megkezdett vizsgálataink szűk adatai daczára is, ezt a terjedt egri püspöki megye több pontjain nyomozhatjuk. Így tudjuk nevezetesen, hogy az Egertől távolabb, már Szabolcsban lévő Egyek helységben hasonlóan Dóczi Orbán püspök ugyanakkor, midőn a székesegyházat építteté, emelt gótízlésű egyházat, melyet e korszaknak a XV-dik századnak végén már az egri káptalan fejeztetett be a püspök halála után.

Nagyobbára mindezen egyházak azután, amint műízléssel épültek, épen oly dúsan voltak ellátva a művészet többi ékitményeivel: fal- és üvegfestményekkel, oltár- és sírfaragványokkal és dom-borművekkel, a szent edények, eszközök sat. ötvösműveivel, az öltönyök himzéseivel. De ezekből is alig maradt egykét tárgy hirmondóul.

Az egri egyháznak ily mükincseiről még nevezetesen azon percz-

ben értesülünk, midőn azok elraboltattak és letartóztattak. A jelentés számba veszi, feljegyezve, hogy a műkincsek közt több művészi becsű ereklyetartó herma és mellszobor is volt, minők akkor arany és ezüstből öntve és vésve, filigrán és zománcczal díszítve készültek *). A hasonlóan műizléssel készült drága kelyhek közül, amint azok letartóztattak, nem egy a kassai egyház kincstárának ezen műremekei közt volna talán kereshető, míg az egriben alig egy kettő maradt: egy becses, de rongált zománcczos, most ciboriumnak használt nagy kehely és egy másik eredetiségében már alig féligmeddig megtartott.

Hasonlón Gyöngyösön még néhány ily gót izlésű kehely és keresztelő medence, mint érdekes ötvösmű maradt fen ezen műkor-szakból.

S ezek is kétségtelen tanuságai annak, hogy a monumentalis művek mellett, mint mindenütt, úgy nálunk is virágzottak a kisebb művészetek is és mesterségek.

Egernek egyébiránt is ipara és kézművei virágzását a XV-dik századból fenmaradt érdekes czéhszabályainak okmányai hirdetik.

Kevesebb s alig valami, amit még megyénk polgári és hadi emlékszerűbb építészetéből felmutathatunk. Számos hegy- és víz-várai közül még rommaradványa is alig maradt fen egykettőnek, mint például az Egrinek, Sirokinak, Nánainak. A legtöbbnek már elpusztult helyét sem ismerjük. De amazokon is, a nánai vár tornya fenebb említett műrészleteit kivéve, nem találunk egy műformát sem, mely azok izlését jelölné.

A régibb polgári építészetnek mint legkésőbbi emlékei így nevezhetők volnának talán még egy két német- s török-épület alakzatu ház Egerben, amennyire azok az ezen építészeti alakításokat felismerő szemnek még mai változott kinézésükben is mint ilyenek feltűnnek.

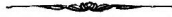
Hasonlón tűn fel még néhol Egerben a házoldalokat és szögleteket védő kőben egyegy régi török sirkőnek turbános feje. A szent János utczában levő 186. szám a. ház előbbi tulajdonosa, Joó János ur, egykor alapásatás alkalmával vagy öt ilyenre akadt volt egyszerre.

---

*) L. Ipolyi Magyar Ereklyék leírásában e nagy műbecsű tárgyakat ismertette.

Ezen emlékekhez csatlakozik még egykori számos török mecsetjei egyikének fenmaradt karcsu minaretja, a város egyik piacznán, az Irgalmasok kórodája előtt. Rajta az arab műizlés egyes ékitményeinek közönségesebb alakításai is szemlélhetők.

De ezek egyszersmind emlékei mindjárt annak is, miért hogy ama magas s emelkedett műéletet tanusított nagyszerű műalkotmányaink elenyésztek és elpusztultak, melyeknek itt nagyobbára már csak romjait jeleztük ; és hogy ezen pusztulások következtében leírásunk is a megye művelődési viszonyai s műalkotmányai életteljes és lélekemelő képének ecsetelése helyett, csak ily meddő vázlatot nyújthatott.

I. Vázlatok Heves- és K.-Szolnok egyesült vmegyék helytörténetéből.

Balássy Ferencz
feelnémeti plebánostól.

Megyénk ismertetésének kiegészítéséhez tartozik annak helytörténete is; de mivel bővebb és kimerítőbb nyomozása ez terjedelmes megye helytörténetének ezen ismertetés körét túlhaladná; azért itt csak azokra a helyekre szorítkozunk, melyek nagyobb események vagy jelenetek színhelyeiül szolgáltak, vagy hazánk és megyénk nevezetesebb történeteivel vonatkozásba hozatván, érdekesebb történelmi emlékekkel bírnak.

Hogy pedig ezen itt érintett feladatunk határai között maradjunk, mellőzzük a kútfők idézését is, a minek úgyis csak bővebb és kimerítőbb nyomozásoknál van helye és csak ott említjük meg a kútfőket a nélkül azonban, hogy idéznők, a hol azt az előadás érdeme vagy hitele kívánni látszik: a mennyiben t. i. azok vagy egymástól eltérnének, vagy pedig a tárgyalt kérdésekre vonatkozó előadások vagy hitelök kérdésbe jöhetne. Többi adatainkra nézve pedig, melyeknek forrásait nem említjük, itt eleve megjegyezzük, hogy azokat részint Fejér okmánytárából, részint nevezetesebb történetíróink munkáiból meritettük, melyek a szaktudósok előtt úgyis ismeretesek; különben is ha netalán, adataink kútforrása vagy hitele kérdésbe hozatnék, vagy annak bővebb kimutatása kívántatnék: készek leszünk kútforrásainkról számot adni; úgysszinte, minthogy e téren úttörők vagyunk, netaláni tévedésünk esetében az útbaigazítást szívesen fogjuk fogadni.

Minthogy megyénknek három főbb pontja, vagy városa van, u. m. Eger, Gyöngyös és Szolnok, melyek azt vagyis annak vidékeit történelmi tekintetben is jelzik és mintegy képviselik; azért ezen vázlatainkat is, könnyebb áttekintés végett, az említett főbb helyek vagyis az azok által jelzett vidékek nevezete alatt, három külön czikkre osztjuk.

Eger vidéke.

Debrő.

Ma két ily nevű helység van egymás mellett, u. m. Al- és Fel-Debrő; amaz, úgy látszik, később keletkezett, ez a második említették történetünkben, mely birtoka s ösfészke volt a hajdan virágzott gazdag Debrőy családnak, melynek nagy birtokai voltak nemcsak Hevesben, hanem Abauj, Zemplén és más vármegyékben is. E család tagjai közül leginkább kitűnt és pártoskodása által történelmi nevet szerzett magának István, ki a trónkövetelő nápolyi László pártjára állván, a Zsigmond király ellen támadt lázadásnak egyik feje és vezére lett; miért is megnótáztatván, szép birtokaitól megfosztatott, s Erdélybe menekülván, ott nemsokára meg is halt. E lázadásban részt vettek és Istvánnal együtt nótába estek e családnak több tagjai is, u. m. György, Miklós és Mihály, kiknek birtokai azután Perényi Péter országbírónak adományoztattak.

Itt, mint a Várad-i Registrum 40- és 223-dik pontjaiból kitetszik, a XIII. század elején monostor állott; de mikor, ki által és mily rendű szerzetesek számára volt alapítva, meddig virágzott és mikor pusztult el? arról nincsenek adataink; csakis annyi bizonyos, hogy e szerzetesek birtokosok voltak; mert e monostor jobbágysai az egri jobbágyságok ellen pört folytattak, s ennek eldöntése végett küldettek vagy idéztettek Váradra az akkor szokásban volt tűz, vagyis izzóvasféle ítéletre (ad iudicium ferri candentis).

Itt veretett szét 1514-ben Hypolit egri püspök katonái által Dózsa György pórhadának egy csapata, mely e megyében is dúlt és pusztított.

Fel-Debrő ma is virágzó helység, különösen híres dohányairól nevezetes.

D o r m á n d.

E helység, mely régebben D o r m á n h á z á n a k nevezetett, ősi birtoka volt a XIV. és XV. században virágzott D o r m á n h á z y családnak, melyből emlittetnek V i t o s, ennek fia M i k l ó s, ennek fia L á s z l ó, ki előbb Zsigmond királynénak Cillei Borbálának, utóbb Albert király nejének Erzsébetnek volt udvarnoka. Kétségkívül e családhoz tartozott D o r m á n J á n o s is, ki Recsky Miklóssal, mint Heves vármegye követe emlittetik 1447-ben, midőn Buda vára Hunyady Jánosnak átadatott.

Később a S á g h y nemzetség egyik ágát találjuk e helység birtokában, mely magát szinte D o r m á n d h á z á r ó l írta, melyből a mult század második felében kiemelkedett M i h á l y, ki 1760-ban Heves-vármegye alispánya, 1768-ban kir. táblai ülnök, 1770-ben kir. tanácsos és szent-István-rend vitéze, 1787-ben a hét személyes tábla ülnöke volt és 1790-ben báróságra emeltetett; de M i h á l y n a k á g a I g n á c z fiában kihalt.

E helység határán M e z ő - T á r k á n y felé vonult keresztül egykor a C s ö r s z vagy C s ö s z árka, melynek nyomai itt még láthatók.

E g e r.

Ezt fontosabb és terjedelmesebb története végett külön cikkben fogjuk alább tárgyalni.

F e l - n é m e t h.

E helységnek első lakosai, mint neve mutatja, németek voltak, s különösnek tűnik fel, hogy E g e r mellett két ellentétes nevű helység állott, u. m. F e l - n é m e t h és A l - m a g y a r, a mi arra látszik mutatni, hogy hajdan e város szomszédságában felül németek, alól pedig magyarok laktak.

E helység igen régi, már IV. Béla királynak 1261-ben kelt adománylevelében emlittetik, mint püspöki birtok, mely ezen adománylevelél szerint még sz. István király által adományoztatott volt az egri püspökségnek; s mely már 1333-ban virágzó egyház volt és később mezőváros lett; mert Istvánffy több helyen mezővárosnak írja, sőt az egri püspökség birtokainak a s z e p e s i kamara által 1698-ban kiadott összeírásában is még mezővárosnak van írva; de minthogy Eger tözsomszédságában esett és később az egri vár birtokaihoz

foglaltatott; annak sorsában is osztozott, s a törökök által a hozzá közel feküdt Czegléd nevű faluval együtt elpusztítatván, többé régi virágzásába vissza nem juthatott.

A hagyomány azt tartja, hogy mikor a törökök Egret birták, itt rizst termesztettek, s ennek emlékezetére nevezetik annak felső malma ma is Rizskása-malomnak.

E helység szomszédságában, a szarvaskői völgy nyílásánál, állott a pálosoknak II. Miklós egri püspök által 1347-ben alapított, elegendő jövedelemmel ellátott monostora és Csanády Kelemen egri kanonok által szépen feldiszesített egyháza. Mikor pusztult el a monostor, nincs följegyezve, de igen hihető, hogy azt is Perényi Péter pusztította el, ki 1534—1538 táján az egri püspökség és káptalan jószágait erőszakosan elfoglalván, a hitujitást Eger vidékére behozta, s a ki szinte a szomszéd béli vagy apátfalvi monostort is feldulatván, onnét a szerzeteseket elűzette. Ezen elpusztult monostornak némi nyomait még most is észreveheti s emlékét fentartja azon hegyoldal neve, mely alatt a monostor állott, mely ma is Barát-bércznek nevezetik.

Heves.

Ettől vette a vármegye nevét, a mi arra mutat, hogy hajdan jelentékeny hely volt. Régenten vára is volt, és pedig, mint Bél Mátyás írja, erős vára volt, melyet a törökök 1596 táján elfoglaltak és 1685-ig birtak, mikor az a törököktől Heissler és Mercz osztrák vezérek által visszafoglaltatott, s úgy látszik, hogy az akkor le is rontatott s úgy elpusztult, hogy ma már nyomai sem igen látszanak.

Heves, mely valaha várjóság (possessio castrensis) volt, ma több uri családok birtoka, s virágzásnak indult mezőváros, mely különösen a dinnye termesztésről nevezetes.

Kápolna.

E helység hajdan a Solymosy család birtoka volt, melynek kihaltával Zsigmond király által 1430-ban Rozgonyi Péter egri püspöknek adományoztatott.

De nevezetesebbé lett e hely az 1849-diki hadjárat történetében a Dembinszky fővezérsege alatt itt február 26. és 27-dikén

vívott kemény harczról, melynek részletei bővebben le vannak írva Horváth Mihály „Magyarország függetlenségi harczának történeté”-ben (II. köt. 285 és köv. l.).

Kompolth.

E néven hajdan két helység állott egymás szomszédságában, u. m. Alsó- és Felső-Kompolth, mely Kis-Kompoltnak is neveztetett. Ez utóbbi később elpusztult, amaz most is áll, mint élő emléke a hajdan virágzott Kompolthy családnak, melynek az ősi birtoka volt.

E család az Aba nemzetségéből származott, később nánaei és visontai ágra oszlott, állandóul itt se vidéken lakott, s a XV. század közepe vagy vége feléig virágzott, melyből többen szerepeltek hazánk történetében s említetnek okleveleinkben, különösen: Pál 1271-ben tanuskodik az egri püspökség elveszett kiváltság levelei mellett. — Hertvig előbb mint tubuli, később 1282-ben mint füleki várnagy emlittetik. — Péter 1291-ben Albert osztrák főherczeg elleni hadban magát kitünteti, és Tamás főúr két pártos fia ellen vitt harczban Adorján várát megveszi, mely érdemeiért III. Endre király által a Hevesvárhoz tartozott örsi jóságban megerősítették, III. Endre halála után előbb Venczel, később Gentilis bibornok rábeszélése folytán Róbert Károly pártjára áll, a kitől előbb főpohárnoknak, később főtárnokmesternek neveztetik, s Nána királyi adományban nyeri, s arról magát nánainak kezdi írni. — László a trencsényi Csák Máté elleni harczban Rozgonyánál 1312-ben elesik. — Imre, ki 1324-ben mint siroki várnagy emlittetik, a trencsényi Csák Máté elleni harczban és másutt szerzett érdemiért adományban a pártos Csobánka Pál birtokait, Visonta, Kürt, Hajonta, Lak, Halász, és Adács nevű helyeket nyeri, és magát Visontáról nevezi. — István 1361-ben Gömör vármegye főispánya. — Péter 1418-ban Zsigmond király pohárnokmestere, s 1421-ben Csehországban a Wiklefíták elleni harczban elesik. — Ennek testvére István 1424-ben országbíró. — János főpohárnokmester Zsigmond király alatt, többször harczol Giskra ellen, és 1451-ben Hunyady János alatt Losoncznál elesik. stb. A hagyomány szerint e családból származhatott azon nő is, kiről fenmaradt ama közmondás: „Ra tartja magát, mint a kompolthi kisasszony.”

De e hely nemcsak a Kompolthyaknak volt ösfészke, kik hazánk történetében annyiszor szerepeltek; hanem itt egyszersmind monostora volt a benzéseknek is, kik míg amazok a haza ellenségei ellen harczoltak, a hazának s amazoknak jólétéért és megmaradásáért imádkoztak. — Ki által és mikor alapított ezen monostor, nincs ugyan följegyezve; de minthogy ezen helység a Kompolthyak ősi birtoka volt, nem szenved kétséget, hogy e család valamelyik régibb őse volt annak alapítója. Hogy e monostor igen korán keletkezett, az kitetszik onnét is, hogy már 1280. táján kijavítottatott; ugyanis III. László király 1280-ban annak kiujtására és állandó jövedelmére (in perpetuum eleemosynam et directorum reformationem) adományozta az ottan szedetni szokott vámot, mely adománylevél szerint járt az apátságnak minden sószállító szekértől egy kőso, minden terhes szekértől 240 denár, minden akó bortól 2 denár (de quolibet curru salifero unum sal, et de uno curru, qui masa dicitur, unum pondus, et de una tunella vini duos denarios); mely kiváltságot az apátság részére megerősítette I. Lajos király 1347. és 1367-ben költ leveleiben, melyekben megparancsolja a kereskedőknek, kik portékáikkal arra mennek, hogy az apátnak a vámot megfizessék.

Márton apát Heves vármegyének 1399-ben Verpeléthen Bubek Detrik nádor elnöklete alatt tartott gyűlésen panaszt tesz, hogy a hamis vagy tolvaj-utakon járó kereskedők az ő vámszékét kikerülik, s ez által ő jövedelmében megkárosíttatik, kérvén a gyűlést, hogy vizsgálná meg az ő panaszát és szolgáltatna neki igazságot. Mire a vármegye alispánya szolgabirái és esküdtei megvizsgálván a dolgot, letett hitők mellett vallják: miszerint azok a kereskedők, kik Gyöngyös felé mennek portékáikkal, vagy a kik Budáról jönnek Eger felé, tartoznak a kompolti vámon átmenni, s ott a vámot az apátnak megfizetni; a kik ellenben Budáról Gyöngyösre onnét Pászthóra mennek, s onnét Eger felé Budára visszatérnek, nem tartoznak a kompolti vámra menni. A mi világosan mutatja, hogy akkor az országút, melyen vám fizettetett, Kompolt felé vonult keresztül, amint ezt igazolja a Kompolthon alól elnyúló Nagyút nevű pusztája is, mely 1333-ban népes helység volt, mely kétségkívül az egykor arra vonult országútnak, vagy mint akkor nevezték nagyútnak emlékét tartja fenn.

Mikor pusztult el e monostor, nincs följegyezve, csak annyit tudunk, hogy annak helyén s romjaiból építette gróf Grassalkovich Antal 1750-ben a most is fennálló szép kastélyt; alig szenved azon-

ban kétséget, hogy erre is a mohácsi vész után bekövetkezett zavarok hozták a válságot, melyből többé ki nem épülhetett. S úgy látszik, mintha e monostor sorsa összefüggne a Kompolthy családdal, s ennek kimúltát nem sokára követé annak pusztulása is.

Maklár.

E néven hajdan két helység állott itt közel egymáshoz, u. m. Kis- és Nagy-Maklár, de az első később a törökök alatt elpusztulván, a másodikkal egyesült. Maklár már 1261-ben emlittetik az egri püspökség birtokai között; 1333-ban mint virágzó egyház jön elő a pápai tized rovatában; 1362-ben october 17-ikén itt mulat I. Lajos király, s itt adja az egri káptalannak Almagyar falu részére a vásártarthatási szabadalmat; 1552-ben, midőn a törökök az egri várat ostromolták, itt volt felvonva Amhet vezér sátora. A törökök alatt elpusztulván, később németekkel vagyis svábokkal népesítették be, kik már meg magyarosodtak. Maklár, melyet már Istvánffy is mezővárosnak ír, a törökök által okozott pusztulásából felépülvén, újra virágzásnak indult, s visszanyerte régi mezővárosi szabadalmát.

Nána.

Ma Felső-Nána, régebben Tóth-Nánának is nevezetett, eredetileg az Aba nemzetségéből származott Csobánka család ősi birtoka volt, mely — miután 1312-ben Csobánka Pál, annak akkori birtokosa, trencsényi Csák Máté pártjára állván, megnótáztatott volna — Róbert Károly által Kompolthy Péternek adományoztatott, ki magát innen kezdvén írni, törzse lett a kompolthy család nánai ágának, melynek kihaltával Losonczy Istvánra szállott, ki azt lakásul átengedte Móré László rokonának, ki minekutána a Dunán túl és Tóthországban lévő várait és jószágait részint elvesztette részint eladogatta volna, a törököktől félelem miatt ide vonult azon várba, melyet itt a Kompolthyak vagy talán még a Csobánkák építtettek volt, melynek ő 1543-ban történelmi nevezetességet szerzett, mely az ő veszedelmével végződött, a mi, Istvánffy előadása szerint, így történt:

Móré László, ki nyugtalan természetű s erőszakoskodó ember volt, itt sem maradhatván békében, a törököket gyakori portyázásá-

val boszantotta, és különösen elfogatta s kiraboltatta Bali budai basának Belgrádra menő embereit; a min a basa felindulván és Kaszon nevű basával, ki Mórénél már azelőtt Palotánál is harczolt, s őt gyűlölte, szövetségben, megtámadta Mórét Nánán, jelentékeny sereget vezetvén ellene. Mórénél ugyan tartotta magát, de nem lévén elegendő ereje a vár védelmére, és Losonczy István — Országh László — Varkóczy Tamás — és más szomszédoktól, kikhez ezen szorult állapotban folyamodott, semmi segítséget sem nyervén, a törökökkel alkudozni akart; de ezek sejtvén az ő gyengeségét, és másképen is gyűlölvén őt, az alkut visszaütötték s a várat megrohanták. Mórén látván, hogy a vár már már bevételre menekülésre gondolt s evégett cselhez folyamodott, tele erszényekből szórván az aranyat és ezüstöt az ostromló törökök közé azon reményben, hogy míg ezek a pénzen kapkodnak, neki addig sikerülend megmenekülni; de e csel sem használt, mert a törökök az elszórt pénz fölszedését továbbra halasztván, a tört réseken a várba rohantak, őt két fiával együtt elfogván, Bali basa táborába hurczolták, és sok vagyonát s kincsét felprédálván, a várat lerombolták; hol számos keresztény foglyokat találtak, kik között volt az előkelő Battyányi Farkas is, kit Mórén boszúból fogatott volt el és tartott fogva testvééréért Battyányi Orbánért, kivel Kaszon basa igen emberségesen bánt, s kit lóval és uti költséggel ellátva, testvéréhez Orbánhoz küldött. — Mórén pedig fiaival együtt Konstantinápolyba vitetett, s ott azon tömlöczbe záratott, melyben Török Bálint és Majláth István két év óta tartattak fogva; később fiaival együtt áttért az izlámra, remélvén, hogy így könnyebben meg fog szabadulni; de reményében csalatkozott, s ott halt meg; egyik fiából azonban később kapudsi basa lett.

A nánai vár, mely a törökök által feldulatott, s azután senki által fel nem építettett, lassanként elpusztult, s most már csak romjai s egyes falai vannak meg. A várral együtt elpusztult a helység is, hol már 1333-ban virágzó egyház volt; hova később tótok telepítették, kikről neveztetett e hely régebben Tóth-Nánának, melynek lakosai megmagyarosodván és szaporodván; ma ismét virágzó helység, mely különösen jó boráról nevezetes.

Pétervására.

Már 1333-ban, mint virágzó egyház említették a pápai tized rovatában. Kik birták hajdan e helységet, arról nincsenek adataink;

később a gr. Keglevich család birtokába jött, melynek egyik kettő vallásos érzelmű tagja Károly és neje báró Sággy Magdolna itt 1817. egy nagyszerű diszes templomot állított góth stílusban, melyet az isteni tisztelethez megkívántató készletekkel is gazdagon ellátott. Van itt az említett grófi családnak szép kastélya és kertje, mely e különben igénytelen mezővároskát nagyon emeli.

Ettől nem messzire esik Pósvár nevű pusztája, mely már 1333-ban mint helység és egyház létezett Pósváralya nevezet alatt, hol, mint e hely neve mutatja, egykor vár is volt; de most már a várnak semmi nyoma sincs, s irott emlékeink is hallgatnak róla.

P o r o s z l ó.

Névtelen jegyzőnk előadása szerint itt pihent egynehány napig a honfoglaló Árpád táborának egy része, mely Ostoros és Eger vizétől idáig nyúlt el, s innét indulva hódoltatta meg Árpád e vidéket a Zagyva vizéig és a Mátra erdejéig; s így ezen hely történelmi tekintetben igen érdekes, mint a mely kiindulási pontul szolgált őseinknek e megye területének meghódítására.

Névtelen jegyzőnk előadása szerint itt vár is volt hajdan; de réggen elpusztult, s csak neve maradt fenn a történelemben. Ki által építettett és mikor pusztult e vár el, arról mélyen hallgatnak irott emlékeink. Névtelen jegyzőnk előadásából ugyan úgy tűnik ki, mint ha mikor Árpád itt táborozott akkor már e vár állott volna; de mivel névtelen jegyzőnk világosan nem írja, hogy azt Árpád elfoglalta volna; ennek nyomán alaposan vélekedhetni, hogy azt a magyarok később építették, és névtelen jegyzőnk annak megemlítésében csak kora állapotát tudatá: hogy t. i. itt az ő korában vár volt.

A Várad Regestrum 9-ik pontja szerint itt már 1217-ben monostor és apátság volt, a mit igazol egy 1292-ben kelt oklevél is, melyben János poroszlói apát említették; de hogy mikor, ki által, és mily rendű szerzetesek számára volt alapítva, és mikor pusztult el ezen monostor, azt sehol sem találjuk följegyezve, s csak annyi van az említett regestrum felhívott pontjában megemlítve, hogy e monostornak Borokun nevű férfiú volt a kegyura. A honnét azt Pázmán Péter azon apátságok sorába említi, melyekről nem tudni, hogy mily rendű szerzeteseké voltak. Fuxhoffer azonban a benedek-rendű apátságok közé sorozza.

Pázmán Péter ezen apátság helyét ugyan Maramaros vármegyében nyomozza, s ennek nyomán a szathmári püspökség annak most is fennlévő czimét a maga vagyis megyéje részére igényli; holott az említett vármegyében nincs ily nevű hely, és azt nem igen lehet elvitázni, hogy ezen apátság egykor csakugyan itt állott, mely hely őseink előtt történelmileg is oly nevezetes volt.

Poroszló hazánk történetében arról is nevezetes, hogy itt békélt ki IV. Béla király nyughatatlan fiával V. Istvánnal, s ezen itt létrejött békének pontjai elővannak sorolva Bél Mátyásnál.

Itt régibb időkben is királyi sólerakó hely vagy raktár volt, amint azt igazolják régibb oklevéleink. — E helynek birtokosa a XIII. és XIV. században a B a n a és J u l a nemzetség volt, melyeknek tagjai folyvást c o m e s e k n e k iratnak. Ennek birtokosai között egy 1357-ben költ oklevélben emlittetik Miklós pécsi püspök is. — Ma a gr. Károlyi és Pejacsevich család s az egri főkaptalan birtoka, és jelentékeny mezőváros sóraktár — postahivatallal és nagy vendégfogadóval.

S i r o k.

E helység nevezetes régi váráról, mely a falutól észak felé mintegy negyed mérföldnyi távolságban egy magas és meredek hegyen emelkedett, melynek egyes részei és falai még most is állanak, s bástyaszobái vagy kasamátái fáklyavilág mellett ma is megjárhatók. E vár, melyhez hajdan több falu tartozott, valaha nemcsak kényelmes várkastély volt, hanem jelentékeny erősségül is szolgált, amint azt mutatják több lőrési és vastag falai.

Mikor, és ki által építettett e vár, arra nincsenek biztos adataink. Némelyek azt tartják, hogy azt gúthi Országh Kristóf országbíró építette volna 1562-ben, ki Sirokot több hozzá tartozott jószággal együtt I. Ferdinánd királytól kapta adományképen 1560-ban. De e vár sokkal korábban épült, s 1320-ban már állott, amint ezt bizonyítja az egri káptalannak egy az említett évben költ kiadványa, melyben e vár megneveztetik, a mit igazol az is, hogy Kompolthy Imre 1324-ben mint siroki várnagy emlittetik. Azt hiszem, legjobban eligazodhatunk s a történelmi valósághoz legközelebb jutunk, ha e vár építésénél két különböző időszakot fogadunk el. Erre utal minket a romok különböző állapota is, mely az északi részen újabb építkezést gyaníttat, míg a délnyugoti romok ódonszerű

régi külseje azt mutatja, hogy azok századokkal is előbb épültek. E szerint e vár, vagyis annak délnyugoti része még a XI. vagy XII. században épülhetett, északi részét pedig a nevezett gúthi Ország-h Kristóf építette vagy javította ki 1562-ben.

E vár az egrinek mintegy előváraként szolgált, s azzal a Derecske nevű falu mellett romjaiban mai napig is álló Kanászvár nevű figyelő torony által összeköttetésben állott, és sorsa is többnyire az egri várétól függött. 1596-ban Helmeczy János és Kótaji Benedek akkori várnagyok Egernek a törökök általi bevételén megrémülve seregestől hagyták oda a várat, melyet a törökök üresen találván, elfoglaltak és 91 évig birtak, míg 1687. tavaszán Caraffa vezérlete alatt Eger visszavételére egy tekintélyes sereg küldetett, melynek egy része a szomszéd siroki, szarvaskői, és cserépi várakat vette ostrom alá, melyekben a törökök nyár dereka felé magokat egymás után megadták, mely körülmény Egernek ostromát és bevételét elősegítette.

Itt még megemlíthetni, hogy a vár keleti részén iszonyu mélység fölött egy kerek kőszikla áll, mely mintegy a légben látszik függni, s melyről a közvetlen mélységbe szédülés nélkül alig tekinthetni. Erről azt hiszi a nép, hogy a török azon evett, s mai napiglan török asztalnak nevezi.

Szarvaskő.

Ez igénytelen helységnek a vár szerzett történelmi nevezetességet, mely a falu fölött északra egy magas és meredek sziklán emelkedett, és nem annyira nagyságánál, mint inkább fekvésénél fogva volt nevezetes erősségi pont; mivel hozzá férhetetlen meredek sziklán épült, s úgy látszik, mintha környező szikláiból nőtt volna ki. E vár nevét Szegedi János onnét származtatja, hogy egy a vadászoktól üzőbe vett szarvas az ebek által a vár helyén annyira megszorított, hogy e nemes állat ijedtében a sziklacsúcsról a mélységbe ugrott, s innét azután Szarvaskő-nek neveztetett ezen hely, melyen a vár épült.

Hogy e várat az egri püspökök építették, az nem szenved kétséget; mert e helyet a püspökség alapításától fogva mindig az egri püspökök birták. De a vár építése korát nem lehet bizony meghatározni, és csak annyit lehet e részben állítani, hogy az 1261. és 1333. között eső időszakban épült; mert IV. Béla királynak 1261-ben költ

adománylevelében, melyben az egri püspökség birtokai mind elősoroltatnak, e helység és vár nincs megemlítve, holott a szomszéd helységek mint Felnémeth és Bakta abban előfordulnak; sőt határvonalul megemlítették a Bél nemesek földje is, mely a szomszéd Mónosbél-nél kezdődött; a mi arra mutat, hogy 1261-ben még e helység és vár nem létezett. Ellenben 1333-ban a pápai tized rovatában már előjön e helység Püspök-Várallya (subcastrum Episcopi) nevezet alatt, mely helység később is sokáig Szarvaskő-allyának nevezetett, a mi világosan mutatja, hogy akkor már e helység és vár állott.

Mínthogy ez az egri püspökség vára volt, annak fentartására s az őrség ellátására, e várhoz foglaltattak később a püspökség birtokai közül a következő faluk: u. m. Bakta, Báthor, Bocs, Deménd, Fedémes, Kerecsend és Szarvaskő-allya, melyeknek jobbágjai a várhoz szolgáltak s adóztak, s jövedelmei a vár költségeinek fődözésére fordítottak.

E vár sorsa mindenkor a hatalmasabb szomszéd egri várártól függvén, történetünkben csak másodrendű szerepet játszott és nagyobb események színhelyéül nem igen szolgálhatott. 1552-ben, midőn az egri vár a törökök által ostromoltatott, Dobó Szalkai Balázs, szarvaskői várnagy által hitta fel a vármegyéket és főurakat, hogy küldjenek segítséget Eger felmentésére. — 1564-ben, midőn Magócsy Gáspár egri várkapitányt nevezetett, az egri várral együtt a szarvaskői vár őrizete és kormányzása is rá bízott. — 1565-ben az országgyűlés azt rendelte, hogy a szarvaskői vár rontassék le, s annak jóságai kapcsoltassanak az egri várhoz; de ez nem foganosított, s a vár még ezután is sokáig fennállott. — 1596-ban, midőn a törökök Egret bevették, a szarvaskői várőrség Gál János várnaggyal együtt rémültében a várat oda hagyta, melyet azután a törökök elfoglaltak és birtak 1687-ig, midőn az Egerrel együtt a törököktől visszavétték.

A török uralom megszűnte után e vár még egy darabig állott; mert Telekesy István egri püspök a Rákóczy-féle forradalombani részvét vádjá vagy gyanuja miatt 1709-ben püspökségétől felfüggesztvén, e várba vonult, és majd másfél évig itt tartózkodott; itt tartotta aranymiséjét, s itt írta védiratát, melynek folytán az elhamarkodva mondott ítélet visszavonaték, s a buzgó főpap előbbi méltóságába visszahelyezteték.

De már elpusztult e vár is, ma csak romjai s egyes falai állnak még, melyek a nézőt a mult időkre emlékeztetik, s a hegyoldalba

épült és magas hegyektől környezett kis helység és vidék regényességét nevelik, melyekkel kellemetes ellentétet látszik képezni a *Pyrker László* egri érsek által 1845-ben épített csinos kis templom, mely a hegyoldalban a szerény házikók felett emelkedik, nevelve e falu kinézésének festői szépségét és hirdetve annak dicsőségét, ki a romok és enyészet fölött áll.

Verpeléth.

E hely, hol már 1333-ban népes egyház volt, történelmi tekintetben arról nevezetes, hogy régiebb időkben több ízben tartattak itt Heves vármegyének gyűlései: vannak okleveleink, melyek e vármegyének a nádorok és országbírák elnöklete alatt tartott gyűléseiről szólnak. Sőt *Várdai Pál* egri püspök Heves, Gömör, Borsod, Torna és Abauj vármegyék 1526 szeptember 16-dik napján Miskolczon tartott gyűléséből, vagyis e gyűlés végzéséből a felsőbb vármegyék és városok követeit és hadinépét *Verpeléthre* rendelte, hogy itt, a hova *Zápolya János* is váratott, a törököknek az országbóli kiűzéséről s a hazamegmentéséről tanácskozzanak és *Zápolya* seregével egyesülve, a törökök ellen induljanak. Hogy megtartatott e itt e gyűlés, arról nincs adatunk; de annyit tudunk, hogy *Zápolya*, ki követe által üzente volt, hogy e gyűlésen meg fog jelenni, nem jött el, hanem *Bodó Ferenczet* küldötte 1526 november 30-dikán *Egernek* elfoglalására.

Kik birták hajdan e helyet, arról nincsenek biztos adataink ma több uri családok birtoka, és jelentékeny mező város, mely híres dohánjáról országszerte nevezetes.

Gyöngyös vidéke.

Ág as vár.

E vár a hasznosí erdőben egy magas csúcson állott, környezve egy másik vártól, mely *Óvár*-nak nevezetett, és övedzve kőkerítéssel, melyeknek romjai még most is láthatók. E várat *V. István* ifjabb király 1265-ben *Istvánnak* a *Domonkos* mester fiának, s a

királyné lovászmesterének adományozza Kutaso, Barkan és Tar nevű falukkal, s a pászthói monostor feletti kegyuri joggal együtt. Hogy e vár valaha igen jelentékeny pont volt, kitetszik az adománylevélnek következő szavaiból: „castrum Agas, quod propter infidelitatem, et infidelem negligentiam Venerabilis Patris Job, Episcopi Quinque-Eclesiensis captum in enorme ac gravissimum nostrum et regni nostri dispendium amissum, et per nostram diligentiam, non sine sumptuosis laboribus recuperatum, ad nostram collationem extitit devolutum.“ E vár további történetéről későbbi emlékeink hallgatnak.

A p c z.

E hely, hol a pápai tized rovata szerint 1333-ban egyház volt, régi okleveleinkben Opuz-nak van írva, mely későbbi kiejtéssel Apcz-ra változott, s a hasonló Opuz nemzetség birtoka volt, melyből 1332-ben említetik Opuz Detrik. — Ma a gr. Ráday, Teleky, és b. Sina családok birtoka, s virágzó kis mezőváros, mely leginkább boráról dicsértetik.

Bodon y.

Már 1333-ban említetik a pápai tized rovatában mint egyház; de hogy kik birták hajdan, nehéz kinyomozni; több Bodon és Bodonyi nevű férfiak és családok említetnek ugyan hazánk történetében; de ezeket nem igen lehet innét származtatni, vagy ezekkel azt vonatkozásba hozni; mert hazánkban főbb ily nevű helyek is voltak, és ma is vannak, melyek a hasonló nevű családoknak nevet adhattak. Ma gr. Károlyi György birtoka.

Ennek szomszédságában esik Parád, a híres gyógyerejű és megragadó regényességű fürdő, mely szinte a tisztelt gróf ur tulajdona, és főnebb külön czikkben leíratott.

Gyöngyös.

Eredetileg az Aba nemzetségből származott Csobánka család birtoka volt, melyet 1312-ig még e család ivadékai Csobánka Samu és Dávid birtak Bene és Zsádány nevű helyekkel együtt, de ekkor trencseni Csák Máté pártjára állván, megnotáztattak

s e birtokaik 1327-ben Róbert-Károly Farkasy vagy Farkas Tamás erdélyi vajdának adományoztattak, ki a gyöngyösieket különösen kegyelvén, 1335-ben nemcsak a jobbágyi szolgálatok és tartozások alól szabadította fel, hanem a királynál azt is kieszközlötte, hogy oly szabadalmakkal ajándékoztattak meg, melyekkel akkor Buda városának polgárai éltek, melyeknek értelmében várat is építhettek, s a várost kerítéssel körülvéve megerősíthették. Mely adománynak emlékéért hirdeti Farkas Tamás vajdának ősi czímere is u. m. a farkas, csillag, és hold, melyet a város, jötevője iránti hálából, annak örökítésére czimeréül metszetett és használt, amint ez a városház homlokzatán maig is látható, valamint a város pecsétjén is használtatik.

Mily szolgálatokat tettek a gyöngyösiek, hogy a vajda és a király kegyét ily nagy mérvben megnyerték, azt a kiváltságlevél nem említi, mely ide vonatkozólag csak annyit mond, hogy a király tekintetbe vévén Farkas Tamás erdélyi vajda sok érdemeit és meghallgatván az ő kérelmét, Gyöngyös városának ugyanazokat a szabadalmakat adományozza, melyekkel Buda városa polgárai élnek. Némelyek azt tartják, hogy a gyöngyösiek Róbert-Károly mellett felkelvén, a vajda seregében trencséni Csák Máté ellen Rozgonyán harcoltak, s az itt kitüntetett hűség és vitézség által nyerték meg a vajda és király kegyét s érdemesítették magokat az adományozott szabadalmakra.

De ezen szabadalmakban több változások és sérelmek estek később a mohácsi vész után bekövetkezett váltságokban, s az azokat követő török uralom korszakában, midőn több főember itt részint vásárlás, részint foglalás útján birtokokat szerezvén, a város egyes részei vagy telkeire a régi szabadalmak ellenére a földesúri jogokat ismét behozták. S ennek folytán az azelőtt szabad város lakosainak egy része lassanként ismét jobbágyi szolgálat alá jött, vagyis tized és taksa fizetésre köteleztetett, s az ekként terjeszkedni kezdő földesurak által a város régi szabadalmaiban mindinkább megszorítottak, a mi aztán a földes urak és a város vagyis annak szabad polgárai között többféle surlodásokra adott alkalmat, miknek csak az 1852-ben létrejött örökváltsági szerződés vetett egészen véget.

A Báthory család itt 1400 körül a sz. Ferencz-rendűek számára kolostort alapított, s templomot épített, mely a mohácsi ütközet után a törökök által feldulatott, de 1540-ben ismét kiujtattott és maig is áll.

Pyber János egri püspök 1643-ban ide szállította a jesuitákat, kik később jótékony adakozások útján állították a mostan is

virágzó gymnasiumot, s az ifjúság tanításával foglalkozva sikeresen működtek 1773-ig, mikor a köztisztviselésben állott szerzet felsőbb rendelet által az egész országból szétesztetett.

E város történetében nyomaira akadunk a vallási surlódások- és viszályoknak, melyek leginkább a templomok foglalása és birtoklása ügyében támadtak, és melyekben gyakran az egri, hatvani, és budai basák bíráskodtak; sőt van Bocskay István erdélyi fejedelemnek is egy 1606-ban Kassán kelt levele, melyet a templom birtoklása miatt támadt viszály érdemében küldött ide.

Egerben s annak vidékén a török uralom alatt nem lévén papok, Gyöngyösről jártak ide a sz. ferencz-rendűek a szentségek kiszolgáltatása s a hívek más lelki szükségének ellátása végett. S ezen körülménynek s az említett szerzetesek buzgalmának jelzésére szolgált az egri basának egy 1681-ben költ levele, mely által megengedtetik a gyöngyösi barátoknak, hogy egyházi szolgálatokra Egerbe járhasanak bottal fegyver nélkül úgy mindazonáltal, hogy a török papoknak vagy derviseknek is szabad legyen Gyöngyösre járni szinte bottal fegyver nélkül.

A vármegye gyűlései, melyek a török uralom alatt Fülekre tettek volt által, a törökök kiűzése után 1682-től itt tartattak a mult század közepéig a míg Egerben a vármegye háza fölépült.

Gyöngyös népes és virágzó város, melynek lakosai kereskedők mesteremberek, és szőlőmivesek, kikről általában megjegyezhetni, hogy kitünően vallásosak és igen munkások. Nagyobbszerű épületei közül említendők: a sz. Bertalan tiszteletére emelt parochialis templom, mely régiségéről és 21 oltáráról nevezetes; — sz. Ferencz-rendűek temploma, mely a Báthory család vallásos buzgalmának egyik fennlévő emléke; — szt Urbán temploma, melyben régebben a protestánsok is tartottak isteni tiszteletet, mely később a jezsuiták birtokába került, s azoktól nyerte mai diszes alakját; — a vármegye régi háza, mely most katonai laktanyául szolgál; — Orczyák, Szapáriak, Almásyak, Gosztonyiak kastélyai, és több úri család szép házai.

Hasznos.

Ős birtoka volt a Rathold nemből eredt s régen kihalt Hasznosy családnak, melyből leginkább kitűnt Domokos, ki 1313—1321-ig az ország nádora volt, s ki némely oklevelekben Dominicus Magnus de Hasznos iratik.

Itt vára is volt e családnak, mely a falutól egy negyed órányi távolságra egy hegyoldalban emelkedett, és hasznosi vagy cserteri várnak is neveztetett, melynek falai még most is állanak, de írott emlékeink hallgatnak róla.

Hatvan.

E hely többször szerepelt hazánk történetében: különösen itt tartatott vagy folytatott 1525-ben a Rákoson felbeszakasztott zajos országgyűlés, melyben Báthory István a nádori méltóságból letétett, helyébe Werbőczy István kiáltatott ki nádornak.

De nagyobb történelmi jelentőséget szerzet e helynek a vár, mely a Zagyva partján állott, s e folyóból vezetett mély árokkal volt körülvéve, melyet a törökök hatalmukba kerítvén, megerősítettek, s a magyarok többször bevettek és lerontottak, de a törökök mindannyiszor újra elfoglaltak s felépítettek. E vár többszöri ostromait és válságait hosszabban írják le történetíróink, kiknek ide vonatkozó előadásait a következő rövid kivonatba foglaljuk:

1544-ben Dancsy Ambrus és Pál testvérek, kik akkor e várost és várat birták, megtudván, hogy a törökök már Visegrádot, Oroszfalvát, és Nógrádot elfoglalták, nem mertek itt maradni; hanem a várat felgyújtva oda hagyták, magok az egri várba menekültek. Mehemet vezér a leégett s üresen hagyott vára elfoglalta, látván annak alkalmas és fontos voltát felépítette, s árokkal körül vétetvén, jobban megerősítette, ott hagyván annak védelmére Delikurtot bizonyos számú őrséggel; hová Soliman császár nemsokára Velibéget küldé nagyobb erővel, hogy ezáltal biztosítaná a budai részeket a magyaroknak és különösen Varkóczy Tamásnak támadásai ellen, ki az egri várból gyakran kicsapván, nyugtalanítá a törököket a budai részeken. Ekként megerősítvén magokat itt a törökök, e várat 32 évig háborítatlanul birták.

1596-ban megszállá e várat Tiefenbach osztrák vezér, de a törököknek a vár felmentésére Jászberény felől segítség érkezvén, az ostromot abban kelle hagynia, s onnét tovább vonulnia. Később még ugyanazon évben augusztus közepe táján, Vácznak elfoglalása után, ismét megszállá e várat Miksa főherczeg, egész erejét annak ostromára fordítván. Az őrség s annak vezére, az ifju és bátor Arslán hősies elszántsággal védék a megtámadott várat, s abból kirohadván, többször visszaverék és megrettenték a miénket. S midőn

a vár több napokig tartott ostrom által nagyon megrongáltatott s azon több helyeken már rés törtetett volna: a miéink felszólíták az őrséget annak megadására; de Arslán kevélyen utasítá vissza az alkudozást, kit hőselkü özvegy anyja is atyja vitézségére és hőstetteire emlékeztetve intett és buzdított az elszánt védelem további folytatására, vagy, ha a végzet úgy akarná, a dicső halálra. Végre midőn egy megújított és három óráig tartott kemény ostrom után a miéink visszaveretve, táborukba tértek volna: a törökök is a hosszú küzdelemben elfáradva és kiéhezve lévén, étkezés és pihentetés végett visszavonultak a város- és várba, nem is gyanítva, hogy a miéink, kiket visszavertek, és e kemény küzdelem után szinte pihenni véltek, újabb kísérletet tegyenek a visszavert s abban hagyott ostromnak megújítására; ezek azonban ez alkalmat felhasználva, mielőtt a város- és várban az étkezésre elszéledt törökök magokat rendbe szedhették volna, a már úgys megrongált és vigyázatlanságból örök nélkül hagyott vár falait hirtelen megrohanják, s a nem védett vár- és városba betörvén, e nem is gyanított roham által zavarba hozott törököket megtámadják, s minden kemény ellentállás és elszánt védelem daczára is legyőzik és irgalmatlanul leölik. Itt lelte hőshalálát az ifju és bátor Arslán is, ki a piacra, hol a harc legtüzeesebben folyt, rohanva, s ott elszántan harczolva esett el nagybátyjával Kurttal együtt. A miéink a harc tüzeiben, a két hétig tartott ostrom és a kemény ellentállás feletti boszujokban, még a fegyvertelen nép is nők iránt is kegyetlenkedtek, irgalmatlanul és minden különbség nélkül leölvén minden törököt, a kit csak megkaphattak; sőt a német katonák féktelen dühössége annyira ment, hogy még a holt testekkel is illetlenül s embertelenül bántak.

A vár bevétele után Miksa főherczeg az árkokat és töltéseket, melyeket a vár ostromlása végett hányatott volt, behuzatván, s a várnak megrongált falait és részeit kijavítatván, ott hagyá annak védelmére Serényi Mihályt, ki azelőtt füleki várnagy volt. Azonban ez, midőn hírét hallaná a török császár jövetelének, ki nagy sereggel közelednék, rémültében a várat felgyujtatván, oda hagyá, s az őrséggel és hadi szerekkel Vácra vonult, s a törökök az elhagyott várat ismét elfoglalák és fölépíték.

1603-ban ismét megszállotta e várat Nádasdy és Sulcz mintegy hatszáz főből állott vegyes sereggel, de midőn már az ostromhoz készülének, a várból kirohant törökök megtámadák és csak nem megsebeszták őket; azonban az épen jókor segítségökre érkezett Roszwurm vezér nagyobb seregével visszaszoríták a várba a törököket, kik a megtámadott várnak védelmére erősen készültek.

De midőn a vár minden oldalról erősen bekerítették, s annak ostroma megkezdetnék: az ostromlottak feladák a várat, a honnét mintegy négyszáz török ment Szolnokba, minthogy az alku pontja szerint Egerbe vagy Budára nem bocsáttattak, itt hagyván huszonnégy ágyut, és nagy mennyiségű hadi készletet s eleséget. Roszwurm vezér pedig kétszáz huszár és kétszáz német gyalogból álló őrségre bízta az elfoglalt vár védelmét.

De nem sokáig maradt a miénk birtokában e vár; mert a következő évben a vár kapitánya hallván Hasszán basa jövetelét, ki szeptember 10-dikén Pestre érkezett, rémültében felgyujtatván elhagyta a megvédhetetlennek gondolt várat, melynek lángjai gyászos fényt vetének az onnét elköltözőknek útjára. — Az elhamvasztott várat a törökök újra elfoglalván, romjaiból harmadszor fölépítették s megerősítették, és még 74 évig birták folytonosan. De 1678-ban Merz és Häussler vezérek ismét visszavevék azt tőlök, és hogy többé el ne foglalhassák, újra felgyujtották, és földig leromboltatták. S ekkor temetkezett végkép sirjába az annyi véres zivatart kiállott régi vár ősi fénye. De e hely a függetlenségi harcz történetében ismét nevezetes lőn egy 1849. aprilhó 2-dikán vívott csatáról, mely a magyarok győzedelmével végződött.

Itt hajdan a premontreiek monostora és prépostsága volt, mely okleveleinkben 1345-ben emlittetik, és különös kiváltságánál fogva az esztergomi érsekség hatósága alatt állott. Hogy mikor és ki által alapítottatott, nincs még kimutatva; Erdey ugyan azt állítja, hogy Vancsa István esztergomi érsek lett volna annak alapítója, de állításának igazolása semmi kutforrásra sem hivatkozik. A főlebb leirt harczok és dúlások között ez is elpusztult, s csak czime és némi realitása maradt fenn, mely most az itteni lelkésséggel van összekapcsolva.

Bél Mátyás szerint itt régebben a kapucinosoknak is virágzó kolostorok volt.

Hatvan, mely hajdan oly nevezetes hely volt, ma csak kisebbszerű város a herczeg Grassalkovich által épített kastélylyal és sóházzal, melyet azonban most nagyon élénkit a vasutvonal, mely által Pesttel és más nagyobb városokkal közlekedik.

P á s z t h ó.

A honfoglalás történetében szinte emlittetik, mint nevezetesebb hely, hol névtelen jegyzőnk előadása szerint, Árpád, minekutána

Heves vármegye területét vagyis a Mátra vidékét meghódította volna, táborával megpihent, s innét küldötte seregének egy részét Szóárd, Kadocsa és Huba fejedelmi személyek vezérlete alatt Gömör, Nógrád és Nyitra vidékeinek meghódítására.

Itt egy 1135-ben kelt oklevél szerint királyi udvar vagy szállóhely (ubi est regalis curia) volt, melyet Jerney szerint Aba király épített volt, a mi arra mutat, hogy e hely az Aba nemzetség birtoka volt.

Itt mulatott Venczel király 1303-ban sz. kereszt feltalálása ünnepe körül, amint ezt bizonyítja az egri káptalan kérelmére adott s itten költ azon levele, mely által István nádort és borsodi főispánt eltiltja az említett káptalan Chepus és Buben nevű birtokainak elfoglalásától

Itt hajdan vár is volt, mely még az 1549. 44-dik t. czikkben emlittetik, de később egészen elpusztult, s csak emléke maradt fenn a történelemben. Mikor és ki által építtetett, arra nincsenek adataink. S minthogy névtelen jegyzőnk e várat nem említi Árpád itteni táborozásában; ebből igen alaposan következtethetni, hogy az az ő koránál későbbben épült.

De e hely jelentőségét még jobban nevelte a zirczieknek hajdan itt virágzott nevezetes monostora s apátsága, mely kitünőbb apátságaink közé tartozott, s írónk által az egri püspöki megye ékességének (ornamentum Dioecesis Agriensis) neveztetett. Mikor és ki által alapíttatott, nincs följegyezve, csak annyi bizonyos, hogy már 1190. körül állott.

E monostor régibb kegyurai közül emlittetnek: 1265-ben István, Domokos mester fia, a királyné lovászmestere, és Jób pécsi püspök. — 1272-ben Dorcsy István (Stephanus de Dorch) tárnokmester. — 1320-ban Hasznosy Domokos (Dominicus Magnus de Hasznos) nádor. — 1396-ban Pászthóy János, Domokos fia (Joannes de Pászthó filius Domínici) országbíró. — 1407-ben Thary Lőrincz (Laurentius de Thar) pohárnokmester.

V. István ifjabb király 1265-ben a főlebb nevezett István lovászmesternek — mint a pászthói monostor kegyurának — oly kiváltságot adott: miszerint ezen monostor jobbágyainak ügyeiben ő rajta kívül se a nádor, se az országbíró, se az ujházi (heves-ujvári) főispán ne bíraskodhassék; a mi szinte a monostor régi kiváltságaira látszik vonatkozni.

De e monostor is, mely egykor oly szépen virágzott, s e vidék ékessége volt, a mohácsi vész után bekövetkezett válságokban többi

monostoraink gyászos sorsára jutott, s annak szerzetesei 1544-ben a törökök által a nádasdi pusztán (in praedio Nádasd) leöletvén, feldulatott. Az apátság címét és némely még fenmaradt vagy visszaszerzett javait később egyideig világi papok birták, kiknek azok időnként adományoztattak, míg 1743-ban a monostor ismét helyreállítatván, azok arra, mint illetékes tulajdonosra, visszaszállottak. De később, midőn József császár által e szerzet eltöröltetett, e monostor is megszűnt. s e szerzetnek újabbi visszaállításával sem jött többé létre; az apátság azonban, egyesítette a pilisi, és zirczi apátságokkal, fenmaradt.

Megemlítendő még az is, hogy itt keletkezett, s innét vette nevét a Ratold nemből származott s a XVI. század elejéig vagy közepéig virágzott Pászthóy család, melynek a már többször említett István, Domokos mester fia, V. István király nejének lovászmestere volt az őse vagy törzsöke, ki, mint más helyen említve volt, V. István ifjabb királytól nyerte adományban Ágas várat a hozzá tartozott falukkal és a pászthói monostor kegyúri jogával együtt. E családból ágazott ki a Thary, és a már más helyen említett Hasznosy család is. E szerint a monostornak főlebb elősorolt kegyurai, kik között említetik Hasznosy Domokos nádor és Thary Lőrincz pohárnok-mester is, mind egy törzsből, a Pászthóy család törzséből származnak, s a monostor kegyúri jogát, mely e családnak volt adományozva, örökség útján nyerték.

Pászthó most szép kis mezőváros, melyet az apátság és Almásy András kastélya, és több uri családok házai díszesítenek.

Pata.

Ezen hely Pata vezértől vette nevét, kinek itt egykor vára volt, mely szinte említetik a honfoglalás történetében. Ugyanis névtelen jegyzőnk világosan írja, hogy Árpád mikor meghódította a Mátra vidékét, Edu- és Edumer kún vezéreknek, kik még Ki-ovnál csatlakoztak volt a magyarokhoz, nagy földet adott a Mátra erdejében, hol azután az ő unokájok Pota vagy Pata várat épített, kinek nemzetségéből származott később Sámuel vagy Aba király.

Névtelen jegyzőnk ezen tudósítása nemcsak a honfoglalás történetében, hanem a régi nemzetség vagy családtan (geneologia) tekintetében is figyelemre méltó, mely világot vet azon régi nemzetségek

eredetére, melyek egykor e vidéket birták. Ugyanis eszerint A b a király P a t a vezér nemzetségéből származott, s így a C s o b á n k a és K o m p o l t h y családok, melyek okleveleink szerint az A b a király nemzetségének voltak ágai, szinte e nemzetség törzsökétől P a t a vagy E d u és E d u m e r kún vezérektől vették eredetüket, kiknek Árpád a M á t r a erdejében nagy darab földet adott. És csak ugyan ezen vezérek ivadéakai, a C s o b á n k a és K o m p o l t h y családok, birták egykor a M á t r a vidékét; s G y ö n g y ö s is, mely a M á t r a alatt P a t a szomszédságába esik, mint főlebb említők, a C s o b á n k a család ősi birtoka volt.

P a t a vezér vára a hagyomány szerint azon a hegytetőn állott, mely alatt keletkezett később a hasonló nevű helység vagy város. Hogy ez egykor nevezetes hely volt, azt mutatja az is, hogy innét vette nevét az itt alakult főesperesség is, mely már a legrégibb oklevelekben p a t a i főesperességnek (Archidiaconatus de Pata) nevezetik.

De e helyet később még nevezetesebbé tették a csehek, kik azt a XV. század közepe táján elfoglalván, itt várat építettek, melyben magokat megfészkeltek, a honnét azután e vidéket nyugtalanították. E vár ugyan csak fából volt építve, de azért, mint Bonfin írja, igen meg volt erősítve nemcsak a hely természeténél és fekvésénél, hanem mesterséges készítésénél, s őrségének ereje- és nagy számánál fogva is, a mit igazol annak Bonfin által leírt ostroma is, mely nagyobb erőt kívánván, először abban hagyatott, és csak Mátyás király által lőn sikerrel megújítva s a vár bevéve, a mi így történt:

Rozgonyi Sebestyén — ki 1458-ban Hederváry László egri püspökkel egyesülve a cseheknek több várait és rablófészkeiket bevéve, s őket több helyen megveré — a következő 1459-ben ismét a Heves Gömör és Kis-Hont vármegyékben terjeszkedni, s e részeket nyugtalanítani kezdő csehek megfékezésére küldetett, ki is legelőször a patai várat vette célba, s azt rögtön nemcsak bekerítette, hanem vívását is mindjárt megkezdte. Első nap a hirtelen megindult záporosó miatt félbeszakadt a megkezdett ostrom, megújult más nap nagy tűzzel, de még makacsabb ellentállással fogadtatott és veretett vissza a várbeliek részéről, kik tömérdek nagy köveket és szikladarabokat hömpölygetván s eregetván az előnyomuló vívók fejére, ezek soraiban nagy kárt tettek. Így folyt hosszú ideig a többször megújított véres tusa, melyben sokan estek el, és még többen sebesítettek meg mindkét részről. Végre a vívók kedvöket vesztvén felhagynak az ostrommal és visszavonulnak táborukba, míg nagyobb erő nem érkezik az ostrom sikeresebb folytatására. E kedvetlen hírrel Rozgonyi maga

siet a királyhoz, ki akkor V á r k o n y b a n a Tisza mellett időzött az oda rendelt nagybátyjávali találkozás és kibékülés végett; a mi sikerülvén, a király maga jött a patai táborba az ostromot megújítani, s vezetni. A szeretett ifjú és még szinte gyermek király váratlan megjelenése felvillanyozá a kedv-vesztett sereget, bátorságot öntve a csüggendezőkbe; ellenben lehangolá és zavarba hozá a várbelieket, kik úgylis be lévén kerítve, segítséget s élelmet sehonnan sem kaptak. A király jelenlétében megújult az ostrom és küzdelem oly tüzzel és sikerrel, hogy az őrség nem tarthatván magát, kénytelen vala négy napi fegyverszünetet kérni, s azután magát megadni. Így végződött a patai táborozás s vétetett be a vár: a mi annál nevezetesebb; mert ez volt az ifju fejedelem legelső hadi tette s győzedelme.

A csehek említett favára Bonfin szerint egy hegytetőn állott, s hihetleg P a t a említett várának helyén s akkor talán még fennállott falaira vagy alapjára volt építve, minek némi nyomai még ma is látszanak.

P a t a most kisszerű mezőváros egy régi egyházzal, mely a későbbi ujitások és változtatások daczára is mutatja eredeti alakját s a régibb építészet jellegét, és mint a régiség becses műemléke a régészek figyelmét megérdemli.

S á r.

Ezen helység az A b a király birtoka volt, hol ő 1042-ben a benzések számára monostort s apátságot alapított, mely a mohácsi vészig virágzott, s azután az arra következő válságokban elpusztult, s romjai a helység feletti dombon ma is látszanak.

E monostor kegyurai A b a király halála után eleinte a C s o b á n k á k, s ezeknek notája után a K o m p o l t h y a k lettek, s így a kegyúri jog, mely a monostor alapításából származott, állandóul az alapító király nemzetségében maradt, s az a király adományozások által e nemzetség egyik ágáról csak a másikra szállott.

E monostorban temettetett az alapító király, ki előbb, mint régi krónikáink írják, a Tisza vidéken némelyek szerint C s é p á n, mások szerint C s a b á n vagy annak vidékén volt eltemetve, hová ménfői csata vesztese után menekült, és hol ellenséges indulatu urak által, kiket uralkodása alatt megbántott volt, megöletett; de azután egynehány évvel, hihetleg az általa alapított szerzetesek kegyeletéből, teste fölvetetvén, ide hozatott, s e monostorba temettetett.

A hagyomány szerint A b a király sirboltja b. Baldácsi kőbe vágott pinczéjének egyik szakaszában volt, hol egy később oda állított márvány táblán erre vonatkozó felírás is olvasható. Ha e hagyomány valóságban alapszik, s a király sirboltja csakugyan itt nyomozandó: ez arra mutat, hogy az említett pincze volt hajdan a monostor katakombája vagy temetkezőhelye, s e fölött állott a monostor vagy annak egyháza.

S o l y m o s.

A hajdan virágzott S o l y m o s y család birtoka volt, melyet, miután e család, utolsó ivadékában, S o l y m o s y L á s z l ó b a n, kihalt volna, Zsigmond király K á p o l n a, D o b és S z. P a t a k a nevű birtokokkal együtt 1430-ban Rozgonyi Péter egri püspöknek adományozott az általa tervezett prépostság alapítására, mely birtokokért azután a nevezett püspök K i s - T á l y á t és N o v a j t adta az általa alapított e g e r - v á r i prépostságnak.

A mult század elején épült solymosi templom egy régibb templom homlokzata- és tornyához van ragasztva, melyet még a S o l y m o s i család, mint kegy- vagy földesuraság, épített volna XIV. században, amint ezt mutatja a torony falába illesztett négyszegletű kő, melyre p a i z s és S ó l y o m m a d á r, mint a S o l y m o s y család ősi czimere, van kivésve, melyhez hasonló czimerű emlékkő találtatott a régi kriptályban is.

E helység határában némi nyomai látszanak egy régi monostornak, melynek emlékét ma is fentartják M o n o s t o r t i s z t á s a M o n o s t o r v ö l g y e, M o n o s t o r p a t a k a nevű határhelyek. De mikor, ki által, és mily szerzetesek számára volt alapítva, és mikor pusztult el, arról hallgatnak írott emlékeink, sem Pázmán Péter, sem Fuxhoffer nem emlékezik róla. Említetik ugyan a nevezett írók által egy másik s o l y m o s i monostor; de az Arad vármegyében V i l á g o s v á r a közelében feküdt.

A solymosi erdőben vára is volt a nevezett családnak, melynek romjai most is fennvannak, de írott emlékeink erről is hallgatnak.

T a r n a - E ö r s.

E helység eredetileg várjóság volt, mely elpusztulván, a vár hatósága alól kivételtett, és V. István ifjabb király által 1264-ben

Kompolthy comesnek adományoztatott*) melynek birtokában III. Endre király által 1291-ben Kompolthy Péter is megerősített.

Itt később kisebbszerű vár is volt, melyet a törökök Egerrel együtt sokáig birtak; ebből épült később a b. Orczy családnak ma is fennálló szép kastélya.

Itt vagyis e helység melletti táborban halt meg Bottyán János II. Rákóczy Ferencz híres tábornoka 1709. szeptember 27-dikén, ki innét Gyöngyösre vitetvén, ott nagy pompával a Ferencz-rendüek templomába temettetett.

Ez volt kedves lakóhelye, s tetemei itt is nyugszanak b. Orczy Lőrincz tábornok és jeles hazafinak, ki nemcsak a hadi és polgári pályán szerzett érdemeket, hanem mint költő is irodalmi nevet vívott ki magának.

V á m o s - G y ö r k.

E helység már 1333-ban virágzott, s régentén erre vonult keresztül az országút vagy nagy út, melyet főlebb Kompolthnál érintettünk, s itt, mint a helység neve is mutatja, szinte vámszék vagy vámszedő hely volt.

Ennek szomszédságában esik Monostor nevű pusztá, hol némelyek szerint a templomosoknak, mások szerint pedig a benczéseknek monostora volt, s innét veszi eredetét a Boldogságos Szűzről nevezett monostori apátság (Abbatia B. Mariae Virginis de Monostor non procul a Vámos-Györk), melynek czíme ma is fen van.

V e r e s - M a r t h.

Ez eredetileg a Csobánka család birtoka volt, hol Csobánka Péter, Sámuel és Dávid által 1304-ben Keresztelő sz. János tiszteletére a pálosok számára monostor alapított, s ezen monostor részére hasított ki e hely a Bene nevű pusztá határából egy darab szőlőhegygyel együtt, mely ma is, habár a Gyöngyöshöz tartozó Bene határában esik, veres-marthi szőlőnek nevezetik.

---

*) .. quamdam terram Castri Vjuar, Eörs vocatam, vacuum penitus et habitatoribus destitutum, a castro penitus exemptam sibi (Comiti Kompold) ... contulimus, dedimus et donavimus jure perpetuo possidendam.

Minthogy e helység Sárral és Benével határos; Pázmán az itt állott monostort Sári perjelség nevezet alatt említi, mely szelint a Bene völgyön feküdt (Prioratus de Saar in valle Bene).

Visonta.

Ez is a Csobánka család birtoka volt, melyet Róbert-Károly, a trencsényi Csák Máté pártjára állott Csobánka Pál nótája után, 1323-ban Kompolthy Imrének adományozott több hozzá tartozott jószágokkal együtt, ki innét kezdván magát írni, törzse lett a Kompolthy család visontai ágának.

Visonta már ekkor jelentékeny hely volt; mert ezen adománylevél szerint virágzó egyháza volt a sz. Kereszt tiszteletére és minden pénteken hetivásár tartatott itten.

Egy 1347-ben kelt osztálylevél szerint itt németek is laktak; mert ezen osztálylevélben említettetik Lebel németnek udvartelke (curia Lebel Theutonici) és a helység harmadik utcája „Magyar-falu“-nak neveztetik, kétségkívül, hogy megkülönböztessék e helység német részétől.

Visonta most virágzó helység, mely híres boráról nevezetes.

Szolnok vidéke.

Abád.

Ma Szalók- vagy Tisza-Abád. Ezt már névtelen jegyzőnk említi, mint a Tiszán átkelő helyet vagy révet (portus Obád), melyről azt írja, hogy midőn sz. István király a keresztény vallást behozta, Thonuz-oba t nevével együtt, mivel kereszténynyé lenni nem akart, élve ide temettette *). — IV. Béla király 1251-ben megerősít egy osztálylevelet, melynél fogva ezen helynek birtokosai e rév jövedelmeit magok között három részre osztják (qua mediante

---

*) et dum beatus rex Stephanus verba vitae praedicaret, et Hungaros baptizaret, tunc Thonuz-oba in fide vanus, noluit esse Chistianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus.

prouentus de Portu in Ticia ad possessionem Abaad in tres partes dividuntur).

Ugyancsak IV. Béla királynak egy, az egri püspökség részére 1261-ben kelt adománylevelében említettnek a Tomoy nemből származó Dula és Sebestyén (Dula et Sebastianus de genere Tomoy), mint ezen hely- és révnek birtokosai, s az egri püspökség idáig terjedő birtokának szomszédai; a mi ismét igazolja névtelen jegyzőnknek azon előadását, miszerint Takson fejedelem Thonuz-oba vezérnek, kitől a Tomoy nemzetség származott, az abádi révig terjedő földet adott.

Itt 1333-ban már virágzó egyház volt.

Bala.

Már 1261-ben, IV. Béla királynak előbb érintett adománylevelében említettnek a Balai nemesek (Nobiles de Bala), mint az egri püspökség Balával határos birtokának szomszédai. — A Balai család, melynek e hely ősi birtoka volt, későbbi oklevelekben is említettik: különösen a budai káptalannak egy 1461-ben kelt bizonyítványában, melyben Kompolthi Miklós tiltakozik Balai György és Barczay László ellen hevesmegyei több jószágá elfoglalása miatt.

Bala 1261-ben helység, 1333-ban népes egyház, a XV. század vége felé mezőváros volt, még Oláh Miklós munkájában is, mint nevezetesebb hely említettik; ma pusztá, régebben a Malonyai család, annak kihaltával most a kincstár birtoka.

Fegyvernek.

Már 1214-ben említettik a Váradi Regestrum 389-dik pontjában, 1333-ban virágzó egyház, s a XV. században népes mezőváros volt, hol Külső-Szolnok vármegye, míg önálló törvényhatóság volt, több ízben tartott gyűlést, melynek végzései így fejeztetnek be: „Datum in oppido populoso Fegyvernek.“

Hajdan Fegyvernek y család is virágzott, mely többször említettik okleveleinkben; de hogy ez volt-e e családnak birtoka és innen vette e nevét? nem igen lehet az ide vonatkozó oklevelekből

bizton meghatározni; mert hazánkban több ily nevű helyek is voltak és vannak, melyek a hasonló nevű családnak nevet adhattak.

Ezen virágzó és népes mezőváros később, hihetőleg a törökök alatt, elpusztult, s ma nagy kiterjedésű népes pusztá, mely nagyrészt gr. Szapáry József e pusztá egyik birtokosa által népesített be, ki 1845-ben ide két helyre jelentékeny számú németeket vagy svábokat telepített, mely két telepítvény ma Anna házá-nak és Szapárfalvá-nak neveztetik. Itt 1862-ben újra egyház állíttatott, s a vallási alap és Bartakovics Béla egri érsek költségén diszes templom és paplak épült.

Kenderes.

E helységnek, mely hajdan Kerek ház- vagy Keregház-nak is neveztetett, egy harmad részét Óváry Pál itélőmester, ki azt a tiszabői nemesektől vette volt örök áron, a pálosok Budamelletti monostorának (domui Ecclesiae S. Laurentii prope Budam, fratribusque Eremitis ibidem Deo famulantibus) adományozta 1411-ben, melyet ez idő óta birt a nevezett monostor a szerzet eltöröltetéséig, s melyet e czimen bir most is az ily eltörölt szerzetesek jószágiból alakult vallási alap.

Kengyel.

E hely, mely hajdan falu volt, s Peló-nak vagy Kengyel-szállás-nak neveztetett, ma pedig népes pusztá, már 1075-ben említettik, mint a Garam melléki apátság birtoka, mely az alapító I. Geiza király által adományoztatott volt ezen apátságnak. II. István királynak 1124-ben kelt újabb adománylevelében Kengyel, mint víz és révhely, említettik (Terram Pelu ultra Tissam supra portum aquae Kengelu). A mi arra mutat, hogy a Tiszának egy ága akkor Kengyelen folyt keresztül és Kengyelnek egy része szigetben feküdt, a mit igazol az is, hogy Kengyelnek egy része, melyet most a Blaskovics család bir, még ma is Kengyelköz-nek neveztetik: a köz ragaszték pedig közönségesen víz közötti helyet jelent. És csakugyan később is volt itt a Tiszának egy kiöntése vagy ere, mely Tenyőn alól szakadt ki és a Derzsi-gát felé Kengyelnek egy részén keresztül folyt, s mely nagyobb áradás

idején a Derzsi-gát alatti térséget egészen elöntötte, s a kengyeli lapost vízzel megtöltötte, míg az említett Derzsi-gát által el nem fogatott.

Midőn a nevezett apátság a mohácsi vész után bekövetkezett változásokban elpusztult, ezen birtoka is a világiak által foglaltatott el, s a XVII. század elején egy régi Regestrum szerint már több nemesek kezén volt, míg végre a mult század elején Török-Szent-Miklóssal együtt az Almásy család birtokába jött.

S á g h.

E hely, mely hajdan falu volt, most pusztá, már 1075-ben említettetik, mint a Garám melléki apátság birtoka, melyet később közösön birt a sághi monostorral. Ezen birtoknak régi határait megváltoztatták, s annak nagy részét elfoglalták 1406 körül Wezsényi Miklós, Szomoghy Miklós, Csépa László és János, Istvánházy István és András, kiknek foglalásai ellen az említett monostorok nevében tiltakozott Hidágai Deák Balázs Külső-Szolnok vármegyének 1406-ban Tamásy János és Laczk Jakab erdélyi vajdák által tartott gyűlésében. Később a nevezett monostorok pusztulása folytán a váczzi püspökségre szállott, egy régibb Regestrum szerint még a XVII. század elején a nevezett püspökség jószágai között említettetik, most a gr. Tige és Luby család birtoka.

S z o l n o k.

Tekintve e város fekvését, vidéke termékenységet, de főleg a Zagyva folyónak a Tiszába szakadása által képezett védelmi helyzetét, már régentén e vidéknek egyik nevezetesebb pontja és kulcsa volt. Névtelen jegyzőnk ugyan nem említi Árpád azon hadjáratában, melyben e vidéket a Zagyva folyótól és a Tetétlen nevű halomtól a Tisza mentében Alpárig meghódoltatta; de későbbi íróink különösen Istvánffy és utána mások azt állítják, hogy a magyarok itt már Árpád alatt várat építvén, azt itteni megtelepedésök s inneni kiindulások központjává választották, s innét indult ki Árpád Zalán bolgár fejedelem ellen, kit Alpárnál legyőzvé, e vidéket meghódoltatta. Hogy mily kútforrásból van

ezen előadás meritve, és névtelen jegyzőnk hallgatása mellett mennyi hitelt érdemel, azt itt most nem nyomozzuk; hanem annyi bizonyos, hogy ez már Geiza fejedelem alatt jelentékeny hely volt; mert midőn szent István király alatt az ország könnyebb kormányzás végett vármegyékre osztatott, itt szintén egy vármegye alakított, mely e város- vagy vártól kölcsönözte nevét.

De nagyobb történelmi jelentőséget szerzett e városnak azon nevezetes erősség, mely itt később I. Ferdinand alatt 1549 és 1550-ben a törökök feltartóztatására épült, kik készültek e helyet elfoglalni, s itt várat építeni, hogy magoknak e vidéket biztosítsák, s innét a szomszéd Heves vármegyét is elfoglalják vagy nyugtalanítsák; a miről az országnak ezen a vidéken lakó főemberei és különösen Heves vármegye rendei 1549 elején egy Várdy Pál esztergomi érsekhez intézett levelök által I. Ferdinánd királyt oly czélból és kérelemmel értesítették: hogy a törökök ezen tervét meghiusítandó intézkednek ezen helynek mennél előbb leendő elfoglalása, s ott egy erősség építése iránt, mint a mely a Lengyelország, Morva s Erdély közötti összes földterületnek legbiztosabb oltalma s védőfala leendene. Minek folytán I. Ferdinand 1549-ben gr. Salm Miklós és Báthory András fővezéreit Szolnok elfoglalására küldé, kik az egri vár visszafoglalása után az eddig magára hagyatott Szolnokot is minden ellentállás nélkül elfoglalák, s összehivatván e vidék főembereit, nemeseit és földnépét, az építendő vár területét kijelelék, s azt mindjárt szeptember közepe táján építtetni kezdék Istvánffy szerint azon a helyen, hol a hét vezér által épített vár egykor állott, s hol a Zagyva folyónak a Tiszába szakadása már a természettől egy megerősített védelmi pontot képezett.

E várnak falai vagyis kerítései a fűzfákból készített fonások közé a Zagyvának mélyebbre ásott és megnagyobbított árkából kikerült földből és hantokból hanyattak s emeltettek oly magasságra, hogy a várbeli épületek nem látszottak ki, és sűrűen össze-vissza palisadokkal vagyis védkarókkal erősítették meg, melyek Istvánffy szerint egy három szögletet képeztek; azonban a vár helyének megtekintése arra mutat, hogy az nem volt egészen három szögletes, hanem inkább egy szabálytalan négyszöget képezett, mely nyugot felől szélesebb, kelet felől pedig keskenyebb volt, de nem egész csúcsra vonódott össze, és mind a négy szögleten öblös és mintegy hat öl széleségű bástyák emelkedtek.

E vár, mely négy ezer embert könnyen befogadhatott, nemcsak mesterségesen és nagy erővel készítettett és begyepezett föld-

kerítések, hanem a természet által is nagyon meg volt erősítve, a mennyiben az a Tisza és a Zagyva vize és mély árka által volt körülvéve és fedezve, s a várostól is egy mély árok által volt elválasztva, melybe a Tisza- és Zagyvából jött a víz, s melyen felhúzó hid állott. Ezen felül a Tiszának kiöntésekor e várnak környékét kelet és dél felől majdnem mérföldekre borította a víz és posvány úgy, hogy azt arról az oldalról megközelíteni teljes lehetetlenség volt.

Elkészülvén 1550 vége felé a vár, azt Ferdinand több évekre szükségelt hadi és élelmi szerekkel megrakatta; 24 nagyobb ágyu, 3000 puska, 800 mázsa puskapor s egyéb hadi s élelmi készletek roppant mennyiségben szállítottak bele. — Első kapitánya lön Zay Ferencz, ki azelőtt egri várkapitány volt; de ez nem sokára Komáromba a Dunán felállított hajós sereg kormányára hivatván, helyébe 1551-ben a vitézségéről ismeretes Horvátinovics Bertalan nevezetett ide várkapitánynyá, de ez Bécsbe utaztában Balassa-Gyarmat s Ipolyságh között a törököktől elfogatván, Konstantinápolyba vitetett, s ott halt el. Ennek utóda lön Nyáry Lőrincz, ki alatt a nagy erő- és költséggel épített és kellőleg felszerelt vár az őrség gyávasága miatt török kézre jutott, a mi így történt:

Ali budai basa 1552-ben több helyen megvervén Ferdinand seregét, s e győzelmeiben elbizakodván, javallá Amhádnagyvezérnek, ki akkor Erdély szélein s a Bánságban táborozott, hogy a török hatalomnak ez országban megszilárdítása végett kísértének meg az ország szívében fekvő s annak védelmére még fenlévő szolnoki és egri várat közös erővel megszállani, és, ha a szerencse fegyvereiknek kedvezend elfoglalni. Ezen javaslat a nagyvezér részéről tetszéssel fogadtaték, kitől Ali basa azon választ nyéré: hogy Szolnok alatt találkozand vele; addig is siessen a várat bekeríteni s ostrom alá venni: mire Ali basa némelyek szerint 20, mások szerint 12 ezernyi seregével Szolnok alá indult. A várbeli őrség Szalay László, és Horváth Mihály szerint 1400, Istvánffy szerint 800, mások szerint 750 katonából állott, kik között 50 spanyol 300 német és cseh, 400 magyar lovas és gyalog volt; a lovassereg fejei Pekri Gábor Strezenkovics Mátyás, és Móra Gáspár voltak, mindenik száz száz lovast vezényelvén, a magyar gyalogság élén pedig Keledy István százados állott. — Ali basa mondott seregével augusztus 22-dikén megérkezett Szolnok alá, s mind a várat, mind a várost bekerítvén, ostrom alá vette, és nyolcz napot töltött a vár alatt a nélkül hogy folytonos heves ágyuzásainak legkisebb eredménye lett volna. Végre megérkezvén a nagyvezér is, roppant táborával Szolnok-

nak messze nyuló térségét elborítá, és tüstént követeket küldvén a várba, Nyáryt annak önkéntes átadására felszólítá, azt ürügyölvén: hogy a vár II. Solimán császár és nem Ferdinánd földén van építve: meghagyván egyszersmind azt is a követeknek: hogy a várparancsnokot az önkéntes feladásra ajándékokkal s ígéretekkel is rábírní igyekezzenek; ellenkező esetben pedig az ajánlat netaláni visszautasításához fenyegetéseket s ijesztgetéseket is ragaszszanak. De Nyáry az ajánlatot visszautasítá; mire a vár három napon át szakadatlanul ágyuztatott, de minden eredmény nélkül; mert a vastag hantós és már begyepesegett földbástyák sértetlen kiállák az ostromot, és kétségkívül tovább is kiállották volna, ha az őrség is hasonló lelki erővel s elszántsággal birt volna; de ezekben sem a haza eszméje lelkesedést, sem a tekintélytelen várparancsnok erkölcsi erőt nem vala képes ébresztetni, s az annyiféle nemzetbeli őrség külön csapatai csak azon egyben egyeztek meg egymással, hogy bizodalmok a várparancsnokban, és kedvök a védelemre egyformán hiányzott, s ennek folytán szeptember 4-dikét megelőző éjszakán a várból rútul mindnyájan megszöktek. A magyar lovasság ritka vakmerőséggel lovastól Szanda felé a Tiszán átuszott; még a magyar gyalogság hajókon vergődött át a tulsó partra, a kikhez csatlakoztak a spanyolok is, tudván, hogy ezek, mint hazabéliek, a Tiszán túli táj ismeretével birnak, s általok bizton elkalauzolhatnak. A németek és csehek félig sárral iszapolt hajóikkal részint megfenekelvén, elsüljedtek, részint későn értek a tulsó partra, s nem ismérve a tájat, bolyongtak, míg az őket üldöző törököktől utóléretvén, részint levágattak, részint elfogattak. — Nyáry csak hajnal hasadtával vevé észre, hogy a várban egyedül maradt, s az őrségnek a történelem által méltán megrótt gyávaságában tagadhatatlanul ő is osztakozott, midőn egyedül maradtában lóra ülve oly szándékkal szágult ki a vár kapuján, hogy utat keressen magának a távozásra, és csak midőn látta, hogy a törökök által minden nyílások úgy be vannak kerítve, hogy semerre sem menekülhet, ébredt fel becsület-érzete és lélekismérete, mely őt esküjére emlékeztetve, visszatérésre készítette. Visszatére tehát, és becsukván a vár kapuját, ott várta be el nem maradhatott sorsát. — E közben reggel felé a törökök bámulva kezdik észrevenni, hogy a várban mély csend van, s az addig látott őrség többé sehol sem látható; sebes rohammal közelitének a vár kapujához, s azt betörve a küszöbnél viaskodó Nyáryt elfogják, s a várnak ily könnyű szerrel bevétele felett „Alla“ örömkáltások között a nagyvezér táborába hurczolják; a honnan némelyek szerint megszökött, mások szerint pedig Konstantinápolyba küldetett, a honnét csak

később menekült haza, kit azután Nádasdy Tamás hadi törvényszék eleibe akart állítani, de Oláh Miklós pártfogása folytán kegyelmet nyert. — A nagyvezér elbámult az őrség gyávaságán, s lóra Alibasa kíséretében vonult be a mindenféle hadi és élelmi szerekkel gazdagon megrakott várba s annak oltalmára válogatott török lovasságot és leg-hivebb jancsárainak egy részét ott hagyva, roppant hadával Eger ostromára indult.

A törökök ekkép elfoglalván a várat, azt 1685-ig birták (kivéve az 1678-1683 között eső 5 évet, mikor az a Tököly Imre birtokában volt) s kik azt még jobban megerősítvén, itteni uralmok egyik központjává tették, s innét gyakran kikirándultak az ország alsó s Erdéllyel határos vidékeire, azokat pusztítván vagy elfoglalván. A szolnoki bégnek erőszakos foglalás és hatalmaskodásait megható szavakban festi Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1594-ben Gyula-Fehérváron tartott erdélyi országgyűlést megnyitó beszédében, melyben panaszkodik, hogy Sasvár szolnoki bég és más rablók több mint 280 mezővárost és falut szakasztottak és foglaltak el az ő birtokából, melyeket nehéz adóval terhelnek. De itt mellőzzük azon kikirándulásokat, melyeket a törökök e várból távolabb eső vidékekre tettek, melyek úgy sem tartoznak szorosan ide.

Miksa főherczeg 1595-ben miután a Szolnok és Gyula közötti 12 mérföldnyi vidéket a törököktől magtisztitotta volna, Szolnok ellen fordult, s a Tengőnél hajóhidat vevén s a Tiszán átkelvén, october végén vagy mások szerint november elején azt megszállotta és négy napig-ostromlotta; de az ostrom sikerét meggátolta a bekövetkezett kora tél, melynek hidege s egyéb visontagságai miatt kényszerült a főherczeg b. Tenfellbach Kristóf és Basta György fővezéreinek tanácsára az ostrommal felhagyni, s a sereget téli szállásra bocsátani. Megindítván a főherczeg táborát, a hid őrizetére kétszáz vitézt hagyott hátra: hogy t. i. még az összes hadsereg, különösen annak a Tiszán tul maradt része a betegekkel és társzekerekkel átvonuland, a hid fedezve legyen; azonban ezek a várból hirtelen kirohanó törökök által megtámadtatván, levágattak, s a hátra maradt társzekerék és egyéb hadi szerek elfoglaltattak. Gorové László és utána mások e hadjáratot 1596-ra teszik, s a keresztesi ütközetrel hozzák kapcsolatba, azt állítván, hogy Miksa főherczeg a keresztesi csata után vonult táborával Szolnok alá; de ez ellenkezik Istvánffy és más íróink előadásával, kik e hadjáratot az 1595-ik év eseményei között említik, melyek megelőzték a keresztesi csatát.

Ezután folytonosan birták a törökök Szolnokot egészen 1678-ig, midőn Tököly Imrének hazaszerte győzedelmeskedő seregei Heves és Kölső-Szolnok vármegyét is pusztítottatni kezdvén, Szolnokot is megszállák, s azt a megfélemllett törököktől alkudozás mellett elfoglalták; hihető azonban, hogy azt a törökök nem annyira félelem- vagy kényszerüsből, hanem inkább eleve kicsinált terv szerint adták át Tökölynek, ki azt 1683-ig birta, mikor Leopold király diadalmaintól megrettenve, Mehmet török császárral újabb szövetségre lépett, mely szövetség egyik pontjánál fogva a hatalmába vett várakat, melyek között volt Szolnok is, a törököknek, kik úgy látszik, nem igen bíztak benne, átadni köteleztetett, s így Szolnok ismét a törökök birtokába jött, kik azt 1683-ban június havában újra elfoglalták; de azután csak két évig bírhatták; mert minekutána 1685-ben Schultze és Caprara császári vezérek Eperjest és Kassát elfoglalták volna; Heissler és Mercz tábornokok hadosztálya Ónodból Szolnok alá jött, s azt bekerítvén, az őrseget a vár feladására sürgette; a várbán parancsnokoló bég 24 órai időt kért gondolkodásra, a mi annál könnyebben megadatott, mivel a fáradt seregnek is szüksége volt a pihenésre. Azonban mielőtt a kikötött határidő lefolyt volna, a törökök a várból rútul megszöktek, magok után nemcsak a várat és várost, hanem szaladások fedezésére még a hid utolsó ívezetét is meggyujtván. A mit midőn a mieink észrevettek volna, minthogy a már égő hidat el nem olthatták, a gerendákból hamarjában összerótt talpakon egynehány hajó és csónak segedelmével a Tiszán átkelvén, a megszökött törökök után siettek, kiket utolérvén megverték, és kétszázat közülök elfogván, gazdag zsákmánnyal megrakodva tértek vissza. — Sajátságos végzetszerűnek tűnik fel, hogy valamint 1552-ben a mieinknek gyáva megszökése folytán egy kardcsapás nélkül került Szolnok a török hatalmába: úgy most, 133 év múlva, a törökök hasonló rút megszökése után jött vissza Leopold király birtokába azzal a különbséggel, hogy azt a törökök előbb leégették, melyet azután Caraffa Antal fővezér kijavíttatván, német őrséggel megrakott, sőt 1687-ben magának is téli szállásul választott, hova azon év october 31-dikén Soleyman Péter akkori török nagyvezértől Mehmed aga több török kíséretében követségbe érkezett azon utasítással: hogy engedné őt alkudozás és békekötés végett Bécsbe utazni; de Caraffa Tököly Imre fejét kívánván zálogul, a követséget visszautasította Péterváradra.

De csak tizenegy évig tartott Szolnok nyugalma; mert az 1697-ben újra megzavartatott az előbb csak a német katonák ellen

Zemplénben keletkezett, de később Tokay Ferencz izgatása által nagyra növesztett lázadás által, melynek kártékony hullámozása Szolnokra is lehatott. Ugyanis miután e lázongók egynehány ezerre növekedtek, és Tokajba rohanva, ott a német öltözetű, de különben csekélyszámu őrseget leölték volna; ezen győzelemtől elkábitatva, Sáros-Patakot, Tályát, s a közbeneső helyeket pusztítva, Szolnok alá nyomultak, hol a várost és várat hirtelen elfoglalván, Tököly Imre fejedelem nevében mindent felégettek s elpusztítottak; míg e négy hétig tartott lázongásaik után herczeg Vaudemonte, Klöckelsperg, és Martini tábornokok seregei által szét nem verettek.

De kevés ideig élvezhette Szolnok a békét; mert hat év múlva már a II. Rákóczy Ferencz fejedelem hatalmába került, kinek vezére Deák Ferencz azt, mely akkor német helyőrséggel volt megrakva, 1703-ban leginkább a hajduk segédkezése és vitézsége által ostrommal bevette, s a ráczok híres Kiba nevű kapitányát, ki 3000-nyi seregével siet vala annak felmentésére, megverte. Azonban midőn Rabutin császári hadvezér 1706-ban annak visszafoglalására nagyobb erővel jönne, a felkelők nem bizva annak tarthatóságába, azt felgyújtva elhagyák; és Rabutin előőrsei épen jókor érkezének, hogy a hidat és a vár védelmére szolgáló palánkokat a lángoktól megmentették. Rabutin a már jobbadán összeomladozott várat 7 ágyuval és két havi eleséggel megrakván, annak védelmét b. Béga n parancsnokra és 200 lovas rácz s 500 gyalogból állott őrsegre bizta. De Rabutin nem sokára parancsot kapván, hogy a Tisza mellől seregeivel Budánál táborzó Stahremberg Guidóval egyesüljön, és látván e várnak tarthatatlanságát, onnét az ágyukat a szegedi várba szállíttatá, az őrség kiindítása után pedig a várnak kerítéseit és bástyáit földig lerontatá.

1710-ben Rákóczy a pusztán állott Szolnokot ismét elfoglalá, s azt Tisza melléki hadakozásainak központjává teendő ujra kezdé építeni, s ide rendelvén a szomszéd vármegyék földnépét, ezek által Csajághy Imre várkapitány vezérlete és háromezer lovaskatoná segédkezése és, ha szükségeltetnék, védelmezése mellett a vár omiadékait kiásatá, a Zagyvából vezetett árkot kitisztíttatá, s a várat ismét védelmezhető karba hozá. De nehogy a felkelők itt magokat megerősítsék, s a Tisza vidékére nézve veszélyesekké váljanak, e vár visszafoglalása elhatároztatott, s arra Cusani Jakab vezérlete alatt october vagy mások szerint november havában egy jelentékeny sereg küldetett. A parancsnok a vár feladására szólíttatván, minden

alkut büszkén visszautasított; de a vár védelmezésére felállított háromezer demoralisált tiszántuli lovas, amint C u s a n i katonáit megpillantá, zavarba jött, nagy lármával összezajdulván lóra kapott, és a Tisza hidján áttakarodott; hiába igyekeztek őket tisztjeik visszataróztatni, a fékét vesztett had tova robogott. A belső várban maradt s a lovasságtól így cserben hagyatott háromszáz hajdu által a parancsnok alkudozásra készítve, a várat feladta, és szabad menetelt nyert hajduival oda hagyta.

Ez volt az utolsó hadi jelenet, melynek e vár színhelyül szolgált, s ezzel megszűnt jelentősége. C u s a n i ugyan javaslatba hozta és sürgette annak újraépítését és megerősítését; de javaslata nem vétetett fogamatba. S ennek folytán a vár későbbben pusztulásnak indult, s annak falai és romjaiból templom és házak építettek, és ma csak a Z a g y v a árka, egyes dombok és földhányások jelzik annak régi fekvését és helyét.

Szolnok az 1849-iki hadjárat történetében is nevezetes egy martius 5-dikén K a r g e r osztrák tábornok és gr. Vécsey s Damjanics seregei között vívott véres csatáról, melyben a miénk győztek, minek folytán K a r g e r kényszerült nagy veszteséggel A b o n y felé visszavonulni.

Itt már a régibb időkben királyi sólerakó hely vagy raktár volt, amint ezt bizonyítják több oklevelek, melyekben a régi adományok értelmében vagy törvényes járandóságok fejében monostoroknak vagy más erre jogosult személyeknek a szolnoki raktárból bizonyos mennyiségű só évenként kiszolgáltatni rendeltetik.

De fontosabb az a kérdés: hogy kik birták hajdan e várost? Némelyek azt állítják, hogy Szolnok régentén az erdélyi vajdák birtoka volt, kik hivataloknál fogva egyszersmind külső Szolnok vármegegyének is örökös főispányai voltak; de ez még nincs kellőleg bebizonyítva, és külömben is ha az erdélyi vajdák Külső Szolnoknak örökös főispányai lettek volna is: innét még nem következik, hogy egyszersmind Szolnok városának is földesurai voltak.

Ugy látszik, hogy Szolnok eleinte a korona vagy kincstár birtoka volt, és csak később adományoztatott egyes családoknak.

Egy 1214-ki adománylevél szerint a szolnoki vámjövedelemnek egy része (portiones portus de Zonuk, qui est juxta Miler) ugyan Boleslav váci püspöké volt, melyet ő a leleszi prépostságnak adományozott; de volt-e a nevezett püspöknek vagy a váci püspökségnek itt más birtoka is, és meddig volt a nevezett prépostság ezen néki adományozott vám jövedelem birtokában? arról nincs adatunk.

1411-ben Zsigmond király Szolnokot hazánk több várai- és városaival együtt az ország rendeinek beleegyezésével Belgrádért s annak kerületéért Wukovics György ráczországi kényúr (despotus) s albaniai fejedelemnek, Helena hitvesének és fiainak adta cserében, melyeket a nevezett fejedelem a következő 1412-dik évben a budai káptalan előtt veronai Birini Pál rokonára iratott át.

Ezen cserét Thuróczi 1425-dik évre teszi, s a cserében átadott várak és városok között Szolnokot nem említi; de Turóczinak ezen tévedését megigazítják a budai káptalannak a nevezett fejedelem bevallásáról 1412. és 1422-ben kiadott bizonyítványai, melyekben Szolnok is világosan említettetik.

1422-ben Zsigmond király kiváltságlevelet adott Szolnok városának, melyben annak polgárait és lakosait a királyi harminczad és mindenféle vám alól felmentette. A mi arra mutat, hogy már akkor a város Birini Pálról a koronára visszaszállott.

1513-ban Palóczy Mihály birta e várost; de ez 1519-ben maradék nélkül elhalván, többi birtokaival együtt e város is testvére Antalra szállott, s miután a mohácsi ütközetben ez is elesett és maga után semmi maradékot sem hagyott volna, Zápolya János 1527-ben e várost hűséges szolgálataért Krón Gothárd budai várnagynak adományozta. De úgy látszik ez sem sokáig birta e várost; mert 1538-ban azt már Werbőczy István birtokába találjuk.

De Ferdinand is jogot tartván Szolnokhoz, azt a Palóczy család kihaltával 1527-ben Félegyházy Miklósnak adományozta, s ennek magvaszakadtával 1530-ban ismét devecseri Csoron András veszprémmegyei alispánnak ajándékozta. Minthogy azonban akkor a Tiszántúli vármegyékkel együtt Szolnok is Zápolya hatalma alatt állott; Ferdinand adományai nem érvényesíthettek, s Werbőczy István, maradt e város birtokában, kiről az aztán átszállott az ő leányától Erzsébettől és Dombay Jánostól született unokájára, Dombay Annára s ennek férjére Henneyi Miklósrá, ki abban 1561-ben Ferdinand által is megerősítettett, s az egri káptalan által is beiktattatott, kiről az ismét átszállott Zeleméry Miklósrá az ő vejére, kinek maradékai itt még a XVII. század közepe táján egy regestrum szerint ötödfél portát birtak.

Van az egri káptalannak egy 1560-ban kiadott bizonyítványa arról, hogy Parlaghy György és Horváth testvérek Nádasdy Tamás akkori nádor adománya mellett a török uralom alatt állott Szolnoknak birtokába beiktattattak. De ez Ferdinand királynak főlebbérintett s 1561-ben kelt újabb adománya, s a káptalannak ezt követő újabb beiktatása által érvénytelenítettett.

A Zeleméry család kihaltával e város senkinek sem adományoztatott; mióta pedig Cusani által 1710-ben a felkelőktől vissza-foglaltatott, állandóul a kincstár birtoka.

Még azt is meg kell említenünk, hogy a város egy része hihe-tőleg még I. Ferdinand alatt, midőn a vár épült, hadi szolgálatra köteleztetett és azért minden adózás vagy más terhek alól felmentet-tett, mely még most is K a t o n a - v á r o s - n a k neveztetik; de a vár pusztulásával ezen hadi kötelezettség s ezzel járó adómentesség is megszűnt.

A törökök alatt elpusztulván Szolnoknak hajdan virágzó egy-háza, s a váci püspöki megyének itten állított, s innét nevezett fő-esperessége, ide 1686-ban az eltörökösödött lakosok megtérítésére s a hivek lelkivigasztalás- s ellátására ferencz-rendű szerzetesek hoz-zattak, kik eleinte a várba szállítottak, hol a török mecset kápolnává alakittatván, az isteni tisztelet is itt tartatott. De miután B e r e c z k y I g n á c z sőtiszt a Tisza partján N a g y b o l d o g A s s z o n y tisz-teletére egy nagyobb kápolnát állított volna: a szerzetesek is a vár-ból ide költöztek, s itt e kápolna szomszédságában fa- és vályog há-zikókban laktak, még a most is álló kolostor el nem készült, mely 1723-ban kezdett építtetni és 1733-ban végeztetett be, melyhez az-után nem sokára épült a mostani nagy templom is. Eszerint itt a nevezett szerzetesek 1686-tól lelkészkednek, kik 1835-ben közada-kozás útján a kolostor mellé gymnasiumot is állítottak, s azóta az ifjuság tanításával is foglalkoznak.

Szolnok a Tisza vidékének most is jelentékeny pontja, mely-nek jelentőségét nemcsak az említett gymnasium, nagy sóraktár s ezzel járó tiszti személyzet, s e megye részére itt ujabbán állított törvényszék emeli, hanem azt fekvése s közlekedési eszközei s elő-nyei is nagyban nevelik amennyiben azonfelül, hogy a Tisza partján fekszik, a p e s t - d e b r e c z e n - v á r a d - és a r a d i vasút vonalban esvén, az ország nagyobb városai- és piaczaival összeköttetés- és gyors közlekedésben van, mi által ipara és kereskedése nagyban elősegíttetik.

T e n y ő.

Itt hajdan falu volt, s mellette monostor állott; de mikor, ki által és mily szerzetesek részére volt alapítva és mikor pusztult el? az adatok hiányában nem igen lehet kinyomozni, csak annyi bizo-

nyos, hogy e monostornak prépostja volt, s a prépostság czíme ma is fenvan, s előbbkelő egyházi személyeknek szokott adományoztatni.

E birtokot, mint még akkor falut, I. Ferdinand király 1559-ben több jószágrészekkel együtt Zay Ferencznek, Liszthy János- és Viczmándy Mátyásnak adományozta, ami arra mutat, hogy a monostor már akkor régen el volt pusztulva. — Így régi Regestrum szerint még a XVII. század közepe táján is a Zayak és Liszthyek birták e falut, kiknek itt nyolcz portájok volt; de későbbben egészen elpusztult, s ma mint pusztza Török-Szent-Miklós-hoz tartozik, s az Almásy család birtoka. A hagyomány szerint itt a monostor és falu romjai még e század elején látszottak.

Tisza-Beő.

E hely, mely a régi oklevelekben „terra nomine Ben juxta Titiam“ nevezet alatt emlittetik, IV. Béla királynak egy 1257-ben kelt adománylevele szerint a szaraczenok birtoka volt (quae quidem antea per Saracenos possidebatur) de a tatárok által elpusztittatván, a Dem nemből (de genere Dem) származott Péter-Demeter-Miklós-Chepan- s Istvánnak és több rokonaiknak adományoztattott. — 1333-ban a pápai tized rovatában mint egyház-község jön elő. — 1411-ben Kántor Mihály, Imre és István, mint tiszabeői nemesek emlittetnek, kik Kenderesen is birtak. — E falu, melyet most Almásy Pál és több nemes családok birnak és számos izraeliták laknak, legujabban vásártarthatási szabadalmat nyert.

Tomaj.

Ma pusztza, hajdan falu s a Tomaj nemzetség ősi birtoka volt, mely még a XIV. században virágzott. E nemzetség eredetét s itteni megtelepedését így adja elő névtelen jegyzőnk: Takson vezér idejében a besenyők földjéről jöve egy fejedelmi származásu vitéz, kinek neve vala Thonuz-oba, Urkund atyja, kitől származik a Tomaj nemzetség, kinek Takson vezér lakóföldet (terram habitandi) ada a kemeji részeken (in partibus Kemey) a Tiszáig, hol most Abád rév vagon.

Itt egykor a benedek-rendüeknek monostora volt, melynek

Herman nevű apátja (Frater Hermannus Abbas monasterii de Thomay ordinis S. Benedicti) említették 1333-ban a pápai tized rovatában. Hogy ki által alapított és mikor pusztult el ezen monostor, nincs feljegyezve; de mivel ezen hely a Tomaj nemzetség ősi birtoka volt, nem szenved kétséget, hogy e monostornak az említett nemzetség valamelyik vallásos őse volt az alapítója. Sőt mivel, névtelen jegyzőnk előadása szerint, a Tomaj nemzetség törzseke Thonuz-oba a sz. István ellen támadt, s a pogányság mellett küzdött pártnak volt híve, s épen azért temettetett elevenen az abádi révbe: igen hihető, hogy annak valamelyik unokája épen azért alapította e monostort az abádi révtől nem messzire eső Tomajon, hogy ezzel pogány ősének vétkéért az Istent kiengesztelje. — Az itt állott falu és monostornak még némi nyomai látszanak.

Török-Szent-Miklós.

E mezőváros, mely régibb okleveleinkben s iróinknál „Fanum S. Nicolai és Castellum S. Nicolai“ néven említették, hajdan Bala-Szent-Miklós-nak neveztetett Istvánffy és Bethlen Farkas szerint a Bala nevű folyótól vagyis helyesebben a Tiszának Balánál kiszakadt erétől vagy ágától, mely e város mellett huzódott le Szajol felé, s mely e szerint hajdan szinte Balának vagy balai ágának neveztetett, de későbbben Tinoka nevet vett fel. A „Török-Szent-Miklós“ nevezetet pedig kapta a törököktől, kik azt 1552-ben elfoglalták, s azóta több ízben huzamosan birták. Ugyanis midőn a törökök a szolnoki várat 1552-ben az őrség hűtlensége és gyalázatos megszökése folytán úgyszólván egy kardcsapás nélkül elfoglalták volna: e várost is megszállották, s ott a Tisza említett kiszakadásának vagy ágának partjára azon a helyen, a hol most a kath. templom lelkészlak és iskola áll, földből várat vagy erősséget hánytak, melyet két mély sánczczal és megnyesett gyepűvel vagy sövénykerítéssel vettek körül, a közepére egy magas kerek tornyot emelvén, melyet 1595-ig békében birtak.

Ezen vár hazánk történetében nevezetessé lett 1570-ben Karácson György esztelen kísérletéről, vagyis az ő felhívására és vezérlete alatt a törökök ellen keletkezett pórhadnak megveretéséről. Ugyanis ezen időtájban valamint rendkívüli testi ereje, úgy szigorú élete s erkölce nagy szenteskedése és szónoki tehetsége által feltűnt Karácson György, ki közönségesen csak fekete embernek ne-

vezetett. Ez azt képzelte és híresztelte magáról, hogy ő Istentől a törökök megrontására és az országnak a török járom alóli felszabadítására küldetett; ki is szavainak rendkívüli testi ereje kiváló szenteskedése és elragadó beszéde által hitelt szerezvén, Debreczen környékén tábort ütött, s az együgyű népből és földmivelőkből több ezeret zászlaja alá hódított, kiket fegyverben, főleg pedig imádságban és keresztény jámborságban gyakorlott. Minthogy azonban a nemesek és előkelő hazafiak által, kiknél a Dózsaféle pórhad gyászos története még eleven emlékezetben volt, nem pártoltatott és nála valamint a hadvezéri képesség, úgy a sereg fölszerelésére s ellátására megkívántató pénz és élelem hiányzott: a rend és fegyelem táborában nem sokáig tartott, s a legénység zugolódni és békételenkedni kezdett; a miért is hogy küldetésének valami jelét adja, késztetve volt hadi működését megkezdeni, s erre legalkalmasabbnak látszott a törökök birtokában lévő s legközelebb eső bala-szent-miklósi vár bevételét megkísérteni: a mire kiválasztott seregéből hatszáz legényt, kik legbátrabbak valának, s e bajnoki kísérletre ajánlkoznak, kikkel elhiteté: hogy közeledésükre a vár falai össze fognak omlani, s az égből jövő tűz az erősséget és őrséget meg fogja emészteni; nekik azonban semmi bajok sem leend, s a várat Isten segítségével minden veszteség nélkül sikerülend bevenni. Azonban a szent-miklósi törökök mindezekről értesülve, eleve a védelemre készültek, s a Karácson vitézeinek cselt vetettek: midőn t. i. ezek a várhoz közelednének azt megtámadandók, amazok a vár melletti sánczokban szalma- és nádcsomókat gyujtván, nagy füstöt és tüzet élesztettek, a mit a Karácson vitézei vezérok jóslata teljese-désére magyarázván, még jobban neki bátorodtak, s a várra rohantak; de a törökök által kemény ágyútüzeléssel fogadtatván, visszaverettek és többen közülök elestek vagy megsebesítettek; és midőn ekképen rászedetvén, szomoruan a táborba vezérokhez visszatérni készülnének, a szolnoki bégnek a vár védelmére megérkezett katonái által hirtelen bekerítették és több órai kemény harcz után legyőzetvén, nagyobb részt levágattak.

Ezen harcznak, melynek Szent-Miklós vala színhelye, bővebb felvilágosítására szükség megjegyezni: hogy iróink valamint Karácson Györgyöt különbféleképen jellemzik s ítélik meg: úgy e csata körülményei s részleteiben is egymástól eltérnek. Ugyanis Forgács Ferencz és Bethlen Farkas azzal vádolja vagy arról gyanusítja Karácsont, hogy ő, minekutána a nemesség hozzá nem csatlakozott, s ennek csatlakozása nélkül pedig sikert nem igen várhatott:

titkon a törökökkel szövetkezett, s azoknak követői által bizonyos jutalom kikötése mellett ígéretet tett miszerint seregét kezökre fogja játszani, s ennek folytán azért nem vezette vagy küldötte egész seregét a szent-miklósi vár ellen, nehogy a nagy sokaság ezen titkos egyesség ellenére a törököket megverje s a várat bevegye. De Istvánffy erről Karácson nem gyanusítja, mintha t. i. ő a törökökkel titkon szövetkezett volna; sőt ellenkezőleg világosan írja, hogy a törökök Karácson tervéről és seregének jöveteléről tulajdon kémeik által értesítették, kiket maguknak a szent-miklósi parasztok közül tartattak. Fessler is védelmezi vagy legalább mentegeti Karácsont Bethlen Farkas vádja ellen. Nem tagadhatni ugyan, hogy Karácson ábrándozó vagy rajongó agyában fogamzott terveinek kivitelére képességgel nem bírt; ugyanazért lehet és kell is őt ily vakmerő eljárásáért kárhozatni; de ily nagy gonoszságot még sem lehet rá fogni. Némelyek az ő mentiségére azt hozzák fel, hogy azért küldött a szentmiklósi vár bevételének megkísérlésére csak 600 főből álló csapatot, mert e vár nem volt erős őrséggel ellátva, s azt ennyi erővel is bevehetni gondolta; aztán ez által is azt akarta mutatni, hogy ő nem annyira a maga erejében, mint inkább az isteni segedelemben bízik. Istvánffy Karácson egész seregét vagy követőit 5000-re, Forgács ellenben 10,000-re teszi, kik Bethlen Farkas szerint csak együgyű népből és parasztokból állottak, Forgács szerint pedig köztök nemesek és régi katonák is voltak. — Bethlen Farkas szerint a török ezen ellene készülő pórhadat vagy mozgalmat figyelembe se vette; Forgács szerint ellenben azt igen komoly és veszélyes készületnek tartotta, s azért T e m e s v á r - G y u l á r ó l és más végvárakból seregének nagy részét Szent-Miklós alá vonta. Sőt ugyancsak Forgács szerint a dolgot Miksa király és János Zsigmond párthívei is komolynak tartották, s annak kimenetelét kíváncsian várták és csak midőn látták, hogy Karácson annyi embert hasztalan elvesztett, kárhoztatták vakmerő eljárását s hasztalanságát: minek következtében hitelét is elvesztvén, Debreczen városától serege részére az élelem megtagadtatott, és midőn e végett erőszakhoz akart volna nyulni, az ellene támadt debreczeni polároktól megfogatván, kivégeztetett, és serege Báthory Miklós által szétűzetett. Abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy Karácsonnak a szent-miklósi vár bevételére küldött vitézei, ámbár csúfosan rászedettek és a számra s erőre őket sokkal felülhaladó törökök által bekerítették, mindamellett erősen s elszántan harczoltak, és csak több óráig tartott heves harcz után győzettek le. Még csak

azt jegyzük meg, hogy Istvánffy ez eseményt 1572-dik évre teszi, a többi írók pedig azt 1570-ben történtnek írják.

Ezen leírt esemény után a törökök Szent Miklóst békében birták 1595-ig; de ekkor megtudván, hogy Miksa főherczeg nagyobb erővel jön ellenök, és látván, hogy ők a várat meg nem tarthatják, azt felgyújtva elhagyák, s innét részint a gyulai, részint a szolnoki várba vonulának. A miéink a várat felgyújtva s üresen találván, azt azon elővigyázatból, nehogy a törökök ismét elfoglalják, földig leronították, sánczait behúzták, magas tornyát aláásván, lerombolták, és magát a várost is felgyújtották, s innét azután Szolnok ellen indultak.

E pusztulásából később valamennyire felépült a város, de a váromjaiban maradt egészen 1657-dikig, mikor a törökök e várost ismét elfoglalván, a várat romjaiból újra fölépítették és megerősítették. Azonban nem sokáig maradhattak itt a törökök békében; mert II. Rákóczy György erdélyi fejedelem 1659-ben junius 12-dikén rá ütven a törökökre, őket innét kiűzte, s a várat a várossal együtt felégette. De néhány év múlva a törökök azt ismét elfoglalták, s felépítvén birták egészen 1685-ig, mikor Mercz és Heissler vezérek Szolnok megvétele után ezt is visszafoglalták a törököktől, kik látván, hogy nem képesek azt megtartani, felgyújtva és elpusztítva oda hagyták.

Az elpusztult város romjaiban hevert 35 évig és csak 1720-ban kezdett újra epülni, s Almásy János akkori földesura által benépesíttetni, hol a reformatusok 1727-ben vályogból templomot építettek, melynek helyébe épült 1789-ben a mostani nagy templomuk. A katholikusok részére 1748-ban állított Almásy János a török mecset helyére egy kisebbszerű templomot, melynek helyébe épült későbbben (1796—1803) a mostani nagyobb templom, mely nagyobbbrészt szinte az Almásy család vallásos buzgalmának köszöni létét, s örökíti emléket. — A vár azonban, mely e városnak történelmi jelentőséget szerzett, lassankint elpusztult, sánczai s árcai behuzatván, demoliroztatott, s annak helyén épültek a kath. templom, lelkész- s kántorlak, iskola és más épületek, s a hagyomány szerint a templom tornya épen a mecset alapján áll; a vár sánczainak már most csak némi nyomait lehet kivenni a lelkészlak udvarának keleti részén.

Kik birták hajdan e várost, azt nem sikerült kinyomozni I. Ferdinand király 1559-ben e város és vár felét a hozzá tartozott birtokrészekkel együtt Zay Ferencznek, Listhy János- és Wiczmány Mátyásnak adományozta. De hogy meddig birták azt ezek és ezeknek maradékai; és minthogy az adománylevél

e város- és várnak csak feléről szól, annak másik fele kit vagy kit illetett, arról nincs adatunk. A múlt század elején már az Almásy családot találjuk annak és az ahoz tartozó kengyeli, s. z. tamási és tenyői pusztáknak egész birtokában, mely arra későbbben kir. adományt is nyervén, predikátumát is arról vette és a mely azt 1850-ig, mint osztatlan családi jószágot, birta, de akkor a megváltozott úrbéri és egyéb viszonyok következtében felosztotta.

Török-Sz.-Miklós ma virágzó mezőváros a pest-debreczeni vasútvonalban. Lakosainak dicséretére meg kell említenünk, hogy háár két vallásfelekezethez tartoznak, szép egyetértésben és békeségben élnek; és ámbár mindakét fél híven ragaszkodott és ragaszkodik hitéhez és vallásos meggyőződéséhez, azért a viszonyosság elve a keresztény szeretet és türelem szellemében mindenkor gyakoroltatott és gyakoroltatik és emberi emlékezet óta nemcsak nem merült fel közöttök semmi vallási surlódás, sőt inkább a socialis téren egymással mindakét fél megelőző kimélettel és kölcsönös őszinteséggel találkozik és bánik.

Túr (Mező-Túr).

Ez is említettik azon várak és városok között, melyeket Zsigmond király, mint főlebb Szolnoknál említettük, 1411-ben Belgrád s annak kerületéért Wukovics György ráczországi fejedelemnek, Helena hitvesének és fiainak cserébe adott volt.

I. Mátyás 1461-ben Túrnak alsó részét több helyekkel együtt özvegyi járandóság fejében a magtalanul elhalt horogszeghi Szilágyi Mihály özvegyének Báthory Margitnak adományozta, vagy mások szerint hét ezer aranyforintban elzálogosította, minekutána férje többi jószágait visszabocsátotta volna. Túr felső részét pedig ugyancsak I. Mátyás király a Kállayaknak adományozta, melyet e család most is bir.

1630-ban Murath egri basa a túriaknak nevezetes oltalomlevelet adott magyar nyelven.

1753-ban a parasztok Túron és Holdmező-Vásárhelyen lázadást indítottak, de hamar elnyomatván, a lázadás egyik feje Főrő Pál Túron lefejeztetett.

Mező-Túr ma igen népes nagy mezőváros a pest-aradi vasútvonalban, mely nagy vásáraitól nevezetes.

Túr-Pászt hó.

Már 1217-ben említettik a Váradi Regestrum 80-dik pontjában. Eleinte, mint neve is mutatja, a pásztói apátság, később a váradi püspökség birtoka volt. Ma pusztá Túr-kevi szomszédságában.

Várkony.

E helység arról nevezetes, hogy itt békelt ki Mátyás király 1459-ben Szilágyi Mihály nagybátyjával, mit körülményesen leír Bonfin.

Varsány.

Már 1075-ben említettik, mint a Garám melléki apátság birtokának szomszédja vagy határa, mely az erről szóló oklevélben terra Voscianorum-nak íratik. tehát valamely külön népség vagy nemzetség földje volt. Hazánkban több ily nevű helyek is voltak és vannak, melyek, mint Ipolyi Arnold a Századunk-ban nyomonza, régibb okleveleinkben Voscyan néven említetnek. Miért íratott s mondatott a mai Varsány régentén Voscian-nak és mily népség vagy nemzetség rejtett a Voscianusok nevezete alatt, azt nehéz és nem is ide tartozik kinyomozni.

Varsányt, mely később mezőváros volt, Oláh Miklós nevezetesebb helyeink közé sorozza, s a budai káptalannak 1412-ben kelt levele azon várak és városok között említi, melyeket Zsigmond király 1411-ben Belgráért Wukovics György ráczországi fejedelemnek cserébe adott volt. Egyike volt azon városoknak is, melyeket Mátyás király 1461-ben horogszegi Szilágyi Mihály özvegyének Báthory Margitnak adományozott vagy elzálogosított özvegyi járandóság fejében.

Varsány ma pusztá, hol a régi egyház és más épületek nyomai még látszanak.

Ezzel valamennyire vázoltuk megyénk helytörténetének érdekesebb pontjait, vagy legalább megérintettük és jelzettük annak történelmileg nevezetesebb helyeit. Sajnáljuk, hogy több helyek és kérdésekre nézve bővebb és felvilágosítóbb adatok birtokába nem juthattunk; mi ha később sikerülendne, ezen vázlatunkat, melyet úgyis csak egy töredékes mutatóványnak kérünk tekintetni, egy kimerítőbb és talán sikerültebb munkával fogtunk beváltani.

E g e r.

Balássy Ferencz

felnémethi plebánostól.

Eváros és vár oly sokszor és több ízben oly kitűnően szerepelt hazánk történetében, és annyi emlékezetre méltó tettek és eseményeknek volt színhelye, hogy azoknak bővebb és kimerítőbb tárgyalása egy önálló és terjedelmesebb munkát kívánna, mely azt az irodalom terén is örökítené, mint örökítve van a történelem lapjain. De mi itt feladatunk szűk köréhez képest e város történetének csak nevezetesebb pontjait — mint egy fényes csarnok egyes kitűnőbb propylaeumait s oszlopait — fogjuk röviden rajzolni*); s örvendenénk ha talán sikerülne e rövid rajzban is kiemelni vagy legalább valamennyire jelzeni történelmünknek ide vonatkozó momentumait: mint valamely nagyobbszerű épület egyes alkatrészei vagy töredékei is előtűntetik vagy jelzik annak eredeti alakját s ahhoz mért nagyságát.

E város története a legrégibb időktől az 1552-diki ostromig.

Eger némelyek szerint őseink bejövetele előtt jóval virágzott, a régi Jászság fővárosa, s Kr. sz. után már a III. vagy IV. században

---

*) Eger történetét bővebben tárgyalta Gorové László a Tud. Gyűjtemény 1826-dik évi folyamának III. IV. X. XI. és 1828-dik folyamának VIII. és IX. füzetében, mely munka „Eger városának történetei“ cím alatt külön lenyomatban is megjelent; és Vahot Imre „Magyar- és Erdélyország képekben“ című folyóirat IV. kötetében, mely 1854-ben jött ki. S habár Gorové László korától sokat haladt a hazai történelem, és Vahot is, ki nagy részben Gorovét követte, némelyekben szinte tévedt; mindamellett több becses adatot hoznak fel e város történetének felvilágosítására, s annak több részleteit helyesen tárgyalják, mik közül némelyeket mi is fel fogunk használni.

egy püspökség székhelye volt; de ez inkább csak gyanítás vagy vélekedés, mint bebizonyítható történelmi valóság. Egernek biztosabb s írott emlékeink által igazolható története 1009-ben kezdődik, mikor sz. István király itt püspökséget s a várban sz. János evangelista tiszteletére székesegyházat alapított, melynek első főpásztora némelyek szerint K a t a p á n, mások szerint sz. B u l d volt, ki a kereszténység ellen V a t a vezérsege alatt föllázadt magyarok dühének 1047-ben Buda mellett sz. Gellért csanádi püspökkel áldozatul esett.

A várat, mely későbbben e városnak oly nagy jelentőséget s történelmi nevet szerzett, s abban a sz. János evangelista tiszteletére állított s okleveleink által annyira magasztalt székesegyházat az őshagyomány szerint, melyet legelőbb Istvánffynál találunk följegyezve, sz. István király építette, ki, mint a hagyomány mondja, a vár felett lévő mai T e t e m v á r nevű halmon ülve, mely innét K i r á l y s z é k-nek neveztetett, nézte, intézte, és jelenlétével buzdította az általa királyi nagyszerűséggel építtetni kezdett vár- és egyháznak munkásait, kőműveseit s építőmestereit. *) S ennek nyomán később íróink egyhangulag sz. Istvánnak tulajdonítják építését ama nevezetes székesegyháznak, melyről későbbi okleveleink oly magasztalólag szólnak. De Ipolyi Arnold nagy tudományos készséggel nyomozván ezen székesegyház építése korát, eredeti alakját és későbbi átalakításait s viszontagságait, műtörténelmi adatok- s érvekkel megmutatta, hogy ezen székesegyházat sz. István csak alapította és nem egyszersmind építette is, és hogy az sz. István koránál jóval később épült. Lehet azonban, mint tisztelt írónk is vélekedik, hogy sz. István itt a hagyomány szerint csakugyan épített egyházat, de az csupán ideiglenes szükségleti épület volt (Nothbau, Bedürfnissbau, mint a német műszó mondja); és csak később épült ujonan vagy alakíttatott át azon nagyszerű székesegyház, mely okleveleinkben oly magasztalólag említetik. S minthogy említett írónk erről hosszasan és tárgyavatottan értekezett, mi ezt itt bővebben nem tárgyaljuk, hanem t. olvasóinkat említett írónk munkájára utaljuk, mely megjelent Kis apponyi B a r t a k o v i c s B é l a egri érsek aranymiséje ünnepére Egerben 1865. kiadott E m l é k k ö n y - b e n.

---

*) Sedes Regia... quem locum sic appellatum tradunt, quod quum divus Stephanus Rex arcem templumque memoriae divi Joannis Evangelistae regia magnificentia condendum incepisset, sedem suam eo loco poni jussisset, ut ex ea opus facientes ac magistros fabrorum et architectos Intueretur, ac praesentia sua urgeret. (Istvánffy Hist. de reb. Ungaricis XVII. könyv.)

A mi pedig a várat illeti: azt sem építette egészen sz. István, mint a felhozott hagyomány tartja; mert az már sz. István előtt, habár kisebbszerű alakban is, fennállott, s azt ő csak kijavította, átalakította vagy megnagyobbította, amint ez megtetszik Istvánffy előadásából is, ki az általa előbb felhozott hagyomány ellenére, mely a vár építését is sz. Istvánnak tulajdonítja, más helyen világosan írja, hogy a várat annak régi építői és új alkotója sz. István inkább kényelem- mint védelemre építették. S ennek nyomán későbbi íróink sem tulajdonítják a vár építését egészen sz. Istvánnak, hanem ide vonatkozólag csak annyit irnak; hogy sz. István a várat és várost új épületekkel diszesítette.

Az itt alapított püspökség mindjárt kezdetben az alapító király által gazdag javak és jövedelmekkel volt ellátva, később sz. László, III. Béla, II. Endre királyok által több adományokkal gyarapítva, és különös kiváltságokkal felruházva, melyekhez járult azon kitűnő kötelezettség is: miszerint az egri püspökök a király negyedik fiát saját költségükön tartoztak neveltetni; a miért is okleveleink szerint csak előkelő vagy régi főnemes családokból választathattak az egri püspökök. Nem igen fordul elő ugyan történetünkben világos példa arra, hogy valamelyik egri püspök a király negyedik fiát neveltette volna; de a kötelezettséget az egri püspökség részére kiadott adomány- vagy kiváltságlevelekben mindig beiktatva, sőt még a későbbi püspökök hivatalos nyilatkozataiban is felemlítve találjuk, mint a mely az első alapító király által ki volt kötve. S úgy hisszük, nem tévedünk, ha azon nézetünket nyilvánítjuk, hogy nem egyedül az annyira magasztalt székesegyház épületére vagyis annak szép és nagyszerűségére, hanem egyszersmind a püspökség ama kitűnő kiváltságai- és kötelemeire vonatkoznak okleveleinknek amaz ismételt kifejezései: hogy az egri egyház Magyarország valamennyi székesegyházai felett, mint a nemzetek asszonya ült felsége székében a szépség koronájával diszesítve. *) Ide vonatkozhatott I. Ferdinand király Oláh Miklóshoz írt levelének ama kitétele is: hogy az egri püspökség az országban az érsekségek után mindenkor első méltóság volt. **)

*) ... Super omnes ecclesias cathedrales regni Hungariae per tot donationes et libertates per sanctos reges donatas et concessas, sedebat ut domina gentium in sede maiestatis suae, diademate pulchritudinis decorata. IV. Béla királynak 1261-ben kelt adománylevele.

**) ... Cujus (sedis Agriensis) secundum Archiepiscopatus in eodem regno nostro prima semper dignitas et amplitudo fuit.

Innét alaposan következtethetni, hogy ezen királyaink által annyira kegyelt és kitüntetett püspökség egyszersmind a város felvirágzására és jelentőségének emelésére is nagy befolyással volt, s Eger, mint Vahot Imre is írja, a fejedelmi és főpapi pártolás jótékony szárnyain egy pár század alatt honunk szebb, virágzóbb és nevezetesebb városai sorába emelkedett, hol királyaink is gyakran megjelentek s időztek, többször országos ügyek intéztettek és több nagyobb jelentőségű történelmi események keletkeztek vagy folytak le, amint ezt a város történetének következő jelenetei bővebben mutatják:

II. István király többször tartózkodott Egerben, s midőn egy ízben itt betegen fekünnék, az elégületlen Bors és Iván testvérek pártot ütöttek ellene, magokhoz akarván a főhatalmat ragadni, vagy, mint Turóczi írja, pártfeleiktől királynak kiáltatni; de felgyógyulván a király, a merénylet csirájában elfojtatott, Iván lefejeztetvén, Bors pedig örökre száműzetvén. — Ugyancsak itt halt meg 1131-ben e király, kinek halálát siettette s végóráit megkeserítette az általa különösen kegyelt kunok vezéreinek panasza, kik őt beteg ágyában felkeresték, előadván s elpanaszolván, mit és mennyit kénytelenek szenvedni a magyaroktól. Ő igazságszolgáltatás, sőt bosszu ígéretével vigasztalá őket, igérvén, hogy egy kunért tíz magyart ölet meg, mihelyest felüdülendett; de a kunok bántalmazása felett felindulva, s azoknak ágya körüli csoportozása és feléjük nyújtott kezének csókolgatása és szorongatása között kifáradva, nem sokára kimult, s teste innét Nagyváradra vitetett, s az általa alapított monostorba temetett.

Imre királynak is kedves mulatóhelye volt Eger, itt tölté végnapjait is, s itt hala meg 1204-ben kedvelt püspökének II. Katapánnak körében, ki egyszersmind korlátnoka is volt, s ki királyi pompával temette őt saját kívánatára a székesegyházba. — Ugyancsak itt halt meg és temettetett el Imre fia a kiskoru III. László király is. Turóczi, Bonfin s utánok többen ugyanazt írják, hogy III. László Székesfejérvárott temettetett el; de Podhráczky a Várad krónika nyomán azt állítja, hogy az atyjával együtt ő is itt Egerben van eltemetve, amit igazol azon régi hagyomány is, mit Telekesy István egri püspök egyik levelében kifejez: miszerint sz. János székesegyházának a torony alatti kápolnájában két király porai nyugszanak.

Az egri nagyrépostok sorában legelső említettik 1219-ben Kilit (Cletus), ki arról nevezetes, hogy, mint II. Endre király korlátnoka, ő fogalmazta 1222-ben a magyar nemesség sarkalatos szabadságait biztosító, s alkotmányunk történetében oly fontos arany bullát, ki az-

tán 1225-ben I. Tamás után Egernek igen nevezetes püspöke lett. Ő hozta be Egerbe a sz. Domonkos- és Ferencz-rendü szerzeteseket, s alapította a Zircziek részére Apátfalván a három forrásról nevezett béli apátságot, s Egerben a sz. Jakabról nevezett kórházat. De amit az ő buzgó tevékenysége s alkotó keze létrehozott, azt a tatárok dühe feldúlta, kik Roger kanonok egykoru író előadása szerint alatta Egret s annak környékét elpusztították, s a városiak és mások közül, kik a város védelmére összegyűltek, többeket megégetvén vagy kardra hányván, a püspök és egyház kincseit elrabolták. Ő is jelen volt a sajoin szerencsétlen ütközetben, de megszabadulván, a futamló királlyal együtt külföldre menekült, honnét a tatárok kivonulása után feldúlt püspökségébe visszajött, azután nem sokára 1244-ben meghalt.

Kilitet a püspökségben követte a híres Hunt—Páznánok családjának honti csalomjai ágából származott Lambert, ki a tatárok által leégetett és feldúlt székesegyházat s püspöklakot felépítette és sz. István s a többi királyok adományleveleinek, melyek Egernek a tatárok általi feldulásakor elvesztek, megújítását IV. Béla királytól 1261-ben kieszközlötte.

Kún László király a hűtelenségről vádolt II. Endre egri püspököt hivatala- és javaitól megfosztotta, s azokat kedvelt kúnjai között osztotta ki, kik a várost és várat ellenség módjára pusztították és rabolták. Azonban a hatalmaskodó fejedelem a püspök ártatlanságáról meggyőződván, őt előbbi méltóságába és javaiba 1281-ben visszahelyeztette, ki tiz év múlva az utolsó Árpád király hitvesének korlátnoka lett.

Midőn Zsigmond király több törvényellenes tette s rendeletei, különösen az 1402-ben Pozsonyban hozott végzéseit által a nemzet alkotmányos érzületét megsértette, s annak nagy részét magától elidegenítette volna : Ludányi, más néven Vasfejű, Tamás egri püspök is több előkelő hazafiakkal a trónkövetelő Nápolyi László részére alakult párthoz csatlakozott, s ennek folytán az ország több várai- és városai-
val együtt Eger is elpártolt Zsigmondtól, s Lászlónak hódolt, melyet aztán Rozgonyi Simon térített vissza Zsigmond király hűségére, ki a várost és várat megszállotta, de annak őrségét inkább rábeszéléssel, mint csekély hadának erejével bírta rá, hogy feladván magát, hódolna meg Zsigmondnak. Ez volt történetünkben az egri várnak legelső megszállása, noha ekkor sem állott ki még ostromot. Ludányi Tamás először Erdélybe s onnét Lengyelországba menekült és sokáig ott tartózkodott, Budai Ferencz állítása szerint még 1410-ben is ott lakott : nem is tetszett ki semmi tetteiből vagy szavából, hogy vissza-

kivánczozott volna püspökségébe, mely 1410-ig üresen állott ; különben 1403-ban, midőn Zsigmond kegyelmet hirdetett a pártosoknak, ő is visszatérhetett volna. Azonban később a krakói püspök kérelmére Zsigmond megengedte, hogy hazájába visszatérjen, de főpapi méltóságába vissza nem helyezte.

1406-ban Zsigmond király megjelent s időzött Eger falai között, s úgy látszik, hogy Eger vidékén sereget gyűjtött a török ellen. 1412-ben Ulászló lengyel király meglátogatván Zsigmondot, majd öt hónapot töltött nála, ki fejedelmi vendégével az ország nevezetesebb várait és városait meglátogatván, Egerben is megjelent, s itt töltötte a keresztyáró napokat és áldozó csőtörtőket, ami arra mutat, hogy Eger akkor hazánk előkelőbb városai közé tartozott.

Zsigmond alatt Eger nevezetesebb püspöke volt Rozgonyi Péter, ki alapította az egervári kisprépostságot, miután e czélra Zsigmondtól 1430-ban adományban nyerte volna a kihalt Solymosy család birtokait.

Albert király halála után két hatalmas pártra oszlott az ország : az egyik az özvegy királyné s annak férje halála után született fia László részén állott, kit alig három hónapos korában Székesfejervárra vitt meg is koronázott ; a másik pedig a magyar trónra meghítt Ulászló lengyel királyhoz csatlakozott. Ezen párt legtevékenyebb hive, és mondhatni, vezére volt Rozgonyi Simon egri püspök, ki az ország felső részein a főurakat és városi polgárságot Ulászló részére térítvén, és seregével az ország szélére eleibe menvén, őt a magyar-lengyel hadsereg élén diadalmi pompával s a fellelkesített nép örömiradásai között vezette 1440. május 14-dikén Egerbe, s onnét néhány nap múlva Buda várába. Erre Erzsébet özvegy királyné fia védelmére behitta a cseheket az országba, kik Griskra János vezérök alatt, kita királyné sárosi grófnak is tett, nemcsak az ország felső részeit foglalták el, hanem annak távolabb eső vidékeit is tüzzel vassal pusztították, s Egret is több ízben nyugtalanították, különösen 1442-ben egy merényletet vittek itt véghez, mely így történt :

A lengyel nemések, kik OdravácZ Péter vezérlete alatt Ulászló királyt Magyarországba kísérték, s a magyarokkal egyesülve több hadjáratban részt véve, őt a trónra segítették, a tatárok beütése miatt, kik Podolint pusztították, haza sietvén, Egerben az őket eddig kísért vendégszerető püspöknél megállapodtak és itt az ellenségről és annak közellétéről megfejelkezve, kedvök szerint vendégeskedtek, vigadoztak és mulattak. Griskra eleve értesülvén a lengyelek hazameneteléről, Teleph kassai várnagynak meghagyta, hogy őket tá-

madná meg utjokban. Ez mellékutakon észrevehetlenül közelítván Egerhez, éjjel után, midőn itt minden a legbiztosabb csendességben volt, annak kapuit elfoglalta, nagyobb zavar előidézésére azt több felől meggyújtatta és trombitaharsogás között ugratott seregével a városba. Első mély álmokból felriasztva a fegyvertelen lengyelek és magyarok nem tudják, mi történik, hogy és ki ellen védelmezzék magokat. A zavarban csekély és sikertelen volt minden védelem s ellentállás, s így Teleph mindamellett, hogy a támadók sokkal kisebb számmal voltak, mint a megtámadottak, tökéletesen elérte célját, a lengyelek és magyarok közül sokakat összevagdalt, több előkelő lengyeleket vezérökkel együtt elfogott és a gazdag kocsvárakat kirabolván, tetemes zsákmánynyal távozott el.

Egy regényes eseményt említ meg gr. Teleky József a „Hunyadiak kora“ című munkájában, mely ezen alkalommal történt, s mutatja a magyar nő elszánt bátorságát s önfeláldozását. Ugyanis egy az éjjeli csendet használó szerelmes pár épen egymással enyelgett, midőn a csehek a városba törtek. A véletlen robaj okának megtekintésére siető férfi a csehek által körülfogatva összekonczoltatik és az utána siető leányzónak lábaihoz rogyik. A bátor magyar nő ezen szivrepesztő látványon inkább elkeseredve, mint megrémitve, nem hasztalan rimánkodással, hanem véres bosszúval akarja szeretője torát megülni. Férfias elszántsággal egy cseh zsoldos kezéből kiragadja a kardot, azzal az ellenség közé rohan, s többeket közülök megsebesít; de midőn minden oldalról körülfogatnék, s elkerülhetetlen vesztét látná, maga vet véget életének, kardjába ereszkedvén.

A magyarok és lengyelek midőn e véletlen meglepetés zavarából magokhoz térnek, s a mámor és félelem fejük- és szívekből kigözülgött, magokat rendbe szedik, ezen rajtok elkövetett gyalázatot megtorlandók, a cseheket és németeket üzőbe veszik, s a fáradt és zsákmánynyal terhelt lovaikkal lassan haladókat könnyen utólérik. A vigyázó Teleph, mihelyt a közelgő csapatokat észreveszi és meggyőződik, hogy az elillanásra sem mód sem idő nincs és egyedül a bátor ellentállásban van minden menedék; a zsákmányt közből véve, katonáit négyesegbe állítja és a magyar-lengyel könnyű lovasság első rohamát nemcsak visszaveri, hanem annak rendjeit több helyen megzavarja; de mégis végre egy igen tüzes, egyrésről a gyalázat lemosásának, másrésről a zsákmány megtartásánrk vágya által élesztett tusa után a sokaság által elnyomatik. Seregének nagyobb része a csataterén maradt, ő maga több társaival és a zsákmánynyal a győztesek kezébe esett s Egerbe vitetett: Az Egerben elfogott Odrovác

Péter azonban szabadságát csak később nyerte vissza; mert őt, mint zsákmányának legbecsesebb részét, a cseh vezér még az ütközet előtt egy barátjára bízta, ki foglyát a csatázás alatt Czudar Miklósnak ónodi várába szállította, ki megint békélni akarván a győzni kezdő Ulászlóval, előkelő foglyát békeség fejében Budára vitte, s ezáltal a királynál kegyelmébe visszafogadtatását eszközölte.

De Rozgonyi püspök sem tudta feledni a rajta és városán ejtett gyalázatot, s nem elégedvén meg a cseheknek előbb leírt megveretésével, új hadsereget gyűjtött, s öt nappal pünkösöd előtt Lévai Cseh Lászlóval egy négyezer főből álló magyar-lengyel sereggel megtámadta s elfoglalta az Erzsébet királynéval tartott Selmeczbányát, s azután harcra kelt a csehek ellen, a mi azonban békekötéssel végződött.

Rozgonyi Simont, ki 1444-ben a szerencsétlen várnai ütközetben Ulászló királylyal együtt elesett, a püspökségben követte Hédervár László, hasonló hazafias és harczias szellemű főpap, ki Hunyady Jánossal 1451-ben részt vett a hussziták elleni csatában Losoncz mellett, hol árulás következtében a csata a miénk veszteségével végződött, s Hédervár is, némelyek szerint lova alóla kilövetvén, mások szerint ő maga is megsebesítettven, fogságba esett. Kit aztán a seregével Eger ellen jött Griskra magával hozván, a várnagynak és egrieknek mutogatott, s a fogoly püspök nevében a vár feladását sürgette, ennek átadásáért amannak szabadon bocsátását ígervén; sőt magát a foglyot is kényszerítette, hogy embereinek hasonló értelmű parancsot adjon. De a derék hazafi érzésű várnagy így felele: „Én nem csak a püspök embere, hanem egyszersmind az ország egyik várának hűséges őrje is vagyok; hitem nem engedi az ország javát egy magánszemély megszabadításának feláldozni.“ S ennek folytán Griskra, miután cselfogását az egriek jelleme ekként meghiusította, szégyennel kénytelenült onnét elvonulni.

De Hunyady János újra sereget gyűjtvén, nem sokára nagyobb erővel támadta meg Griskrát, s több várait elfoglalván, őt alkudozásra kényszerítette, s ezen alku által a fogoly püspök kiszabadítását is eszközölte. Ki fogságát s Griskrának dicstelen velebánását megtorlandó 1458-ban Rozgonyi Sebestyénnel egyesülve, Vadnát, Galgóczt, s a csehek több várait s rabfészkeiket bevette, s őket mindenütt megverte.

Mátyás király 1459-ben Várkonyból, hol nagybátyjával Szilágyi Mihálylyal kibékült, ennek és Rozgonyi Sebestyénnek kíséreté-

ben Egerbe jött, s innét indult a csehek ellen a patai vár ostromának, melyet Rozgonyi Sebestyén félbehagyott, megújítására, melyet több más várakkal együtt bevett s meghódított. S úgy látszik, hogy ezen hadjárat után ismét visszajött Egerbe és itt gyűlést tartott, s a felsőbb vármegyék és városoknak még Várkonyban kelt levelei által meghítt követekkel a csehek elleni hadjárat folytatásáról, s azok erejének megtöréséről tanácskozott. Kovachich e gyűlést, melynek idejét ő 1560-dik évre teszi, országgyűlésnek tartja; de ez, mint Gorové László is helyesen vélekedik, csak a felsőbb vármegyék és városok gyűlése lehetett és még 1559-ben tartatott. — Mátyás király némely adatok szerint Egerben 1561-ben is megfordult.

1468 marcius elején ismét megjelent Mátyás király Egerben, s itt országos tanácsot tartott, nem pedig országgyűlést, mint Gorové László és Vahot Imre írják, hova több főrendekkel együtt a Budára érkezett külföldi követeket is meghívta, kikkel huzamosan tanácskozott a Podiebrád György cseh király ellen indítandó háboru felett, melyet az egyháziak javaltak, a világi főurak pedig ellenzettek, mely nem is lőn itt végkép elhatározva, mint Vahot Imre állítja; hanem csak későbbi megállapodás folytán egy Pozsonyban kelt királyi nyiltelelvénben hirdettetett ki a Podiebrád elleni háboru és soroltattak elő annak indokai.

E tanácskozás folyama alatt érkeztek ide az Ujlaky Miklós erdélyi vajda által vezetett török követek, kik a zultántól Mátyás királyhoz a barátság és béke biztosításának kieszközlése végett küldettek. Mátyás, Bonfin előadása szerint, a követséget nem bocsátotta maga elé, hanem a törökök rettentésül megmutattatta nekik Drakulát, Havasalföld zsarnokát, az ozmanok félelmes ostorát, mint megalázott hadi foglyát, hogy ennek esete intő s óvó például szolgáljon nekik is, értésükre adván: hogy kénytelen lesz őket is megfékezni, ha határszéli becsapásaik- és pusztításaikkal fel nem fognak hagyni. A zultánnak pedig azt üzentette: hogy neki, mint keresztény fejedelemnek, nem szabad vallása és hazája törvényének sérelmével vele írásban vagy szóval szövetkezni, ha ezt tenné, trónját vesztene; különben sem elég a békét írásban vagy szóval megígérni, hanem tettekkel kell azt megtartani s érvényesíteni; ha azért a törökök eddigi becsapásaik- és pusztításaiktól óvakodnak, vele békében élhetnek. A követek a király ezen nyilatkozatával beelégedve, s azt a fegyvernynyugvás és béke ígretének véve visszatértek.

Midőn 1471-ben több elégtelen országnagyoktól, kik Mátyás ellen összeesküdtek, Kázmér lengyel király fia II. Kázmér hivatnék

meg a trónra és tizenkétezerből álló seregével bejövén az országba, Buda felé tartana: Egernek vette útját, s itt megpihent, hol akkor a boroszlói származású Flans vagy Bakenschlöer János, ki közönségesen csak Alemann Jánosnak neveztetett, volt a püspök, ki ekkor nem tartott a pártosokkal; de később 1476-ban, mint esztergomi érsek, Fridrik császárhoz pártolván, sok kincsesel az országból kiszökött.

Ennek az egri püspökségben utóda lett az olasz eredetű Rangon vagy, némely oklevelek szerint, Veronai Gábor, ki, mint sz. ferencz-rendű szerzetes jött Kapisztrán Jánossal Magyarországra és jelen volt Hunyady Jánosnak nádorfejevári csatájában, hol a népet Kapisztránnal lelkesítette, s a harcz kivívását elősegítette. Ezen jeles férfi Mátyás király udvarába jutván, először az erdélyi, azután az egri püspökségre emeltetett, kinek tanácsával többször élt a király, és részt vett a cseh-lengyel táborozásban is, hol Bonfin előadása szerint Mátyás nem annyira fegyverének erejével, mint Rangon Gábor bölcseségével győzte meg ellenségeit és kötötte a wratizlavi békét. Jelen volt 1476-ban Székesfejevárott Mátyásnak második nejével tartott menyegzőjén, hol mint szónok olasz nyelven üdvözölte a király jegyesét, s utóbb Mátyás király közbejárására bibornoki rangra emeltetett.

Ezt követte nemcsak az egri püspökségben, hanem a király iránti hűségben is Dóczy Orbán volt győri püspök, ki egyszersmind kincstárnok, Báthory Istvánnal koronaőr, a nádor halála után két ízben királyi helytartó, és Mátyásnak igen kedves és befolyásos embere s tevékeny híve volt, kit Bonfin és Galeoti szerfelett magasztalnak, s kiről Mátyás király is, Bonfin előadása szerint, így nyilatkozott: „Ily férfi magyarországon száz évben sem születik egyszer.” Ez a derék püspök és kincstárnok több ízben segítette ki a királyt a zavarból, melybe azt a had folytatására szükségelt pénz- vagy fegyveres erő hiánya sodorta. Különösen midőn 1487-ben tudtára adta volna a király, hogy Bécszet már elfoglalta, de Németujhely ostromát költség és elegendő fegyveres nép hiánya miatt nem képes folytatni: azonnal gyűlést tartott Egerben, s több hazafi segélyével tetemes pénzüsszeget és hadat gyűjtött, melyet a németujhelyi táborba küldött; ezzel a vár ostromát elősegítette, s annak meghódítását Eger és vidéke dicsőségére eszközölte. Mátyás király halála után, mint királyi helytartó, 1490. április 17-dikén országgyűlést hirdetett a Rákosra, hol Ulászló királynak választatott, kinek megválasztásába neki is nagy befolyása volt. Némelyek megróják,

hogy Corvin János hercegtől, atyja halála után, elpártolt, s Ulászló részére állott.

II. Ulászló és Albert testvére és vetélytársa között kitört viszály lángra 1490-ben Egret elhamvasztá, s annak vidékét elpusztítá. Ugyanis Mátyás király halála után Albert herceg is trónkövetőül lépett fel, ki Magyar Balázs, Perényi Péter, Rozgonyi István és több más urak által támogatva, nyolcezer főből állott sereggel jött az országba, s tábornoktáborozott a Rákoson; a honnét seregével és felekezetével Kassa felé indult az ország felső részeibe, a hol leginkább csoportosultak az ő párthivei, s útjában felgyújtatta s kiraboltatta az Ulászló pártján állott Eger városát, s elpusztította annak vidékét; az ő zsoldjába szegődött tatárok nemcsak az urak kastélyait és jószágait dúlták fel, hanem a nép marháit is elhajtották; a várat is el akarták foglalni, de annak őrsége s ágyúi által onnét elűzettek. Utánok sietett ugyan Dóczy Orbán négyszáz főből állott seregével, kihez csatlakoztak több urak is kisebb nagyobb csapatokkal; de oly jelentékeny seregen, mely még a hazafiakból is gyarapodott, ily csekély erővel nem torolhatta meg a városon és vidéken elkövetett pusztítást.

Midőn Ulászló 1491 ben január elején Albert ellen indult tizenhét ezer főből állott hadsereggel, hogy Kassát s annak vidékét fölmentse öcscsének amazt folyton vívó, emezt pedig kegyetlenül pusztító hadaitól; Egerben megállapodott és három hónapig táborozott, hogy seregét részint oda rendelt újabb csapatokkal, részint Eger vidékén gyűjtendő harcosokkal nevelje, kinek seregéhez Dóczy Orbán püspök is négyszáz fegyverest adott. Azonban mielőtt Ulászló Kassához ért volna, Szapolyay István a Szepességéből hozott ötözfél ezernyi seregével Albertet megverte s békealkudozásra kényszerítette.

Dóczy Orbánt, ki 1492-ben halt meg, követte a püspökségben Bakács Tamás, utóbb esztergomi érsek és bíbornok, kinek idejében 1494. tavaszán ismét meglátogatta Ulászló király Egret, midőn több országnagyokkal Lőcsére ment, hova meghívta volt Albert öcscsét már akkor lengyel királyt, hogy vele a török ellen indítandó hadról tanácskozzék, és arra tőle segínyt nyerjen. Mely alkalommal Bakács Tamás igen ünnepélyes pompával fogadta, s a lőcsei gyűlésre is elkísérte a fejedelmet, melléje adván fényesen kiállított vasas lovagjait, s azon vakító pompával felszerelt nemes ifjakat, kiket saját udvarában neveltetett.

Az esztergomi érseki székre emelt Bakács Tamásnak az egri püspökségben utóda lett az olasz származású Estei vagy Eztei Hypolit (Hippolytus Estensis) bíbornok, ki Olaszországban lakott folyto-

nosan, s az egri megyét helynökök (vicariusok) által kormányozta; ugyanazért az egri püspökséggel összekapcsolt hevesvármegyei főispánságtól megfosztatni rendeltetik az 1514: 56-dik t. cikk által, mely így szól: „Hevesvármegye főispánsága, mivel az egri püspök az országon kívül lakik, adassék világi hazafinak úgy mindazonáltal, hogy ha a püspök a maga székébe visszatér, vagy ha ezen egyháznak más főpásztora leend, ki itt fog lakni, ezen főispánság szálljon vissza arra a főpásztorra.“

1514-ben a Dózsaféle pórlázadás pusztító lángja elharapódzott Egerre s vidékére is; mert a féktelen kuruczoknak Dózsától e részekre küldött vagy itten keletkezett csapatja Barnabás vezérlete alatt Egerben s annak vidékén is gyujtogatta s pusztította a papság és nemesség házeit és jószágait, többeket leölvén a papok s urak közül. Istvánffy előadása szerint Hypolit egri püspök katonái verték szét az itt féktelenkedő s pusztító lázadókat Egertől nem messzire. Timon azt írja, hogy a kuruczok nemcsak a várost égették fel, hanem a várban sz. János templomát felgyujtották, melyet azután Hypolit püspök befödett.

Hypolit halála után egyideig üresen állott az egri püspöki szék, s annak jószágait s jövedelmeit II. Lajos király egy oda rendelt felügyelő által kezelte, kinek egy jól betanított sólyommadarát és ügyes madarászat annyira megkedvelte az ifju fejedelem, midőn 1520-ban Egerben mulatna, hogy a püspöki pénztárban volt 40,000 darab aranyat ajándékozta érettek a haszonleső furfangos eszű felügyelőnek, a mi az ifju fejedelem könnyelműségére mutat.

A mohácsi vész után a borzasztóan dühöngött pártviszály, anarchia, vallásbéli forrongás, a bel- és külháboru kettős zivatara sok ideig zaklatá Eger nyugalma, elhalaványítá hatalmas és művelt szellemű püspökei által fentartott fejedelmi fényét és feldulá virágzását, mit csak tartósabb béke olajága alatt érhetett el. Siettette és elősegítette e város veszedelmét s pusztulását azon körülmény: hogy, mivel az az ország szívében feküdt, s erősségénél fogva hadmiveleti tekintetben is igen jelentékeny pont volt, annak bírása felett Ferdinánd és Szapolyay János ellenkirályok egymással versenyeztek és hol az egyik, hol a másik győztes fél foglalta el, mindenik fél sarczolván s üldözvén a másik párt híveit. És pedig:

1526 nov. 30-dikán Bodó Ferencz Szapolyay vezére kerítette hatalmába, a mi annál könnyebben sikerült; mivel Várday Pál egri püspök is, ki 1525-ben a zajos hatvani gyűlésen szerepet játszott, s korlátnoknak választatott, még akkor a Szapolyay-párthoz szított.

De miután Ferdinánd 1527 aug. 1-ső napján nagy erővel az országra jött és Győrt, Komáromot, s Esztergomot elfoglalta volna: nemcsak Budáról szorította ki az onnét aug. 24 táján Eger alá vonult s egy darabig itt táborozott Szapolyayt, hanem később Eger odahagyására is kényszerítette, ki Ferdinándnak gr. Salm Miklós tábornok vezérlete alatt ellene indított hadserege elől innét Tokaj felé vonult.

Salm Miklós vezér, mivel az egriek ígéretök daczára az élelmet hadserege részére megtagadták, a várost megszállotta és kirabol-tatta; ki elől az előkelőbb s vagyonosabb polgárok értékesebb jószágaikkal elszaladtak; a kik pedig otthon maradtak, azok a várba veték magokat, becsukván annak kapuit és nyílásait; de az első ágyulövésre, sőt Salm Mtklós katonáinak látására is annyira megfélemlettek, hogy a felnyitott kapun a várból mind kitódultak, vagy az ablakokból és falakon lebecsátkozván, a szőlők és hegyek közé futamlottak. Salm minden ellentállás nélkül elfoglalván a várat és kirabol-tatván a várost, sietett Szapolyay üldözésére, kit utolérván Tokajnál, megvert s Erdélybe szalasztott.

Azonban Szapolyay Erdélyben csakhamar uj sereget gyűjtván, azzal még azon év őszén megindította Bodó és Erthy Ferencz vezéreit Eger visszafoglalására, kik hirtelen Eger alatt termettek, s először a várból kitörő őrség által csúfosan visszaverettek s megszalasztattak; de később összeszedvén, s uj csapatokkal megerősítvén magokat, hosszabb ostrom után csakugyan győztek s urai lettek a várnak. Mely alkalommal Bodó nagy kegyetlenséget és pusztítást vitt végbe: a várbeli tiszteket lefejeztette, fejeiket Erdélybe Szapolyayhoz küldötte, az őrséget s Ferdinánd híveit kegyetlenül kivégeztette, többeket közülök a vár körül felakasztatván, másoknak orrait, füleit lemetszetvén; sőt még az egyházba az oltárok mellé menekült gyermekeket is legyilkoltatta; a Ferdinándhoz szító papság boszantására lovait egyházi diszöltönyökkel, misemondó ruhákkal terítette be, s így tartotta diadalmenetét a városba.

Ferdinánd meghallván Egernek elestét, hadának egy részét Kattzianer Pál és Bakics Pál vezérlete alatt annak vivására küldé; de Bodó nem Egernél, hanem Keresztésnél nyílt téren várta és hajdu-husárai és tatárjaival harcckészen fogadta Ferdinánd seregét, hol egy déltől késő estvéig tartott véres ütközetben megveretett és maga is sebet kapván, fogságba esett, melyben meg is halt. Az egri őrség, mihelyt a keresztesi ütközet kimenetelét s Bodó esetét megtudta, azonnal feladta a várat Ferdinánd katonáinak, s így került Eger másodszor is Ferdinánd hatalmába.

Midőn Szapolyay 1529-ben Soliman török császár segítségével Budát visszafoglalta: az ország több váraival Egret is hatalmába kerítette. De a következő évben Serédy Gáspár Ferdinánd vezére Kassa vidéken sereget gyűjtván, s a földmivéseket is felfegyverkeztetván, azokkal Egret ismét visszafoglalta.

Ezen röviden érintett ostromokból s itten vívott csatákból könnyebb képzelni, mint lefesteni Egernek akkori szorongatását és pusztulását, s ennek folytán igen természetesnek találjuk, hogy a vár és városnak ezen ostromai és viszontagságai között Zalaházy Tamás püspök nem tartotta biztosnak itteni lakását; hanem, mint sajátjából száműzve, másutt tartózkodott s másunnan kormányozta megyéjét a mi nagyon korlátozta őtet főpásztori hivatalában és nem csekély hátrányára volt az egyház- és vallásnak.

De a pártviszályok anarchia és hitujítás ezen korszakában az egri püspökség sorsát még válságosabbá tette a Szapolyay részéről Ferdinándhoz pártolt Perényi Péter, ki az egri várkapitánysággal együtt nemcsak az egri egyház javait foglalta el és bitorolta; hanem ezenfelül Egerbe s annak vidékére a hitujítást is behozta, a kath. vallást egészen háttérbe szorította, s annak pompás egyházait s monostorait dúló kezekkel pusztította s fosztogatta, papjait és híveit üldözte.

Ezen nagyravágyó s függetlenségre törekvő férfiú az egri várnak már nem kapitánya, hanem egyszersmind ura lett, s Eger városban fejedelmi fényű udvart és nagy számú katonaságot tartott, ildomosságból titkon hol az egyik, hol a másik párttal szövetekezett; de egyiknek sem akart állandó híve s alárendeltje lenni és tulajdonkép egyik sem tudta, hogy mennyit bizhatik benne; s úgy látszik, hogy titkon a törökkel tartott, s a török védem alatt akart magának független uralmat kivívni. S e végett hogy magát az egri várban függetlenítse, azt megerősítette, s egészen átalakította, vagyis kétfelé vágta s két részre, t. i. külső- és belsőre osztotta, a belső várat egy vastag kerítéssel és mély sánczczal körülvette és megerősítette, mely a külsővel csak egy kapu és híd által volt összekötve. Ezen várerődítési munkának áldozatul esett a székesegyház szentélye is, mely lerontatván, bástyává alakíttatott át. — De végre Ferdinándnál bevádoltatván 1542-ben Esztergomban elfogatott, s a németh-ujhelyi várba záratott, a honnét hatodfél évi fogsága után neje és fiai által letett negyvenezer arany váltságdíjért szabadult ki; de fogságában kapott nyavalyája következtében csakhamar meghalt.

A hatalmas olygarcha halálával Ferdinánd felszólította annak

özvegyét és fiát az egri vár és elfoglalt egyházi javak kibocsátására oly feltétel alatt, hogy a váltságdíjul fizetett negyvenezer aranyat visszaadja nékik; a mibe bele is egyeztek, s gr. Salm Miklós és Báthory Audrás békésen átvették a várat és az egyházi jószágokat, amaz Zay Ferencz és Dobó István várnagyok kormányzására bizatván, a püspökség pedig Oláh Miklósnak adományoztatván oly feltétel alatt: hogy annak jövedelme három részre osztassék, egyik rész legyen a püspöké az ő udvara fentartására, a másik rész a templom és püspöklak kijavítására s a várerődítési muukákra, a harmadik rész pedig a várőrség tartására fordíttassék. Oláh Miklós azonban a háborus idők miatt egy darabig nem lakhatott Egerben; de a káptalanbéliek visszafoglalták előbbi lakaikat. Verancz vagy Vrancsics Antal, utóbb nagy hírű püspök, 1550-ben egri kanonokká nevezetvén, eleven színben rajzolja püspökéhez írt levelében Egernek akkori rongált állapotát. Szerinte Egernek régi alakjából semmi sem maradt meg, abban minden borzasztó, undok és szomorító, a harczfiak féktelen kitörései mindent elpusztítottak, rondává tettek. Azt írja levelében, hogy a várban élénken folynak a hadi készülétek, s a szolnoki vár is felépült, s őrséget és ágyúkat szállítanak bele, s nincs remény ahhoz, hogy Ferdinándnak a törökkel kötött fegyverszünete végig tartson. Mindez mutatja, hogy mily állapotban volt akkor Eger és hogy előre félték azon nagyszerű háborútól, melynek egyik czélpontja Eger ostroma leend.

Eger az 1552-diki ostromtól a legujabb időkig.

Eger várának 1552-diki védelme történelmünk egyik legdicsőbb fénypontja, mely a mohácsi gyászos hanyatlás után a legszebb fényben és magasztos dicsőségben tünteti fel a tántorithatatlan hazaszeretetet, törhetetlen vitézség és harczias bátorság rendkívüli és meghatározható jelenetét, s mely a honfit és honleányt ajtatos kegyelettel és hazafiai büszkeséggel tölti el. De nem szándékunk itt a vár hősiei védelmét magasztalni, mely ügyis arany betűkkel van feljegyezve s örökítve a történelem lapjain; hanem annak csak kitünőbb jeleneit akarjuk történetiróink előadása nyomán itt röviden rajzolni.

A mint a török 1552 dik év nyarán az erős szolnoki várat Nyáry Lőrincz várnagy őrseregének gyáva megszökése következtében minden ellentállás nélkül elfoglalta: Egernek tartott, mit sem kételkedve, hogy miután az erősebb Szolnok oly könnyen birtokukba

jutott, Eger is, melyet Aly basa Amhed vezir előtt gyenge akolnak nevezett, az első felhívásra megadandja magát. De itt becsület- és hazaszerető hős férfiakra találtak, kik készebbek dicsően meghalni, mint a hüségökre bizott várat feladni. A vár Dobó István és Meckey István várnagyok védelmére volt bízva, kiknél jobbakra nem is eshetett volna a választás. Még Temesközben időzött Amhed, midőn a gondos várnagyok sejtven az ellenség terveit, a királyhoz, a püspökhöz, s a szomszéd vármegyékhez követeket és leveleket intéztek, kérven őket sietnének segedelmet nyújtani az annyira fontos vár védelmére, mely a felföld kapujának tekinthető, s mely csak 200 lovas és ugyanannyi gyalog által őriztetik. A király segélyt nem adhatott, másfelé is sok baja lévén, s minden gyámolítása csak abból állott, mikép a felső magyarországi nemességnek megparancsolta, hogy az egri várba, melynek megvédése az ő házi tűzhelyeit és családjaik fentartását is feltételezi, fegyveres népet küldjenek. Minek folytán az előkelőbb s lelkesebb hazafiak, a felső vármegyék és királyi városok nem késtek segéd csapataikkal a vár őrségét növelni, úgy hogy ennek száma némelyek szerint 1900- mások szerint 1935- mások szerint pedig 2000-re ment, kikhez Dobó a kézi munkákra hét kovácsot es lakatost, öt ácsot, kilencz molnárt, nyolcz mészároost, tizenhárom sebészt, tizenkét sütő főző nőt es mindenféle szolgálatokra száz parasztot rendelt a várba. De mi volt ez a törökökhöz képest, kiknek számát némelyek hatvan ezerre, mások százötven ezerre teszik.

A török, még mielőtt a vár alá érkezett volna, felkérte azt levele által, melyben leggögösebb hangon felszólítja a várnagyokat es az őrséget, hogy miután már Magyarország nagy részét meghódították s győzhetetlen seregöknek semmiféle erő nem állhat ellent, adnák fel önként a várat, s ezt cselekedvén, oly szabadon fognak ezentúl is élni, mint régi királyaik alatt; ellenben ha a semmikép meg nem tartható várat védeni fognák, nemcsak vagyonukat, de egyszersmind nejeiket, gyermekeiket, sőt életüket is elvesztendik.

E levélre, melyet a vitézek gyülekezetében felolvastak es Vas Miklós által a királyhoz küldöttek, azzal felelének: hogy annak hozóját vasba verték, azután a vitézeket megeskedtették, hogy mindnyáján készebbek meghalni, mint a várat feladni, s közakarattal elvégezték, hogy az ellenség küldötteit bebocsátják ugyan, de leveleit olvasatlanul vetik a tűzbe; továbbá, hogy a ki a vár feladását csak szóba is hozná, vagy árulást tervezne, legyen az fő vagy közember, halállal bünhődjék. A két várnagy pedig kötelezte magát, hogy a

hadnagyok tudta és beleegyezése nélkül semmi fontosabb dologban nem intézkedendik.

A törökök szeptember 10-dikén megérkezvén, következő napon megkezdék az ostromot, s a vár falait több napig erősen töreték fél-mázsás golyókat szóró roppant ágyúikból. Dobó, bár összesen csak kilencz tüzére volt, s ezek segedelmére parasztokat kénytelenített alkalmazni, eleinte négy öt napig élénken viszonzá az ellenség tüzelését néhány nagyobb ágyuiból; de utóbb a porral való gazdálkodás végett a tüzelést meglassítá. A mely rést az ellenség nappal lött, azt éjjel a várbeliek földdel töltött kasokkal, hordókkal és gerendákkal megerősített földhányásokkal csinálták be. A megszállás tizenharmadik napján a várbeliek minden ügyekezete daczára is már több helyen nagyon meg voltak rongálva a vár falai, a mit látván a vívók, ismét levelet küldének a várbeliekhez, felszólítván őket a vár megadására; de a levelet megégeték, s a hírnöket vasba verék. A következő négy napon a nyitott réseket az ellenség újra nagy tüzzel tágitá és már annyira meg volt rongálva a püspöklak előtti várfal, hogy Amhed helyén látta szeptember 29-dikén rohamot parancsolni. Reggeltől délig három ízben ujttatott meg a roham, s ugyanannyiszor veretett diadalmasan vissza a törökök nagy veszteségével, kik közül ezeren maradtak halva a bástyákon és az arokban. De a várbeliek sem jutottak ingyen a diadalomhoz: közülök is sokan elestek, még többen megsebesítettek; amazok között Bolyky Tamás, Gyulay György, Nagy Imre és Posgay János hadnagyok s velök több vitéz magyar halála volt a nap dicsőségének ára; emezek közül Pető Gáspár hadnagy sokáig képtelen lön a bajnoki munkára.

A törökök azt hívén, hogy a kiállott harc a várbelieket megfélemlítette, más nap Arszlán székesfejérvári bég Sáry Endre nevű magyarral ismét felkérő levelet vitetett a várba. Dobó a levélhezót vasra verette, s a levelet elszaggatván, felét megégette, másik felét Sáryval elnyelette. Csak az ostrom után tudták meg a börtönbe vetett Sálytól annak tartalmát, mely szerint a török magasztalván vitézségöket, nagy jutalmakkal ösztönzé őket a vár feladására; s ne hogy Losonczy sorsától tartsanak, biztosítá őket, hogy míg a várból kivonulnának, a török had három mértföldnyire vonul vissza, Arszlán basa pedig tuszúl adatik nekik mindaddig, míg biztos helyre nem költöznek.

A törökök folytaták az ágyúzást, a rések törését; de a várbeliek ernyedetlen munkássága ismét csak betölté, kijavítá azokat. E közben a diadal által lelkesült védsereg lovas csapatai nem akarván

veszteség maradni, a várból gyakori kirohanásokat tettek. Többi között egy ízben a Szirmay Pál és Balogh János vezérlete alatt kirohant csapat a törökökben nagy kárt tett. Porkoláb Kálmán kirontása is gyérité a vívók sorait, noha ő maga elesett. Azonban egy ezen kirohanások közül rozsul ütött ki. Paksy Jakab egy csapat lovassággal a füvelés- és favágásra kiment törököket támadván meg, közülök sokat levagdalt, de a spahik nagy számmal sietvén segítségükre, körülkerítették, s a helyett, hogy hősi halált kerestek és találtak volna, le-tett esküjök ellenére fogságra engedték magokat hurczoltatni, kiket Amhed basa boszúból és a várbeliek elrettentése végett egy magasabb helyen vért fagyraló kegyetlenséggel végeztetett ki a foglyul maradt Paksy kivételével.

De a várvédelem fénydús történetéből még egy árnyképet kell felhoznunk. Ugyanis Hegedüs István, a Serédy Gáspár által küldött segédcsapat hadnagya, akár elrettentve a kegyetlenségtől, melylyel a magyar foglyok kivégeztettek, akár elcsábítva a törökök ígéretei által, ingadozni kezdett hűségében, és suttogni néhány társával, s a várat árulás által az ellenség kezére akarta játszani, szándéka lévén a gondjára bízott sáncznál a törököket bebocsátani. De Dobó jókor észrevévé a fondorlatot, hogy a harapódzó veszélyt szikrájában elfojtsa, s az árulás vétkétől mindenkit elrettentsen, a hűtlen Hegedüst a várbeliek közakaratóval a vár piacznán felakasztatta, s társainak fülét levágatta.

Az árulásnál még nagyobb veszély fenyegette a várbelieket october 4-dikén. Ugyanis a löpor, mely jobbára a templom sekrestyéjébe volt felhalmozva, esetleg felgyulván, a sekrestyét, a mellette lévő két száraz malmot, s a várfal egy részét, s az ott állomásozó vitézek közül Nagy Pált, Báthory drabantjainak hadnagyát, nyolczadmagával légbe röpítette. Az isszonyu dördülés nagy zavart okozott a legénységben; de még nagyobb baj volt az, hogy a porkészlet tetemesb része elveszett, s malom sem létezett több a lisztörlésre. Amhed látván a tüzet, embereit a falak tövéhez küldötte, s újra szabad távozást ígértetett a várbelieknek, ha felhagyván a hasztalan erőködéssel, átadják a várat. De a várnagyok kürt és dobszóval belovagolták az erősséget, s az incselkedő szózatok elmerültek a zajban, s a Jézus kiáltásban, melylyel a parasztok a tűznek oltásához láttak. A kénkö és salétrom-rakhely sértetlenül maradván, száz és száz kéz néhány nap alatt helyre pótolta a löpor-veszteséget, kijavította a megromgált falakat, s a két malom romjaiból hamarjában előállott egy új,

mely a szükségnek megfelelt, s az eleséghiányból származott aggodalmat eloszlatta.

Arszlán basa a Bolyki- és Bebek-bástya közötti mély árkolatot be akarván töltetni, roppant sok szálfát hányatott abba, hogy arról könnyebben hághassanak fel a falakra. Mikor már a nagy töltés készen volt, egy éjjel Bornemisza Gergely kénkövel és szurokkal vegyített csávakot gyújtatott s hányatott a szálfák alá; utóbb hordókba zárt apróbb töltött fegyvereket, löport s granátokat bocsátott közéjük. A faalkotmány ekkép meggyuladt, s a törökök nyakrafőre siettek a tűz oltására; de az épen akkor szétrobbant hordók öldöklő szereikkel sok tüzoltónak kioltották életvilágát. E pusztitást még inkább nevelé a várbeliek sűrű lövöldözése, kik a tűz világánál jól célozhattak, s a törököket visszariaszták a tűz oltásától.

October 12-dikén éjjel nagyszerű rohamhoz készült a török tábor, mely hajnaltól késő alkonyig folyt három oldalról mindakét részről igen nagy tüzzel. De mind hasztalan: az őrség, melyet Dobó, Mecskey, Bornemisza, Zoltay és Fügedy szóval és példával nem szüntek lelkesíteni, mindenütt visszaverte a vívókat, kik ez alkalommal is igen nagy veszteséget szenvedtek. A várbeliek közül Nagy István az őrség egyik hadnagya halva maradt, Mecskey is sebet kapott. Ezen a napon husz mázsa löport fogyasztottak el a várbeliek.

Amhed e makacs ellentállás miatti dühében Aly basának élénk szemrehányásokat tün, s hadnagyaival más nap gyűlést tartván, october 14-dikére még egy rohamot rendele, győzzön vagy veszítsen, az utolsót, buzdítván mindenkit, ne tünnék, hogy szégyennel kelljen elvonulniok. A zsi bongás, a zaj, mely a várba a török táborból mindjárt éjfél után felhatott, sejteté az őrséggel, hogy e napon minden ediginél keményebb harczot kellend kiállniok. A roham mindazáltal csak dél felé kezdődött, melyet Amhed maga intézett az ágyu telepei védelmére felhánt sánczokból; Aly, Uloman, Arszlán basák, s a többi hadnagyok az egész sereget talpra állították, hogy újabb és újabb csapatokkal támogathassák a lankadókat. A szégyentől ösztönözött Aly basa első kezdé meg a rohamot a tömlec-bástyánál; de ott Dobó maga állá vitézeivel a réseken, s bár lábán és jobb kezén megsebesítették, bár a halál sűrűn dül mellette, s maga aranyos sisakját tartó apródja is elesik mellöle, Pető Gáspár dandárjától megsegítetvén, hosszú harcz után végre e pontról teljesen visszaveré a vívókat. Ekkor észreveszi, hogy a földbástya nagy veszedelemben forog, Aly basa aranyos bíbor zászlaja már fenlobog annak ormain. Rögtön intézkedik, hogy a lankadó legénység felfrissítésére egynehány cső-

bőr bor, segélyére pedig pihentebb csapatok álljanak a résre; sebei-
nek daczára maga is oda siet, s míg a segély megérkeznék, egy cso-
port parasztot és nőket állít a lankadók támogatására, kik nemöket fe-
lülhaladó bátorsággal küzdöttek, s mondhatni a küzdelemben a férfiak-
kal versenyeztek. E pontról is viaszoríták a vívókat, sőt még Aly
zászlaját is elfoglalák. Nem kisebb volt a veszély a bolyki bástyán,
hol Arszlán fejjérvári bég vezérlé a rohamot. Itt a könnyen meg-
mászható résen a vívók oly hevesen rohantak előre, hogy az őrséget
viaszanyomván, több zászlót tüzhettek ki a falak ormaira. De Bor-
nemisza, Zoltay és Fügedy látván a végveszélyt, lelkesítő szavakkal
buzdíták vitézeiket, mondván; „csak még egy óráig tartsák magokat,
ez az ellenség utolsó rohama; ha őt most visszaverik, nem fog többé
viaszatérni, s kitartásukat dicsőséges hírnév jutalmazandja.“ Mire a
vitézek föllelkesezve új erővel rohanták meg és verték vissza a vívó-
kat e pontról is, hol száznegyven vitéz magyar látta utoljára a napot;
de ezer és ezer török feküdt rakásra ölje az árokban. Nem kisebb
dicsőséggel küzdött az ó-kapunál, hol a jancsárok agája intézte a har-
czot, ötszáz lövészével Mecskey, kit a tegnapelőtt kapott sebe sem
tartóztathata vissza, hogy részt ne vegyen az új veszedelemben s az
új dicsőségben. S csak az alkony vetett véget az ostromnak, mely
nyolczezer török halálával végződött.

Még négy napig táborozott Amhed a rommá lőtt és mégis meg-
törhetetlen erősség tövében, és habár a falak annyira megvoltak ron-
gálva, hogy több helyen lóháton is fel lehetett volna nyargalni, még
sem intézett több rohamot e romok ellen, melyek megett annyi vitéz-
séget, s oly megtörhetetlen erkölcsi erőt tapasztalt örködni. A törö-
kök elvonulásának napját, october 18-dikát, a várbéliek háláadással
s örömlövésekkel ünnepelték, s a székesegyház előtt halmokra rakott
tizenkét ezer nagyobb golyó, melyeket a vívók a várba lőttek, hir-
dette a lefolyt harmincznyolcz nap hallhatatlan dicsőségét. Így vég-
ződött az egri vár hősiei védelme, melynek csak egyes jeleneteit vá-
zoltuk itt röviden.

A leirt ostrom Eger várát és városát majdnem romokból álló
köhalommá változtatta át, s évek teltek el, míg a város romjaiból csak
valamennyire fölépült, s a vár ismét megerősítettet. E tekintetben
legtöbbit tön annak két híres püspöke Oláh Miklós és Wrancsics An-
tal; az első Eger polgárainak kiváltságlevelet eszközölt ki a királytól,
melynél fogva azok minden rendes és rendkívüli adózások- és segé-
lyezésektől felmentettek. Ezt később Wrancsics is megerősíteté, ki
egyszersmind az ostrom után ujjáteremtője lett Egernek, amennyiben

nemcsak a templomot, hanem a várat is nagy költséggel fölépíté, vagy kijavitá, s mindent elkövetett a város szellemi s anyagi jólétének fel-
 élesztésére. Különben is ezen nagy eszü és tudományu püspök nem-
 csak mint főpap, hanem úgy is, mint diplomata és író, nagy szolgálá-
 tokat tett a hazának és kitünő érdemeket szerzett magának, melyek
 püspöki székére és Egerre is fényt és dicsőséget árasztottak.

Minthogy Eger Felső-Magyarország kulcsa és kapuja lett, és
 félni lehetett, hogy a török annak vivását ismét meg fogja kísérteni,
 Vrancsics idejében 1564-ben nemcsak az egri vár, hanem a püspöki
 jószágok igazgatása is azok jövedelmének tetemes részével bizonyos
 feltételek alatt Magócsy Gáspár volt gyulai várkapitányra bízott;
 Vrancsics püspöknek pedig idiglenesen némi kárpótlás- és lakásul a
 turóczy prépostság adományoztatott. A püspök távolléte alatt a hit-
 ujtás, mely Perényi Péter alatt Eger vidékére beszivárgott, Magócsy
 pártolása által újra terjedni kezdett, ki arról vádoltaték, hogy a vár
 kapuit azért tartja csukva, hogy a kath. hivek a várban lévő székes-
 egyházba istentiszteletre ne járhassanak.

Legnagyobb válság következett Egerre 1596-ban, midőn III.
 Mahomed vagy Mehemed szultán azt kétszáz ezerből álló seregével
 september 27-dikén megszállotta, october 14-dikén az őrség gyaláza-
 tos árulása folytán elfoglalta. Ekkor Nyáry Pál vezérlete alatt e vár
 őrsége négyezer ötszáz magyar, német, cseh és belga vegyes katoná-
 ságból állott, tehát kétszeresen is többől, mint amennyivel Dobó meg-
 tudta volt azt védeni; de hiába, ezek idegenek voltak, kiket a magyar
 hazához semmi sem kötött, s a hazaszeretet nem lelkesített. Eleinte
 ugyan, Istvánffy előadása szerint, ezek is jó kedvvel látszottak har-
 czolni, s egy hétig a városban maradtak, s oly bátorságot mutattak,
 hogy még a város kapuit sem csukták be, sőt a törökökkel kisebb
 csatákba is ereszkedtek, melyekből győztesen tértek vissza; csak mi-
 dőn látták, hogy a várost meg nem oltalmazhatják, akkor gyújtották
 azt fel, s vonultak a várba: még itt is két ostromot szerencsésen ver-
 tek vissza úgy, hogy a második ostrom alkalmával három ezer török-
 nél több maradt halva a bástyákon és sánczokban; de miután a több
 napi ágyuzás a vár falain több helyen rést tört, és közülök is négy-
 száz már elesett: ez a belga és német katonákat annyira lehangolá,
 hogy a vár feladását kezdék sürgetni. Nyáry Pál s a többi főtisztek,
 kik az árulást mindenkép meggátolni, elfojtani törekedtek, annak
 kezdőt elfogatták s fel akarták a vár piaczn akasztatni; de a töb-
 bieik is fellázadván, őket kiszabadíták, s a vár feladását fenyegetések
 között követelék. Vezéreik mindent elkövettek szándékuk meggát-

lására; Nyáry Pál, Istvánffy előadása szerint, térden állva kérte őket az Istenre, lelkök üdvösségére és letett hitökre, hogy ne tennék ezt a gyalázatot; de mind hiába, valamint a fenyegetés, úgy a szép szó, kérelem, és ígérlet is hasztalan hangzott el; az árulók csakugyan alkudozásba bocsátkoztak a törökkel, s miután a szultántól élet- és vagyonbiztosító levelet nyertek, a várat 18 napi ostrom után feladták. Azonban árulásokért keserűen bünhődtek, mert a török a németeket s vallonokat, kik a vár feladását leginkább követelték, a Hatvanban elkövetett kegyetlenségek megtorlásául mind leölette; a tiszteket elfogatta s Belgrádba záratta, míg magokat kiváltanák. Nyáry Pál, ki a jancsárok agájának adatott át őrizetül, a keresztesi ütközet alkalmával megmenekült. — Az egri vár elestével a szomszéd cserépi, síroki és szarvaskői várak is török kézre jutottak.

Eger feladása kiszámíthatlan következményeket vont maga után nemcsak a városra, hanem az országra nézve is, s e vidéken a török uralmat majdnem egy századra megalapította. Azért e várnak elestét az ország is felette sajnálta, amint ez megtetszik az 1597: 29-dik t. czikkből, mely rendeli: hogy Eger várának feladói büntetessenek meg. 1599-ben Rudolf király is megkísértette egyezkedés útján Egret visszaszerezni; de a török sokkal nagyobb fontosságot tulajdonított e helynek, hogysem azt kezeiből könnyen kibocsátotta volna.

Miután az oszman Eger birtokába jutott, a vár és városban lassanként mindent török lábra állított: az egyházakat mecsetekké vagy laktanyákká alakította, csupán a sz. domokosrendüek templomát és monostorát hagyta meg a vele bejött s itt megtelepedett görögök számára, a mi azután folyvást azok birtokában maradt; a dervisek számára azon a tájékon, hol most az érseki-lak áll, kolostort épített, mit a magyarság „B o l o n d v á r”-nak nevezett; az itt maradt magyarok nagy része lassanként áttért az izlámra vagy pedig a protestantizmusra; mivel a török jobban kedvezett a protestánsoknak, mint a katholicusoknak; minek folytán Egerben és vidékén majdnem kihalt a kath. vallás, s azt nagyrészen a gyöngyösi sz. ferencz-rendüek buzgósága tartotta fen, kiknek a töröktől meg volt engedve, hogy a szentiségek kiszolgáltatása s a hivek lelki-vigasztalása végett Egerbe jár hassanak. A püspökök és káptalan áttették lakásukat Kassára, s innen kormányozták, — amint a körülmények engedték — megyéjüket, s itt folytatták működésüket; egymás után következett tizenhárom püspök közül csak az egy Lósy Imre látogathatta meg 1633-ban székvárosát Egret az egri basának eleve kinyert vagy pénzen megvett engedélye mellett. Ilyen vala Eger sorsa s állapota a török uralom alatt.

A törökök kilenczvenegy évek lefolyása alatt, a mig t. i. Egret birták, innét gyakran kicsaptak távolabb eső vidékekre, s ottan portyáztak, csatáztak, vagy pusztítottak; de ezen kiutések, más vidéken folytatott csaták, vagy végbevitt pusztítások nem tartozván szorosán Eger történetéhez, azokat itt mellőzzük.

Midőn 1686-ban Buda több más várakkal együtt a török iga alól kiszabadult, a következő évben Egerre került a sor, melyet Rustan vagy Rusten basa őrzött négyezer jancsárral. Ennek vivásas visszafoglalására Caraffa tábornok küldetett, ki 1687 tavaszán a marchio Doria, gr. Koháry István, Gombos István, putnoki és Vécssey Sándor hajnácskői várnagyok alatt álló mintegy tizenkét ezernyi hadsereggel körülkeríté s ostrom alá vevé a kevés élelmi szerrel ellátott Eger várát és városát, s egyúttal a közlekedés meggátlása s az ostrom biztosítása végett megszállá a szomszéd cserépi, siroki és szarvaskői várakat is; és midőn ezek nyár derekán feladták volna magokat: Caraffa felkérte az egri várát is; de Rustan basa, ki még az ostrom elején feleskedtetten volt seregét, hogy inkább éhen veszenek el, mintsem a várát és várost feladják, Caraffa felkérő levelét el sem olvasta, el lévén határozva az erős falak- és bástyákkal övedzett várát és várost tovább is tartani. Sőt gyakran még kirohanásokat is intézett az ostromlók ellen s nagy pusztítást vitt végbe azoknak seregében. Egy izben Koháry István csapatjára ütvén, annak sorában nagy pusztítást tett: mely alkalommal Koháry is elveszté jobb karját a csata tűzében, s azon hely, hol a csata folyt, mai napig is Koháry völgyének neveztetik. Ez alatt a vívók a várát és várost erősen lövöldözték, de minden siker nélkül: az élelmi szerekből kifogyott beszorultakat nemcsak a vívó sereg, hanem még az éhség is kezdé ostromolni, még sem akarta a mindig török segílyt váró és másképp is elszánt hős várnagy a várát feladni. A vár- és városban lévők száma a hosszas ostrom, éhség, dőghalál és szökések által huszezerből mintegy ötezerre olvadt le, kik szükségből eleinte füvet, gyökeret, férget, utóbb macska- és kutyahúst is ettek, s a lóhúst nyálánkságnak tekintették. Az elszánt Rustán látván félholtakként lézengő embereinek szörnyű inségét és rémitő nyomorát, hogy becsülettel végezze be pályáját, a várát löporral akará felvettetni; de észrevén ezt emberei, meggátolák szándékában. Végre mintán Caraffa ismét felkérte volna a várát, tudtára adván Rustannak: hogy hiába várna segílyt, mert Szoliman nagyvezér saját hadai elől Nándorfejérvárról Konstantinápolyba szaladt, s ott fellázadt seregének sürgetésére lefejeztetett, s e lázadás folytán november 8-dikán letett

Mohamed szultán helyébe lépett testvérének hatalma még igen gyarló lábön áll; — és miután saját emberei is kérték, hogy illendő feltételek alatt adná fel a várat; mert tovább semmi áron sem tarthatják magokat: kénytelen volt az erős lelkű várnagy a körülmények hatalmának s a nagy többség kíváнатának engedni, s a tarthatatlan várat december 17-én feladni a következő feltételek alatt:

1-ször a vár és a város minden ágyúival s más hadi szerei: és készleteivel együtt az azokról felvett jegyzék szerint minden csalárd-ság nélkül Caraffa vezérnek át fog adatni: úgy szinte a rejtékhelyek s üregek (minák), bár hol legyenek is, ki fognak jeleltetni.

2-szor a török katonák mindnyájan szerdán reggel a várból ki fognak jöni, kiki tulajdon apró és rangjához illő fegyverét magával viheti.

3-szor a városban lakó törököknek szabad leszen, de fegyver nélkül, a városból kiköltözni s elmenni; a kik pedig itt akarnának maradni, itt maradhatnak és minden ellenvetés nélkül megtarthatják a városban birt házaikat, ide értetvén a renegatok vagy a keresztényekből lett törökök is. Az elmenők számára s a pogyászaik elszállítására kétszázötven szekér fog rendeltetni: ezentúl szabadságokban fog állani, magoknak kész pénzen ökröket, lovakat és szekereket szerezni.

4-szer a török tiszték túsul az ostromlók hatalmában maradnak mindaddig, míg a vár és város minden hozzátartozandókkal együtt át nem adatik, s a törökök onnét ki nem takarodnak.

5 ször a városban lakó törököknek, a kik nem katonák, nem leszen szabad sem ajándék sem más szín alatt puskát, kardot, vagy másnemű fegyvert magoknak kívánni vagy megtartani.

6-szor az elköltözők mellé bátorság okaért négyszáz lovas katoná fog adatni, a kik őket Tokaj felé Nagy-Váradig fogják kísérni; azonban öt alvezér túsul Debreczenben marad, kik azután szabadon fognak bocsáttatni. A Váradra menő törököknek Tokajban négyszáz darab kenyér adatik.

7-szer minden Egerben találtató foglyok ezen pontok aláírása után azonnal szabadon bocsáttatnak.

Ezen alku-pontok következtében megnyittatván a vár és város kapui, a rendithetlen jellemű Rustan basa az ostromlók sorai között fölemelt fővel s büszke diadalérzettel léptetett el, s vonult ki a vár- és városból seregével. S a mit nem is remélett, Caraffa s a többi vezérek igen barátságosan fogadák ötet tisztjeivel együtt, dicséretekkel halmozván el, megvendégelék s három paripával ajándékozá-

meg: úgy szinte az éhségtől kiaszott ozman legénységet is bő élelmi szereikből minden szükségeseikkel ellátva bocsáták el.

Caraffa az átadott várban 107 ágyút, 800 mázsza lőport, több ezer ágyútekét és apró fegyvert s mindenféle hadi készleteket nagy mennyiségben talált; de csak egy morzsányi eleségre sem lehetett akadni. A földalatti üregekben az éhség által leginkább k inzott keresztény foglyok sorsa és kinézése borzasztó volt. A vár ostromlói egy török mecsetben rögtönözve oltárt állítottak, s T e d e u m-at tartottak.

A törökök közül Egerben maradtak némelyek szerint ezeren, mások szerint hatszázan, kik között kétségkívül voltak renegátok is. S ezen itt maradt mahomedanok később megkeresztelkedtek s megmagyarosodtak, kik az akkori anyakönyvekben egy ideig u j k e r e s z t é n y e k (neo-christiani) nevezet alatt emlittetnek; többen közülök régi török nevöket is megtartották, mint Aly, Hamza sat. A többi között egyik mecset papja is itt maradt, ki később megkeresztelkedvén, Pap Dávid nevet kapott, s mint egri lakos öregedett és halt meg.

A törökök alatt a városban öt mecset volt: egyik ott állott, a hol most a zircziek temploma van, mely átalakittatván, a jezsuitáknak egyideig kápolnául szolgált; a másik azon a téren állott, hol most az érseki-lak melletti kert van, a hol állott a dervisek kolostora is, mely a magyarok által B o l o n d v á r-nak neveztetett; a harmadik ott volt, a hol most a ferencz-rendüek temploma áll, melynek szentélye a hagyomány szerint a mecset alapjára van építve; a negyedik azon a telken állott, a hol később a minoriták kolostora épült; az ötödik, a melynek tornya ma is áll az irgalmasok terén.

A város eltörökösödött lakosainak s az itt maradt mahomedánoknak megtérítésére, s közöttök az Isten igéjének hirdetésére, világi papok hiányában, szerzetes férfiak vállalkoztak, kik a város szellemi s erkölcsi átalakításán vetélkedve buzgólkodtak. Legelsők voltak a ferencz-rendüek, kiknek azelőtt is volt itt kolostoruk és a jezsuiták, kiknek Caraffa adta vagy mutatta ki azon telket, hol most a zircziek temploma és monostora áll, melyet a jezsuiták építettek. Úgy szinte nem sokára jelentkeztek a minoriták is, kiknek később Noszvai Ferencz volt török s újkeresztény azon telket hagyományozta, melyen áll most a templom. A serviták egynehány évvel későbbben 1694-ben hozattak be Széchényi György esztergomi érsek által.

Egernek leirt ostroma- és felszabadulásakor Fenesy György volt az egri püspök, ki igen sokat fáradozott a püspökség és egyház

elpusztult jószágai és zilált viszonyai s ügyei rendezésében. — A török uralom alól felszabadult Eger egyuttal szabad királyi városi szabadságot is eszközölt ki I. Leopold királytól; de a püspökség és káptalan régi jogai és kiváltságai tekintetbe vétetvén, ezen szabadságot egy pár év múlva visszavonattott, s a város Fenesy püspökkeli újabb egyességre utasítottott, mely egyesség feltételei által a püspökség és káptalan régi jogainak megfelelő tartozások újra meghatározottak és szabályoztattak.

Az 1690-ben elhalt Fenesy Györgynek utóda lett Telekesy István, a város és a püspökség másik újjáteremtője, kit az ő főpásztori intézkedéseiben és buzgalmában akadályoztattak és némileg megzavartak a Rákóczyféle forradalomnak Eger vidékére is kiható mozgalmak. Ugyanis a város önként, a vár pedig rövid ostrom után feladván magát a felkelők vezéreinek, azzal együtt Telekesy is meghódolt, ki, mint jó pásztor, nem akarván juhait a veszély idején elhagyni, a városban maradt. 1705-ben Rákóczy maga is Egerbe jövéen, itt tölté a telet, s innen, mint központi főhadiszállásáról, rendezé seregét, mely idő alatt Rákóczy Telekesyvel többször érintkezvén, s benne a buzgó főpapot és hazafit felismervén, öt annyira megszerette és tisztelte, hogy e tiszteletnél fogva csak a t y j á n a k nevezte. Telekesy a fejedelemnek ezen személye iránt nyilvánuló bizodalmit és jó idulatát nem utasítá vissza, hanem inkább a papság és a vallás érdekében is viszonzá. Midőn február végén győztes hadjáratából Egerbe visszatérne, és 300 ágyulövéssel, harangzugással, diadalmi pompával fogadtatnék: Telekesy is kimene a papság- és a nemességgel az ő fogadására, hogy a kath. vallást oltalmába ajánlja. 1706-ban Telekesy is a béke érdekében részt vett az érsekújvári sikertelen tanácskozásban. 1707-ben megjelent az ónodi gyűlésben is, de nem azért, hogy az ott kimondott detronisatiót szavazatával helyeselve, hanem inkább, hogy azon bizodalom és tiszteletnél fogva, melylyel a fejedelem és a felkelők személye iránt viseltettek, és szavára hallgattak, a tanácskozás netaláni kitöréseit és tulkapásait mérsékelje. Ezen ügyes és bölcs tapintatának tulajdoníthatni, hogy a forradalom vihara Eger felett úgyszólván a pusztítás nyomai nélkül vonult el, és megyéjében a papság és kath. vallás nem üldöztetett. És mégis nemcsak rosztatott ezen eljárása, hanem még a forradalombani részvét vádjával illetetvén püspöki hivatalától is felfüggesztetett a buzgó főpap; de a szent székhez és a bécsi udvarhoz terjesztett ügyes s erélyes védirata folytán püspöki hivatalába ismét visszahelyeztetett, és még azután öt évig folytatta főpásztori buzgóságát.

S ezzel történetünk azon korszakához jutottunk, melyben Eger a háboruk viharai által okozott romjaiból ismét felépült, s virágzásnak indult, benne az Isten dicsőségére pompás egyházak, az ifjuság nevelésére nagyszerű intézetek, a tudománynak fényes csarnokok állittatván, melyek valamint e várost diszesítik s emelik: úgy alkotóik neveit is örökitik.

Ime ezen egyes pontok, melyeket Eger történetéből e rövid rajzban felhozánk, halványon vázolva s röviden jelezve is mutatják: mennyi érdekes és tanuságos jelenetei s részletei vannak e város történetének, melyek méltók Klio tollára: egy bővebb és kimerítőbb nyomozás- és kidolgozásra.

T A R T A L O M.

I. RÉSZ.

Heves és külső Szolnok törv. egyes. vármegyék földrajzi viszonyai.

	<i>lap.</i>
I. A kettős megye elnevezése alkotórészei, fekvése alakja	1
II. Heves és külső Szolnok t. e. vmegyéknek domborzati viszonyai	14
Lakhelyek tenger színe feletti magasságok	18
Hegyek, dombok, magaslatok magassága	19
III. Vizek : források, patakok, folyók, lápok, mocsárok és fürdők	22
1. Savanyu, vagy borvizek	23
2. Vasas, rézgáliczos, timsós vizek	23
3. Gyantás forrás	23
4. Semleges, és ismeretlen minőségű hideg források	23
IV. Hevesmegyének éghajlati viszonyai	39
V. Népeesség, a lakosok különbsége nemzetiségre, nyelvre, vallásra nézve, lakhelyek	72
VI. Termények, kézmű és gyáripár, kereskedés és forgalom	77
VII. Szellemi mívelődésre szolgáló intézetek	83
VIII. A kettős megye politikai felosztása, a nagy és kis birtokosok száma, községhatárainak kiterjedése s a községek népszáma	91
IX. A testvérmegyék főbb helyeinek helyrajzi rövid leírása	101
X. Az egri érsekmegyei könyvtár leírása	117

II. RÉSZ.

Heves megye- föld-, növény- és állattani leírása.

I. Hevesmegye földtani leírása	131
A) A Mátra	131

	<i>lap.</i>
B) A Bükk	135
C) A Mátraalji alföld	137
II. Adatok Hevesmegye virányismejéhez	142
Toldalék az előre bocsátott értekezéshez	164
A Mátra vidékén talált növények a Decandolle-féle természetes rendszer szerint összeállítva	164
Jegyzéke néhány növényfajnak, melyek Heves és K. Szolnok t. e. vármegyék tisztai járásában találhatók	172
III. Heves és külső Szolnok t. e. vármegyék állattani leírása	175
A kettős megyében található állatok névsora	193
az emlősök osztályából	193
a madarak osztályából	194
a hüllők (reptilia) osztályából	197
Gerinctelen állatok (rovarok)	197
Lepkék	121

III. RÉSZ.

Heves és K. Szolnok t. e. vármegyék lakóinak néprajzi, népmozgalmi kórtani és egyéb közorvosi viszonyait illető leírása.

I. Néprajzi viszonyok. Nefajok- nyelv- testi alkat	229
II. Népviselet	232
III. Táplálkozás	235
IV. Lakházak	240
V. Műveltség, ész, kedély	243
VI. Foglalkozás és keresetmód	246
VII. Társadalmi élet	249
VIII. Jólét	253
IX. Népesedési mozgalom	254
X. Tájékok	264
XI. Megyénk területén levő kórházak és betegeskedési viszonyok	266
A) Egri irgalmas nénikék kórháza	266
B) Megyeházi fegyenczkórház	269
C) Az irgalmas szerzet kórháza	270
D) Gyöngyösi kórház	276
E) Izraelita községi kórház Gyöngyösön	281
F) Egri katonai kórház	282
G) Szolnok városi kórház	282

	<i>lap.</i>
H) Kimutatása a Heves és k. Szolnok t. e. megyék területén	
letelepedett egészségügyi személyzet létszámának .	283
Betegeskedési viszonyok	283
1. Az emésztési s a mellék szervek kóros állapota	283
2. Általános betegségek	287
3. A légzési szervek bajai	290
4. Bőrbajok	292
Kimutatás a Gyöngyös városában és N.-Rhéde helységében uralgott	
kanyaróbetegségről	293
Kimutatás a Hatvan mvárosában uralgott nagy himlőragályról .	295
5. Csonttörések, ficamok	296
6. Külérzéki bajok	297
7. Ideg bajok	298
8. Hugy- és az ivarrendszer bajai	298
9. Mérgeзések	299
XII. Törvényszéki orvosi és orvosrendőri tapasztalatok	300

IV. RÉSZ.

Heves és K. Szolnok t. e. vármegyékben található három nevezetesb fürdők leírása.

I. Az egri fürdő leírása	307
A hévíz története	307
Fekvés és éghajlat	308
Az egri fürdők természetani minősége	311
Források	311
Fürdőintézetek	312
Az ivókút	316
Az egri hévíz vegyrészei	316
Az egri fürdő gyógyhatása	317
II. A gyöngyösi timsós-vasas gyógyfürdő (Aloiziafürdő)	320
1. Rövid történeti adatok	321
2. Fekvése és éghajlata	321
3. A gyógyfürdő jelenlegi helyzete	322
4. Az ásványvíz természeti és vegyi tulajdonsága	322
5. Gyógyhatása és gyógyjavallata	323
6. Fürdőidény és gyógyviszonyok	329

	<i>lap.</i>
III. Parád gyógyvizei és fürdőintézetei	327
1. Helyrajz	327
2. Parád története.	329
3. Parád ásványos vizei.	333
A) A parádi vasgáliczos-timsós víz	333
1. Természettani rész	333
2. Vegytani rész	334
3. Élettani rész	335
4. Gyógytani rész.	335
B) A parádi égvényes kényes savanyu víz.	336
1. Természettani rész	335
2. Vegytani rész	337
3. Élettani rész	337
4. Gyógytani rész.	338
C) A parádi vasas savanyu víz	338
1. Természettani rész	338
2. Vegytani rész	339
3. Élettani rész	339
4. Gyógytani rész.	339
IV. A parádi ásványvizek használatáról	339
V. Különfélék	341
Lakások	341
Étkezés	341
Gyógyszertár	341
Posta	341
Szorakozás	341
Gyógyhelydíj	341
Zene díj	341
Utazás	342
Árjegyzék	342

V. RÉSZ.

Heves és k. Szolnok t. e. vármegyéknek mezőgazdasági, erdészeti, ipar és kereskedelmi viszonyai.

I. Mezőgazdasága	345
II. Gróf Károlyi György Debrő-parádi uradalma.	347
A) Az uradalomnak téri felosztása és elrendezése	396

	<i>lap.</i>
B) Az uradalomban megállapított vető forgások	378
Kimutatása a debrői uradalomban megállapított vető sorozatok szerint mivelet alá jövő tereknek	383
C) Az uradalom állattenyésztésének jelenlegi állapota és jövője	388
D) Az uradalom személyzete	389
III. Az egri érseki uradalom leírása	391
IV. Heves megye erdészete	397
Kettős megyénk erdészeti viszonyai	398
A mivelési ágak területei s az egész megye területe	399
Birtokviszony	399
Erdészeti személyzet	400
Fa-nemek és elterjedésök	401
Az erdők kezelése, vágatása és mivélése	402
A fának felhasználása értékesítése s annak más tüzelő anyagokkali pótlása	405
Épület és őrfa ára, Szálfa és czölönkfa árai, erdei munkások bére, erdei mellék haszonvételek	406
Szolgálmányok	407
V. Hevesmegye dohánytermesztése s fogyasztása	409
VI. A kettős megye ipara és kereskedelme	419

VI. RÉSZ.

Heves és K. Szolnok törv. egyesült vármegyék bányászati viszonyainak vázlata.

I. A Hevesmegyében található haszonvehető ásványok és kőzetekről	425
II. A kőszén elterjedése Hevesmegyében és annak fontossága nemzetgazdasági szempontból	429

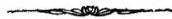
VII. RÉSZ.

Heves és Külső Szolnok törv. egyesült vármegyék történeti vázlata.

I. A megye őskori régészeti leletei	441
Őskori leletek	442

	<i>lap.</i>
Ujabb kőkori leletek	443
Réz kori leletek	445
Vaskori leletek	449
II. Megyénk középkori műemlékei	452
A basilikai román izlés korszaka a IX. századtól a XIII.-dik század végeig	454
Csücsivépítészeti műfejlődés korszaka a XIII. századtól a XVI.-dik századig	459
III. Vázlatok Heves és Külső Szolnok törv. egyesült vármegyék helytörténetéből	466
Eger vidéke	467
Debrő	467
Dormánd	468
Eger	468
Felnémeth	468
Heves	469
Kápolna	469
Kompolth	470
Maklár	472
Nána	472
Pétervására	473
Poroszló	474
Sirok	475
Szarvaskő	476
Verpeléth	478
Gyöngyös vidéke	478
Ágasvár	478
Apcz	479
Bodony	479
Gyöngyös	479
Hasznos	481
Hatvan	482
Pászthó	484
Pata	486
Sár	488
Solymos	489
Tarna Eörs	489
Vámos Györk	490
Veres Marth	490

	<i>lap.</i>
Visonta	491
Szolnok vidéke	491
Abád	491
Bala	492
Fegyvernek	492
Kenderes	493
Kengyel	493
Ságh	494
Szolnok	494
Tenyő	503
Tisza Beő	504
Tomaj	504
Török-Szent-Miklós	505
Túr (Mező Túr)	509
Túr Pászthó	510
Várkony	510
Varsány	510
Eger	511
Egerváros története a legrégibb időktől az 1552-iki ostromig	511
Eger az 1552-diki ostromtól a legújabb időkig	525

Pótjegyzék a kettősmegye éghajlati viszonyainak leírásához.

Elfelejtettem a szövegben észleleteim egyik érdekes eredményét fölemlíteni, azt t. i. hogy Eger vidékén a déli szelek valamivel gyakrabban hoznak esőt mint az északiak, a nyugatiak pedig majdnem kétször hoznak esőt, mint a keletiek. Ugyanis ha az északi (É., ÉÉNy., ÉÉK.) szelek mellett előforduló esők számát 100-ra tesszük, akkor a déli szelekre (D., DDNy., DDK.) 106 eső jut; s ha a keleti (K., KÉK., ÉK., KDK., DK.) szelek mellett előforduló esők számát szintén 100-ra tesszük, akkor a nyugatiakra (Ny., NyD.Ny., DNy., NyÉNy., ÉNy.) 188 esik. Általában véve legtöbb eső Ny-ról jön, azután következnek: D., É., K., DK., DNy., ÉNy. és ÉK. Ha a négy főszelet a havazásra nézve hasonlítjuk össze, úgy találjuk, hogy az északi szél mellett előforduló 100 havazási esetre 91 déli szél melletti havazás jut; s ha 100-szor havaz keleti szél mellett, csak 32-szer havaz nyugati szél mellett. Általában véve legtöbbször havaz keleti szél mellett, azután következnek az északi, déli és északkeleti szelek. Az égháborúra nézve Egerben az északi és déli szelek között nincs különbség, de még keletfelől 10 égháboru jő, addig nyugatfelől 16 szokott jönni.

Dr. Albert Ferencz.

Sajtóhibák és igazítások.

<i>Lapon</i>	<i>sorban</i>	<i>helyett</i>	<i>igazítandó.</i>
VI.	3-dik alulról	t. e. egyesült	t. egyesült
VII.	11 „ „	Hunfalvy Pál	Hunfalvy János
X.	5 „ „	fog	fogja
1.	4 „ „	Zounak	Zouluk
4.	14 „ fölülről	térpéket	térképet
6.	20 „ „	28	38
11.	3 „ „	sökszög	sokszög
11.	12 „ alulról	délkeletre	északkeletre
11.	10 „ „	puszta Hegesbor	elmarad
12.	17 „ „	Cséfát	Cséfát
17.	14 „ fölülről	Sájhalom	Sajhalom
33.	13 „ alulról	véczi	vécsi
34.	13 „ „	véczi	vécsi
34.	10 „ „	véczi	vécsi
35.	8 „ fölülről	melynek	melyeknek
35.	15 „ alulról	szabván	szab
39.	7 „ fölülről	gyulai	gyalui
39.	2 „ alulról	vidéken	vidékeken
44.	17 „ fölülről	ez	az
55.	17 „ „	óráról	óráról
72.	18 „ alulról	Francz	Frantz
79.	19 „ fölülről	peeig	pedig
84.	20 „ alulról	tesz ki évenkint ?	tesz ki ?
85.	1 „ fölülről	ogyetlen	egyetlen
87.	3 „ „	egyes árások	egyes járások
91.	5 „ „	kettős megyék	kettős megye
107.	1 „ „	hosszaságát	magasságát
107.	19 „ alulról	falfestményel	falfestmény
109.	13 „ „	természeti	természettani
112.	8 „ „	miveli	mivel
113.	12 „ fölülről	Pata	Pata mezőváros
116.	7 „ „	huzzá	hozzá
118.	17 „ alulról	éz	és
119.	3 „ „	legfőül	legfölül

<i>Lapon</i>	<i>sorban</i>	<i>helyett</i>	<i>igazítandó</i>
121.	14-dik fölülről	mely	melyek
123.	19 „ alulról	gondolkodva	gondoskodva
143.	15 „ fölülről	Jeq.	Jeq.
165.	5 „ fölül.2-ik hasáb	17. csal.	19. csal.
166.	12 „ alulr.2-ik hasáb	Sinajus arvensis	Sinapis arvensis
166.	7 „ „ „ „	D. ambigna	D. ambigua
167.	16 „ „ 1-ső „	bleineac	bleineae
167.	13 „ fölül.2-ik „	Falearia	falcaria
169.	1 „ „ „ „	C. nigricens	C. nigricans
170.	4 „ „ 1-ső „	P. convolvulus	P. convolvulus
170.	10 „ „ „ „	Itesideae	Iteoideae
171.	21 „ „ „ „	Juneus	Juncus.
„	„ „ „ „	I. glaucus	I. glaucus
173.	4 „ fölül.2-ik „	Paeniceae	Paeniceae
174.	23 „ „ 1-ső „	97 cs.	96 cs.
175.	17 „ „ „ „	Typhaeaceae	Typhaeaceae
176.	10 „ „	Cervus elephas	Cervus elaphus
177.	2 „ „	c.uffitotta	cufitotta
177.	utolsó „	erminca	erminea
179.	2-dik fölülről	gallinayo	gallinago
187.	8 „ „	rana exculenta	rana esculenta
194.	7 „ „	deesersorum	detorsorum
194.	5 „ alulról	falco subbateo	falco subbuteo
194.	4 „ „	Tinnunculus	Tinnunculus
194.	3 „ „	Tinnunculus	Tinnunculus
196.	3 „ „	Anas crecea	Anas Crecca
197.	21 „ fölülről	Coluber natix	Coluber natix
199.	16 „ „ 2-ik has.	Argutor	Argutos
231.	18 „ alulról	kürtöli	külöli
289.	19 „ fölülről	marrubium	marubium
289.	19 „ „	egrimonia	agrimonia
308.	3 „ „	mostan található stb.	mostani Ürményi-féle ház udvarában található
310.	14 „ alulról	Itt van síremléke	Itt van Dobó síremléke
323.	16 „ „	Porhadlék sav	Porhadék sav.
332.	14 „ fölülről	1845-bent	1845-ben
334.	16 „ alulról	tartalmaznak	tartalmaznak
337.	6 „ „	forrást	forrás
345.	1 „ fölülről	mezőgazdasága	mezőgazdasága
360.	7 „ alulról	borkészítés	borkészítése.
361.	6 „ fölülről	eredményel	eredménynyel
369.	11 „ alulról	lakszorosan	sokszorosan
372.	10 „ „	tőzek	tőzeg.
375.	13 „ fölülről	nemti	Nemti
388.	13 „ alulról	1864-hen	1864-ben
389.	8 „ „	IV	D.
398.	8 „ „	mátra	Mátra

<i>Lapon</i>	<i>sorban</i>	<i>helyett</i>	<i>igazítandó</i>
402.	3 „ alulról	fák vágatnak ki	fák vátetnek ki
405.	12 „ „	szükségleteire	szükségleteire
408.	18 „ „	végre és	végre is
416.	20 „ fölülről	örömem	örömemet
417.	19 „ alulról	E ezél	E czél
418.	1 „ fölülről	35%	35%
419.	4 „ alulról	állhatott	állhatott
425.	1 „ fölülről	asvanyok	ásványok
427.	17 „ alulról	bányamüveletet	bányamüvelet
427.	14 „ „	érezeknek különféle	érezeknek azoktól külön- féle
428.	15 „ „	jövedelmezőségére	jövedelmezőségéhez
431.	12 „ fölülről	bara	barna
435.	17 „ alulról	emberék	emberek
437.	1-ső a jegyzetben	Uxa úrnak	Uxa úr
443.	15-dik fölülről	termetkezési	temetkezési
443.	16 „ alulról	farogott	faragott
446.	5 „ fölülről	semmisülvén	semmisülvén
446.	3 „ alulról	csak	csak
448.	16 „ fölülről	Pfahlbaa	Pfahlbau
450.	7 „ „	Eger v ö	Eger völ
451.	3 „ alulról	a a vidék	a vidék
467.	4 „ „	si	is
477.	14 „ „	foganosított	foganatosított
479.	11 „ „	főbb	több
482.	13 „ fölülről	magyarak	magyarok
482.	17 „ alulról	vára	várat
482.	15 „ „	védelt	védél
483.	18 „ „	is	és
497.	10 „ fölülről	begyepesegett	begyepesedett
498.	3 „ „	s lóra	s lóra ülven
498.	19 „ alulról	magtisztította	megtisztította
498.	15 „ „	visontagságai	viszontagságai
498.	14 „ „	Tenfellbach	Tenfenbach
498.	7 „ „	társzékerek	társzékerek
503.	2 „ „	atapítva	alapítva
517.	4 „ „	megtartásánrk	megtartásának
518.	4 „ „	rabfészeket	rablófészeket
519.	8 „ fölülről	1560	1460
519.	10 „ „	1559	1459
519.	11 „ „	1561	1461
520.	13 „ alulról	magyarországon	Magyarországon
533.	5 „ fölülről	történeteeoz	történetéhez
540.	16 „ „	tapasztalatök	tapasztalatok.

